

Barbara Bojarczuk-Ożańska

Strategie radzenia sobie
z ograniczeniami dochodowymi
w wielodzietnych gospodarstwach domowych

Coping strategies with income constraints
by multi-child households

Praca Doktorska

Promotor: dr hab. Maciej Ławrynowicz , prof. UEP

dr Krzysztof Szwarc

Pracę przyjęto dnia _____ 2023

Podpisy Promotorów

Poznań, 2023

SPIS TREŚCI:

WSTĘP	3
1. Problem badawczy	3
2. Uzasadnienie tematu	5
3. Cele badawcze	8
4. Metoda badania	11
5. Struktura pracy i zarys wyników badań	13
ROZDZIAŁ 1 POLITYKA RODZINNA W POLSCE WOBEC WIELODZIETNYCH GOSPODARSTW DOMOWYCH	16
1.1. Istota gospodarstwa domowego oraz rodziny	17
1.1.1. Gospodarstwo domowe jako podmiot gospodarujący	17
1.1.2. Rodzina jako podstawowa wartość społeczna	25
1.1.3. Wielodzietni w Polsce	30
1.2. Polityka rodzinna państwa	39
1.2.1. Modele polityki rodzinnej	42
1.3. Polityka rodzinna w Unii Europejskiej – uwarunkowania i cele	49
1.3.1. Uwarunkowania i wyzwania prowadzonej polityki rodzinnej w Unii Europejskiej	49
1.3.2. Cele polityki rodzinnej w Unii Europejskiej	54
1.4. Polityka rodzinna w Polsce	60
1.4.1. Instrumenty polskiej polityki rodzinnej	62
1.4.2. Polityka rodzinna w Polsce realizowana po roku 1989	68
ROZDZIAŁ 2 DOCHODY Z PRACY A NIERÓWNOŚCI DOCHODOWE I UBÓSTWO WIELODZIETNYCH GOSPODARSTW DOMOWYCH.	86
2.1. Wynagrodzenie za pracę jako gwarancja bezpieczeństwa ekonomicznego gospodarstw domowych	86
2.1.1. Wynagrodzenie minimalne oraz prawo do wynagrodzenia godziwego	92
2.2. Pracujący ubodzy	98
2.2.1. Pracujący ubodzy w Unii Europejskiej	102
2.2.2. Pracujący ubodzy w Polsce	106
2.3. Analiza zjawiska ubóstwa w Polsce	114
2.3.1. Pomiar zasięgu ubóstwa w Polsce	118
2.3.2. Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce	123
2.4. Nierówności dochodowe gospodarstw domowych	137
2.4.1. Wskaźniki nierówności dochodowych gospodarstw domowych.	138
2.4.2. Zróżnicowanie dochodów gospodarstw domowych w Polsce	141
2.4.3. Niedostatki dochodowe wśród dzieci i młodzieży	149
ROZDZIAŁ 3 STRATEGIE RADZENIA SOBIE GOSPODARSTW DOMOWYCH W WARUNKACH NIEDOBRU ZASOBÓW	156
3.1. Umiejętności radzenia sobie z problemami oraz strategie radzenia sobie z nimi	156
3.2. Wykluczenie społeczne w ujęciu dyskwalifikacji społecznej Serge Paugama i dezafiliacji społecznej Roberta Castela	161
3.2.1. Fazy dyskwalifikacji społecznej w modelu Serge Paugama	167
3.3. Sposoby i strategie radzenia sobie z trudnościami	172
3.3.1. Grupa A: strategie odróżniania się	177
3.3.2. Grupa B: strategie adaptacji	179
3.3.3. Grupa C: strategie powstrzymywania	183
3.4. Strategie radzenia sobie z trudnościami realizowane przez gospodarstwa domowe	188
3.4.1. Strategie odróżniania się realizowane przez gospodarstwa domowe	194
3.4.2. Strategie adaptacji realizowane przez gospodarstwa domowe	199
3.4.3. Strategie powstrzymywania realizowane przez gospodarstwa domowe	205
3.5. Faza dyskwalifikacji społecznej oraz realizowane strategie radzenia sobie	213
ROZDZIAŁ 4 STRATEGIE RADZENIA SOBIE Z TRUDNOŚCIAMI W WIELODZIETNYCH GOSPODARSTWACH DOMOWYCH.	219
4.1. Problem i cele pracy	219
4.2. Metodyka badań własnych	222
4.3. Kwestionariusz badawczy w roli narzędzia do identyfikacji realizowanych strategii radzenia sobie z ograniczeniami	228
4.4. Proces identyfikacji dominującej strategii gospodarstwa domowego oraz badanie rzetelności narzędzia badawczego	243

4.5.	Charakterystyka gospodarstw domowych uczestniczących w badaniu _____	246
4.5.1.	Cechy społeczne badanych gospodarstw domowych _____	247
4.5.2.	Cechy ekonomiczne przebadanych gospodarstw domowych _____	253
4.6.	Dominujące strategie radzenia sobie z trudnościami w gospodarstwach domowych _____	261
4.6.1.	Hierarchia dominujących strategii radzenia sobie z trudnościami _____	261
4.6.2.	Dominujące strategie radzenia sobie gospodarstw domowych, cechy społeczne _____	266
4.6.3.	Dominujące strategie radzenia sobie gospodarstw domowych, cechy ekonomiczne _____	285
4.7.	Identyfikacja powiązań pomiędzy dominującą strategią a cechami społecznymi i ekonomicznymi gospodarstw domowych _____	291
4.7.1.	Charakterystyka analizy korespondencji i jej zastosowanie w przeprowadzonych badaniach _____	291
4.7.2.	Identyfikacja korespondencji dominującej strategii i cech społecznych gospodarstw domowych _____	297
4.7.3.	Identyfikacja korespondencji dominującej strategii i cech ekonomicznych gospodarstw domowych _____	307
4.8.	Identyfikacja przynależności badanych gospodarstw domowych do faz dyskwalifikacji społecznej S. Paugama _____	323
4.9.	Dyskusja _____	327
4.9.1.	Fazy ekskluzji społecznej a dominujące strategie radzenia sobie gospodarstw domowych _____	327
4.9.2.	Dominujące strategie a cechy społeczne i ekonomiczne badanych gospodarstw _____	329
4.9.3.	Wnioski z analizy korespondencji między dominującymi strategiami oraz cechami społecznymi i ekonomicznymi _____	332
4.9.4.	Wnioski dla polityki rodzinnej _____	340
	ZAKOŃCZENIE _____	344
	Bibliografia _____	351
	Spis rysunków _____	366
	Spis tabel _____	367
	Spis wykresów _____	372
	Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych _____	373
	Załącznik nr 2. Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających strategię wraz z wartościami. _____	399
	Załącznik nr 3. Zestawienie strategii wraz z uzyskanymi wartościami w podziale na badane gospodarstwa domowe. _____	423
	Załącznik 4. Zestawienie strategii od najczęściej stosowanej do najrzadziej stosowanej w podziale na badane gospodarstwa domowe. _____	425
	Załącznik nr 5. Wykaz szkół, do których została wystosowana prośba o dystrybucję kwestionariusza do badań ankietowych wśród rodziców uczniów danej szkoły. _____	428
	Załącznik nr 6. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla badanych zmiennych _____	429
	Załącznik nr 7. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie oraz procent punktów w relacji do strategii dominującej w podziale na cechy społeczne i ekonomiczne gospodarstw domowych _____	439
	Załącznik nr 8. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do indentyfikacji strategii radzenia sobie z trudnościami _____	443

Wstęp

1. Problem badawczy

Niniejszą pracą została poświęcona problemowi tego jak wielodzietne gospodarstwa domowe radzą sobie z ograniczonością dochodów. W szczególności dotyczy ona faktycznych strategii rozumianych, jako środki i sposoby rozwiązywania problemów życia codziennego w tych gospodarstwach, które nie dysponują zasobami finansowymi wymaganymi dla zabezpieczenia potrzeb wszystkich domowników.

Wpływ zmian społecznych, ekonomicznych jak i demograficznych na rodzinę są powszechnie zauważane. Wskazuje się na problemy rodziny w wypełnianiu zadań, które są jej przypisane, brak wystarczającego wsparcia dla młodego i starszego pokolenia, trudności w łączeniu obowiązków zawodowych i rodzinnych (Kwak, 2015, s. 11), ale także na ograniczenia materialne, które w przypadku wielodzietnych gospodarstw domowych nabierają szczególnego znaczenia. Trudno bowiem podważyć logikę, że nawet przy paralelnym budżecie dochodowym pozostającym do dyspozycji gospodarstwa domowego, średni dochód przypadający na jednego członka gospodarstwa wielodzietnego jest proporcjonalnie niższy. Zatem odpowiednio częściej takie gospodarstwa napotykają na ograniczenia i bariery w zaspokajaniu potrzeb swoich członków, co wymaga podejmowania decyzji albo w zakresie ograniczania aspiracji i potrzeb domowników albo poszukiwania i uruchamiania dodatkowych źródeł dochodów (Grotowska-Leder, 2011, s. 181).

Niewiele badań naukowych dotyczy obszaru strategii stosowanych przez wielodzietne gospodarstwa domowe aby chronić siebie i swoich najbliższych przed ubóstwem. Brakuje opracowań wyjaśniających jak radzą sobie ze stygmatyzacją i wykluczeniem społecznym, które są ściśle związane z niedostatkiem dochodowym. Brakuje także opracowań, które odpowiadałyby na pytanie czy stosowane strategie różnią się w zależności od miejsca zamieszkania wielodzietnych, liczby dzieci w gospodarstwie domowym, poziomu dochodu miesięcznego pozostającego w dyspozycji domowników, czy też innych czynników społecznych lub ekonomicznych. To tylko mały wycinek obszarów niewiedzy, który autorka identyfikowała przed rozpoczęciem badań empirycznych. Ze względu na zainteresowania badawcze autorki szczególnie interesującym było zbadanie wpływu poziomu miesięcznego dochodu rozporządzalnego pozostającego w dyspozycji gospodarstwa domowego na wybór realizowanych strategii radzenia sobie z trudnościami.

Jest to istotne, ponieważ przeprowadzone studia literaturowe (Szostek, 2015; Babel, 2021) wskazały, że brakuje opracowań empirycznych dotyczących faktycznego funkcjonowania wielodzietnych gospodarstw domowych w warunkach ograniczeń materialnych. Dostępne materiały zwykle dotyczą opisu problemów ubóstwa, nierówności dochodowych czy wykluczenia społecznego, z którymi mierzą się te gospodarstwa. Rzadziej podejmuje się wątki praktyki radzenia sobie z trudnościami i ograniczeniami, wynikającymi z niedostatecznych dochodów względem potrzeb. W tym kontekście, szczególną uwagę należy zwrócić na dorobek Wiesławy Warzywody-Kruszyńskiej (1998, 1996), Jolanty Grotowskiej-Leder (2002, 1996), Elżbiety Tarkowskiej (2000) oraz Kazimierzy Wódcz (2001), które podejmują wątki aktywnego działania w obliczu powyższych wyzwań. Nie są to jednak opracowania, które systematyzują problematykę doboru i wykorzystywania strategii w procesach radzenia sobie z trudnościami. Wskazuje to na występowanie luki poznawczej, która dotychczas nie została dostatecznie rozpoznana. Obserwacja ta jest szczególnie zasadna na polskim gruncie, gdzie brakuje prac systematyzujących problem w sposób porównywalny do prac osadzonych w innych kontekstach (Gojova, Gojova, Spilackova, 2014).

Pogłębiona refleksja dotycząca dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych musi obejmować szersze procesy ekonomiczne i społeczne, które wpływają na kondycję ekonomiczną społeczeństwa. Tymczasem szereg uwarunkowań, wynikających zarówno ze współczesnego porządku społecznego, jak i długookresowych efektów transformacji gospodarczej sprawia, że gospodarstwa domowe, szczególnie te liczące ponad dwójkę dzieci na wychowaniu są narażone na problemy i kryzysy, z którymi muszą sobie poradzić. Organizacja środków niezbędnych do życia może przebiegać na wiele różnych sposobów, wykorzystując dostępne struktury formalne, zasoby instytucji państwowych, samorządowych czy charytatywnych - jak również nieformalne w postaci wsparcia krewnych i znajomych (Grotowska-Leder, 2011, s. 179).

Mnogość tych możliwości wskazuje na konieczność eksploracji zagadnienia **radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi przez wielodzietne gospodarstwa domowe**, celem identyfikacji i rozpoznania tego problemu na polskim gruncie. By zrealizować tę ambicję autorka za **główne pytanie badawcze** stawia: jakie strategie radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi są realizowane przez wielodzietne gospodarstwa domowe? Niniejsza dysertacja ma za zadanie dostarczyć na nie wyczerpującej odpowiedzi na przykładzie obszaru Wielkopolski. Ograniczenie to wynikało przede wszystkim z możliwości dotarcia do grupy

badanej, ale też weryfikacji autorskiego narzędzia, stworzonego na potrzeby badania w lokalnej skali.

Analiza tak określonego problemu jest istotna z perspektywy nauk ekonomicznych pod kątem prowadzenia przemyślanej polityki społecznej w zakresie wspierania dzietności. Dominujący model rodziny zarówno w krajach europejskich jak i w Polsce nie zabezpiecza potrzeb społeczeństwa w zakresie zastępowalności pokoleń, od której zależy też stabilność innych systemów ekonomicznych. Prognozy dotyczące liczebności populacji Polski w perspektywie najbliższych kilkudziesięciu lat nie pozostawiają złudzeń co do radykalnego spadku naszego stanu liczbowego (United Nations 2022; GUS, 2016; ZUS, 2019). Dane wskazują na zauważalną i ugruntowaną tendencję w zakresie ograniczenia liczby dzieci w gospodarstwach domowych. Tymczasem pomimo tego, że zmiany ostatnich lat w zakresie polskiej polityki rodzinnej są dostrzegalne, nie ma to przełożenia na wyraźny wzrost współczynnika dzietności. Wśród realizowanych modyfikacji warto wymienić chociażby zwiększone wydatki z budżetu państwa na rzecz polskich rodzin (w tym Program 500+ i Dobry start), zmiany legislacyjne w zakresie wdrożenia w życie dyrektyw Unii Europejskiej dotyczących work-life balance, rozwój w zakresie dostępności opieki nad dziećmi w żłobkach i przedszkolach, zwiększoną ochronę macierzyństwa w sferze funkcjonowania młodych matek na rynku pracy czy uelastycznienie czasu pracy rodziców celem zapewnienia opieki nad dziećmi.

W tym kontekście utrzymujący się niski współczynnik dzietności skłania do refleksji nad sytuacją rodzin wielodzietnych jako przypadków odstępstw od ogólnego trendu w zakresie liczebności rodziny. Pojawia się przestrzeń dotycząca kierunku w jakim powinna zmierzać polska polityka na rzecz rodzin aby wspierać posiadanie potomstwa. To natomiast zwraca uwagę właśnie na problem radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi z jakimi borykają się te gospodarstwa domowe. To ważne, by zrozumieć nie tylko strukturę trudności, ale i adekwatne możliwości wsparcia, unikających deprimowania rodzin zarówno w ich własnym poczuciu odpowiedzialności i sprawstwa, jak i ich w publicznym, często stygmatyzującym odbiorze.

2. Uzasadnienie tematu

Realizacja zobowiązań państwa wobec swoich obywateli odbywa się poprzez polityki publiczne, które w swoim założeniu mają przyczyniać się do optymalizowania warunków życia społeczeństwa (Prorok, 2021, s. 9). Jedną z realizowanych polityk społecznych jest polityka

rodzina, która przez Adama Kurzynowskiego (1991) rozumiana jest jako określone działania rządu na rzecz dzieci i ich rodzin, w których wzrastają i się rozwijają. Jest to szczególnie taka polityka państwa, która ma na celu wywieranie wpływu na sytuację gospodarstw domowych posiadających dzieci lub na sytuację poszczególnych osób w ramach gospodarstw domowych, które realizują role rodzinne. W rozumieniu autorki podstawową przesłanką, na której opiera się polityka rodzinna jest poprawa warunków funkcjonowania rodzin, co może doprowadzić do rozwoju społeczeństwa zarówno w ujęciu jakościowym jak i ilościowym. Społeczeństwo aby przetrwać potrzebuje dzieci, które *„mają być zdrowe, dobrze wykształcone, a w przyszłości powinny wydajnie pracować, być obywatelami i rodzicami”* (Kammerman, 1994, s.12).

Kolejnym aspektem, który należy poddać refleksji jest bezpieczeństwo ekonomiczne wielodzietnych gospodarstw domowych. Ponieważ podstawowym wskaźnikiem ekonomicznym kształtowania się konsumpcji jest poziom bieżących dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych, to wskaźnik ten wraz z innymi determinantami wyznacza strukturę kwot wydatkowanych w celu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych gospodarstwa domowego (Dziakowicz-Grudzień, 2016, s. 99-100). Zatem dochody, które są uzyskiwane przez członków gospodarstwa domowego są fundamentem jego funkcjonowania w przestrzeni ekonomicznej (Zalega, 2012, s. 110). W ocenie autorki wielodzietne gospodarstwa domowe jako te, które umożliwiają zastępowalność pokoleń są szczególnie pożądane z perspektywy polityki rodzinnej. Jako podmioty gospodarujące odgrywają istotną rolę w gospodarce przez oddziaływanie na funkcjonowanie rynku, a jednocześnie tak jak wszystkie rodziny są znaczącym nośnikiem wartości społecznych. Zatem ich znaczenie zarówno dla gospodarki jak dla społeczeństwa jest nie do przecenienia, co kontrastuje ze stygmatyzującą opinią społeczną, według której rodziny wielodzietne wpisują się w stereotyp rodziny ubogiej, cechującej się brakiem odpowiedzialności, z niewykształconymi małżonkami, zaniedbanymi dziećmi i ogólnym nieprzystosowaniem takiej rodziny pod względem socjalizacyjnym (Lemieszek, 2015, s. 130). Wielodzietne gospodarstwa domowe są etykietowane w kontekście patologii społecznych, lekkomyślności, nieodpowiedzialności, i nieradzenia sobie z rzeczywistością (Świątek, 2012, s. 218-220). Tymczasem rodzina wielodzietna ma do zrealizowania ważną funkcję społeczną i ekonomiczną jako podmiot inwestujący w młode pokolenie. Aspiracje rodziców dotyczące zabezpieczenia potrzeb bytowych dzieci ale także potrzeb w zakresie ich rozwoju i edukacji przekładają się na oczekiwany i pożądany poziom bezpieczeństwa ekonomicznego gospodarstwa domowego

(Forma, 2020, s. 57). Dlatego też w tych staraniach wielodzietni nie mogą być pozostawieni sami sobie.

W świetle powyższych refleksji zasadniczym wydaje się tworzenie ugruntowanych przesłanek i wniosków do tworzenia bezpieczeństwa ekonomicznego wielodzietnych gospodarstw domowych. Zaproponowane w pracy badanie odpowiada na tę lukę przyjmując jedno z podejść - badanie gospodarstw domowych w zakresie strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi. W przedstawianej pracy autorka przyjmuje za Marią Piotrowską (2017, s. 12-13), że gospodarstwo domowe jest bezpieczne ekonomicznie wtedy, gdy zaspokaja potrzeby swoich członków na poziomie, który jest przez nich akceptowany a równolegle utrzymywany jest określony standard życia zarówno obecnie jak i w przewidywalnej przyszłości, pokrywane są niespodziewane wydatki, a w okresach nieoczekiwanych spadków bieżących dochodów gospodarstwo domowe jest w stanie sobie poradzić.

Z perspektywy uwarunkowań gospodarczych, które pozwalają spełnić tę definicję, kieruje to naszą uwagę na instytucje wynagrodzenia minimalnego, które ma gwarantować poziom płac zabezpieczający przed ubóstwem. Jednak w przypadku rodzin wielodzietnych przekłada się na zjawisko występowania pracujących ubogich (working-poor), jako pochodnej niskiego poziomu dochodów z pracy i dużej liczby osób (dzieci) na utrzymaniu. Jeśli przyjąć, że celem polityki rodzinnej jest zapobieganie takiej sytuacji przez wyrównywanie nierówności dochodowych, to należy rozważyć koncepcję wynagrodzenia godziwego, którego etymologiczne rozumienie oznacza wynagrodzenie sprawiedliwe a zatem zgodne z zasadami sprawiedliwości społecznej. Słabości realizowanej polityki rodzinnej uzewnętrzniają się w postaci występujących nierówności dochodowych gospodarstw domowych a ostatecznie w instytucji ubóstwa rozumianego „jako niemożność osiągnięcia minimalnego standardu życiowego” jak definiuje je Bank Światowy (Mielniczek, 1991, s. 1). Wskazane zjawiska autorka poddała pogłębionej refleksji w przedstawionej pracy, ze szczególną uwagą nakierowaną na niedostatki dochodowe wśród dzieci i młodzieży.

Problem wykluczenia jest jednak szerszy, gdyż nie dotyczy jedynie ubóstwa w sensie ekonomicznym, ale także wykluczenia społecznego, które wiąże się z niedoborem dochodów do uzasadnionych potrzeb. Wykluczenie społeczne w procesach społeczno-ekonomicznych oznacza wyłączenie jednostki (lub zbiorowości) z możliwości korzystania z praw i przywilejów, z których korzysta reszta społeczeństwa i które są reszcie społeczeństwa zagwarantowane

w sposób instytucjonalny (Wiśniewska- Szaran, 2020, s. 6-14). Oznacza także dezintegrację więzi społecznych i to zarówno ich degradację jak i zerwanie relacji ze społeczeństwem otaczającym wykluczoną zbiorowość (Krzesieńska- Żach, 2006, s. 71-76). Takie rozumienie wykluczenia społecznego jako efektu nagromadzenia wielu upośledzeń społecznych, które wszystkie razem prowadzą do wyłączenia z uczestnictwa w społeczeństwie jest reprezentowane także przez Serge Paugama (1991). Badacz bardzo ściśle łączy zjawisko wykluczenia społecznego ze zjawiskiem ubóstwa i rozumie przez nią zanik więzi łączących jednostkę/ zbiorowość ze społeczeństwem (1991, s. 18). Zgodnie z teorią Paugama (Keller, 2014) poziom dyskwalifikacji społecznej, w której znajduje się jednostka lub gospodarstwo domowe stanowi punkt wyjścia do wyboru konkretnej strategii radzenia sobie (coping strategy) z trudnościami.

Bazując na dokonaniach naukowców zajmujących się strategiami radzenia sobie z trudnościami przez osoby oraz gospodarstwa domowe, które znajdują się w procesach wykluczenia społecznego badaczki Alice Gojova, Vendula Gojova, Marie Spilackova (2014, s. 31-32), przygotowały klasyfikację trzydziestu jeden sposobów radzenia sobie (ways of coping) z ryzykami wynikającymi z ograniczeń dochodowych. W kolejnym etapie połączyły owe sposoby w większe zbiory strategii radzenia sobie z trudnościami. Wynikiem powyższej syntezy było wyodrębnienie jedenastu strategii radzenia sobie (coping strategies), które składają się ze zgrupowanych, zbliżonych do siebie pod względem merytorycznym sposobów radzenia sobie z trudnościami. Ostatecznie badaczki połączyły te zdefiniowane jedenaście strategii w trzy grupy, nazywane jako „strategie główne“, które określiły jako: strategie odróżniania (distinction strategies), strategie adaptacji (adaptation strategies) oraz strategie powstrzymywania (defensive strategies).

Wskazane powyżej powody uzasadniają dlaczego autorka postanowiła zająć się zagadnieniem **radzenia sobie wielodzietnych gospodarstw domowych z ograniczeniami dochodowymi.**

W tym kontekście należy rozumieć zasadność pytania badawczego, z którym autorka mierzyła się w niniejszej pracy szukając odpowiedzi **jakie strategie radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi są realizowane przez wielodzietne gospodarstwa domowe.**

3. Cele badawcze

Opisane powyżej analizy, refleksje i rozważania stanowiły podstawę decyzji, że ramę teoretyczną niniejszej dysertacji powinna stanowić systematyzacja strategii radzenia sobie

z trudnościami (coping strategies) w ujęciu badaczek Alice Gojova, Vendula Gojova, Marie Spilackova (2014), która opiera się na teorii ekskluzji społecznej Serge Paugama (1991).

Uzasadniają dobór tych ujęć teoretycznych trzeba wspomnieć, że Serge Paugam (1991), który w teorii ekskluzji społecznej wiąże wyłączenie społeczne z ubóstwem, zwraca uwagę na podstawowy element tego procesu jakim jest zanik więzi społecznych jednostki. Ponieważ Paugam uważał, że bieda jest konstruktem społecznym, a praca jest kluczowym elementem życia społecznego to ograniczenia dochodowe - jako pochodne braku pracy lub jako pochodne posiadania pracy nie przynoszącej dochodów wymaganych rozmiarem potrzeb gospodarstwa domowego - mogą stać się załącznikiem ekskluzji społecznej. Procesy wykluczenia społecznego rozwijają się w trzech fazach: kruchości, zależności oraz zrywania więzi społecznych. Paugman wskazuje, że jest możliwym powrót gospodarstwa domowego do stanu sprzed rozpoczęcia procesów wykluczenia społecznego i nie zawsze jest koniecznym przechodzenie przez wszystkie fazy w odwrotnym kierunku. W każdej z faz dyskwalifikacji społecznej gospodarstwa domowe realizują inne strategie radzenia sobie z trudnościami, zatem faza dyskwalifikacji implikuje możliwością wyboru strategii spośród tych, które są dla niej charakterystyczne (Kryszjam 2006, s. 60-62). Pojawia się zatem pytanie o strategie radzenia sobie z trudnościami, które są dostępne dla gospodarstw domowych. Odpowiedzią na ten dylemat jest klasyfikacja i systematyzacja strategii radzenia sobie z trudnościami opracowana przez A. Gojova, V. Gojova, M. Spilackova (2014).

W oparciu o wskazaną systematyzację i konkretyzację strategii radzenia sobie z trudnościami autorka przygotowała a następnie przeprowadziła badania, które dały podstawę do zrozumienia sytuacji i okoliczności, z jakimi mierzą się wielodzietne gospodarstwa domowe radząc sobie z ograniczeniami dochodowymi. Istotnym zagadnieniem było poznanie w jaki sposób, przy użyciu i wykorzystaniu jakich narzędzi, metod, szans i w jakich utrudnieniach wielodzietne gospodarstwa domowe stawiają czoła przeciwnościom wynikającym z ograniczeń dochodowych. To dało przestrzeń do rozpoznania realizowanych strategii radzenia sobie z trudnościami, będącymi pochodną ograniczonych dochodów w relacji do zwiększonych kosztów życia w dużej rodzinie. Intencją prowadzonych badań było nie tylko eksplorowanie dominującej strategii radzenia sobie z trudnościami ale także analiza dominujących strategii wśród gospodarstw podzielonych ze względu na cechy społeczne oraz ekonomiczne.

Zamierzeniem autorki było także rozpoznanie czy zachodzi korespondencja (rozumiana jako powiązanie lub odpowiedniość) pomiędzy dominującą strategią oraz innymi czynnikami, które podzielonymi na cechy ekonomiczne i społeczne.

Głównym celem prowadzonych badań była **identyfikacja strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi przez wielodzietne gospodarstwa domowe z Wielkopolski.**

Zawężenie terytorialne w odniesieniu do problemu badawczego wynikało z kilku przyczyn. Pierwszą była konieczność wdrożenia nowego, ilościowego narzędzia badawczego. W celu identyfikacji dominujących strategii autorka opracowała własne narzędzie badawcze, które wymagało zweryfikowania pod kątem rzetelności oraz realnych możliwości wnioskowania na podstawie zgromadzonych danych. Próbę taką lepiej było podjąć w odniesieniu do mniejszej zbiorowości. Kolejną racjonalną przesłanką była rzeczywista możliwość dotarcia do grupy badawczej co jest bardziej prawdopodobne w odniesieniu do regionu zawężonego terytorialnie. Należy także zaznaczyć działanie w ograniczeniach zarówno czasowych jak i środków pozostających w dyspozycji autorki, które mogła przeznaczyć na realizację badań. Aby rozwicknąć postawiony w pracy problem badawczy autorka sformułowała cele szczegółowe wraz z pytaniami badawczymi, których realizacja miała dać podstawy do odpowiedzi na postawiony cel i problem badawczy.

Cele szczegółowe przyjęte do realizacji w ramach prowadzonych badań:

1. Identyfikacja dominującej lub dominujących strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w wielodzietnych gospodarstwach domowych w Wielkopolsce
2. Identyfikacja charakterystyk ekonomicznych (cech) opisujących wielodzietne gospodarstwa domowe z obszaru wielkopolski pozostające w relacji do stosowanych strategii radzenia sobie
3. Identyfikacja charakterystyk społecznych (cech) opisujących wielodzietne gospodarstwa domowe z obszaru wielkopolski pozostające w relacji do stosowanych strategii radzenia sobie

Kolejny etap stanowiło określenie pytań badawczych, które miały zostać poddane weryfikacji w procesie analizy zebranych danych z przeprowadzonych badań empirycznych. Autorka sformułowała następujące **szczegółowe pytania badawcze**, odpowiednio po jednym do każdego z celów szczegółowych:

1. Jakie strategie radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi istnieją w repertuarze wielkopolskich wielodzietnych gospodarstw domowych?
2. Jaka jest relacja między cechami ekonomicznymi gospodarstw domowych a dominującą strategią radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w gospodarstwach wielodzietnych z obszaru wielkopolski?
3. Jaka jest relacja między cechami społecznymi gospodarstw domowych a dominującą strategią radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w gospodarstwach wielodzietnych z obszaru wielkopolski?

Przeprowadzone badania oraz uzyskane wyniki były istotne poznawczo ale też pozwoliły na uzasadnione rekomendacje w zakresie polityki rodzinnej.

4. Metoda badania

Skonkretyzowany do eksploracji problem badawczy oraz wynikające z niego cele badawcze wymagały dotarcia do wielodzietnych gospodarstw domowych z regionu wielkopolski. Intencją prowadzonych badań było nie tylko poszukiwanie dominującej strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi badanego wielodzietnego gospodarstwa domowego, ale także analiza dominujących strategii wśród gospodarstw podzielonych ze względu na cechy społeczne oraz ekonomiczne.

Opracowując zakres badań i kwestionariusz ankietowy autorka dysertacji korzystała z dorobku naukowego Uniwersytetu w Ostrawie. Autorka bazując na opracowaniu prezentującym wyniki badań przeprowadzonych w Czechach, które dotyczyły strategii radzenia sobie z problemami w obliczu ubóstwa lub zagrożenia ubóstwem w gospodarstwach domowych z małymi dziećmi¹ (Gojova, Gojova, Spilackova, 2014) **opracowała własne narzędzie badawcze**, które posłużyło do weryfikacji problemu badawczego i postawionych celów badawczych. Należy jednak zaznaczyć, że badania przeprowadzone w Czechach różniły się w wielu obszarach i stanowiły jedynie ramę dla badań przeprowadzonych przez autorkę. Dotyczyły bowiem innej grupy badawczej, były prowadzone inną metodą (był to standaryzowany wywiad pogłębiony), inny był ich cel. Badania prowadzone w Czechach miały na celu rekomendację rozwoju i modyfikacji pracy socjalnej realizowanej na rzecz rodzin z małymi dziećmi, które żyją w ubóstwie lub są

¹ „On the ways of coping with poverty from the perspective of families – incentives for social work”

zagrożone ubóstwem (Gojova, Gojova. Spilackova 2014, s. 41-42). Natomiast celem badań przeprowadzonych przez autorkę była identyfikacja strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi.

Charakteryzując przeprowadzone badania ankietowe należy wskazać na typ badań oraz zakres czasowy, przedmiotowy, podmiotowy i geograficzny badania.

Autorka zastosowała podejście **ilościowe**, zarówno ze względu na możliwość dotarcia do rozproszonej grupy badawczej zlokalizowanej na terenie wielkopolski jak również ze względu na cel badania. Celem prowadzonych badań było wyłonienie **dominującej strategii radzenia sobie z trudnościami (przedmiot badania)**, zatem istotnym było pozyskanie wiedzy na temat liczebności respondentów opowiadających się za daną strategią. Ze względu fakt, że badanie miało charakter ilościowy to do wykrycia prawidłowości zastosowano narzędzia statystycznej analizy danych, takie jak: średnia arytmetyczna, wskaźnik struktury, analiza korespondencji.

W prowadzonych badaniach autorka zastosowała ramę teoretyczną w postaci teorii ekskluzji społecznej S. Paugama uzupełnioną o systematyzację strategii radzenia sobie z trudnościami w ujęciu Gojova, Gojova, Spilackova.

Podmiotem badań były wielodzietne gospodarstwa domowe, zamieszkujące na terenie województwa wielkopolskiego. Zakres przestrzenny obejmował województwo wielkopolskie, a zakres czasowy badań okres **od lipca do października 2020 roku (zakres czasowy)**.

Gromadzenie danych autorka realizowała przy wykorzystaniu wielu dróg dotarcia do **wielodzietnych gospodarstw domowych (podmiot badania) z obszaru wielkopolski (obszar badania)**. Nie jest możliwym ustalenie, która ze wskazanych poniżej metod okazała się najbardziej skuteczną, bowiem działania były wielotorowe. Po pierwsze została uruchomiona ścieżka instytucjonalna przez kontakt z podmiotami samorządowymi oraz stowarzyszeniami współpracującymi z rodzinami wielodzietnymi. Drugą drogą było wykorzystanie social-mediów w tym dotarcie do grup społecznościowych skupiających wielodzietne gospodarstwa domowe. Kolejne kroki polegały na dotarciu do rodzin wielodzietnych przez szkoły oraz wykorzystanie pozyskanie bazy mailowej rodziców z co najmniej trójką dzieci i skierowanie do nich indywidualnych maili. W zakresie doboru próby została wybrana i zastosowana metoda doboru nielosowego jednostek do próby badawczej, ze względu na fakt braku operatu losowania. Wybrana metoda doboru to metoda „kuli śnieżnej”.

Do przeprowadzenia badań posłużyło autorskie narzędzie badawcze opracowane w ramach pracy nad prezentowaną dysertacją. Kwestionariusz ankietowy: składał się z 61 pytań, podzielonych na cztery części. Część pierwsza dotyczyła charakterystyki struktury osobowej gospodarstwa domowego, część druga charakterystyki respondenta oraz poziomu życia gospodarstwa domowego. Trzecia część odnosiła się do oceny sytuacji materialnej, sposobu radzenia sobie z ograniczeniami oraz uwarunkowań społecznych gospodarstwa domowego, zaś czwarta część dotyczyła charakterystyki partnera/ki respondenta.

Efektom przeprowadzonych badań był uzysk w postaci 120 wypełnionych kwestionariuszy badawczych.

Następnie autorka przeanalizowała wyniki zrealizowanych badań, które były prowadzone dwoma ścieżkami. Pierwszą drogą było ustalenie dominującej/ dominujących strategii poprzez obliczenie średniej wartości uzyskanych dla każdej ze strategii przez badane gospodarstwa domowe a następnie wybór strategii z najwyższymi osiągniętymi wartościami. Tak obliczone wyniki dały podstawę do wyłonienia dominującej strategii dla przebadanej grupy. Ta droga pozwoliła również na wyłonienie dominujących strategii spośród gospodarstw domowych podzielonych ze względu na cechy społeczne oraz ekonomiczne. Drugą drogą było ustalenie odpowiedniości pomiędzy dominującą strategią gospodarstw domowych a wskazanymi cechami społecznymi lub ekonomicznymi. Do realizacji tej ścieżki została wykorzystana metoda analizy korespondencji. W celu ustaleniu korespondencji pomiędzy ustalonymi zmiennymi nominalnymi zostało przebadanych ponad czterdzieści kombinacji zmiennych. Ostatecznie została zaobserwowana korespondencja pomiędzy piętnastoma zestawami.

Jako najważniejsze ograniczenia przeprowadzonych badań autorka postrzega trudność w pozyskaniu zwrotnym uzupełnionych kwestionariuszy ankietowych oraz okres przeprowadzenia badań, który przypadł na początek pandemii Covid-19.

5. Struktura pracy i zarys wyników badań

Rozprawa doktorska składa się z czterech rozdziałów poprzedzonych wstępem i zwieńczonych podsumowaniem wyników przeprowadzonych badań.

W rozdziale pierwszym została omówiona polityka rodzinna w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem tej, która jest prowadzona w odniesieniu do rodzin wielodzietnych. Znalazła się w nim charakterystyka gospodarstwa domowego w ujęciu podmiotu gospodarującego oraz

rodziny jako podstawowej wartości społecznej, a więc w sformułowaniu w jakim autorka traktuje te dwie instytucje w niniejszej dysertacji. Została scharakteryzowana polityka rodzinna państwa, a uszczegółowienie tego tematu stanowi charakterystyka uwarunkowań i celów prowadzonej polityki rodzinnej w Unii Europejskiej oraz w Polsce.

W drugim rozdziale autorka poddała pogłębionej refleksji dochody z pracy jako podstawę budowania bezpieczeństwa ekonomicznego wielodzietnego gospodarstwa domowego. Poddano analizie rolę wynagrodzenie za pracę, ze szczególnym uwzględnieniem wynagrodzenia minimalnego oraz instytucji wynagrodzenia godziwego. Przeprowadzono także rozważania dotyczące zjawiska pracujących ubogich, zarówno na poziomie Unii Europejskiej jak i w Polsce. W zakresie analizy zjawiska ubóstwa autorka poddała eksploracji temat zasięgu ubóstwa w Polsce zarazem w zakresie jego pomiaru jak i charakterystyki zasięgu ubóstwa ekonomicznego. Powyższe obserwacje stanowiły podstawę do refleksji dotyczącej nierówności dochodowych gospodarstw domowych, z uwzględnieniem tematu niedostatku dochodowego dzieci i młodzieży.

Rozdział trzeci został dedykowany omówieniu ramy teoretycznej niniejszej pracy, teorii wykluczenia społecznego i faz dyskwalifikacji S. Paugama oraz sposobów i strategii radzenia sobie z trudnościami (coping strategies) w oparciu o konkretyzację strategii radzenia sobie z trudnościami (Gojova, Gojova, Spilackova, 2014).

Część empiryczna to rozdział czwarty pracy, który zawiera zarówno pogłębione omówienie problemu badawczego i postawionych celów badawczych, metodyki przeprowadzonych badań, procesu gromadzenia danych jak i charakterystykę kwestionariusza ankietowego. Zostały omówione wyniki badań, w prezentacji zarówno dominujących strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi wśród badanych gospodarstw domowych, jak i w podziale dominujących strategii dla gospodarstw domowych skupionych wokół cech ekonomicznych i społecznych. W czwartym rozdziale zamieszczone są także rezultaty badań przeprowadzonych metodą analizy korespondencji. Omówione zostały wyniki identyfikacji korespondencji pomiędzy dominującą strategią radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi oraz cechami społecznymi i ekonomicznymi wielodzietnych gospodarstw domowych. Rozdział czwarty kończy omówienie przeprowadzonej identyfikacji przynależności badanych gospodarstw domowych do faz dyskwalifikacji społecznych S. Paugama.

Pracę wieńczy zakończenie, w którym z jednej strony prezentowane jest skrócone streszczenie wyników zrealizowanych badań ale przede wszystkim przedstawione są wnioski

i rekomendacje skonstruowane w oparciu o uzyskane dane. Omówione zostały także ograniczenia w prowadzonych badaniach, z którymi mierzyła się autorka w toku prac. W tej części autorka przedstawia również refleksje dotyczące bieżących wyzwań stojących przed wielodzietnymi gospodarstwami domowymi w odniesieniu do polityki rodzinnej prowadzonej w Polsce.

Rozdział 1 Polityka rodzinna w Polsce wobec wielodzietnych gospodarstw domowych

Przedmiotem niniejszej dysertacji są strategie radzenia sobie z trudnościami przez wielodzietne gospodarstwa domowe, lecz uprzednio podejmuję problematykę relacji między dochodami, którymi dysponuje gospodarstwo domowe, a ponoszonymi przez nie wydatkami. Modelowo mamy do czynienia z jedną z trzech sytuacji: uzyskiwane w gospodarstwie domowym dochody przewyższają jego wydatki, równoważą ponoszone wydatki lub są mniejsze niż niezbędne wydatki. Dwie pierwsze sytuacje sprzyjają zaspokojeniu potrzeb domowników, sytuacja trzecia oznacza problemy dotyczące możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb i wymaga podejmowania decyzji w zakresie ograniczania aspiracji i potrzeb domowników albo poszukiwania dodatkowych źródeł dochodów (Grotowska-Leder, 2011, s. 181).

W ostatnich latach stale rosnące koszty utrzymania obniżają w zasadniczy sposób poziom życia wielu gospodarstw domowych w Polsce. Szczególnie dotyczy to rodzin niezamożnych, wśród których zwłaszcza rodziny wielodzietne są narażone na radzenie sobie z trudnościami i ograniczeniami dochodowymi wynikającymi z konieczności utrzymania większej liczby dzieci. Jednocześnie należy przytoczyć wskazanie Jana J. Sztaudyngera (2022, 22), który podkreśla, że wszystkie potrzeby zdefiniowane w hierarchii potrzeb Abrahama Masłowa są w co najmniej znacznym stopniu zaspakajane w rodzinie. W rodzinach, w których rozwinięta jest gotowość do niesienia pomocy, występuje zaufanie, dotrzymywane są zobowiązania i umowy, dominuje długoterminowa perspektywa zarówno w stawianiu celów jak i ich realizacji, dąży się do osiągnięcia ważnych celów pomimo trudności i koniecznych wyrzeczeń – tam potrzeby jednostek zaspakajane są w większym stopniu. Sztaudynger uważa, że rodzina jest główną areną zmagania o szczęście i jest szczególnym poligonem, na którym zdobywane jest doświadczenie jak godzić indywidualne dążenie do szczęścia z dążeniami innych członków rodziny czy szerzej ujmując z innymi członkami gospodarstwa domowego. Michał Adam Michalski (2018, 14) skonkludował, że rodziny są małymi fabrykami dóbr i usług a jednocześnie kluczem do dobrobytu i dobrostanu.

Dlatego na początku niniejszej dysertacji należy rozważyć czym jest gospodarstwo domowe występujące w roli podmiotu gospodarującego a także poddać refleksji rodzinę jako podstawową wartość społeczną.

1.1. Istota gospodarstwa domowego oraz rodziny

1.1.1. Gospodarstwo domowe jako podmiot gospodarujący

Gospodarczym aktorem jest przede wszystkim pojedynczy człowiek – jednostka społeczna, gdyż to on jest wytwórcą, nabywcą i konsumentem. Natomiast materialny poziom życia, formułowane w tym zakresie aspiracje i realizowane strategie są już warunkowane sytuacją rodzinną jednostki. Jeżeli spojrzymy na funkcjonowanie rodziny w ujęciu organizowania środków na zaspokojenie potrzeb to podstawowa rola przypada grupie, w której funkcjonuje jednostka czyli gospodarstwu domowemu (Grotowska-Leder, 2011, s. 180). Struktura gospodarstwa domowego czyli liczba domowników dorosłych, domowników pracujących, uczących się, dzieci, osób starszych czy domowników przewlekłe chorych – ostatecznie decydują o poziomie na jakim zaspakajane są potrzeby członków gospodarstwa domowego, czyli o podejmowanych decyzjach w zakresie gospodarowania posiadanymi zasobami, zarówno materialnymi jak i poza materialnymi.

Noblista Gary Backer, twórca ekonomicznej teorii zachowań ludzkich uważał, że podstawowym obszarem występowania zachowań o charakterze ekonomicznym jest gospodarstwo domowe (Backer, 1990). Relacje między potrzebami odczuwanymi przez wspólnie gospodarujących domowników a możliwościami ich zaspokojenia wyznaczają stałe preferencje zachowań i podejmowanych decyzji w odniesieniu do fundamentalnych aspektów życia czyli zdrowia, prestiżu oraz zadowolenia z życia.

Warto jeszcze przytoczyć rozważania Johna Friedmanna (1993), autora całościowego modelu zachowań ekonomicznych, który wskazuje, że podejmowane w gospodarstwach domowych działania obejmują zdobywanie i wypracowywanie środków do życia, przede wszystkim dochodów oraz równolegle kontrolowanie wydatków. Wypracowywanie środków do życia - według Friedmanna - jest realizowane poprzez wykonywanie na rynku pracy działalności zarobkowej (legalnej lub nie) ale także przez aktywność niezarobkową w domu i najbliższym środowisku. Aktywność w ramach społeczności lokalnej to prace na rzecz lokalnych instytucji, natomiast prace domowe to szereg zwykłych codziennych czynności typu zakupy, gotowanie, sprzątanie, opieka nad dziećmi, remontowanie, naprawianie. Rodzaj podejmowanych tego typu działań ostatecznie determinuje status ekonomiczny gospodarstwa domowego. Jak zauważa Friedman, bogate gospodarstwa domowe zwykle charakteryzuje wysoki poziom aktywności zawodowej i przedsiębiorczości (a umożliwia to posiadany przez gospodarstwo

domowe kapitał społeczny) ale również wysoka konsumpcja towarów i usług. Natomiast biedne gospodarstwa domowe cechuje zabieganie o dostęp do środków dla zaspokojenia potrzeb najbardziej elementarnych, relatywnie częste sięganie po zasoby instytucji pomocy społecznej i proste ekonomiczne samoorganizowanie się w ramach sąsiedztwa czy dalszych krewnych (Grotowska-Leder, 2011, s. 181-183).

Mimo, iż gospodarstwo domowe jest jednym z podstawowych podmiotów procesu gospodarowania to w literaturze ekonomicznej nie ma pełnej zgodności co do jego definicji. Po pierwsze gospodarstwo domowe jest definiowane jako „*najpowszechniejszy i najbardziej trwały podmiot gospodarujący, opierający swoją działalność na własnych środkach materialnych i sile roboczej swoich członków*” (Kramer, 1999, s. 34). Kolejna definicja charakteryzuje gospodarstwo domowe jako „*podstawową jednostkę (...) systemu społecznego, (...) gospodarującą dla celów spożycia i działającą w sferze spożycia*” (Pałaszewska- Reindl, 1986, s. 28). Natomiast definicja Edwarda Wiszniewskiego (1983, s. 80) podkreśla wspólnotowość gospodarowania poprzez wskazanie, że gospodarstwo domowe to „*baza ekonomiczna jednostki lub grupy osób powiązanych ze sobą więzami rodzinnymi lub więzami innego rodzaju*”. Definiowanie gospodarstwa domowego w ujęciu statystycznym² prowadzi do konkluzji, że jest nim podstawowa jednostka społeczno-ekonomiczna funkcjonująca jako jedno- lub wieloosobowy zespół, składający się z osób spokrewnionych lub niespokrewnionych, wspólnie utrzymujących się i zamieszkujących jedno mieszkanie (Michorowski, Sieradzki, Szopa, 2020, s. 7). Zazwyczaj wyróżnia się gospodarstwa domowe rodzinne, które są różnicowane ze względu na typ rodziny oraz liczbę rodzin wspólnie się utrzymujących oraz nierodzinne gospodarstwa domowe, które dzielą się na jednoosobowe i wieloosobowe (Pawlus, 2016, s.17-19).

Niestety jeszcze nie są dostępne wyniki Narodowego Spisu Powszechnego zrealizowanego w 2021 r w zakresie dotyczącym charakterystyk gospodarstw domowych.

² Zgodnie z definicją podawaną przez Główny Urząd Statystyczny „*Za gospodarstwo domowe uznajemy grupę osób spokrewnionych ze sobą lub niespokrewnionych, mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się (gospodarstwo domowe wieloosobowe) lub osobę utrzymującą się samodzielnie, bez względu na to czy mieszka sama, czy też z innymi osobami (gospodarstwo domowe jednoosobowe). Członkowie rodziny mieszkający wspólnie, ale utrzymujący się oddzielnie, tworzą odrębne gospodarstwa domowe. Wielkość gospodarstwa domowego jest określana liczbą osób wchodzących w jego skład*”. (za: [Główny Urząd Statystyczny/ Metainformacje/ Słownik pojęć/ Pojęcia stosowane w statystyce publicznej](#); dostęp 2021.10.24)

Publikacja tych wyników nastąpi dopiero w okresie czerwiec-sierpień 2023r.³, stąd podstawowe dane liczbowe dotyczące gospodarstw domowych w Polsce są prezentowane za okres od 1970 do 2011r.

Tabela 1. Podstawowe dane o gospodarstwach domowych w Polsce

Badanie Narodowego Spisu Powszechnego w latach:	1970	1978	1988	2002	2011	2011 do 1970	2011 do 1988
GOSPODARSTWA DOMOWE w tys.	9 376	10 948	11 970	13 337	13 568	45%	13%

Przeciętna liczba osób w gospodarstwie domowym	3,39	3,11	3,10	2,84	2,82	-17%	-9%
---	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	------	-----

Gospodarstwa domowe według liczby osób						
1 - osobowe (udział %)	16,1%	17,4%	18,3%	24,8%	24,0%	
2 - osobowe (udział %)	18,8%	21,7%	22,3%	23,2%	25,7%	
3 - osobowe (udział %)	20,2%	22,8%	20,3%	19,9%	20,2%	
4 - osobowe (udział %)	21,0%	21,2%	22,0%	18,0%	16,2%	
5 i więcej osobowe (udział %)	23,9%	16,9%	17,1%	14,1%	13,9%	

1 - osobowe (w tys.)	1 510	1 905	2 191	3 308	3 255	116%	49%
2 - osobowe (w tys.)	1 763	2 376	2 669	3 094	3 483	98%	30%
3 - osobowe (w tys.)	1 894	2 496	2 430	2 654	2 742	45%	13%
4 - osobowe (w tys.)	1 969	2 321	2 633	2 401	2 203	12%	-16%
5 i więcej osobowe (w tys.)	2 241	1 850	2 047	1 881	1 885	-16%	-8%

Gospodarstwa domowe według składu rodzinnego						
rodzinne gospodarstwa domowe (udział %)	82,5%	81,8%	80,1%	73,6%	72,9%	
nierodzinne gospodarstwa domowe (udział %)	17,5%	18,2%	19,9%	26,4%	27,1%	

rodzinne gospodarstwa domowe (w tys.)	7 735	8 956	9 588	9 816	9 887	28%	3%
nierodzinne gospodarstwa domowe (w tys.)	1 641	1 993	2 382	3 521	3 681	124%	55%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna - NSP 2011; GUS 2014

Zaprezentowane zostały wyniki z pięciu ostatnich Narodowych Spisów Powszechnych. Jednakże szczególną uwagę należy zwrócić na zmiany, które dokonały się w strukturze gospodarstw domowych w okresie po transformacji ustrojowej, co obserwujemy porównując wyniki NSP z 1988r. oraz 2011 r. W okresie tym wzrosła liczba nierodzinnych gospodarstw domowych o 55% w porównaniu do liczby takich gospodarstw w 1988r. W odniesieniu do

³ [Główny Urząd Statystyczny / Spisy Powszechnie / NSP 2021 / Harmonogram publikacji wyników NSP 2021;](#) dostęp 2023.01.19

danych z 1970 r., liczba nierodzinnych gospodarstw domowych wzrosła aż o 124%. Jest to powiązane z równie radykalnym wzrostem jedno oraz dwuosobowych gospodarstw domowych. W 2011 r. w odniesieniu do 1998 r. było o 49% więcej jednoosobowych gospodarstw domowych oraz o 30% więcej dwuosobowych gospodarstw domowych. Oznacza to bardzo wyraźny wzrost gospodarstw domowych osób samotnych – i jest to z jednej strony spowodowane opóźnieniem wieku zakładania rodziny i rodzenia dzieci, ale z drugiej wydłużeniem długości życia osób starszych i utrzymującym się zróżnicowaniem wieku umierania mężczyzn i kobiet. W rozdziale 1.1.3 będzie mowa o wielodzietnych gospodarstwach domowych, natomiast autorka chce jedynie zwrócić uwagę na spadek wskaźnika gospodarstw domowych liczących pięć lub więcej osób. W ciągu 41 lat liczba takich gospodarstw zmniejszyła się o 16%, natomiast w okresie transformacji ustrojowej o 8%. Oczywistym jest, że nie można założyć, że wieloosobowe gospodarstwa domowe zawsze składają się z dorosłych i dzieci, jednakże malejąca liczba wieloosobowych gospodarstw domowych i rosnąca liczba jedno lub dwuosobowych gospodarstw domowych w połączeniu z wzrastającą liczbą nierodzinnych gospodarstw domowych jest ugruntowanym zjawiskiem w ekonomii społecznej.

Zarówno w potocznym rozumieniu, jak i w literaturze socjologicznej i innych naukach społecznych, pojęcie gospodarstwa domowego często identyfikuje się z pojęciem rodziny i używa się ich wymiennie (Samuelson, Nordhaus 1985, s. 564–565; Tymowski, 1973, s. 288; Beskid, 1970, s. 300). Jednakże, z punktu widzenia ekonomii, utożsamianie gospodarstwa domowego z rodziną jest błędne. Nie każde gospodarstwo domowe stanowi rodzinę (np. jednoosobowe gospodarstwo domowe) i nie każda rodzina tworzy gospodarstwo domowe, pomimo wspólnego zamieszkiwania. *„Pojęcie gospodarstwa domowego obejmuje nie tylko nuklearną rodzinę⁴, ale także samotną osobę i jej mieszkanie, rodzinę lub zbiór rodzin wspólnie zamieszkających i wspólnie się utrzymujących, sposób życia tych wspólnot ludzkich, zbiór rzeczy oraz łańcuch czynności związanych ze sferą konsumpcji, bytu i rozwoju rodziny lub rodzin”* (Pałaszewska- Reindl, 1986, s. 19). Do cech charakterystycznych gospodarstwa domowego zaliczyć należy wspólne zamieszkanie, łączenie przychodów pieniężnych i naturalnych oraz

⁴Rodzina nuklearna (ang. *nuclear family*), in. rodzina mała – rodzina dwupokoleniowa składająca się z rodziców (zwykle małżonków) i ich biologicznych dzieci. Angielskie pojęcie „nuclear family” obejmuje również dzieci adoptowane. *Słownik socjologii i nauk społecznych*. Warszawa: PWN, 2006, s.279-280. ISBN 978-83-01-13219-4.

zasobów i dóbr materialnych w całości lub w części, a także łącznie siły roboczej członków tego gospodarstwa (Muszyńska, 2006, s. 189-194).

Tomasz Załaga (2007, s. 8) zauważa, że występują znaczące różnice między rodziną a gospodarstwem domowym, które są pochodną podstawowych funkcji, które spełniają. W przypadku rodziny funkcja ta sprowadza się do zachowania oraz utrzymania ciągłości biologicznej i kulturalnej społeczeństwa. Natomiast w odniesieniu do gospodarstwa domowego istotą są funkcje gospodarcze jego członków, które wynikają z naczelnego celu gospodarstwa domowego jakim jest maksymalne zaspokojenie potrzeb wszystkich członków. Wymaga podkreślenia, że podstawową różnicę pomiędzy gospodarstwem domowym a rodziną stanowi rodzaj więzi łączących członków obu grup. W odniesieniu do członków gospodarstwa domowego mamy do czynienia zarówno z więzią przedmiotową jak i podmiotową. Tymczasem w rodzinie dominuje więź podmiotowa, a więź przedmiotowa występuje stosunkowo rzadziej (Byłok, 2005, s. 123).

W ujęciu ekonomicznym gospodarstwo domowe najczęściej opisywane jest jako podmiot gospodarujący, który jest wyodrębniony w sensie ekonomicznym na podstawie własności osobistej. Podmiot gospodarujący podejmuje decyzje konsumpcyjne w oparciu o własne preferencje (charakterystyczne tylko dla danego gospodarstwa domowego) oraz w oparciu o własne obiektywne ograniczenia zasobów, w tym zasobów finansowych. Gospodarstwo domowe dąży do takiego wydatkowania swoich zasobów finansowych, aby zgodnie z własnymi upodobaniami (charakterystycznymi tylko dla niego) osiągnąć możliwe największą użyteczność z nabywanych dóbr i usług (Załaga, 2007, s. 9). W podejmowanych decyzjach dane gospodarstwo domowe kieruje się tak obiektywnymi (poziom zarobków, rent z kapitału, cen, podatków, obowiązkowych ubezpieczeń) jak i subiektywnymi czynnikami (tradycje, nawyki, upodobania). Postrzeganie gospodarstwa domowego w ujęciu ekonomicznym jako podmiotu gospodarującego współdzieli Z. Kędzior (1992, s. 2-4), według której gospodarstwo domowe jest podmiotem, który w znacznej mierze decyduje o ekonomicznych oraz organizacyjnych warunkach życia codziennego danego człowieka. Zdaniem badaczki właśnie w gospodarstwach domowych sprawdza się efektywność realizowanej polityki społeczno-gospodarczej oraz sprawność stosowanych przez państwo mechanizmów rynkowych.

W nurcie gospodarstwa domowego jako podmiotu gospodarującego wypowiada się również G. Światowy (1994, s. 139), który określa gospodarstwo domowe jako „*podmiot*

gospodarujący, który opiera swoją działalność na własnych środkach materialnych i sile roboczej swoich członków” .

Definiowanie gospodarstwa domowego w nurcie podmiotu gospodarującego można także spotkać w zagranicznych opracowaniach. Wśród badaczy należy wskazać na prace George W. Mc Eacherna, który określał gospodarstwo domowe jako podstawowy podmiot gospodarki, decydujący poprzez swoje racjonalne wybory konsumpcyjne o tym, co, jak i dla kogo ma być produkowane. Niemiecki ekonomista Erich Enger uważa gospodarstwo domowe za jednostkę trwale uprawiającą działalność skierowaną na zaspokojenie wspólnych potrzeb wynikających ze współżycia grupy ludzi (Zalaga, 2007, s. 9).

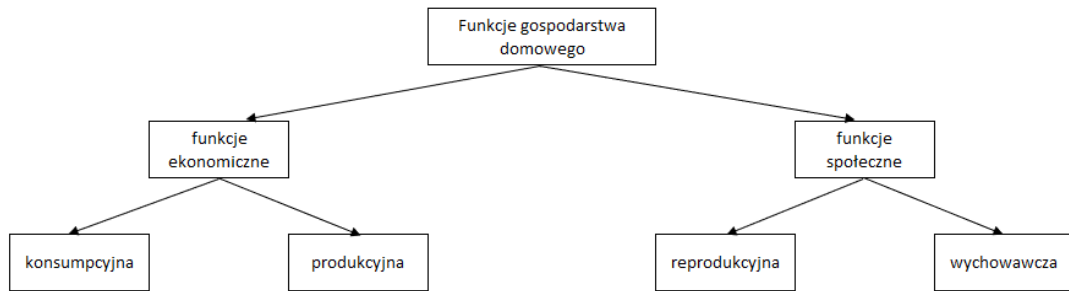
Ekonomia głównego nurtu wyróżnia trzy rodzaje podmiotów gospodarowania: gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa oraz państwo. Dwa pierwsze podmioty leżą w kręgu zainteresowań mikroekonomii, natomiast działalnością państwa zajmuje się makroekonomia. Oczywistym jest, że gospodarstwo domowe jest szczególnym podmiotem gospodarującym, co wynika z różnic jakie występują pomiędzy nim a innymi podmiotami (na przykład firmami). Podstawowym celem innych podmiotów jest osiągnięcie oczekiwanego zysku w określonym horyzoncie czasowym z tytułu realizowanej działalności produkcyjnej lub usługowej. Tymczasem głównym celem działania gospodarstwa domowego jest zaspokojenie potrzeb poszczególnych członków tego gospodarstwa w ramach danych możliwości, czyli zasobów finansowych, którymi gospodarstwo domowe dysponuje oraz cen produktów i usług, z którymi spotyka się podczas wymiany handlowej. Zaspokojenie potrzeb jest następstwem korzystania z różnorodnych dóbr i usług oraz zawartych w nich wartościach użytkowych. Stopień zaspokojenia potrzeb poprzez zakres i wielkość strumienia dóbr nabytych odpłatnie składa się na poziom życia osiągnięty przez gospodarstwa domowe (Luszniewicz, 1972, s. 28-36).

W każdym gospodarstwie domowym podejmowane są decyzje, które potrzeby, w jakiej kolejności, w jakim zakresie i w jaki sposób zostaną zaspokojone. Przy podejmowaniu decyzji o zaspokojeniu potrzeb realizowane są zarówno cele wspólne (grupowe) odnoszące się do wszystkich członków gospodarstwa domowego jak i cele jednostkowe, które wynikają z indywidualnych potrzeb członków gospodarstwa domowego. Oczywiście zakres potrzeb gospodarstw domowych jest niezwykle zróżnicowany i zależy od wielu okoliczności, w tym od osiągniętego poziomu rozwoju gospodarki, wielkości i struktury rodziny lub rodzin wchodzących w skład gospodarstwa domowego czy miejsca zamieszkania. W odniesieniu do każdego gospodarstwa domowego o sposobie zaspokajania potrzeb decyduje przede

wszystkim dochód per capita, którego wielkość pozostająca do dyspozycji członków gospodarstwa domowego, zmusza do wyboru spośród wszystkich potrzeb tych, które są uznawane jako najważniejsze i najistotniejsze z ich punktu widzenia (Zalaga, 2007, s. 11-12).

Jednym z kluczowych polskich badaczy opisujących gospodarstwa domowe jest Andrzej Hodoły. Według jego definicji „*gospodarstwo domowe jest bazą ekonomiczną jednostki lub grupą ludzi powiązanych ze sobą więzami rodzinnymi lub więzami innego rodzaju. Członkowie gospodarstwa domowego mieszkają razem oraz łączą swoje dochody, zasoby dóbr materialnych, a także siłę roboczą dla zaspokojenia potrzeb wszystkich członków tworzących te gospodarstwo. Gospodarstwo domowe jest podmiotem gospodarującym dla celów spożycia i w sferze spożycia*” (Hodoły, 1971, s. 20). Z podanej definicji wynika, że gospodarstwo domowe jest tworem realizowanym przez członków gospodarstwa domowego wraz z ich zasobami czasu, wiedzy, umiejętności, dóbr materialnych i pieniędzy. Z definicji A. Hołody wynika również, że gospodarstwo domowe posiada trzy wymiary: podmiotowy, przedmiotowy, funkcjonalny. Podmiotowy wymiar gospodarstwa domowego tworzą jego członkowie wraz z takimi cechami jak: wiek, płeć, wykształcenie, aktywność zawodowa. W oparciu o te cechy można klasyfikować gospodarstwa domowe jako rozwojowe, dojrzałe czy emeryckie gospodarstwo domowe. Przedmiotowy wymiar gospodarstwa domowego stanowią środki umożliwiające zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych członków gospodarstwa domowego, do których zaliczamy: wszelkie dochody, posiadane zasoby pieniężne, mieszkanie wraz z wyposażeniem w dobra trwałe. Wreszcie funkcjonalny wymiar gospodarstwa domowego to podejmowane przez niego czynności zarówno w obrębie tegoż gospodarstwa domowego jak i poza nim, w celu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych jego członków (Zalaga, 2007, s. 10)

Funkcje, które realizuje gospodarstwo domowe występujące w roli podmiotu gospodarowania dzielą się na dwie zasadnicze grupy, są to funkcje ekonomiczne oraz społeczne.

Rysunek 1. Funkcje realizowane przez gospodarstwo domowe

*Źródło: Opracowanie własne na podstawie Zalega T., „Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji”,
Studia i Materiały – Wydział Zarządzani UW, nr 1/2007, s. 12.*

Funkcje ekonomiczne wynikają ze współuczestniczenia w procesach gospodarczych zarówno w wymiarze lokalnym jak i globalnym. Wymiary te przenikają się w procesach realizowanych w ramach tej funkcji czyli w procesie konsumpcji (rola nabywcy dóbr i usług), oraz w procesie produkcji (rola dostawcy siły roboczej oraz innych środków dla przedsiębiorstw). Można powiedzieć, że funkcja konsumpcyjna związana jest bezpośrednio z organizowaniem konsumpcji natomiast funkcja produkcyjna ma na celu dostarczenie gospodarstwu domowemu niezbędnych środków do zrealizowania konsumpcji. Środki te są pochodną dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwo domowe z kapitału, pracy najemnej poza gospodarstwem oraz z pracy w gospodarstwie domowym (Bywalec, 2012, s. 18-19).

Drugą grupę funkcji, którą realizuje gospodarstwo domowe stanowią funkcje społeczne, do których zaliczamy funkcję reprodukcyjną oraz funkcję wychowawczą. W ten sposób dochodzimy do „połączenia” rodziny z gospodarstwem domowym, bowiem społeczny charakter gospodarstwa domowego polega właśnie na tym, że jest ono związane z rodziną jako podstawową komórką społeczną. Kształt, podział ról, system zależności pomiędzy członkami gospodarstwa domowego, wewnętrzne mechanizmy charakterystyczne dla danego gospodarstwa domowego ulegają zmianom pod wpływem oddziaływania otoczenia zewnętrznego i zmian w nim zachodzących (Zalega, 2007, s. 13). To wzajemne oddziaływanie działa także w drugą stronę czyli jakość funkcjonowania gospodarstwa domowego wpływa na jakość życia społecznego. Przez jakość funkcjonowania gospodarstwa domowego w przestrzeni społecznej rozumiemy realizowaną postawę prospołeczną, która jest rozumiana jako wartości wpajane w rodzinie oraz wskaźnik występowania zachowań patologicznych. Realizowanie funkcji społecznych przez gospodarstwo domowe jest szczególnie ważne

z punktu widzenia interesów rodziny, bowiem dotyczy procesów wychowywania dzieci, zachowania tradycji, opieki nad osobami starszymi oraz opieki nad chorymi.

1.1.2. Rodzina jako podstawowa wartość społeczna

Rodzina to fundament każdego społeczeństwa. Zaliczana jest do jednego z najważniejszych elementów kształtujących życie człowieka od najmłodszych lat (Schmidt, 2015 s. 3). Spełnia dwie podstawowe funkcje społeczne: funkcję prokreacyjną i funkcję wychowawczą (socjalizacyjną). Rodzina jest naturalnym i niezastąpionym środowiskiem od momentu narodzin człowieka. W ramach rodziny zarówno dzieci, jak i osoby dorosłe rozwijają się i zaspokajają swoje podstawowe potrzeby. O naturalnym charakterze rodziny świadczy jej rozwój oparty nie tylko na przyjmowaniu nowych członków z zewnątrz, ale przede wszystkim jej rozwój wewnętrzny (Kocik L., 2006, s. 62-63). Tradycyjnie polska polityka rodzinna ukierunkowana była przede wszystkim na rodzinę z dziećmi (Durasiewicz, 2009, s.57-58), bowiem dzieci traktowane były jako „najważniejsze dobro przyszłości”.

Współczesne polskie rodziny doświadczyły przez ostatnie 30 lat (czyli w okresie po zmianie ustroju), głębokich i szybkich zmian społecznych co było oczywiście ściśle powiązane z zachodzącymi zmianami politycznymi i gospodarczymi. Główne kierunki przemian obejmowały przejście od rodziny dużej (wielopokoleniowej) do rodziny małej (nuklearnej), przeskok od rodziny biologicznie zdeterminowanej do rodziny planowanej, zwrot od rodziny produkcyjnej do rodziny nieprodukcyjnej, przejście od rodziny patriarchalnej do rodziny egalitarnej, od rodziny zinstytucjonalizowanej do rodziny podporządkowanej treściom humanistycznym, czy wreszcie od rodziny otwartej do rodziny zamkniętej. Niezależnie od rewolucyjnych przeobrażeń, jakim zostały poddane nowoczesne społeczeństwa w ostatnich dziesięcioleciach społeczna ważność rodziny pozostaje niezmienna (Dziewięcka-Bokun, 2010, s. 25-30).

Rodzina stanowi istotę każdego społeczeństwa a **zapewniając społeczeństwu ciągłość** w aspekcie biologicznym i kulturowym **jest jego wartością nadrzędną** (Podgórski, 2008, s. 126). Ciągłość w aspekcie kulturowym oznacza, że od rodziny rozpoczyna się cały skomplikowany proces przekazywania i przyswajania kultury oraz wartości społecznych i indywidualnych. Rodzina jest systemem, który modeluje zachowania społeczne. Rodzina jest nauczycielem ról rodzinnych i pozarodzinnych. Rodzina jest także szkołą społecznych postaw. Rodzina pełni niezliczone funkcje w stosunku do swoich członków na arenie społecznej, można

powiedzieć, że decyduje o jakości całych społeczeństw. Prawidłowe funkcjonowanie społeczeństwa jest wprost uwarunkowane prawidłowym funkcjonowaniem rodziny (Tyszka, 1976, s. 5).

Rodzina powinna stanowić równowagę pomiędzy stałością a zmianami, które dokonują się otoczeniu ekonomicznym oraz społecznym. Prawidłowo funkcjonująca rodzina daje podstawy dla trwałości wartości uniwersalnych, autotelicznych – przez co zachowana jest spójność zarówno obowiązujących systemów wartości ale można nawet powiedzieć o spójności całości systemów społecznych.

Zatem **rodzina jest centralną częścią każdego społeczeństwa**, przypisuje się jej najważniejszą rolę oraz traktuje jako dobro społeczne i najwyższą wartość (Mazan, 2011, s 91-100). Środowisko rodzinne jest najlepszym i najważniejszym fundamentem rozwoju jednostki ludzkiej, przez co rodzina wyznacza i decyduje o jakości każdego społeczeństwa (Kiełb-Grabarczyk, 2010, s. 83).

Podążając za definicją rodziny, która została opracowana przez Jana Szczepańskiego, wskazujemy, że jest to mała grupa pierwotna złożona z osób, które łączy stosunek małżeński i rodzicielski oraz silna więź międzyosobnicza. Wskazany stosunek rodzicielski rozumiany jest w szerokim, społeczno-prawnym rozumieniu tego terminu, który umacniany jest z reguły prawem naturalnym, obyczajami oraz kontekstem kulturowym (Szczepański, 1970, s. 74). Jan Szczepański uważa, że definiowana przez niego „mała grupa” ma do spełnienia dwa podstawowe zadania: utrzymanie ciągłości biologicznej oraz przekazanie dziedzictwa kulturowego.

Badaczki Sylwia Badora, Barbara Czeredecka oraz Danuta Marzec (2001, s.16) definiują rodzinę jako *„zbiorowość krewnych mieszkających zarówno we wspólnym gospodarstwie, jak i poza nim”*. Badaczki podkreślają, że ta *„grupa krewnych ma poczucie swojej odrębności w stosunku do niekrewnych, ma własne zadania i cele życiowe, układ stałych międzyosobniczych stosunków oraz określoną strukturę”*

Analizując gospodarstwo domowe jako podmiot gospodarowania autorka podkreślała funkcję ekonomiczną gospodarstwa domowego, która sprowadza się do zaspokajania potrzeb członków tego gospodarstwa w ramach posiadanych zasobów będących sumą kapitału społecznego i rezultatów pracy wszystkich członków wchodzących w skład danego gospodarstwa domowego. Dlatego w ocenie autorki najbardziej trafną charakterystyką pojęcia „rodziny” w odniesieniu do problematyki niniejszej pracy i przeprowadzonego badania

jest definicja rodziny Zbigniewa Zaborowskiego (1980, s. 14): „rodzina to grupa naturalna, oparta na związkach krwi, małżeństwa lub adopcji. Jest to grupa o charakterze wspólnoty, której podstawową funkcją jest utrzymanie ciągłości biologicznej społeczności”.

W literaturze poświęconej sposobom klasyfikacji rodziny, prezentowane jest rozróżnienie na cztery możliwe sposoby definiowania rodziny (Schmidt, 2015, s 4-5). Pierwszym jest sposób **strukturalny**, w którym zwraca się uwagę na skład oraz ilość członków w grupie. Zgodnie z jego założeniami rodzina składa się z minimum jednego rodzica i jednego dziecka, których łączą więzi oraz wspólne mieszkanie, co jest związane albo z krewniactwem biologicznym albo uwarunkowanie prawne. Następnym sposobem definiowania rodziny to podejście **funkcjonalne**, które skupia się na wypełnianiu celów oraz zadań powierzonych rodzinie zarówno wobec jej członków jak i całego społeczeństwa. Podejście to odnosi się zatem do realizowania przez rodzinę jej podstawowych funkcji: zaspakajania potrzeb fizycznych i psychicznych oraz socjalizacji. Kolejnym sposobem definiowania rodziny to podejście **inkluzywne** (otwarte) skupiające się na pojęciu rodziny jako związku dwóch lub więcej osób, które są połączone na podstawie wzajemnej umowy wynikającej z urodzenia lub adopcji potomka, i które razem przyjmują odpowiedzialność za zadania wynikające ze wspólnego funkcjonowania, w tym zadania związane z utrzymaniem i wychowaniem dziecka (dzieci). Czwarty sposób definiowania rodziny zakłada podejście **uniwersalne**, czyli uznanie rodziny jako grupy osób, które łączy normatywnie określone pokrewieństwo i które mają za zadanie wypełnianie funkcji socjalizujących oraz prokreacyjnych.

Autorka w niniejszej pracy definiuje rodzinę, w sposób określony w **podejściu inkluzywnym**. Rodzinie przypisuje się ogromne znaczenie, niejednokrotnie większe niż pracy, rozwojowi zawodowemu, przyjacielom czy znajomym. Z badań przeprowadzonych przez Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS) w 2019 roku, wynika, że w Polsce aż 80 proc. społeczeństwa (kobiety – 86 proc.; mężczyźni – 74 proc.), uważa **szczęście rodzinne** za najważniejszą wartość, którą kierują się w swoim życiu. Na drugiej pozycji w badaniu znalazło się zdrowie (55% wskazań), na trzecim spokój (48%) a na czwartym grono przyjaciół (45%). Ze wspomnianych badań wynika, że akcentowanie znaczenia rodziny rośnie wraz z wykształceniem osób badanych. Analizując wyniki badań w podziale na przynależność do grupy społeczno-zawodowej, wartość tę stosunkowo najczęściej wskazują – co wydaje się zrozumiale - gospodynie domowe (97%) ale tuż za tą grupą znajdują się respondenci należący do grup: kadra kierownicza, specjaliści wyższego i średniego szczebla oraz pracownicy administracyjno-

biurowi (po 85%). Rzadziej wartość szczęścia rodzinnego akcentują mieszkańcy największych miast (68%), osoby o najwyższych dochodach per capita (74%), grupa „najczęściej praktykujący” oraz „w ogóle niepraktykujący religijnie” (po 72%), a także przynależący do grupy respondentów „bezrobotni” (56%) oraz robotnicy niewykwalifikowani (67% wskazań). Zdecydowana większość badanych (87% odpowiedzi) uważa, że człowiek do pełni szczęścia potrzebuje rodziny. Jedynie co dziewiąty respondent (11%) sądzi, że równie szczęśliwie można żyć bez rodziny (Rodzina – jej znaczenie..., 2019, s. 2-6).

Rodzina w sferze wartości odgrywa nieocenioną rolę, zajmuje bardzo ważne miejsce w kształtowaniu i przekazywaniu norm moralnych. Rola rodziny może być opisywana z dwóch perspektyw. Po pierwsze z perspektywy **nadrzędnej społecznej wartości**, co zostało już wcześniej omówione. Po drugie rodzina może być traktowana jako **źródło, nośnik i miejsce** przekazu głównych cnót i indywidualnych wartości.

Rodzina poprzez relacje, które tworzy i interakcje, które w niej zachodzą jest naturalnym promotorem uniwersalnych wartości, takich jak: miłość, bezinteresowność, solidarność, sprawiedliwość (Dziewięcka-Bokun, 2010, s. 26), dobro, wspólnota, zaufanie, nadzieja. Tylko rodzina jest środowiskiem, w którym mamy do czynienia z bezgraniczną i bezinteresowną miłością. Poszczególni członkowie rodziny w szczególny sposób darzą się zaufaniem, a poprzez to obdarzają się nawzajem poczuciem bezpieczeństwa i miłości. Ze względu na pierwszeństwo przed innymi grupami społecznymi, rodzina jest najlepszym i najważniejszym środowiskiem pielęgnującym rozwój wartości. Rodzina zapewnia swoim członkom poczucie wspólnoty (Mazan, 2011, s. 95), które jest najlepszym podłożem do przekazywania norm moralnych. Dzięki bliskości, jakie zapewnia, rodzina w sposób naturalny przekazuje swoim uczestnikom, dobro, zarówno w wymiarze materialnym, jak i duchowym (Podgórski, 2008, s. 133). Rodzina jest pierwszą szkołą życia, wychowującą w poszanowaniu godności osoby ludzkiej, przygotowuje do pełnienia roli dobrego człowieka i nienaganego obywatela. Rodzina uczy bezinteresowności i solidarności, bowiem relacje rodzinne wzbudzają poczucie odpowiedzialności za drugiego człowieka, troskę i altruistyczną miłość (Kobylińska, 2000, s. 421-431). Wszystkie omówione wartości rodzinne zasługują na bezwzględną pielęgnację i przekazywanie następnym pokoleniom.

Rodzina jest tworem z jednej strony niezwykle trwałym ale z drugiej zmieniającym się na przestrzeni czasu. Przeobrażenia rodziny dotyczą w szczególności: struktury, zasad zamieszkiwania, autorytetów czy funkcji pełnionych przez rodzinę. Tradycyjna rodzina

patriarchalna z gromadką dzieci występuje coraz rzadziej, nie tylko w krajach rozwiniętych ale także w Polsce (Zaborowska, 2012, 30-33). Rodzina przestała być trwałym, stałym, określonym układem organizacyjnym. Współczesny, wysoko rozwinięty świat znacznie ogranicza rolę rodziny (Adamski, 2002, s. 157). Ulega osłabieniu kondycja biologiczna i psychologiczna współczesnych rodzin, uwidacznia się tak zwana erozja systemów wartości (Dziewięcka-Bokun, 2010, s. 25-30). Zmienia się charakter więzi rodzinnych, relacje ulegają rozluźnieniu, wzrasta indywidualizm, słabnie znaczenie norm obyczajowych i religijnych. Odnotowuje się wzrost liczby rozwodów i zjawisk patologii w rodzinie (Dębski, 20008, s. 15-16).

Dlatego warto zatrzymać się jeszcze nad **normatywnym ujęciem rodziny**, bowiem pomimo doniosłości roli rodziny w prawidłowym funkcjonowaniu społeczeństwa, okazuje się, że w prawie zabezpieczenia społecznego nie występuje jednolita definicja rodziny. Najszerze ujęcie tego pojęcia prezentuje Ustawa o pomocy społecznej z 12.03.2004r (Ustawa z 12.03.2004r, Dz. U. 2016 r. poz. 930), zgodnie z art. 6 pkt 14 rodzinę stanowią osoby spokrewnione jak i niespokrewnione pozostające w faktycznym związku, wspólnie zamieszkujące i gospodarujące.

W **ustawie o świadczeniach rodzinnych** występuje kazuistyczna definicja rodziny, która opiera wspólnotę na więzach pokrewieństwa, powinowactwa i **faktycznego związku** występującego pomiędzy osobami a także na wspólnym wychowywaniu dzieci⁵. Dla wyjaśnienia jak rozumiany jest w polskim prawie związek faktyczny, należy sięgnąć do **ustaw o pomocy osobom uprawnionym do alimentów, ustawy o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci** oraz do **ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie**. W myśl przytoczonych aktów prawnych, związek faktyczny polega na wspólnym zamieszkaniu, pozostawaniu pod opieką lub pozostawaniu na utrzymaniu danej osoby⁶.

⁵ Zgodnie z art. 3 pkt 16 ustawy z dnia 28.11.2003 r. o świadczeniach rodzinnych (tekst jedn. Dz. U. z 2015 r. poz. 114, z późn.zm) pod pojęciem rodziny rozumie się odpowiednio następujących jej członków: małżonków, rodziców, dzieci, opiekunów faktycznych dziecka oraz pozostające na utrzymaniu dzieci w wieku do ukończenia 25.roku życia, a także dziecko, które ukończyło 25rok życia, legitymujące się orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności, jeżeli w związku z tą niepełnosprawnością przysługuje świadczenie pielęgnacyjne lub specjalny zasiłek opiekuńczy albo zasiłek dla opiekuna. Do członków rodziny nie zalicza się dziecka pozostającego pod opieką opiekuna prawnego, dziecka pozostającego w związku małżeńskim, a także pełnoletniego dziecka posiadającego własne dziecko.

⁶ Mowa tu o zapisach: art. 2 pkt 12 ustawy z dnia 07.09.2007 o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (tekst jedn. Dz. U. z 2016r. poz. 169, z późn.zm); art. 2 pkt 16 ustawy z dnia 11.02.2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci (Dz. U. z 2016. Poz. 195); art. 2 pkt. 1 ustawy z dnia 29.07.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (test jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 1390)

Trzeba jeszcze odnotować, że w **ustawie o Karcie Dużej Rodziny** (Ustawa z 05.12.2004, Dz. U. 2016r., poz. 785), została zdefiniowana szczególna kategoria rodzin, jakimi są **rodziny wielodzietne**. Co do zasady pod tym pojęciem polski ustawodawca rozumie rodzinę, w której wychowuje się co najmniej troje dzieci (art. 2 ust. 16a Ustawa o świadczeniach rodzinnych). Uregulowania dotyczące KDR starają się doprecyzować to ujęcie bowiem w myśl art. 4 ust 1 ustawy KDR rodziną wielodzietną jest rodzina, w której rodzic (rodzice) lub małżonek rodzica mają na utrzymaniu co najmniej troje dzieci. Definicję członka rodziny wielodzietnej rozszerzono również na osoby sprawujące rodzinną pieczę zastępczą oraz dzieci pozostające w takiej pieczy.

Z powyższego wynika, że polski ustawodawca nie opiera definicji rodziny na związku małżeńskim ale na związku faktycznym. Pokrewieństwo jest elementem składowym omawianej powyżej definicji, ale nie jest elementem wiodącym. Analiza różnych normatywnych ujęć rodziny prowadzi do konkluzji, że najważniejszym członkiem tej wspólnoty są dzieci (Sierpowska, 2007, s. 34-35).

1.1.3. Wielodzietni w Polsce

Według prognoz ONZ, populacja Polski na koniec tego wieku czyli w 2100 r. (w wersji najbardziej prawdopodobnej) będzie liczyła 23,082 mln mieszkańców (United Nations 2022). Nastąpi to przy założeniu utrzymania się obecnych trendów demograficznych, w tym przede wszystkim bardzo niskiego wskaźnika dzietności - 1,38 dziecka na kobietę (Rocznik Statystyczny... 2021; s. 219). Podobną perspektywę rozwoju naszego społeczeństwa wskazuje Główny Urząd Statystyczny, w opracowaniu: Prognoza gospodarstw domowych na lata 2016-2050, sygnalizuje najważniejsze trendy w zmianach demograficznych w Polsce. Po pierwsze do roku 2030 nastąpi zmniejszenie osób w wieku 25-34 lata. Po drugie w latach pomiędzy 2025 a 2040 wystąpi bardzo duży wzrost zbiorowości osób w wieku 80 lat i więcej. W omawianym okresie wystąpi systematyczny spadek liczby dzieci oraz ogólny spadek liczby ludności, szczególnie pod koniec horyzontu prognozy. GUS prognozuje, że w 2050r. liczba gospodarstw domowych w Polsce będzie wynosiła 13,5 mln, a przeciętna liczba osób w gospodarstwie domowym wyniesie 2,5 osoby. Oznacza to, że liczba ludności Polski w 2050 r. wyniesie 33,75 mln mieszkańców (GUS, 2016, s. 26). We wspomnianej prognozie ONZ tę wielkość Polska ma osiągnąć na przełomie 2055 i 2056 r, a więc prognozy obu instytucji są bardzo zbieżne. Kolejne

potwierdzenie prognozowanych danych znajdziemy w opracowaniu ZUS, który przewiduje, że populacja Polski w 2050r. będzie liczyła 35,243 mln a w 2080r. wyniesie 30,333 mln (ZUS, 2019, s. 14).

W obliczu przedstawionych danych, które wskazują na zauważalną i utrzymującą się tendencję w zakresie ograniczenia liczby dzieci w rodzinach i w gospodarstwach domowych, prowadzenie badań poświęconych właśnie wielodzietnym gospodarstwom domowym, a tym bardziej próba zbadania strategii radzenia sobie z trudnościami może wydawać się mało zajmująca, żeby nie powiedzieć *démodé*. W ocenie autorki - ale nie tylko (Szostek, 2015 s. 114, Babel, 2021, s. 34) - do rzadkości należą publikacje książkowe i czasopiśmiennicze (szczególnie z dziedziny ekonomii) dotyczące funkcjonowania wielodzietnych gospodarstw domowych, co wskazuje na lukę poznawczą w tym zakresie. Wydaje się, że przyczyną tego może być mały udział wielodzietnych gospodarstw domowych w ogólnej liczbie gospodarstw.

Zamierzeniem niniejszej dysertacji nie jest gloryfikacja modelu wielodzietnego gospodarstwa domowego, bowiem praca ma charakter ekonomiczny. Autorka pragnie zaznaczyć, że w jej ocenie wielodzietne gospodarstwa domowe odgrywają istotną rolę w gospodarce jako podmioty gospodarowania oddziaływujące na funkcjonowanie rynku a równolegle jest przekonana, że rodzina jest nośnikiem wartości społecznych.

W obecnie obowiązującym w Polsce stanie prawnym za rodzinę wielodzietną polski ustawodawca rozumie rodzinę, w której rodzice (rodzic) mają na utrzymaniu i wychowują co najmniej troje dzieci (art. 2 ust. 16a Ustawa o świadczeniach rodzinnych oraz art. 4 ust 1 ustawy o Karcie Dużej Rodziny), o czym autorka już wspomniała w poprzedzającym podrozdziale.

Pojęcie „rodzina wielodzietna” było różnie rozumiane w przeszłości. Jako ciekawostkę można podać, że przed II wojną światową za rodziny wielodzietne uważano takie rodziny, które posiadały sześcioro lub więcej potomstwa. Rodziny te wydawały na świat ok 23% ogólnej liczby dzieci (Kalinowski, 2011, s. 6).

Natomiast z demograficznego punktu widzenia rodzina wielodzietna to taka rodzina, która zapewnia nieco rozszerzoną zastępowalność pokoleń. W ujęciu demograficznym za rodzinę wielodzietną uznaje się zatem rodzinę z co najmniej czworgiem dzieci. Natomiast z punktu widzenia ekonomii wielodzietność powinno kojarzyć się z trojgiem dzieci, ponieważ

pojawienie się w trzeciego potomka znacząco obniża zamożność rodzin w porównaniu z rodzinami z jednym lub dwojgiem dzieci (Graniewska, 1971, s. 10-12).

To doniosłe znaczenie rodzin wielodzietnych zarówno z demograficznego jak i ekonomicznego punktu widzenia kontrastuje ze stygmatyzującą je opinią społeczną, dla której rodziny wielodzietne wpisują się w stereotyp rodziny ubogiej, cechującej się brakiem odpowiedzialności, z niewykształconymi małżonkami, zaniedbanymi dziećmi i ogólnym nieprzystosowaniem takiej rodziny pod względem socjalizacyjnym. Rodziny wielodzietne są etykietowane w kontekście patologii społecznych, przestępstw i nieradzenia sobie z rzeczywistością (Lemieszek, 2015, s. 130).

Przechodząc do analizy dzietności rodzin w Polsce trzeba zauważyć, że bezdyskusyjnie brakuje całościowej bazy danych o rodzinach. Informacje na stronach GUS są rozproszone, fragmentaryczne i często nieaktualne – lub brak periodycznego powtórzenia danych. Do tego dochodzą zmiany w społeczeństwie w postaci znaczącej mobilności terytorialnej oraz rewolucji cyfrowej. W takich okolicznościach dane spisowe o rodzinach zbierane co 10 lat są wysoce niewystarczające, a ich brak po prostu utrudnia prowadzenie polityki rodzinnej zarówno na poziomie krajowym jak i lokalnym (Pawlus, 2021, s. 71).

Najpełniejsze dane dotyczące liczby rodzin wielodzietnych można pozyskać z danych Narodowego Spisu Powszechnego. Dane w zakresie dotyczącym charakterystyk gospodarstw domowych i rodzin uzyskane podczas NSP zrealizowanego w 2021 r będą dostępne dopiero w okresie czerwiec-sierpień 2023r.⁷. Dlatego poniższe rozważania są prowadzone w oparciu o wyniki dwóch spisów które zostały zrealizowane po roku 1989 (czyli po zmianie ustroju), i obejmują wyniki NSP przeprowadzonego w 2002r. oraz w 2011 r.

⁷ [Główny Urząd Statystyczny / Spisy Powszechnie / NSP 2021 / Harmonogram publikacji wyników NSP 2021;](#) dostęp 2023.01.19

Tabela 2. Rodziny - według typów rodzin w latach 2002 i 2011

Rodziny ogółem	ogółem		Bez dzieci w wieku 0-24 lata pozostających na utrzymaniu		Z dziećmi w wieku 0-24 lata pozostającymi na utrzymaniu	
	2002	2011	2002	2011	2002	2011
Ogółem (w tys)	8 001 090	8 130 945	1 921 664	2 672 974	6 079 426	5 457 972
zmiana 2011 va 2002		1,6%		39,1%		-10,2%
Małżeństwa z dziećmi (w tys)	5 860 264	5 456 760	1 005 461	1 439 021	4 854 803	4 017 739
udział %	73%	67%	52%	54%	80%	74%
zmiana 2011 va 2002		-6,9%		43,1%		-17,2%
Partnerzy z dziećmi (w tys)	110 687	171 323	11 605	19 115	99 082	152 208
udział %	1%	2%	1%	1%	2%	3%
zmiana 2011 va 2002		54,8%		64,7%		53,6%
Matki z dziećmi (w tys)	1 798 331	2 174 283	779 045	1 030 439	1 019 286	1 143 844
udział %	22%	27%	41%	39%	17%	21%
zmiana 2011 va 2002		20,9%		32,3%		12,2%
Ojcowie z dziećmi (w tys)	231 808	328 580	125 553	184 399	106 255	144 181
udział %	3%	4%	7%	7%	2%	3%
zmiana 2011 va 2002		41,7%		46,9%		35,7%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna - NSP 2011; GUS 2014; Gospodarstwa domowe i rodziny, GUS 2003;

W Polsce w 2002 roku było łącznie trochę ponad 8,0 mln rodzin. W 2011 r liczba rodzin wzrosła do 8,13 mln. Ale jednocześnie znacząco wzrosła liczba rodzin bez dzieci, w 2002 r takich rodzin było 1,92 mln a niecałą dekadę później już 2,67 mln, co stanowi wzrost o blisko 40%. Natomiast jeżeli chodzi o liczebność rodzin z dziećmi w wieku do 24 lat, które pozostają na utrzymaniu to w 2011r, takich rodzin w Polsce było 5,46 mln. Liczba ta zmniejszyła się o ponad 10% w porównaniu do danych z 2002r., kiedy takich rodzin było 6,08 mln. Nadal najwięcej rodzin stanowią małżeństwa z dziećmi (w 2011r. 4,02 mln w porównaniu do 4,85 mln w 2002r.), ale nastąpił znaczący spadek takiego typu rodzin (o ponad 17%), co wskazuje na zmianę modelu rodziny i odchodzenie od małżeństwa jako podstawowego wzorca rodziny. W ciągu badanego okresu o ponad 53% wzrosła liczba rodzin typu „Partnerzy z dziećmi”. Nadal te rodziny stanowią tylko 3% w populacji rodzin z dziećmi na utrzymaniu, natomiast należy zauważyć trend w zmianie modelu rodziny. Wzrosła także liczba rodzin samotnych rodziców z dziećmi i to zarówno Matek z dziećmi (wzrost o ponad 12%, jak i Ojców z dziećmi (wzrost o ponad 35%).

Od blisko dwóch dekad w Polsce - zamiast polityki, która byłaby wprost nastawiona na zwiększanie dzietności podejmowane są działania na rzecz usuwania barier w zakresie decyzji zarówno o założeniu rodziny, jak urodzeniu pierwszego oraz drugiego dziecka. W ramach tych działań pojawił się rozwój opieki instytucjonalnej nad dziećmi, promowanie i wzmacnianie

koncepcji work-life balance, promowanie partnerstwa w związku. Obserwowany upadek normy dwudzieternej rodziny jak również wzrost bezdzietności w państwach europejskich oznacza nasilenie tożsamyh procesów społecznych w kolejnych latach w Polsce. Postępujący proces przemian płodności w populacjach, które się starzeją już teraz skutkuje zarówno zanikiem rodzin wielodzietnych jak i ogólnym spadkiem rodzin z dziećmi w gospodarstwach domowych (Pawlus, 2021, s. 72)

Tabela 3 przedstawia liczbę rodzin z dziećmi pozostającymi na utrzymaniu w wieku 0-24 lata, w podziale na liczbę dzieci w rodzinie. Dane pokazują zjawisko zmniejszania się liczby rodzin wielodzietnych w Polsce. W ciągu niepełnej dekady spadek liczby rodzin wielodzietnych wyniósł blisko 400 tys., w tym rodzin z trójką dzieci o blisko 250 tys. a rodzin z czwórką lub większą liczbą dzieci o nieomal 150 tys. Należy zauważyć, że jedynym rodzajem rodziny, w której nastąpił wzrost liczebności była rodzina z jednym dzieckiem (wzrost o 50 tys. rodzin), ale już rodzin z dwójką dzieci ubyło w analizowanym okresie (spadek o ponad 280 tys. rodzin). Rodzina wielodzietna w Polsce to częściej rodzina zamieszkała na terenach wiejskich, o niskim poziomie wykształcenia rodziców, a także o niższych kwalifikacjach zawodowych rodziców (Balcerzak-Paradowska, 2004, s. 130). Zasadniczo, wykształcenie jest istotną zmienną różnicującą plany prokreacyjne w rodzinie – im wyższe wykształcenie rodziców tym mniej dzieci w rodzinie (Szyszka, 2015, s. 178).

Tabela 3. Rodziny według liczby dzieci w wieku 0-24 lata pozostających na utrzymaniu w latach 2002 i 2011

Rodziny z dziećmi w gospodarstwach domowych wg liczby dzieci	ogółem		delta 2011 do 2002
	2002	2011	
Z dziećmi w wieku 0-24 lata pozostającymi na utrzymaniu	6 079 426	5 457 972	- 621 454
zmiana 2011 vs 2002			-10,2%
z 1 dzieckiem	2 852 322	2 908 306	55 984
udział %	47%	53%	
zmiana 2011 vs 2002			2,0%
z 2 dzieci	2 203 072	1 922 840	- 280 232
udział %	36%	35%	
zmiana 2011 vs 2002			-12,7%
z 3 dzieci	717 426	469 216	- 248 210
udział %	12%	9%	
zmiana 2011 vs 2002			-34,6%
z 4 i więcej dzieci	306 606	157 609	- 148 997
udział %	5%	3%	
zmiana 2011 vs 2002			-48,6%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna - NSP 2011; GUS 2014; Gospodarstwa domowe i rodziny, GUS 2003;*

Tabela 3 prezentuje jeszcze jedną informację, która wymaga szczególnego podkreślenia. Według danych z 2011r. w Polsce wśród rodzin z dziećmi do 24 lat pozostających na utrzymaniu aż 53,5% stanowiły rodziny z 1dnym dzieckiem. Kolejne 35,2% stanowiły rodziny z dwójką dzieci. Łącznie takich rodzin było 88,7%.

Oznacza to, że **tylko niespełna 13% w ogólnej liczbie rodzin stanowią rodziny wielodzietne**. W tym rodziny z trójką dzieci na utrzymaniu to 8,6% rodzin z dziećmi, a rodzin z czwórką lub większą liczbą dzieci jest w Polsce tylko 2,9%.

Uwzględniając rozróżnienie pomiędzy miastem i wsią należy zaznaczyć, że odsetek rodzin z trójką dzieci w miastach wynosił 6,6%, natomiast na wsi był prawie dwukrotnie wyższy – osiągnął poziom 12,7%. Natomiast w odniesieniu do rodzin z czwórką i więcej dzieci, zróżnicowanie to było jeszcze wyższe: współczynnik takich rodzin żyjących w miastach wyniósł 1,8%, natomiast współczynnik ten dotyczący rodzin mieszkających na wsi równał się 5,7% ogólnej liczby rodzin z dziećmi (Gospodarstwa..., 2014, s. 49)

Przeciętna liczba dzieci do lat 24 pozostająca na utrzymaniu rodziny wynosi 1,62 (na podstawie danych ze spisu ludności w 2011r.). Spadek liczby rodzin wielodzietnych, który dokonał się od

początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku jest z jednej strony zatrważający - jeżeli spojrzymy na proces rozszerzonej zastępowalności pokoleń - zaś z drugiej wskazuje na stałą tendencję, której odwrócenie będzie wymagało wielkiego wysiłku społecznego, ekonomicznego i psychologicznego.

Autorka proponuje aby spojrzeć jeszcze na zmianę w liczebności rodzin wielodzietnych w okresie Polski po zmianie ustroju, czyli od wyników NSP z 1998 r. W ciągu dwudziestu trzech lat, które upłynęły między badaniami liczba rodzin wielodzietnych zmniejszyła się o blisko 540 tys. rodzin, co stanowi **spadek do roku 1988 r** (traktowanego rok bazowy) **o blisko 50%**.

Tabela 4. Liczba rodzin z 3 lub więcej dzieci w wieku 0-24 lata pozostających na utrzymaniu

rok	liczba rodzin wielodzietnych	zmniejszenie liczby rodzin; 1988 = baza	zmniejszenie %; 1988 = 100%
1 988	1 166 100		
2 022	1 024 032	- 142 068	-12%
2 011	626 825	- 539 275	-46%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna - NSP 2011; GUS 2014; Gospodarstwa domowe i rodziny, GUS 2003; Kowalska, 2006, s. 19

Należy jeszcze zwrócić uwagę na zmiany jakie dokonują się rodzinach wielodzietnych pod względem modelu pełnego lub samodzielnego rodzicielstwa. W latach 2002 i 2011, spadła liczba wielodzietnych małżeństw o ponad 375 tys. Natomiast liczba wielodzietnych związków partnerskich utrzymała się na zbliżonym poziomie.

Szczegółowe dane dotyczące pełnych rodzin i ich wielodzietności prezentuje Tabela 5.

Tabela 5. Pełne rodziny według liczby dzieci w wieku 0-24 lata pozostających na utrzymaniu w latach 2002 i 2011

Rodziny z dziećmi w gospodarstwach domowych wg liczby dzieci	Małżeństwa z dziećmi (w tys.)		Partnerzy z dziećmi (w tys.)	
	2002	2011	2002	2011
Z dziećmi w wieku 0-24 lata pozostającymi na utrzymaniu	4 854 803	4 017 739	99 082	152 208
zmiana 2011 vs 2002		-17,2%		53,6%
z 1 dzieckiem	2 063 078	1 934 464	53 683	91 923
udział %	42,5%	48,1%	54,2%	60,4%
zmiana 2011 vs 2002		-6,2%		71,2%
z 2 dziećmi	1 886 387	1 562 865	27 978	42 380
udział %	38,9%	38,9%	28,2%	27,8%
zmiana 2011 vs 2002		-17,2%		51,5%
z 3 dziećmi	634 283	390 660	10 795	12 030
udział %	13,1%	9,7%	10,9%	7,9%
zmiana 2011 vs 2002		-38,4%		11,4%
z 4 i więcej dzieci	271 055	129 751	6 626	5 874
udział %	5,6%	3,2%	6,7%	3,9%
zmiana 2011 vs 2002		-52,1%		-11,3%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna - NSP 2011; GUS 2014; Gospodarstwa domowe i rodziny, GUS 2003;*

Nie uległa zmianie liczba rodzin wielodzietnych samotnych rodziców. Zarówno liczba rodzin wielodzietnych samotnych matek jak i ojców pozostała na zbliżonym poziomie. Natomiast znacząco wzrosła liczba rodzin samotnych matek oraz ojców w odniesieniu do rodzin z jednym lub dwójką dzieci pozostających na utrzymaniu. Omawiane dane prezentuje Tabela 6.

Tabela 6. Rodziny samotnych rodziców według liczby dzieci w wieku 0-24 lata pozostających na utrzymaniu w latach 2002 i 2011

Rodziny z dziećmi w gospodarstwach domowych wg liczby dzieci	Matki z dziećmi (w tys.)		Ojcowie z dziećmi (w tys.)	
	2002	2011	2002	2011
Z dziećmi w wieku 0-24 lata pozostającymi na utrzymaniu	1 019 286	1 143 844	106 255	144 181
zmiana 2011 vs 2002		12,2%		35,7%
z 1 dzieckiem	661 589	772 695	73 972	109 224
udział %	64,9%	67,6%	69,6%	75,8%
zmiana 2011 vs 2002		16,8%		47,7%
z 2 dzieci	264 504	289 240	24 203	28 356
udział %	25,9%	25,3%	22,8%	19,7%
zmiana 2011 vs 2002		9,4%		17,2%
z 3 dzieci	66 512	61 425	5 836	5 101
udział %	6,5%	5,4%	5,5%	3,5%
zmiana 2011 vs 2002		-7,6%		-12,6%
z 4 i więcej dzieci	26 681	20 485	2 244	1 500
udział %	2,6%	1,8%	2,1%	1,0%
zmiana 2011 vs 2002		-23,2%		-33,2%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna - NSP 2011; GUS 2014; Gospodarstwa domowe i rodziny, GUS 2003;*

Obserwowane zmiany dotyczące zmniejszania się liczby rodzin wielodzietnych to między innymi efekt wyboru, jakiego coraz częściej dokonują ludzie młodzi decydując się najpierw na osiągnięcie określonego poziomu wykształcenia oraz stabilizacji ekonomicznej, a dopiero potem na założenie rodziny i jej powiększenie (Gospodarstwa..., 2014, 2. 47-48). Na podstawie danych Eurostatu (odnoszących się do 2019r.) wiemy, że przeciętna Polka rodzi swoje pierwsze dziecko w wieku 27 lat i 7 miesięcy, dla porównania w krajach strefy euro to 29 lat i 11 miesięcy (Wiek matek..., 2020). Bezpośrednią konsekwencją przesunięcia w czasie rodzicielstwa są oczywiście zmiany w zakresie płodności kobiet - późniejsza decyzja o macierzyństwie oznacza krótszy okres możliwej prokreacji, co także wpływa na obniżenie wskaźnika dzietności.

Reasumując, zmieniające się wzorce życia rodzinnego, które rozprzestrzeniają się w całej Europie dotyczą z jednej strony opóźniania tworzenia związków i rodzenia pierwszego dziecka (spadek płodności kobiet ze względu na wiek), zaś z drugiej strony deinstytucjonalizacją i destabilizacją rodziny (Pawlus, 2016, s. 7-8). Zmienia się zatem funkcjonujący model rodziny,

zmianom podlegają role poszczególnych członków rodziny, zmieniają się również ich potrzeby i oczekiwania, w efekcie czego pojawiają się nowe wyzwania stojące przed współczesną polityką rodzinną (Szczudlińska-Kanoś, 2019, s. 27-28).

1.2. Polityka rodzinna państwa

Polityka rodzinna jest polem aktywności państwa (i nie tylko jego) w gruncie rzeczy niedookreślonym (Skevik, 2010). Można ją **definiować co najmniej na dwa różne sposoby** – po pierwsze jest to jedna ze szczegółowych polityk społecznych, czyli w ujęciu akademickim – **subdyscyplina polityki społecznej** (Golinowska, 1994, s. 116). Polityka rodzinna jest w takim ujęciu synonimem polityki społecznej realizowanej wobec rodziny równoległe z innymi politykami szczegółowymi jak chociażby polityka senioralna czy polityka wobec osób niepełnosprawnych. Te poszczególne polityki wyróżniane są w tym układzie poprzez zdefiniowanie kategorii odbiorców charakteryzujących się specyficznymi potrzebami i znajdujących się w podobnej sytuacji życiowej (Rymsza, 2016, s. 56). Realizowane polityki oczywiście „zachodzą na siebie” bowiem poszczególne jednostki mogą należeć jednocześnie do różnych grup. W rezultacie składają się na jedną całościową politykę społeczną, której celem jest urzeczywistnianie określonej wizji ładu społecznego.

W drugim ujęciu polityka rodzinna definiowana jest jako **polityka horyzontalna**, której prowadzenie polega na koordynowaniu różnych polityk szczegółowych wyróżnianych nie ze względu na odmienne kręgi adresatów (ujęcie powyższe) a poprzez odrębne instrumenty oddziaływania (Rymsza, 2016, s. 57-58). W odniesieniu do polityki rodzinnej chodzi o odpowiednie koordynowanie i wzajemne „pozycjonowanie” rozwiązań z zakresu polityki podatkowej, polityki mieszkaniowej, polityki socjalnej i innych. Należy zaznaczyć, że w horyzontalnym ujęciu polityki rodzinnej uwzględniane są nie tylko rozwiązania w sposób oczywisty adresowane do rodzin (można powiedzieć, że są to rozwiązania prorodzinne) ale także takie, których oddziałują na rodzinę w sposób pośredni. Zatem granice polityki rodzinnej w ujęciu horyzontalnym nie mogą być wyraźnie określone, bowiem do jej zakresu mogą być włączone rozważania chociażby dotyczące systemu podatkowego, czyli dotyczącego osób fizycznych (system PIT), prawnych (system CIT) a nawet dotyczących obrotu gospodarczego (system VAT).

W literaturze przedmiotu uporządkowanie oczywistych i nieoczywistych instrumentów polityki rodzinnej jest zasługą badaczki Sheili Kamerman (1995), która zaproponowała rozwiązanie polegające na rozróżnieniu między **bezpośrednią (explicite) i pośrednią polityką rodzinną (implicite)**. W tym ujęciu bezpośrednia polityka rodzinna to ogół programów publicznych i towarzyszących im regulacji prawnych, które są adresowane wprost do rodzin i które mają na celu kształtowanie ich sytuacji finansowej oraz bytowej. Polityka rodzinna explicite może obejmować w szczególności politykę ludnościową (pro lub antynatalistyczną), świadczenia socjalne związane z opieką i wychowaniem dzieci, świadczenia dla pracujących rodziców, opiekę zdrowotną nad matką i dzieckiem i tym podobne (Kłys, Szymańczak, 1999, s. 8).

Natomiast pośrednia polityka rodzinna to wszystkie pozostałe działania państwa oddziałujące na rodziny na zasadzie wywoływania skutków nieintencjonalnych, efektów ubocznych (Rymsza, 2016, s. 56-59). Składają się na nią działania podejmowane w innych dziedzinach polityki państwa, które realizując cele nie związane bezpośrednio z rodziną, pociągają za sobą znaczące konsekwencje dla funkcjonowania rodziny, jak chociażby polityka podatkowa czy też polityka przeciwdziałania bezrobociu (Kłys, Szymańczak, 1999, s. 8).

Prezentując omawiane w literaturze przedmiotu podejście do polityki rodzinnej należy wspomnieć jeszcze o jednym nurcie obok opisanego powyżej podejścia sektorowego i horyzontalnego. W tym ujęciu oś dyskusji nad zakresem i kształtem polityki rodzinnej wyznacza traktowanie rodziny w **ujęciu podmiotowym albo przedmiotowym**.

W podejściu podmiotowym zakłada się, że polityka rodzinna powinna służyć upodmiotowieniu rodziny poprzez wzmocnienie jej „sprawczości”. Państwo szanuje autonomię życia rodzinnego i stara się wzmocnić a nie osłabić samodzielność rodziny, zatem to ujęcie zakłada, że polityka rodzinna ma charakter pomocniczy względem suwerennej rodziny. Państwo nie wyręcza i nie zastępuje rodziny w pełnieniu przez nią funkcji społecznych, uznaje pierwszeństwo rodziny w kwestii wychowywania dzieci, nie ingeruje w zakresie wyznaczania właściwego stylu życia rodzinnego lub też modelu rodziny. Te rodziny, które są niesamodzielne ekonomicznie wspiera się adresowanymi transferami socjalnymi, ale dbając o to aby realizować to w taki sposób, aby nie wywoływać zjawiska wyuczonej bezradności.

W opozycji do tego stoi ujęcie przedmiotowe, w którym rodzina jest bardziej miejscem interwencji państwa niż adresatem wsparcia usamodzielniającego, bowiem wspierane są poszczególne jednostki w rodzinie a nie rodzina jako taka. Państwo zazwyczaj promuje

określony model rodziny jak również relacji w rodzinie (w ostatnich latach relacje równościowe i partnerskie, natomiast do końca ubiegłego wieku model z utrwaloną hierarchią i podziałem ról). Sytuacje problemowe uruchamiają interwencje służb pomocniczych zgodnie z założeniem „państwo wie lepiej”, a wobec długotrwałych klientów pomocy społecznej pomoc państwa przybiera formy „zarządzania” rodziną z trudnościami (Rymsza, 2016, s. 58-62).

Autorka w niniejszej pracy odnosząc się do zagadnień polityki rodzinnej traktuje ją w ujęciu horyzontalnym, biorąc pod uwagę, że na funkcjonowanie wielodzietnych gospodarstw domowych oddziałują instrumenty będące wypadkową wielu polityk realizowanych przez państwo a stosowane rozwiązania oddziałują w sposób bezpośredni lub pośredni na wielodzietne rodziny. Dodatkowo zdaniem autorki państwo realizując politykę rodzinną powinno szanować odrębność, suwerenność rodziny jak również jej różnorodność. Autorka uważa, że nie ma „jedynego, słusznego i obowiązującego” modelu rodziny. W ocenie autorki każda rodzina, która zabezpiecza przekazywanie i utrwalanie wartości społecznych jest równa sobie i równie ważna, zatem powinna być przedmiotem dbałości państwa o jej społeczne i ekonomiczne powodzenie i zabezpieczenie.

Spróbujmy zatem odpowiedzieć na pytanie **czym jest** polityka rodzinna i **jakie są cele** przez nią realizowane. Nie podlega wątpliwości, że od najdawniejszych czasów identyfikacja człowieka związana jest z istnieniem rodziny, która od zawsze była i pozostaje nadal jednym z najważniejszych czynników wpływających na powstanie i utrzymywanie ładu społecznego oraz prawnego. (Szczudlińska-Kanoś, 2019, s. 9-10). Dlatego też z punktu widzenia realizacji celów polityki społecznej można zdefiniować politykę rodzinną jako działalność, która ma na celu rozwój rodziny bez względu na jej status materialny (Auleytner, Głębicka, 2000, s. 178) Po raz pierwszy zwrotu „polityka rodzinna” użyto podczas europejskich dyskusji nad polityką społeczną w stosunku do rodzin i dzieci, które były zapoczątkowane w latach 40-tych XX wieku. Podstawową przesłanką, na której opierają się działania państwa w stosunku do rodzin jest „zapotrzebowanie” społeczeństwa na dzieci, *„które mają być zdrowe, dobrze wykształcone, a w przyszłości powinny wydajnie pracować, być obywatelami i rodzicami”* (Kamerman, 1994, s. 12). Polityka rodzinna obejmuje pełen zakres zagadnień związanych zarówno z zakładaniem i tworzeniem rodziny oraz z jej funkcjonowaniem, co często jest ściśle powiązane z poziomem dobrobytu obywateli. Fundamentem przyjętego w niniejszej pracy pojęcia polityki rodzinnej jest założenie, że rodzina jest podstawową i najważniejszą instytucją społeczną, która winna

być wspierana przez państwo na wszystkich poziomach jej funkcjonowania. Warto zaznaczyć, że obok państwa w kształtowaniu polityki rodzinnej niebagatelną rolę odgrywają również organizacje pozarządowe oraz sektor prywatny (Szcudlińska-Kanoś, 2019, s. 9-10).

W literaturze polskiej można spotkać rozszerzoną definicję polityki rodzinnej, wskazującą zarówno na cel jak i zadania do zrealizowania. Adam Kurzynowski definiuje politykę rodzinną poprzez wskazanie, że politykę rodzinną stanowi całość norm prawnych, działań i środków, które są uruchamiane przez państwo w dążeniu do stworzenia rodzinie odpowiednich warunków do jej powstania a następnie jej prawidłowego rozwoju w celu spełniania przez rodzinę wszystkich ważnych społecznie funkcji. Według A. Kurzynowskiego (1991, s. 96) cele polityki rodzinnej można określić przez pryzmat zabezpieczenia optymalnych warunków do powstania, rozwoju i zaspokajania bytowych i kulturalnych potrzeb rodziny ale także badacz podkreśla konieczność stworzenia warunków do kształcenia i wychowania młodego pokolenia oraz stworzenia równości startu życiowego i zawodowego czyli równości szans życiowych dla młodych ludzi.

1.2.1. Modele polityki rodzinnej

W literaturze przedmiotu znaleźć można liczne analizy porównawcze modeli polityki społecznej (Golinowska, 2018, Szarnfenberg, 2009; Księżopolski, 1999; Szumlicz 1994) ale najbardziej znaczące klasyfikacje polityki społecznej i wynikającej z niej polityki rodzinnej stworzyli: Richard Titmuss (1975), Norman Furniss i Timothy Tilton (1977) oraz Gøsta Esping-Andersen (1990). **Richards Titmuss** wyróżnia **trzy główne modele** polityki społecznej: **marginalny, motywacyjny oraz instytucjonalno-redystrybucyjny**. Natomiast badacze Norman Furniss i Timothy Tilton określają w jakiej roli może występować państwo w procesie kreowania i realizowania polityki społecznej oraz rodzinnej. Jest to rola państwa „pozytywnego”, „gwaranta bezpieczeństwa socjalnego” oraz państwa w roli „dobrobytu społecznego”. Badacz **Gøsta Esping-Andersen** poszedł krok dalej i klasyfikację ról państwa opracowaną przez Richarda Titmusa transponuje w reżimy społeczne warunkujące realizację polityki rodzinnej, w postaci reżimu **liberalnego, konserwatywno-korporacyjnego oraz socjaldemokratycznego**.

1.2.1.1. Modele polityki rodzinnej wedle koncepcji Richarda

Titmussa

Richard Morris Titmuss wyróżnił trzy modele polityki społecznej (zatem i rodzinnej), opierając się na wzajemnych relacjach między polityką państwa a gospodarką rynkową (Titmuss, 1974). W modelu **marginalnym** (zwanym też rezydualnym lub liberalnym) postuluje się niemalże całkowite odejście od działalności socjalnej państwa. Przedstawiciele liberalizmu uważają, że potrzeby społeczeństwa powinny być zaspokajane w ramach rynku prywatnego i ewentualnie rodziny, a państwo nie powinno wychodzić poza funkcje ochrony życia i własności (Lustig i inni, 2018, s. 34). W modelu tym, który przez Mirosława Książepolskiego jest nazywany rezydualnym, polityka społeczna może wkroczyć jako rozwiązanie doraźne. Instytucje zabezpieczenia społecznego podejmują działalność w sytuacji gdy zawiodą naturalne drogi postępowania czyli rodzina i pierwotne działania rynku. W odniesieniu do polityki rodzinnej dopuszczalne będą wyłącznie świadczenia oraz usługi w bardzo ograniczonym zakresie, ponieważ to jednostka i rodzina są odpowiedzialnymi za sytuację życiową, a rynek ma tworzyć warunki ograniczające społeczne zagrożenia między innymi poprzez wspieranie indywidualnej aktywności obywateli.

Podstawą modelu marginalnego jest założenie, że państwo zajmuje się tylko tą częścią obywateli, która nie potrafi sama sobie pomóc. W modelu tym przyjmuje się, że główne źródło problemów znajduje się w jednostce (Dziewięcka-Bokun, 2000, s. 94), a społeczeństwo potrafi samo zaspokoić swoje potrzeby albo samodzielnie, albo przy wsparciu rodziny ewentualnie organizacji charytatywnych. Zadania państwa ograniczają się wyłącznie do wsparcia poprzez przyjęcie określonych przepisów w systemie podatkowym, czy dystrybucję świadczeń społecznych na bardzo niskim poziomie, zapewniających minimum egzystencji przy spełnieniu kryterium dochodowego. W takim modelu realizowanej polityki rodzinnej zakłada się, że posiadanie dzieci jest tylko i wyłącznie prywatną sprawą rodziców, w związku z czym państwo nie ingeruje w funkcjonowanie rodziny ani w pomoc rodzinie (Balcerzak-Paradowska, B., 2014., s. 15-18). Państwami zbliżonymi do realizowania polityki społecznej zgodnie z tym modelem są Szwajcaria i Wielka Brytania (Lustig i inni, 2018, s. 34).

W drugim modelu Richarda Titmussa, który nazywany jest modelem **motywacyjnym** (inaczej służebnym, konserwatywno-korporacyjnym lub socjalną gospodarką rynkową) polityka społeczna a zatem polityka rodzinna ma znacznie szerszy zakres. Akcentuje się jej dużą rolę we

wspieraniu rozwoju gospodarczego, równocześnie zaznaczając przywileje dla osób pracujących oraz istotność rozwiązań ubezpieczeniowych, w tym składki na ubezpieczenie zdrowotne. W socjalnej gospodarce rynkowej występuje zależność pomiędzy prawem do pomocy i wysokością świadczeń a pozycją jednostki na rynku pracy. Prawa socjalne, które są uwarunkowane zatrudnieniem i płaceniem składek wynikają wprost ze statusu ubezpieczonego (Lustig i inni, 2018, s. 35). Instytucje zabezpieczenia społecznego są ważnym dodatkiem do gospodarki pełniąc wobec niej rolę służebną.

W kontekście polityki rodzinnej w modelu tym realizowane jest połączenie odpowiedzialności rodziny za swoją kondycję (w każdym aspekcie) oraz instrumentów państwa, które są wykorzystywane do wspierania rodziny. Świadczenia ubezpieczeniowe, które są zależne od składek są uzupełniane świadczeniami uniwersalnymi, do których w szczególności zaliczyć można zasiłki dla dzieci i usługi społeczne. Reguły dystrybucji zasiłków rodzinnych z pomocy społecznej są zdeterminowane kryterium dochodowym. W modelu takim wspiera się „tradycyjną rodzinę”, w której to mężczyzna jest głównym żywicielem rodziny, a wsparcie i pomoc kobietom w pogodzeniu obowiązków zawodowych i rodzinnych jest ograniczona (Balcerzak-Paradowska, 2014., s. 18 -21). Ludmiła Dziewięcka-Bokun (2000, s. 95), analizując ten model polityki społecznej i rodzinnej wspomina o wpływach kościoła. Badaczka przywołuje przykłady pokazujące wzmacnianie tradycyjnego modelu rodziny a także świadczeń na rzecz rodziny, które mają zachęcać do wielokrotnego macierzyństwa. Badaczka zauważa jednak, że usługi na rzecz rodziny nie są szerokie, a interwencja państwa w tym modelu jest uruchamiana dopiero gdy możliwości pomocy ze strony rodziny są niewystarczające. Państwami zbliżonymi do tego modelu są: Austria, Francja, Niemcy a badacze podają także Polskę (Lustig i inni, 2018, s. 36).

W ostatnim, trzecim modelu wyróżnionym przez Richarda Titmussa, nazywanym **instytucjonalno-redystrybucyjnym**, polityka społeczna uważana jest za integralną część systemu i to instytucje publiczne, a nie jednostka czy zakład pracy, są odpowiedzialne za dobrobyt obywateli. Gwarancja powszechności oraz dostępności do świadczeń i usług publicznych determinowana jest faktem zamieszkania w danym państwie (nawet nie jest wymagane posiadanie obywatelstwa) i nie wynika z warunków pracy, bowiem społeczeństwo jest traktowane jako zbiorowość jednostek (Książopolski, 2001, s. 130).

W modelu instytucjonalno-redystrybucyjnym do głównych instrumentów polityki rodzinnej należą po pierwsze elementy prorodzinne w systemie podatkowym, między innymi możliwość

wspólnego rozliczenia małżonków, ulgi podatkowe na dzieci, odpisy wydatków na cele medyczne czy edukacyjne, związane z wychowaniem dzieci. Po drugie, państwo zapewnia usługi opiekuńczo – wychowawcze i edukacyjne dla dzieci, co umożliwia lepsze funkcjonowanie rodziców na rynku pracy. W krajach charakteryzujących się aktywną polityką rodzinną wspieranie opieki sprawowanej wewnątrz rodziny oraz wspomaganie rozwoju placówek opiekuńczych, wychowawczych, edukacyjnych występuje w zasadzie równolegle. Dodatkowo w modelu tym wypłacane są wysokie i uniwersalne świadczenia socjalne. Państwo zapewnia także wysoki poziom usług publicznych dla dzieci, rodzin, osób niepełnosprawnych czy osób starszych. Działalność w znacznym stopniu zmniejsza wyłączną odpowiedzialność jednostki za funkcjonowanie i rozwój rodziny. W ramach polityki rodzinnej tworzy się warunki dla uczestnictwa obojga rodziców w rynku pracy (to należy dodatkowo podkreślić, bowiem ten cel jest zasadniczo odmienny od modelu motywacyjnego, który promuje i wspiera ojców/ mężczyzn na rynku pracy).

System ten jest bardzo kosztowny, a środki finansowe przekazywane na realizację omawianej polityki w państwach nazywanych opiekuńczymi, dobrobytu, czy *welfare state* w bardzo dużej części pochodzą z niemałych podatków oraz są uzależnione od wysokiego poziomu zatrudnienia (Balcerzak-Paradowska, 2014., s. 15-24). Podstawą polityki rodzinnej w modelu nazywanym również socjaldemokratycznym, jest między innymi wiara w przekonanie, że dzieci są warunkiem zachowania ciągłości społeczeństwa, a zatem również do obowiązków społeczeństwa należy partycypacja w kosztach ich posiadania oraz wychowania. Państwami najbliższymi odpowiadającymi temu modelowi są: Norwegia, Szwecja oraz Finlandia i Dania (Lustig i inni, 2018, s. 34-35).

Warto jeszcze kilka słów poświęcić wpływowi państwa na realizowaną politykę rodzinną według koncepcji Normana Furnissa i Dorothy Tilton. W koncepcji tej badacze wzięli pod uwagę formę ingerencji państwa kapitalistycznego w wolną grę sił rynkowych i określili, że państwo może występować w kilku rolach. Po pierwsze jako państwo „pozytywne”, w którym polityka społeczna i rodzinna ma chronić właściciela kapitału przed trudnościami związanymi z kryzysem lub załamaniem rynkowym. Po drugie państwo może występować w roli państwa „gwaranta bezpieczeństwa socjalnego”, w którym celem polityki rodzinnej jest zagwarantowanie minimalnego dochodu wszystkim obywatelom, a nie tylko wybranym grupom pracujących. Wreszcie po trzecie jako państwo „dobrobytu społecznego”, w którym

celem polityki społecznej i rodzinnej jest wyrównanie warunków i szans życiowych wszystkich obywateli (Szczudlińska-Kanoś, 2019, s. 28-29).

1.2.1.2. Reżimy polityki rodzinnej według koncepcji Espinga-Andersena

Bazując na teorii R.M. Titmussa i jego modelach polityki społecznej w 1990 r. Gøsta Esping-Andersen zaproponował zmianę określenia z „modele” na „reżimy”, bowiem dokonując kategoryzacji, wskazał trzy przesłanki do rozróżnienia wypełniania roli przez państwo. Pierwszym jest stopień dostępu do świadczeń i usług, drugim wpływ świadczeń i usług dostarczanych przez państwo na zachowanie lub zmianę istniejących podziałów społecznych zaś trzecią przesłanką są relacje pomiędzy państwem a rynkiem prywatnym w ubezpieczeniach emerytalnych (Szczudlińska-Kanoś, 2019, s. 30). Modyfikując podział opracowany przez R.M. Titmussa, G. Esping-Andersen wyróżnił trzy reżimy społeczne wg kryterium dominującej odpowiedzialności trzech podmiotów: rynku, państwa, rodziny (jednostki) (Balcerzak-Paradowska, 2014, s. 15):

Reżim liberalny, w którym dominuje system adresowanej pomocy, opierający się na kryterium dochodowym. W reżimie liberalnym obowiązują powszechne ale niskie świadczenia, a poziom ubezpieczeń społecznych uznawany jest za skromny. Praca uznawana jest za główny wyznacznik zakresu pomocy, a zasady uprawniające do świadczeń są ściśle określone. W tym reżimie chodzi o to, aby świadczenia socjalne nie zastępowały pracy zarobkowej jako głównego źródła dochodu, dlatego są niewysokie i przysługują osobom o niskich dochodach (Grzywna i inni, 2017, s 56-57). W tym reżimie w polityce rodzinnej zakłada się, że rodzina zasadniczo sama, tylko z pomocą rynku powinna rozwiązywać swoje życiowe problemy. Potrzeby rodziny powinny zaspakajać usługi oraz świadczenia, które są oferowane przede wszystkim przez sektor prywatny. Jeżeli takie świadczenia/ usługi mają być finansowane ze środków publicznych to występują bardzo selektywnie. Zatem w praktycznym ujęciu nie ma w tym reżimie szczególnego miejsca na realizowanie polityki rodzinnej przez państwo. Rynek stwarza możliwości pracy zarobkowej i tworzy szanse dla wszystkich, a zatem także generuje określone szanse dla kobiet występujących w roli matki. Oznacza to, że nie przestrzeni dla specjalnego wspierania aktywności zawodowej kobiet i ich obecności na rynku pracy (Anioł, 2013, s.115-116).

Reżim korporacyjny – w tym reżimie dominuje dążenie do zachowania różnic w statusie społecznym klas i grup zawodowych za pomocą środków władzy publicznej. Państwo wchodzi w rolę dostawcy określonych świadczeń, czyli częściowo zastępuje rynek z czego wynika marginalne znaczenie ubezpieczeń prywatnych i świadczeń przyznawanych przez pracodawcę. Jednocześnie dążenie państwa do zachowania zróżnicowanych świadczeń oznacza, że skutki jego działalności dystrybucyjnej były uważane za nieistotne (Grzywna i inni, 2017, s 56-57).

Realizowana polityka rodzinna w tym reżimie opiera się na założeniu, że warto wspierać wszystkie rodziny, jednakże najlepiej rodzinom w zakresie zaspokojenia ich potrzeb i zabezpieczenia rozwoju rodziny służy taki podział ról w małżeństwie, który przypisuje kobietom funkcję gospodyni domowej, opiekującej się dziećmi i seniorami. Zatem praca zarobkowa kobiet poza domem jest uznawana za przyczynę destabilizacji i dezintegracji rodzin jak również za czynnik, który generuje napięcia i konflikty między małżonkami/ partnerami. Realizowana polityka rodzinna w tym reżimie w dużym stopniu adresowana jest do rodzin (a także do grup społecznych), nie do pojedynczych ludzi, jednostek, bowiem ma głównie wymiar wspólnotowy a nie indywidualny (Anioł, 2013, s.115-116).

Reżim socjaldemokratyczny, którego nazwa wynika z wyraźnej dominacji partii socjaldemokratycznych w nadawaniu kształtu reformom społecznym. Zamiast uznawania przeciwstawności interesów rynku i państwa, klasy robotniczej i klasy średniej, budowane jest państwo dobrobytu, które ma gwarantować równe prawo do określonego i wysokiego standardu życia a nie tylko do minimalnego poziomu (Grzywna i inni, 2017, s 56-57). W praktyce oznacza to podniesienie wysokości i jakości świadczeń a także usług socjalnych na poziom odpowiadający średnim społecznym wymaganiom i zapewnienie w takim wymiarze ochrony socjalnej wszystkim obywatelom (Dziewięcka-Bokun, 2000, s. 96). W tym reżimie przyznaje się państwu istotną rolę w kształtowaniu polityki rodzinnej i promowaniu równouprawnienia płci, chociaż równolegle podkreśla się znaczenie indywidualizmu rozwiązań. Polityka rodzinna ma na celu ekstrakcję kobiety i mężczyzny z zależności rodzinnych, co jest realizowane zarówno przez równy dostęp obu płci do edukacji oraz do rynku pracy ale także przez równy udział w realizacji zadań domowych, w procesach opieki nad dziećmi, seniorami i innymi domownikami. Taka polityka rodzinna, które uniezależnia jednostkę od zobowiązań rodzinnych i małżeńskich, a także zwiększa kontrolę jednostki na zasobami ekonomicznymi, które ma w dyspozycji, została określona mianem „defamilizacji” (Anioł, 2013, s.115-116).

Opisane powyżej reżimy polityki społecznej i rodzinnej oparte o klasyfikację G. Esping-Andersena zostały uzupełnione o **reżim południowoeuropejski**, określane także mianem reżimu marginalnego albo elementarnego (Książkowski, 1999; Anioł, 2003). Cechuje go silny familiaryzm, który jest ukierunkowany na ochronę tradycyjnego modelu rodziny, ochronę struktury rodziny, podtrzymywanie spójności rodziny oraz silnych więzi rodzinnych. Rodzina zapewnia nie tylko opiekę nad dziećmi ale także pomoc finansową w trudnych sytuacjach, co w sposób znaczący zmniejsza odpowiedzialność państwa za działania w tym obszarze. Świadczenia społeczne są realizowane fragmentarycznie, brak jest równości ich podziału a do tego na ogół są na niskim poziomie (Balcerzak-Paradowska, 2014, s. 15)

Kraje Unii Europejskiej nie wykorzystują jednego modelu społecznego ani jednej polityki rodzinnej, pomimo tego, że często się o nim wspomina podczas dyskusji o polityce wspólnotowej. Wielu badaczy wręcz uważa za niemożliwe powstanie takiego modelu ze względu na dużą rozpiętość aspektów prawnych i instytucjonalnych prowadzonych polityk społecznych i rodzinnych w krajach wspólnotowych UE.

Można jednak pokusić się o wskazanie zbioru wspólnych cech, które są charakterystyczne dla polityki społecznej w Europie, które odróżniają ją od polityk prowadzonych w innych częściach świata. Podążając za holenderskim badaczem Antonym Hemerijkiem (2002) należy określić trzy podobieństwa realizowanych polityk społecznych: wspólne przywiązanie do zasady sprawiedliwości, przekonanie o wpływie sprawiedliwości na postęp i efektywność gospodarki, wysoki stopień zorganizowania interesów oraz rokowań (Anioł, 2007, s. 180). Pierwsza wspólna zasada to poczucie solidarności z tymi, którzy są poszkodowani, upośledzeni albo wykluczeni lub ograniczeni w realizacji swoich praw. Oznacza to popieranie pełnego zatrudnienia bez względu na płeć i realizowaną rolę społeczną rodzica, wsparcie dla dostępu do służby zdrowia i edukacji dla wszystkich członków społeczności oraz pomocy dla ubogich osób lub rodzin. Za tym podąża przekonanie, że tak rozumiana sprawiedliwość społeczna powoduje wzrost gospodarczy. Oznacza to wykluczenie przekonania o niezgodności pomiędzy gospodarką, która dobrze prosperuje a prowadzona polityką społeczną i rodzinną. Natomiast wysoki stopień zorganizowania interesów oraz wszechstronne pertraktacje mają na celu uzyskanie porozumienia pomiędzy władzami państwowymi a przedstawicielami różnych środowisk społecznych.

Opisane powyżej cechy charakterystyczne dla polityki społecznej są najbardziej właściwe dla „starych” krajów UE, jednakże kolejne kraje w tym Polska, krok po kroku zbliżają się do tego modelu (Grzywna i inni, 2017, s. 59-60).

1.3. Polityka rodzinna w Unii Europejskiej – uwarunkowania i cele

Realizowanie przez państwo rozbudowanej polityki społecznej i rodzinnej wywołuje dyskusje nie tylko wśród badaczy akademickich ale przede wszystkim wśród polityków i władz publicznych, bowiem przyjęty model rozwiązań wywołuje określone zapotrzebowanie finansowe na zabezpieczenie realizowanych programów (Szczudlińska-Kanoś, 2019, s. 7). Polemika dotyczy w szczególności zasadności prowadzenia oraz zakresu polityki społecznej i rodzinnej oraz ewaluacji w kontekście założonych celów. Współcześnie w zasadzie nie odbywa się już dyskusja o zasadności prowadzenia polityki rodzinnej ale zasięgu jej ingerencji w wolny rynek, stosowanych metodach i wykorzystywanych narzędziach.

1.3.1. Uwarunkowania i wyzwania prowadzonej polityki rodzinnej w Unii Europejskiej

Unia Europejska proponuje i wspiera **strategię inwestycji społecznych**⁸, czyli taką, w której praca i kapitał będą się wzmacniały (Golinowska, 2018, s. 19). Przyjęta koncepcja rozwoju może wpływać na to, że wydatki na państwo opiekuńcze przestaną być traktowane jako koszt rozwoju i nie będą przeciwstawiane wydatkom inwestycyjnym związanych z produkcją dóbr rynkowych. Podejście do polityki społecznej i rodzinnej, które opiera się na strategii inwestycji społecznych często określa się mianem nowego paradygmatu działania współczesnego państwa opiekuńczego. Należy zauważyć, że podejście to nie jest nowe, z jednej strony jest inspirowane doświadczeniami wielu dekad funkcjonowania państwa opiekuńczego w krajach

⁸ W 2012 roku Parlament Europejski przyjął rezolucję podkreślającą konieczność ogłoszenia paktu socjalnego, który umożliwiłby aktywizację zatrudnienia, inwestowanie w młodych i lepszą koordynację działań w obszarze polityki społecznej. Kilka miesięcy później Komisja Europejska opublikowała Pakiet Inwestycji Społecznych. Osia Pakietu Inwestycji Społecznych są polityki, które mają charakter aktywizujący, takie jak aktywna polityka rynku pracy, szkolenia dla pracowników, usługi przedszkolne i żłobkowe, edukacja, mieszkalnictwo, usługi rehabilitacyjne czy opieka zdrowotna (Kvist, 2015, s. 131-149).

nordyckich, z drugiej strony jest częściowo oparte na paradygmacie Trzeciej Drogi⁹, który zaznaczył się najsilniej w Wielkiej Brytanii i poniekąd w Niemczech (Polakowski, 2019, s. 6). Od lat 90tych XX wieku Unia Europejska zaczęła oddalać się „tradycyjnej” polityki społecznej, która opierała się na zabezpieczeniu społecznym a zaczęła w większym stopniu propagować podejście, które jest oparte na włączaniu społecznym, aktywizacji zawodowej bez względu na płeć oraz na inwestowaniu w dzieci (Polakowski, 2019, s. 7). Wymaga podkreślenia, że aby maksymalizować efekty inwestycji społecznych muszą być one realizowane w całym przebiegu życia człowieka – czyli oznacza to przejście od tak zwanych pasywnych form rynku pracy oraz odejściu od modelu polityki społecznej i rodzinnej opartej na wzorcu męskiego żywiciela rodziny (Ronchi, S., 2018, s. 459-478). Zwolennicy strategii inwestycji społecznych podkreślają, że podejście to jest innowacyjnym sposobem radzenia sobie z niedostatkami państwa opiekuńczego opartego na zabezpieczeniu społecznym, a które to niedostatki wynikają ze zmian społeczno- ekonomicznych (Morel, Palier, Palme 2011). Te najważniejsze zmiany leżące u podstaw poszukiwania nowej drogi w zakresie realizowanej polityki społecznej i rodzinnej, zostaną omówione przez autorkę w dalszej części niniejszego rozdziału.

Należy przypomnieć, że w XX w. narodowe polityki rodzinne stanowiły wewnętrzny system danego kraju, a końcowe dekady ubiegłego wieku charakteryzowało zwiększenie zainteresowania rodziną, jej znaczeniem dla rozwoju i funkcjonowania społeczeństwa. Przejawem tego było rozpoczęcie dyskusji poświęconych polityce rodzinnej a efektem wypracowanie dokumentów, które wskazywały na kierunki potrzebnych działań. Wśród tych dokumentów należy wymienić zawarte w 2007 r. "**Porozumienie dla Rodzin**" (Alliance for Families)¹⁰, które miało stanowić platformę wymiany poglądów i wiedzy na temat polityk rodzinnych, dobrych praktyk między krajami członkowskimi UE, w celu znajdowania lepszej odpowiedzi na wyzwania wynikające ze zmian demograficznych. Szczególny nacisk położono na działania w kierunku równości płci oraz koncentrację na rozwiązaniach dotyczących godzenia obowiązków zawodowych z rodzinnymi oraz równego udziału ojców w wypełnianiu zadań rodzinnych. Wyznaczone przez Porozumienie cele i instrumenty były zgodne ze

9 „Trzecia droga” – system społeczno-gospodarczy pośredni między kapitalizmem a socjalizmem. Zwolennicy „trzeciej drogi” uznali, że oba systemy mają zarówno wady, jak i zalety, i że możliwe jest zbudowanie systemu, w którym zostałyby połączone pozytywne strony kapitalizmu i socjalizmu (Kalina-Prasznic, 2005, s. 247)

¹⁰ Alliance for Families ustanowione w dniu 23.05.2007r. na posiedzeniu Rady Unii Europejskiej i Przedstawicieli Rządów Krajów Członkowskich.

Strategią Lizbońską¹¹. Porozumienie odwoływało się do celów uzgodnionych przez państwa Unii Europejskiej czyli do wzrostu udziału zatrudnienia kobiet do 60% zatrudnionych (cel zapisany w Strategii Lizbońskiej), podwyższenie wskaźników w zakresie zapewnienia placówek opieki nad dziećmi i innymi niesamodzielnymi osobami (Sztokholm 2001), objęcie do roku 2010 opieką instytucjonalną 90% dzieci w wieku 3-6 lat i 33% w wieku do lat 3 (Barcelona 2002) oraz radykalnego obniżenia stopy ubóstwa dzieci, zapewnienie wszystkim dzieciom równych szans. Kraje członkowskie zostały zobowiązane do sformułowania polityk na rzecz wzmocnienia rodziny w ramach realizowanych narodowych polityk (Kołaczek, 2009, s. 22).

Za jedną z najważniejszych zmian wprowadzonych do systemów polityki społecznej i rodzinnej w większości państw Unii Europejskiej uważa się **decentralizację funkcji socjalnych państwa**, rozumianą jako przeniesienie kompetencji prowadzenia polityki społecznej na szczebel terytorialny. Ze względu na to, że proces decentralizacji związany był z zasadą subsydiarności, polegającą na oddaniu kompetencji społecznym podmiotom znajdującym się najbliżej obywateli, zdobył przychylność zarówno polityczną, jak i społeczną (Grewiński, M., 2011, s. 21-24, Szczudlińska-Kanoś, 2019, s. 34).

Bazując na modelach wyodrębnionych według kryterium dominującej odpowiedzialności trzech podmiotów czyli rynku, państwa i rodziny, czyli odwołując się do przedstawionych w poprzednim rozdziale modeli polityki rodzinnej R. Titmussa oraz wynikających z nich reżimów G. Esping-Andersena i odnosząc się do zdecentralizowanej funkcji prowadzenia polityki rodzinnej na szczeblu kraju otrzymujemy cztery różniące się od siebie reżimy, których najważniejsze cechy prezentuje Tabela 7.

¹¹ Strategia Lizbońska – jest to plan rozwoju przyjęty dla Unii Europejskiej przez Radę Europejską na posiedzeniu w Lizbonie w marcu 2000.

Tabela 7. Modele polityki rodzinnej w krajach europejskich

model liberalny	model konserwatywny	model socjaldemokratyczny	model południowoeuropejski
POLITYKI RODZINNE			
model rodziny			
1 żywiciel	1 żywiciel	2 żywicieli	1 żywiciel
zakres wsparcia			
świadczenia			
* uniwersalne świadczenia rodzinne * świadczenia dodatkowe/ programy selektywne	* uniwersalne świadczenia rodzinne (prawo ubezpieczonych)	* uniwersalne świadczenia rodzinne (prawo obywatelskie) * dodatkowe świadczenia dla rodzin zagrożonych	* świadczenia selektywne
system podatkowy			
* brak elementów rodzinnych	* ulgi podatkowe (przedmiotowe i podmiotowe)	* brak elementów rodzinnych	* ulgi podatkowe
usługi opiekuńcze			
* priorytet dla opieki rodzinnej dla dzieci najmłodszych * przedszkola = opieka + edukacja	* preferencje dla opieki rodzinnej * przedszkola = element systemu oświaty	* różnorodność form instytucjonalnych * instytucje dla dzieci = element systemu oświaty + socjalizacja	* priorytet opieka wewnątrzrodzinna * przedszkola = element edukacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie: modeli wg G. Esping-Andersena źródło: Balcerzak-Paradowska, 2014, s. 16

Autorka wspominała powyżej o **podstawowych wyzwaniach** stojących przed europejską polityką rodzinną, które wynikają ze zmian demograficznych, ekonomicznych, społecznych i politycznych wpływających na powstawanie i funkcjonowanie rodziny. Od wielu lat w większości krajów Unii Europejskiej obserwowany jest rozwój społeczno-gospodarczy, który z jednej strony powinien być oceniany wyłącznie pozytywnie ale z drugiej strony pociąga za sobą szereg problemów i wyzwań dla członków społeczeństw oraz dla zarządzających gospodarkami (Socio- economic development ..., 2019, s.4) Wśród zmian i zagadnień, z którymi mierzą się europejskie społeczeństwa należy przede wszystkim wymienić proces starzenia się ludności, niskie wskaźniki urodzeń oraz spadek współczynników aktywności zawodowej¹². Kolejną grupę problemów stanowią procesy zagrożenia wykluczeniem społecznym oraz zmieniające się wymagania społeczeństw względem państwa.

¹² Współczynnik aktywności zawodowej – współczynnik określający stosunek osób aktywnych zawodowo (osoby zatrudnione + osoby bezrobotne) do ludności w wieku produkcyjnym (kobiety 18-60 lat, a mężczyźni 18-65 lat). (https://pl.wikipedia.org/wiki/Wsp%C3%B3lczynnik_aktywno%C5%9Bci_zawodowej; dostęp: 2022.08.28)

Zmiany te wpływają na stabilność wzrostu gospodarczego, osiąganą spójność społeczną a co za tym idzie wywierają nacisk na kształt funkcjonujących systemów zabezpieczenia społecznego, w tym polityki rodzinnej (Robila, 2014, s. 16). Poniżej omówione zostały problemy, które zostały połączone w cztery zagadnienia: starzenie się ludności, zmiany struktury rodziny, zmiany w sferze pracy oraz skutki globalizacji:

Starzenie się ludności wszystkich krajów Europy jest rezultatem wydłużania się ludzkiego życia, ale przede wszystkim ograniczenia wskaźnika dzietności rodzin. Realizacja tradycyjnego „kontraktu międzygeneracyjnego” oznacza wzrost ciężarów finansowych dla wytwarzających PKB oraz coraz mniejszy udział wydatków na rzecz młodego pokolenia. A jednocześnie inwestowanie w dzieci jest jednym z kluczowych celów określonych w ramach strategii inwestycji społecznych dla krajów członkowskich Unii Europejskiej. Wiele krajów (w tym Polska) zauważa swoiste „niedoinwestowanie dzieci i młodzieży”, które wyraża się ubóstwem młodych. Stanowi ono zagrożenie dla jakości przyszłych zasobów pracy, pod kątem ich wykształcenia i gotowości do pełnienia odpowiedzialnych ról społecznych, czego efektem jest zagrożenie rozwoju ekonomicznego danego państwa oraz groźba braku możliwości utrzymania zrównoważonego systemu zabezpieczenia społecznego.

Zmiany struktury rodziny prowadzą do przejścia od rodziny rozumianej w sposób tradycyjny do rodziny realizowanej w różnych formach życia rodzinnego. Mniejsza stabilność rodziny skutkuje zwiększeniem grupy rodzin, które są tworzone przez samotnych rodziców, a które (jak pokazują statystyki) charakteryzują się wyższym ryzykiem zagrożenia ubóstwem oraz wykluczeniem społecznym. To z kolei prowadzi do zagrożenia w prawidłowym wypełnianiu przez rodzinę zadań wychowawczo- socjalizujących. Zmiany te mają także wpływ na zakres i siłę powiązań rodzinnych, czyli oznaczają mniejszą sieć wsparcia, solidarności i zobowiązań wzajemnych członków rodziny, które wynikają zarówno z mniejszej liczby osób wchodzących w skład rodziny, oddalenia przestrzennego od siebie (narastające zjawisko migracji) oraz oddalenia emocjonalnego jako skutku rozwodów, separacji czy samotnego rodzicielstwa.

Zmiany w sferze pracy – następuje wzrost uelastycznienia rynku pracy, co w praktyce oznacza niestabilność karier zawodowych przy jednoczesnym wzroście wymagań wobec kwalifikacji pracowników (następujące zjawisko prekariatu oraz working-poor¹³). Nierówności w dostępie do pracy skutkują z kolei ryzykiem zagrożenia wykluczeniem społecznym. Szczególnie dotyczy

¹³ Zjawisko prekariatu oraz working-poor zostanie omówione w Rozdziale 2 niniejszej dysertacji.

to osób o niskich kwalifikacjach, niedostosowanych do potrzeb rynku pracy, o niskich zasobach społecznych dodatkowo napotykających bariery uczestnictwa na rynku pracy. Szczególnie mowa o matkach samotnie wychowujących dzieci, matkach wychowujących dzieci w rodzinach wielodzietnych oraz o osobach z niepełnosprawnościami. Kolejną grupą, na którą w sposób szczególny oddziałują zmiany na rynku pracy są młode osoby na etapie przejścia od nauki do pracy.

Globalizacja i jej skutki wywołuje konieczność wprowadzenia zmian w zakresie realizowanej polityki społecznej i rodzinnej, tak aby znaleźć odpowiedź na wyzwania wyływające z ekonomicznego wzrostu, polityki integracji w Unii Europejskiej oraz wzrastającego poziomu międzynarodowych zależności. To oznacza zmianę dotychczasowych polityk społecznych i rodzinnych tak, aby nadać priorytet dla zagadnień wzrostu gospodarczego kosztem wydatków publicznych na cele społeczne. Z tym powiązany jest wzrost oczekiwań co do rozwoju kapitału ludzkiego, w odniesieniu do aktualnych i przyszłych zasobów pracy, w jakości odpowiadającej na zapotrzebowanie wynikające z gospodarki opartej na wiedzy (Kołaczek, 2009, s. 18-21).

1.3.2. Cele polityki rodzinnej w Unii Europejskiej

Realizowane polityki rodzinne krajów Unii Europejskiej można podzielić według **kryterium ich celu oraz zakresu** oddziaływania. Badaczka Stanisława Golinowska (2007, s. 8-10) opierając się na klasyfikacji A. H. Gauthier (1996) podała następujące cele europejskiej polityki rodzinnej:

- Rozwój populacji – obejmuje polityki rodzinne o charakterze pronatalistycznym (przykładem jest Francja)
- Podtrzymanie instytucji rodziny – obejmuje te polityki, które są ukierunkowane na respektowanie podmiotowości i suwerenności rodziny, najczęściej także podtrzymują tradycyjny podział ról w rodzinie (przykładem są Niemcy)
- Przeciwdziałanie ubóstwu rodzin z dziećmi – dotyczy polityk rodzinnych, które przede wszystkim są ukierunkowane na ograniczenie ubóstwa wśród dzieci (przykład stanowi Wielka Brytania)
- Egalitarność i partnerstwo w rodzinie – dotyczy tych polityk rodzinnych, które ukierunkowane są na godzenie ról rodzica i zawodowej oraz równouprawnienie w zakresie obowiązków domowych (przykładem są kraje skandynawskie).

Analizując obecne wyzwania dla polityki rodzinnej w Unii Europejskiej można zidentyfikować **kluczowe cele w zakresie bezpośredniej** polityki rodzinnej. **Na pierwszym miejscu** wśród nich należy wymienić **dobrostan dzieci** (child wellbeing). **Następnie równość płci** zarówno na rynku pracy jak i w realizowanych obowiązkach domowych. **Kolejnym jest godzenie pracy zawodowej z życiem rodzinnym** przy uwzględnieniu wzajemnych związków tych dwóch aktywności.

Za najistotniejszy cel uznaje się **child wellbeing**, co oznacza zogniskowanie działań na dziecku i dążenie do stworzenia takich warunków, w których dziecko będzie rozwijało swój potencjał. Pozwoli to młodym ludziom na udział w życiu gospodarczym ale także społecznym w przyszłości. W ramach tego celu niezwykle ważna jest redukcja ubóstwa dzieci. Kolejnym zadaniem realizowanym w ramach tego celu jest ochrona zdrowia dzieci oraz poprawa dostępu dzieci do edukacji (w tym szczególnie redukcja wypadania dzieci z systemu szkolnego).

Pomimo tego, że w krajach Unii Europejskiej spadek wskaźnika dzietności jest bardzo wyraźny, tylko w niewielu krajach jako cel polityki rodzinnej stawiane było bezpośrednio oddziaływanie na poprawę i wzrost tego współczynnika. W miejsce działań bezpośrednich kraje członkowskie koncentrują się na tworzeniu warunków sprzyjających realizacji planów prokreacyjnych młodych ludzi. To implikuje tym, że do kryterium - de facto - jakościowego jakim jest wzrost dobrostanu dzieci dołączył cel ilościowy, czyli **zwiększenie współczynnika dzietności**. Żadne państwo członkowskie (w tym Polska) nie osiąga progu zwykłej zastępowalności pokoleń, a najbliższe tego celu są Francja¹⁴ i Irlandia (Balcerzak-Paradowska, 2014, s. 21-22, Balcerzak-Paradowska, 2009, s. 24-28).

Warto zauważyć, że chociaż każdy z krajów należących do Unii Europejskiej prowadzi politykę rodzinną, to jednak **różnie formułowane są cele bezpośrednie lub pośrednie** tych polityk na poziomie kraju. Zastosowane rozwiązania szczegółowe i wykorzystywane narzędzia mieszczą się jednak w katalogu rozwiązań, metod i środków stosowanych przez kraje należące do Unii Europejskiej (można nazwać to *tool-box'em* narzędzi polityki rodzinnej). Zjawisko różnorodności nie jest zaskakujące, ponieważ poszczególne państwa różnią się pod względem

¹⁴ We Francji współczynnik dzietności spada regularnie po osiągnięciu szczytu w roku 2010 wynik 2,03 dziecka na kobietę, opadł do poziomu 1,83 w 2021 (1,82 w 2020r.), <https://www.ifrancia.fr/najnowszy-bilans-demograficzny-francji/>, dostęp: 2023/01/31

tradycji, potrzeb społecznych, podejścia społecznego oraz oczekiwań rodzin (Balcerzak-Paradowska, 2014, s. 15-16).

Tabela 8 prezentuje przykłady instrumentów polityki rodzinnej wykorzystywanych w politykach reprezentujących różne modele (wyodrębnionych wg teorii G. Esping-Andersena), ze wskazaniem kraju, którego dotyczą.

Tabela 8. Realizowana polityka rodzinna w klasyfikacji reżimów G. Esping-Andersena na przykładzie wybranych krajów europejskich

Irlandia	Francja	Szwecja	Włochy
model liberalny	model konserwatywny	model socjaldemokratyczny	model południowoeuropejski
świadczenia związane z urodzeniem dziecka			
* nieodpłatne usługi medyczne (means-tested) * zwolnienia z pracy (badania, szkoła rodzenia) * urlop i zasiłek zdrowotny	* rzeczowe (medyczne) * urlop i zasiłek macierzyński (określony wymiar dla ojca)	* rzeczowe (medyczne) * świadczenia wyrównawcze (dla kobiet w ciąży) * urlop macierzyński/rodzicielski + zasiłek	* rzeczowe (medyczne), częściowo odpłatne * zasiłek na dziecko/ dzieci * urlop macierzyński (częściowo ojciec) + zasiłek (częściowa rekompensata zarobków)
opieka nad małym dzieckiem (wewnątrzrodzinna)			
* urlop rodzicielski (14 tygodni na każde dziecko do lat 8), bezpłatny * zwolnienie i zasiłek opiekuńczy (krótkookresowe) * urlop i świadczenie opiekuńcze (przy rezygnacji z pracy)	* urlop rodzicielski (od 2go dziecka) + zasiłek zależny od stopnia redukcji zatrudnienia * zasiłek na opiekę nad dzieckiem (zatrudnienie opiekunki)	* urlop rodzicielski (połączony z macierzyński 480 dni) płatny, na zasadzie partnerstwa, dziecko do lat 8 * okresowy urlop i zasiłek opiekuńczy (120 dni)	* urlop wychowawczy (10 miesięcy) na dziecko do lat 8, częściowo płatny (6 miesięcy) * zwolnienia opiekuńcze, bezpłatne (niektóre branże 30%)
świadczenia pieniężne			
* zasiłki rodzinne * dodatek na opiekę nad dzieckiem do lat 3	* zasiłki rodzinne (od 2go dziecka) * zasiłek dla rodzin wielodzietnych (means-tested) * zasiłek na rozpoczęcie roku szkolnego * zasiłek dla samotnych rodziców	* zasiłki rodzinne * dodatki dla rodzin wielodzietnych	* zasiłki rodzinne (ubezpieczeniowe), zależne od dochodu
świadczenia dla rodzin z dziećmi do lat 3			
	* z tytułu urodzenia * na dziecko do lat 3 * przy niskich dochodach		
system podatkowy			

* różnicowanie kwoty do opodatkowania zależnie od sytuacji rodzinnej podatnika - ulgi dla samotnych rodziców * ulgi na dziecko niepełnosprawne	* iloraz rodzinny zależny od wielkości i składu (struktury) rodziny	* brak elementów rodzinnych	* ulgi podatkowe (kryterium dochodowe, wiek dziecka) * odpis wydatków na dzieci
usługi opiekuńcze			
* opieka całodzienna * ogniska (w określonych godzinach + udział rodziców) * opieka w domu opiekuna * centra opieki (przykład: w centrach handlowych) * opieka dla dzieci 4-15 + zajęcia * środowiskowe placówki opieki (dla rodzin o niskich dochodach) * edukacja przedszkolna	* żłobki zespołowe * żłobki pobytowe * żłobki rodzinne * żłobki rodzicielskie * ogródki działkowe * asystenci wychowawczy	* placówki opieki dziennej * opieka częściowa * opieka w domu opiekuna * otwarte przedszkola z udziałem rodziców * centra opiekuńcze * pomoc w opiece domowej	* żłobki/ przedszkola (w niewielkim zakresie)

Źródło: opracowanie własne na podstawie https://commission.europa.eu/index_en źródło: Balcerzak-Paradowska, 2014, s. 17-18

Warto zatem poszukać jakie obszary są wspólne a co różnicuje stosowane narzędzia w politykach rodzinnych krajów Unii Europejskiej. Prześledzimy to w oparciu o główne narzędzia wspierania rodziny:

- **Urodzenie dziecka** – towarzyszy temu przyznanie zasiłków porodowych, w większości przypadków ich celem jest wsparcie rodzin o niskich dochodach oraz stymulacja prozdrowotnych zachowań kobiet w ciąży (powiązanie przyznania zasiłku z regularną opieką lekarską nad kobietą w okresie ciąży)
- **Urlop macierzyński** – ulega stopniowemu wydłużeniu, przy czym kraje członkowskie przed podjęciem decyzji o jego wydłużeniu przeprowadzają analizę potencjalnych skutków w zakresie jakości opieki nad dzieckiem i pozycji kobiet na rynku pracy. Jako rozwiązanie w krajach Unii pojawia się podział urlopu macierzyńskiego na część obowiązkową oraz część opcjonalną.

- **Zasiłek macierzyński** – przyjęte rozwiązania w krajach Unii Europejskiej pozwalają na rekompensowanie wynagrodzenia za pracę w wymiarze od 80% do 100%. Warto zaznaczyć, że w krajach realizujących model południowoeuropejski wysokość zasiłku jest różnicowana według kryterium dochodu rodziny.
- Rozwój **urlopu rodzicielskiego** (zwanego także wychowawczym), jest uzależniony od dominującego w danym kraju modelu opieki nad dzieckiem. Jeżeli preferencje dotyczą opieki rodzinnej to kraje wspierają ten rodzaj opieki, jeżeli preferowana jest opieka instytucjonalną, to kraje członkowskie kładą nacisk na rozwój placówek opiekuńczych. Dodatkowo następuje uelastycznienie okresu korzystania z urlopu rodzicielskiego, kolejne kraje wprowadzają możliwość wykorzystania go w całości albo w części a cezurę stanowi ukończenie przez dziecko określonego wieku (sukcesywnie podwyższanego w ostatnich latach). Tworzone są takie rozwiązania lokalne, w których korzystanie z tego urlopu nie oznacza całkowitej dezaktywacji rodzica z rynku pracy (praca w niepełnym wymiarze,
- **Opieka nad chorym dzieckiem** jest rozwiązywana przez kraje Unii Europejskiej przez zwolnienia opiekuńcze, które są częściowo rekompensowane przez zasiłki. Wysokość zasiłku jest różnicowana w zależności od wieku dziecka oraz typu rodziny (wyższe zasiłki dla samotnych rodziców). Coraz częściej podkreśla się prawo do zwolnień opiekuńczych celem opieki nad starszym członkiem rodziny.
- **Świadczenia pieniężne** jako wspieranie rodzin **w ponoszeniu kosztów** wychowania i rozwoju dzieci i młodzieży. W krajach członkowskich bardzo zróżnicowane są zasady ich przyznawania, jednakże obecnie dominuje uniwersalność **zasiłków rodzinnych**, które przysługują rodzinom bez kryteriów dochodowych. Równolegle rozszerza się zakres specjalnych dodatków, które są wypłacane rodzinom w trudnej sytuacji w tym szczególnie rodzinom wielodzietnym, niepełnym, o niskich dochodach, z dziećmi z niepełnosprawnościami. Te świadczenia pieniężne przyznawane są na dzieci z uwzględnieniem kryterium wieku (najczęściej jest to pełnoletniość). Dominuje zasada różnicowania wysokości zasiłków rodzinnych zależnie od liczby dzieci w rodzinie.
- Elementy prorodzinne w **systemie podatków dochodowych** od osób fizycznych. Najczęściej występują w krajach, które realizują model konserwatywny lub południowoeuropejski. Poszczególne kraje stosują różne formy i rozwiązania, wśród których najczęściej występuje: możliwość wspólnego rozliczenia małżonków,

podwyższenie kwoty wolnej od podatku zależnie od sytuacji rodzinnej, bezpośrednie ulgi podatkowe na dzieci, odpisy wydatków na cele edukacyjne i związane z wychowaniem dzieci.

- **Rozwój placówek opieki nad dziećmi**, jest realizowany we wszystkich krajach Unii Europejskiej. Podyktowane jest to z jednej strony dynamiką aktywizacji zawodowej kobiet, z drugiej strony umożliwieniu sprawowania opieki wewnątrzrodzinnej, w sposób pozwalający na godzenie pracy zawodowej z obowiązkami opiekuńczymi, z kolejnej zaś strony traktowaniem instytucjonalnych form opieki jako elementu systemu oświaty.
- Stopień **zaangażowania pracodawców w rozwiązania godzenia obowiązków** zawodowych z rodzinnymi. Najczęściej stosowane rozwiązania to organizacja zakładowych żłobków i przedszkoli, świadczenia zakładowe na rzecz pokrycia kosztów opieki nad dziećmi, urlopy i zwolnienia na czas opieki nad dzieckiem (ale także nad seniorami w rodzinie) (Balcerzak-Paradowska, 2014, s. 19-21, Balcerzak-Paradowska, 2009, s. 18-27).

Podsumowując należy zauważyć, że w krajach Unii Europejskiej realizowane są podobne cele polityki rodzinnej, zauważalna jest tendencja do wzmocnienia statusu prawnego dziecka oraz jego pozycji w rodzinie, do rozwoju pieczy zastępczej oraz innych form opieki instytucjonalnej dla dzieci i młodzieży. W ramach realizowania tej polityki wdrażane są środki o charakterze prawnym, których celem jest godzenie ról rodzicielskich i zawodowych a także wspieranie funkcji ekonomicznej rodziny poprzez wspieranie dochodów rodzin z dziećmi przy wykorzystaniu systemów transferów socjalnych, gwarantowaniu bezpłatnej dostępności do usług zdrowotnych oraz edukacyjnych (Szczudlińska-Kanoś, 2019, s. 33-34). Pomimo tego, że polityki rodzinne poszczególnych krajów wywodzą się z różnych korzeni (rozumianych jako oddzielne welfare-state¹⁵) to proces ich przybliżania i ujednociania jest już rozpoczęty. Stosuje się zbliżone rozwiązania – choć nadal różnią się one zakresem podmiotowym (jak wiele podmiotów jest nimi objętych), zasadami dostępu, różnorodnością stosowanych instrumentów, wysokością indywidualnych świadczeń oraz wysokością środków przeznaczanych na całokształt polityki rodzinnej (Kołaczek, 2009, s. 28).

¹⁵ Welfare state rozumiane jako model państwa opiekuńczego.

1.4. Polityka rodzinna w Polsce

Radykalne przemiany społeczno- gospodarcze, których jesteśmy świadkami, doprowadziły między innymi do wyraźnego zwiększenia międzynarodowej współzależności ekonomicznej. Powszechna liberalizacja handlu międzynarodowego skutkuje przenoszeniem firm produkcyjnych do krajów o niskich płacach i podatkach, co prowadzi do narastania bezrobocia w krajach rozwiniętych (Bałtowski, Miszewski, 2014). Procesy globalizacji gospodarek jak również zmiany społeczne powodujące ugruntowanie się prekariatu wydają się być trwałe i nieodwracalne. Zatem nieustannej korekcie podlegają także polityki społeczno-gospodarcze i polityki rodzinne poszczególnych państw. Szczególnie interesujące jest zjawisko pracujących ubogich oraz odpowiedź na potrzeby społeczeństwa prekariackiego w postaci realizowanych polityk społecznych i rodzinnych, o czym będzie mowa w rozdziale 2.2.

Sposobem radzenia sobie z opisanymi zjawiskami są działania poszczególnych państw, które przy użyciu różnych instrumentów ekonomicznych, prawnych oraz organizacyjnych realizują cele, które uznają za ważne ze społecznego punktu widzenia.

Takim wyzwaniem dla polskiej polityki rodzinnej w ostatnich latach jest nierozwiązany problem małej dzietności w sytuacji niskiego przyrostu naturalnego, co ostatecznie nie gwarantuje nawet prostej zastępowalności pokoleń, nie wspominając o rozszerzonym współczynniku.

Systematycznie malejący od trzech dekad współczynnik dzietności (obniżenie z poziomu 2,07 w 1989 r. do 1,33 w 2021 r.), wzrost mediany wieku ludności i równoległe wydłużenie przeciętnego dalszego trwania życia zarówno wśród mężczyzn jak i kobiet wyraźnie wskazuje na zachodzące procesy w zakresie **zmian demograficznych polskiego społeczeństwa**. Szczegółowe dane ukazuje Tabela 9.

Tabela 9. Porównanie współczynnika dzietności, mediany wieku ludności oraz przeciętnego trwania życia w Polsce w latach 1990-2021

rok	1990	2000	2005	2010	2015	2019	2020	2021
Dzietność kobiet	1,99	1,37	1,24	1,29	1,24	1,42	1,39	1,33
mediana wieku ludności	32,2	35,4	36,7	38,0	38,2	41,3	41,6	41,9
przeciętne trwanie życia mężczyzn	66,2	69,7	70,8	72,1	73,6	74,1	72,6	77,8
przeciętne trwanie życia kobiet	75,2	78,0	79,4	80,6	81,6	81,8	80,7	79,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rocznik Demograficzny 2022; s. 287, s. 160, s. 398

Są to oczywiste symptomy postępującego starzenia się społeczeństwa z daleko idącymi skutkami. Co więcej, polskie społeczeństwo należy do najszybciej starzejących się w Europie (Michorowski, Sieradzki, Szopa, 2020, s. 27). Socjologowie określają fazę, w jakiej znajduje się obecnie nasze społeczeństwa jako **etap późnej nowoczesności**. Z jednej strony takie społeczeństwa są świadome zagrożeń i gotowe do wprowadzenia ograniczeń nawet kosztem dotychczasowej wolności. Zaś z drugiej strony tracą one kontrolę nad procesami społeczno-gospodarczymi, politycznymi, kulturowymi i technologicznymi.

Oprócz starzenia się społeczeństwa równoległe zachodzą zmiany modelu życia, co oznacza coraz szybsze uniezależnianie się osób młodych od rodziców i rozpoczynanie życia na własny rachunek (najczęściej w ramach własnego gospodarstwa domowego), wzmocnienie koncentracji na aspektach zawodowych oraz rosnąca mobilność – co dotyczy nie tylko przemieszczania się na terytorium Polski, ale również oznacza długotrwałe wyjazdy za granicę. W rezultacie **zmianie uległy rola i pozycja rodziny** jako jednostki społecznej.

W Polsce rośnie liczba osób samotnych (w 2011 r. jednoosobowych gospodarstw domowych było 20,3 tys., a w 2021 takich gospodarstw było 22,7 tys.), a równoległe spada zarówno liczba rodzin posiadających dzieci jak również liczba dzieci przypadających na rodzinę. Pomimo zjawiska depopulacji liczba gospodarstw domowych wzrosła do 12,5 mln w 2021 r. z poziomu 12,2 mln w 2011r. a równocześnie liczebność statystycznego gospodarstwa zmniejszyła się do 2,99 osoby z poziomu 3,14 (Rodziny- wyniki wstępne NSP 2021, s. 5).

Interesujące wydaje się to, że obserwowany w ciągu ostatniej dekady szybki wzrost dochodów gospodarstw domowych nie wynikał jedynie z ewidentnej poprawy sytuacji na rynku pracy (Polska – raport specjalny 2018, s. 16-17). Wzrost dochodów z pracy (najemnej i na własny rachunek) tłumaczy zwiększenie dochodów gospodarstw w odniesieniu do trochę ponad 60% całości wzrostu. Natomiast w 36% wzrost poziomu dochodów gospodarstw domowych wynikał ze wzrostu transferów socjalnych, w czym wyjątkową rolę odegrał wprowadzony w kwietniu 2016 r program „Rodzina 500+”. Wpływ pozostałych czynników na wzrost poziomu dochodów szacuje się tylko na 3%. Wzrastająca obecność gospodarstw domowych na rynku finansowym nie ogranicza się do tylko do oszczędzania i inwestowania, ponieważ polepszeniu sytuacji materialnej towarzyszy zwiększone zainteresowanie korzystaniem z kredytów co także jest obserwowane w Polsce – ogólne zadłużenie deklaruje 40% gospodarstw domowych (Michorowski, Sieradzki, Szopa, 2020, s. 7-11).

1.4.1. Instrumenty polskiej polityki rodzinnej

Wypracowanie całościowej i długofalowej polityki rodzinnej stało się zagadnieniem kluczowym dla efektywnego, użytecznego, trwałego, trafnego i wreszcie skutecznego (Szarfenberg, 2021) działania na rzecz rodziny w kontekście obecnej sytuacji demograficznej w Polsce (Strategia rozwoju usług społecznych, 2021, s. 12-13). Relatywnie niska liczba urodzeń skutkuje starzeniem się społeczeństwa i w dalszej perspektywie prowadzić będzie zarówno do zmniejszania się liczby ludności w Polsce jak i zmian jej struktury, co w konsekwencji może mieć poważne skutki dla sytuacji społeczno-ekonomicznej naszego kraju.

Prowadzona polityka rodzinna jest podsumowaniem i odbiciem sprawności i efektywności prowadzonych innych polityk, które stanowią o statusie i rozwoju kraju oraz o dobrobycie społeczeństwa. Krytycznym jest, aby obok polityki rodzinnej była prowadzona polityka gospodarcza generująca wysokiej jakości miejsca pracy. Adam Sadowski uważa, że *„powszechnie dostępna i dobrze płatna praca jest najlepszą polityką rodzinną, a można ją zrealizować przez redukcję opodatkowania pracy oraz konsumpcji w Polsce”* (Kroszel, 1997, s. 123-124). Kontynuując myśl Adam Sadowski¹⁶ wskazuje, że instrumenty prorodzinne będą odgrywać właściwą rolę wyłącznie wówczas, gdy będą stanowiły uzupełnienie dochodów osiąganych z pracy pozwalających na utrzymanie rodziny (Kroszel, 1997, s. 2-3).

Nadrzędnym celem i zadaniem polityki rodzinnej jest wspomaganie rodzin we wszystkich etapach funkcjonowania: od powstania, poprzez rozwój rodziny jak i codzienne funkcjonowanie rodziny. Właśnie te potrzeby determinują zakres oczekiwanego wsparcia w odniesieniu do fazy, w której znajduje się rodzina. W początkowych fazach rozwoju rodziny – czyli tworzenie się rodziny i rodzenia dzieci, podstawową potrzebą, którą należy zaspokoić jest posiadanie własnego mieszkania (najwyższe znaczenie ma polityka mieszkaniowa państwa). W kolejnym okresie, kiedy dzieci są w wieku przedszkolnym oraz szkolnym, oczekiwania rodzin kierują się w stronę opieki nad dziećmi (znaczenia nabiera polityka edukacyjna państwa) oraz umożliwienie matkom powrotu na rynek pracy (decydujące znaczenie ma polityka rodzinna i polityka rynku pracy). W kolejnych dwóch fazach rozwoju rodziny, czyli zarówno w fazie pustego gniazda jak i w fazie rozwiązania rodziny decydującego

¹⁶ Autorka pracy zdecydowanie zgadza się z tezą Adama Sadowskiego.

znaczenia nabiera realizowana polityka w zakresie systemu ubezpieczeń społecznych oraz systemu opieki nad osobami starszymi (Prorok- Mamińska, 2004, s. 178).

Zatem polityka rodzinna powinna służyć rodzinom a aktywność państwa w ramach realizacji tej polityki powinna opierać się na dwóch zasadach. Pierwszą jest **zasada pomocniczości** a zatem wspieranie rodziny w pełnieniu jej funkcji przy czym nie chodzi o wyręczanie rodziny w tym zakresie a wyłącznie o odciążanie. Drugą zasadą jest **zasada interwencji**, czyli wkroczenia państwa w funkcjonowanie rodziny tylko w szczególnych sytuacjach kiedy rodzina nie radzi sobie z wypełnianiem swoich ról (Szyszka, 2017, s. 254). Bazując na powyższym można dokonać konceptualizacji polityki rodzinnej, o czym pisze Bożena Balcerzak-Paradowska (2004). Powołuje się na najczęściej stosowane typologie polityk rodzinnych, odpowiadające typologii reżimów opiekuńczych Espinga-Andersena (co zostało już omówione w rozdziałach poprzedzających) – czyli wyróżnia model liberalny, konserwatywny, socjaldemokratyczny oraz południowoeuropejski. W **Polsce funkcjonujemy w ramach modelu konserwatywnego** (nazywanego także centralno-europejskim lub kontynentalnym).

Państwo realizując politykę rodzinną dysponuje ograniczoną liczbą instrumentów. Jednakże dobrze skonstruowana polityka rodzinna czyli taka, które ma jasno określone cele do zrealizowania w długofalowej perspektywie i która korzysta w logiczny sposób z dostępnych środków jest w stanie zagwarantować realizację celów wskazanych przez państwo. **Instrumenty**, które mają przełożenie na funkcjonowanie rodziny to środki prawne, świadczenia pieniężne, świadczenia w naturze, świadczenia w formie usług (Kłos, Szymańczak, 2006, s. 30).

- **Normy prawne** regulują zarówno stosunki rodzinne jak i relacje państwa i rodziny oraz instytucji państwowych i rodziny. Dodatkowo wyznaczają zasady i warunki korzystania ze świadczeń rodzinnych, określając w ten sposób krąg osób uprawnionych do świadczeń. Za świadczenia na rzecz rodziny są uznawane takie świadczenia, które wspomagają macierzyństwo a następnie wychowanie i kształcenie dzieci, następnie są to świadczenia zabezpieczające minimalne dochody na utrzymanie rodziny oraz świadczenia z tytułu sieroctwa społecznego.
- Wśród **świadczeń pieniężnych** należy wymienić zasiłki i zapomogi, które mogą być kierowane do rodzin obligatoryjne albo uznaniowo (wtedy włączany jest system pomocy społecznej).

- **Świadczenia w naturze** obejmują dobra rzeczowe, które są przekazywane rodzinom, przykładem może być odzież, opał, paczki żywnościowe.
- Wreszcie **świadczenia w formie usług** udzielanych przez różne instytucje, a które mają na celu wspieranie rodzin w wypełnianiu podstawowej funkcji opieki i wychowania dzieci. Usługi są realizowane przy pomocy infrastruktury społecznej typu żłobki, przedszkola, świetlice szkolne (Tkaczyk, 2003, s. 128-132).

Rozważając zagadnienia norm prawnych nie sposób nie wspomnieć o obowiązku konstytucyjnym państwa dbałości o dobro rodziny. Art. 71 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, że *„państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny. Rodziny, które znajdują się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych”*¹⁷. W okresie utrzymującej się od blisko trzydziestu lat zapaści demograficznej, rodziny wielodzietne powinny być objęte szczególną opieką. Rodziny te, decydując się na posiadanie liczego potomstwa, świadomie narażają się na obniżenie materialnego poziomu życia, a jednak podejmując to wyzwanie przybliżają nasze państwo do wymaganego poziomu współczynnika dzietności gwarantującego prostą zastępowalność pokoleń. Rodzinom, które prawidłowo funkcjonują i samodzielnie zaspokajają swoje potrzeby, państwo powinno zapewnić warunki sprzyjające poszanowaniu zasady dobra rodziny (Maciejewski, 2011, s. 19-21). Natomiast wobec rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej czy społecznej państwo ma szczególny obowiązek pomocy, a udzielone wsparcie musi prowadzić do zachowania ciągłości rodziny oraz pozwalać na w miarę normalne jej funkcjonowanie. Mówi o tym norma konstytucyjna zawarta w art. 18, która mówi, że *„małżeństwo, czyli związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej”*¹⁸.

Akt prawny w postaci Konstytucji, nie przesądza jakie instrumenty należy wykorzystać, by zapewnić realizację zobowiązań państwa w stosunku do rodziny. Podstawowym instrumentem są środki prawne, które regulują stosunki rodzinne, relacje rodziny z państwem i instytucjami, określają zasady korzystania z rozwiązań kierowanych do rodziny. Natomiast drugą grupę stanowią instrumenty ekonomiczne, które obejmują rozwiązania w ramach

¹⁷ Dz.U.1997.78.483 - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

¹⁸ Por. Przypis nr 17..

systemu podatkowego, świadczenia pieniężne i niepieniężne oraz usługi ułatwiające rodzinie realizację podstawowych funkcji (Grzywna, Lustig, (...), 2017, s. 245-246).

Rządowa Rada Ludnościowa¹⁹ już w 2004r. wskazała, że „*świadczenia rodzinne muszą uzupełniać dochód rodziny do poziomu pozwalającego rodzinie prawidłowo wychowywać dzieci. (...) Obowiązek pomocy rodzinom w tworzeniu właściwych warunków wychowania dzieci to obowiązek władz publicznych*” (Rządowa Rada Ludnościowa, 2004. S. 18).

Kontynuując prezentację instrumentów i narzędzi polityki rodzinnej dostępnych w Polsce należy wymienić główne **narzędzia**, które są do dyspozycji państwa. Są to:

- **Transfery dochodów**, do których zaliczane są: ubezpieczenia społeczne, pomoc społeczna oraz polityka podatkowa.
- Następnie **polityka zatrudnienia**, która obejmuje płatne i zapewniające powrót do pracy urlopy z tytułu urodzenia lub adoptowania dziecka oraz zwolnienia od pracy na czas choroby dzieci z zachowaniem prawa do wynagrodzenia.
- Kolejnym jest **polityka opieki nad dzieckiem**, która z jednej strony obejmuje usługi (żłobki, przedszkola) zaś z drugiej zasiłki pieniężne oraz zwolnienia podatkowe.
- Następnie **zestaw praw obywatelskich** w postaci prawo do dziedziczenia, prawo do adopcji, do nadzoru, do opieki wychowawczej, do małżeństwa, separacji, rozwodu i pomocy dzieciom oraz prawo i politykę planowania rodziny.
- W dyspozycji państwa pozostaje także polityka **mieszkaniowa** i zasiłki mieszkaniowe.
- Ostatnią grupę stanowią usługi za zakresu **zdrowia matki i dziecka** oraz polityka i programy, które wpływają na sytuację kobiet (Kamerman, 1994, s.18)

Wspomniane zostało już powyżej, że realizowana w Polsce polityka rodzinna najpełniej wypełnia założenia polityki rodzinnej według reżimu konserwatywnego scharakteryzowanego przez Espinga-Andersena. W tym modelu szczególną rolę przypisuje się rodzinie, za pośrednictwem której jest możliwe budowanie ładu społecznego opartego na solidaryzmie i więziach społecznych. Prowadzona polityka rodzinna jest zdecentralizowana, co oznacza

¹⁹ Rządowa Rada Ludnościowa jest organem doradczym Prezesa Rady Ministrów w sprawach dotyczących zagadnień demograficznych i polityki ludnościowej. W 1997 roku przejęła ona zadania Rządowej Komisji Ludnościowej działającej od 1974r.; <https://bip.stat.gov.pl/organizacja-statystyki-publicznej/rzadowa-rada-ludnosciowa/>; dostęp: 2022.08.19

zwiększenie udziału samorządów lokalnych i organizacji pozarządowych w realizacji zadań. Głównym instrumentem polityki rodzinnej są powszechne świadczenia społeczne a system transferów pieniężnych jest rozbudowany i uwzględnia różne sytuacje i potrzeby rodzin (Rymsza, 2016, s. 63-64).

Przegląd instrumentów, które są wykorzystywane w ramach polskiej polityki rodzinnej wskazuje na ich wielość i zróżnicowane co odpowiada trendowi realizowanemu w Unii Europejskiej. Analizując instrumenty wykorzystywane w Polsce dla realizacji polityki rodzinnej obserwujemy, że wsparcie rodziny odbywa się na czterech płaszczyznach: pomocy **materialno-finansowej**, pomocy w zakresie **opieki na dzieckiem i edukacji**, pomocy w zakresie **łączenia ról rodzinnych z zawodowymi** oraz pomocy w opiece nad **osobami starszymi**. Trzy pierwsze obszary szczególnie „zachodzą” na siebie, bowiem skutki realizowanych instrumentów polityki rodzinnej są często ze sobą powiązane i wzajemnie uwarunkowane. Szczególnie widoczne jest rozbudowywanie instrumentów polityki rodzinnej w aspekcie opieki nad dzieckiem, następnie świadczeń pieniężnych wypłacanych w związku z czasowym ograniczeniem ról zawodowych ze względu na opiekę nad dziećmi (szczególnie dotyczy to kobiet) oraz instrumentów wspierających godzenie ról zawodowych i rodzinnych, co dotyczy obojga rodziców (Szyszka, 2017, s. 255-256).

Tabela 10. Instrumenty polskiej polityki rodzinnej w ramach poszczególnych obszarów wsparcia rodziny

Rodzaj wsparcia	Instrumenty realizowanej w Polsce polityki rodzinnej
Wsparcie finansowe	<ul style="list-style-type: none"> • Zasiłek rodzinny i dodatki do zasiłku rodzinnego z tytułu: urodzenia dziecka, opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego; samotnego wychowywania dziecka; wychowywania dziecka w rodzinie wielodzietnej; kształcenia i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego; rozpoczęcia roku szkolnego; podjęcia przez dziecko nauki w szkole poza miejscem zamieszkania. • Jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka • Świadczenia pielęgnacyjne (zasiłek pielęgnacyjny) • Świadczenia wychowawcze na każde dziecko w wysokości 500 zł (Program Rodzina 500+) • Świadczenie jednorazowe na wsparcie edukacji dla każdego dziecka w wysokości 300 zł (Program Dobry Start) • Świadczenie rodzicielskie w kwocie 1000 zł przez 1 rok od urodzenia dziecka dla osób bezrobotnych, studentek i osób pracujących na umowach cywilno-prawnych • Świadczenia z funduszu alimentacyjnego • Ulga rodzinna (możliwość odliczenia od podatku określonej kwoty) • Ulga 4+ dla rodzin wielodzietnych z czwórką dzieci (dla przychodów podatnika do kwoty 85.528 zł rocznie)

	<ul style="list-style-type: none"> • Świadczenie „Rodzinny kapitał opiekuńczy” w wysokości 12000 zł na drugie i kolejne dziecko w wieku od 12go do ukończenia 35go miesiąca życia oraz wsparcie finansowe w opiece żłobkowej, dla rodziców dzieci nie otrzymujących świadczenia. • Świadczenie jednorazowe „Za życiem” w wysokości 4000 zł, z tytułu urodzenia się żywego dziecka z ciężkim i nieodwracalnym upośledzeniem lub nieuleczalną chorobą zagrażającą życiu. • Pomoc w uzyskaniu mieszkania (dopłaty do ceny mieszkań), w ramach programu „Mieszkanie dla Młodych” • Wprowadzenie Karty Dużej Rodziny
Opieka nad dzieckiem	<ul style="list-style-type: none"> • Urlop macierzyński (20 tygodni), urlop rodzicielski (41 tygodni) • Urlop ojcowski (2 tygodnie do wykorzystania w ciągu 12 miesięcy) • Dotacje z budżetu państwa na tworzenie nowych placówek opieki, ułatwienia w tworzeniu żłobków i klubów dziecięcych • Zmniejszenie opłat za pobyt dziecka w przedszkolu (1h=1 zł), niższe opłaty za 2gie i 3cie dziecko • Instytucja dziennego opiekuna • Możliwość legalnego zatrudnienia niani (np. babci) i opłacania składek na ubezpieczenie zdrowotne i społeczne • Tworzenie żłobków i klubów dziecięcych na uczelniach
Godzenie obowiązków domowych z zawodowymi	<ul style="list-style-type: none"> • Wprowadzenie elastycznych form zatrudnienia • Wprowadzenie ruchomego czasu pracy • Działalność zakładów pracy (tworzenie żłobków przyzakładowych, dofinansowanie do przedszkoli) • Program „Mama 4+” to jest Rodzicielskie Świadczenia Uzupełniające, skierowane do osób, które żeby wychować co najmniej czworo dzieci nie mogły podjąć pracy zarobkowej lub z niej zrezygnowały.
Wsparcie i aktywizacja osób starszych	<ul style="list-style-type: none"> • Świadczenia opiekuńcze • Włączenie osób starszych w życie lokalnej społeczności (Rządowy Program Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014-2020 – Program ASOS oraz Program „Aktywni+” na lata 2021-2025) • Podnoszenie kwalifikacji osób 50+ i promowanie aktywności zawodowej (Program „Solidarność pokoleń”) • Dofinansowanie dziennych domów dla osób 60+ nieaktywnych zawodowo (Program „Senior- WIGOR” na lata 2015-2020) • Zadania w odniesieniu do osób starszych: aktywne starzenie się w dobrym zdrowiu, większy udział w życiu społecznym i solidarność międzypokoleniowa (Długofalowa Polityka Senioralna na lata 2014-2020, oraz Program "Senior+" na lata 2021-2025)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Szyszka, 2017, s. 258 oraz <https://www.gov.pl/web/rodzina>; <https://samorząd.gov.pl/web/ops-urzedow/swiadczenia-rodzinne>; dostęp 2022.09.02

Wydaje się, że zakres występujących w Polsce instrumentów polityki rodzinnej jest adekwatną odpowiedzią na wyzwania stojące przed polskimi rodzinami. Jednak według raportu Najwyższej Izby Kontroli²⁰, z 2015 r. (omówionego szczegółowo w rozdziale 1.4.2.4), który

²⁰ NIK. Informacja o wynikach kontroli. Koordynacja polityki rodzinnej w Polsce. 2015.

podsumowywał prowadzoną politykę rodzinną i wykorzystywane instrumenty wspierania rodziny²¹, brakuje spójnej, kompleksowej i multizadaniowej polityki rodzinnej realizowanej na poziomie centralnym i kaskadowanej na jednostki samorządu lokalnego. Brak uwspólnionych celów polityki rodzinnej, które byłyby realizowane kompleksowo przez wszystkie polityki społeczne w Polsce pozostaje nadal aktualny pomimo upływu lat. Najwyższa Izba Kontroli konstatuje we wspomnianym raporcie: „art. 71. Ust 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, że państwo w swej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny. Pomimo świadomości i wagi zagrożeń polityka rodzinna w Polsce nie została jednak w sposób całościowy określona w żadnym dokumencie. Nie określono jej celów ani nie wyznaczono zakresu objętych nią działań. (...) Jednocześnie działania w tym zakresie, podejmowane przez różne instytucje, nie są koordynowane” (NIK, 2015 s. 5).

W ramach realizowanych przez państwo polskie instrumentów polityki rodzinnej z punktu widzenia niniejszej dysertacji interesujące są instrumenty w zakresie wsparcia finansowego, opieki nad dzieckiem oraz godzenia obowiązków domowych z zawodowymi, bowiem te instrumenty mogą być pomocne w radzeniu sobie z ograniczeniami dochodowymi przez wielodzietne gospodarstwa domowe. Szczególnie interesującymi są te, które przekładają się na wsparcie finansowe wielodzietnych gospodarstw domowych, bowiem przedmiotem badań są strategie radzenia sobie z trudnościami, których źródło tkwi w ograniczeniach dochodowych wielodzietnych gospodarstw domowych. Warto zaznaczyć, że w pracy autorka zajmuje gospodarstwami domowymi a nie rodzinami, ponieważ analizy ekonomiczne, badania i opracowania wyników odwołują się najczęściej do podstawowej jednostki badawczej jakim jest gospodarstwo domowe.

1.4.2. Polityka rodzinna w Polsce realizowana po roku 1989

W Polsce realizacja polityki społecznej przyjaznej rodzinie i wspierającej rodzinę w każdym wymiarze jej funkcjonowania (a zatem także w finansowym), wydawać by się mogła zadaniem wyjątkowo prostym ze względu na zakorzenienie „rodziny” w systemie wartości, które są deklarowane przez polskie społeczeństwo jako najważniejsze i najtrwalsze (Hrynkiewicz, 2006, s. 2). Pozostaje zatem niewyjaśnionym zagadnienie dlaczego realizowana polityka rodzinna

²¹ Instrument wspierania rodziny - działanie na rzecz rodzin wprowadzone aktami prawnymi, programami lub projektami rządowymi/ resortowymi” (NIK, 2015, s. 4-5)

przez wiele lat stała w sprzeczności z deklarowanym systemem wartości a także czy zauważalne zmiany ostatnich lat są trwałą zmianą czy tylko okresowym wypełnianiem partykularnych interesów partii rządzącej.

Sytuacja demograficzna Polski jest co najmniej niepokojąca. Należy zwrócić uwagę na wysokie ryzyko społeczne jakie niosą ze sobą utrzymujące się od lat 90-tych ubiegłego wieku trendy demograficzne, które mają przełożenie na sytuację ekonomiczną Polski zarówno obecnie jak i przez dziesiątki kolejnych lat. Są to z jednej strony starzenie się społeczeństwa zaś z drugiej malejący współczynnik dzietności. Od przeszło dwudziestu lat systematycznie spada liczba ludności w naszym kraju. Liczba urodzeń nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń. Szczególnie niekorzystny był 2013r. - liczba urodzeń była o 15 tys. niższa od liczby zgonów, a współczynnik dzietności wynosił 1,26. Począwszy od 1997 r (czyli od ćwierć wieku) współczynnik dzietności nie przekroczył wartości 1,5. Warto odnotować, że w porównaniu z innymi krajami postsocjalistycznymi Polska ma relatywnie wysoki współczynnik dzietności całkowitej, chociaż zmniejszył się on z poziomu 2.07 dziecka w 1989r. do poziomu 1.33 w 2021 r. Oznacza to, że pomimo aktywności ze strony państwa ukierunkowanej na jego wzrost nadal nawet nie zbliżamy się do stabilnego poziomu rozwoju demograficznego. Zestawienia współczynnika dzietności w latach 1989-2021 przedstawia Tabela 11.

Tabela 11. Współczynnik dzietności w Polsce

Rok badania	Współczynnik dzietności w Polsce
Rok 1989	2,07
Rok 2000	1,34
Rok 2005	1,24
Rok 2010	1,38
Rok 2015	1,40
Rok 2018	1,44
Rok 2019	1,42
Rok 2020	1,39
Rok 2021	1,33

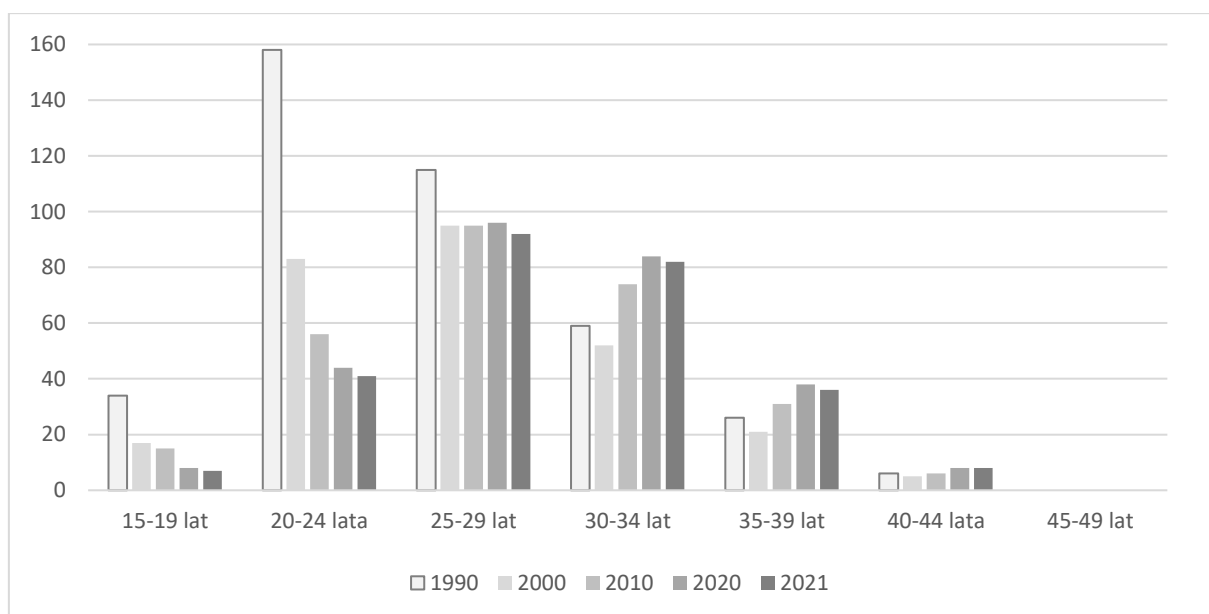
Źródło: opracowanie własne Rocznik Statystyczny... 2021; s. 219, Rocznik Demograficzny 2022; s. 287

Przy utrzymywaniu się obecnych tendencji ludność Polski w 2050 r będzie oscylowała w granicach od 33 do 35 mln obywateli (ZUS, 2019, s 14; GUS, 2016, s. 26). W 2021 r. zgodnie z wynikami NSP ludność Polski wyniosła 38,03 mln i spadła w ciągu dekady o blisko pół miliona obywateli – w 2011 r wynosiła 38,51 mln ludzi (GUS, 2022, s. 1). W kolejnych latach ulegnie zmianie również struktura ludności. W sposób znaczący wzrośnie udział osób w wieku

poprodukcyjnym, w tym również po 80-tym roku życia, natomiast zmniejszy się udział dzieci. Nie można zapomnieć o emigracji młodych z okresu akcesji Polski do UE i lat późniejszych - ponad 2,3 mln, głównie młodych osób, wyjechało z kraju (Matuszewska, Adamowicz, 2016, s. 83-84), co oczywiście wpływa zarówno na liczbę ludności w wieku produkcyjnym ale także w wieku prokreacyjnym, a co za tym idzie oddziałuje z jednej strony na obniżenie zasobów siły roboczej ale także obniżenie potencjału rozrodczego polskiego społeczeństwa.

Coraz niższy współczynnik dzietności ma dwa główne źródła, jednym jest spadek absolutnej liczby urodzin (omówiony powyżej) a drugim jest odłożenie macierzyństwa w czasie oraz zmieniający się wzorzec płodności według wieku matek (Wykres 1). Kobiety coraz później w cyklu swojego życia rodzą dzieci, co przekłada się na rosnący przeciętny wiek matek oraz rosnący przeciętny wiek urodzenia pierwszego dziecka (Kotowska, Magda, 2017, s. 5).

Na Wykresie 1. zaprezentowane zostały dane w zakresie płodności kobiet określonej przez liczbę urodzeń żywych na 1.000 kobiet w określonych przedziałach wiekowych matek.

Wykres 1. Płodność kobiet rozumiane jako urodzenia żywe na 1.000 kobiet w przedziałach wiekowych matek

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rocznik Demograficzny 2022; 2022, s. 287

Zagwarantowanie stabilizacji i socjalnego bezpieczeństwa, skutkujące wzrostem ludności czy to przez zwiększenie liczby urodzeń czy też przez wyraźnie dodatnie saldo migracji ludności²² jest najpilniejszym zadaniem dla naszego państwa. Tymczasem wydatki na politykę rodzinną

²² Od 2016 r w Polsce „Ogólne saldo migracji” jest dodatnie, ale osiąga wartości od 0,00 w 2016 r do 0,1 w 2021r. (Rocznik Demograficzny 2022, tabl. 1)

w Polsce należały do jednych z najniższych wśród krajów Unii Europejskiej o czym informowała Najwyższa Izba Kontroli w wspomnianym raporcie z 2015 r²³.. Udział wydatków na politykę rodzinną w PKB wynosił jedynie ok 1,3% i był niższy o 0,9 p.p. od średniej unijnej (2,2%), oraz zdecydowanie niższy w porównaniu z pojedynczymi krajami – dla przykładu z Francją 3,6%, Irlandią 3,4%, Szwecją 3,2%, Węgrami 2,9% (NIK o polityce... 2015). Wprowadzenie programu „Rodzina 500+” doprowadziło do znaczącej zmiany w tym zakresie. w następstwie czego w 2020 r. udział wydatków na politykę rodzinną był na poziomie 3,47% PKB, podczas gdy w roku 2015r. udział ten wynosił 1,78% PKB (Bień, 2022, s. 2).

Przez wiele lat polityka rodzinna w Polsce była prowadzona w sposób niejednorodny, brakowało w niej konsekwencji oraz długofalowej perspektywy podejmowanych decyzji. Badacze wyodrębniają w niej trzy etapy: **okres transformacyjny** (charakterystyczny dla lat 1989-1997), **okres przejściowy** zwany także rozwojowym (lata 1997-2005) oraz **dojrzały** obejmujący lata od 2005 do nadal, z przełomem w 2015r. (Frątczak, 2001, s. 179, Sobociński 2016a, s. 1-2).

1.4.2.1. Transformacyjny okres polityki rodzinnej

W **okresie transformacyjnym** (1989-1997) spośród kwestii społecznych jako najważniejszy był traktowany problem bezrobocia i związane z nim ubóstwo. W obliczu daleko idących zmian ustrojowych, politycznych i gospodarczych związanych z transformacją ustrojową bezpośrednia polityka państwa wobec rodziny odegrała marginalną rolę (Sobociński, 2016, s. 32). Podmiotem polityki społecznej i rodzinnej w okresie wczesnej transformacji były przede wszystkim osoby opuszczające rynek pracy, które otrzymywały wsparcie osłonowe, zatem o polityce państwa wobec rodzin można mówić tylko jako o zabiegach pośrednich, a więc polityce socjalnej „implicite” wspierającej rodziny poprzez zapobieganie ubóstwu gospodarstw domowych, których żywiciele stracili zatrudnienie na skutek przekształceń własnościowych i restrukturyzacji gospodarki. Brakowało strategii i programów skierowanych bezpośrednio do rodzin, a dodatkowo postępował demontaż wielu instytucji polityki w tym obszarze, jak chociażby radykalne zmniejszenie liczby żłobków oraz przedszkoli (Sobociński, 2016b, s. 1-2). W omawianym okresie popierano mechanizmy wolnego rynku oraz wolnej

²³ Por. Przypis nr 20.

konkurencji, które miały stanowić antidotum na występujące problemy społeczne. W efekcie takiej polityki, nastąpiła restrukturyzacja państwowych zakładów pracy ale również zostało zlikwidowanych wiele instytucji świadczących usługi społeczne na rzecz rodziny, w tym między innymi zamknięto zdecydowaną większość przyzakładowych żłobków i przedszkoli. Efektem tego drastyczne zmniejszenie się liczby dostępnych miejsc dla dzieci w żłobkach i przedszkolach publicznych. Skalę zmiany obrazują następujące fakty: w 1989r. istniało 1553 żłobków, w roku 1992r. było ich już tylko 818, a w 2001r. – 396. W latach 80-tych co 12-te dziecko korzystało z opieki w żłobku, a w latach 90-tych mogło korzystać jedynie co 50te (Kurowska, Szczupak, 2016, s. 86-102). Podobnie w przypadku przedszkoli i zerówek w szkołach, spadek ten również był bardzo duży i z przeszło 26 tys. placówek istniejących w 1989r. w 2001r. pozostało zaledwie trochę ponad 17 tys. (Szelawa, 2015. S. 112-113).

Niekorzystnym zjawiskiem było doprowadzenie do sytuacji podnoszenia opłat za świadczone usługi przez placówki z tytułu opieki nad dziećmi. Konieczność dokonywania wysokich, dodatkowych opłat za usługi opiekuńczo-wychowawcze, realizowana w warunkach obniżenia się pozycji materialnej rodzin, wprost przełożyła się na zmniejszenie zainteresowania korzystaniem z nich. Należy zaznaczyć także zachodzący proces komercjalizacji znacznej liczby placówek, co dodatkowo zamykało drogę uczestnictwa dzieci w prowadzonych odpłatnie zajęciach ze względu na niedostatki finansowe rodzin. Stopniowe ograniczanie ingerencji państwa w zachodzące zjawiska i jednocześnie unikanie brania odpowiedzialności za kondycję funkcjonowania rodzin to tylko jedno z przejawów aktywności świadczącej o wycofywaniu się z pomocy rodzinie. (Szcudlińska-Kanoś, 2019, s. 51-52).

Działania realizowane przez państwo ukierunkowane na pomoc rodzinom znajdującym się w najtrudniejszej sytuacji stawały się coraz bardziej selektywne a świadczenia nie podlegały rewaloryzacji. W 1995r. zniesiono powszechny zasiłek rodzinny przysyłający na każde dziecko i jednocześnie wprowadzono warunek spełnienia kryterium dochodowego, które uprawniało do skorzystania ze świadczeń (Sobociński, 2016 b, s. 1-2). Tak realizowana polityka doprowadziła do znacznego obniżenia udziału świadczeń rodzinnych w PKB z poziomu 2,5% w 1991r. do poziomu 1,3% w 1995r.

Fundamentem realizowanej polityki na rzecz rodziny w czasie transformacji było szeroko deklarowane przez polityków uznanie dla centralnej roli rodziny w społeczeństwie, którym nie towarzyszyły całościowe programy zmierzające do istotnego polepszenia sytuacji materialnej rodzin bądź też tworzenia bodźców skłaniających do ich zakładania (Sobociński, 2016, s. 35-

37). Ten okres charakteryzowało podporządkowanie działań na rzecz wsparcia rodzin celom makroekonomicznym. Prowadzoną politykę rodzinną trzeba określić mianem **rezydualnej**, nakierowanej na zwiększenie indywidualnej odpowiedzialności finansowej rodzin, co w realiach głębokiej zapaści gospodarczej i pogłębiającego się bezrobocia spowodowało rozpowszechnienie i wyraźny wzrost ubóstwa rodzin (Durasiewicz, 2017, s. 113-114). Namacalnym dowodem trudności, której doświadczały rodziny był konsekwentnie spadający współczynnik dzietności z poziomu 2,1 w 1990r do poziomu 1,5 w 1997r. (Rocznik Demograficzny 2022; s. 287).

1.4.2.2. Przejściowy okres polityki rodzinnej

W ramach kolejnego etapu zwanego **okresem przejściowym** (1997-2005) coraz więcej uwagi poświęcano problemom rodziny, ale skupiano się bardziej na deklaracjach niż na rzeczywistych działaniach. Powstały jednakże załączki bardziej całościowego podejścia do problematyki polityki rodzinnej, czego potwierdzeniem było między innymi przyjęcie w **1997r. „Programu polityki rodzinnej” (PPR)**, który po 1989 r. był pierwszą próbą nakreślenia strategii polityki rodzinnej z perspektywą do 2005 r., a następnie przyjęcie 03.11.**1999r.** dokumentu **„Polityka prorodzinna państwa” (PPP)**.

W przyjętym „Programie polityki rodzinnej” (PPR) wyraźnie widoczne było nawiązanie do nauki Kościoła Katolickiego i wspieranie tradycyjnych wartości, w ramach których małżeństwo traktowane było jako „komplementarny” związek przedstawicieli dwóch płci na równych prawach, lecz z różnymi rolami kobiety i mężczyzny, z podkreśleniem wartości pracy domowej kobiet (Szalawa, 2016, s.114). W porównaniu do dokumentu z 1997r. (PPR) dokument „Polityka prorodzinna państwa” (PPP) z 1999 r., został uzupełniony o działania o charakterze strategicznym, za cel przyjęto bowiem dokonanie zmian w strukturze demograficznej rodzin, udzielenie pomocy polskim rodzinom poza granicami kraju, wprowadzenie zmian w oddziaływaniu mediów na rodzinę a także budowanie pozytywnego wizerunku rodziny (Durasiewicz, 2017, s. 116-118). Zasadniczym novum, na które szczególnie warto zwrócić uwagę jest pojawienie się silnych wątków pronatalistycznych oraz uwaga poświęcona pogarszającej się sytuacji demograficznej kraju.

Przyjęty dokument PPR uwypuklał kulturowe aspekty funkcjonowania rodzin a za główne cele polityki państwa stawiał:

- a. pomoc rodzinom w uzyskaniu samodzielności finansowej;
- b. poprawę warunków mieszkaniowych ludności;
- c. przygotowanie dzieci i młodzieży do pełnienia funkcji rodzinnych i społecznych;
- d. zahamowanie istniejących negatywnych trendów w rozwoju ludnościowym kraju i poprawę sytuacji demograficznej (Program Polityki Rodzinnej, 1997, s. 8-9).

Rezultatem realizacji tego Programu miało być między innymi kształtowanie prorodzinnych postaw społecznych, które miały opierać się na podstawowej przesłance wpierania rodziny przez państwo, jako podstawy życia społecznego (Program Polityki Rodzinnej, 1997, s. 8-9). Głównym założeniem PPR było wsparcie rodzin ale co ważniejsze pomoc ta miała być traktowana w kategoriach inwestycji w młode pokolenie (Durasiewicz, 2014, s. 103).

W okresie przejściowym polityki rodzinnej realizowano zasadę, że to na rodzinie spoczywa odpowiedzialność za jakość i warunki życia swoich członków, a państwo miało jedynie tworzyć przesłanki, które umożliwiałyby rodzinie realizację jej zadań, praw i obowiązków. Obowiązującym było założenie, że państwo w swojej aktywności nie może naruszać podmiotowości i suwerenności rodziny. Do realizacji celów polityki rodzinnej zostały włączone jednostki samorządu terytorialnego (zjawisko decentralizacji polityki rodzinnej realizowanej przez państwo), organizacje o charakterze lokalnym czy regionalnym, wspólnoty reprezentujące oczekiwania rodzin, a przede wszystkim same rodziny. Polityka prywatyzacji i stopniowego wycofywania się z zapewniania usług opiekuńczo – wychowawczych dla dzieci, przenoszenie odpowiedzialności na rodzinę jako podmiot, który ma tę opiekę zapewnić, w rezultacie wskazała i przełożyła ciężar rozwiązań na matki, co niekorzystnie wpłynęło na sytuację kobiet na rynku pracy (Szelawa, 2015, s. 112-113).

W 2004r. w ramach nowej polityki rodzinnej rozpoczęto reformy zasadniczo zmieniające system świadczeń rodzinnych, wychowawczych i pielęgnacyjnych, które zostały zastąpione jednolitym zasiłkiem rodzinnym, któremu towarzyszyły dodatki i świadczenia opiekuńcze a wsparcie skierowano głównie do rodzin niepełnych i z dziećmi z niepełnosprawnościami (Sobociński, 2016, a. 39). Modyfikacje kryterium dochodowego doprowadziły do „zamrożenia” progu dostępu do świadczeń, co w konsekwencji wiodło do spadku realnej wartości świadczeń i jeszcze większej ich selektywności (Sobociński, 2016 b, s. 1-2).

W omawianym okresie (w latach 1997-2000) wprowadzono rozwiązanie, które począwszy od 2000r. wydłużało okres trwania urlopu macierzyńskiego a także wprowadzono specjalne dodatki dla rodzin wielodzietnych i przeprowadzono tak zwane małe uwłaszczenie

mieszkaniami spółdzielczymi i zakładowymi. Niestety w wyniku prowadzonych gier politycznych, wydłużone urlopy macierzyńskie zostały bardzo szybko zlikwidowane i już od początku 2002r powrócono do wcześniejszego rozwiązania czyli 16 tygodni (Szczudlińska-Kanoś, 2019, s. 57). Kolejnym przykładem niechlubnego, politycznego działania była likwidacja funduszu alimentacyjnego w 2004r. czyli pozbawienie opieki finansowej dzieci funkcjonujących w rodzinach rozbitych i dodatkowo w szczególnie słabej kondycji finansowej. Rozwiązanie to reaktywowano ponownie dopiero po trzech latach przerwy czyli w 2007 r. Wspólnym mianownikiem okresu przejściowego było wprowadzenie do dyskursu publicznego znaczenia „inwestycji w kapitał ludzki”, a więc sprzężenia celów polityki rodzinnej z szerszymi celami gospodarczymi – należy w tym upatrywać rosnącego wpływu polityki Unii Europejskiej na krajową politykę rodzinną (Sobociński, 2016, s. 40).

1.4.2.3. Dojrzały okres polityki rodzinnej

W ramach **okresu dojrzałego** (od 2005 do nadal, z przełomem w 2015 r.) przyspieszono proces ostatecznego kształtowania się polskiego modelu polityki rodzinnej. Głównym dokumentem programowym, który miał być podstawą do kompleksowego aktu prawnego (tak zwanej ustawy rodzinnej) był ogłoszony w 2007r. „Projekt polityki rodzinnej” (Sobociński, 2016, s. 41). Punktem wyjścia była diagnoza dotycząca dramatycznych perspektyw demograficznych w Polsce (spadający współczynnik dzietności).

W 2006r. powrócono do kwestii wydłużenia urlopu macierzyńskiego i do podstawowego wymiaru dodano jeszcze dwa tygodnie oraz wprowadzono w życie tzw. „becikowe” w wysokości 1000 zł jako jednorazową zapomogę z tytułu urodzenia dziecka.

W ostatnich miesiącach 2006r. pojawił się kolejny instrument realizowany w ramach polityki rodzinnej, którym były ulgi podatkowe dla rodzin z dziećmi. Decyzja o ich wprowadzeniu była spowodowana między innymi bardzo poważną sytuacją materialną wśród dzieci (sprawdzaną wskaźnikiem ubóstwa dzieci). W 2005r. zagrożenie ubóstwem materialnym wśród rodzin z dziećmi w Polsce było najwyższe wśród krajów EU–25²⁴. Jako główną przyczynę tej sytuacji była uznana niska wartość wydatków na świadczenia rodzinne (Morawski, 2010, s. 8). Wprowadzenie w 2007 r. ulgi w podatku dochodowym od osób fizycznych z tytułu

²⁴ Obszar Unii Europejskiej po rozszerzeniu, które miało miejsce 1 maja 2004 roku. Do Wspólnoty przystąpiło wówczas 10 państw: Cypr, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Malta, Polska, Słowacja, Słowenia oraz Węgry, <https://rynekpracy.pl/slownik/kraje-ue-25>; dostęp: 2023.02.02

wychowywania dziecka, zwanej potocznie ulgą podatkową na dziecko, w dużym stopniu zwiększyło wartość transferów państwowych na rzecz rodzin z dziećmi, co widać porównując kwoty wypłaconych zasiłków rodzinnych i odliczonych ulg na dzieci. W 2007r. na zasiłki wraz z dodatkami przeznaczono 7,83 mld zł (Informacja o realizacji świadczeń..., 2008, s. 1) a kwota odpisanych ulg podatkowych na dzieci wynosiła 5,43 mld zł, zaś z zastosowania ulgi skorzystało łącznie 3,97 mln podatników (Informacja o rozliczeniu podatku..., 2008, s. 1).

Kolejnym kamieniem milowym, który miał wpływ na rozwój polityki rodzinnej w Polsce był przedstawiony w **2007r.**, rządowy „**Program Polityki Rodzinnej**”. Program stawiał „na wzmocnienie” rodzin wielodzietnych i wiejskich. Wielodzietnych – bowiem najczęściej tylko jeden z rodziców pracuje, więc rodziny takie mają skromniejsze środki finansowe na utrzymanie. Natomiast fokusowanie na rodzinach wiejskich wynikało po pierwsze z tego, że spora część z nich to były rodziny wielodzietne, po drugie z ograniczeń w dostępie do dobrej opieki medycznej oraz edukacji na wysokim poziomie (Durasiewicz, 2017, s. 120).

Program przewidywał wiele korzystnych regulacji na rzecz rodzin, między innymi stopniowe wydłużenie urlopów macierzyńskich, tak aby dojść w 2014r. do poziomu 26 tygodni. Zaplanowano również uzależnienie wysokości kwoty wolnej w PIT od liczby osób w rodzinie, zgodnie z zasadą, że im więcej osób na utrzymaniu podatnika, tym większa kwota wolna oraz zwiększenie ulgi podatkowej z tytułu wychowywania dzieci (docelowo do 500 zł) na każde dziecko w rodzinie (Durasiewicz, 2017, s. 121). Kolejnym rozwiązaniem był plan podniesienia w 2011r. kwoty przeciętnego wynagrodzenia, która stanowi podstawę naliczania składek emerytalnych i rentowych opłacanych przez budżet państwa za osoby pozostające na urloпах wychowawczych oraz zwolnienie pracodawcy ze składki na Fundusz Pracy za osobę (jedno z rodziców) wychowującą dzieci. W programie przedstawiono także dodatkowe zabezpieczenie niepracującego małżonka (najczęściej kobiety) przez uznanie, że kapitał gromadzony na emeryturę jest majątkiem wspólnym małżonków. (Rząd stworzył..., 2007). Zwrócono uwagę na problem związany z elastycznymi formami i godzinami pracy, w szczególności dla osób po powrocie z urlopu macierzyńskiego czy wychowawczego oraz wskazano na wprowadzenie rozwiązań umożliwiających zdalne świadczenie pracy (Szcudlińska-Kanoś, 2019, s. 60-64, Durasiewicz, 2017, s. 121-122).

W maju **2013r.** został przedstawiony prezydencki program „**Dobry klimat dla rodziny**”. W założeniach miał niwelować niekorzystną sytuację demograficzną w Polsce i doprowadzić do stworzenia dobrych i przyjaznych warunków dla rodzicielstwa. Program ten położył

fundamenty pod prezydencki projekt tak zwanej ustawy rodzinnej z 2015r., czyli reformy Kodeksu Pracy, które miały na celu ułatwienie godzenia pracy zawodowej z opieką nad dziećmi (Sobociński, 2016 s. 44). Program skupiał się na czynnikach mających bezpośredni wpływ na decyzje rodzicielskie. Najbardziej istotnymi aspektami programu były kwestie związane z biedą, bezrobociem, sytuacją zdrowotną, specyficznymi problemami osób z niepełnosprawnością oraz rodzin dysfunkcyjnych. W programie przedstawiono 44 rekomendacje, które miały spowodować wzrost dzietności i otworzyć drogę do odnowy demograficznej kraju. Program „Dobry klimat dla rodziny” niewątpliwie korzystnie wpłynął na rozwój polityki rodzinnej w Polsce. Poza wydłużeniem urlopów rodzicielskich wprowadzono między innymi **Ogólnopolską Kartę Dużych Rodzin**, elastyczny czas pracy, program „Maluch” oraz dodatkowe ulgi podatkowe (Szczudlińska-Kanoś, 2019, s. 72-73).

Bez wątpienia działania państwa polskiego w latach 2007–2015 pozytywnie wpłynęły na ewolucję polityki rodzinnej i były inspiracją dla dalszych działań. Wprowadzono wówczas rozwiązania, które miały na celu walkę z kryzysem demograficznym i wsparcie rodzin a większość zaimplementowanych wtedy rozwiązań, przepisów, programów i inicjatyw pozostała i obowiązuje do dzisiaj.

Reasumując – polska polityka rodzinna w zasadzie zaczęła się rozwijać po roku 2005, a w szczególności wiele inicjatyw powstało latach 2005–2007. Wprowadzone w tym okresie rozwiązania są w zasadzie kontynuowane do chwili obecnej. Między innymi w okresie tym zainicjowano ulgi w podatku dochodowym od osób fizycznych z tytułu wychowywania dziecka zwanej potocznie ulgą podatkową na dziecko, wydłużono urlopy macierzyńskie, wdrożono tzw. „becikowe” oraz wprowadzono zwolnienie dla pracodawców z opłacania składek na Fundusz Pracy oraz Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych przez okres 36 miesięcy za pracowników powracających z urlopów macierzyńskich, rodzicielskich i wychowawczych. Rok 2008 przyniósł kolejne duże zmiany w polityce rodzinnej, którym przyświecał jeden główny cel -czyli poprawa możliwości godzenia pracy z życiem rodzinnym i opieką nad dziećmi (Kotowska, Magda, 2017, s. 7).

W 2011r. stworzono nowe instytucje opieki nad dziećmi do lat 3, co było podyktowane koniecznością sprostania wymogom UE oraz uruchomiono program „**Maluch+**”, który ma na celu wspieranie rozwoju instytucji opieki nad dziećmi w wieku do lat 3, czyli żłobków, klubów dziecięcych i dziennych opiekunów.

W kolejnych latach nadal wydłużano urlopy macierzyńskie, rodzicielskie i ojcowskie, a także zmieniono okres ich wykorzystywania. Wprowadzono świadczenie rodzicielskie w wysokości 1000 zł (tzw. „kosiniakowe”), jako odpowiednik zasiłku macierzyńskiego dla tych kobiet, które nie mają do niego uprawnień, ponieważ albo nie pracują zawodowo lub też pracują ale nie opłacają składek na ubezpieczenie chorobowe. Dodatkowo, po 2015r. wdrożono programy „Rodzina 500+” oraz „Dobry start” (300 zł jako wyprawka szkolna dla dzieci), zmieniono kryteria dochodowe do świadczeń socjalnych oraz zmodyfikowano program opłat za placówki opiekuńczo-wychowawcze. Młode rodziny otrzymały wsparcie w postaci dopłat do mieszkań w programach „Rodzina na swoim” i „Mieszkanie dla Młodych”. Przez ostatnie lata realizowany jest program „Mieszkanie Plus”, skierowany w pierwszej kolejności do osób, które nie mogą ubiegać się o kredyt hipoteczny na rynkowych zasadach.

Uregulowano ustawowo Kartę Dużej Rodziny - zainicjowany przez obywateli system zniżek i dodatkowych uprawnień dla „Rodzin 3+” obowiązujący zarówno w instytucjach publicznych, jak i w firmach prywatnych. Liczne zmiany, z lepszym lub gorszym skutkiem, zaszły także w innych, bardzo powiązanych z polityką rodzinną obszarach, między innymi w polityce senioralnej, pomocy społecznej, rehabilitacji osób niepełnosprawnych, a nawet w funkcjonowaniu funduszu alimentacyjnego. (Szcudlińska-Kanoś, 2019, s. 80).

Bazując na obowiązku konstytucyjnym Najwyższa Izba Kontroli (NIK) przeprowadziła kontrolę sposobu i zakresu koordynowania przez państwo polskie realizowanych działań, które są realizowane w ramach polityki rodzinnej. Pomimo tego, że Raport NIK²⁵ dotyczył analizy stanu do roku 2015 i pomimo upływu lat, pozostaje on nadal aktualny a wskazane w nim deficyty nie zostały zarządzone, podobnie jak obszary do usprawnień nadal takimi pozostały.

Podczas omawianej kontroli badaniami objęto 40 instrumentów wspierania rodziny, których roczny budżet szacowany jest na około 25 mld zł, w następujących obszarach: godzenie pracy zawodowej z życiem rodzinnym oraz urlopy związane z rodzicielstwem, wzmacnianie samodzielności mieszkaniowej rodzin, wsparcie finansowe dla rodzin oraz ulgi podatkowe, opieka zdrowotna nad matką i dzieckiem, wspieranie rodziny w jej funkcji opiekuńczo-wychowawczej (Matuszewska, Adamowicz, 2016, s. 91-93).

²⁵ Por. Przypis nr 20.

W wyniku przeprowadzonej kontroli wskazano, że pomimo świadomości wagi zagadnienia, polityka rodzinna w Polsce nie została w sposób całościowy określona w żadnym dokumencie. Podkreślono, że jednocześnie (poza instrumentami poddanymi kontroli) funkcjonują inne, liczne instrumenty wsparcia rodzin, bardzo rozproszone, na które wydatkowane są znaczne środki publiczne a ich łączna kwota nie została nawet formalnie oszacowana. Pogłębianie się niekorzystnych trendów demograficznych wskazuje, że ponoszone nakłady nie przyczyniają się do trwałego wzrostu dzietności (Koordynacja Polityki Rodzinnej..., 2015, s. 6).

W raporcie wskazano, że w ocenie NIK państwo polskie nie wypracowało całościowej i długofalowej polityki rodzinnej, koncentrując działania na wprowadzanych doraźnie rozwiązaniach bez zapewnienia ich odpowiedniej koordynacji. Nie zostały określone ramy polityki rodzinnej oraz nie sprecyzowano jej celów i powiązanych z nimi działań. Brak jest również systemowej analizy osiągniętych efektów w powiązaniu z ponoszonymi nakładami. Zagadnienia dotyczące polityki rodzinnej są rozproszone w wielu dokumentach strategicznych, zarówno długo, jak i średniookresowych, z których nie wynika spójna koncepcja działań w określonym horyzoncie czasowym. Bardzo zauważalny jest brak kompleksowego dokumentu wyznaczającego długofalowe działania państwa na rzecz rodziny, co przekłada się w konsekwencji na wspomniany brak celów strategicznych polityki rodzinnej, brak zestawienia priorytetów oraz opisu niezbędnych narzędzi do ich realizacji. Mamy zatem sytuację, w której poszczególne instrumenty polityki rodzinnej wprowadzane są doraźnie - często jako element gry politycznej - a nie jako elementy dobrze określonej, konsekwentnie realizowanej, analizowanej i monitorowanej polityki publicznej.

Główne wnioski wynikające z ustaleń kontroli NIK, która dotyczyła okresu do roku 2014, a które w czasie pisania niniejszej dysertacji nadal pozostają aktualne i oczekują na działania i rozwiązania wymienione zostały poniżej

- Brak spójnych ram planowania strategicznego dla obszaru polityki rodzinnej. Brak jest całościowego dokumentu rządowego, który określałby tę politykę oraz wskazywał priorytetowe cele. Dzieje się tak w sytuacji utrzymującej się od początku lat 90tych ubiegłego wieku depresji urodzeniowej, która nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń. Do tego dochodzą procesy wydłużania się życia obywateli co w sumie implikuje zmniejszeniem się populacji Polski i starzeniem się polskiego społeczeństwa. Realizacja polityki rodzinnej nie została przygotowana także w wymiarze instytucjonalnym.

- Konsekwencją braku ram strategicznych i instytucjonalnych jest nieadekwatność systemu wdrażania polityki rodzinnej. Brakuje określenia jakie działania wchodzi w jej skład, jaka ma być ich efektywność, w jaki sposób będzie przebiegała ewaluacja, jakie zasoby finansowe winny być zabezpieczone w wieloletnich planach finansowych. Co za tym dalej idzie nie jest określony zakres realizowanej polityki rodzinnej, co oznacza brak wiedzy jakie nakłady finansowe są dedykowane do poszczególnych zakresów zadań.
- Powyższe powoduje, że nie jest możliwym ustalenie ogólnego poziomu wydatków na politykę prorodziną w Polsce, a co za tym idzie ustalenie udziału całości wydatków państwa w odniesieniu do poziomu PKB. Pomimo tego, że polityka rodzinna jest deklaracyjnym priorytetem państwa nie ma odzwierciedlenia tego w kolejnych Wieloletnich Planach Finansowych Państwa (WFPF).
- W rezultacie efektywność realizowanych działań jest mierzona przez dysponentów środków publicznych fragmentarycznie, najczęściej tylko jako zgodność kwoty wydatkowanej do zabudżetowanej. Występuje potrzeba stworzenia struktury precyzyjnie określonych celów i wskaźników, które będą mierzyć skuteczność poszczególnych instrumentów wspierania rodziny, bowiem może to dać podstawy do wdrażania działań korygujących niekorzystne trendy demograficzne.
- Wskazano zasadność wydzielenia w Roczniku Statystycznym części dotyczącej rodziny, a co za tym idzie zasadność periodycznego zbierania pogłębionych danych statystycznych dotyczących rodzin i gospodarstw domowych.
- W zakresie budownictwa mieszkaniowego – brakuje całościowego rządowego programu popierania budownictwa mieszkaniowego. Zwiększenie dostępności mieszkań (również przez system najmu oraz rozwój mieszkalnictwa społecznego) jest uzasadnioną formą wsparcia rodzin w trudnej sytuacji materialnej, co zostało wskazane jako jeden z celów Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego.
- W zakresie ochrony zdrowia – brak mechanizmów koordynacji przedsięwzięć dotyczących polityki rodzinnej.
- Negatywne postrzeganie przez społeczeństwo działań państwa prowadzonych na rzecz rodziny, szczególnie ze względu na zauważalny brak spójności działań oraz niskie zaufanie co do stabilności i perspektywiczności rozwiązań stosowanych rozwiązań.

W podsumowaniu kontroli NIK wskazał, że zdiagnozowane problemy dotyczące koordynacji polityki rodzinnej w Polsce wskazują na potrzebę zmiany w podejściu do postrzegania działań prorodzinnych państwa, poprzez nadanie im **charakteru długofalowej inwestycji** w przyszłość. Uwzględniając obowiązek konstytucyjny zapewnienia pomocy rodzinie oraz fakt oddziaływania wszystkich polityk państwa (explicite lub implicite) na rodzinę, uzasadnione jest wprowadzenie rozwiązania polegającego na obowiązkowej weryfikacji wszystkich polityk rządowych i aktów prawnych pod kątem ich oddziaływania na rodzinę, czyli podporządkowanie całej polityki państwa dobru rodziny (Koordynacja Polityki Rodzinnej ..., 2015, s. 9-21).

1.4.2.4. Polityka rodzinna w Polsce realizowana po 2015 r

Bezdyskusyjnie najpoważniejszym programem ostatnich lat w zakresie polityki rodzinnej jest obowiązujący od 01 kwietnia 2016r. program „Rodzina 500+”, skierowany przede wszystkim na pobudzenie dzietności. Wprowadzenie tego programu jest uznawane przez badaczy za swoistą cezurę czasową dojrzałego okresu polityki rodzinnej w Polsce, który jest dzielony na dwie części 2005-2015 i od 2016 do obecnie.

Pierwotnym celem wprowadzenia programu **Rodzina 500+** było **zmniejszenie obciążenia finansowego** rodzin związanego z wychowywaniem dzieci, co miało przełożyć się wprost na wzrost wskaźnika dzietności w Polsce. Jako punkt wyjścia potraktowany został spadek wskaźnika dzietności w latach 2002-2011 i konsekwencje procesu starzenia się ludności. Nie bez znaczenia było zjawisko wzrostu indeksu rodzin z jednym dzieckiem w ogólnej licznie rodzin - współczynnik ten wzrósł z poziomu 47% do 53% w latach 2002 -2011. Doszło do tego kosztem rodzin wielodzietnych, w odniesieniu do których zanotowano spadek ich udziału w ogólnej liczbie rodzin z 12% do 9% (rodziny z trójką dzieci) i z 5% do 3% (rodziny z czwórką i więcej dzieci) w podanym zakresie dat (Gospodarstwa..., 2014, s. 48).

Cel ten ewoluował w kolejnych latach i w 2019 r. kiedy nastąpiło rozszerzenia świadczenia na wszystkie dzieci podkreślano już trzy główne priorytety działań: **cel demograficzny**, który miał być osiągnięty poprzez wzrost liczby urodzeń, **cel ekonomiczno- społeczny** – jego osiągnięcie miało być badane poprzez ograniczenie ubóstwa w szczególności wśród dzieci oraz **cel rozwoju kapitału społecznego** realizowany w postaci inwestycji w rodzinę a przez to poprawę „jakości” kapitału ludzkiego (Bień, 2022, s. 2).

Po wprowadzeniu programu „Rodzina 500+” w Polsce nastąpiła istotna zmiana w rozmiarze wydatków na politykę rodzinną, a tym samym ich udziale w PKB. W 2017 r. czyli w pierwszym pełnym roku obowiązywania programu, wydatki na politykę rodzinną stanowiły 3,11% PKB i wzrosły z wcześniejszego poziomu 1,3% wskazanego w raporcie NIK z 2015 r. (Rafalska, 2018). Natomiast w 2021 r. udział wydatków z budżetu państwa na politykę rodzinną wzrósł do poziomu ok 3,23% PKB, z dominującą pozycją w wydatkach w postaci programu Rodzina 500+ z kwotą 40,2 mld zł, co stanowiło 1,5% PKB.

W momencie uruchomienia programu Świadczenie 500+ objęto nim około 3,9 mln dzieci. W 2019r. w wyniku zniesienia kryteriów dochodowych na pierwsze dziecko zanotowano wzrost liczby beneficjentów do poziomu 6,1 mln dzieci (wzrost 68,4% r/r). W 2020 r. nastąpił kolejny wzrost (+6,6%), co przekładało się na 6,5 mln dzieci objętych programem. Natomiast w 2022 r. według wstępnych danych przekazanych przez Departament Polityki Rodzinnej Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej - liczba wniosków wzrosła o kolejne 6%, co świadczy o powszechności korzystania z tego świadczenia (Bień, 2022. s. 1).

Po sześciu latach funkcjonowania tego programu warto pokusić się o podsumowanie. Zatem w priorytecie demograficznym, czyli zwiększeniu dzietności po chwilowym wzroście urodzeń w 2017 r, nastąpił spadek szczególnie dotkliwy w 2021 r. Warto jednak zauważyć, że ostatnich latach w ogólnej liczbie urodzeń wzrasta udział dzieci urodzonych jako trzecie i kolejne. Niestety odwrotny trend jest obserwowany w przypadku dzieci urodzonych jako pierwsze i jako drugie.

W zakresie osiągnięcia celu społeczno- ekonomicznego, czyli ograniczenia ubóstwa dzieci po wprowadzeniu świadczenia 500+, odnotowano wyraźny spadek zagrożenia ubóstwem skrajnym wśród dzieci w wieku 0–17 lat (z 9% w 2015 r. do około 5–6% w latach 2016–2020). Szczególna poprawa dotyczyła dzieci w wielodzietnych gospodarstwach domowych. W gospodarstwach z co najmniej trojgiem dzieci poniżej 18. roku życia odsetek osób skrajnie ubogich obniżył się w analizowanym okresie z blisko 17% do poziomu 7–10%²⁶ (różnicowanie w zależności od roku obserwacji). W 2020 r. ponownie wzrósł poziom ubóstwa skrajnego, czego przyczyną jest zarówno pandemia COVID-19 jak również inflacja i brak waloryzacji świadczenia.

²⁶ <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/ubostwo-w-polsce-w-latach-2019-i-2020,1,10.html>; dostęp: 2023.02.02

Natomiast w priorytecie inwestycji w rodzinę wprowadzenie świadczenia w sposób wyraźny podwyższyły realizowany poziom świadczeń dla rodzin. Według skali OECD przeciętne roczne świadczenie dla rodziny netto na jednostkę ekwiwalentną²⁷ w 2015r. wyniosło 436 zł, w 2017r. wyniosło ono 1.384 zł, zaś w 2020 r. świadczenie doszło do poziomu 2.248 zł. Miało to także przełożenie na wzrost przeciętnego rocznego ekwiwalentnego dochodu do dyspozycji netto w gospodarstwach domowych w badaniu EU SILC²⁸, ze szczególnym akcentem w odniesieniu do rodzin wielodzietnych. W odniesieniu do rodzin z trójką dzieci w okresie 2015 – 2020, nastąpił wzrost o 56,4%, a dla ogółu społeczeństwa w tym czasie o 43%. Oczywistym jest, że mierzalnym jest wzrost dochodów, natomiast kwestia przeznaczenia dodatkowych środków opiera się wyłącznie na deklaracjach uczestników programu (Bień, 2022, s. 2-4). Badania wskazują, że otrzymywane Świadczenia 500+ w największym stopniu znalazło odzwierciedlenie we wzroście wydatków na odzież, obuwie, edukację dodatkową dla dzieci oraz na żywność. Miało także wpływ na zmianę zachowań konsumpcyjnych poprzez wzrost wydatków na rekreację, kulturę i rozrywkę oraz wzrost oszczędności²⁹ (Grzybowska-Brzezińska i inni, 2018, s. 83).

Od 2022r. zostały wprowadzone regulacje w ramach Programu „Polski Ład”, dedykowane bezpośrednio wsparciu rodzin. Pierwszym było uruchomienie **Rodzinnego Kapitału Opiekuńczego**, który przysługuje na każde drugie i kolejne dziecko w rodzinie w wieku od 12 do 36 miesiąca życia, w łącznej wysokości 12.000 zł na dziecko. Celem wprowadzenia tego rozwiązania było wsparcie młodych ludzi w podejmowaniu decyzji o posiadaniu dzieci.

Drugim rozwiązaniem był program **„Własne cztery kąty”** czyli wsparcie państwa w finansowaniu własnego wkładu mieszkaniowego, a wysokość tego wsparcia była wprost uzależniona od ilości dzieci w rodzinie. Wreszcie ostatnim rozwiązaniem było wsparcie rodzin z czwórką dzieci, przez wprowadzenie dodatkowej kwoty wolnej od podatku ponad ulgę obowiązującą dla wszystkich obywateli. Program **„Zerowy PIT dla rodzin 4+”** to rozwiązanie dla wszystkich rodziców, którzy wychowują co najmniej 4 dzieci - niezależnie od tego czy są

27 Zmodyfikowana skala ekwiwalentności OECD jest obliczana w następujący sposób: 1 – dla pierwszej osoby dorosłej w gospodarstwie, 0,5 – dla każdego kolejnego członka gospodarstwa w wieku 14 lat i więcej, 0,3 – dla każdego dziecka w wieku poniżej 14 lat. (Bień, 2022 s. 2)

28 ang. European Union Statistics on Income and Living Conditions

29 Deklaracje odnośnie chęci oszczędzania nie znajdują potwierdzenia w realnych oszczędnościach <https://forsal.pl/artykuly/1440776,8-na-10-polakow-pobierajacych-500-plus-mysli-o-zabezpieczeniu-przyszlosci-dzieci.html>, dostęp: 2023.02.02

zatrudnieni na etacie, czy są przedsiębiorcami. Każdy z rodziców (zatem zarówno mama jak i tata) posiada prawo do kwoty wolnej od podatku w wysokości 85.528 zł co dodatkowo sumuje się z kwotą wolną od podatku dla pozostałych obywateli w wysokości 30.000 zł, czyli daje kwotę 115.528 wolną od podatku dla każdego z rodziców (Polski Ład, 2021).

Przez ostatnie trzydzieści lat (po roku 1989) polska polityka rodzinna przeszła znaczne przeobrażenia. Począwszy od polityki rodzinnej, w której odpowiedzialność za funkcjonowanie rodziny należała wyłącznie do rodziców, a rola państwa była bardzo ograniczona (nawet w zakresie realizowania opieki instytucjonalnej nad dziećmi), aż do etapu polityki rodzinnej wspierającej zarówno dzieci, jak i rodziców/opiekunów ze szczególnym uwzględnieniem rodziców aktywnych zawodowo oraz rodzin o niskich dochodach. Niewątpliwie najważniejsze zmiany ostatnich lat są związane z uruchomieniem programu „Rodzina 500+” oraz wprowadzeniem nowych form opieki nad dziećmi (urlopy dla sprawujących pieczę) (Szczepaniak-Sienniak, 2021, s. 55-56).

Autorka charakteryzując poszczególne okresy polskiej polityki rodzinnej wskazywała zarówno na specyficzne uwarunkowania prowadzonej polityki w danym okresie jak na i zmieniające się cele, wykorzystywane instrumenty i narzędzia. W ocenie autorki można wyróżnić kilka szczególnych grup potrzeb rodzin, które pomimo niewątpliwie podejmowanych prób nadal nie są zabezpieczone w wymaganym przez społeczeństwo zakresie. Wśród zapotrzebowań polskiej polityki rodzinnej należy wskazać na następujące otwarte tematy: zwiększenie liczby i dostępności miejsc opieki instytucjonalnej nad dziećmi, wsparcie rodziców w zakresie łączenia pracy zawodowej z życie prywatnym, wsparcie finansowe rodzin z więcej niż jednym dzieckiem a już szczególnie rodzin wielodzietnych. To wsparcie finansowe dotyczy po pierwsze procesu zakupu własnego mieszkania lub domu a po drugie procesów ulepszania jakości życia i procesów funkcjonowania tych gospodarstw domowych, w których są osoby z niepełnosprawnościami, osoby chore lub w wieku senioralnym, i które po prostu wymagają codziennej opieki i pomocy najbliższych członków rodziny.

Jeżeli zatem polityka rodzinna państwa rozumiana jest jako działania rządu skierowane de facto na rzecz dzieci (a poprzez dzieci na rzecz rodzin, w których te dzieci się wychowują i dorastają) i ma na celu udoskonalanie w każdym aspekcie sytuacji rodzin mających dzieci (Firlit-Fesnak, 2009; s. 188; Michorowski, Sieradzki, Szopa, 2020, s. 26), to podążając za badaczką Mirosławą Skawińską (2012; s. 129 – 131) musimy również zauważyć, że

podejmowane dotychczas działania w polskiej polityce rodzinnej nie są wystarczająco skuteczne i efektywne, co przejawia się to kryzysem każdego (w zasadzie) modelu rodziny.

Rozdział 2 Dochody z pracy a nierówności dochodowe i ubóstwo wielodzietnych gospodarstw domowych.

2.1. Wynagrodzenie za pracę jako gwarancja bezpieczeństwa ekonomicznego gospodarstw domowych

Pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego jest bardzo pojemną kategorią. Możemy mówić zarówno o bezpieczeństwie ekonomicznym państwa lub gospodarki narodowej ale także poszczególnych sektorów gospodarki czy przedsiębiorstw, a na końcu także o bezpieczeństwie ekonomicznym gospodarstw domowych (Gębska, 2017, s. 66).

Pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego może być rozumiane w wieloraki sposób. Edward Halizak rozumie je jako możliwość rozwoju gospodarki, wypracowywania zysków i oszczędności celem pobudzenia inwestycji oraz jako zdolność do przeciwdziałania zewnętrznym zagrożeniom, które mogłyby narazić podmioty gospodarki oraz obywateli na straty lub krzywdę co ostatecznie mogłoby zagrozić fizycznemu istnieniu państwa (Książkowski, 2011, s. 28). Inne podejście prezentują Emil J. Kirchner oraz James Sperling, którzy podkreślają socjalne tło bezpieczeństwa ekonomicznego czyli możliwość państwa do obrony ekonomicznej i socjalnej ludności, do skutecznego oddziaływania na rynek oraz do utrzymania integralności społeczeństwa (Stachowiak, Kurek, Kurek, 2004, s. 29). Można zauważyć, że zarówno ujęcie ekonomiczne jak i socjalne są ze sobą ściśle powiązane, zachodzą na siebie i trudno oddzielić od siebie te dwa ujęcia bezpieczeństwa ekonomicznego.

Najczęściej w literaturze o kwestii bezpieczeństwa ekonomicznego mówi się w odniesieniu do państwa lub przedsiębiorstwa. Natomiast analizując bezpieczeństwo ekonomiczne z punktu widzenia jednostki schodzimy do ujęcia mikro, czyli odniesienia do pojedynczego gospodarstwa domowego oraz rodziny (Gębska, 2017, s. 67-68). Autorka w pierwszym rozdziale prezentowała istotę gospodarstw domowych jako podmiotów gospodarujących, które obok przedsiębiorstw oraz państwa stanowią najważniejsze podmioty gospodarki narodowej. *In puncto* zdefiniował to Czesław Bywalec (2017, s. 14) „*ekonomia zaczyna się w gospodarstwie domowym i tam też się kończy*”.

Katarzyna Żukrowska (2013, s. 35) rozróżnia bezpieczeństwo ekonomiczne w ujęciu makro oraz mikroekonomicznym. Definiując je w skali makro badaczka wskazała, że oznacza ono warunki harmonijnego rozwoju, które pozwalają na budowanie zrównoważonego dobrobytu obywateli państwa, czyli oznacza stabilność zatrudnienia, niski poziom bezrobocia,

przewidywalne perspektywy rozwoju gospodarki, które charakteryzują się płynnością finansową. Natomiast w ujęciu mikroekonomicznym **bezpieczeństwo ekonomiczne** to „*wypłacalność gospodarstwa domowego lub przedsiębiorstwa. W obu przypadkach chodzi o możliwość równowaznia zobowiązań w stosunku do potrzeb w średnim okresie*”.

Podążając za wskazaniem Marii Piotrowskiej (2017, s. 12-13) w niniejszej pracy autorka przyjmuje, że **gospodarstwo domowe jest bezpieczne ekonomicznie** wtedy, gdy zaspokaja potrzeby swoich członków na poziomie, który jest przez nich akceptowany a równocześnie jest w stanie utrzymać realizowany standard życia w bliskiej i dalszej przyszłości, pokryć niespodziewane wydatki oraz przetrwać okresy nieoczekiwanych spadków bieżących dochodów. Zatem bezpieczeństwo ekonomiczne gospodarstwa domowego przejawia się poprzez zdolność gospodarstwa następujących zachowań:

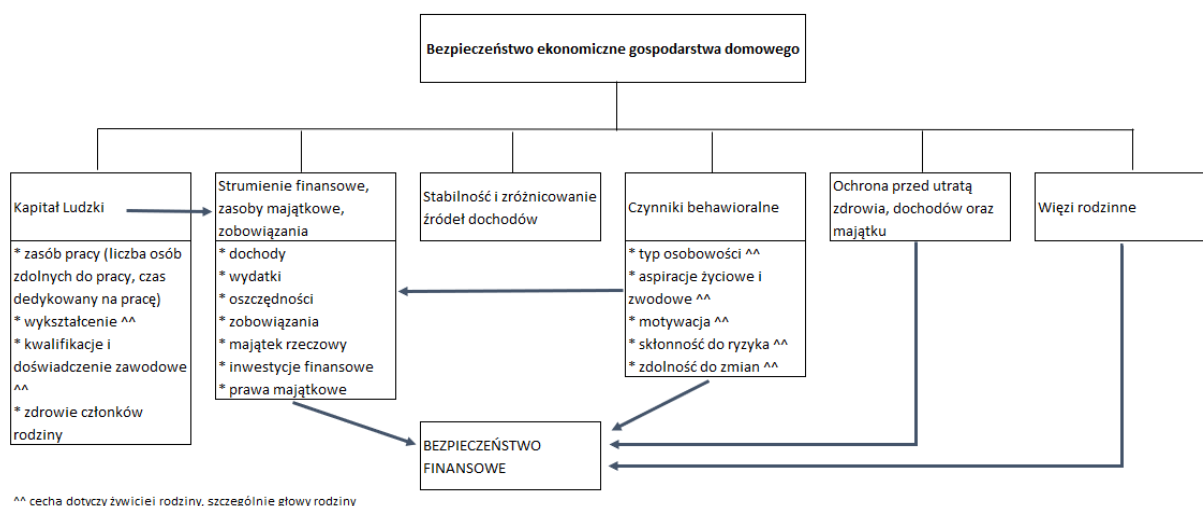
- utrzymania poziomu życia na obecnym lub wyższym poziomie – co ma odniesienie do tych gospodarstw domowych, które uzyskują dochody powyżej minimum socjalnego
- podniesienia poziomu życia – co ma odniesienie do tych gospodarstw domowych, które uzyskują dochody poniżej minimum socjalnego
- regulowania zobowiązań przez okres minimum sześć miesięcy, w sytuacji wystąpienia nieprzewidzianych wydatków lub nieprzewidzianego spadku dochodów
- regulowania zobowiązań bez znaczącego uszczerbku dla bieżącego poziomu konsumpcji, które wyznacza minimum socjalne oraz bez znaczącego uszczerbku dla substancji majątkowej gospodarstwa domowego (Kata i inni, 2021, s. 20-21).

Bezpieczeństwo ekonomiczne gospodarstw domowych jest stanem równowagi pomiędzy działalnością konsumpcyjną i produkcyjną oraz pozwala na stabilność finansową przy równocześnie realizowanej skłonności do oszczędzania. Podstawowym przejawem działalności zmierzającej do zbudowania bezpieczeństwa ekonomicznego jest posiadanie majątku i gromadzenie oszczędności (stanowią odzwierciedlenie zabezpieczenia materialnego). Z różnych powodów nie zawsze jest możliwe zbudowanie bezpieczeństwa ekonomicznego (materialnego) własnymi siłami w ramach prowadzonego gospodarstwa domowego, dlatego część obowiązków z tego zakresu jest przenoszona na inne podmioty, w tym głównie na państwo (Kata i inni, 2021, s. 15-17).

Bezpieczeństwo ekonomiczne utożsamiane jest bardzo często z bezpieczeństwem finansowym gospodarstwa domowego, bowiem definiowane jest ono także poprzez stan

finansów gospodarstwa domowego (ICRC 2013, Raczkowski 2014, s. 299–300). Nie ma wątpliwości, że czynnik finansowy czyli kondycja finansowa gospodarstwa domowego to najważniejszy element bezpieczeństwa ekonomicznego – chociaż nie jedyny.

Aspekty finansowe obejmują wysokość i stabilność dochodów gospodarstwa domowego oraz poziom wydatków (wliczając w to obsługę zobowiązań), dochodzą do tego oszczędności, inwestycje finansowe plus majątek netto. Natomiast poza czynnikami finansowymi w zakres bezpieczeństwa ekonomicznego wchodzi jakość kapitału ludzkiego gospodarstwa domowego (wliczając w to stan zdrowia), czynniki behawioralne, więzi rodzinne, zabezpieczenie i ochrona przed utratą zdrowia, dochodów i majątku oraz dywersyfikacja źródeł pozyskiwania dochodów. Rysunek 2 przedstawia czynniki determinujące bezpieczeństwo ekonomiczne gospodarstwa domowego oraz powiązania/ przepływy pomiędzy tymi czynnikami (Kata i inni, 2021, s. 22-23).

Rysunek 2. Determinanty bezpieczeństwa ekonomicznego gospodarstwa domowego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Kata, R., Nowak, K, Leszczyńska, M., Kowal, A., Sebastianka, B., (2021), *Bezpieczeństwo finansowe gospodarstw domowych – wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2021, s. 23

Pomimo tego, że należy poddawać analizie i pogłębionej refleksji wszystkie wskazane czynniki wpływające na bezpieczeństwo ekonomiczne gospodarstwa domowego to bez wątpienia jego kluczowym komponentem jest **bezpieczeństwo finansowe**, które jest związane z zaspokajaniem potrzeb finansowych gospodarstwa domowego. To zaspokajanie potrzeb służy maksymalizacji użyteczności gospodarstwa czyli zaspokajaniu potrzeb życiowych jego wszystkich członków. O tym jakie potrzeby finansowe są zaspokajane przez gospodarstwo

domowe, jaka jest efektywność ich zaspokajania, jak szeroka jest gama usług finansowych, z których korzysta gospodarstwo – decyduje wiele czynników. Wśród nich najistotniejsze znaczenie ma poziom zamożności gospodarstwa domowego oraz świadomość ekonomiczna członków gospodarstwa (Grzybowska, 2014, s. 122).

Na poziom **zasobów finansowych**, które znajdują się w dyspozycji gospodarstwa domowego z jednej strony wpływają zasilenia w postaci **dochodów bieżących**, pochodzące z pracy najemnej lub własnej działalności gospodarczej, transferów z budżetu państwa (w tym emerytury, renty, stypendia, zasiłki rodzinne, świadczenie Rodzina 500+), dochodów majątkowych oraz kredytów i pożyczek. Z drugiej strony wypływy w postaci środków przeznaczonych na konsumpcję, inwestycje oraz oszczędności (Kata i inni, 2021 s. 51). Niewątpliwie w większości gospodarstw domowych **głównym źródłem zasilenia finansowego są dochody bieżące** w postaci uzyskiwanego **wynagrodzenia z pracy najemnej i prowadzonej działalności gospodarczej wspierane uzyskiwanymi transferami z budżetu państwa**.

Autorka w niniejszej dysertacji poddaje analizie strategię radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w wielodzietnych gospodarstwach domowych przyjmując rozumienie dochodu w postaci dochodów bieżących, w tym szczególnie z tytułu wynagrodzenia osiąganego zarówno z pracy najemnej jak prowadzonej działalności gospodarczej. Warto zatem poddać refleksji ten zakres tematyczny, ze szczególnym uwzględnieniem tematyki specyficznych kategorii wynagrodzenia jakim są wynagrodzenie minimalne i wynagrodzenie godziwe oraz pochodnych społecznych wynikających z ograniczeń dochodów z pracy, którymi są pracujący-ubodzy (working-poor).

Pojęcie „wynagrodzenie” potocznie oznacza zapłatę za pracę i bywa też nazywane płacą, pensją lub zarobkiem (Jędrych, 2007, s. 286). Polskie prawo pracy nie definiuje pojęcia „wynagrodzenie za pracę”, natomiast przyjmuje się powszechnie kwalifikację, zgodną z linią orzecznictwa Sądu Najwyższego stanowiącą, że „*wynagrodzenie za pracę jest świadczeniem koniecznym, o charakterze przysparzająco- majątkowym, które pracodawca jest zobowiązany wypłacać pracownikowi okresowo w zamian za wykonaną pracę, świadczoną w ramach stosunku pracy, odpowiednio do rodzaju, ilości i jakości pracy*”³⁰. Płacę zatem można rozpatrywać na trzech płaszczyznach:

³⁰ Uchwała SN z dnia 30 grudnia 1986r., III PZP 42/86

1. jako zapewnienie środków niezbędnych do życia
2. jako ekwiwalentność za włożony wysiłek
3. jako bodziec, który wpływa na efektywność i postawę pracownika

Według Aleksiego Pocztowskiego (2003, s. 328) „wynagrodzenie” stanowi ogół wydatków pieniężnych i innych świadczeń wypłacanych pracownikom z tytułu zatrudnienia w podmiocie gospodarczym, obliczanych według zasad statystyki zatrudniania i wynagrodzeń. W ekonomii przyjmuje się, że wynagrodzenia pełnią cztery podstawowe funkcje (Zajęc, 2007, s. 143): funkcję dochodową, funkcję społeczną, funkcję kosztową oraz funkcję motywacyjną.

Funkcja dochodowa dotyczy tego, że wynagrodzenie jest często jedynym rodzajem uzyskiwania dochodów rodziny. W związku z tym płaca powinna zaspokajać potrzeby pracownika jak również pozostałych członków gospodarstwa domowego pozostających na jego utrzymaniu (Jędrych, 2007, s. 287). **Funkcja społeczna** wiąże się z relacjami zachodzącymi w systemie społecznym organizacji i dotyczy relacji między pracownikami oraz między grupami zarówno formalnymi jak i nieformalnymi, kształtowanymi w oparciu o poziom osiągniętych wynagrodzeń (Pocztowski, 2003, s. 330). Natomiast **funkcja kosztowa** wynika z faktu, że dla przedsiębiorstwa dochody pracowników są ważnym składnikiem kosztów pracy. W związku z tym w tej funkcji wynagrodzenia są przede wszystkim przedmiotem zainteresowania pracodawcy (Zajęc, 2007, s. 143). Wreszcie **funkcja motywacyjna** przejawia się w nakłanianiu pracowników do osiągania wyników i motywowaniu do zachowań oczekiwanych przez pracodawców (Jędrych, 2007, s. 289). Siła motywacyjna wynagrodzenia zależy od jego wysokości, struktury wewnętrznej i sposobu jego powiązania z wynikami pracy pracowników (Zajęc, 2007, s. 143).

Warto przypomnieć, że jedną z najważniejszych charakterystyk rynku pracy stanowi wynagrodzenie za pracę. Poziom płac wpływa na poziom popytu na pracujących (Czyżewski, Łapińska-Sobczak, 2001, s. 6) i oczywiście wpływa na poziom podaży pracujących. Równowaga oznacza odpowiedni poziom relacji płac do podaży pracujących i ich kwalifikacji zarówno w wymiarze przestrzennym jak i zawodowym. Równowaga zdecydowanie sprzyja stabilnemu wzrostowi gospodarczemu, a nierówności płacowe negatywnie na niego oddziałują (Persson, Tabellini, 1994). Ekonomiści początkowo uważali, że związek pomiędzy nierównościami płacowymi a wzrostem gospodarczym jest liniowy, obecnie przyjmuje się, że ma charakter paraboliczny, bowiem zarówno zbyt wysokie jak i zbyt niskie nierówności

płacowe mają negatywne oddziaływanie na wzrost gospodarczy (Kumor, Sztudynger, 2007, s. 47).

Zarówno polityka rządu jak i mechanizmy rynkowe kształtują poziom zróżnicowania płac. Najwyraźniej jest to zauważalne w odniesieniu do wynagrodzenia minimalnego, którego poziom należy rozpatrywać jako łączny wynik oddziaływania obu czynników (Roszkowska, Rogut, 2007, s. 55-84). Powody różnicowania płac mają także charakter przestrzenny, który wynika z uwarunkowań geograficznych, historycznych oraz instytucjonalnych (Rokicki, 2008, s. 12). Dodatkowymi czynnikami odpowiadającymi za przestrzenne różnicowanie płac (zgodnie z teorią neoklasyczną) są stopa bezrobocia (Lucas, 1998), wpływ dominującego typu własności oraz rodzaj prowadzonej działalności. Łączą się z tym cechy osobniczo zmienne pracownika czyli poziom jego wykształcenia, doświadczenia a także płci. Ekonomiści podkreślają, że obserwowane różnice w płacach dają podstawy do wskazania, że rynek pracy ma cechy konkurencji monopsonicznej, co oznacza, że poziom płac ustalany jest indywidualnie w każdym przedsiębiorstwie na podstawie krzywej podaży danego przedsiębiorstwa (Ashenfelter, Farber, Ransom, 2010) – a czynnikami, które wpływają na poziom wynagrodzenia jest zarówno poziom płac w lokalnych firmach, stopa bezrobocia oraz poziom cen, ukształtowanych przez rynek (Przekota, 2016, s. 386-388).

Należy przypomnieć o tym, że im wyższe wynagrodzenie minimalne, tym wyższe pozostałe stawki płac, przy zachowaniu zróżnicowania wynikającego z oceny pracy pracownika i innych determinant korekcyjnych. Wysokie wynagrodzenie minimalne może wpływać na ograniczanie przez przedsiębiorstwa miejsc pracy dla mało efektywnych pracowników lub też pracowników o niskich kwalifikacjach, co nie jest obojętne dla sytuacji na rynku pracy. Z drugiej strony wynagrodzenie minimalne musi być ukształtowane na takim poziomie, aby zabezpieczało potrzeby życiowe pracownika i członków gospodarstwa domowego pozostających na jego utrzymaniu. Należy poddać refleksji, że o ile wynagrodzenie minimalne zatrzymuje możliwość obniżania płacy poniżej progu określonego przez prawo to z drugiej strony możliwości finansowe firmy uwzględniające korektę wynikającą z obligatoryjnych obciążeń płac, limitują górny poziom ofertowanych wynagrodzeń (Borkowska, 2004, s. 359-361).

2.1.1. Wynagrodzenie minimalne oraz prawo do wynagrodzenia godziwego

Autorka poddaje rozszerzonej refleksji zakres tematyczny wynagrodzenia minimalnego oraz prawa do wynagrodzenia godziwego w kontekście przedmiotu przeprowadzonych badań w ramach niniejszej dysertacji czyli poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o strategię radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w wielodzietnych gospodarstwach domowych. Analizując zagadnienia wynagrodzenia minimalnego i godziwego należy postawić sobie pytanie o rolę państwa, zakres jego oddziaływania, sposób realizowania funkcji ochronnej państwa wobec rodzin wielodzietnych, które niejako z definicji są skazane na trudności wynikające z niższego średniego dochodu do dyspozycji przypadającego na członka wielodzietnego gospodarstwa domowego.

Polemiki ekonomistów, które toczą się w odniesieniu do płacy minimalnej ogniskują się w trzech obszarach. Pierwszym obszarem są konsekwencje ekonomiczne płacy minimalnej. Dotyczy to z jednej strony wpływu płacy minimalnej na poziom zatrudnienia, zwłaszcza w odniesieniu do grupy zawodowej osób o niskich kwalifikacjach, z drugiej strony znaczenia dla konkurencyjności przedsiębiorstw i wzrostu gospodarczego, wreszcie z kolejnej oddziaływania na takie parametry ekonomiczne jak stopa inflacji, wielkość szarej strefy w gospodarce, dochody budżetu państwa i procesy migracji ludności.

Drugim obszarem polemik są społeczne konsekwencje płacy minimalnej a mianowicie jej wpływu na rozmiar ubóstwa wśród pracowniczych gospodarstw domowych oraz na nierówności dochodowe w społeczeństwie. Wreszcie trzecia grupa polemik jest związana ze sposobem zarządzania instytucją płacy minimalnej. Chodzi zwłaszcza o organy uczestniczące w procesie decyzyjnym, relacje między nimi oraz o wynegocjowany poziom płacy minimalnej. Polityka płacy minimalnej oprócz bezpośredniego wpływu na sytuację materialną grupy najniżej zarabiających jest także instrumentem pośredniego oddziaływania na znacznie szersze zjawisko niskiego wynagrodzenia pracowników, zwłaszcza zatrudnionych na kontraktach terminowych (Rutkowski, 2013 s. 5). Minimalne wynagrodzenie wpływa bowiem na płace innych pracowników znajdujących się w dolnej części rozkładu płac, natomiast prawdopodobieństwo takiego oddziaływania maleje w przypadku wynagrodzeń osób znajdujących się w górnej części rozkładu płac.

Płaca minimalna pełni dwie podstawowe funkcje - wpływa na funkcjonowanie rynku pracy oraz zapewnia prawną ochronę poziomu wynagrodzeń pracowników najniżej ułożonych w hierarchii płac (czyli wypełnia funkcję społeczną wynagrodzeń). Z systemowego punktu widzenia gwarancja minimalnego wynagrodzenia stanowi element konsensusu między zasadami funkcjonowania konkurencyjnej gospodarki rynkowej i ideą sprawiedliwości dystrybtywnej³¹. Konsensus ten ma charakter dynamiczny, jest osiąganym procesie, w którym uczestniczą strony o odmiennych poglądach co do potrzeby, wysokości i zasad kształtowania płacy minimalnej.

Wyodrębnienie wynagrodzenia minimalnego z ogólnej polityki płac i ustalanie jej w szczególnym trybie - często ustawowo, wywołuje dyskusję na temat celowości tej kategorii ekonomicznej i jej znaczenia. Od czasu jej powstania, przeszło 100 lat temu, przez wiele lat pracowano nad określeniem jej prawidłowej wysokości. Prace te prowadzone były pod egidą Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP), a ich koncentracja przypada na drugie i trzecie ćwierćwiecze XX wieku. W wyniku prac prowadzonych w tej dziedzinie przez MOP w różnych krajach świata powstała niepisana norma, że płaca minimalna powinna wynosić około 50% płacy przeciętnej w danym kraju (Jacukowicz, 2005, s. 1). Warto jednak przypomnieć, że kwestia odpowiedniego wynagrodzenia pojawiła się w literaturze ekonomicznej już w drugiej połowie XVIII wieku. Adam Smith w swoim dziele „Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów”, opublikowanym w 1776 r., pisał: *„Istnieje pewna stopa, poniżej której wydaje się niemożliwe obniżyć na jakiś dłuższy okres zwykłą płacę nawet najniższej kategorii pracy. Człowiek musi zawsze żyć ze swej pracy; jego płaca robocza musi mu co najmniej wystarczać na utrzymanie. W większości wypadków musi ona być nawet nieco wyższa, w przeciwnym razie nie mógłby on stworzyć rodziny, a ród tych robotników wymarłby w pierwszym pokoleniu”*. W dalszej części swojej pracy Adam Smith pisał: *„Najniższa kategoria zwykłych robotników powinna zawsze zarabiać co najmniej dwa razy tyle, ile potrzebuje na swe własne utrzymanie, aby każdy był w stanie wychować dwoje dzieci [...]”* (1954, s. 87–88).

Współcześnie ideą społeczną stało się prawo pracowników do odpowiedniego poziomu wynagrodzenia (*fair remuneration*), zapewniającego pracownikom ale także wszystkim

³¹ sprawiedliwość dystrybtywna (*iustitia distributiva*) według Arystotelesa „odnosi się do rozdzielania zaszczytów lub pieniędzy, lub innych rzeczy, które mogą być przedmiotem rozdziału pomiędzy uczestników wspólnoty państwowej - w tych bowiem rzeczach udział jednego obywatela może być różny od udziału lub równy udziałowi innego obywatela” (Arystoteles, 1982, s. 168)

członkom ich gospodarstw domowych godziwy poziom życia. Prawo do odpowiedniego poziomu wynagrodzenia stanowi jedno z podstawowych praw wymienionych w Europejskiej Karcie Społecznej, która została przyjęta przez Radę Europy w 1961 r. jako międzynarodowy traktat i stanowi uzupełnienie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Prawo to zostało zapisane w art. 4 Europejskiej Karty Społecznej, które w pkt. 1 zawiera „wymóg uznania prawa pracowników do takiego wynagrodzenia, które zapewni im i ich rodzinom przyzwoity poziom życia”³². Jest to istotna zmiana w stosunku do wcześniejszych poglądów na płace, które traktowano jako ekwiwalent za pracę, czyli odpowiednik wartości pracy.

Należy podkreślić, że funkcja społeczna płacy minimalnej jest realizowana w nawiązaniu do idei płacy godziwej. Ta funkcja jest realizowana przez ochronę pracujących i ich rodzin przed wyzyskiem i ubóstwem, bowiem płaca minimalna oznacza taki minimalny poziom zapłaty za pracę, który pozwala na zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych pracownika i członków jego gospodarstwa domowego (Prokop, 2020, s. 119-121).

Głównym nurtem dyskusji w kwestii prawa pracowników do godziwego wynagrodzenia prowadzonej w krajach bogatych pozostaje nadal zagadnienie co oznacza pojęcie „godziwego wynagrodzenia”. Czy oznacza ono poziom wynagrodzenia pozwalający na zaspokajanie podstawowych potrzeb pracownika i jego rodziny czy też oznacza ono relacje pomiędzy poziomem dochodów niskich a przeciętnych w danym kraju? (Kapusta, 2018, s. 261-263). Oczywiście te definicje nie muszą być alternatywne a nawet wręcz przeciwnie – żadne wynagrodzenie nie może być godziwe, jeżeli nie jest równe przynajmniej minimum egzystencji.

W przypadku kiedy mówimy o wynagrodzeniu godziwym na poziomie pozwalającym na zaspokojenie podstawowych potrzeb pracownika, podstawą ustalenia poziomu płacy minimalnej jako płacy godziwej są koszty utrzymania i wówczas dyskusja nad jej wysokością polega na uzgodnieniu koszyka minimum socjalnego, minimum egzystencji lub innej miary ubóstwa. Przedmiotem sporu, jaki zwykle się toczy przy tej okazji pomiędzy partnerami społecznymi jest rodzaj, ilość i cena dóbr uznawanych za podstawowe i zamieszczonych w koszyku spożycia (Jacukowicz, 2005, s. 2). Natomiast w koncepcji, w której wynagrodzenie godziwe ustala się jako wypadkową relacji niskiego poziomu dochodów do poziomu dochodów przeciętnych, nawiązuje się do poglądu Johna Kennetha Galbraitha, który

³² Europejska Karta Społeczna, Strasbourg, 3 maja 1996

stwierdza, iż „ludzie są dotknięci ubóstwem kiedy ich dochody, nawet odpowiednie do przeżycia, spadają znacznie poniżej dochodów całej społeczności” (Galbraith, 1987).

Warto zatem zbadać w jakiej proporcji powinna pozostawać płaca minimalna do wynagrodzenia przeciętnego. Zgodnie z dokonaną przez Komitet Niezależnych Ekspertów wykładnią postanowienia art. 4 ust 1 Europejskiej Karty Społecznej³³, wynagrodzenie minimalne aby mogło zostać uznane za sprawiedliwe (godziwe) powinno wynosić około 68% płacy przeciętnej w danym kraju, przy czym do gwarantowanego wynagrodzenia minimalnego doliczane są świadczenia społeczne uzupełniające dochód z pracy (Wratny, 1997). Z kolei Międzynarodowa Organizacja Pracy (MOP) zaleca, aby stosunek płacy minimalnej do przeciętnej wynosił co najmniej 50% (Jacukowicz, 2002, s. 17).

Analizując wynagrodzenie minimalne z perspektywy ekonomicznej trzeba zauważyć, że nie ma jednego celu ustanawiania minimalnej ceny za pracę. Przyjmuje się, że są to następujące cele:

1. Ustalenie minimalnej ceny pracy prostej wykonywanej w normalnych, nieuciążliwych warunkach, z przeciętną wydajnością i zwykłą odpowiedzialnością
2. Ustalanie najniższej stawki wynagrodzenia stanowiącej punkt wyjścia do ustalania wyższych stawek przysługujących za prace odpowiednio trudniejsze, wymagające kwalifikacji, odpowiedzialne lub uciążliwe
3. Kształtowanie dolnej granicy hierarchii wynagrodzeń stanowiącej podstawę określania pionowych rozpiętości płac (Sejm RP, 2006, s. 6).

W ekonomii obowiązują dwa nurty podejścia do postrzegania wynagrodzenia jako godziwego (określanego także **wynagrodzeniem sprawiedliwym**³⁴). Pierwszy zakłada, że za płacę sprawiedliwą uznaje się wynagrodzenie proporcjonalne do wkładu i efektów pracy (określane również jako wartość pracy), które pozwala na godziwy poziom życia (Kulisa, 2010, s. 220-221). Drugi nurt, który został sformułowany w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka - ale także zawarty jest w innych dokumentach określających kierunki polityki społecznej, w tym zwłaszcza w społecznej nauce Kościoła katolickiego – zakłada, że płaca sprawiedliwa jest określona na takim poziomie, aby wynagrodzenie jednej osoby wystarczało na utrzymanie członków gospodarstwa domowego (Jacukowicz, 2007, s. 17-18)

³³ Proszę przypis: 32

³⁴ Etymologiczne znaczenie słowa „godziwy” każe uznać za godziwe wynagrodzenie sprawiedliwe, czyli takie, które jest zgodnie z zasadami sprawiedliwości społecznej (Prokop, 2020, s. 122)

Obok wysiłków w kierunku obiektywizacji miary, którą można byłoby uznać za ekonomiczne kryterium sprawiedliwej płacy, występuje również postulat społeczny dotyczący ustalania płacy jako wynagrodzenia godziwego, czyli zapewniającego pracownikowi utrzymanie na godziwym poziomie a zatem powiązane z kosztami utrzymania. Kryterium zapewnienia pracownikowi i członkom jego rodziny godziwej egzystencji koncentruje się na sprecyzowaniu niezbędnych potrzeb ale także liczebności rodziny oraz sposobów liczenia kosztów utrzymania. Kryterium to nie neguje opłacania pracy proporcjonalnie do jej wartości ale koncentruje się na warunku, jakim jest zaspokojenie potrzeb rodziny i często prowadzi do dyskusji czy potrzeby te powinny być opłacane wynagrodzeniem minimalnym czy dopuszczalne jest uzupełnienie pokrycia ze środków transferowanych przez państwo (Jacukowicz, 2007, s. 19).

Rozważania dotyczące instytucji wynagrodzenia godziwego nieuchronnie prowadzą do próby weryfikacji **na ile wynagrodzenie minimalne gwarantuje** poziom dochodów, który legitymuje zarówno pracowników jak i ich rodziny do przebywania poza sferą ubóstwa. Rozważanie zjawiska ubóstwa w sposób abstrakcyjny poprzez przedstawianie go jako zła, które wpływa negatywnie na wszystkie wymiary funkcjonowania społeczeństwa nie wzbudza żadnych wątpliwości. Bezdyskusyjną jest także potrzeba działania na rzecz jego znaczącego ograniczenia (a nawet całkowitej likwidacji zjawiska ubóstwa). Problem natomiast powstaje, kiedy musimy sprecyzować kto będzie uznawany za ubogiego, czyli według jakich kategorii i według jakiej skali zostanie przeprowadzona ocena.

Poprawa sytuacji osób ubogich jest dziś powszechnie akceptowanym i oczekiwanym obowiązkiem realizowanej polityki społecznej. Warto wspomnieć, już w 1909 r. (prawie 115 lat temu!) Winston Churchill, ówczesny minister handlu pisał z ubolewaniem o poważnym ogólnonarodowym problemie „*niektórzy z poddanych Jej Wysokości otrzymują za swą ciężką pracę wynagrodzenie niewystarczające na utrzymanie rodziny*” (Stoman, 2001, s. 212).

Przeciwdziałanie ubóstwu ma obok ekonomicznego i społecznego, także uzasadnienie moralne, co jest wartością dla określonych grup ekonomistów. Wyraz temu przekonaniu daje zwłaszcza społeczna nauka Kościoła katolickiego oraz wychodzące z niej doktryny polityczne partii chrześcijańsko- demokratycznych oraz liberalnych w Europie. Stoją one zgodnie na stanowisku, że powinnością państwa jest solidarność z jego obywatelami, a zatem obowiązkiem rządzących jest walka z niesprawiedliwościami gospodarki kapitalistycznej i ochrona społeczeństwa przed jej negatywnymi skutkami ubocznymi w tym zapewnienie płacy minimalnej (Bukowski, Magda, 2013, s. 11-14). Subsydiarną rolę państwa wobec obywateli

i rodziny podkreślają encykliki papieskie Rerum Novarum (1891), Quadragesimo Anno (1931) oraz Centesimus Annus (1991). Na tej bazie w latach 1940-1950, niemieckie środowisko ordo liberałów zostało zainspirowane do sformułowania koncepcji społecznej gospodarki rynkowej (twórca idei był Walter Eucken), która w krótkim czasie stała się doktryną polityczną akceptowaną przez zdecydowaną większość stronnictw politycznych.

Pierwotnie o ubóstwie mówiono przede wszystkim jako o sytuacji, w której posiadane dochody nie pozwalały jednostkom na osiągnięcie określonego poziomu życia. Z czasem w literaturze zaczęto definiować **ubóstwo** jako sytuację niezaspokojenia podstawowych potrzeb ludzkich (mieszkanie, jedzenie) z powodu nieposiadania wystarczających zasobów (Townsend, 1954). Następnie w latach 1980-tych za sprawą Amati Sena (1980) podejście to uległo znaczącej modyfikacji, bowiem przez ubóstwo zaczęto rozumieć nie tyle fakt niezaspokojenia podstawowych potrzeb, ale **brak dostępu do dóbr, co skutkuje niemożnością zaspokojenia potrzeb** (Bukowski, Magda, 2013, s. 14-15).

Pogłębiając i rozszerzając refleksję na temat ubóstwa, w tym szczególnie ubóstwa wielodzietnych gospodarstw domowych, autorka umieściła w kolejnych rozdziałach niniejszej dysertacji, w tym miejscu pracy jedynie akcentując występowania tego zjawiska.

Zgodnie z obowiązującym w Polsce systemem prawnym **pracownik ma prawo do godziwego wynagrodzenia za pracę**. Prawo to po pierwsze bazuje na instytucji minimalnego wynagrodzenia (art. 65 ust. 4 Konstytucji) oraz szeregu norm konstytucyjnych, które posiadają walor naczelných zasad ustrojowych. Mowa tu o zasadzie godności człowieka (art. 30), społecznej gospodarki rynkowej (art. 20), zasadzie równości (art. 32, art. 33), zasadzie ochrony pracy (art. 24), sprawiedliwości społecznej (art. 2) oraz o innych normach prawnych określających prawa jednostki (Prokop, 2020, s. 132)

Dodatkowo warto zaznaczyć, że wypełnianie roli wynagrodzenia godziwego (sprawiedliwego) przez płacę minimalną znalazło odzwierciedlenie w orzeczeniu Sądu Najwyższego z dnia 29 maja 2006 r. (sygn. I PK 230/05), który stwierdził „Zgodnie z treścią, obowiązującego (...) [przepisu](#) art. 13 k.p. pracownik ma prawo do godziwego wynagrodzenia za pracę. Warunki realizacji tego prawa określają przepisy prawa pracy oraz polityka państwa w dziedzinie płac, w szczególności poprzez ustalanie najniższego wynagrodzenia za pracę”.

Zatem wynagrodzenie minimalne (w związku z art. 30 Konstytucji RP) musi wypełniać „test” godziwości rozumiany jako umożliwienie egzystencji pracownikowi oraz członkom jego rodziny na określonym poziomie socjalnym (Prokop, 2020, s. 133), co oznacza realizowanie

funkcji dochodowej przez wynagrodzenie minimalnego na poziomie wyższym niż poziom minimum socjalnego dla gospodarstwa domowego.

Można zatem przyjąć, że instytucja prawna, ekonomiczna i społeczna wynagrodzenia minimalnego w Polsce powinna zabezpieczać realizację umowy społecznej w zakresie zabezpieczenia gospodarstw domowych przed ubóstwem. Szczególnie powinno to być realizowane w odniesieniu do tych gospodarstw domowych, w których dwie dorosłe osoby (rodzice/ partnerzy) zabezpieczają potrzeby jego członków pracując – jako pracownicy najemni, lub prowadząc działalność gospodarczą - w pełnym wymiarze czasu pracy.

Obserwacja zjawiska ubóstwa gospodarstw domowych wśród osób pracujących prowadzi nas bezpośrednio do instytucji zdefiniowanej nie dalej niż pół wieku temu, a której nauka zarówno z zakresu ekonomii jak i socjologii, przygląda się uważniej stosunkowo krótko, bo od przełomu wieków, czyli do grupy społecznej pracujących ubogich (*ang. working poor*).

2.2. Pracujący ubodzy

Pojęcie *working poor* stanowi zestawienie dwóch terminów, które w intuicyjnym rozumieniu otaczającej nas rzeczywistości są uznawane za sprzeczne tzn. *work* (praca) i *poor* (bieda) (Cymbranowicz, 2017, s. 170). Określeniem *working poor* (biedni pracujący) definiuje się osoby pracujące, a mimo to ubogie.

Termin *working poor* narodził się w latach 70-tych XX wieku w Stanach Zjednoczonych. W Europie problemem zdefiniowanym jako 'praca i współtowarzysząca jej bieda' zaczęto się interesować dopiero w latach 90tych, a w Polsce mniej więcej po kolejnych dwudziestu latach. Towarzyszą temu problemy w zakresie definicji głównych pojęć, a zatem czym jest praca jak również co to jest bieda. Nie ma jednej definicji biedy i ubóstwa a podejmowane wysiłki w celu skonstruowania uniwersalnych i wyłącznie obowiązujących wskaźników głębokości, zasięgu i trwałości ubóstwa wciąż napotykać na problemy. Podobnie jest z pojęciem praca, można je rozumieć nieostro, co oznacza, że w takim ujęciu praca może oznaczać wykonywanie czynności zarobkowych ale także aktywne poszukiwanie zatrudnienia, posiadanie zajęcia kilka tygodni w roku lub codziennie, zatrudnienie w pełnym lub niepełnym wymiarze czasu pracy (Wójcik-Żołądek, 2013, s. 159-162). Najczęściej jednak we współczesnych systemach rynkowych praca ludzka jest definiowana jako aktywność, która skutkuje wymiernymi społecznie korzyściami wycenianymi na rynku poprzez osiągnięty dochód (Kozek, 2000, s.174–175). Praca i ubóstwo

występujące razem, jak zauważa Krzysztof Frysztański (2009, s. 93) jest sprzecznością wprowadzającą w zakłopotanie, ponieważ jest to swoisty brak logiki. Problem biedy utożsamiany jest z brakiem pracy, a nie z jej wykonywaniem, bowiem immanentną cechą stosunku pracy jest otrzymywane wynagrodzenie. Zatem jak ma się do tego kategoria osób aktywnych zawodowo, którzy jednocześnie pracują i są beneficjentami ośrodków pomocy społecznej? Bycie ubogim przy jednoczesnym świadczeniu pracy powoduje, że praca traci swój pierwotny i podstawowy sens, który oznacza osiąganie dochodów zapewniających zarówno pracującym jak i członkom ich gospodarstw domowych godnych warunków życia. Korzystanie z transferów socjalnych w postaci zasiłków, które są kierowane do ubogich, rodzi wśród pracujących pytania o sens wykonywania pracy, skoro nie pozwala ona na ekonomiczne usamodzielnienie się (Munster, 2021, s. 34-35). Próbuąc zdefiniować termin pracujący biedni, można najogólniej stwierdzić, że odnosi się on do osób aktywnych zawodowo, które pomimo wykonywania pracy zarobkowej żyją w biedzie.

Zgodnie z definicją *U.S. Bureau of Labor Statistics*³⁵ do grupy *working poor* zaliczane się te osoby, które z jednej strony przez co najmniej sześć miesięcy (czyli 27 tygodni) w ciągu ostatniego roku były aktywne zawodowo (pracujące lub poszukujące pracy) a jednocześnie są to osoby, których dochody nadal pozostają na poziomie poniżej oficjalnych linii ubóstwa, zatem żyją w gospodarstwach domowych kwalifikowanych jako ubogie (U.S. BLS, 2016). Natomiast Europejska Fundacja na Rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy (Eurofound) definiuje pracujących ubogich w następujący sposób: „(..) *pracownicy mieszkający w gospodarstwach domowych, w których co najmniej jeden członek rodziny pracuje, i w których dochód (włącznie ze świadczeniami społecznymi i po opodatkowaniu) wciąż pozostaje poniżej poziomu ubóstwa*” (Eurofound, 2016).

W Polsce najbardziej kompleksowe badania dotyczące zjawiska pracujących biednych przeprowadza Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). Definiując pracujących biednych CBOS wskazuje, że pracujący biedni są osobami stale (lub prawie stale) związanymi z rynkiem pracy, a zatem w nim zakorzenionymi. Ich bieda nie jest więc związana z nieregularnym (na przykład: sezonowym) uczestnictwem w rynku pracy. Po drugie, bieda ma charakter relatywny – ustalana zostaje w porównaniu ze średnim poziomem dochodów gospodarstw domowych

³⁵ Bureau of Labor Statistics (BLS) jest jednostką Departamentu Pracy Stanów Zjednoczonych.

(ściślej: z medianą tych dochodów) a nie według urzędowych wartości granicznych takich jak minimum socjalne czy minimum egzystencji (CBOS, 2008, s. 1-4).

Należy wyraźnie podkreślić, że zjawisko working poor charakteryzowane jest najczęściej na poziomie gospodarstwa domowego a nie jednostki (Wójcik-Żołądek, 2013; Goleński, 2015). Pozwala to na lepsze oszacowanie sytuacji materialnej jednostek, których status w dużej mierze zależy także od dochodów pozostałych domowników. Mając na uwadze wpływ struktury gospodarstwa domowego na koszty jego utrzymania i dążąc do zapewnienia porównywalności gospodarstw, w analizach bierze się pod uwagę dochód zrównoważony i dochód rozporządzalny netto na osobę (Wojcik-Żołądek, 2013, s. 164). Rozporządzalność oznacza uwzględnianie całości dochodu gospodarstwa domowego – to znaczy wszystkich jego członków i ze wszystkich źródeł, czyli nie tylko wynagrodzeń za pracę ale również transferów socjalnych i innych form pomocy oraz dochodu z kapitału każdego z członków gospodarstwa domowego. Natomiast dochód zrównoważony oznacza dochód gospodarstwa domowego dzielony przez liczbę jednostek konsumpcyjnych w gospodarstwie, ustalaną na podstawie wag ekwiwalentności OECD³⁶.

Obok niewystarczających wynagrodzeń na zaspokojenie potrzeb oraz struktury osobowej gospodarstw domowych zagrożonych ubóstwem, istotną przyczyną rozszerzania się zasięgu biedy wśród pracujących są niekorzystne podstawy prawne zatrudnienia. Nasilaniu się problemu pracujących biednych sprzyja nadużywanie elastycznych form zatrudnienia, szczególnie tych związanych z ograniczaniem czasu pracy. Wyróżnia się wśród nich między innymi zatrudnienie w niepełnym wymiarze czasu pracy, zatrudnienie na zastępstwo, zatrudnienie na podstawie umów cywilno-prawnych (umowy zlecenia, umowy o dzieło), zatrudnienie pod warunkiem wcześniejszego samozatrudnienia albo zastępowanie umowy o pracę umową o współpracy zawartą pomiędzy przedsiębiorstwem (potencjalnym pracodawcą) a jednoosobową działalnością gospodarczą (prowadzoną przez potencjalnego pracownika), co w praktyce gospodarczej nazywane jest współpracą B2B³⁷. (Wójcik- Żołądek, 2013, s. 164-174).

Analizując pracę i biedę należy zauważyć relację między jakością pracy a poziomem życia. Bieda osób mających zatrudnienie kojarzona jest z pracami „śmieciowymi” (ang. **junk jobs** lub

³⁶ OECD w przypadku szacowania dochodu zrównoważonego jednostkom konsumpcyjnym przypisuje następujące wagi: 1,0 dla jednej dorosłej osoby (głowy gospodarstwa domowego), 0,5 dla każdej innej osoby powyżej 14. roku życia oraz 0,3 dla każdej osoby poniżej 14. roku życia

³⁷ (ang.)- business to business

ang **McJob**). Są to zajęcia niskopłatne, odtwórcze, w zasadzie zamykające drogę jakiegokolwiek awansu (Szamrej-Baran, 2014, s. 295). By wykonywać pracę takiego rodzaju nie trzeba legitymować się specjalnym wykształceniem, zazwyczaj wystarczający jest krótki kurs, często przy stanowisku pracy. Praca ta charakteryzuje się małym stopniem złożoności, opiera się na operacjach prostych, schematycznych i powtarzalnych. „Śmieciowość” tej pracy wynika nie tylko z tego, że wynagrodzenie za tę pracę jest bardzo niskie ale także z tego, że praca tego typu nie daje ani szans na rozwój zawodowy, dlatego zwyczajowo traktowana jest jako zajęcie tymczasowe lub dodatkowe. Bardzo często wykonują ją osoby młode, dopiero rozpoczynające karierę zawodową (Kozek, Kubisa, Ostrowski, 2005, s. 2).

Opisana charakterystyka rynku pracy wiąże się koncepcją **dualnego rynku pracy**, na którym mamy do czynienia z podziałem pracowników na dwie grupy: grupę uprzywilejowaną, czyli tych pracowników, którzy są zatrudnieni w oparciu o standardową umowę o pracę oraz grupę pracowników nieuprzywilejowanych czyli zatrudnionych w oparciu o umowy, które nie są standardowymi i najczęściej są to umowy terminowe. Oczywiście sam fakt stosowania przez dane państwo umów terminowych nie oznacza jeszcze dualnego rynku pracy (Kamińska, Lewandowski, Pogorzelski, 2014). Jeżeli jednak stosowanie tego rozwiązania jest powiązane z brakiem równowagi pomiędzy siłą pracodawcy i siłą pracownika, to dochodzimy do sytuacji, w której pracodawca świadomie oferuje umowy czasowe przekuwając to na swoje korzyści ekonomiczne. Może to się objawiać nie tylko umowami zawartymi na czas oznaczony, ale także oferowaniem w miejsce standardowych umów o pracę rozwiązań, o których wcześniej wspominaliśmy czyli umów cywilnoprawnych, samozatrudnienia, współpracy w oparciu o kontrakt b2b – które także ograniczają prawa pracowników w zakresie zachowania dobowych i tygodniowych norm czasu pracy, prawa do odpoczynku (urlop wypoczynkowy), prawa do zabezpieczenia minimalnego wynagrodzenia, prawa do zrzeszania się w związkach zawodowych czy także zabezpieczenia określonego okresu wypowiedzenia łączącej strony umowy.

Należy zatem postawić pytanie o to jakie osoby są rozumiane jako te, które można oznaczyć określeniem „pracujący ubodzy”? Alina Stanaszek nawiązując do badań Wolfganga Strengmann-Kuhna (2002, s. 4–5), przedstawia cztery podmiotowe grupy:

1. do kategorii working poor zaliczyć można wszystkie pracujące osoby wchodzące w skład gospodarstw domowych uznanych zgodnie z przyjętą granicą ubóstwa za biedne.

2. biednymi pracującymi można określać wszystkich członków biednego gospodarstwa domowego zatrudnionych na pełny etat.
3. określenie pracujący biedni może dotyczyć wszystkich osób należących do gospodarstwa domowego, które uznane jest za biedne, a w którym przynajmniej jedna osoba pracuje (*working poor household*).
4. wszystkie osoby żyjące w biednych gospodarstwach domowych, w których co najmniej jeden członek zatrudniony jest na cały etat (*full-time working poor household*) (Stanaszek, 2004, s. 153)

2.2.1. Pracujący ubodzy w Unii Europejskiej

Od lat 90tych ubiegłego wieku pracujący ubodzy są obszarem zainteresowania ekonomistów w Europie oraz przedmiotem badań zarówno teoretycznych jak i empirycznych (Frazer, Marlier, 2010). Przyczyny zainteresowania tym zjawiskiem są pochodnymi koncentracji uwagi Unii Europejskiej na problemach ubóstwa, biedy oraz wykluczenia społecznego, które nie dotyczą wyłącznie osób pozostających poza rynkiem pracy. Warto przypomnieć, że jednym z kluczowych celów strategii lizbońskiej Unii Europejskiej z 2000r. było zapewnienie większej ilości i lepszych miejsc pracy. Cele szczegółowe, które zostały wyznaczone do osiągnięcia dotyczyły ogólnego poziomu zatrudnienia w Unii Europejskiej (cel: 70% zatrudnialności), poziomu zatrudnienia kobiet (cel: 60% zatrudnialności) oraz poziomu zatrudnienia osób w starszym wieku (poziom zatrudnialności 50%). Znaczącymi elementami tej strategii, zgodnie z którą Unia Ekonomiczna ma być społecznie spójna ale jednocześnie konkurencyjna gospodarczo była walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym (Eurofound, 2016).

W Unii Europejskiej przyjmuje się, że zagrożenie ubóstwem dotyczy tych osób, których dochód rozporządzalny jest niższy od 60% krajowej mediany dochodu. Dochody poniżej tego progu są uznawane za niewystarczające do zaspokojenia potrzeb. Oczywiście ostatecznie to, czy osoby znajdujące się poniżej tej granicy faktycznie nie są w stanie realizować potrzeb i doświadczają ubóstwa zależy od wielu innych czynników jak chociażby posiadanie dóbr trwałego użytkowania, intensywności ubóstwa czy też okresu pozostawania w nim (Kalinowski, Łuczka, 2015, s. 113).

Jednym z pięciu nadrzędnych celów strategii Europa 2020 (przyjętej w 2010 r.) było ³⁸ ograniczenie ubóstwa poprzez zmniejszenie o 20 mln liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Jednakże jak pokazuje zbiorczy wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym³⁹, w latach 2008- 2017 r. przed ubóstwem uchroniono zaledwie 3,1 mln osób.

Obecnie obowiązuje członków UE nowa strategia rozwoju, która ma być zrealizowana do 2030r. Priorytetem Agendy 2030 jest dobro człowieka, planety oraz zapewnienie powszechnego dobrobytu. W 2015r. Agenda przyjęta została przez wszystkie państwa członkowskie ONZ, a Unia Europejska zobowiązała się do włączenia Celów Zrównoważonego Rozwoju w ramy unijnej polityki wewnętrznej i zewnętrznej. Agenda 2030 określa 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju i 169 powiązanych z nimi zadań. Celem nadrzędnym jest zwalczanie ubóstwa: „eliminacja ubóstwa we wszystkich jego formach i wymiarach, w tym skrajnego ubóstwa”. Likwidacja ubóstwa wymaga realizacji przynajmniej 9 z 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju, w tym wyeliminowania ubóstwa we wszystkich jego formach⁴⁰ (ONZ, Agenda 2030)

W 2017 r. w Unii Europejskiej 112,8 mln ludzi (co stanowiło 22,4% ludności UE) żyło w gospodarstwach domowych zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym⁴¹. Po uwzględnieniu transferów społecznych (z wyjątkiem świadczeń emerytalnych) odsetek osób zagrożonych ubóstwem w Unii Europejskiej wynosił 16,9% (Duffy, 2020, s 3-4).

Ubóstwo pracujących jest bardzo rozległym problemem dla państw zjednoczonych w ramach Unii Europejskiej. **W 2021 r. 8,9%** osób pracujących ⁴² żyło poniżej progu zagrożenia ubóstwem i liczba ta zwiększyła się przez dekadę o 0,3 p.p. (8,5% w 2010 r.) ale już porównując ten wskaźnik do wyniku z roku 1999 r. zanotowano wzrost o blisko 3% (6% w 1999r.). Czyli przekładając to na liczby - spośród całej populacji osób ubogich w UE, których liczbę szacuje się na 81 mln osób, grupa pracujących ubogich liczyła 17mln ludzi. Zatem working poor

³⁸ Strategia Europa 2020 została przyjęta przez Radę Europejską w 2010 r. w celu pobudzenia wzrostu gospodarczego w Unii Europejskiej po światowym kryzysie gospodarczym i finansowym.

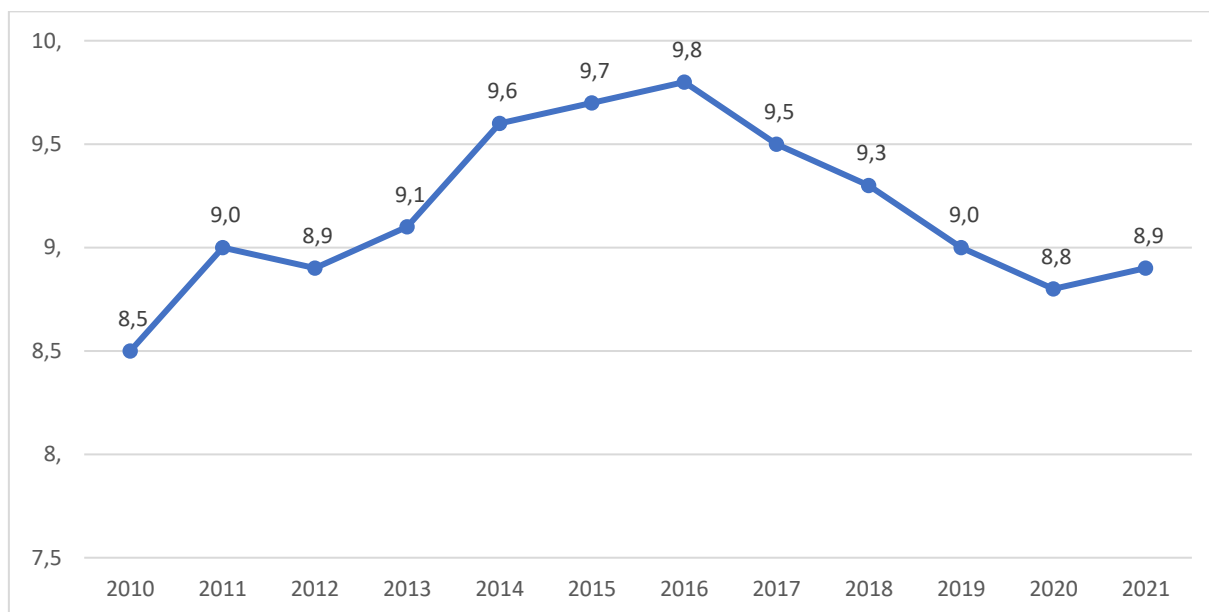
³⁹ Wskaźnik ten służy do określania liczby gospodarstw domowych zagrożonych ubóstwem, dotkniętych pogłębioną deprywacją materialną oraz niską intensywnością pracy

⁴⁰ <https://kampania17celow.pl/agenda-2030/>, dostęp: 2023.02.11

⁴¹ wskaźnik AROPE (Wskaźnik zagrożenia ubóstwem i/lub wykluczeniem społecznym to wskaźnik zbiorczy 3 wskaźników: zagrożenia ubóstwem, pogłębionej deprywacji materialnej, niskiej intensywności pracy)

⁴² *Income and living conditions*, EU-SILC, Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_IW01/default/table?lang=en, dostęp 2023.02.11

stanowią 15% ze 120 milionów ludzi, do których odnosi się cel zawarty w strategii „Europa 2020” a dotyczący przeciwdziałania procesom wykluczenia społecznego.

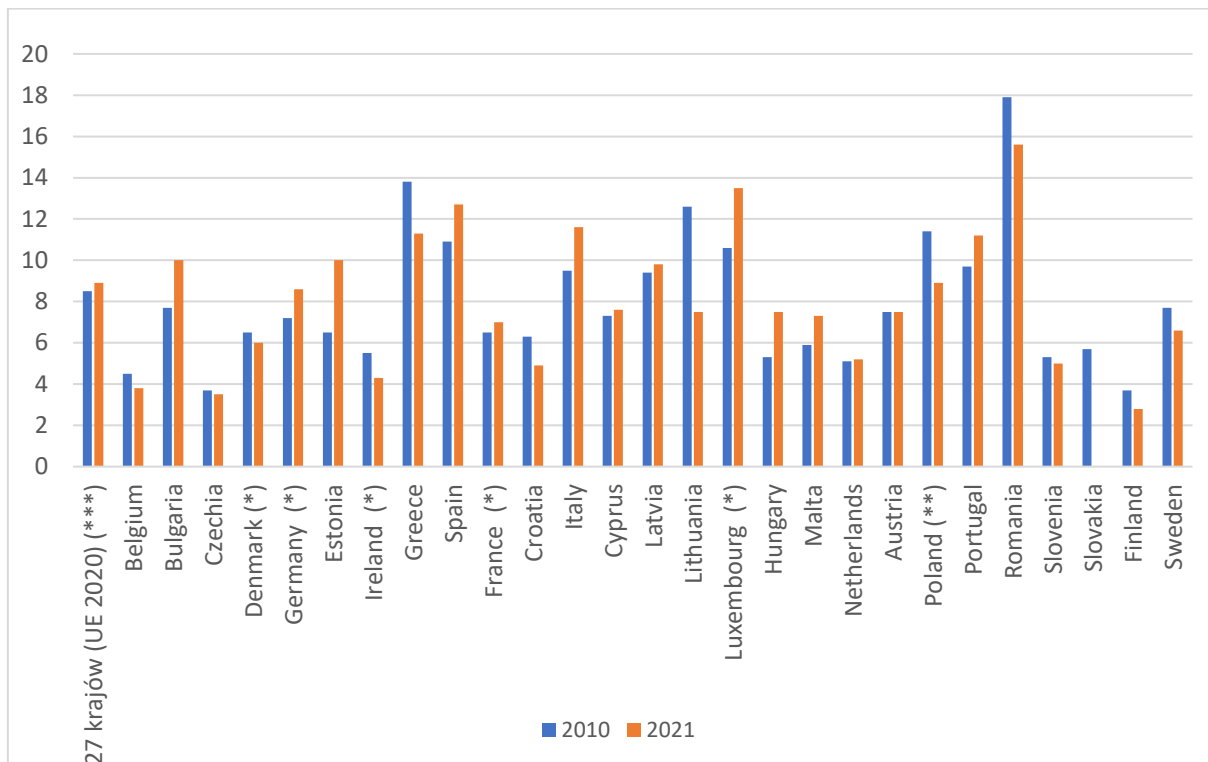

Wykres 2. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem osób pracujących, UE, 27 krajów, wiek 18+, w okresie od 2010 do 2021

Źródło: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:In work at-risk-of-poverty rate, EU, 2010-2020 \(%25 of population aged 18 or over\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:In_work_at-risk-of-poverty_rate_EU_2010-2020_(%25_of_population_aged_18_or_over).png). Dostęp: 2023.02.11

Badacze Hugh Frazer oraz Eric Marlier w 2009r (Frazer, Marlier, 2010) przeprowadzili pogłębione badania pracujących ubogich w Unii Europejskiej. W ich wyniku skonstatowali, że wskaźnik **working poor jest najwyższy** dla gospodarstw domowych **samotnych rodziców** z dziećmi na utrzymaniu (wynosi 20%) a najniższy dla gospodarstw domowych składających się z dwojga lub więcej dorosłych bez dzieci na utrzymaniu (5%). Dalej badania pokazały, że istnieje duże zróżnicowanie wskaźnika working poor w zależności od rodzaju umowy o pracę. Dla osób **zatrudnionych na czas określony** wynosi 13% a tylko 5% w odniesieniu do osób zatrudnionych na stałe. Również wyższy poziom wskaźnika dotyczy pracowników zatrudnionych **w niepełnym wymiarze godzin** (12%), a mniejsze wartości osiąga w odniesieniu do pracowników etatowych (7%). Wskaźnik pracujących ubogich w UE jest nieco wyższy w przypadku **osób w wieku 18-24 lata** (10%) w porównaniu do pozostałych grup wiekowych. Dodatkowo występuje jego duże zróżnicowanie w zależności od poziomu wykształcenia - 17% dla populacji osób z **wykształceniem podstawowym i gimnazjalnym**, 8% dla osób z wykształceniem średnim i policealnym oraz 3% dla osób z wykształceniem wyższym (Frazer, Marlier, 2010, s. 18-20).

Wykres 3. przedstawia kraje należące do Unii Europejskiej (27 krajów UE 2020) i prezentuje zmianę jaka dokonała się w latach 2010-2021 w zakresie wskaźnika pracujących zagrożonych ubóstwem. Nadal najwyższy wskaźnik występuje w Rumunii, chociaż na przestrzeni 11 lat spadł z poziomu 17,9% populacji do 15,6% (Eurostat, SDG_01_41)

Wykres 3. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem osób pracujących, poszczególne kraje UE (UE 2020), % populacji w wieku 18+, w okresie od 2010 do 2021

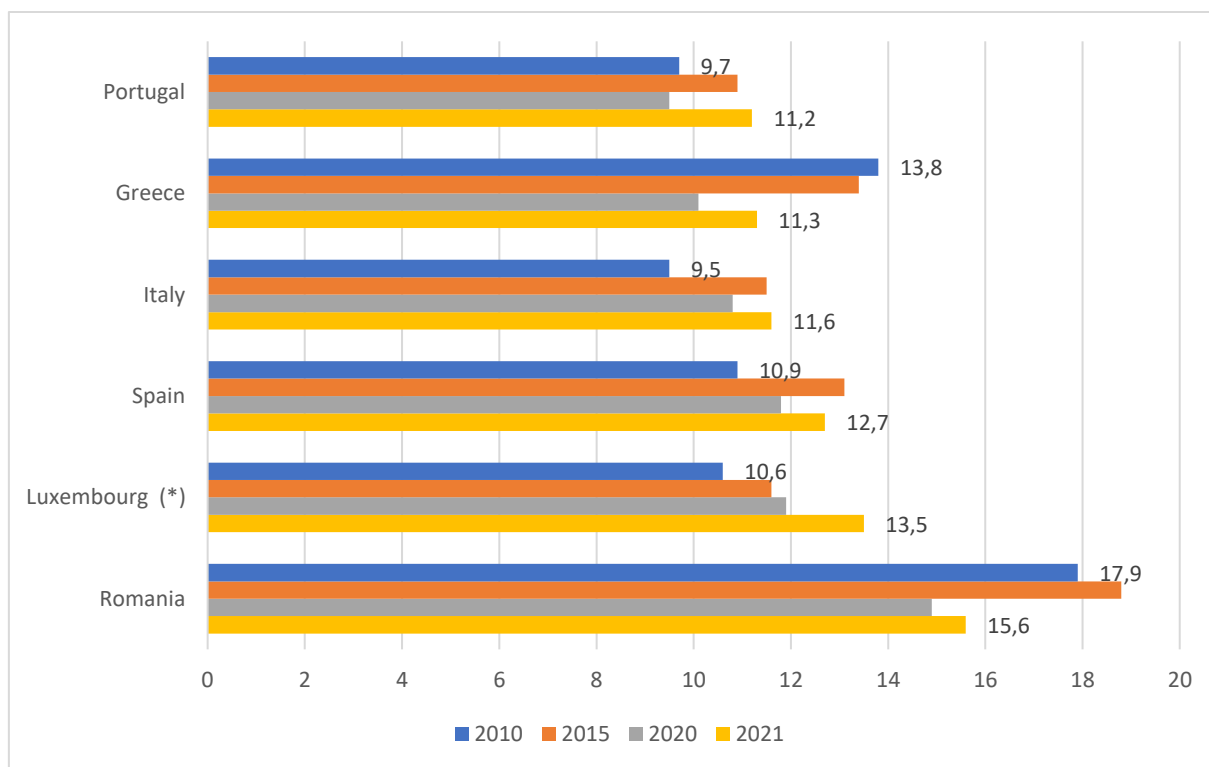
Legenda: (*) przerwy w szeregach czasowych, (**) dane tymczasowe

Źródło: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:In_work_at-risk-of-poverty_rate_EU_2010-2020_\(%25_of_population_aged_18_or_over\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:In_work_at-risk-of-poverty_rate_EU_2010-2020_(%25_of_population_aged_18_or_over).png), Dostęp: 2023.02.11

Analizując poszczególne kraje członkowskie Unii Europejskiej najwyższy zauważalny odsetek osób pracujących zagrożonych ubóstwem jest wśród mieszkańców Rumunii a kolejne kraje to Luxemburg, Hiszpania, Włochy, Grecja i Portugalia. We wszystkich wymienionych krajach w 2021r. wskaźnik zagrożenia ubóstwem osób pracujących był wyższy niż 10% populacji kraju. Należy przypomnieć, że w Unii Europejskiej za próg ubóstwa przyjmuje się 60% krajowej mediany ekwiwalentnego dochodu rozporządzalnego po uwzględnieniu transferów socjalnych. Trzeba o tym pamiętać analizując fakt, że we wskazanej grupie znalazł się Luxemburg – bowiem nie można wyników poszczególnych krajów „łączyć” ze sobą ujednolicając wartość progu ubóstwa. Jest on inny i specyficzny dla każdego z krajów.

W analizie, która została przedstawiona należy sfokusować swoją uwagę na udziale procentowym w danym kraju osób, które pracują a i tak pozostają ubogie.

Prezentacja zmiany wskaźnika od 2010 r, w obserwacji co 5 lat przedstawia Wykres 4.

Wykres 4. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem osób pracujących, kraje >10% populacji, wiek 18+, w latach 2010, 2015, 2020 i 2021

Legenda: (*) przerwy w szeregach czasowych

Źródło: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:In_work_at-risk-of-poverty_rate_EU_2010-2020_\(%25_of_population_aged_18_or_over\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:In_work_at-risk-of-poverty_rate_EU_2010-2020_(%25_of_population_aged_18_or_over).png), Dostęp: 2023.02.11

W rankingu państw o wysokim wskaźniku pracujących ubogich wyjątkowo wysoko znajduje się Polska. Problem pracujących ubogich w 2020 r. dotyczył aż 9,6% Polaków⁴³. Na podstawie wcześniejszych badań wiemy, że w Polsce szczególnie zagrożoną grupą są młodzi pracownicy (poniżej 24 roku życia) oraz kobiety i imigranci (Nowakowska, 2014).

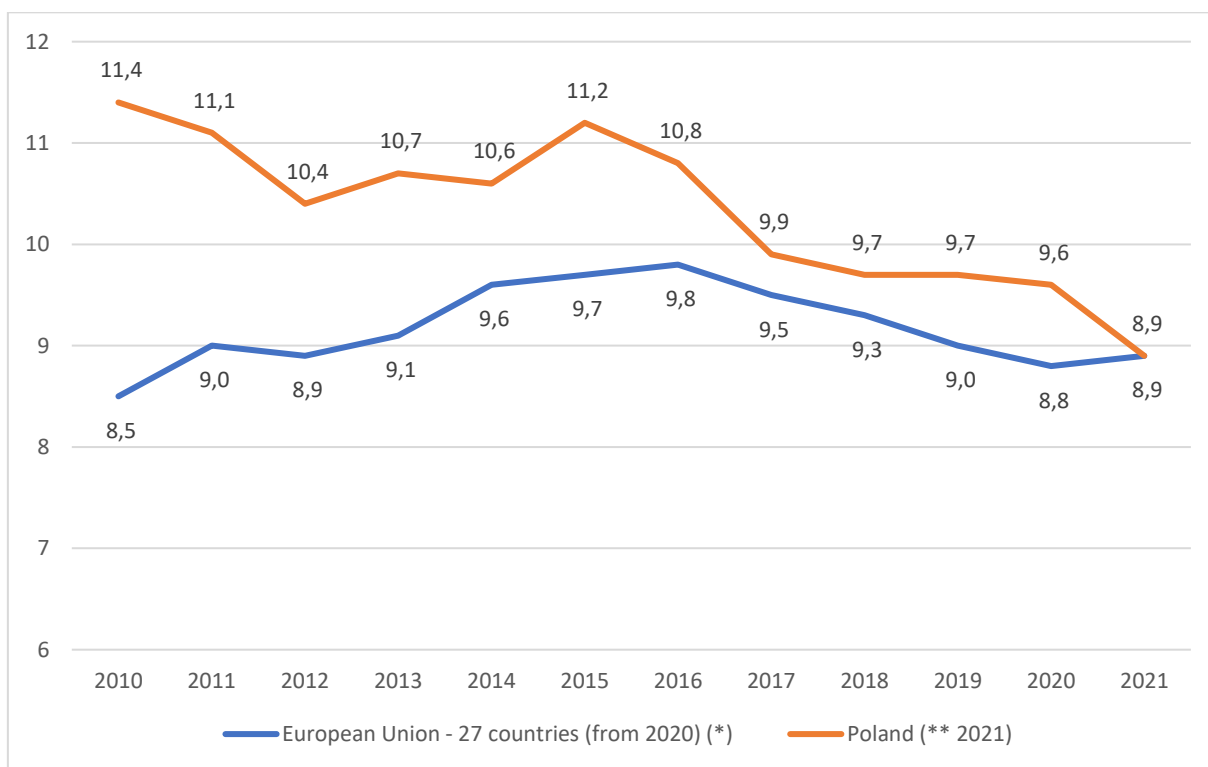
2.2.2. Pracujący ubodzy w Polsce

Znane polskie przysłowie mówi, że: „praca od ubóstwa strzeże: kto nie sieje, nic nie zbierze” (Adalberg, 1894, s. 430). Oznacza to, że jest prosty sposób aby uchronić się od biedy i ubóstwa

⁴³ Dane za rok 2021 r. prezentują wskaźnik 8,9%, ale w dniu przygotowywania pracy są one prezentowane jako estymowane. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_01_41/default/table?lang=en dostęp: 2023.02.12

– jest nim wytrwała i codzienna praca. Pomimo tego jednak, że zatrudnienie jest postrzegane jako najlepsza i najbezpieczniejsza droga zabezpieczenia przed popadnięciem w biedę czy ubóstwo a wytrwała praca na wyjście z problemów - to zastanawiające jest, że coraz więcej osób zagrożonych biedą, ubóstwem oraz wykluczeniem społecznym, ma pracę i dzień po dniu pracuje na powodzenie swojego gospodarstwa domowego (Cymbranowicz, 2016, 298).

Skalę zjawiska ubogich pracujących w Polsce obrazują dane Eurostatu, który szacuje, że w 2021r. osób pracujących a jednocześnie zagrożonych ubóstwem było 8,9% polskiej populacji (w wieku powyżej 18 lat). Na Wykresie 5 został zaprezentowany wskaźnik pracujących ubogich w Polsce oraz w krajach Unii Europejskiej (27 krajów wg stanu z 2020r.) w okresie ostatnich 10 lat, czyli od 2010r.

Wykres 5. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem osób pracujących, UE, 27 krajów oraz w Polsce, wiek 18+, w okresie od 2010 do 2021

Legenda: (*) dane estymowane, (**) dane tymczasowe

Źródło: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:In_work_at-risk-of-poverty_rate_EU_2010-2020_\(%25_of_population_aged_18_or_over\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:In_work_at-risk-of-poverty_rate_EU_2010-2020_(%25_of_population_aged_18_or_over).png). Dostęp: 2023.02.11

Spojrzenie na grupę pracujących ubogich w Polsce pozwala dostrzec inne oblicze biedy niż to, o którym zazwyczaj się mówi. Z reguły bieda jest kojarzona z określonym zestawem czynników takich jak bezrobocie, zależność od opieki społecznej, skłonność do patologii (alkoholizm, narkomania) ale też z niezaradnością życiową. Taki model funkcjonowania jest powiązany ze

zjawiskiem wykluczenia społecznego, które jest rozumiane jako ograniczenie uczestniczenia w życiu społecznym. Ludzi wykluczonych przypisuje się do członków podklasy (underclass) i charakteryzuje jako nosicieli specyficznej kultury ubóstwa odróżniającej ich od pozostałych członków społeczeństwa. Tymczasem istotna część populacji Polski jest biedna i jednocześnie włączona w podstawową instytucję społeczną jaką jest rynek pracy. Dodatkowo polscy pracujący ubodzy najczęściej nie wykluczają się ze społeczności, chcąc w nich uczestniczyć i na ile mogą na tyle realizują to zarówno w gospodarczych, politycznych jak i kulturowych aspektach życia społecznego (Muster, 2012, s. 106)

Na podstawie przeprowadzonych badań przez Annę Kiersztyn (2017, s. 307-308) i opublikowanych w 2017r. zostały wskazane grupy w Polsce, które badaczka określiła mianem „przegranego rynku pracy”. Badaczka podkreśliła, że mogą być nimi również osoby posiadające zatrudnienie, są to osoby, które wykonują płace najniższe, takie które nie dają prestiżu ani rozwoju zawodowego, prace bez perspektywy awansu, prawa do świadczeń czy nawet czasowej, względnej stabilizacji (autorka dysertacji wspominała i omawiała wcześniej pojęcie pracy nazywanej junk jobs lub McJobs – i właśnie o tego typu pracach pisze A. Kiersztyn). Przeprowadzone badania wpisują się także w teorię dualnego rynku pracy w Polsce dzielącego pracowników na „wygranych” i „przegranych”

Prowadząc badania opierano się na dwóch wyznacznikach jakości zatrudnienia, czyli wysokości płac i stabilności zatrudnienia. W wyniku przeprowadzonych badań Anna Kiersztyn (2017, s. 324-326) wskazała, że w Polsce **przegranymi na rynku pracy** (pracującymi biednymi) są przede wszystkim osoby z wykształceniem podstawowym i niewykwalifikowani robotnicy, niejednokrotnie są to także samozatrudnieni w firmach jednoosobowych. W badaniach została także potwierdzona hipoteza, że praca niskopłatna i jednocześnie bez gwarancji poczucia bezpieczeństwa występuje częściej w sektorze prywatnym. Częściej pracownikami wynagradzanymi na poziomie minimalnym są kobiety oraz osoby pracujące w drobnym handlu, usługach lub małych firmach. Niski poziom stabilności zatrudnienia częściej dotyka młodych pracowników. Polscy pracujący ubodzy częściej zamieszkują w najslabiej rozwiniętych ekonomicznie województwach wschodniej Polski oraz na wsi z dala od większych aglomeracji .

Edmund S. Phleps (2013, s. 9) w pracy „Płaca za pracę” napisał: *„Społeczny rozkład i niepokój można przypisać siłom ekonomicznym, pozbawiającym wielką część mniej uprzywilejowanych pracowników dużej części mocy, która bierze się z pracy”*.

Problem ubogich rodzin polega głównie na niedostatecznym zatrudnieniu a w konsekwencji na braku przychodów z pracy, które pozwalałyby na zaspokajanie oczekiwanego standardu życia. Niedostateczne zatrudnienie przez wiele lat po zmianie ustroju w Polsce, było powiązane z niewystarczającą liczbą miejsc pracy. Dopiero w ostatnich kilku latach przestało to mieć zasadnicze znaczenie, a począwszy od marca 2016 r. stopa bezrobocia w Polsce utrzymuje się na poziomie mniejszym niż 10%⁴⁴. Ale trzeba zaznaczyć, że niedostateczne zatrudnienie jest także powiązane z posiadaniem cech, które nie sprzyjają zatrudnialności (ang. **employability**). Wśród nich należy wymienić: zbyt niskie oraz nieodpowiednie kwalifikacje, niesprawność związaną z chorobą lub inwalidztwem, obciążenie obowiązkami wynikającymi z posiadania rodziny - w tym szczególnie wielodzietność lub też konieczność sprawowania opieki nad niepełnosprawnymi czy niesamodzielnymi członkami gospodarstwa domowego, niezaradność życiową oraz zagubienie w otaczającym środowisku. Zagrożenie „nowym ubóstwem” pojawia się również jako rezultat wprowadzania globalnego, uelastycznionego rynku pracy (Golinowska, 2018, s. 17). Definiując osoby objęte opisywanym zjawiskiem używa się terminu niedostatecznego czy połowicznego zatrudnienia (**underemployment**) lub używa się wprowadzonego przez Guya Standinga określenia „**prekariat**” (Standing 2009; 2011). Trzeba zauważyć, że bieda i ubóstwo osób należących do *working poor*, może nie wynikać tylko z niskich zarobków - bowiem nawet przy przeciętnych dochodach jakie osiąga gospodarstwo domowe, bieda może być pochodną relatywnie wysokich wydatków a takie mają miejsce w rodzinach z większą liczbą dzieci. Wspomniane wydatki dotyczą zarówno stałych obciążeń jak rata kredytu hipotecznego, rata kredytu na samochód (odpowiedniego dla większej rodziny), ale także wyższych zmiennych kosztów w wielodzietnych gospodarstwach domowych jak chociażby wyżywienie, odzież i obuwie, zeszyty, przybory szkolne i podręczniki (Sołtan- Kościelecka, 2013, Munster, 2012, s. 37). Przykładem jednej z nielicznych prób analizy pauperyzacji zatrudnionych na polskim rynku pracy jest badanie zrealizowane przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) „Pracujący biedni”⁴⁵ przeprowadzone w 2007 r, a którego wyniki zostały opublikowane w 2008 r. Niestety od tego czasu CBOS nie przeprowadził kolejnych badań zjawiska *working poor* w Polsce. Zatem poniżej przedstawione charakterystyki polskich „*working poor*” opierają się na

⁴⁴ <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2022,4,1.html> ; dostęp 2023.02.16

⁴⁵ Pracujący biedni. Fundacja CBOS, Warszawa 2008

jedynym kompleksowym badaniu, które dotychczas zostało zrealizowane⁴⁶. Autorka zdaje sobie sprawę, że prezentowane dane pochodzą z 2007r, są one jednak na tyle interesujące w jej ocenie, że warto poddać je refleksji, biorąc pod uwagę, że strony procesy społeczno-ekonomiczne nie zachodzą szybko, zatem te dane nadal mają walor poznawczy.

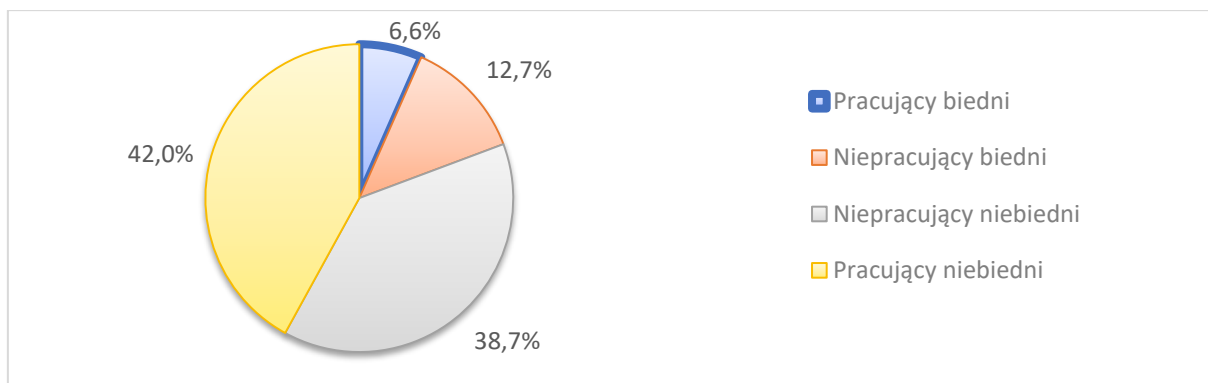
Autorka zauważa, że wyniki te są zbieżne z omówionymi rezultatami badań A. Kiersztyn, z tym że CBOS przebadał kompleksowo polskie społeczeństwo w sposób pogłębiony. Autorka uważa, że warto zatem przedstawić rezultaty tych badań, mając w pamięci to, że potwierdziły się one w badaniu przeprowadzonym dekadę później choć na zdecydowanie mniejszej grupie badawczej.

Przedmiotem prezentowanego badania⁴⁷ była praca zawodowa i osiągnięte zarobki w odniesieniu do sytuacji materialnej gospodarstw domowych. CBOS podzielił analizowaną populację na podstawie kryteriów dochodu oraz pracy i wyróżnił:

- (1) **Pracujących biednych** – czyli osoby, które zadeklarowały, że pracują (w pełnym lub niepełnym wymiarze czasu), a zrównoważony rozporządzalny dochód netto na osobę w gospodarstwie domowym wynosi poniżej 60% mediany dochodu rozporządzalnego.
- (2) **Niepracujących biednych** – czyli osoby, które zadeklarowały, że nie pracują lub pracują tylko dorywczo, a zrównoważony rozporządzalny dochód netto na osobę w gospodarstwie domowym wynosi poniżej 60% mediany dochodu rozporządzalnego.
- (3) **Pracujących niebiednych** – czyli osoby, które zadeklarowały, że pracują (w pełnym lub niepełnym wymiarze czasu), a zrównoważony rozporządzalny dochód netto na osobę w ich gospodarstwie domowym wynosi powyżej 60% mediany dochodu rozporządzalnego.
- (4) **Niepracujących niebiednych** – czyli osoby, które zadeklarowały, że nie pracują lub pracują dorywczo, a zrównoważony rozporządzalny dochód netto na osobę w ich gospodarstwie domowym wynosi powyżej 60% mediany dochodu rozporządzalnego.

⁴⁶ Określenie „pracujący biedni”, które jest stosowane w badaniach CBOS jest najbardziej zbliżone zakresem pojęciowym do working poor household

⁴⁷ Badanie „Warunki życiowe społeczeństwa polskiego: problemy i strategię” realizowano od września do listopada 2007 roku na reprezentatywnej próbie losowo-adresowej dorosłych mieszkańców Polski (N=38 866).

Wykres 6. Rozkład populacji Polski wg klasyfikacji statusu biedny- niebiedny- pracujący- niepracujący

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CBOS, 2008, s. 5.

Według CBOS **pracujący biedni** w Polsce, według cech społeczno- demograficznych wyglądają następująco:

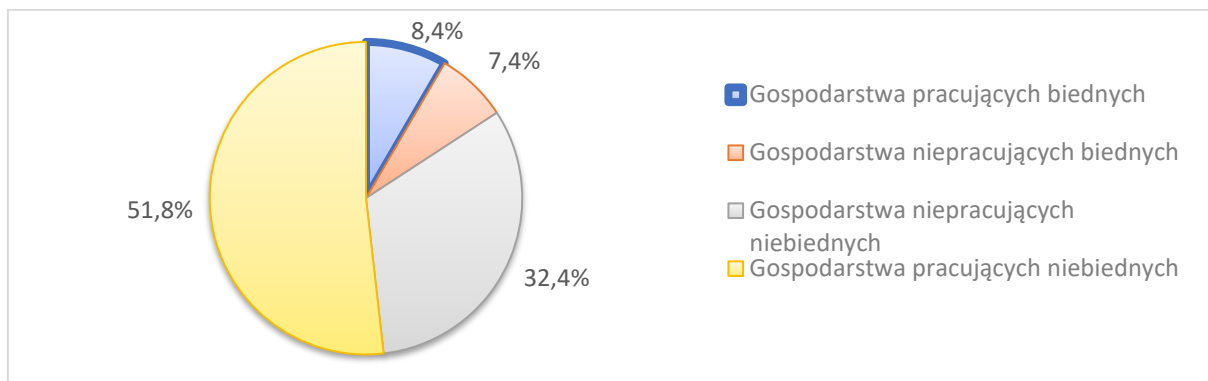
Tabela 12. Pracujący ubodzy w Polsce wg cech społeczno-demograficznych, według badania CBOS w 2007

cecha osobowa		cecha zawodowa	
płeć		struktura społeczno- zawodowa	
mężczyźni	53,5%	robotnicy	42,3%
kobiety	46,5%	rolnicy	19,1%
wiek		pracownicy fizyczno-umysłowi	18,8%
do 24 lat	12,9%	pracownicy umysłowi niższego szczebla	11,2%
25-34 lata	21,6%	pracownicy umysłowi średniego i wyższego szczebla	4,3%
35-44 lata	27,6%	emeryci i renciści	1,7%
45-54 lata	30,5%	pozostali	2,6%
55-64 lata	6,7%	wymiar etatu	
65 lat i więcej	0,7%	zatrudnienie w pełnym wymiarze	88,7%
miejsce zamieszkania		zatrudnienie w niepełnym wymiarze	11,3%
wieś	59,4%	miejsce pracy wg kategorii własności	
miasta do 20 tys. Ludności	10,8%	przedsiębiorstwo państwowe	24,6%
miasta od 20 tys. do 100 tys.	13,6%	przedsiębiorstwo państwowo-prywatne	16,1%
miasta od 100 tys. do 500 tys.	11,2%	przedsiębiorstwo prywatne	37,7%
miasta powyżej 500 tys.	5,0%	prywatne gospodarstwo rolne	21,3%
wykształcenie		inne	0,3%
podstawowe	17,8%		
zasadnicze zawodowe	45,3%		
średnie	28,2%		
wyższe	8,7%		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: CBOS, 2008, s. 6-9

Badanie zostało ukierunkowane także na charakterystykę gospodarstw domowych, które należy zaliczyć do *working poor*. **Gospodarstwa domowe pracujących biednych stanowią**

8,4% w populacji Polski. Są to gospodarstwa, w których zrównoważony dochód netto na osobę kształtuje się poniżej 60% mediany zrównoważonego rozporzadzalnego dochodu, i w których przynajmniej jedna osoba ma stałą pracę.

Wykres 7. Rozkład gospodarstw domowych w populacji Polski wg klasyfikacji statusu biedny- niebiedny- pracujący- niepracujący

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CBOS, 2008, s. 13.

W wyniku przeprowadzonych badań CBOS scharakteryzował gospodarstwa domowe pracujących biednych w Polsce według następujących cech społeczno- demograficznych:

Tabela 13. Gospodarstwa domowe pracujących ubogich w Polsce wg cech charakteryzujących, według badania CBOS w 2007

miejsce zamieszkania	
wieś	55,6%
miasta do 20 tys. Ludności	11,6%
miasta od 20 tys. do 100 tys.	14,6%
miasta od 100 tys. do 500 tys.	12,1%
miasta powyżej 500 tys.	6,1%
ujęcie regionalne. We wskazanych województwach > 10% gospodarstw domowych to pracujący ubodzy	
lubelskie	16,5%
podkarpackie	15,4%
świętokrzyskie	14,1%
małopolskie	10,7%
podlaskie	10,5%
wielkość gospodarstwa domowego	
7 osobowe i większe	10,2%
6 osobowe	10,2%
5 osobowe	18,0%
4 osobowe	28,8%
3 osobowe	21,3%
2 osobowe	9,0%
1 osobowe	2,5%
podział pracy i zarobkowania	
jedynie mąż (partner) pracuje	30,6%
jedynie żona (partnerka) pracuje	8,3%
zarówno mąż (partner) jak i żona (partnerka) pracuje	52,2%
inna sytuacja	8,9%
ocena poziomu życia gospodarstw domowych	
żyjemy bardzo biednie - nie starcza na podstawowe potrzeby	8,7%
żyjemy skromnie - musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować	43,5%
żyjemy średnio - starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy	43,7%
żyjemy dobrze - starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania	3,8%
żyjemy bardzo dobrze- możemy pozwolić sobie na pewien luksus	0,3%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: CBOS, 2008, s. 13-18

Jednym ze skutków transformacji rynku pracy w Polsce po 1989 roku są pogłębiające się nierówności dochodowe oraz zachodzące procesy ekskluzji (wykluczenia), przy czym wynikają one niekoniecznie z bierności na rynku pracy (autorka przywołuje omówiony powyżej wpływ wielodzietności na dochód rozporządzalny na jednego członka gospodarstwa domowego a przynależność do grupy pracujący biedni). Podział na „wygranych” i „przegranych” na rynku pracy wynika także z różnic w zakresie możliwości rozwoju zawodowego czy stabilności zatrudnienia (Muster, 2012, s. 43).

Ze względu na różne reakcje otoczenia z jakimi mogą spotkać się gospodarstwa domowe przynależące do grupy working poor - a spectrum postaw otoczenia zaczyna się od postawy pomocy a kończy na postawie stygmatyzacji i pogardy - to ludziom na ogół nie jest obojętne do którego „wariantu” biedy zostaną przypisani, czyli do jakiej grupy biednych (choćby według klasyfikacji CBOS) zostaną zaliczeni. Przez to bieda staje się niejako przedmiotem gier społecznych (Goffman, 1981). Innymi słowy, ludzie podejmują wysiłki, by zostać korzystnie dla siebie sklasyfikowani lub uciec od klasyfikacji jakoś dla siebie szkodliwej (Zielińska, Kowzan, 2011, s. 63-64). Przynależność do grupy pracujących ubogich nie jest na pewno powodem do wstydu, wręcz przeciwnie daje legitymację do oczekiwania pomocy materialnej (pod każdą postacią) z zewnątrz oraz wsparcia emocjonalnego dla sytuacji, w której znalazło się gospodarstwo domowe. Dobrze, że w taki sposób polskie społeczeństwo odnosi się do grupy społecznej „pracujący-ubodzy”, bowiem samo funkcjonowanie w stanie permanentnego braku (zazwyczaj wieloletniego) zaspokojenia potrzeb członków gospodarstwa domowego, jest wystarczająco obciążające. Każdy z nas chce przecież żyć na godziwym poziomie i każdy obywatel ma do prawo do godziwego zarobkowania co zagwarantowane jako jedno z podstawowych praw obywatelskich, klasyfikowanym na równi z podstawowym prawem do wolności jednostki.

2.3. Analiza zjawiska ubóstwa w Polsce

Transformacja systemowa w Polsce przyczyniła się do zmian, które należy ocenić pozytywnie w wielu aspektach życia gospodarczego i społecznego. Jednocześnie uległy pogłębieniu różnice w poziomie życia gospodarstw domowych a dyskusje nad skalą tego zróżnicowania nie mogą ominąć takich zjawisk jak wykluczenie społeczne oraz ubóstwo. Brak jednolitych definicji tych pojęć, a szczególnie pojęcia ubóstwa powoduje, że w literaturze występuje wiele sposobów oznaczania tego zjawiska (Mikuła, 2011, s. 199). Klasyczne ujęcie identyfikuje sferę ubóstwa wyłącznie ze względu na sytuację dochodową (ewentualnie poziom wydatków) gospodarstw domowych, co może prowadzić do pominięcia ważnych aspektów rzeczywistości. Wielowymiarowość ubóstwa zyskuje coraz więcej zwolenników, istnieje jednak dyskusja nad wyborem odpowiednich wskaźników i metod pomiaru poza dochodowych aspektów życia [Golinowska, Tarkowska 2005; Sączewska-Piotrowska, 20012, s. 33)

W celu prezentacji kondycji materialnej społeczeństwa badacze w różnorodny sposób wyznaczają granice pomiędzy dostatkiem a ubóstwem, przy czym zawsze jest to granica mniej lub bardziej arbitralna (Ciura, 1997, s. 1). Warto przytoczyć definicję Banku Światowego, który precyzuje **ubóstwo** „jako niemożność osiągnięcia minimalnego standardu życiowego” (Mielniczek, 1991, s. 1). Zdefiniowanie ubóstwa jest pierwszym (a zarazem kluczowym) krokiem na drodze pomiaru jego charakterystyk, w tym jego zasięgu czy głębokości. Jest oczywistym, że wybór konkretnej definicji ubóstwa ma podstawowe znaczenie dla uzyskiwanych wyników pomiaru. Jednocześnie sposób zdefiniowania ubóstwa i metody jego pomiaru wpływają na zakres, metodykę i sposób tworzenia programów, formułowanych przez politykę społeczną a skierowanych na ograniczenie ubóstwa (Panek, 2009, s. 310).

W praktyce pomiaru ubóstwa, najczęściej przyjmowana jest tak zwana „ekonomiczna definicja ubóstwa”, czyli ubóstwem określa się sytuację, w której jednostka (może to być osoba, rodzina lub gospodarstwo domowe) nie dysponuje wystarczającymi środkami (dotyczy to zarówno środków pieniężnych w postaci bieżących dochodów oraz dochodów z poprzednich okresów jak również w formie zgromadzonych zasobów materialnych), które pozwalają na zaspokojenie jej potrzeb (Panek, 2009, s. 5). Należy pamiętać, że w ekonomicznej definicji ubóstwa poza sferą zainteresowania i refleksji pozostają aspekty kulturowe, polityczne i socjologiczne związane zarówno z procesem życia w ubóstwie jak i związane z procesami wyłączenia z życia społecznego.

Szukając odpowiedzi na pytanie czy dane gospodarstwo domowe jest ubogie należy podjąć decyzję w zakresie doboru wymiaru, w którym będzie dokonany pomiar ubóstwa, wybrać granicę (kryterium) ubóstwa oraz wybrać wskaźnik statystyczny, którym zostanie ono opisane.

Tabela 14 prezentuje obszary w jakich może być badane zjawisko ubóstwa

Tabela 14. Obszary badawcze do pomiaru ubóstwa

Pomiar	Kryterium wyboru	Wskaźnik opisujący
Wymiar ubóstwa	Dochody	Zagrożenie ubóstwem (UE)
	Wydatki	Ubóstwo relatywne (PL)
	Zaspokojenie potrzeb (warunki życia)	Ubóstwo warunków życia (PL), materialna deprivacja (UE)
	Równowaga budżetowa	Ubóstwo braku równowagi budżetowej (PL), materialna deprivacja (UE)
	Czas	Ubóstwo czasu
Granica ubóstwa	Koszyki potrzeb	Minimum socjalne, minimum egzystencji (PL)
	Część średniej lub mediany	50% średniej (PL), 60% mediany (UE)
	Liczba niezaspokojonych potrzeb (symptomów trudnych warunków życia, trudnej sytuacji finansowej)	4 z 9 (UE), 10 z 30 (PL), 4 z 7 (PL), 3 lub 6 z 18 (UE, dzieci), 2 z 14 (UNICEF, dzieci)
Wskaźnik statystyczny ubóstwa	Odsetek ubogich (zasięg ubóstwa)	Stopa ubóstwa (liczba ubogich podzielona przez liczbę wszystkich razy 100%)
	Głębokość ubóstwa	Średnia luka dochodowa (średnia z różnic między dochodami/ wydatkami ubogich a granicą ubóstwa)

Źródło: opracowanie własne za <http://www.eapn.org.pl/o-ubostwie/statystyki/>; dostęp: 2021.11.01 na podstawie opracowanie R. Szarfenberg

Analizując zjawisko ubóstwa bardzo szybko dochodzimy do kwestii jego **pomiaru**. Przyjęto się wyznaczać granicę, która dzieli społeczeństwo na: ubogich i żyjących w dostatku. Linie ubóstwa jako narzędzie pomocne w pomiarze zakresu ubóstwa zastosował jako pierwszy Charles Booth w opracowaniu dotyczącym warunków życia w Londynie w latach 1889–1903. Natomiast do badań ekonomicznych wprowadził to pojęcie Benjamin Seebohm Rowntree⁴⁸, który zdefiniował dwie linie ubóstwa: absolutnego - zwanego pierwotnym oraz wtórnego - zwanego standardem potrzeb życiowych.

Ustalenie linii ubóstwa jest znaczące z tego powodu, że dysponując dochodami ekwiwalentnymi gospodarstw domowych oraz ustaloną granicą ubóstwa (linią) możemy poddać ocenie zasięg, natężenie, dotkliwość oraz intensywność ubóstwa (Panek, 2009, s. 9).

Zasięg ubóstwa jest oceniany przez stopę ubóstwa, czyli odsetek gospodarstw domowych znajdujących się poniżej granicy ubóstwa (do ustalenia granicy ubóstwa wykorzystywane są linie ubóstwa). odstawową miarą oceniającą **głębokość ubóstwa**, czyli **luki dochodowej (poverty gap)** jest indeks luki dochodowej ubogich. Jest to kategoria określająca jak średnie dochody ubogich są oddalone od zdefiniowanej linii ubóstwa (Szwarc, 2008). Czyli innymi słowy głębokość ubóstwa pokazuje jak bardzo biedni są biedni (Czepulis-Rutkowska 1996).

⁴⁸ <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/z8t9q6f/revision/6>; dostęp 2023.02.16

Aby zlikwidować lukę dochodową, dochody ubogich musiałyby wzrosnąć tak, aby znajdowały się na poziomie albo powyżej linii ubóstwa. Głębokość ubóstwa może być mierzona w odniesieniu do różnych linii ubóstwa – w badaniach GUS (dotyczących Polski) luka dochodowa zwykle jest prezentowana w odniesieniu do ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji), do progu dochodów uprawniających do świadczeń pomocy społecznej (linia ustawowa) oraz do relatywnej linii ubóstwa (Golinowska, 2018, s. 40-41). Kolejną miarą jest **dotkliwość ubóstwa**, która jest mierzona w ten sposób, że poddany jest ocenie nie tylko dystans dochodowy ubogich gospodarstw domowych od granicy ubóstwa lecz także nierówności dochodowe pomiędzy ubogimi. W przeciwieństwie do indeksów luki dochodowej nadaje on tym większe wagi gospodarstwom domowym im ich dochód jest bardziej odległy od dochodu, który wyznacza granicę (linię) ubóstwa (Panek, 2009, s. 10-11). Ostatnią miarą jest **intensywność ubóstwa**, która jest wypadkową oddziaływania zasięgu i głębokości ubóstwa oraz nierówności i rozkładu luk dochodowych badanych gospodarstw domowych.

Charakteryzując analizy ubóstwa nie sposób nie wspomnieć o kryterium „**trwałości**” ubóstwa, który jest zagadnieniem szczególnie dyskutowanym w pracach teoretycznych ale jednocześnie jest to zagadnienie często podejmowane w badaniach empirycznych. Wśród wielu badaczy występuje przekonanie, że ubóstwo w decydującym zakresie jest zjawiskiem trwałym dodatkowo dziedziczonym z pokolenia na pokolenie. Trwałość ubóstwa jest powiązana z subiektywnym postrzeganiem swojego położenia, bowiem zmiana rozpoczyna się od rozpoznania występowania „potrzeby” czyli uświadomionego stanu braku. Zatem dopóki osoby ubogie nie oceniają subiektywnie swojego położenia i sytuacji materialnej jako daleko niewystarczającej nie ma szans na podjęcie przez nich działań ukierunkowanych na zmianę w życiu. Brak zmiany utrwała wzorce konsumpcyjne i wzorce zachowań, które mogą sprzyjać przebywaniu w sferze ubóstwa (Sączewska-Piotrowska, 2014, s. 273-274; Sączewska-Piotrowska, 2012, s. 33).

Ocena ubóstwa w **Polsce** jest dokonywana przy użyciu linii ubóstwa, które są szacowane na podstawie trzech rodzajów pomiarów. Po pierwsze linia ubóstwa jest wyznaczana na podstawie eksperckich koszyków konsumpcji (**koszykowe linie ubóstwa**). Do tej grupy zaliczamy minimum socjalne, minimum egzystencji oraz próg interwencji socjalnej. Te linie są szacowane przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. Drugim rodzajem są **linie subiektywne** opierające się na samoocenie stanu ekonomicznego gospodarstwa domowego. Trzecim

i ostatnim sposobem ustalania zamożności społeczeństwa są **linie relatywne** odwołujące się do poziomu wydatków lub dochodów *per capita* w gospodarstwie domowym. Te dwa rodzaje linii ubóstwa są szacowane przez Główny Urząd Statystyczny (Golinowska, 2018, s. 37).

Natomiast **w Europie** dane o ubóstwie raportuje EUROSTAT, który stosuje inne definicje ubóstwa niż GUS i IPISS. Eurostat posługuje się **wskaźnikiem ubóstwa względnego (AROP)**. Ta miara ubóstwa jest zbliżoną miarą do relatywnej linii ubóstwa, i przyjmuje się, że ubóstwo występuje wtedy gdy poziom życia i dochodów rodzin znacznie odbiega od przeciętnej kraju lub regionu, w którym żyją. W Unii Europejskiej ubóstwo względne mierzy się w stosunku do 60% mediany dochodów gospodarstw domowych żyjących w danym kraju. Osoby, które żyją w gospodarstwach domowych z dochodami poniżej tej granicy są określane jako „zagrożone ubóstwem monetarnym”.

Kolejną miarą stosowaną w Unii Europejskiej jest **wskaźnik poważnej deprivacji materialnej (SMD)** oraz **wskaźnik deprivacji materialnej i społecznej (MSD)**. Rodzina żyje w poważnej deprivacji materialnej (SMD) jeżeli nie stać jej na co najmniej 4 z listy 9 pozycji uznawanych za niezbędne. Natomiast deprivacja materialna i społeczna (MSD) uwzględnia 15 potrzeb, a rodzina jest nią zagrożona jeżeli ma niezaspokojone co najmniej 5 potrzeb.

Kolejną miarą ubóstwa jest **niska intensywność pracy** gospodarstwa domowego. Badane jest to przez stosunek sumy miesięcy, w których dorośli członkowie gospodarstwa domowego pracowali w ciągu roku w odniesieniu do pełnej liczby miesięcy, w których mogli pracować. Wskaźnik ten uznawany jest za bardzo niski, jeżeli jest poniżej progu 0,2.

Ostatnim znaczącym wskaźnikiem jest **wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (AROPE)**. Za takie uważa się osoby żyjące w gospodarstwach domowych zagrożonych ubóstwem względnym (AROP) lub będących w poważnym niedostatku materialnym (SMD) lub wykazujących bardzo niską intensywność pracy (EAPN, dostęp: 2023.02.16).

2.3.1. Pomiar zasięgu ubóstwa w Polsce

Koszykowe linie ubóstwa opracowywane są metodą określania potrzeb podstawowych człowieka oraz wskazania na jakim poziomie i w jakim zakresie potrzeby te powinny być zaspokajane. Tworzone tą metodą wartości koszyków dóbr są określane na poziomach począwszy od najniższego, tak zwanego „przeżyciowego”, poniżej którego życie i zdrowie

człowieka są zagrożone, do poziomu, poniżej którego zagrożenie wykluczeniem społecznym dopiero powstaje.

Wartości koszyków służą do ustanowienia progów dochodowych, które wyznaczają kryterium dostępności do świadczeń, szczególnie w instytucjach państwowych, dla przykładu - pomocy społecznej (Deniszczuk, Sajkiewicz 1996, s. 18-41). „Koszykowe” podejście do wyznaczania linii ubóstwa jest poddawane krytyce ze względu na przyjmowanie licznych umownych rozstrzygnięć co do uznania niezbędności poziomu zaspokajania konkretnych potrzeb (Deniszczuk, Sajkiewicz, 1995, s. 6-7). Tabela 15 przedstawia przypisanie potrzeb, których zaspokojenie jest uznane za wymagane w zależności od rodzaju minimum.

Tabela 15. Obszary badawcze (dostępność koszyków dóbr) do pomiaru ubóstwa

	Minimum egzystencji	Minimum socjalne
Wyżywienie	x	x
Mieszkanie	x	x
Odzież i obuwie	x	x
Ochrona zdrowia (leki)	x	x
Higiena osobista	x	x
Oświata i wychowanie	x	x
Transport i łączność	--	x
Kultura	--	x
Sport i wypoczynek	--	x

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Kurowski, 2002, s. 3

Minimum egzystencji należy uznać za kategorię, która określa dolną granicę ubóstwa absolutnego. Osoby, których dochody pozwalają na utrzymanie się na tym poziomie są zagrożone realnym niebezpieczeństwem degradacji biologicznej, która może szybciej niż przeciętnie prowadzić do utraty zdrowia a nawet życia. Może to być przyczyną procesu, w którym zdolność tych ludzi do pracy i udziału w społeczeństwie może być ograniczona, co wprost prowadzi do wyłączenia (marginalizacji) ze społeczeństwa (Deniszczuk, Sajkiewicz 1996, s. 18-41; Deniszczuk, Sajkiewicz, 1997, s. 12-14). Powyższe ma swoje odzwierciedlenie w zawartości koszyka, w którym znajdują się jedynie wydatki na dobra pozwalające na „przeżycie”. Największe znaczenie w tym koszyku mają potrzeby mieszkaniowe oraz wyżywienie. Natomiast potrzeba utrzymania więzi ze społeczeństwem w ogóle nie jest uwzględniona, podobnie jak potrzeby w dziedzinie wypoczynku, transportu i łączności (dojazdy do pracy) czy udziału w kulturze (Deniszczuk, Sajkiewicz, 1997, s. 8). Potrzeby te zostały natomiast zabezpieczone w koszyku „minimum socjalnego”.

W Polsce kategoria „**minimum socjalnego**” jest najbardziej znanym i najszerzej stosowanym pomiarem ubóstwa. Ekonomiści stosunkowo długo zastanawiali się, czy jest uzasadnionym aby minimum socjalne było uznawane za kategorię ubóstwa. Minimum socjalne to wartość koszyka dóbr, która umożliwia zapewnienie odpowiednich warunków życia, czyli odtworzenie sił życiowych, wychowanie potomstwa oraz utrzymanie więzi społecznych. Oznacza zaspokajanie potrzeb konsumpcyjnych co prawda na skromnym poziomie - jednakże uwzględniającym dyspozycje nauki w zakresie wyżywienia, mieszkania i higieny osobistej, które jednocześnie odpowiadają powszechnie akceptowanym normom obyczajowym i kulturowym oraz obowiązującym normom prawnym, w tym w zakresie oświaty, ochrony zdrowia czy mieszkania (Deniszczuk 1977; Deniszczuk, Sajkiewicz, 1997, s. 7).

Ze względu na wymóg utrzymywania więzi społecznych w tym koszyku znajdują się wydatki na „integrację społeczną” czyli koszty lokalnego transportu, wydatki na kształcenie, minimalne wydatki na utrzymanie więzi rodzinnych i kontaktów towarzyskich oraz koszty skromnego uczestnictwa w kulturze (Golinowska, 2002, s. 23 – 24). Zatem wysokość minimum socjalnego stanowi nie tyle obraz ubóstwa, co wyraz pewnej społecznej umowy w zakresie zaspokajania potrzeb na poziomie „minimalnego dobrobytu” (Kurowski, 2002, s. 2). Minimum socjalne jest zatem kategorią wyznaczającą próg, poniżej którego pojawia się sfera niedostatku (Golinowska 1997).

Reasumując w koszyku minimum socjalnego uwzględnia się trzy grupy potrzeb: bytowo-konsumpcyjne (wyżywienie, mieszkanie, odzież, higiena i ochrona zdrowia, transport i łączność), edukacyjne i kulturalne (wychowanie, edukacja, kultura), oraz rekreacyjno-wypoczynkowe (wypoczynek, sport, turystyka). Natomiast w koszyku minimum egzystencji uwzględniane są jedynie te potrzeby, które nie mogą być odłożone w czasie to znaczy wyżywienie, mieszkanie, leki i higiena osobista, naprawa odzieży oraz edukacja dzieci w zakresie podstawowym (Deniszczuk, Sajkiewicz, 1997, s. 12).

Zasadnym jest przytoczenie wniosków z badań Małgorzaty Raczkowskiej (2006, s.7), która skonstatowała:

1. **Minimum socjalne można przyjąć za górną granicę obszaru ubóstwa**, poniżej której następuje deprivacja społecznych potrzeb oraz narasta zagrożenie ubóstwem, dolną granicę ubóstwa natomiast wyznacza minimum egzystencji.
2. Wysokość minimum socjalnego stanowi wyraz pewnej **społecznej umowy**, określającej możliwości do zaspokajania potrzeb na poziomie „minimalnego dobrobytu”.

3. Prawo do życia na poziomie, który jest wyznaczony poprzez standard minimum egzystencji, jest traktowane **na równi z prawem do wolności**. Jest ono elementem politycznych i socjalnych praw człowieka, bowiem zagwarantowanie przez państwo prawa do minimum egzystencji jest równoznaczne z gwarancją stworzenia takich warunków życia w kraju, które umożliwiają realizację podstawowych potrzeb jednostki.

Deniszczuk i Sajkiewicz (1997, s. 53-56) podkreślają funkcję poznawczą minimum egzystencji, która daje możliwość określenia rozmiarów populacji społeczeństwa, której życie jest realnie zagrożone biologicznie. W oparciu o tę informację można określić lukę dochodową, a co za tym idzie oszacować wielkość transferów socjalnych, które muszą być dokonane w społeczeństwie aby podnieść dochody (ergo: poziom konsumpcji) przynajmniej do poziomu minimum egzystencji.

Należy jeszcze zauważyć, że na podstawie metody koszykowej zdefiniowano i oszacowano w 2002 r. dwa progi dostępu do świadczeń z pomocy społecznej (IPiSS, 2021, s. 3) to jest: próg interwencji socjalnej (PIS), który wytycza dochodowe kryteria do świadczeń udzielanych z pomocy społecznej oraz próg wsparcia dochodowego rodzin (WDR), uwzględniający większe potrzeby rodzin z dziećmi, stosowany przy określaniu uprawnień do zasiłków rodzinnych⁴⁹.

Relatywną linię ubóstwa stanowi poziom dochodu określanego w relacji do przeciętnej wielkości wskaźnika dobrobytu. Za wskaźnik dobrobytu uznaje się poziom dochodu lub też poziom konsumpcji (wydatków) per capita, dla którego określa się poziom uznany „za początek” dobrobytu. Relatywna linia ubóstwa znajduje zastosowanie w analizach opartych na badaniach budżetów gospodarstw domowych prowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny. W Polsce próg ubóstwa określany jest w odniesieniu do wydatków gospodarstw domowych na poziomie 50%⁵⁰ średnich wydatków ogółu gospodarstw domowych. Zarówno stosowanie wydatków, jak i dochodów do oceny poziomu ubóstwa jest trafną miarą, chociaż zaobserwowano, że w uboższych gospodarstwach domowych jest tendencja do zaniżania swoich dochodów. W badaniach prowadzonych w Polsce stosowane są do obliczeń zarówno dochody gospodarstwa domowego jak i jego wydatki (Mikuła, 2011, s. 199).

⁴⁹ Pomoc społeczna od dnia 1 maja 2004 r. funkcjonuje na podstawie ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2021 r. poz. 2268)

⁵⁰ W statystyce europejskiej są definiowane trzy limity ubóstwa relatywnego multiplikowane przez kryterium podlegające ocenie, czyli na poziomie 40% lub 50% lub 60% przeciętne go dochodu per capita, lub też wydatków liczonych per capita czy wreszcie mediany dochodów i analogicznie mediany wydatków.

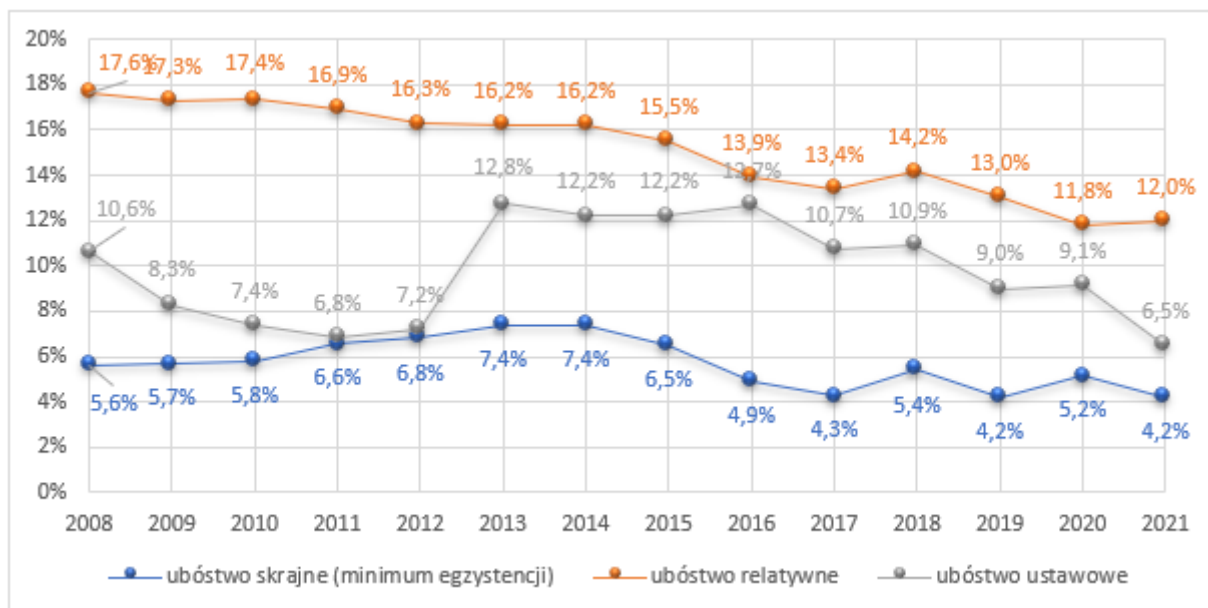
Warto przypomnieć, że wadą relatywnych linii ubóstwa jest to, że przy ich stosowaniu traci się z oczu wpływ ogólnego wzrostu lub obniżenia dobrobytu na zakres ubóstwa w sytuacji, gdy nie zmienia się rozkład dochodów w społeczeństwie, bowiem ubóstwo relatywne jest związane z ogólną sytuacją ekonomiczną kraju (Raczkowska, 2009, s. 278-279). Z tego powodu stosując miary ubóstwa relatywnego należy pamiętać, że zamazują one obraz rzeczywistych różnic w warunkach życia gospodarstw domowych (Golinowska, 2018, s. 39-40). Dokładnie to samo zjawisko jest obserwowane w realizowanych badaniach z zakresu ubóstwa w kraju bogatym oraz w biednym, ponieważ nawet tożsamy wskaźnik ubóstwa relatywnego, oznacza zupełnie odmienny poziom dotkliwości biedy w różnych krajach. Analogiczna sytuacja występuje w odniesieniu do analizy biedy w czasie, bowiem może wystąpić sytuacja, w której stopa ubóstwa relatywnego pozostaje taka sama, natomiast obiektywnie w różnych okresach sytuacja materialna osób ubogich jest radykalnie różna.

Kolejną miarą są **subiektywne granice ubóstwa**, ustalone w wyniku badań na temat postrzegania przez respondentów ich własnej sytuacji życiowej. Tak wyznaczone granice ubóstwa wpisują się w koncepcje socjologiczne oraz koncepcje psychologiczne, które są oparte na założeniu, że najważniejszym dla badanej osoby jest indywidualne odczuwanie ubóstwa i w konsekwencji tak zwymiarowany poziom ubóstwa jest istotniejszym do dalszych badań i pogłębionych analiz niż rzeczywista sytuacja ujęta statystycznie (Życzyńska-Ciołek, 2014). Subiektywne granice ubóstwa można wyznaczać statystycznie zarówno ilościowo jak i jakościowo. W statystycznych badaniach ilościowych, zadawane są pytania o różne poziomy wystarczających i niewystarczających dochodów i na tej podstawie dokonuje się szacunku postrzegania biedy. Badania dotyczą zarówno oceny poziomu dochodu respondenta na zdefiniowanej skali lub wyłącznie badania oceny dochodu brzegowego jaki jest potrzebny do „powiązania końca z końcem” w budżecie domowym respondenta. Natomiast podejście jakościowe w badaniach subiektywnych granic ubóstwa, opiera się na analizowaniu opinii i percepcji ludzi ubogich, danych zebranych w czasie wywiadów oraz w ramach obserwacji uczestniczącej. Na tej podstawie szacuje się graniczne warunki wystąpienia biedy. W Polsce do oszacowania subiektywnej linii ubóstwa GUS stosuje metodę opartą na obu rodzajach pytań. Pierwszy rodzaj pytań jest zapożyczony z metody leydeńskiej, natomiast drugi rodzaj (nazwany wprost subiektywną linią ubóstwa) przyjętą się powszechnie jako stały element w szerokim monitorowaniu ubóstwa przez Główny Urząd Statystyczny oraz Instytut Pracy i Spraw Socjalnych z zastosowaniem wielu innych miar i wskaźników (Golinowska, 2018, s. 42).

2.3.2. Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce

Przez ostatnie trzydzieści lat polskie społeczeństwo przeszło ciężką drogę walki z ubóstwem, biedą i procesami wykluczenia społecznego. Choć dzisiejsza sytuacja jest daleka od stanu idealnego, to bez porównania lepsza od lat kryzysu transformacyjnego z początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Upadek i komercjalizacja przedsiębiorstw państwowych (Mujżel, 1997) doprowadziły do równoległego występowania dwóch zjawisk: gwałtownego wzrostu poziomu bezrobocia oraz masowego przechodzenia starszych pracowników na wcześniejsze emerytury oraz renty inwalidzkie. Jedno i drugie wpłynęło na wzrost ubóstwa dochodowego. Polityka społeczna tamtego okresu została ukierunkowana na ochronę starszych pracowników w ramach systemu ubezpieczeń społecznych natomiast w odniesieniu do pozostałych objęła ochroną tylko niektóre grupy zawodowe czyli głównie górników (Kolny, Maciejewski 2006).

Systematyczny wzrost gospodarczy w Polsce a także poprawa przeciętnej sytuacji materialnej i ogólnych warunków bytu ludności, które są realizowane od początku tego wieku, a jednocześnie łagodne przejście przez okres kryzysu roku 2008 (GUS, 2014d), przyniosły zmniejszenie wskaźników ubóstwa, natomiast w niewystarczającym stopniu dotyczyło to rodzin wielodzietnych (Golinowska, 2018, s. 44-53). W ramach polityki społecznej w Polsce podejmuje się wielorakie działania, które mają na celu zapobieganie ubóstwu dzieci, występującemu we wzmożonej skali w rodzinach wielodzietnych. Współcześnie realizowane działania są nastawione na wspieranie rodzin z dziećmi w systemie pomocy społecznej oraz polityki rodzinnej natomiast w mniejszym stopniu w systemie usług opiekuńczych, oświatowych i kulturalnych, które uległy znacznej komercjalizacji (Golinowska, 2018, s. 90-93). Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce nie jest mały i chociaż sytuacja w tym zakresie ulega systematycznej poprawie, zwłaszcza po 2004 r., czyli akcesji Polski do UE, to wskaźniki charakteryzujące zjawisko były i są nadal wysoce niepokojące.

Wykres 8. Zasięg ubóstwa w Polsce w latach 2008-2021 według przyjętych granic ubóstwa (w % osób w gospodarstwach domowych).

Źródło: opracowanie własne na podstawie: dane GUS, Zasięg ubóstwa... 2021, s. 3.

Wymaga podkreślenia, że opinie na temat zasięgu ubóstwa w Polsce są bardzo zróżnicowane. Wyniki badań opublikowanych w 2018 r. przez GUS w ramach raportu Postrzeganie Ubóstwa (2018, s. 1-3), pokazują, że zdecydowana większość (87%) mieszkańców Polski w wieku 16 lat i więcej uważa, że w Polsce różnice dochodów są zbyt duże, a nie zgadza się z tą opinią tylko ok. 3% respondentów. Zatem dostrzegane jest przez społeczeństwo rozwarstwienie dochodów, identyfikowana jest grupa osób, którym się zdecydowanie powodzi finansowo oraz ta część społeczeństwa, która pozostaje w niedostatku czy ubóstwie. Ale jednocześnie badanie powyższe pokazało brak percepcji społecznej dotyczącej skali ubóstwa. Przypomina to sytuację z lat realnego socjalizmu, kiedy to oficjalna linia propagandy wskazywała, że istnieją w Polsce grupy żyjące w niedostatku – ale nie w ubóstwie. W badaniu GUS z 2018 r. „Postrzeganie Ubóstwa” ujawnił się wysoki odsetek osób, które nie potrafią oszacować zasięgu występowania zjawiska ubóstwa w Polsce (29,5%). Skrajne wartości to grupa osób w wieku 16 lat i więcej (jest to 0,7% badanych), które uważają, że w Polsce nie ma ludzi biednych (!), to znaczy takich, którym między innymi nie starcza pieniędzy na zakup jedzenia, odzieży, opłacenie mieszkania. Zaś z drugiej strony przeprowadzone badanie pokazało, że ponad 5% osób powyżej 16 roku życia ocenia, że biedna jest ponad połowa polskiego społeczeństwa (!). Najczęściej zasięg ubóstwa szacowano na poziomie od 26% do 30% (takie wartości podało 14% osób) oraz od 16% do 20% (13% osób).

Dominująca większość ankietowanych mieszkańców Polski dostrzega potrzebę aktywnej roli państwa w ograniczaniu dysproporcji dochodowych oraz we wspieraniu osób żyjących w ubóstwie. W 2018 r. wskazało na tę potrzebę około 87%, a we wcześniejszym badaniu w 2015 r. – ponad 90% respondentów. Blisko 60% badanych osób uważa, że wsparcie materialne dla ludzi żyjących w ubóstwie jest przede wszystkim zadaniem państwa, a nie rodziny (w 2015 r. takie stanowisko prezentowało blisko 65% badanych). Warto zauważyć, że przeciwnego zdania o roli państwa w niwelowaniu różnic dochodowych było jedynie 3% badanych, zarówno w 2018 r. jak i 2015 r. Podobnie postrzegana jest rola państwa w zapewnieniu każdemu minimalnego dochodu, około 78% mieszkańców Polski uważa, że jest to zadanie państwa. Grupa osób, która nie zgadza się z tą opinią stanowi mniej niż 10% populacji (8% mieszkańców). Można zatem powiedzieć, że w ostatnich latach utrzymuje się społeczne poparcie dla interwencjonizmu państwa w zakresie niwelowania różnic dochodowych i wspierania ubogich.

Omówione badanie dodatkowo dostarczyło informacji o tym, że osoby ubogie bardziej niż zasiłków pieniężnych (tej formy pomocy oczekuje 16% badanych) oczekują pomocy w najbardziej potrzebnych im formach wsparcia. Wymieniając w kolejności uzyskanych wskazań – po pierwsze pomocy w znalezieniu pracy (43%), po drugie w pielęgnacji osób przewlekle chorych i z niepełnosprawnościami (ok 32%). Na trzecim miejscu znalazła się potrzeba zwiększenia dostępności bezpłatnych usług medycznych (wskazanie około 28 % respondentów) a na czwartym miejscu - pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego osobom starszym - około 25% badanych (Postrzeganie Ubóstwa..., 2018, s. 3-5).

Wyniki badania GUS są niezwykle ciekawe w ramach prowadzonych rozważań o strategiach radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w wielodzietnych gospodarstwach domowych. Wymaga pogłębionej refleksji wykazany w badaniu oczekiwany poziom interwencjonizmu państwa, co do zakresu i skali pomocy gospodarstwom domowym w trudnych sytuacjach, a nawet oczekiwania społeczne w zakresie rozwiązywania codziennych problemów gospodarstw wielodzietnych. Kolejnym obszarem wymagającym uwagi i dalszych badań jest zakres percepcji społecznej dotyczącej skali i zakresu trudności, z którymi mogą borykać się wielodzietne gospodarstwa domowe. Oczekiwana rola państwa w ograniczaniu skutków ubóstwa w odniesieniu do wielodzietnych gospodarstw domowych, jest tym bardziej uzasadniona ponieważ obiektywnie wskaźniki dynamiki zmian zasięgu ubóstwa pokazują na wyraźny spadek kondycji finansowej tej grupy społecznej.

2.3.2.1. Ubóstwo skrajne

Od wielu lat zasięg **ubóstwa skrajnego** w Polsce jest wyraźnie zróżnicowany w odniesieniu do różnych grup gospodarstw domowych. Stopa ubóstwa skrajnego pozostaje od 2016r. na podobnym poziomie między 4,2% a 5,4% (Zasięg ubóstwa..., 2021, s. 1). W roku 2021r. odnotowano spadek ubóstwa skrajnego, którego stopa powróciła do wyniku z roku 2019. Odczytywanie tej zmiany jako trwałego spadku liczby osób skrajnie ubogich jest nadmiernym optymizmem.

Tabela 16 prezentuje gospodarstw domowych pod względem narażenia ich członków na skrajne ubóstwo. Na szczególną uwagę zasługuje wskaźnik skrajnego ubóstwa w wielodzietnym gospodarstwie domowym (czyli z co najmniej 3 osobami w wieku 0-17 lat), który w 2021 r wyniósł 8,3% (spadek o 0,4 p.p. vs rok poprzedzający). Najniższy wskaźnik ubóstwa skrajnego realizują gospodarstwa domowe bez dzieci, w 2021r. takich gospodarstw w Polsce było 2,8% (spadek o 0,6 p.p. vs 2020 r.).

Zestawienie tych dwóch wielkości stanowi potwierdzenie przedstawianej tezy dotyczącej ograniczeń i trudności finansowych występujących w wielodzietnych gospodarstwach domowych wynikających wprost z liczebności gospodarstwa domowego, co powoduje, że uzyskiwane dochody z pracy i transferów budżetu państwa są dzielone na większą liczbę osób je konsumujących. Dołożyć do tego należy analizę ubóstwa skrajnego pod kątem grup wiekowych. Tu także mamy potwierdzenie trudności wielodzietnych gospodarstw domowych bowiem wyższą od średniej dla Polski stopą ubóstwa skrajnego w 2021 r. charakteryzowały się gospodarstwa domowe z dziećmi poniżej 18 roku życia – zasięg ubóstwa skrajnego wyniósł 4,8% w 2021 r (zaś w 2020 r = 5,9%).

. Dotyczyło to przede wszystkim gospodarstw domowych z co najmniej trójką dzieci w tym wieku – było to nieomal 9% osób ubogich, ale także gospodarstw domowych z dwojgiem dzieci - 6,5% osób ubogich (Zasięg ubóstwa... 2020, 2021, s. 4-5). Stopa ubóstwa skrajnego wśród dzieci i młodzieży do 18 roku życia w 2020 r. kształtowała się na poziomie ok. 6%.

Tabela 16. Zasięg ubóstwa skrajnego wg grup charakterystyk za lata 2020 i 2021

zasięg ubóstwa skrajnego według grup społeczno ekonomicznych	2020 r.	2021 r.
gospodarstwo domowe pracujących na własny rachunek	2,7%	2,3%
gospodarstwo domowe emerytów	4,2%	3,2%
gospodarstwo domowe pracowników najemnych	4,6%	3,8%
gospodarstwo domowe rencistów	8,2%	6,0%
gospodarstwo domowe rolników	13,5%	11,2%
gospodarstwo domowe utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł	13,6%	14,1%

zasięg ubóstwa skrajnego w gospodarstwach z osobami w wieku 0-17 lat	2020 r.	2021 r.
gospodarstwo domowe z co najmniej 1 osobą w wieku 0-17 lat	6,5%	5,3%
gospodarstwo domowe z 1 osobą w wieku 0-17 lat	5,2%	4,0%
gospodarstwo domowe z 2 osobami w wieku 0-17 lat	6,5%	4,9%
gospodarstwo domowe z co najmniej 3 osobami w wieku 0-17 lat	8,7%	8,3%
gospodarstwo domowe bez osób w wieku 0-17 lat	3,4%	2,8%

zasięg ubóstwa skrajnego według wykształcenia głowy gospodarstwa domowego	2020 r.	2021 r.
co najmniej gimnazjalne	11,9%	11,0%
zasadnicze zawodowe/ branżowe	7,8%	7,2%
średnie	4,3%	3,4%
wyższe	1,9%	1,2%

zasięg ubóstwa skrajnego według klasy miejscowości zamieszkania	2020 r.	2021 r.
miasta 500 tys. i więcej mieszkańców	1,6%	1,1%
miasta 100 - 500 tys. mieszkańców	1,6%	1,5%
miasta 20 - 100 tys. mieszkańców	2,3%	2,3%
miasta poniżej 20 tys. mieszkańców	4,4%	3,1%
wieś	9,5%	7,8%

zasięg ubóstwa skrajnego według wieku osób	2020 r.	2021 r.
0-17 lat	5,9%	4,8%
18-64 lata	5,1%	4,3%
65 i więcej lat	4,4%	3,4%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Zasięg ubóstwa..., 2022, s. 6-7;

Po wprowadzeniu Programu „Rodzina 500+”, w znaczący sposób obniżył się wskaźnik ubóstwa skrajnego w polskim społeczeństwie i dotyczył większości badanych grup z dziećmi na utrzymaniu. Znaczną poprawę po wprowadzeniu programu rok do roku (2017 vs 2016), zaobserwowano przede wszystkim wśród rodzin z dziećmi, mieszkańców wsi oraz osób z niższym wykształceniem. W 2017 r. w grupie gospodarstw domowych samotnych matek lub ojców z dziećmi na utrzymaniu nastąpił spadek wskaźnika ubóstwa skrajnego o około 3 p.p., w grupie gospodarstw domowych z co najmniej jednym dzieckiem do lat 16 z orzeczeniem o

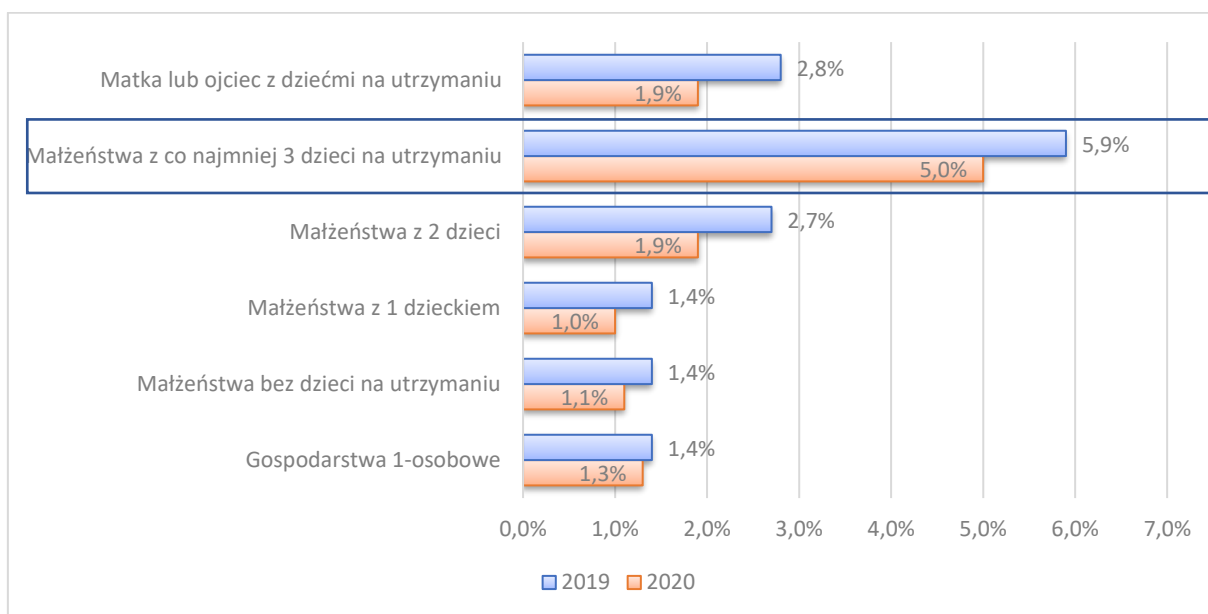
niepełnosprawności o około 3 p.p., natomiast w gospodarstwach domowych z co najmniej 3 dzieci w wieku 0-17 lat wystąpił spadek ubóstwa skrajnego o około 2 p.p. (Zasięg ubóstwa... 2017, 2018, s. 2). Należy zaznaczyć, że znaczący wpływ na spadek ubóstwa oraz na poprawę sytuacji materialnej gospodarstw domowych, miały wypadkowe co najmniej trzech zjawisk w ekonomii Polski, to jest wpływ Programu Rodzina 500+, notowany w tym czasie istotny wzrost wynagrodzeń oraz rekordowy spadek poziomu bezrobocia.

Jednak pomimo opisanej poprawy należy poddać refleksji, że po upływie kolejnych lat od wprowadzenia programu Rodzina 500+, wskaźniki dynamiki zmian zasięgu ubóstwa skrajnego w 2020 r⁵¹. w porównaniu z rokiem poprzednim w grupie gospodarstw domowych z co najmniej trójką dzieci⁵² na utrzymaniu - wskazują na niepokojące zjawiska.

Po pierwsze zasięg ubóstwa skrajnego w tej grupie społecznej wynosi blisko 6% gospodarstw domowych. Po drugie dynamika wzrostu ubóstwa skrajnego w tej grupie wynosi blisko 1% rok do roku. Dla porównania warto zaobserwować analogiczne dane dla gospodarstw domowych z mniejszą liczbą dzieci. W najlepszej kondycji były gospodarstwa domowe z 1dnym dzieckiem, tylko 1,4% gospodarstw domowych było objętych ubóstwem skrajnym, a przyrost skrajnie ubogich gospodarstw wyniósł 0,4 p.p.

⁵¹ Niestety nie ma możliwości przedstawienia bardziej aktualnej informacji w postaci analizy danych 2021 vs 2020r., bowiem raport „Zasięg ubóstwa...”, 2022), nie zawiera takich danych.

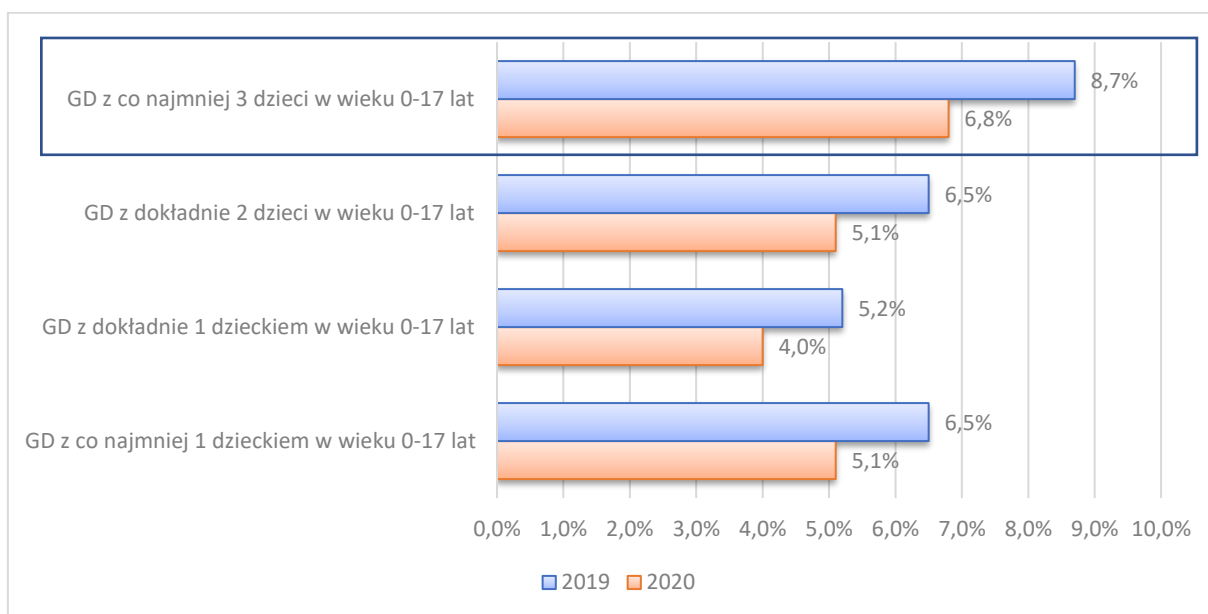
⁵² „Dziecko na utrzymaniu to osoba w wieku 0-14 lat będąca w składzie gospodarstwa domowego lub osoba w wieku 15-25 lat, o ile nie posiada własnego źródła utrzymania i nie pozostaje w związku małżeńskim lub związku nieformalnym. W grupie małżeństw uwzględnione zostały także związki nieformalne”. (cyt.: Zasięg ubóstwa... 2020 Informacje Sygnalne, 2021, s. 6, GUS)

Wykres 9. Zasięg ubóstwa skrajnego w Polsce w 2019r. i 2020r. według typów gospodarstw domowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Dane GUS, Zasięg ubóstwa... 2020 Informacje Sygnalne, 2021, s. 6.

Zdecydowanie gorzej wygląda sytuacja, jeżeli ograniczymy analizę do gospodarstw domowych z trójką dzieci ale w wieku szkolnym czyli do 17 lat. W tej grupie aż 8,7% gospodarstw domowych dysponuje dochodami poniżej granicy ubóstwa skrajnego. Należy podkreślić także olbrzymi wzrost udziału takich gospodarstw domowych w ogólnej liczbie gospodarstw – na przestrzeni 2020 r i 2019 r. nastąpił wzrost odsetka takich gospodarstw o nieomal 2p.p. – w 2019 r było ich 6,8% podczas gdy rok później udział wzrósł do wspomnianych już 8,7%. Niewątpliwie wpływ na to miały turbulencje na rynku pracy wywołane COVID-19. Co warto zauważyć, że nawet świadczenia w ramach Programu Rodzina 500+, nie ochroniły tej grupy przed negatywnymi skutkami ograniczeń w gospodarce i radykalnym pogorszeniem sytuacji finansowej gospodarstw domowych.

Wykres 10. Zasięg ubóstwa skrajnego w 2019 r. i 2020 r. w gospodarstwach domowych z dziećmi w wieku 0-17 lat

Źródło: opracowanie własne na podstawie: dane GUS, Zasięg ubóstwa... 2020 Informacje Sygnalne, 2021, s. 7

Zauważalnym zjawiskiem, który łączy się z Programem „Rodzina 500+”, ale oczywiście także z poprawą sytuacji życiowej i materialnej polskiego społeczeństwa spowodowanej zarówno wzrostem liczby miejsc pracy jak i wzrostem poziomu przeciętnego wynagrodzenia – są zamiany w ocenie swojej sytuacji materialnej przez gospodarstwa domowe. Wyniki badań z 2021r. wskazują na niemal dwukrotny wzrost odsetka gospodarstw domowych, które oceniają swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą lub raczej dobrą i ponad trzykrotny spadek udziału procentowego tych gospodarstw, które oceniają sytuację jako złą lub raczej złą.

Tabela 17 ukazuje wyniki badań prowadzonych przez GUS, autorka zestawiała dane z roku poprzedzającego wprowadzenie programu Rodzina 500+, dane z roku wprowadzenia, roku następującego oraz z roku 2021 r.

Tabela 17. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych w latach 2015-2017 i 2021

		start progra mu Rodzina 500+		
	2015 r.	2016 r.	2017 r.	2021 r.
Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych				
gospodarstwa domowe oceniające swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą lub raczej dobrą	28,5 %	33,5%	37,2 %	53,0 %
gospodarstwa domowe oceniające swoją sytuację materialną jako złą lub raczej złą	15,7 %	13,0%	11,2 %	5,1%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Budżety gospodarstw... 2015, 2017, 2021*, s. 68, s. 50-51, s. 65.;

Na szczególną uwagę zasługuje znaczna poprawa ocen uzyskanych w roku 2017 w odniesieniu do badań z 2015 r. w przypadku gospodarstw domowych z trojgiem i większą liczbą dzieci na utrzymaniu. Grupa gospodarstw domowych, które poprawiły we wskazanym okresie ocenę swojej sytuacji materialnej na ocenę bardzo dobrą i raczej dobrą wzrosła aż 25,5 p.p. Równolegle, w badanym okresie wielodzietne gospodarstwa domowe z co najmniej trójką dzieci, zmniejszyły udział ocen wskazujących na złą lub raczej złą sytuację materialną o 16 p.p (Budżety gospodarstw... 2017, 2018, s. 50-51).

2.3.2.2. Ubóstwo relatywne

Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym⁵³ w Polsce w latach 2008-2021 uległ obniżeniu z poziomu 17,6% do 12% (Zasięg ubóstwa... 2021, s. 3.).

Tabela 18 przedstawia zmianę w wysokości progów zagrożeniem ubóstwem w podziale na dwa typy gospodarstw domowych.

Tabela 18. Progi zagrożenia ubóstwem w roku 2008, 2018, 2019 dla różnych typów gospodarstw domowych

progi zagrożenia ubóstwem	2008r. (badania)	2018r. (badania)	2019r. (badania)
dla 1 osoby dorosłej	9 432 zł	16 790 zł	18 216 zł
dla 2 osób dorosłych i 2 dzieci	19 807 zł	32 260 zł	38 254 zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Dochody i warunki...*, 2020, s. 16;

⁵³ Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (at risk of poverty rate – AROP) pokazuje odsetek osób zamieszkujących w gospodarstwach domowych, w których roczny ekwiwalentny dochód do dyspozycji kształtuje się poniżej progu zagrożenia ubóstwem, który wynosi 60% krajowej mediany rocznych ekwiwalentnych dochodów do dyspozycji. <https://www.gov.pl/attachment/Ob11dd4b-385e-40f2-b> dostęp: 2021.12.25

W oparciu o te progi zostały wyliczone wskaźniki zagrożenia ubóstwem relatywnym, które prezentują odsetek osób dla których dochody na osobę w gospodarstwie domowym są niższe od tej granicy.

Tabela 19. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym w latach 2008, 2018, 2019

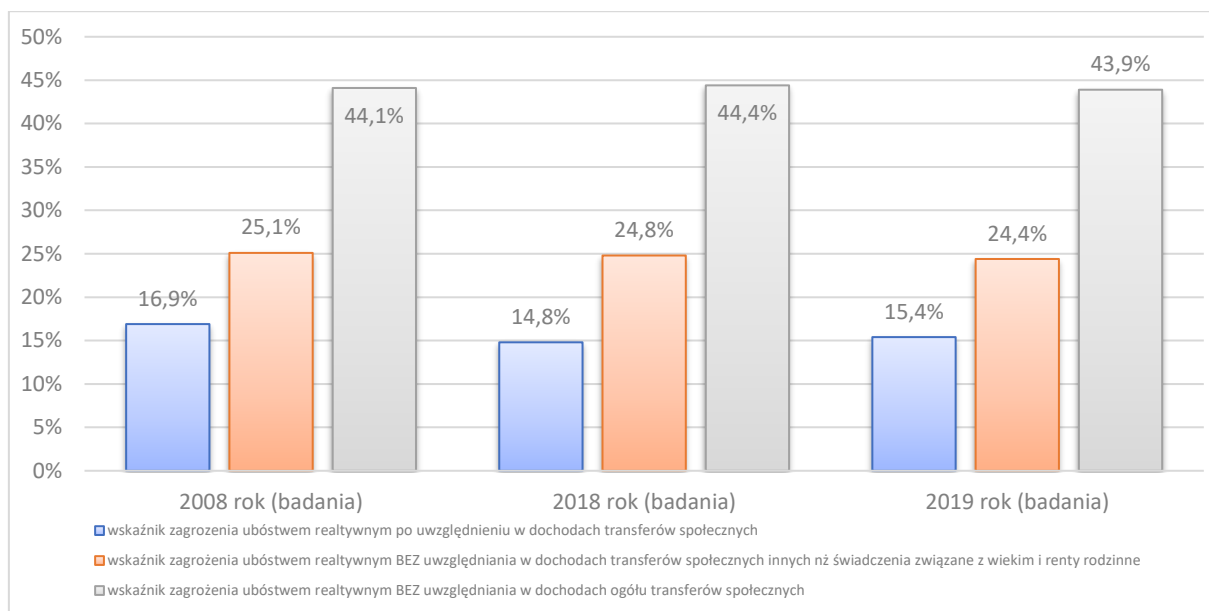
wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym w 2008, 2018, 2019	2008r. (badania)	2018 r. (badania)	2019 r. (badania)
wskaźnik zagrożenia ubóstwem po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych	16,9%	14,8%	15,4%
wskaźnik zagrożenia ubóstwem bez uwzględniania w dochodach transferów społecznych innych niż świadczenia związane z wiekiem i renty rodzinne	25,1%	24,8%	24,4%
wskaźnik zagrożenia ubóstwem bez uwzględniania w dochodach ogółu transferów społecznych	44,1%	44,4%	43,9%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Dochody i warunki..., 2020, s. 17;

Analiza wskaźnika zagrożeniem ubóstwem relatywnym w odniesieniu do dochodów gospodarstw domowych, które nie uwzględniają transferów społecznych pokazuje, że na przestrzeni badanych lat w zasadzie nie uległa zmianie wielkość społeczeństwa zagrożona tym wskaźnikiem – w 2008r było to 44,1% populacji Polski a 2019r. było nim objętym 43,9% populacji. Zmiana zagrożenia ubóstwem relatywnym następuje w odniesieniu do dochodów, które uwzględniają (wszystkie) transfery społeczne – pomiędzy rokiem 2019 a 2009 nastąpił spadek o 1,5% wskaźnika zagrożenia tym ubóstwem (do poziomu 15,4%). Bardzo ciekawą obserwację daje uwzględnienie w rozważaniach wskaźnika zagrożenia ubóstwem przy dochodach, które co prawda uwzględniają transfery społeczne ale tylko te, które są związane z wiekiem (emerytury) oraz renty rodzinne. W takim przypadku około czwarta część społeczeństwa byłaby zagrożoną ubóstwem relatywnym (wskaźnik 24,4% w 2019r.) W tym przypadku także odsetek społeczeństwa zagrożonego ubóstwem nie ulega zmianie na przestrzeni badanych lat, wskaźnik ten utrzymuje się na poziomie około 25% (Dochody i warunki..., 2020, s. 16-17).

Z powyższych danych możemy wnioskować, że obniżenie wskaźnika zagrożenia ubóstwem relatywnym (analizowanym po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych) dokonała się niemal wyłącznie dzięki przekazanim transferom społecznym do gospodarstw domowych. Pomiedzy 2018 a 2019 r. wartość wskaźnika ubóstwa relatywnego zmieniła się z 14,8% do 15,4% ale nie była to zmiana znacząca, niemniej jednak może wskazywać

na ewentualną zmianę trendu. W przypadku wskaźników, które nie uwzględniają transferów społecznych, różnice w wartościach, między dwoma omawianymi latami, również nie były znaczące, co wskazuje na utrzymywanie się wcześniej opisanych zjawisk wysokiego udziału transferów społecznych w niwelowaniu ubóstwa w Polsce. (Dochody i warunki życia ludności... 2019, 2021, s. 16)

Wykres 11. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym w 2008, 2018 i 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Dane GUS, *Dochody i warunki życia ludności... 2019, 2021*, s. 17

W przypadku gospodarstw domowych z dziećmi poniżej 18 lat, wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym kształtował w ostatnich latach na poziomie 14,1% (2019 r.) oraz 13,1% (2018 r.). Warto zauważyć, że przed wprowadzeniem Programu „Rodzina 500+” znajdował się na poziomie ponad 20,5% (2015 r.) i 19,8% (2016 r.). Natomiast w odniesieniu do rodzin z trójką i większą liczbą dzieci przed wprowadzeniem Programu „Rodzina 500+” wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym wynosił 32,8% w 2016r. Obecny, obiektywnie wysoki poziom wskaźnika zagrożenia ubóstwem w tej grupie społecznej (prawie 1/7 członków wielodzietnych gospodarstw domowych) jeszcze dekadę wcześniej czyli w 2005r. był na poziomie aż (!) 45%. (Dochody... 2015, 2016, 2018, 2019, s. 149, s. 149, s. 187, s. 145). Wydaje się, że tak radykalny spadek ryzyka zagrożenia ubóstwem relatywnym wielodzietnych gospodarstw domowych jest przede wszystkim rezultatem funkcjonowania w Polsce narzędzia realizowanego w ramach polityki gwarantowanego dochodu podstawowego jakim jest Program Rodzina 500+.

Ponieważ przedmiotem niniejszej dysertacji są strategie radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w wielodzietnych gospodarstwach domowych warto sprawdzić na ile wynagrodzenie minimalne w Polsce jest nośnikiem gwarancji pozostawania poza sferą ubóstwa przez wielodzietne gospodarstwa domowe. Bazując na konstytucyjnym prawie do wynagrodzenia godziwego (omówionego w rozdziale 2.1.1), które powinno pozwolić na zabezpieczenie potrzeb pracownika i pozostałych członków jego gospodarstwa domowego oraz na liniach ubóstwa na poziomie minimum socjalnego i minimum egzystencji autorka poddała refleksji wypełnianie wskazanego prawa w odniesieniu do wielodzietnych gospodarstw domowych. Poszukiwanie odpowiedzi na to pytanie polegało na porównaniu kwoty dochodu osiąganego z pracy przez dwie dorosłe osoby pracujące w pełnym wymiarze czasu pracy, które są wynagradzane na poziomie wynagrodzenia minimalnego oraz wartości koszyka dóbr minimum egzystencji i koszyka dóbr minimum socjalnego dla wielodzietnego gospodarstwa domowego.

Tabela 20 pokazuje sytuację gospodarstwa domowego z maksymalnie trójką dzieci⁵⁴ a zatem można dedukować, że sytuacja ekonomiczna w gospodarstwach domowych o analogicznym poziomie osiągniętych dochodów z pracy, ale z większą liczbą dzieci jest gorsza. Wyniki przeprowadzonej analizy pokazują, że praca obojga dorosłych nie wystarcza na pokrycie wydatków zdefiniowanych w koszyku minimum socjalnego. Dane pokazują, że w 2020r.⁵⁵ kwota uzyskiwanego łącznego dochodu z pracy pokrywała $\frac{3}{4}$ wydatków gospodarstwa domowego zdefiniowanych w koszyku minimum socjalnego. Warto także zauważyć, że aż do 2007r. dochody z pracy dwóch dorosłych osób nie pozwalały nawet na pokrycie 50% wydatków z koszyka minimum socjalnego, a przekroczenie granicy 60% w zakresie realizacji konsumpcji nastąpiło dopiero w 2015r., czyli po ponad 25 latach od czasu transformacji systemowej.

⁵⁴ dane, które publikuje IPISS, ograniczają się do maksymalnie 3 dzieci w gospodarstwie domowym.

⁵⁵ badania do niniejszej dysertacji były prowadzone w 2020r.

Tabela 20. Wartość minimum socjalnego dla wielodzietnego gospodarstwa domowego, w latach 1995 – 2020 w porównaniu z poziomem wynagrodzenia minimalnego osiąganego przez dwie osoby dorosłe

rok	płaca minimalna brutto na 31 XII	płaca minimalna netto na 31 XII	Suma płac minimalnych netto dla 2 dorosłych (M+K)	minimum socjalne dla 5-osobowego gospodarstwa domowego M+K+Dmł+2xDst	różnica: suma płac minimalnych w dyspozycji gospodarstwa domowego oraz minimum socjalnego	Suma płac minimalnych do minimum socjalnego dla 5 osobowego gospodarstwa domowego
1995	305 zł	248 zł	496 zł	1 209 zł	-713 zł	41%
1996	370 zł	296 zł	591 zł	1 472 zł	-881 zł	40%
1997	450 zł	348 zł	696 zł	1 791 zł	-1 094 zł	39%
1998	500 zł	381 zł	762 zł	2 085 zł	-1 323 zł	37%
1999	670 zł	493 zł	986 zł	2 286 zł	-1 300 zł	43%
2000	700 zł	513 zł	1 026 zł	2 576 zł	-1 550 zł	40%
2001	760 zł	559 zł	1 118 zł	2 744 zł	-1 625 zł	41%
2002	760 zł	562 zł	1 124 zł	2 839 zł	-1 716 zł	40%
2003	800 zł	588 zł	1 177 zł	2 853 zł	-1 677 zł	41%
2004	824 zł	603 zł	1 206 zł	2 974 zł	-1 768 zł	41%
2005	849 zł	617 zł	1 235 zł	3 085 zł	-1 851 zł	40%
2006	899 zł	648 zł	1 296 zł	3 056 zł	-1 760 zł	42%
2007	936 zł	698 zł	1 396 zł	3 155 zł	-1 759 zł	44%
2008	1 126 zł	845 zł	1 690 zł	3 342 zł	-1 652 zł	51%
2009	1 276 zł	955 zł	1 910 zł	3 466 zł	-1 556 zł	55%
2010	1 317 zł	984 zł	1 968 zł	3 687 zł	-1 718 zł	53%
2011	1 386 zł	1 032 zł	2 065 zł	3 915 zł	-1 850 zł	53%
2012	1 500 zł	1 112 zł	2 224 zł	4 104 zł	-1 880 zł	54%
2013	1 600 zł	1 181 zł	2 363 zł	4 206 zł	-1 843 zł	56%
2014	1 680 zł	1 237 zł	2 474 zł	4 177 zł	-1 702 zł	59%
2015	1 750 zł	1 286 zł	2 572 zł	4 198 zł	-1 626 zł	61%
2016	1 850 zł	1 356 zł	2 711 zł	4 273 zł	-1 562 zł	63%
2017	2 000 zł	1 414 zł	2 827 zł	4 447 zł	-1 620 zł	64%
2018	2 100 zł	1 483 zł	2 966 zł	4 560 zł	-1 594 zł	65%
2019	2 250 zł	1 588 zł	3 176 zł	4 760 zł	-1 584 zł	67%
2020	2 600 zł	1 877 zł	3 753 zł	4 981 zł	-1 228 zł	75%
2021	2 800 zł	2 062 zł	4 123 zł	5 255 zł	-1 132 zł	78%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i IPISS, <https://www.ipiss.com.pl/pion-badawczy-polityki-spoecznej/wysokosc-minimum-socjalnego/>; dostęp: 2023.02.25; * Obliczenie brutto- netto w okresie 2000-2021: http://www.infor.pl/kalkulatory/netto_brutto.html#form; Przeliczenie brutto- netto w okresie 1995-2000 wg przelicznika dla 2000 r.; od 2006 r. zmodyfikowano obliczenia minimum socjalnego. * M= mężczyzna, K= kobieta; Dmł= dziecko młodsze; Dst = dziecko starsze

Autorka w analogiczny sposób poddała refleksji sytuację ekonomiczną wielodzietnych gospodarstw domowych (z trójką dzieci), w której dwie osoby dorosłe pracują w pełnym

wymiarze czasu pracy osiągając minimalne wynagrodzenie - sprawdzając możliwość pokrycia wydatków zdefiniowanych w koszyku minimum egzystencji.

Tabela 21. Wartość minimum egzystencji dla wielodzietnego gospodarstwa domowego, w latach 1995 – 2020 w porównaniu z poziomem wynagrodzenia minimalnego osiąganego przez dwie osoby dorosłe

rok	płaca minimalna brutto na 31 XII	płaca minimalna netto na 31 XII	Suma płac minimalnych netto dla 2 dorosłych (M+K)	minimum egzystencji dla 5-osobowego gospodarstwa domowego M+K+Dmł+2xDst	różnica: suma płac minimalnych w dyspozycji gospodarstwa domowego oraz minimum egzystencji	suma płac minimalnych do minimum egzystencji dla 5 osobowego gospodarstwa domowego
1995	305 zł	248 zł	496 zł	661 zł	-165 zł	75%
1996	370 zł	296 zł	591 zł	788 zł	-197 zł	75%
1997	450 zł	348 zł	696 zł	936 zł	-239 zł	74%
1998	500 zł	381 zł	762 zł	1 109 zł	-347 zł	69%
1999	670 zł	493 zł	986 zł	1 225 zł	-239 zł	81%
2000	700 zł	513 zł	1 026 zł	1 364 zł	-338 zł	75%
2001	760 zł	559 zł	1 118 zł	1 420 zł	-301 zł	79%
2002	760 zł	562 zł	1 124 zł	1 470 zł	-347 zł	76%
2003	800 zł	588 zł	1 177 zł	1 476 zł	-299 zł	80%
2004	824 zł	603 zł	1 206 zł	1 550 zł	-345 zł	78%
2005	849 zł	617 zł	1 235 zł	1 617 zł	-383 zł	76%
2006	899 zł	648 zł	1 296 zł	1 650 zł	-354 zł	79%
2007	936 zł	698 zł	1 396 zł	1 718 zł	-323 zł	81%
2008	1 126 zł	845 zł	1 690 zł	1 805 zł	-114 zł	94%
2009	1 276 zł	955 zł	1 910 zł	1 942 zł	-32 zł	98%
2010	1 317 zł	984 zł	1 968 zł	2 070 zł	-102 zł	95%
2011	1 386 zł	1 032 zł	2 065 zł	2 193 zł	-128 zł	94%
2012	1 500 zł	1 112 zł	2 224 zł	2 281 zł	-57 zł	97%
2013	1 600 zł	1 181 zł	2 363 zł	2 383 zł	-20 zł	99%
2014	1 680 zł	1 237 zł	2 474 zł	2 389 zł	86 zł	104%
2015	1 750 zł	1 286 zł	2 572 zł	2 389 zł	183 zł	108%
2016	1 850 zł	1 356 zł	2 711 zł	2 427 zł	284 zł	112%
2017	2 000 zł	1 414 zł	2 827 zł	2 511 zł	316 zł	113%
2018	2 100 zł	1 483 zł	2 966 zł	2 588 zł	378 zł	115%
2019	2 250 zł	1 588 zł	3 176 zł	2 747 zł	429 zł	116%
2020	2 600 zł	1 877 zł	3 753 zł	2 872 zł	881 zł	131%
2021	2 800 zł	2 062 zł	4 123 zł	2 995 zł	1 128 zł	138%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i IPISS, <https://www.ipiss.com.pl/pion-badawczy-polityki-spolecznej/wysokosc-minimum-egzystencji/>; dostęp: 2023.02.25; * Obliczenie brutto- netto w okresie 2000-2021: http://www.infor.pl/kalkulatory/netto_brutto.html#form; Przeliczenie brutto- netto w okresie 1995-2000 wg przelicznika dla 2000 r.; od 2006 r. zmodyfikowano obliczenia minimum socjalnego. * M= mężczyzna, K= kobieta; Dmł = dziecko młodsze; Dst = dziecko starsze

Dane przedstawione w Tabeli 21 pokazują, że te gospodarstwa domowe aż do 2014 r. były skazane na skrajne ubóstwo, co było sprzeczne z zawartą umową społeczną o zabezpieczeniu najuboższych, mającą odzwierciedlenie w zapisach Konstytucji RP o godziwym wynagrodzeniu.

Stanisława Golinowska opisując ubóstwo i ubogich w książce „O polskiej biedzie w latach 1990-2015. Definicje, miary i wyniki” (2018, s. 14-16) napisała o współczesnych ubogich: *„W XXI wieku (...) ubogi nie jest już niedojadającym i nieodpowiednio ubranym zimą oraz chorującym i przedwcześnie postarzałym człowiekiem. Współczesny ubogi nie różni się od innych ludzi. Ma natomiast niewystarczające dochody, aby zaspokoić potrzeby dyktowane przez rynek, bogaty w liczne i atrakcyjne dobra konsumpcyjne”*. Autorka dysertacji przytacza ten cytat bowiem stanowi on doskonałe podsumowanie przedstawionej refleksji o możliwościach zabezpieczenia potrzeb wielodzietnych gospodarstw domowych przez pracujących rodziców, którzy są wynagradzani na poziomie wynagrodzenia minimalnego.

2.4. Nierówności dochodowe gospodarstw domowych

Ekonomiści uważają, że nadmierne dysproporcje w dochodach ludności są niekorzystne dla wzrostu i rozwoju gospodarczego (Kharas, Gertz, 2010) oraz negatywnie oddziałują na stosunki społeczne powodując wzrost konfliktów (Duclos, Esteban, Ray, 2004). Dlatego niwelowanie nierówności dochodowych to jeden z priorytetów polityki społeczno-ekonomicznej, bowiem utrzymujący się stan napięcia społecznego to co prawda z jednej strony siła motoryczna wzrostu gospodarczego ale jednocześnie powód do niezadowolenia z istniejącej sytuacji, która jest odczuwana i demonstrowana przez „pokrzywdzone” grupy społeczne (Kołodko, 2013, s. 380). W efekcie tego narasta frustracja, zarówno na poziomie indywidualnym jak i społeczeństwa, która jest owocem „efektu demonstracji”, nazywanego przez Grzegorza Przekotę (2021, s. 16) efektem „bo inni już mają”. Nierówności ekonomiczno-społeczne, a szczególnie nierówności majątkowo-dochodowe są rozumiane jako nieakceptowalny społecznie podział dóbr materialnych i niematerialnych.

Należy dodatkowo zauważyć, że dokonując oceny spójności społeczno-ekonomicznej kraju czy wybranej grupy społecznej bierze się pod uwagę dwie cechy – pierwszą jest zagrożenie ubóstwem a drugą jest sytuacja dochodowa gospodarstw domowych, która przejawia się

w nierównomiernym rozkładzie dochodów (Zwiech, 2017, s. 128-136). Zagrożenie ubóstwem gospodarstw domowych w Polsce zostało omówione w rozdziale 2.3, natomiast teraz należy poddać refleksji zjawisko nierówności dochodowych gospodarstw domowych występujące w Polsce. Jak już zostało zaznaczone powyżej, występowanie w społeczeństwie nierówności dochodowych jest naturalnym zjawiskiem. Poszczególne osoby różnią się między sobą pracowitością, zdolnościami, rodzajem pracy, którą wykonują a przez to zróżnicowane są pod względem dochodów gospodarstwa domowe, które tworzą (Przekota, 2021, s. 16). Powoduje to, że nierówności dochodowe są do pewnego stopnia akceptowalne społecznie a nawet pożądane, ale już to samo społeczeństwo nie akceptuje nadmiernego zróżnicowania dochodowego a także poprawy jakości życia grup lepiej uposażonych niejako kosztem grup gorzej uposażonych (Dworkin, 2002, s. 106–143). Takie sytuacje prowadzą bowiem do wzrostu napięć i nasilenia niekorzystnych procesów demograficznych i społecznych (Wołoszyn, Głowicka-Wołoszyn, 2015, s. 396–407). Zatem problemu nie stanowi fakt występowania nierówności dochodowych ale ich skala lub też zachodzące procesy pogłębiania się nierówności (Wołoszyn, Głowicka-Wołoszyn, 2018, s. 129-130). Jak zaważyła Patrycja Zwiech (2013, s. 90), podstawowe pytanie dotyczące nierówności sprowadza się „*nie do tego czy nierówności dochodowe powinny istnieć ale raczej do tego w jakim stopniu możemy je tolerować*”. Stąd też jednym z celów polityki społecznej i gospodarczej realizowanej w Unii Europejskiej⁵⁶ jest zmniejszenie nierówności dochodowych, ze szczególnym uwzględnieniem osób i gospodarstw domowych, szczególnie zagrożonych ubóstwem (Przekota, 2021, s 16-17).

2.4.1. Wskaźniki nierówności dochodowych gospodarstw domowych.

Do zbadania poziomu nierówności dochodowych gospodarstw domowych najczęściej wykorzystywaną miarą jest **współczynnik Giniego**⁵⁷, który jest czytany w taki sposób, że im

⁵⁶ Niwelowanie dysproporcji dochodowych między krajami i regionami UE jest jednym z priorytetów polityki spójności i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu realizowanych w UE (Wersja skonsolidowana Traktatu o Unii Europejskiej art. 3, ust. 3: „Wspiera spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną oraz solidarność między Państwami Członkowskimi”) – ale tożsame cele stoją przed polityką krajową dla Polski. Wzrost spójności społeczno- -gospodarczej jest również głównym celem przyjętej w Polsce na początku 2017 r. „Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020” (Strategia 2017).

⁵⁷ Współczynnik Giniego – to miara nierówności rozkładu dochodów; przybiera wartość między 0 a 1 (odpowiednio: między 0 a 100). Wskaźnik ten osiągnąłby wartość 0 (rozkład jednorodny), gdyby wszystkie osoby miały ten sam dochód, natomiast wartość 1, gdyby wszystkie osoby poza jedną miały dochód zerowy. Zatem, im wyższa jest wartość wskaźnika, tym większy jest stopień koncentracji dochodów i większe jest ich zróżnicowanie. W badaniu EU-SILC wskaźnik ten wyliczono dla rocznego ekwiwalentnego dochodu do dyspozycji gospodarstwa

niższa wartość wskaźnika, tym bardziej równomierny jest rozkład dochodów. Indeks Giniego już na poziomie poniżej 30% jest traktowany jako potwierdzenie relatywnie niskiego rozwarstwienia dochodowego społeczeństwa i potwierdzenie realizacji takiej polityki społecznej, która służy wyrównaniu poziomu zaspokojenia potrzeb a także likwidowaniu ubóstwa dochodowego (Stawicka, 2012, s. 125-135).

Badając przeciętne dochody gospodarstw domowych w Polsce od 2008 r. można zauważyć, że wartość tego wskaźnika stopniowo malała (w tym przechodząc okresy stabilizacji), co oznacza to spadek nierówności średnich dochodów gospodarstw domowych na przestrzeni obserwowanego okresu. Pomiedzy 2008 a 2020r. nastąpił spadek o nieomal 5 p.p., i pomimo wahnięcia w 2019 r. (wzrost o 0,7 p.p.) w ostatnim roku badawczym kształtuje się na poziomie 27,2 (Dochody i warunki...2020, 2021, s. 51).

Kolejnym wskaźnikiem używanym do zbadania nierówności dochodowych gospodarstw domowych jest **wskaźnik zróżnicowania kwintylowego** ($S80/S20$)⁵⁸, który określa stosunek sumy dochodów do dyspozycji osiągniętych przez 20% gospodarstw domowych o najwyższym poziomie dochodów (najwyższa grupa kwintylowa) do sumy dochodów uzyskanych przez 20% gospodarstw domowych o najniższym poziomie dochodów (najniższa grupa kwintylowa). Wskaźnik ten informuje o tym ile razy dochody najbogatszych gospodarstw domowych są wyższe od dochodów najuboższych. Im wartość bliższa jest 1, tym dochody są bardziej równomierne w badanej społeczności.

Wartości wskaźników zróżnicowania kwintylowego $S80/S20$ obserwowanego w latach 2008-2020, wskazują także na proces stopniowego i sukcesywnego zmniejszania się rozwarstwienia w dochodach między najbogatszą i najuboższą grupą ludności Polski. Między badaniami z 2008 i 2020 roku wartość $S80/S20$ obniżyła się z poziomu 5,1 do 4,1. Pomimo wahnięcia w 2019 r. (podobnie jak we współczynniku Giniego) możemy mówić o wieloletnim trendzie zmniejszania się nierówności rozkładu dochodów w polskich gospodarstwach domowych (Dochody i warunki życia ludności... 2020, 2022, s. 51).

domowego. (za: <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/103,pojecie.html>; dostęp 2021.10.24)

⁵⁸ Nierówność rozkładu dochodów $S80/S20$ (wskaźnik zróżnicowania kwintylowego) Stosunek sumy dochodów uzyskanych przez 20% osób o najwyższym poziomie dochodów (najwyższa grupa kwintylowa) do sumy dochodów uzyskanych przez 20% osób o najniższym poziomie dochodów (najniższa grupa kwintylowa). W badaniu EU-SILC wskaźnik ten wyliczono dla rocznego ekwiwalentnego dochodu do dyspozycji gospodarstwa domowego. (za: [Główny Urząd Statystyczny / Metainformacje / Słownik pojęć / Pojęcia stosowane w statystyce publicznej](#); dostęp 2021.10.24)

Tabela 22. Wybrane miary zróżnicowania przeciętnego dochodu do dyspozycji w Polsce w latach 2008-2020

rok badania = dochód z roku poprzedniego

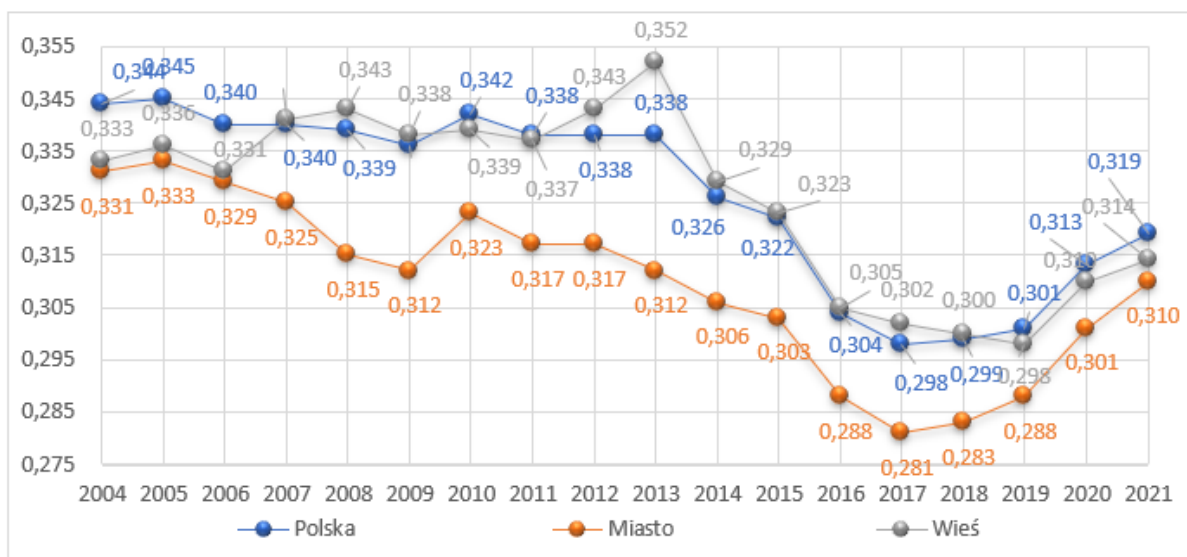
(a) Rok odniesienia w Strategii Europa 2020 dla pomiaru celu z obszaru ubóstwa.

(b) Współczynnik Giniego liczony dla rocznego ekwiwalentnego dochodu do dyspozycji gospodarstwa domowego.

Miary zróżnicowania dochodów	2008 (a)	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Wsp. Giniego (b)	32,0	31,4	31,1	31,1	30,9	30,7	30,8	30,6	29,8	29,2	27,8	28,5	27,2
S80/S20	5,1	5,0	5,0	5,0	4,9	4,9	4,9	4,9	4,8	4,5	4,3	4,4	4,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: dane GUS, Dochody i warunki życia ludności... 2020, 2022, s. 51

Warto jeszcze poddać refleksji zróżnicowanie dochodów na osobę w gospodarstwach domowych mierzone współczynnikiem Giniego w podziale na miejsce zamieszkania czyli miasto/ wieś. Przedstawione dane obejmują okres od 2004r., czyli roku wstąpienia Polski w strukturę Unii Europejskiej, a data ta stanowi swoistą cezurę czasową w zakresie sytuacji dochodowej gospodarstw domowych w Polsce. Notowany w latach 2014-2017 wyraźny spadek zróżnicowania dochodów na osobę w gospodarstwach domowych w 2018 r. został zahamowany, a od 2019 r. zróżnicowanie dochodów wzrasta. Warto jednak zauważyć, że obniżenie wartości tego współczynnika w ostatnich siedmiu latach jest wyraźne (Sytuacja gospodarstw ...2021, 2022, s. 5)

Wykres 12. Zróżnicowanie dochodów mierzone współczynnikiem Giniego dla Polski według miejsca zamieszkania w latach 2004–2021

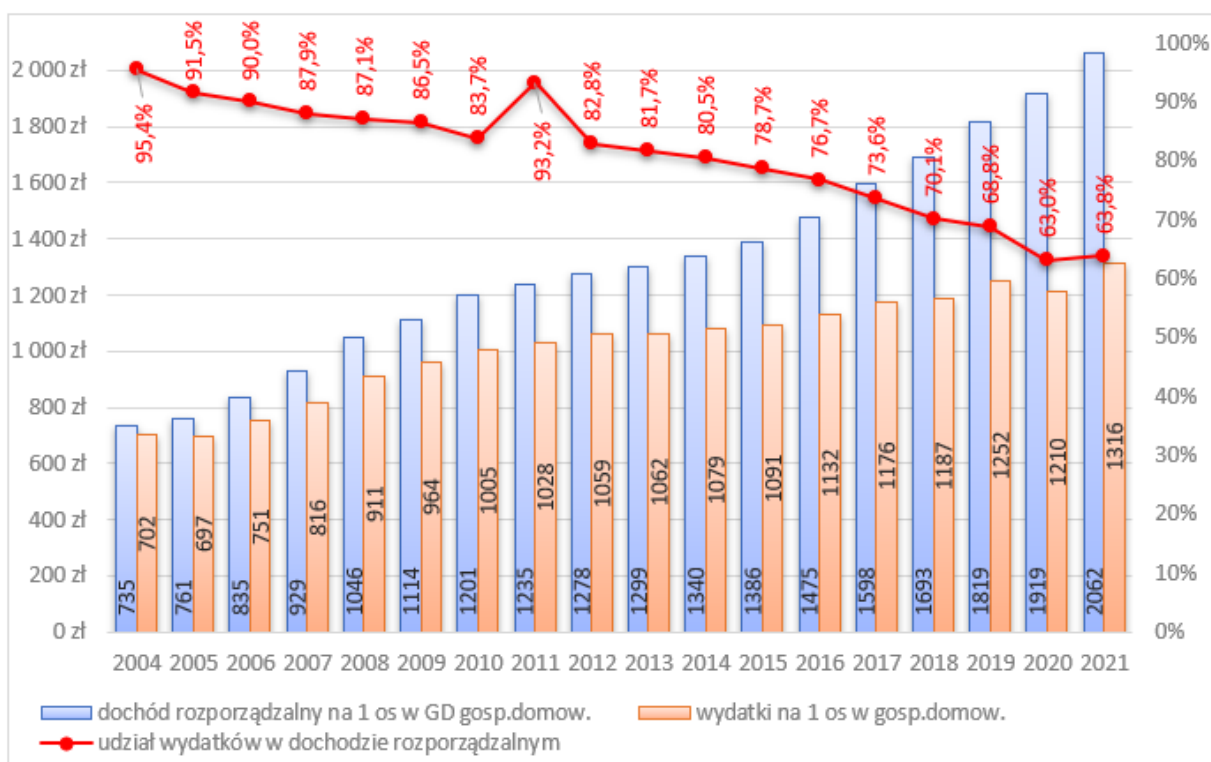
Źródło: opracowanie własne, na podstawie: dane GUS, Sytuacja gospodarstw domowych... 2021, 2022, s. 5.

Zróźnicowanie dochodów na osobę obliczone współczynnikiem Giniego, wskazuje na zmniejszenie się rozwarstwienia dochodowego w latach 2015-2017 o poziom, który jest porównywalny ze spadkiem tego wskaźnika w ciągu wcześniejszych 10 lat (okres 2005-2015). Ekonomiści są zdania, że Program „Rodzina 500+” odegrał w tym rolę nie do przecenienia (Budżety gospodarstw domowych w 2019, 2020, s. 23). W 2021 r. zróźnicowanie dochodów na osobę w gospodarstwach domowych wyniosło 0,319, przy czym w miastach systematycznie wzrasta rozwarstwienie dochodów na osobę począwszy od 2017r, natomiast na wsi wzrost rozpoczął się dopiero w 2020 r. (Sytuacja gospodarstw domowych... 2021, 2022, s. 5).

2.4.2. Zróźnicowanie dochodów gospodarstw domowych w Polsce

Analizę nierówności dochodowych warto rozpocząć od prezentacji rozkładu dochodów rozporządzalnych i wydatków na 1 osobę. Okres przedstawianych danych (2004-2021) jest zbieżny z okresem w jakim poddany analizie został wskaźnik nierówności Giniego na osobę w gospodarstwie domowym z podziałem na miasto i wieś i prezentuje sytuację dochodową gospodarstw domowych po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Natomiast analizując w rozdziale 2.4 nierówności dochodowe gospodarstw domowych, autorka poddawała refleksji dane z trzech lat: z roku 2019, czyli poprzedzającego przeprowadzone badania do niniejszej dysertacji, kolejno z roku 2020 r. czyli okresu prowadzonych badań, oraz z roku 2021r. aby zaobserwować na ile badane wskaźniki uległy zmianie.

Sytuacja materialna gospodarstw domowych w latach 2004-2021 systematycznie ulegała poprawie. W roku 2021 przeciętny poziom miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę w gospodarstwach domowych wyniósł (w zaokrągleniu do 1 zł) 2.062 zł i był realnie wyższy o 2,2% od dochodu z roku 2020 (a nominalnie o 7,4%). Gospodarstwa domowe osiągnęły zarówno wyższe dochody jak i ponosiły wyższe wydatki, zaś w ostatnich dwóch latach ustabilizował się udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym na poziomie zbliżonym do 63% (Sytuacja gospodarstw...2021, 2022, s.1).

Wykres 13. Poziom przeciętnych miesięcznych dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwie domowym oraz udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym w latach 2004-2021.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: dane GUS, *Sytuacja gospodarstw...* 2021, 2022, s. 1

Nierówności dochodowe gospodarstw domowych są szczególnie widoczne jeżeli poddamy analizie rozkład dochodów w podziale na grupy kwintylowe.

Tabela 23 prezentuje wartości przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego oraz wydatków na 1 osobę oraz udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym w gospodarstwach domowych w latach 2019-2021. Dla ogółu społeczeństwa w Polsce w badanym okresie udział wydatków w dochodach nie uległ specjalnej zmianie – obniżył się o 5 p.p. (z 68,8% do 63,8%), natomiast bardzo widoczne jest pogorszenie sytuacji materialnej osób w I grupie kwintylowej. O ile w 2019 r. wydatki były wyższe o 12,6% od osiągniętych dochodów (co oznacza finansowanie wydatków z wcześniejszych oszczędności, pożyczek, pomocy od rodziny i innych form odroczenia płatności w czasie), o tyle w roku 2021r. w tej grupie wydatki stanowiły 151,5% (!) osiągniętych dochodów rozporządzalnych. Jest to jedyna grupa kwintylowa, w której nastąpił wzrost udziału wydatków w dochodzie rozporządzalnym na 1 osobę w badanym okresie. Najwyższy spadek udziału wydatków wystąpił wśród najbogatszych, czyli w V grupie kwintylowej – o blisko 9 p.p. W pozostałych grupach kwintylowych spadek udziału wydatków

w dochodach był na zbliżonym poziomie i wynosił 5-6 p.p. To oznacza, że w badanym okresie nierówności dochodowe w społeczeństwie polskim podzielonym na grupy kwintylowe jeszcze się pogłębiły. Biedni stali się jeszcze biedniejsi a bogaci jeszcze bogatsi.

Tabela 23. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych oraz udział przeciętnych miesięcznych wydatków w dochodzie rozporządzalnym według grup kwintylowych w latach 2019-2021

grupa	rok	Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 os w gospodarstwie domowym	Przeciętne miesięczne wydatki na 1 os w gospodarstwie domowym	udział % wydatków w dochodzie rozporządzalnym	krotność przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego do wartości I grupy kwintylowej	krotność przeciętnych miesięcznych wydatków do wartości I grupy kwintylowej
ogółem	2019	1 819 zł	1 252 zł	68,8%	2,56	1,57
	2020	1 919 zł	1 210 zł	63,0%	2,87	1,43
	2021	2 062 zł	1 316 zł	63,8%	3,16	1,33
I grupa kwintylowa	2019	711 zł	800 zł	112,6%	--	--
	2020	668 zł	846 zł	126,5%	--	--
	2021	652 zł	987 zł	151,5%	--	--
II grupa kwintylowa	2019	1 237 zł	907 zł	73,3%	1,74	1,13
	2020	1 310 zł	889 zł	67,9%	1,96	1,05
	2021	1 392 zł	950 zł	68,2%	2,13	0,96
III grupa kwintylowa	2019	1 606 zł	1 110 zł	69,1%	2,26	1,39
	2020	1 714 zł	1 065 zł	62,1%	2,57	1,26
	2021	1 831 zł	1 153 zł	63,0%	2,81	1,17
IV grupa kwintylowa	2019	2 060 zł	1 362 zł	66,1%	2,90	1,70
	2020	2 185 zł	1 321 zł	60,4%	3,27	1,56
	2021	2 351 zł	1 411 zł	60,0%	3,61	1,43
V grupa kwintylowa	2019	3 491 zł	2 083 zł	59,7%	4,91	2,60
	2020	3 728 zł	1 931 zł	51,8%	5,58	2,28
	2021	4 099 zł	2 085 zł	50,9%	6,29	2,11

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Budżety gospodarstw... 2020, 2021, s. 29, Budżety gospodarstw... 2021, 2022, s. 39*

Analizując prezentowane powyżej dane warto jeszcze zwrócić uwagę, że przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w 2021 r. w V grupie kwintylowej był 6,3 razy wyższy od dochodu osiąganego w I grupie kwintylowej i ta różnica pogłębiła się od roku 2019, w którym był wyższy 4,9 razy. Oznacza to postępujące rozwarstwienie pomiędzy osiągniętymi najwyższe przeciętne dochody w stosunku do najbiedniejszych. Wpisuje się w to zjawisko druga zmienna czyli poziom wydatków. W 2019 r. najbogatsza grupa wydawała 2,6 razy więcej od grupy

najuboższych, a w 2021 r wielkość ta spadła do 2,1 krotności - co wynika z dwóch powodów. Po pierwsze poziom wydatków w grupie najbogatszych ustabilizował się i utrzymuje się na podobnym poziomie (co widać w danych wartościowych), co oznacza, że bogaci osiągnęli swoiste nasycenie konsumpcyjne, a po drugie grupa najuboższych zwiększyła swoją konsumpcję i ponoszone wydatki z kwoty 800zł na 987 zł (o ponad 20%). Opisanie charakterystyki pokazuje pogłębiające się w ciągu ostatnich lat nierówności dochodowe w zakresie skrajnych grup kwintylowych, natomiast grupy kwintylowe „środka” ani w znaczący sposób nie zmieniły udziałów wydatków w dochodzie rozporządzalnym ani też krotności rozporządzalnych dochodów w odniesieniu do wartości najbiedniejszych ani też krotności wydatków w odniesieniu do I grupy kwintylowej (Budżety gospodarstw... 2020, 2021, s. 39, Budżety gospodarstw...2021, 2022, s. 39).

Sytuacja dochodowa gospodarstw domowych jest czynnikiem, który wyraźnie różnicuje zarówno poziom wydatków jak i ich strukturę. Wyraża się to między innymi większym obciążeniem budżetów rodzin najuboższych wydatkami na podstawowe dobra, które w badaniach GUS są klasyfikowane jako „żywność i napoje bezalkoholowe oraz stałe opłaty mieszkaniowe”.

W latach 2019-2021 w budżetach gospodarstw domowych należących do I grupy kwintylowej omawiana grupa stanowiła około 50% wszystkich wydatków. Natomiast w najbogatszych gospodarstwach domowych (V grupa kwintylowa) udział ten wzrósł z poziomu około 36% w 2019r. do poziomu około 39% w kolejnych dwóch latach. Zatem najbiedniejsze gospodarstwa przeznaczają połowę swoich wydatków aby zabezpieczyć podstawowe potrzeby. Informację tę należy połączyć z prezentowaną powyżej, czyli udziałem wydatków w dochodach rozporządzalnych gospodarstw domowych w poszczególnych grupach kwintylowych. Wśród najbiedniejszych udział ten wzrósł w ciągu obserwowanych lat z poziomu 113% do 152% dochodów do dyspozycji, co oznacza realnie zdecydowanie wyższy udział wydatków na zaspokojenie podstawowych potrzeb wśród najbiedniejszych w dochodach, które rzeczywiście ma do dyspozycji gospodarstwo domowe (Budżety gospodarstw...2020, 2021, s. 31-32, Budżety gospodarstw...2021, 2022, 40).

Szczególnego porównania wymaga jeszcze wartość wydatków potrzebnych na zaspokojenie podstawowych potrzeb w zależności od grupy dochodowej. Wartość wydatków w V grupie jest około 35% wyższa niż średnia krajowa – natomiast wartość wydatków w I grupie kwintylowej była niższa o ponad 30% w 2019r a w dwóch kolejnych latach o przeszło 20%.

Zatem delta różnicy wartości wydatków względem średniej krajowej jest zbliżona aż do 60% - czyli zaspakajając podstawowe potrzeby najbogatsi kupują zdecydowanie droższe produkty podstawowe i nie limitują szczególnie zużycia mediów. Omówione dane prezentowane są w tabeli poniżej.

Tabela 24. Wartość wydatków na żywność, napoje bezalkoholowe oraz opłaty mieszkaniowe oraz ich udział w wydatkach ogółem wg grup kwintylowych w 2019-2021

grupa	rok	Wartość wydatków na żywność, napoje bezalkoholowe oraz opłaty mieszkaniowe	udział w wydatkach ogółem wydatków na żywność, napoje bezalkoholowe oraz opłaty mieszkaniowe	wartość wydatków w odniesieniu do wartości średniej krajowej
ogółem	2019	539 zł	43,1%	x
	2020	562 zł	46,5%	x
	2021	597 zł	45,4%	x
I grupa kwintylowa	2019	369 zł	49,5%	68,5%
	2020	430 zł	50,9%	76,5%
	2021	474 zł	48,0%	79,4%
II grupa kwintylowa	2019	450 zł	49,6%	83,5%
	2020	467 zł	52,6%	83,1%
	2021	494 zł	52,0%	82,7%
III grupa kwintylowa	2019	522 zł	47,0%	96,8%
	2020	532 zł	50,0%	94,7%
	2021	569 zł	49,4%	95,3%
IV grupa kwintylowa	2019	584 zł	42,9%	108,3%
	2020	622 zł	47,1%	110,7%
	2021	644 zł	45,6%	107,9%
V grupa kwintylowa	2019	745 zł	35,8%	138,2%
	2020	761 zł	39,4%	135,4%
	2021	806 zł	38,6%	135,0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Budżety gospodarstw... 2020, 2021, s. 31-32, Budżety gospodarstw... 2021, 2022, s. 40

Sytuacja dochodowa gospodarstwa domowego jest ściśle powiązana ze strukturą osobową tego gospodarstwa. Główny Urząd Statystyczny analizując nierówności dochodowe poddaje analizie typ biologiczny gospodarstwa domowego dzieląc gospodarstwa na cztery grupy: małżeństwa bez dzieci na utrzymaniu, małżeństwa z dziećmi na utrzymaniu, małżeństwa z 3 lub większą liczbą dzieci na utrzymaniu⁵⁹ oraz matka lub ojciec z dziećmi na utrzymaniu.

⁵⁹ To jest typ biologiczny wielodzietnego gospodarstwa domowego, które jest badane w niniejszej dysertacji.

Biorąc pod uwagę typ biologiczny gospodarstwa domowego w 2021 r. w najlepszej sytuacji materialnej znajdowały się małżeństwa bez dzieci na utrzymaniu. Dysponowały one przeciętnym miesięcznym dochodem rozporządzalnym na osobę wyższym o blisko 27% od średniej krajowej, natomiast ich przeciętne miesięczne wydatki były wyższe o trochę ponad 29% od średniej krajowej. Z drugiej strony w najtrudniejszej sytuacji znajdowały się małżeństwa z 3 lub większą liczbą dzieci, chociaż ich sytuacja poprawiła się w porównaniu do roku 2020 r. (wzrost osiągniętych dochodów i wydatków rok do roku o ponad 12%). Nadal jednak przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę był w gospodarstwach wielodzietnych niższy o prawie 26% od średniej krajowej i również wydatki były niższe od średniej o trochę ponad 24%. Należy zauważyć, że sytuacja małżeństw z 3 lub większą liczbą dzieci zaczęła wyraźnie poprawiać się od 2016 r., co wynikało z wprowadzenia świadczenia wychowawczego „Rodzina 500+” (Budżety gospodarstw... 2021, 2022. s. 20, s. 48).

Tabela 25. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny i wydatki na 1 osobę oraz udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym według typu biologicznego gospodarstwa domowego w latach 2019-2021

typ biologiczny gospodarstwa domowego	rok	Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 os w gospodarstwie domowym	Przeciętne miesięczne wydatki na 1 os w gospodarstwie domowym	udział % wydatków w dochodzie rozporządzalnym	udział % przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzal. do średniej krajowej	udział % przeciętnych miesięcznych wydatków do średniej krajowej
ogółem	2019	1 819 zł	1 252 zł	68,8%	x	x
	2020	1 919 zł	1 210 zł	63,0%	x	x
	2021	2 062 zł	1 316 zł	63,8%	x	x
małżeństwa bez dzieci na utrzymaniu	2019	2 380 zł	1 649 zł	69,3%	130,8%	131,7%
	2020	2 489 zł	1 573 zł	63,2%	129,7%	130,0%
	2021	2 613 zł	1 699 zł	65,0%	126,7%	129,1%
małżeństwa z dziećmi na utrzymaniu	2019	1 722 zł	1 204 zł	69,9%	94,7%	96,2%
	2020	1 822 zł	1 148 zł	63,0%	94,9%	94,9%
	2021	1 948 zł	1 254 zł	64,4%	94,5%	95,3%
małżeństwa z 3 lub większą liczbą dzieci na utrzymaniu	2019	1 304 zł	939 zł	72,0%	71,7%	75,0%
	2020	1 365 zł	891 zł	65,3%	71,1%	73,6%
	2021	1 529 zł	999 zł	65,4%	74,2%	75,9%
matka lub ojciec z dziećmi na utrzymaniu	2019	1 427 zł	1 218 zł	85,3%	78,4%	97,3%
	2020	1 552 zł	1 227 zł	79,0%	80,9%	101,4%
	2021	1 748 zł	1 365 zł	78,1%	84,8%	103,7%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Budżety gospodarstw... 2020, 2021, s. 49, Budżety gospodarstw... 2021, 2022, s. 49

Analizując sytuację małżeństw z 3 lub większą liczbą dzieci na utrzymaniu należy zwrócić uwagę jeszcze na jeden parametr a mianowicie udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym. Wskaźnik ten w ostatnich dwóch latach kształtował się na poziomie około 65% (ale w 2019r. był na poziomie aż 72%). Wskaźnik ten jest wyższy w porównaniu zarówno do średniej krajowej jak i w odniesieniu do gospodarstw domowych małżeństw bez dzieci i małżeństw z dziećmi na utrzymaniu. Wyższy udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym mają tylko gospodarstwa domowe samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu.

Pomimo zauważalnej poprawy materialnej przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę w gospodarstwach domowych z trójką i więcej dzieci na utrzymaniu w 2021 r. nadal nie jest wyższych od $\frac{3}{4}$ średniego dochodu krajowego. Podobny poziom dotyczy wydatków – wydatki wielodzietnych gospodarstw domowych wynoszą trochę mniej niż $\frac{3}{4}$ średnich wydatków krajowych. Ten poziom wskaźników warto zestawić z danymi dotyczącymi małżeństw bez dzieci, które (jak jest to zaprezentowane w powyższej tabeli), dysponują dochodem rozporządzalnym na poziomie 125-130% średniej krajowej oraz realizują wydatki na poziomie 130% średniej krajowej. Natomiast gospodarstwa domowe z 1 lub 2 dzieci mają do dyspozycji dochód na poziomie 95% średniej krajowej i na takim też poziomie realizują wydatki.

Wskazuje to wyraźnie na pogorszenie sytuacji gospodarstw domowych w zakresie dochodów do dyspozycji w przypadku decydowania się na prowadzenie wielodzietnego gospodarstwa domowego. W poniżej zaprezentowanej tabeli zostały zagregowane dane dotyczące tylko gospodarstw domowych małżeństw z 3 lub większą liczną dzieci w dłuższej perspektywie czasowej. Autorka zdecydowała się zaprezentować 10 lat, zakładając że taki horyzont czasowy pozwala na zaobserwowanie trendów w zakresie udziału dochodów do dyspozycji oraz wydatków w relacji do tych wartości uśrednionych dla społeczeństwa polskiego. Dane prezentuje Tabela 26.

Tabela 26. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych małżeństw z 3 lub większą liczbą dzieci oraz udział % przeciętnego miesięcznego dochodu i wydatków w średniej krajowej w latach 2011 -2021

małżeństwa z 3 lub większą liczbą dzieci na utrzymaniu	Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 os w gospodarstwie domowym -	Przeciętne miesięczne wydatki na 1 os w gospodarstwie domowym	udział % przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego do średniej Polski	udział % przeciętnych miesięcznych wydatków do średniej Polski
2011	708 zł	629 zł	57,3%	61,6%
2012	757 zł	660 zł	59,2%	62,8%
2013	792 zł	682 zł	61,0%	64,2%
2014	807 zł	687 zł	60,2%	63,7%
2015	839 zł	705 zł	60,5%	64,6%
2016	1 051 zł	789 zł	71,3%	69,7%
2017	1 194 zł	875 zł	74,7%	74,4%
2018	1 260 zł	917 zł	74,4%	77,3%
2019	1 304 zł	939 zł	71,7%	75,0%
2020	1 365 zł	891 zł	71,1%	73,6%
2021	1 529 zł	999 zł	74,2%	75,9%

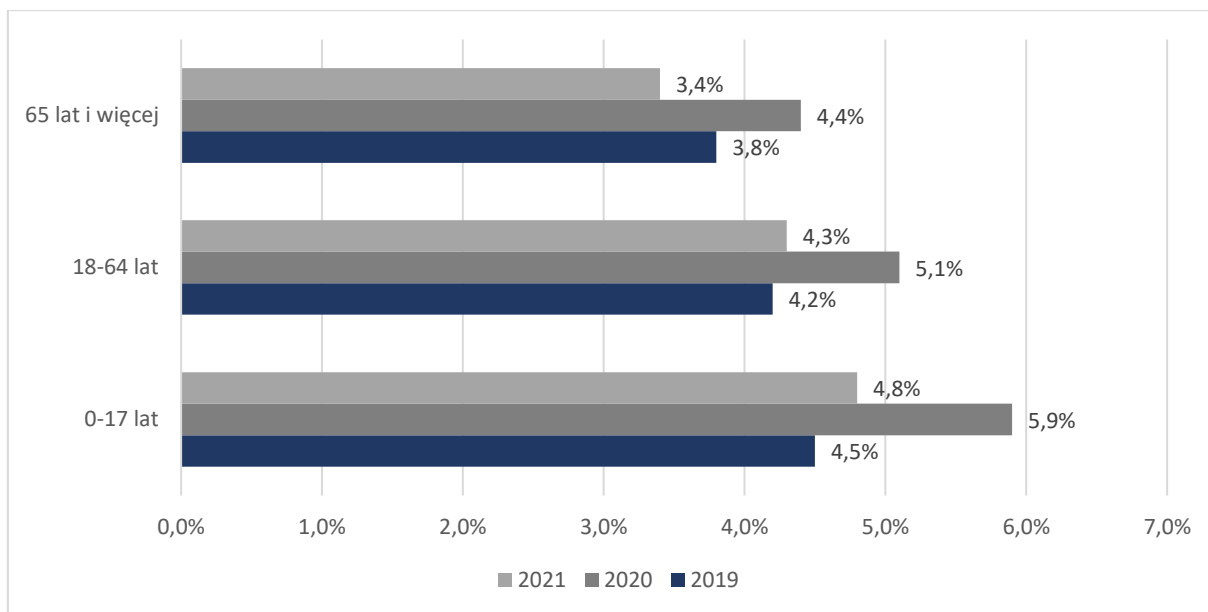
Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Budżety gospodarstw... 2012 – 2021, 2013-2022, s. 52; 56; 61; 49,*

W okresie 2011-2015 udział dochodów rozporządzalnych w odniesieniu do średniej krajowej dla badanego typu gospodarstwa domowego oscylował wokół 60%. Zauważalna zmiana nastąpiła począwszy od 2016r. i zmianie tego wskaźnika aż o 10 p.p. (*Budżety gospodarstw ... 2012 – 2021*). Zatem wraz z wprowadzeniem Programu „Rodzina 500+” sytuacja materialna gospodarstw domowych małżeństw z 3 lub większą liczbą dzieci, uległa wyraźnej poprawie. W 2021 r. udział dochodów rozporządzalnych wzrósł do poziomu ok 74% i w ten sposób powrócił do wyników z 2017 i 2018 r. Niewątpliwie głównym beneficjentem programu „Rodzina 500+” są gospodarstwa domowe z największą liczbą dzieci oraz gospodarstwa domowe dotknięte ubóstwem. W kwestii tej ostatniej grupy gospodarstw warto przypomnieć, że grupami szczególnie narażonymi na ubóstwo od wielu lat są gospodarstwa domowe z trójką lub większą liczbą dzieci na utrzymaniu a także dzieci w wieku 0 -17 lat. Faktem jest, że liczba gospodarstw domowych zagrożonych ubóstwem ulegała systematycznemu zawężaniu w ciągu ostatniej dekady, co świadczy o poprawie ogólnej sytuacji materialnej, zaś ograniczenie skali ubóstwa w pierwszych latach po uruchomieniu Programu „Rodzina 500+” nastąpiło skokowo (*Zasięg ubóstwa ...2017, 2018, s. 1*).

Analiza niezaspokojenia potrzeb członków rodziny z przyczyn finansowych wskazuje, że najsilniej deprivacją materialną w Polsce zagrożone są rodziny wielodzietne oraz samotni rodzice. Badania wskazują, że w trudniejszej sytuacji finansowej są wiejskie, wielodzietne gospodarstwa domowe, które są charakteryzowane jako liczniejsze niż przeciętne gospodarstwa domowe w Polsce, utrzymujące się głównie z rolnictwa, dodatkowo częściej dotknięte bezrobociem, nierzadko długotrwałym i dotyczącym kilku członków wspólnego gospodarstwa domowego. Dlatego wsparcie wielodzietnych gospodarstw domowych ze strony pomocy społecznej jest nieodzowne i często długotrwałe (Szyszka, 2015, s. 182-183). Generalnie obciążenia rodzin wielodzietnych wynikają z wydłużonego okresu pozostawiania dzieci na utrzymaniu rodziców, aż do usamodzielnienia się najmłodszego. Okres ten może ulegać wydłużeniu ze względu na czas nauki ale także ze względu na utrudnione możliwości usamodzielnienia się dzieci, co jest pochodną realizowanej polityki społecznej w zakresie dostępności do pracy lub mieszkania dla młodych.

2.4.3. Niedostatki dochodowe wśród dzieci i młodzieży

Od czasu wprowadzenia w Polsce Programu Rodzina 500+ czyli od 2016r. wyraźnie zmniejszyły się różnice zasięgu ubóstwa ekonomicznego, rozpatrywanego ze względu na grupy wiekowe. Ze względu na zmienną „wieku” możemy podzielić społeczeństwo na trzy grupy wiekowe: osoby w wieku 0-17 lat (dzieci i młodzież ucząca się), osoby w wieku aktywności zawodowej czyli 18-64 lata oraz osoby starsze czyli w wieku 65 lat i więcej. Pomimo korzystnych zmian nadal najwyższą wartość ubóstwa ekonomicznego notuje się wśród dzieci i młodzieży do 18tego roku życia. Osoby najstarsze (powyżej 65 roku życia) doświadczają ubóstwa ekonomicznego relatywnie najrzadziej, chociaż w warunkach społeczeństwa, które się starzeje - rośnie udział osób starszych w populacji osób ubogich (Ubóstwo...2019 i 2020, 2021s. 26). Na Wykresie 14 zostały zaprezentowane wskaźniki dotyczące tylko ubóstwa skrajnego, bowiem ten rodzaj ubóstwa jest najbardziej niebezpieczny z punktu widzenia życia i przeżycia społeczeństwa, a w odniesieniu do grupy dzieci i młodzieży ten rodzaj ubóstwa implikuje każdy aspekt życia społeczeństwa w przyszłości – zarówno w zakresie zasobów zdrowia, wykształcenia, aspiracji zawodowych, aspiracji społecznych jak i długości życia społeczeństwa.

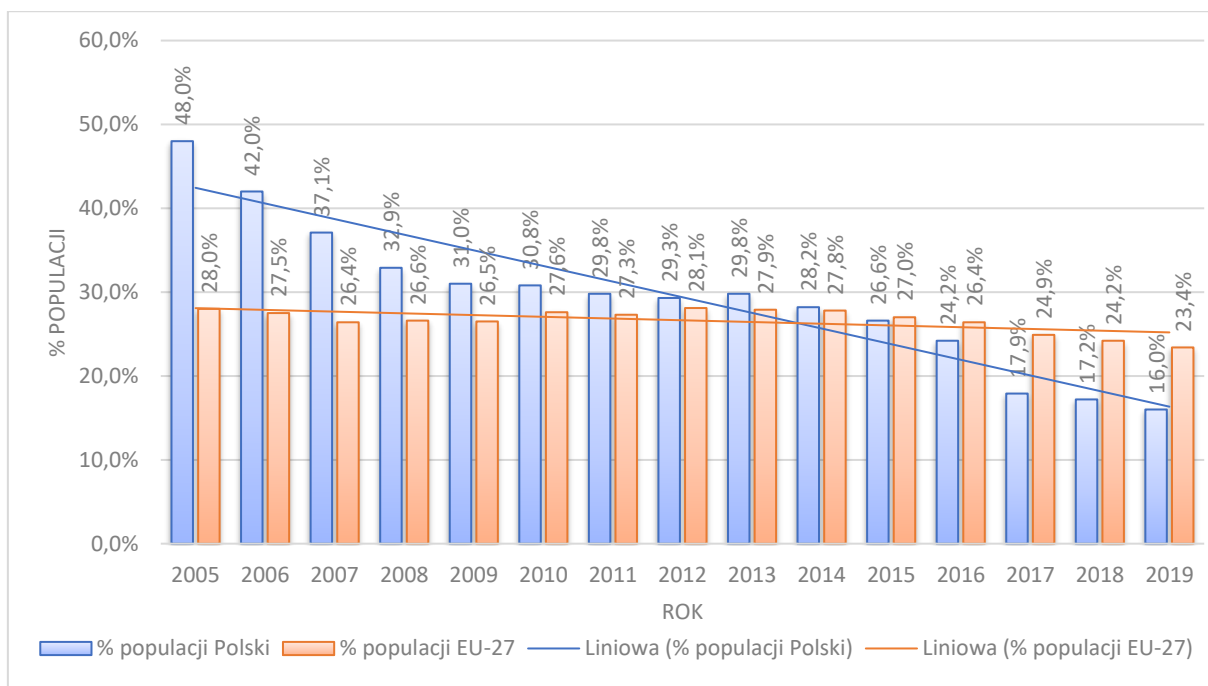
Wykres 14. Zasięg ubóstwa skrajnego w latach 2019-2021 według wieku osób

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Zasięg ubóstwa...2021, 2022 s. 7; Zasięg ubóstwa...2020, 2021, s. 7

Szczególną uwagę należy zwrócić na to, że najwyższy wskaźnik ubóstwa skrajnego dotyczy grupy dzieci i młodzieży uczącej się do lat 17. Pomimo tego, że w roku 2021 poziom ubóstwa skrajnego powrócił do poziomu z roku 2019, a jego wzrost w 2020r. był tylko jednorocznym wahnięciem – to i tak należy zauważyć, że ta grupa była w najwyższym stopniu zagrożona ubóstwem na poziomie minimum egzystencji. Nawet w grupie osób starszych, czyli po 65 roku życia wskaźnik ten był niższy o 1,4 p.p. (w 2021 r.) niż w odniesieniu do najmłodszego pokolenia, które ma budować przyszłość.

Od początku transformacji systemowej w Polsce, a szczególnie od połowy lat 90tych ubiegłego wieku dostrzegana była skala problemów związanych z ubóstwem, marginalizacją i wykluczeniem społecznym, ze szczególnym podkreśleniem ubóstwa dzieci i młodzieży. Pierwsze badania prowadzone przez Wielisławę Warzywodę-Kruszyńską (1999, s. 139-153) nad enklawami biedy w Łodzi zwróciły uwagę na zjawisko „juwenalizacji biedy” czyli nadreprezentacji dzieci wśród osób doświadczających biedy. Początkowo jednak nie doceniano szczególnych zagrożeń jakie niesie za sobą wykluczenie w najmłodszym wieku (Błaszczuk, 2020, s. 11). Obecnie wiedza na temat transmisji biedy i wykluczenia społecznego jest bardziej powszechna, a wyniki analiz i badań wskazują na negatywne konsekwencje marginalizacji społecznej w dzieciństwie, które przejawia się w poznawczym, fizycznym i emocjonalnym ograniczeniu potencjału rozwojowego, znacząco wpływającym na dorosłe życie.

Do badania skali zagrożenia biedą i wykluczeniem społecznym Unii Europejskiej stosuje wskaźnik AROPE⁶⁰. Badania w oparciu o ten miernik realizowane są także i w Polsce. Szczególnie interesującym dla nas jest wskaźnik AROPE dla ludności w Polsce w wieku 0-17 lat. Na Wykresie 15 przedstawiono wskaźnik dla Polski oraz Unii Europejskiej za lata 2005-2019 (na dzień przygotowania pracy nie były dostępne dane dotyczące roku 2020).

Wykres 15. Odsetek ludności w wieku od 0 do 17 lat zagrożonej ubóstwem i wykluczeniem społecznym w Polsce na tle Unii Europejskiej w latach 2005-2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Błaszczyk, 2020, s. 14

Analizując okres od przystąpienia Polski do Unii Europejskiej obserwujemy, że w Polsce odnotowano spadek zagrożenia biedą i wykluczeniem społecznym wśród dzieci i młodzieży w wieku od 0 do 17 lat, co szczególnie jest widoczne od 2017 roku (wpływ Programu Rodzina 500+). Polska w początkowym okresie swojego członkowska w Unii Europejskiej osiągała wskaźnik AROPE na poziomie 48% i był on wyższy o 20 p.p. niż średnia unijna. Oznacza to, że w 2005 r. niemal co drugie (!) dziecko w naszym kraju żyło w warunkach biedy lub wykluczenia społecznego (Błaszczyk, 2020, s. 11-15). W krajach unijnych do najbardziej zagrożonych ubóstwem należą dzieci z rodzin samotnych rodziców lub z wielodzietnych gospodarstw domowych – natomiast w Polsce na pierwszym miejscu znajdują się wielodzietne

⁶⁰ AROPE = ang. at risk of poverty or social exclusion rate

gospodarstwa domowe. Prawdopodobieństwo życia w biedzie rośnie wraz z rosnącą liczbą dzieci w rodzinie (Tarkowska, 2013, s. 7).

Elżbieta Tarkowska w ekspertyzie przygotowanej w ramach projektu: EAPN Polska – razem na rzecz Europy Socjalnej⁶¹, wskazuje na 4 **najistotniejsze problemy doświadczające dzieci żyjące w ubóstwie**: (1) ograniczenia w zaspokajaniu potrzeb dzieci w życiu codziennym w środowisku rodzinnym, (2) ograniczenia i bariery edukacji dzieci i młodzieży z rodzin zagrożonych ubóstwem, (3) praca zarobkowa dzieci, (4) obowiązki domowe dzieci z rodzin dotkniętych ubóstwem.

Problem pierwszy - zaspokajanie potrzeb dzieci w życiu codziennym. Zgodnie ze słowami Wielisławy Warzywody- Kruszyńskiej bieda dzieci polega przede wszystkim na „*zaniedbaniu ich codziennej sytuacji życiowej*” (1999, s. 139-153), bowiem w gospodarstwach domowych funkcjonujących w ubóstwie problemy dnia codziennego stale się nawarstwiają. Problemem do rozwiązania staje się wszystko co implikuje wydatkami, poczynając od zaspokojenia potrzeb podstawowych czyli pożywienia, ubrania, podręczników do nauki i przyborów szkolnych, przechodząc przez potrzeby odpowiednich warunków mieszkaniowych, potrzeby związane z bezpieczeństwem małego dziecka a później z zaspokojeniem potrzeb społecznych dziecka starszego, nastoletniego. Badania pokazują na znaczną skalę niedożywienia – a to długotrwale prowadzi do różnorodnych zaburzeń rozwoju intelektualnego, emocjonalnego, społecznego. Prowadzi także do ograniczeń i zmniejszenia sprawności fizycznej oraz do zaburzeń układu odpornościowego (Socha, 2003, s. 15). Do tego dochodzą braki w odpowiedniej odzieży do pory roku oraz niedogrzenie pomieszczeń z powodów oszczędności. A idąc dalej niedożywienie ma wpływ na naukę dzieci z powodu obniżenia poziomu koncentracji, prowadzi do wahań nastrojów, rozdrażnienia oraz chronicznego zmęczenia. Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych żyjących w ubóstwie to na ogół ciasnota, która potęguje się w zimie, kiedy ze względu na oszczędzanie w ogrzewaniu niektóre pomieszczenia zostają wyłączone z użytkowania. To również oszczędzanie na wodzie, środkach czystości, ograniczenia w zakresie stosowanych praktyk higienicznych. Braki i ograniczenia finansowe wpływają na funkcjonowanie wszystkich członków gospodarstwa domowego, którzy stopniowo w różny sposób wycofują się z życia zbiorowego, zamykają w kręgu rodziny, a ich świat społeczny,

⁶¹ „Ubóstwo dzieci w Polsce”

w którym żyją i funkcjonują ulega zawężeniu i ograniczeniu (Tarkowska, 2000). Dokładnie takie same zachowania wycofywania się z kręgu rówieśników są prezentowane przez dzieci, czego przejawem są odmowy uczestnictwa w wycieczkach opłacanych przez szkołę czy bezpłatnych koloniach. W ten sposób to co miało być pomocą dla dzieci żyjących w ubóstwie stygmatyzuje je, co oczywiście rodzi skutek w postaci wycofywania się z uczestnictwa i unikania źródeł stygmatyzacji. Gospodarstwa domowe funkcjonujące w ubóstwie często są dotknięte bezrobociem, co odbija się na wszystkich funkcjach realizowanych przez taką rodzinę: opiekuńczej, socjalizacyjnej i emocjonalnej. Brak pracy nie przekłada się na zwiększenie zasobu czasu dorosłych dla dzieci. Niepracujący dorośli z jednej strony dedykują swój czas na poszukiwanie pracy zaś z drugiej na chwytanie każdej dorywczej pracy, która jest dla nich okazją zarobkowania ale także pracami w ogródkach lub działkach, bowiem jest to także jeden ze sposobów walczenia z ograniczeniami finansowymi (Tarkowska, 2013 s. 11-12). Z tego wypływa kolejna charakterystyka dzieciństwa dzieci, które dorastają w biedzie: brak czasu, uwagi i zainteresowania ze strony rodziców i innych dorosłych żyjących we wspólnym gospodarstwie domowym.

Problem drugi - ograniczenia i bariery edukacji dzieci i młodzieży z rodzin zagrożonych ubóstwem. Dziecko pochodzące z rodziny o niskim statusie społeczno- ekonomicznym napotyka na liczne bariery w swoim rozwoju i edukacji. Są to zarówno bariery społeczne jak i kulturowe: wyniesiony z domu rodzinnego brak aspiracji edukacyjnych, środowiskowe wzory drogi zawodowej (bez miejsca na naukę), wzory wczesnej samodzielności, polegające na zarabkowaniu z poświęceniem czasu przeznaczanego na naukę. Są to również bariery natury psychologicznej: niska samoocena, brak pewności siebie, brak wiary w swoją skuteczność i realny wpływ na otoczenie. Dodatkowo należy poddać refleksji, że rodziny ubogie mają problem z zakupem potrzebnych wyprawek szkolnych, pomocy szkolnych oraz książek niezbędnych w procesie edukacji. Prowadzony od kilku lat program obejmowania kolejnych klas wypożyczanymi podręcznikami szkolnymi chociaż w części rozwiązał problem braku środków finansowych rodziców na zakup podręczników. Obecnie bardzo rozpowszechnione są korepetycje, które stanowią już niemal nieodłączny element systemu edukacji - a które zupełnie nie wchodzą w grę ze względów finansowych, co stawia uczniów z ubogich gospodarstw domowych w gorszym położeniu. Dzieci nie mogą liczyć na pomoc rodziców w odrabianiu lekcji, który zaabsorbowani są przede wszystkim sprawami bytowymi. Ten brak pieniędzy na dojazdy, pomoce szkolne, brak wsparcia i zrozumienia ze strony otoczenia, czyli

zarówno ze strony nauczycieli a przede wszystkim rówieśników, wstyd i upokorzenie, które są związane z różnymi brakami (przywołana powyżej stygmatyzacja wynikająca z biedy) zniechęcają do szkoły i w konsekwencji sprzyjają wczesnemu kończeniu edukacji i rezygnacji z nauki (Tarkowska, 2013 s. 12). Zdaniem badaczy, dzieci z rodzin ubogich, o niskim kapitale kulturowym i ze środowisk zaniedbanych i zmarginalizowanych, „*pozbawione wychowania w domu, nie znajdują go również w szkole*” (Lusi, 1996, s. 67). Jest to o tyle istotne, że szkoła - obok rodziny – jest kluczową instytucją socjalizacyjną.

Problem trzeci - praca zarobkowa dzieci. Jednym ograniczeń, z którymi styka się dziecko żyjące w ubóstwie jest pochodną przedwcześnie podejmowanych obowiązków dorosłego życia, czyli zarówno pracy zarobkowej jak i obowiązków domowych. Częściej w Polsce dotyka to dzieci dorastających na wsi lub w małych miastach. Zjawisko pracy dzieci w wieku szkolnym jest typowym elementem strategii radzenia sobie z trudnościami przez gospodarstwa domowe o ograniczonych dochodach. Praca dzieci wiejskich jest postrzegana jako element procesu socjalizacji, „wychowania przez pracę” i niekoniecznie wiąże się z ubóstwem. Badania pokazały, że 20% dzieci z rodzin rolniczych pracuje dużo lub bardzo dużo, najczęściej w soboty. Zdarza się, że opuszczają zajęcia szkolne i w rezultacie osiągają niższe wyniki w nauce (Lachowski, Bujak, Zagórski, 1998, s. 97). W ten nurt wpisuje się praca zarobkowa dzieci z biednych rodzin. W gospodarstwach domowych żyjących na wsi jest to zwykle praca sezonowa, podejmowana w czasie wakacji u dalszej rodziny lub sąsiadów. Zarobione w ten sposób pieniądze (lub uzyskane dobra w naturze) są na ogół przekazywane rodzicom, którzy przeznaczają je na potrzeby rodziny, niekiedy najzupełniej podstawowe (żywność, opał, lekarstwa), część pozostawiając na własne potrzeby pracującego i zarabiającego dziecka (Tarkowska, 2013 s. 13-14).

Problem czwarty - obowiązki domowe dzieci z rodzin dotkniętych ubóstwem. Niewątpliwie praca wypełnia „socjalizacyjną funkcję” w wychowaniu dzieci i młodzieży. Praca realizowana przez młodych ludzi niekoniecznie jest świadectwem ubóstwa, częściej jest oznaką pewnej zaradności, odpowiedzialności i przedsiębiorczości. Bez względu jednak na źródło i pierwotną przyczynę, zawsze taka praca wypełnia i zabiera czas, który powinien być zadedykowany nauce. Trzeba poddać refleksji także pracę wynikającą z wielodzietności w rodzinie czyli opiece nad młodszym rodzeństwem, realizowaniu prac porządkowych w domu czy też utrzymaniu czystości młodszego rodzeństwa. Wszystko są to prace wykonywane przez dzieci – za dorosłych albo w ich imieniu. Najczęściej szczególnie obciążona obowiązkami bywa najstarsza

córka, która ze względu na tradycyjny podział ról w rodzinie przejmuje po matce obowiązki opiekuńcze wobec młodszego rodzeństwa. Zakres i formy pracy najstarszej córki na rzecz rodziny są niekiedy bardzo znaczne, można wręcz mówić o eksploatacji jej zasobów (Tarkowska, 2013, s. 14-15). Ubogie dzieci mają duże prawdopodobieństwo na pozostanie ubogimi dorosłymi przez poddawanie się zachowaniom, które zostały nazwane zjawiskiem „dziedziczenia biedy”, opisanym szczególnie przez Elżbietę Tarkowską (2009, s. 4) oraz Grażynę Cęcelek (2007, s. 54). Zjawisko to odwołuje się do swoistego przekazywania wzorców życiowych, zgodnie z którymi kolejne pokolenia rodzą się i żyją w biedzie. Młode osoby egzystują w ubóstwie podobnie jak ich rodzice a nawet dziadkowie. Nie dostrzegają szans na wyjście z biedy ale też nie przejawiają aktywności we wprowadzaniu zmian w realizowanym stylu życia. Dodatkowo często wzorce takie są wzmacniane i utrwalane przez brak wykształcenia i kwalifikacji zawodowych. Rodziny o niskim statusie zawodowym i społecznym często „wypożyczają” swoje potomstwo w niskie aspiracje i motywacje do nauki a obowiązki szkolne dzieci są spychane na dalszy plan poza prace domowe i konieczność zarobkowania. Powstające w ten sposób deficyty edukacyjne i wychowawcze na starcie osłabiają pozycję młodych ludzi na rynku pracy (Sierpowska, 2007, s. 40). Do tego pojawia się zjawisko wczesnego rodzicielstwa. W taki oto sposób młode pokolenie narażone jest na realizowanie przez całe życie modelu gorszej pracy w przyszłości a nawet jej okresowego lub całkowitego braku. To z kolei może stanowić przyczynę i podstawę trwałego wykluczenia z rynku pracy a co za tym idzie także ze sfery konsumpcji, co wpływa na generowanie kolejnych pokoleń nisko wykwalifikowanej siły roboczej (Pokrzywa, 2014, s. 167).

Aktywność podmiotów państwowych realizujących cele polityki rodzinnej powinna być ukierunkowana na zapewnienie członkom gospodarstw domowych godnego poziomu życia. Dziecko można potraktować z punktu widzenia interesów kraju jako **inwestycję społeczną**, a dobrze funkcjonująca rodzina jest w stanie samodzielnie rozwiązywać problemy i zaspokajać potrzeby swoich członków na różnych etapach życia, w ramach realizowanych różnorodnych strategii przeżycia (**coping strategies**). Nie zwalnia to jednakże ani państwa ani społeczeństwa z konieczności podejmowania - zgodnie z zasadą pomocniczości - działań wspierających, w odniesieniu do gospodarstw domowych zagrożonych kryzysem dochodowym.

Rozdział 3 Strategie radzenia sobie gospodarstw domowych w warunkach niedoboru zasobów

Przedmiotem rozważań w niniejszej dysertacji są strategie radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi przez wielodzietne gospodarstwa domowe. Rozdział 2 był poświęcony ograniczeniom dochodowym, których doświadczają gospodarstwa domowe w Polsce, a szczególnie rodziny wielodzietne. Należy teraz omówić strategie radzenia sobie z trudnościami, które osadzone są w teorii wykluczenia społecznego S. Paugama. Aby dobrze je scharakteryzować należy najpierw ustalić czym są umiejętności radzenia sobie z trudnościami (ang. 'coping skills) i oparte na nich strategie radzenia sobie z przeciwnościami (ang. 'coping strategies).

3.1. Umiejętności radzenia sobie z problemami oraz strategie radzenia sobie z nimi

Olle Jane Z. Sahler, John E. Carr w 2009 roku podjęli próbę zdefiniowania czym są **umiejętności radzenia sobie z problemami**. Badacze doszli do wniosku, że umiejętność radzenia sobie z problemami i przeciwnościami (coping skills) są konceptualizowane jako wypadkowa dwóch czynników: jest to **styl** osoby lub połączonej grupy osób, określający sposób w jaki radzą sobie z problemami oraz zastosowanej **strategii (coping strategy)**.

Omawiając styl radzenia sobie z przeciwnościami musimy sięgnąć do teorii Martina Seligmana (Porczyńska-Ciszewska, 2013, s. 61-63). Odwołuje się ona do dwóch rodzajów zjawisk: do wewnętrznych procesów umysłowych oraz do procesów uczenia się, które są kształtowane w oparciu o doświadczenia jednostki, i które tworzą względnie trwałe schematy myślenia i zachowania. Na ich podłożu kształtują się czynniki, które według Seligmana decydują o zdrowiu zarówno psychicznym jak i fizycznym a także o powodzeniu w realizowaniu większości zadań życiowych. Dla tej koncepcji podstawowymi są dwa pojęcia: wyuczona bezradność i styl atrybucyjny.

Wyuczona bezradność to stan, w jaki popada jednostka poddana ciągłym niepowodzeniom ze strony zewnętrznych okoliczności, na które nie może ona w żaden sposób wpłynąć. W koncepcji Seligmana jednostka poddana taki doświadczeniom, w których doznaje bezradności a jej reakcje nie wpływają w żaden sposób na poprawę sytuacji, utrwała w sobie przekonanie, że nie ma ona również wpływu na to wydarzy się w przyszłości. Atrybucja w rozumieniu Seligmana oznacza wprowadzenie indywidualnego czynnika pośredniczącego

pomiędzy doświadczaniem braku kontroli a pojawieniem się deficytu w postaci wyuczonej bezradności. Tym czynnikiem pośredniczącym według badacza miały być atrybucje przyczynowe – osoba doświadczająca niepowodzenia zadaje sobie pytanie: dlaczego tak się dzieje, a sposób odpowiedzi na to pytanie (czyli właśnie atrybucja) wpływa na oczekiwania tej jednostki co do tego „czy?” i „jak?” będzie mogła wpływać na wydarzenia w przyszłości (Jarmakowski, 2009, s. 57-59). Zjawisko wyuczonej bezradności zostało odkryte podczas serii eksperymentów⁶², które doprowadziły Seligmana do wniosku, że poddanie jednostki oddziaływaniu przykrych bodźców i jednocześnie pozbawienie jej możliwości wpływu na tę sytuację wywołuje u niej specyficzny stan bezradności.

Warto podkreślić, że przeprowadzone przez Seligmana badania pokazały także inną prawidłowość: nie wszystkie osoby poddane treningowi wyuczonej bezradności poddawały się temu stanowi, mniej więcej 1/3 badanych nie wykazywała typowych objawów dla stanu wyuczonej bezradności. Bazując na tych danych Seligman stwierdził, że istnieją dwa czynniki, które kształtują podatność na wyuczoną bezradność. Pierwszym jest styl atrybucyjny, czyli styl wyjaśniania przyczyn pomyślnych i niepomyślnych wydarzeń, zaś drugim jest skłonność do tzw. ruminacji czyli uporczywego rozważania własnych niepowodzeń.

Styl atrybucyjny jest wmontowany w sieć stałych dyspozycji poznawczych człowieka, dlatego można traktować go także jako cechę, którą różni danego człowieka od innych ludzi. Atrybucje dokonywane są na trzech wymiarach: stałości (przyczyna ma charakter stały bądź przejściowy), zasięgu (przyczyna wpływa na całe życie człowieka lub ogranicza się do tylko do wybranych sfer życia) oraz personalizacji (w zależności od tego czy przyczynę wydarzenia poszukuje się wewnątrz siebie czy jako zewnętrzną sytuację) (Twardowski, *Problematyka...*, dostęp: 2022.01.08). Pesymistyczny styl atrybucyjny wyraża się w postaci tendencji do oceniania przyczyn niepowodzeń zawsze jako stałych, o dużym zasięgu i wynikających z wewnętrznych dyspozycji podmiotu. Natomiast przyczyny sukcesów w tym stylu interpretowane są odwrotnie – czyli jako przejściowe, o niewielkim zasięgu i uwarunkowane przez zewnętrzne okoliczności. Natomiast optymistyczny styl atrybucyjny oznacza

⁶² Zjawisko wyuczonej bezradności zostało odkryte w serii eksperymentów, które Seligman wraz ze współpracownikami przeprowadził na psach w latach 60-tych. Zbliżony w założeniach był eksperyment wykonany z udziałem ludzi przez Hiroto – a rezultaty tego eksperymentu okazały się identyczne jak w przypadku doświadczeń Seligmana z psami. Większość badanych z tzw. pierwszej grupy okazywała się bierna, nie podejmowała żadnych starań aby wyłączyć dźwięk. Badani z grupy drugiej i z grupy kontrolnej radzili sobie z zadaniem bez większych trudności. (Twardowski, W., *Problematyka...*, dostęp: 2022.01.08)

postrzeganie przyczyn niepowodzeń jako przejściowych, o małym zasięgu i będących konsekwencją sytuacji zewnętrznych - i odwrotnie sukcesy postrzega się jako stałe, o dużym zasięgu i wynikające z wewnętrznych cech i dyspozycji jednostki.

Czym jest zatem styl radzenia sobie z przeciwnościami? Jest to mieszanka stylu atrybucyjnego, którego składowymi są postrzeganie źródła stresu, jego stałości lub okresowości występowania, umiejscowienia kontroli nad życiem (uwewnętrzniona lub uzewnętrzniona), optymistycznego lub pesymistycznego spojrzenia na poszukiwanie i znajdowanie rozwiązań oraz indywidualnych cech osobowości⁶³ chociażby takich jak poziom tolerancji ryzyka, poziom sumienności w radzeniu sobie z trudnościami, introwersja lub ekstrawersja. (Sahler, Carr, 2009 s. 491-497). Styl radzenia sobie zależy od dostępnych zasobów jakie ma w dyspozycji jednostka, a jeżeli patrzymy na jednostkę funkcjonującą we wspólnocie czyli w ramach gospodarstwa domowego, to analizujemy dostępne zasoby, które są wypadkową zasobów w dyspozycji wszystkich członków gospodarstwa domowego. Mówiąc o zasobach można wymienić chociażby zdrowie, energię fizyczną, przekonania, poziom zobowiązań zarówno jednostki jak i prowadzonego gospodarstwa domowego, umiejętność rozwiązywania problemów, umiejętność funkcjonowania w społeczności, poziom i zakres otrzymywanego wsparcia społecznego oraz posiadane zasoby materialne (Leder, 2008, s. 230).

Podstawowym mechanizmem psychologicznym odpowiedzialnym za indywidualne różnice w radzeniu sobie z trudnościami i związanym z nim stresem jest zgodnie z transakcyjną teorią stresu Lazarusa⁶⁴ (1987, 14-169) - **ocena poznawcza zagrożenia**, rozumiana jako mechanizm oceniający, uświadamiający i interpretujący zdarzenia (Lazarus, 1987; Terelak, 2005). Procesy oceny poznawczej w ujęciu Lazarusa obejmują ocenę, której dokonuje jednostka badając relację wartości zaangażowanych przez nią aby poradzić sobie ze stresem w odniesieniu do zagrożenia i szkodliwości – i jest to tzw. ocena pierwotna. Następnie dokonywana jest ocena możliwości działania co nazywane jest oceną wtórną (Lazarus 1970).

⁶³ Zgodnie z teorią Hansa Eysencka, osobowość to względnie stała organizacja charakteru, temperamentu, intelektu i właściwości fizycznych, które determinują specyficzne sposoby przystosowania się do otoczenia (Martyński, 2021, dostęp: 2022.01.08). Osobowość jest zbiorem pewnych cech i wzorców zachowań indywidualnych dla każdego człowieka. Ten zintegrowany zbiór cech wpływa na to, w jaki sposób dany człowiek postrzega siebie samego, świat dookoła, sposób, w jaki się do niego odnosi i nawiązuje relacje.

⁶⁴ Transakcyjna teoria stresu określa stres psychologiczny jako wewnętrzny stan, układ procesów psychologicznych, wywołanych działaniem czynników zewnętrznych (Lazarus, 1987, 149–169)

Transakcja jednostki z otoczeniem może mieć charakter nie tylko stresujący dla jednostki, ale również może być sytuacją sprzyjająco-pozytywną lub sytuacją neutralną (bez znaczenia dla jednostki). Jeżeli jednostka ocenia sytuację jako przekraczającą jej możliwości poradzenia sobie z nią, to efektem jest doświadczenie stresu.

Analogicznie proces przebiega dla jednostek połączonych jakimś rodzajem więzi, która jest wykorzystywana do współdziałania jednostek, dla realizacji wspólnego celu, co ma miejsce w odniesieniu do wszystkich członków gospodarstwa domowego. Omawiana ocena wtórna jest punktem wyjścia dla aktywności ukierunkowanej na zmianę transakcji stresowej, co określane jest jako **kompetencja „radzenia sobie”** (Ogińska-Bulik, Juczyński, 2008, 28).

To „radzenie sobie” rozumiane jest jako względnie stała, specyficzna tendencja dla jednostki (jednostek w ramach gospodarstwa domowego), która wyznacza przebieg radzenia sobie ze stresem. Tę charakterystyczną **strategię radzenia sobie** z sytuacjami stresowymi nazywa się także **stylem radzenia sobie** z trudnościami. Reprezentantami powyższego ujmowania radzenia sobie są N.S. Endler i J.D.A. Parker (1990), którzy nawiązując do teorii R. Lazarusa i S. Folkman, zaproponowali trzy style radzenia sobie ze stresem (Ogińska-Bulik, Juczyński 2008, 22-32).

Pierwszy styl, w którym podmiot (podmioty) skoncentrowane są na zadaniu, wyodrębnia osoby, które podejmują wysiłek zmierzający do rozwiązania problemu przez poznawcze przekształcenia lub próby zmiany sytuacji na łatwiejszą do rozwiązania.

Drugi styl, skoncentrowany na emocjach, charakterystyczny jest dla tych jednostek, które wykazują tendencje do koncentrowania się na sobie, na własnych przeżyciach emocjonalnych, takich jak: złość, napięcie czy poczucie winy. Badania wskazują, że ludzie używają obu rodzajów wymienionych wyżej stylów w sposób zamienny (Folkman, Lazarus, 1980). Przewaga częstości stosowania danego stylu jest zdeterminowana zarówno przez styl osobisty jednostek lub gospodarstw domowych (niektórzy ludzie radzą sobie bardziej aktywnie niż inni), ale również przez rodzaj stresującego wydarzenia. Oznacza to, że ludzie zazwyczaj aktywnie realizują działania na rzecz radzenia sobie z problemami, które w ich ocenie podlegają kontroli - dla przykładu problemy związane z pracą czy problemy rodzinne. Natomiast problemy i trudności, które w ocenie jednostek są poza ich wpływem - jak chociażby problemy ze zdrowiem psychicznym lub fizycznym, skłaniają do działań dotyczących emocjonalnego poradzenia sobie z wywołującymi tę sytuację trudnościami (Taylor, 2019).

Trzeci styl, skoncentrowany na unikaniu, charakterystyczny jest dla osób, które mają tendencje do unikania przeżywania czy długotrwałego doświadczania sytuacji stresowych. W stylu tym wyróżnia się dwie formy radzenia sobie ze stresem. Pierwsza to angażowanie się w czynności zastępcze (dla przykładu objadanie się, nasilona senność, czytanie książek lub oglądanie telewizji częściej niż dotychczas), druga natomiast – poszukiwanie kontaktów towarzyskich (Strelau i in. 2005). Zatem styl ten jest realizowany przez aktywności, które mają na celu odsunięcie problemów, przy czym odsunięcie rozumiane jest zarówno jak odłożenie w czasie, przełożenie odpowiedzialności za rozwiązanie na innych z bliższego, dalszego lub całkowicie odległego otoczenia (na przykład „na tych co rządzą”) jak również oznacza postawę odsunięcia się od sytuacji stresowej i nie zajmowania się problemami w żaden sposób – bez względu na nieuchronne konsekwencje, które wynikać będą z takiej postawy (Mojs, Strzelecki, inni, 2011, s. 423-428). Unikanie można rozumieć jako zaprzeczenie obiektywnej rzeczywistości i oczywistym faktom. To stan, w którym jednostka lub osoby zgromadzone w ramach wspólnego gospodarstwa domowego, niejako decydują, że „nie ma” sytuacji stresowej zatem nie ma potrzeby zmiany zachowania ani reakcji na nią. Unikanie może również wynikać z poczucia, że chociaż sytuacja jest rzeczywiście stresująca, w żaden sposób nie można jej zmienić. Strategie unikania i zaprzeczania mogą być odpowiednimi środkami zapobiegawczymi w sytuacjach, gdy stres jest tak dotkliwy, że natychmiastowe uznanie go byłoby dla jednostki czy gospodarstwa domowego wyczerpujące ponad posiadane zasoby (Dodson, 2015, s. 275).

Połączenie stylów radzenia sobie każdej z jednostek wchodzących w skład gospodarstwa domowego stanowi bazę i podstawę do realizowanego stylu radzenia sobie z problemami przez daną rodzinę w zetknięciu się z problemami i trudnościami (Twardowski, Problematyka..., dostęp: 2022.01.08). Możemy mówić o kapitale społecznym gospodarstwa domowego wycenianego względem stylu radzenia sobie z trudnościami.

Strategie działania i radzenia sobie z problemami są odzwierciedleniem reakcji na stres członków gospodarstwa domowego. Badacze przyjmują, że osobowość jest względnie stała i utrwalona z czego wynika, że styl radzenia sobie z przeciwnościami jest również względnie trwale ugruntowany – natomiast stosowana strategia działania i radzenia sobie z problemami jest wyuczona (Sahler, Carr, 2009 s. 491-497). Zatem może ulegać zmianie w czasie pod wpływem doświadczeń życiowych, które modelują zachowania jednostek i rodzin.

Badacze Stephenson, King, DeLongis (2016, s. 363) wskazują, że skuteczna **strategia radzenia sobie polega na** rozwiązaniu problemu, zarządzaniu emocjami związanymi ze stresującą sytuacją oraz na wysiłkach na rzecz zarządzania relacjami z osobami zaangażowanymi w proces. Według tych badaczy szczególnie istotna jest umiejętność elastycznego dostosowywania reakcji czyli stosowanej strategii radzenia sobie do kontekstu problemów i otoczenia, w którym występuje. Natomiast badania prowadzone przez Lokshin i Yemtsov (2001, s. 1) doprowadziły do konkluzji, że wybór strategii radzenia sobie jest silnie determinowany poziomem kapitału społecznego gospodarstwa domowego. Im wyższy kapitał społeczny gospodarstwa domowego, tym większe prawdopodobieństwo, że zostaną wybrane aktywne strategie radzenia sobie z trudnościami. Natomiast gospodarstwa domowe o niskim poziomie kapitału społecznego są bardziej narażone na wybór stylu skoncentrowanego na unikaniu jako strategii rozwiązywania problemów co zdecydowanie częściej może prowadzić do stanu wykluczenia społecznego.

3.2. Wykluczenie społeczne w ujęciu dyskwalifikacji społecznej Serge Paugama i dezafiliacji społecznej Roberta Castela

Ostatnimi laty bardzo popularnym jest termin „wykluczenie“, obejmujący wiele obszarów badawczych zarówno na gruncie ekonomii, socjologii jak i innych nauk społecznych, które badają funkcjonowanie jednostki na gruncie społeczności (Wiśniewska- Szaran, 2020, s. 8). Dodatkowo warto zauważyć, że „wykluczenie” jest określeniem niezwykle pojemnym, które wielokrotnie stanowi wygodną etykietę, która nieco spłaszcza postrzeganie analizowanych zjawisk (Grotowska-Leder, 2005, s. 25). Analizując literaturę przedmiotu spotykamy liczne pokrewne terminy takie jak: ekskluzja, ludzie zbędni, dyskryminacja, marginalizacja, margines społeczny czy chociażby konstrukt społeczny „inny“. Oczywiście nie jest to pełna lista, a jedynie zarys wielorakości stosowanych określeń. Tymczasem według Ryszarda Szarfenberga jedynie pojęcia ekskluzji i wykluczenia społecznego można stosować synonimicznie (Pojęcie... dostęp: 2022.01.15).

Zanim jednak pojęcie wykluczenia na dobre wpisało się w dyskurs akademicki, częściej można było napotkać pejoratywne określenia takie jak: margines, marginalność, podklasa, lumpenproletariat czy męty społeczne, które pojawiały się w publikacjach zagranicznych i polskich. Wykluczenie nie jest zjawiskiem nowym, bowiem ludzie wykluczeni czy też

wyłączeni z danej społeczności pojawiali się także w świecie przed rewolucją przemysłową. Kazimierz Frieske podaje jako przykłady zjawiska banicji, ekskomuniki czy publicznej pokuty oraz tłumaczy, że wyłączenie pewnych członków zbiorowości z jej życia lub stałe uniemożliwianie im w świetle prawa i obyczaju dostępu do pewnych instytucji służy określonym celom, bowiem ma charakter obronny i jest szczególną postacią profilaktyki społecznej (1999, s. 7-12).

Do końca XX w. termin ten był synonimem biedy, wykoślenia społecznego, degeneracji oraz nieużyteczności. Gdy w latach 30tych ubiegłego stulecia Stefan Czarnowski pisał o „ludziach zbędnych” oraz o „mętach społecznych”, używał też takich pojęć jak: „marginalność”, „ludzie marginesowi”, co odnosiło się do ludzi, którzy nie wpisywali się w reguły ustalone przez grupę społeczną, do której należeli. Wykluczeni rozumiani byli jako ludzie nieużyteczni dla danej społeczności albo wręcz zagrażający jej porządkowi, a określenia marginalność, wielka bieda i ekskluzja używane były wymiennie (Wiśniewska- Szaran, 2020, s. 9).

Obecnie „wykluczenie” jest pojęciem interdyscyplinarnym, głównie rozpatrywanym w kategoriach społeczno-politycznych. Badaczka Jolanta Grotowska-Leder (2005, s. 25-43) zaznacza, że wykluczenie społeczne postrzegane jest przez wielu badaczy jako koncepcja problematyczna lub nie dość użyteczna. Ekskluzja jest zjawiskiem dynamicznym, gdyż rozwija się w społeczeństwie i w odniesieniu do ustalonych przez nie norm, oraz procesowym, ponieważ nie następuje z dnia na dzień – jest efektem kumulacji wielu upośledzeń. Nie odnosi się przy tym do jednej dyscypliny naukowej, lecz przewija się przez co najmniej kilka z nich, obejmując aspekty: społeczny, ekonomiczny, ekologiczny, kulturowy czy przestrzenny (Frieske, 1999, s. 7-12).

Zjawisko ekskluzji dotyka podstawowego aspektu funkcjonowania w społeczeństwie, polegającego na ocenie sytuacji życiowej jednostki oraz członków gospodarstw domowych – pod względem ich szans i możliwości, a ostateczne odnosi się do zjawisk określających położenie jednostki i jej gospodarstwa domowego w strukturze społecznej (Krzesińska- Żach, 2006, s. 71-76). Dlatego też źródeł zjawiska „nowego” wykluczenia (czyli jego rozumienia od lat 70-tych ubiegłego wieku) upatruje się w zmianach ekonomicznych i technologicznych, które są charakterystyczne dla społeczeństwa poprzemysłowego (Ballem, 2001, s. 18). Przekształcenia te zmieniają diametralnie oblicze wykluczenia społecznego i obok prac zorientowanych na rozumienie wykluczenia przez pryzmat czynników ekonomicznych – a to

podejście dominuje pod koniec XX wieku (Grotowska-Leder, 2005, s. 25) pojawiają się teksty badaczy, którzy rozpatrują problem na płaszczyźnie kulturowej.

W latach 70-tych ubiegłego wieku René Lenoir (1974), opisał trzy rodzaje czynników prowadzących do wykluczenia, dzieląc je na: fizyczne (każde upośledzenie cielesne), mentalne (wszelkie choroby oraz deficyty psychiczne) oraz społeczne (zachowania odbiegające od panujących norm w społeczeństwie). Podobną próbę systematyzacji podjął Erving Goffman w swoich pracach na temat stygmatyzacji (2005, s. 35). Wskazał na zróżnicowanie względem czynników fizycznych (zawierających wszelkie upośledzenia fizyczne), psychicznych (obejmujących deficyty psychiczne) oraz plemiennych czyli stygmaty przenoszone, przekazywane z pokolenia na pokolenie i związane z przesądami i uprzedzeniami zakorzenionymi w danej społeczności czy religii. Jak twierdzą badacze, wykluczenie można również rozpatrywać w dwóch kategoriach: wykluczenia dobrowolnego, co ma miejsce wtedy kiedy jednostka, świadoma swoich deficytów, sama decyduje się wyłączyć z życia społecznego oraz wymuszonego, czyli wtedy gdy to reszta społeczeństwa wyłącza jednostkę z dostępu do dóbr i przywilejów ze względu na posiadane cechy lub brak ich występowania (Mroczyńska, 2008, dostęp 2022.01.16).

Wśród wielu głosów w dyskusji, jakie wywołuje koncepcja ekskluzji społecznej zasadnicze znaczenie ma problem z trafnym zdefiniowaniem samego terminu, czyli tego co dokładnie oznacza, kogo dotyczy oraz jakie są relacje między wykluczeniem społecznym a koncepcją ubóstwa, z którą często jest łączony (Szarfenberg, 2006, s. 19-27). Wśród wielości definicji tego pojęcia można wyróżnić kilka cech wspólnych - w literaturze najczęściej podkreśla się dynamikę procesu jakim jest **wykluczanie** i **wykluczenie**, jego wielowymiarowość i kumulatywność oraz nacisk na kwestię relacji społecznych czyli braku uczestnictwa wykluczonych w głównym nurcie społeczeństwa, zerwanie lub osłabienie więzi rodzinnych i społecznych oraz utratę tożsamości społecznej (Kruszka, 2008, s. 40-42)

Ekskluzja społeczna obejmuje kilka płaszczyzn wśród których, jako pierwszą należy opisać wyłączenie jednostki bądź grupy jednostek z możliwości korzystania z praw i przywilejów, z których korzysta reszta społeczeństwa i które są reszcie społeczeństwa zagwarantowane w sposób instytucjonalny (Wiśniewska- Szaran, 2020, s. 6-14). Taka izolacja uniemożliwia pełne uczestnictwo w życiu społecznym, oznacza brak możliwości podjęcia pracy czy dostępu do świadczeń, co wiąże się wprost z ograniczeniami w dostępie do dóbr materialnych. Wykluczeniem społecznym jest nierówne, krzywdzące (dla jednostek lub gospodarstw

domowych) rozdysponowanie dóbr oraz przywilejów, brak równowagi w dystrybucji zasobów (Bellet, 2001, s. 79). Jednakże samo ubóstwo czy gorsza sytuacja społeczna nie musi być synonimem wykluczenia - może być jedynie czynnikiem wyzwalającym pewien proces, który prowadzi do wyłączenia ze społeczeństwa.

Jako drugą płaszczyznę należy wskazać dezintegrację więzi społecznych i to zarówno ich degradację jak i zerwanie relacji ze społeczeństwem otaczającym jednostkę wykluczoną. Następuje proces odrzucenia jednostki przez grupę zawodową, rodzinę i znajomych, bazujący na czynnikach wykluczenia Lenoir'a czy w innym ujęciu interpretacyjnym na czynnikach stygmatyzujących Goffmana (czynniki omówione w rozdziale 3). Tak rozumiane wykluczenie jest brakiem uczestnictwa w życiu społecznym z powodu segregacji i dyskryminacji wynikających ze stanu sytuacji życiowej w tym możliwości uczestniczenia jednostki w dystrybucji dóbr, udziału w kulturze, w sprawach publicznych czy w dostępie do edukacji (Krzesieńska-Żach, 2006, s. 71-76)

Badacz Anthony Giddens (2004, s. 347) definiował wykluczenie jako efekt nagromadzenia wielu upośledzeń społecznych, które wszystkie razem prowadzą do wyłączenia jednostki z uczestnictwa w społeczeństwie. W podobnym nurcie wykluczenie społeczne było ujmowane przez wybitnych przedstawicieli francuskiej myśli socjologicznej **Serge Paugam'a** (1991) oraz **Roberta Castela** (Chaniał, 1996, s. 162-164). Obaj badacze opisują zjawisko wyłączenia społecznego, jako kumulację wielu przeszkód, upośledzeń oraz wielowymiarowy brak adaptacji społecznej (w tym zawodowej oraz cywilnej). Badacze ujmują ekskluzję nie tylko jako brak dostępu do praw i przywilejów, którymi dysponują inni, lecz **także jako proces rozpadu więzi** ze społeczeństwem. Paugam nazywał zjawisko wykluczenia społecznego jako dyskwalifikację, Castel jako proces dezafiliacji. Warto w tym miejscu przypomnieć, że koncepcja wykluczenia zakłada procesowość. Nie można ustalić dwóch odmiennych stanów oddzielonych wyraźną „linią graniczną” – najpierw stan włączenia a następnie stan wyłączenia ze struktur społecznych. Zachodzi transformacja od zintegrowania ze zbiorowością do utraty więzi ze zbiorowością a zjawisko to trwa i dojrzewa w czasie (Libera, 1993).

Zarówno Paugam jak i Castel jako punkt wyjścia do rozważań przyjęli stan integracji jednostki z systemem społecznym, przez co rozumieli zatrudnienie jednostki i jej zakorzenienie społeczne. Integracja z systemem oznacza stan, w którym jednostki i ich gospodarstwa domowe są włączone społecznie czyli realizują takie strategie radzenia sobie z trudnościami, które w efekcie prowadzą do pełnej integracji ze społeczeństwem. Obaj badacze wykazali, że

im dłużej ludzie pozostają bez pracy tym więcej doświadczają problemów osobistych, które przekładają się na problemy rodzinne. Jednocześnie stają się tym mniej atrakcyjni dla potencjalnych pracodawców i tym bardziej czują się zniechęceni do aktywności i wyizolowani ze społeczeństwa.

Serge Paugam łączy zjawisko ekskluzji społecznej (wyłączenia społecznego) bardzo ściśle ze zjawiskiem ubóstwa, a przez **ekskluzję** rozumie zanik więzi łączących jednostkę ze społeczeństwem. Jego zdaniem (1991, s. 18) „*utrata własnego miejsca w systemie skomplikowanych powiązań stanowi dla jednostki doświadczenie wyjątkowo bolesne. Oznacza to przede wszystkim utratę społecznej istotności*”. Jako przeciwwagę sytuacji ekskluzji społecznej, Paugam postrzega pracę, która jest dla niego przestrzenią, w której dokonuje się społeczna integracja. Francuski badacz swoją definicję ubóstwa opiera na definicji Georga Simmela (1998), według którego bieda to przede wszystkim relacja, jaką państwo utrzymuje z częścią społeczeństwa czyli z tymi osobami, którym udzielana jest pomoc w formie świadczeń socjalnych.

Natomiast drugi wskazany francuski badacz Robert Castel (1995, s. 523) sytuuje zjawisko biedy w szerszym kontekście, odnosząc je do powstania warstwy salariatów we współczesnych społeczeństwach, co miało mieć miejsce w czasie industrializacji. Stopniowy rozkład społeczeństwa płacowego (Kruszka, 2008, s. 63), określanego przez Castela mianem salariatów, postępuje od lat 70. XX wieku i skutkuje masowym bezrobociem oraz poczuciem braku stabilności. Robert Castel interesuje się dwoma osiami, według których miałyby przebiegać społeczna integracja. Z jednej strony jest to oś integracja — dezintegracja poprzez pracę, z drugiej strony jest oś włączenie do — wyłączenie z życia rodzinnego. Sytuację, w której jednostka nie jest zintegrowana za pośrednictwem żadnej z wymienionych osi, socjolog określa mianem **dezafiliacji**, co oznacza „*odłączenie względem regulacji, poprzez które życie społeczne się produkuje i reprodukuje*” (Castel, 2009). Jednostki dotknięte dezafiliacją są odsunięte od sieci produkujących według Castela dwa „produkty” niezbędne do włączenia społecznego czyli po pierwsze jest to uznanie społeczne, a po drugie po prostu materialne zabezpieczenie czyli bogactwo (Babińska, 2019, s. 52-63).

Źródła francuskiego nurtu definiowania ekskluzji społecznej według Serge Paugama należy doszukiwać się w pracach Émile’a Durkheima, które dotyczyły kulturowej i normatywnej asymilacji jednostki ze społeczeństwem. Analizy zerwania więzi społecznej między jednostką i społeczeństwem były i nadal są rozwijane w ramach wyjaśniania przyczyn wykluczenia

społecznego (czy jak spostrzega Ryszard Szarfenberg **procesu wykluczania** społecznego) postrzegając wykluczenie społeczne jako rozpad więzi społecznych między jednostką a społeczeństwem. Sytuacja dezintegracji jest spowodowana nieefektywnością instytucji społecznych, których zadaniem jest utrzymywanie poprawnych więzi na linii jednostka–społeczeństwo (Kruszka, 2008, s. 58).

Zarówno Paugam jak i Castel wskazują na trzy wzajemnie powiązane składowe procesy, które pojawiają się jako następujące po sobie okoliczności. W modelu Paugama (1991), który zostanie szczegółowo omówiony w rozdziale 3.2.1, mechanizm społecznej dyskwalifikacji obejmuje przechodzenie od stabilnej, pełnoetatowej pracy do zatrudnienia częściowego lub bezrobocia ale ma to nadal miejsce z zachowaniem pełnych powiązań ze społeczeństwem. Etap ten cechuje z jednej strony wykluczenie z rynku pracy ale z drugiej, dalsze utrzymanie kontaktów w pozostałych sferach życia i uczestniczenie przez jednostkę w strukturach społecznych. Kolejnym etapem w procesie ekskluzji społecznej Paugama jest uzależnienie od pomocy społecznej, w którym pojawia się wprawdzie zniechęcenie do pracy, co utrwala ekskluzję w sferze zatrudnienia, ale inne role społeczne - rodzinne, sąsiedzkie, przyjacielskie - są wypełniane tak jak dotychczas. Ostatni etap w modelu Paugama oznacza kompletne załamanie się więzi społecznych. Jednostka "wypada" ze struktur zawodowych, rodzinnych, przyjacielskich. Cechą każdego z takich etapów jest stałe negocjowanie tożsamości jednostki, które stwarza możliwość odzyskania poprzedniego statusu. Należy jednak zauważyć, że utrata większości więzi społecznych - związanych z pracą, z mieszkaniem, z systemem pomocy społecznej, a także najważniejszych relacji w postaci stabilnej rodziny - oznacza taką kumulację przeszkód i niepowodzeń, że człowiek traci nadzieję, czuje się nieprzydatny, obojętny na wszystko, bezradny. Może tak być, że będzie kompensował tę sytuację życiową sięgając po używki albo poprzez prezentowanie wrogiego nastawienia do systemu społecznych zabezpieczeń. Takie zachowanie prowadzi do wykluczenia się ze społecznych relacji i środków realizowanych w ramach pomocy rodzinnej i społecznej, co sprawia, że odzyskanie powrotnej drogi do społeczeństwa staje się niemal niemożliwe. Jednostka w wyniku tego wchodzi na etap zmarginalizowania oznaczający funkcjonowanie na zewnątrz systemu społecznego (Grotowska, Leder, 2002, dostęp: 2022,01.19).

Natomiast w koncepcji Castel'a (1995) dynamiczny, trzystopniowy proces wykluczenia prowadzi kolejno przez niepewne, łatwe do utraty zatrudnienie, przez wątpliwe relacje społeczne aż do wykluczenia (nazywane dezafiliacją). Powstaje w ten sposób nowa kategoria społeczna

„nowi biedni“, kategoria niezwykle wewnętrznie zróżnicowana, a która cechuje się szczególnym osłabieniem więzi społecznej.

3.2.1. Fazy dyskwalifikacji społecznej w modelu Serge Paugama

Analizy Serge Paugama zwane są **teorią labelizacji jednostek przez instytucje** (Kruszka, 2006, s. 60), bowiem badacz w swoich analizach dotyczących dyskwalifikacji społecznej skupia się na pytaniu o integrację społeczną oraz o rodzaj stosunków społecznych, które są wytwarzane przez społeczeństwo „głównego nurtu” ze społeczeństwem naznaczonym ekskluzją. Ten temat powiązany jest także z pracami tego badacza nad zagadnieniami solidarności społecznej jednostek. **Solidarność społeczna** została zoperacjonalizowana jako gotowość płacenia wyższych podatków, które byłyby spożytkowane na poprawienie warunków życia osób ubogich. W odpowiedzi na to krytycy takiej operacjonalizacji solidarności podnosili, że trudno mówić o solidarności społecznej, kiedy redystrybucja dochodu jednostki odbywa się bez zgody i konsultacji z jednostką, stąd też badanie solidarności w kontekście dodatkowych świadczeń finansowych jest błędem. Należy wspomnieć o tych badaniach, bowiem bazując na ich wynikach Paugam postawił tezę, że punktem wyjściowym koncepcji dyskwalifikacji społecznej jest założenie o tym, iż bieda jest konstruktem społecznym, a praca jest kluczowym elementem życia społecznego. Sama dyskwalifikacja jest postrzegana jako zjawisko rozpadu więzi społecznych, które ma globalny charakter we współczesnych społeczeństwach (Kruszka, 2006, s. 60 -61).

Ten rozpad więzi społecznych, prowadzi do pojawienia się szeregu „ryzyk desocjalizacji”⁶⁵, które mogą, w zależności od dalszego rozwoju sytuacji, stać się załączkiem wykluczenia społecznego. W swoich badaniach Paugam (1991) przedstawił analizę faz dyskwalifikacji społecznej oraz zidentyfikował grupy w społeczeństwie szczególnie zagrożone takim ryzykiem. Przedstawił w swojej pracy trzy etapy (fazy) dyskwalifikacji społecznej, a podział ten oparty jest na poziomie stopnia wykluczenia społecznego, którego doświadczają zarówno jednostki jak i gospodarstwa domowe (Landowska, 2014 s. 98).

Pierwszym etapem w procesie dyskwalifikacji społecznej Serge Paugama jest faza fragility (kruchości), drugą fazą jest faza dependency (faza zależności) a trzecią fazą jest fracturing of

⁶⁵ Oryg: *des risques de désocialisation*.

the social bonds (zerwanie więzi społecznych) (Paugam, 2015, dostęp 2022.01.19). Etapy te zostaną szczegółowo omówione w rozdziałach od 3.2.1.1 do 3.2.1.3.

Rozważane zagadnienie jest istotne z punktu widzenia przedmiotu niniejszej pracy czyli poszukiwania odpowiedzi dotyczących stosowanych strategii radzenia sobie z trudnościami, bowiem zgodnie z teorią Paugama (Keller, 2014) poziom dyskwalifikacji społecznej, w której znajduje się jednostka lub gospodarstwo domowe stanowi punkt wyjścia do wyboru konkretnej strategii radzenia sobie (coping strategy). Opisany powyżej proces dyskwalifikacji społecznej Serge Paugama, który ostatecznie prowadzi do ekskluzji społecznej, ale który przebiega w fazach fragility => dependence => fracturing of the social bond, ma w każdej z nich inne „zestawy” sposobów radzenia sobie z trudnościami i przeciwnościami (Kryszjam 2006, s. 60-62).

3.2.1.1. Faza „kruchości” w modelu S. Paugama

Pojawienie się jednostek lub gospodarstw domowych w fazie fragility (kruchości), którego źródłem są ograniczenia dochodowe, może być spowodowana okresowym bezrobociem lub utratą jednego z czynników, które dotychczas były uważane za pewniki w życiu (jak chociażby pojawienie się długotrwałej choroby ograniczającej zdolność zarobkowania). Nie jest to jednak stan braku ekonomicznej niezależności, która prowadzi gospodarstwa domowe do korzystania z pomocy zinstytucjonalizowanej.

Faza pierwsza - „kruchości” odnosi się do osób, które mają trudności z odnalezieniem się na rynku pracy, w tym doświadczają trudności w podjęciu pierwszego zatrudnienia ale też doświadczają ograniczeń w zakresie powrotu na rynek pracy po przerwie spowodowanej macierzyństwem lub chorobą. Mogą w tę fazę wejść również osoby, które co prawda posiadają pracę ale nie zabezpiecza ona zarówno ich potrzeb rozwojowych a przede wszystkim finansowych. Ten brak stałego, powtarzalnego dochodu wywołuje jednocześnie problemy z zabezpieczeniem podstawowych potrzeb jednostki i członków gospodarstwa domowego. Doświadczają one w tej fazie problemów lokalowych, co obejmuje zarówno sytuację braku mieszkania jak też posiadania takiego, które nie zaspokaja potrzeb jednostek i ich gospodarstw domowych – zarówno w zakresie jakości lokalu mieszkalnego jak i jego wielkości, która odpowiadałaby potrzebom członków gospodarstwa domowego.

Osoby będące w pierwszej fazie wierzą w to, że mają szansę znalezienia dobrej pracy, która zaspokoi pełne spektrum potrzeb domowników, ale jednocześnie obawiają się, że nie są już tak atrakcyjne na rynku pracy i utraciły część swoich umiejętności zawodowych (Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 30).

Mamy zatem do czynienia z podwójną niestabilnością (kruchością) - zarówno w obszarze pracy zawodowej czyli wejścia na rynek pracy lub odnalezieniu się na nim, ale także zabezpieczenia podstawowych zasobów życiowych i mieszkaniowych. Charakterystycznym jest, że osoby oraz gospodarstwa domowe funkcjonujące w pierwszej fazie dyskwalifikacji społecznej starają się samodzielnie lub z pomocą osób z otoczenia rozwiązać swoje problemy. Wstydzą się faktu pobierania zasiłku dla bezrobotnych czy korzystania z innych form wsparcia pomocy społecznej. Traktują to w kategoriach utraty statusu społecznego i godności własnej. Paugam wskazuje, że szczególnie w taki sposób postrzegają i rozumieją otrzymywanie pomocy ze strony instytucji osoby w średnim lub starszym wieku, natomiast osoby młodsze są bardziej otwarte na korzystanie ze wsparcia zewnętrznego (Lindovska, 2014 s. 98-100).

Paugam wskazywał, że jednostki oraz gospodarstwa domowe pozostające w fazie fragility (kruchości) przy niewielkim wysiłku indywidualnym są w stanie powrócić do głównego nurtu społeczeństwa, nawet bez pomocy instytucji związanych z polityką społeczną. Osoby te mają taki poziom kapitału społecznego w postaci wykształcenia i umiejętności, że daje im on wysokie szanse na ponowną integrację ze społeczeństwem a jedynie czasowo znajdują się w sytuacji problemowej (Kruszka, 2008, s. 60-61).

W ocenie autorki w fazie fragility mogą znajdować się pracujący ubodzy, których charakterystyka została omówiona w rozdziale 2.2.

3.2.1.2. Faza „zależności” w modelu S. Paugama

Druga faza dyskwalifikacji społecznej według Paugama to faza dependency (zależności). Wejście w tę fazę staje się bardziej prawdopodobne kiedy pozostawanie poza rynkiem pracy utrzymuje się przez dłuższy czas, co skutkuje poważnymi ograniczeniami dochodowymi.

W fazie dependence (zależności) według S. Paugama, problemy z zatrudnieniem, czyli zarówno brak zatrudnienia jak i zatrudnienie poniżej kompetencji i oczekiwań finansowych, jest długotrwałym procesem, a sytuacja kryzysowa pogłębia się krok po kroku. Osoby znajdujące się w tej fazie mają już za sobą kilkukrotne doświadczenia związane

z nieskutecznym poszukiwaniem takiej pracy, która odpowiadałaby ich potrzebom i oczekiwaniom dochodowym. Zazwyczaj są także po etapie podnoszenia swoich kwalifikacji czy też ich zmiany (szkoleń przekwalifikujących), które nie przyniosły spodziewanych rezultatów, szczególnie w sferze podniesienia osiągniętych dochodów na rynku pracy. Dodatkowym, negatywnym czynnikiem jest stan zdrowia członków gospodarstwa domowego, który może ulegać pogorszeniu ze względu na efekt oddziaływania długotrwałego stresu. Brak stałych i cyklicznych dochodów z pracy powoduje wiele sytuacji kryzysowych, w tym też takich, które związane są z obniżeniem wiary w siebie lub jej definitywnym brakiem. Przede wszystkim jednak powoduje brak środków finansowych na poszukiwanie pracy, przekwalifikowanie się, czy też wyjazd poza miejsce zamieszkania w poszukiwaniu zatrudnienia.

W pierwszej fazie dyskwalifikacji społecznej członkowie gospodarstw domowych unikają pomocy zinstytucjonalizowanej, niechętnie godząc się z myślą, że drogą rozwiązania części ich problemów jest pobieranie zasiłków dla bezrobotnych czy korzystanie ze środków pomocy finansowej realizowanych przez pomoc społeczną. W drugiej fazie akceptują już taki stan rzeczy, a wręcz wraz z pogłębianiem się poziomu dyskwalifikacji stają się zależni od otrzymywania zewnętrznego, stałego wsparcia (Lindovska, 2014 s. 98-100). Nad takimi jednostkami i ich gospodarstwami domowymi, trzeba roztoczyć opiekę i to nie tylko materialną. Są to często osoby długotrwale bezrobotne, które ograniczyły lub zatraciły podstawowe umiejętności funkcjonowania społecznego, Paugam określa to „pogrążeniem w letargu”. Do tego aby jednostka się z niego wydobyła musi być zastosowany zewnętrzny bodziec, który może być dostarczony albo przez instytucje państwowe albo samorządowe - jak chociażby przez programy aktywizacji osób bezrobotnych. Według Paugama jednostki w tej fazie dyskwalifikacji społecznej „same z siebie” nie poradzą sobie ze zmianą swojego położenia. Zarówno jednostki jak i pozostali członkowie gospodarstw domowych powoli przyzwyczajają się do cyklicznego lub permanentnego otrzymywania wsparcia i pomocy finansowej z zewnątrz – zarówno od rodziny, od zinstytucjonalizowanej pomocy społecznej czy od instytucji kościelnych, zatem świadomie znajdują się w położeniu, które w fazie poprzedzającej uznawali za uwłaczające ich godności. Zaczynają akceptować swoją rolę jako tych, którym pomoc jest udzielana i którym pomoc się należy, co przekłada się na stopniową utratę niezależności i autonomii gospodarstw domowych. Efektem jest znaczący wzrost udziału zasiłków socjalnych w łącznych dochodach gospodarstwa domowego. Członkowie gospodarstw domowych, które znajdują się w fazie dependency nie mają wystarczających

dochodów aby pokryć w pełni wszystkie potrzeby ale też nie można zaliczyć ich do grupy gospodarstw domowych, które żyją w skrajnym ubóstwie (Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 30). Natomiast nieumiejętne działania instytucji powołanych do zagwarantowania bezpieczeństwa ekonomicznego gospodarstw domowych, mają na tyle negatywny wpływ na jednostki i ich gospodarstwa domowe, że przyczynia się do bezradności, nieumiejętności samodzielnego funkcjonowania i radzenia sobie z problemami, co prowadzi do zagrożenia trzecim etapem dyskwalifikacji czyli całkowitą marginalizacją (Kruszka, 2008, s. 61-62).

3.2.1.3. Faza „zrywania więzi społecznych” w modelu S. Paugama

W trzeciej fazie, która jest nazwana przez Paugama fazą zrywania więzi społecznych (the fracturing of the social bonds), występuje kumulacja możliwych problemów dotyczących zarówno pracy, zabezpieczenia miejsca do życia (mieszkania), pokrycia niezbędnych wydatków na życie ale także stanu zdrowia zarówno fizycznego jak i psychicznego.

Członkowie gospodarstw domowych są poza rynkiem pracy, mają poważne problemy ze zdrowiem, pojawiają się problemy bezdomności oraz trwałego zrywania kontaktów z rodziną i najbliższymi (Paugam w Keller, 2014). Uczestnicy tej fazy dyskwalifikacji społecznej nie mają żadnego dochodu oraz „wymykają” się ze zinstytucjonalizowanego systemu pomocy socjalnej. Pomoc socjalna, do korzystania z której mają nadal prawo, może ograniczać się wyłącznie do podstawowej opieki w zakresie zabezpieczenia noclegu oraz wyżywienia (Gojova, Gojova, Spilackova 2014, s. 30-31). Jak wskazano powyżej, osoby te zazwyczaj nie uczestniczą w rynku pracy, jednak przyczyna takiego stanu rzeczy jest bardzo często po ich stronie, bowiem nie chcą podejmować zatrudnienia i konsekwentnie świadczyć pracy.

Osoby, które znajdują się w tej fazie często dotykają problemy zdrowotne, mieszkaniowe oraz utrata więzi i kontaktów z rodziną. Funkcjonują bez środków do życia, nie mają prawa do zasiłków a wielu z nich jest uzależnionych od różnorodnych form opieki społecznej realizowanej w odniesieniu do bezdomnych. Powszechnie występuje nadużywanie środków odurzających. Można określić, że tę grupę stanowią osoby „bez nadziei”, które nawet w sytuacji znalezienia im pracy nie podejmują jej (Lindovska, 2014 s. 98-99). Od strony kondycji psychicznej osób w tej fazie powszechnym jest doświadczenie beznadziejności sytuacji, w której funkcjonują oraz bezużyteczności i braku sensu życia.

Zdaniem Paugama w stosunku do tej grupy należy uruchamiać szczególnie radykalne

instrumenty polityki społecznej, bo tylko takie dają szansę na powrót jednostek do głównego nurtu społeczeństwa (Lindovska, 2014 s. 100). Wymaga podkreślenia, że każda utrata więzi społecznej jest połączoną z utratą części tożsamości, dlatego ekskluzja jest tak poważnym problemem – dotyka głęboko struktury osobowości jednostki oraz całych gospodarstw domowych (Kruszka, 2008, s. 60-62).

Typologia, którą przedstawił Paugam opisuje trzy różne stany w jakich znajdują się poszczególni członkowie gospodarstw domowych działając w ograniczeniach i doświadczając trudności. Należy zauważyć, że fazy te nie muszą występować po sobie kolejno, jedna po drugiej (Paugam w Keller, 2014). Serge Paugam opisuje przykłady sytuacji, w których osoby znajdujące się w trzeciej fazie czyli na etapie zrywania więzi społecznych nie uczestniczyły wcześniej w fazie drugiej czyli w fazie zależności. Ale także można wskazać przykłady jednostek, które wracają do społeczeństwa z fazy trzeciej niejako „omijając” jedną lub obie poprzedzające fazy (Gojova, Gojova, Spilackova 2014, s. 30-31).

3.3. Sposoby i strategie radzenia sobie z trudnościami

W literaturze przedmiotu szeroko opisywane są strategie aktywności osób i gospodarstw domowych (coping strategies), które stanowią odpowiedź na problemy wynikające z ograniczenia zasobów, które gospodarstwa domowe mają do swojej dyspozycji, w tym szczególnie zasobów finansowych. Jest to również odpowiedź gospodarstw domowych na ryzyko wystąpienia ubóstwa, albo też ryzyko pogłębienia ubóstwa w którym już znajduje się dane gospodarstwo domowe.

Wśród badaczy, którzy zajmowali się badaniem i analizą coping strategies podejmowanych przez jednostki albo całe gospodarstwa domowe w sytuacji ograniczania dochodów oraz zrywania więzi społecznych (a zatem zgodnych z źródłami wskazanymi przez S. Paugama) należy wymienić prace autorstwa Budowski, Tillmann, Keim, Amacker (2010); Duvoux, Paugam; Gaulejac, Léonetti, Dubet (w Keller, 2013); van der Land, Doff (2010); Sirovátka (2000); Leisering, Leibfried (1999); Wadsworth (2011).

Na bazie prac wskazanych autorów badaczki Alice Gojova, Vendula Gojova, Marie Spilackova (2014, s. 31), przygotowały klasyfikację trzydziestu jeden (31) sposobów radzenia sobie (ways of coping) z ryzykiem ubóstwa lub zagrożenia ubóstwem.

Tabela 27 ukazuje zestawienie 'ways of coping' z podaniem badacza, który zajmował się danym sposobem radzenia sobie oraz z podaniem nazwy własnej, która przez badacza została przypisana danej metodzie.

Tabela 27. Wykaz sposobów radzenia sobie (ways of coping)

lp.	Sposób radzenia sobie (ways of coping)	Autor
1	„The deserving poor“	Paugam (w Keller, 2013a)
2	„Avoidance“	Paugam (w Keller, 2013)
3	„Interiorised autonomy“	Duvoux (w Keller, 2013)
4	„Your world shrinks“	van der Land, Doff (2010)
5	„Broken career“	Sirovatka (2000)
6	„Discrediting of others“	Paugam (w Keller, 2013)
7	„Turning Round“	Gaulejac, Leonetti (w Keller, 2013)
8	„It's better to adapt“	van der Land, Doff (2010)
9	„Passive adaptation“	Sirovatka (2000)
10	„Secondary coping“	Wadsworth (2012)
11	„Social support“	Wadsworth (2012)
12	„Religious coping“	Wadsworth (2012)
13	„Positive adaptation“	Budowski, Tillman, Keim, Amacker (2010)
14	„Voluntary modesty“	Sirovatka (2000)
15	„Pragmatic fighters“	Leisering, Leibfried (1999)
16	„Situation instrumentalisation“	Gaulejac, Leonetti (w Keller, 2013)
17	„Carefully calculating“	Sirovatka (2000)
18	„Strategic users“	Leisering, Leibfried (1999)
19	„Backing away“	Wadsworth (2012)
20	„Defence“	Gaulejac, Leonetti (w Keller, 2013)
21	„Complete submission“	Gaulejac, Leonetti (w Keller, 2013)
22	„Sullen autonomy“	Duvoux (w Keller, 2013)
23	„The role of victim“	Leisering, Leibfried (1999)
24	„The dependent“	Sirovatka (2000)
25	„Intentional exclusion“	Gaulejac, Leonetti (w Keller, 2013)
26	„Let's do something about our situation“	van der Land, Doff (2010)
27	„Primary coping“	Wadsworth (2012)
28	„Life's fighters“	Leisering, Leibfried (1999)
29	„Release“	Gaulejac, Leonetti (w Keller, 2013)
30	„Explosive nostalgia“	Dubet (w Keller, 2013)
31	„Substitute“	Sirovatka (2000)

Źródło: opracowanie własne za: Gojova, Gojova, Spilackova 2014, s. 32

Po szczegółowym rozpoznaniu i usystematyzowaniu wymienionych powyżej sposobów radzenia sobie z trudnościami (ways of coping), badaczki Gojova, Gojova, Spilackova skonstatowały, że niektóre sposoby radzenia sobie pod względem merytorycznym mają identyczną lub niemal identyczną zawartość. Takie tożsame lub bardzo zbliżone do siebie sposoby radzenia sobie z trudnościami, zostały przez badaczki połączone i uznane jako jeden rodzaj sposobu radzenia sobie (one way of coping).

Następnie badaczki połączyły te sposoby radzenia sobie w większe skupiska. Wynikiem powyższej syntezy było wyodrębnienie przez Gojova, Gojova, Spilackova jedenastu (11) strategii radzenia sobie (coping strategies), które składają się ze zgrupowanych, zbliżonych do siebie pod względem merytorycznym sposobów radzenia sobie z trudnościami.

Ostatecznie badaczki połączyły te strategie w grupy/ skupiska, które autorki nazwały jako „**strategie główne**“ chociaż zamiennie nazywane są one **także „strategiami parasolowymi**“ (Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 32).

Skonkretyzowane zostały trzy główne strategie, które przedstawia Tabela 28, a które noszą nazwy:

- A. Strategie odróżniania się od innych (distinction strategies)**
- B. Strategie adaptacji (adaptation strategies)**
- C. Strategie powstrzymywania (defencing strategies)**

Pierwsza kolumna w poniższej tabeli to strategie główne, druga zawiera jednaście strategii radzenia sobie z problemami (coping strategies), z których każda została przypisana do jednej ze strategii głównych. W ostatniej kolumnie w odniesieniu do każdej z jedenastu strategii radzenia sobie podana została informacja o „ways of coping” wchodzące w skład strategii, wraz z podaniem badacza, który prowadził prace nad wskazanym sposobem radzenia sobie. Numer podany przy każdej „ways of coping” stanowi odzwierciedlenie numeru porządkowego tego sposobu, który prezentuje Tabela 27 przedstawiona powyżej.

Tabela 28. Strategie główne (parasolowe), strategie radzenia sobie (lista 11 strategii) oraz przypisane sposoby radzenia sobie

Strategia Główna	Strategia radzenia sobie (coping- strategy)	Sposoby radzenia sobie (ways of coping) przynależące do strategii
'A. Strategie odróżniania się (distinction strategies)	Zasługujący biedni ("The Deserving Poor") – strategia A1	'(1) "The deserving poor" – Paugam (w Keller, 2013); (31) "Substitute" - Sirovatka (2000)
'A. Strategie odróżniania się (distinction strategies)	Unikanie ("Avoidance")- strategia A2	(2) „Avoidance” – Paugam (w Keller, 2013); (3) "Interiorised autonomy" – Duvoux (w Keller, 2013); (4) "Your world shrinks" – van der Land, Doff (2010); (5) „Broken Career” – Sirovatka (2000)
'A. Strategie odróżniania się (distinction strategies)	Dyskredytowanie innych ("Discrediting of Others") – strategia A3	(6) "Discrediting of others" - Paugam (w Keller, 2013); (7) "Turning Round" – Gaulejac, Leonetti (w Keller, 2013); (4) "Your world shrinks" – van der Land, Doff (2010)
'B. Strategie adaptacji (Adaptation strategies)	Pasywna adaptacja ("Passive adaptation") – strategia B1	(9) "Passive adaptation" – Sirovatka (2000); (8) "It's better to adapt" – van der Land, Doff (2010)
'B. Strategie adaptacji (Adaptation strategies)	Pozytywna adaptacja ("Positive adaptation") - strategia B2	(10) "Secondary coping" - Wadsworth (2012); (11) "Social support" - Wadsworth (2012); "Religious coping" - Wadsworth (2012); (13) "Positive adaptation" - Budowski, Tillman, Keim, Amacker (2010); (15) "Pragmatic fighters" - Leisering, Leibfried (1999); (14) "Voluntary modesty" - Sirovatka (2000)
'B. Strategie adaptacji (Adaptation strategies)	Instrumentalizacja sytuacji ("Situation Instrumentalisation") - strategia B3	(16) "Situation Instrumentalisation" - Gaulejac, Leonetti (w Keller, 2013); (17) "Carefully calculating" - Sirovatka (2000); (18) "Strategic users" - Leisering, Leibfried (1999)
'C. Strategie powstrzymywania (Defensive strategies)	Zróbmy coś z tym ("Let's do something about it") - strategia C1	(26) "Let's do something about our situation" - van der Land, Doff (2010); (27) "Primary control coping" - Wadsworth (2012); (28) "Life's fighters" - Leisering, Leibfried (1999)
'C. Strategie powstrzymywania (Defensive strategies)	Ucieczka od rzeczywistości ("Escape from Reality") – strategia C2	(19) "Backing away" – Wadsworth (2012); (20) "Defence" - Gaulejac, Leonetti (w Keller, 2013)
'C. Strategie powstrzymywania (Defensive strategies)	Całkowita uległość/ rezygnacja ("Complete submission/ Total resignation") - strategia C3	(21) "Complete submission" - Gaulejac, Leonetti (w Keller, 2013); (22) "Sullen autonomy" – Duvoux (w Keller, 2013); (23) "The role of victim" - Leisering, Leibfried (1999); (24) "The dependent" – Sirovatka (2000)
'C. Strategie powstrzymywania (Defensive strategies)	Intencjonalne wykluczenie ("Intentional Exclusion") – strategia C4	(25) "Intentional exclusion" - Gaulejac, Leonetti (w Keller, 2013)
'C. Strategie powstrzymywania (Defensive strategies)	Uwolnienie ("Release") - strategia C5	(29) "Release" - Gaulejac, Leonetti (w Keller, 2013); (30) "Explosive nostalgia" - Dubet (in Keller, 2013)

Źródło: opracowanie własne za Gojova, Gojova, Spilackova 2014, s. 33

Jednostki oraz gospodarstwa domowe, które doświadczają procesów dyskwalifikacji społecznej, doznają także wielu innych przeciwności. Wśród nich można wskazać towarzyszący

często takim doświadczeniom pogarszający się stan zdrowia czy zrywanie więzi ludzkich zarówno rodzinnych jak i sąsiedzkich. Takie sytuacje prowadzą do szukania pomocy instytucjonalnej, której celem jest zachowania autonomii i niezależności gospodarstwa domowego. Co oczywiste następuje zmiana rozumienia pojęcia autonomii (niezależności), bowiem współpraca z instytucjami wspierającymi, czyli instytucjami pomocy społecznej, instytucjami kościelnymi czy też rodziną wymagają dostosowania gospodarstwa domowego w zakresie jego niezależności (autonomii) do nowej, innej sytuacji, która może wiązać się z uciążliwościami chociażby natury biurokratycznej (Gojova, Gojova, Spilackova 2014, s. 33). Ostatecznie badaczki Alice Gojova, Vendula Gojova, Marie Spilackova (2014, s. 30-34) dokonały podziału na strategie główne (strategie parasolowe) oraz strategie radzenia sobie z problemami, które w zestawieniu zbiorczym zostały przedstawione są w tabeli poniżej.

Tabela 29. Strategie główne (parasolowe) oraz strategie radzenia sobie (lista 11 strategii)

Lp.	Strategia Główna	Oznaczenie strategii radzenia sobie (coping strategy)	Strategia radzenia sobie (coping- strategy)
1	'A. Strategie odróżniania się (distinction strategies)	A1 strategia	Zasługujący biedni "the Deserving Poor"
2	'A. Strategie odróżniania się (distinction strategies)	A2 strategia	Unikanie "Avoidance"
3	'A. Strategie odróżniania się (distinction strategies)	A3 strategia	Dyskredytownie innych "Discrediting of Others"
4	'B. Strategie adaptacji (Adaptation strategies)	B1 strategia	Pasywna adaptacja „Passive adaptation“
5	'B. Strategie adaptacji (Adaptation strategies)	B2 strategia	Pozytywna adaptacja "Positive adaptation"
6	'B. Strategie adaptacji (Adaptation strategies)	B3 strategia	Instrumentalizacja sytuacji "Situation Instrumentalisation"
7	'C. Strategie powstrzymywania (Defensive strategies)	C1 strategia	Zróbmy coś z tym "Let's do something about it"
8	'C. Strategie powstrzymywania (Defensive strategies)	C2 strategia	Ucieczka od rzeczywistości "Escape from Reality "
9	'C. Strategie powstrzymywania (Defensive strategies)	C3 strategia	Całkowita uległość/ rezygnacja "Complete submission/ Total resignation"
10	'C. Strategie powstrzymywania (Defensive strategies)	C4 strategia	Intencjonalne wykluczenie "Intentional Exclusion"
11	'C. Strategie powstrzymywania (Defensive strategies)	C5 strategia	Uwolnienie "Release"

Źródło - opracowanie własne za Gojova, Gojova, Spilackova 2014, s. 33

W celu dobrego zrozumienia na czym polegają i jaki jest charakter zachowań skupionych w ramach strategii głównych (parasolowych) poniżej zostaną dokładnie omówione poszczególne sposoby radzenia sobie z trudnościami (ways of coping) wchodzące w ich skład.

3.3.1. Grupa A: strategie odróżniania się

Pierwszą grupą strategii głównych są strategie odróżniania się (distinction strategies), w pracy nazwane strategiami grupy A. W skład tej strategii parasolowej wchodzi 9 sposobów radzenia sobie z trudnościami (ways of coping), które zostały pokrótce poniżej scharakteryzowane.

Sposobem radzenia sobie z problemami i trudnościami jest działanie określane jako „uwewnętrzniona autonomia” (interiorised autonomy) opisana przez Duvoux (Duvoux w Keller, 2013). W ramach tej ‘way of coping’ jednostki oraz gospodarstwa domowe ukrywają swoją kruchość (fragility) tak aby otoczenie niczego nie zauważyło, nie domyśliło się kryzysu, z jakim się borykają. Duvoux interpretuje takie zachowanie jako niechęć członków gospodarstw domowych do bycia w roli tego, któremu należy asystować i pomagać. Wola aby zachować autonomię gospodarstwa domowego jest traktowana jako zasobem, o który zabiegają członkowie gospodarstwa domowego aby odsunąć od siebie stan postępującej dyskwalifikacji społecznej.

Analogiczną reakcją do opisanej powyżej jest sposób postępowania polegający na dystansowaniu się od innych osób znajdujących się w podobnej sytuacji. Elementy takiego oddalania się od społeczeństwa zawarte są w kolejnej ways of coping czyli „unikanie” (avoidance) opisanej przez Paugama (Paugam w Keller, 2013). Osoby oraz gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii dystansują się od środowiska (otoczenia), w którym żyją tak aby uniknąć włączenia w grupę tych, „którym się nie powiodło”. Ludzie zamykają się w sobie, funkcjonując tylko w otoczeniu członków najbliższej rodziny. Unikają kontaktów z ludźmi a szczególnie z osobami, które znajdują się w podobnym kryzysie.

Inny badacz Sirovatka (Sirovatka, 2000) doszedł do wniosku, że osoby realizujące strategie odróżnienia działają w ramach „way of coping”, którą określił mianem „złamanej kariery” (broken career), powstającej chociażby z powodu konieczności opieki nad dziećmi albo długotrwale chorym członkiem gospodarstwa domowego, co najczęściej dotyczy to kobiet. Taka przerwa w aktywności na rynku pracy może powstać także z powodu złego stanu zdrowia, co częściej występuje w mężczyzn. Pomimo niesprzyjających okoliczności osoby w tym sposobie radzenia sobie z trudnościami, nadal próbują znaleźć odpowiednie dla siebie zatrudnienie z wynagrodzeniem na oczekiwanym poziomie.

Badacze Marco van der Land i Wenda Doff (van der Land, Doff, 2010) identyfikują kolejny sposób działania należący do strategii odróżnienia się. Prowadzone przez nich badania dotyczyły tego w jaki sposób mieszkańcy dzielnic, które nie cieszą się estymą społeczną radzą sobie z faktem zamieszkania w takim otoczeniu. Punktem wyjścia do ich badań jest praca Alberta Hirschmana „Exit, Voice nad Loyalty” (1970). Badacz ten twierdzi, że reakcją konsumenta na pogarszającą się jakość produktów winny być dwie opcje, albo opcja „głosu” (voice) czyli mówienia w sposób otwarty i „głośny” o fakcie pogorszenia jakości, albo opcja „wyjście” (exit), czyli po prostu zaprzestanie zakupów tego produktu. Przenosząc to na grunt rozważań o realizowanych sposobach radzenia sobie w trudnościach, badacze doszli do wniosku, że opcja „wyjście” (exit) nie musi oznaczać radykalnej zmiany otoczenia, w którym funkcjonuje dana osoba oraz członkowie gospodarstwa domowego (czyli wyprowadzki), raczej oznacza wycofanie się z kontaktów towarzyskich i społecznych w najbliższym otoczeniu, unikanie miejsc, w których mogłoby nastąpić takie spotkanie. Niektórzy z badanych wskazywali na swoje postępowanie polegające na wycofaniu się z kontaktów towarzyskich z otoczenia sąsiedzkiego, ograniczenie zakupów w lokalnych sklepach, spacerowanie wyłącznie w miejscach lokowanych poza dzielnicą zamieszkania. Opisany sposób radzenia sobie został przez badaczy nazwany sposobem „twój świat się kurczy” („Your world shrinks”). W badaniach wskazany został jeszcze inny sposób radzenia sobie z trudnościami – działanie, w którym ankietowani nie skupiali się na swoim położeniu i sposobach radzenia sobie z przeciwnościami ale skupiali się na omawianiu i analizowaniu w jaki sposób ich otoczenie zmieniło się na gorzej w ostatnim czasie. Za tę zmianę obwiniali wszystkich innych – dalszą rodzinę, sąsiadów, organizacje kościelne czy też pomoc społeczną. Zatem do ich postawy dochodził jeszcze spadek wiary w otoczenie w postaci innych ludzi oraz instytucji i organizacji społecznych. Opisany powyżej sposób radzenia sobie z trudnościami polega na zaprzeczaniu sytuacji, w której znalazło się gospodarstwo domowe.

Inny natomiast rodzaj zachowań towarzyszy sytuacjom, w których członkowie gospodarstw domowych zaakceptowali swoje położenie, chociaż nadal podejmują wysiłki aby odróżnić się od innych. Takie sposoby zachowań zostały określone jako realizacja strategii „zasługujący biedni” (deserving poor). Osoby działające w ramach tej strategii bardzo mocno podkreślają, że w przeciwieństwie do innych nie nadużywają oferowanej im pomocy. Podobny sposób funkcjonowania można znaleźć w zachowaniach osób, które nie odnoszą sukcesów w pracy ale próbują to rekompensować w innych obszarach jak chociażby uwypuklając sukcesy i zasługi

w zakresie wychowania dzieci i prowadzenia domu. Jest to o pewna rekompensata ich niskiego statusu społecznego, która daje osobom realizującym ten sposób radzenia sobie z trudnościami poczucie specjalnej misji, do realizacji której zostali powołani (Paugam w Keller, 2013).

Podobne podsumowanie przedstawia Sirovatka (Sirovatka, 2000) w badaniach poświęconych beneficjentom pomocy społecznej w postępowaniu, który przez niego został opisany jako „substytucja” (substitute). Sirovatka zauważa, że osoby tak funkcjonujące często dystansują się od osób i ich gospodarstw domowych, które w ocenie badanych nadużywają pomocy społecznej a nie zasługują na otrzymywanie świadczeń społecznych albo wcale albo nie w takim wymiarze, w jakim tę pomoc otrzymują. W sytuacji braku sukcesów na legalnym rynku pracy osoby pobierające świadczenia socjalne akcentują wypełnianie innych ważnych ról społecznych (wspomniane wychowywanie dzieci) co ma kwalifikować je do otrzymania pomocy ze środków społecznych.

Innym sposobem radzenia sobie z problemami i trudnościami są działania nakierowane na wykazanie, że to inni są prawdziwie wykluczeni. Paugam opisuje ten sposób radzenia sobie jako „dyskredytowanie innych” (discrediting of others). W skrajnym zachowaniach może to przejawiać się próbami dyskredytowania innych i ich stygmatyzowania – dla przykładu postawy: „ludzie z naszego kraju są lepsi niż cudzoziemcy”, „kobiety zamężne są lepsze niż samotne matki” (Paugam, w Keller 2013).

Wreszcie należy wspomnieć o tym, że badacze Gaulejac, Leonetti (Gaulejac, Leonetti w Keller, 2013) opisali sposób radzenia sobie oparty na postawie odróżniania się od innych, nazywany „odwracając się” (turning round). Oparty jest on na dyskredytowaniu innych, umniejszaniu ich godności, ośmieszaniu sposobu życia. Tym zachowaniem jednostki chronią resztki szacunku do samych siebie, kpiąc z innych, piętnując ich postępowanie i wykazując, że to otoczenie jest dziwne a zatem nie zasługuje na poważanie.

3.3.2. Grupa B: strategie adaptacji

Drugą grupą strategii głównych są strategie adaptacji (adaptation strategies), w pracy nazwane strategiami grupy B. W skład tej strategii parasolowej wchodzi 10 sposobów radzenia sobie z trudnościami (ways of coping), których charakterystyka jest zamieszczona poniżej.

Badacze Gaulejac, Leonetti (Gaulejac, Leonetti w Keller, 2013) wskazywali, że adaptacja do życia w warunkach wykluczenia społecznego może przybierać model, który został przez nich nazwany „instrumentalizacją sytuacji” (situation instrumentalisation). W ramach tego sposobu radzenia sobie z trudnościami członkowie gospodarstw domowych komunikują wprost i w otwarty sposób swoje problemy a co za tym idzie jawnie się do nich przyznają. Jest to działanie nacechowane wyolbrzymianiem poziomu swoich trudności celem uzyskania pomocy od otoczenia, w tym od pomocy społecznej. Sirovatka w swoich badaniach beneficjentów pomocy społecznej (Sirovatka, 2000) nazywa ten sposób radzenia sobie jako „wyważona kalkulacja” (carefully calculating). Sirovatka opisuje, że osoby w ramach tej way of coping, niejako „przełączają” się pomiędzy zasiłkami społecznymi a dochodem z pracy, w zależności od tego co uznają za bardziej opłacalne dla nich. Innym rodzajem zachowań w ramach „wyważonej kalkulacji” jest pozostawanie zależnym od opieki społecznej przez bardzo długie okresy. Sirovatka opisuje osoby tak działające jako grupę silnie zmarginalizowaną na rynku pracy. Według badacza ten rodzaj zachowań jest stosunkowo często stosowany przez osoby o niskich kwalifikacjach i kompetencjach, które po prostu obliczają i kalkulują czy praca zawodowa jest opłacalna – porównując możliwe do uzyskania wynagrodzenie (także na nielegalnym rynku pracy) w odniesieniu do świadczeń z pomocy społecznej. Wynagrodzenie osób należących do tej grupy otrzymywane na legalnym rynku pracy najczęściej oscyluje na poziomie wynagrodzenia minimalnego a samo zatrudnienie często bywa w oparciu o umowy na czas określony, przez co jest niepewne i niestabilne. Członkowie gospodarstw domowych realizujących ten sposób radzenia sobie z problemami konstatują, że przyjęcie źle płatnej pracy nie jest warte ryzyka utraty prawa do świadczeń socjalnych (Sirovatka, 2000, s. 19). Ta strategia radzenia sobie opiera się na modelu „rational choice” Ellwooda. Co prawda model racjonalnego wyboru obejmuje o wiele więcej aspektów niż zwykłe porównanie minimalnej kwoty potrzebnej do utrzymania się oraz poziomu spodziewanych wynagrodzeń – uwzględniana jest bowiem także możliwość pogodzenia pracy z opieką nad dziećmi, możliwość realizacji zainteresowań zawodowych oraz wystarczającego budżetu czasu na działanie w ramach hobby oraz benefity mentalne wynikające z byciem częścią zespołu. W opisanych przez Sirovatkę przypadkach wśród korzyści branych pod uwagę podczas dokonywania wyboru pojawiała się możliwość pozbycia się piętna osoby bezrobotnej oraz osiągnięcie statusu osoby niezależnej finansowo.

Ten sposób radzenia sobie z trudnościami (situation instrumentalization – instrumentalizacja sytuacji) jest także realizowany w ramach innego sposobu radzenia sobie z trudnościami, która została opisana przez Leisering i Leibfried (Leisering, Leibfried, 1999) pod nazwą „strategiczni użytkownicy” (strategic users). Osoby oraz gospodarstwa domowe działające w ramach tego sposobu rozwiązywania trudności postrzegają wsparcie ze strony rodziny, otoczenia czy też instytucji społecznych jako jedno z narzędzi pozwalających im na realizowanie życia na zdefiniowanym przez nich poziomie, zgodnie z ustalonym przez nich wzorcem stylu życia. Osoby te nie mają żadnych oporów aby zwracać się wręcz z roszczeniem o udzielenie pomocy społecznej, bowiem jest to dla nich jedno ze źródeł, które w ich ocenie po prostu im się należy (Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 34-36). Członkowie gospodarstw domowych w ramach tego zachowania, świadomie podejmują decyzję o tym, że pozostaną poza rynkiem pracy przez określony czas, realizując to w sposób skalkulowany i uprzednio zaplanowany. (Gaulejac, Leonetti w Keller, 2013).

Inną opcją radzenia sobie z zagrożeniem dyskwalifikacją społeczną i powiązaniem z tym ryzykiem ubóstwa są strategie aktywnego radzenia sobie z problemami, oparte na pozytywnym nastawieniu do otoczenia. Takie postawy wspierane są poprzez zachowania oparte na serdecznych i relatywnie częstych kontaktach z sąsiadami, co pozwala na budowanie harmonijnych relacji opartych na wzajemnym szacunku. Taki sposób radzenia sobie w trudnościach opisują van der Land oraz Doff (2010). Badacze diagnozują strategie postępowania, w których ludzie skupiają się na dobrych rzeczach w swoim sąsiedztwie. Leisering i Leibfried (1999) określają tych ludzi jako „pragmatycznych bojowników” (pragmatic fighters), którzy wykorzystują wsparcie społeczne jako narzędzie do osiągnięcia celów w przyszłości. Osoby oraz gospodarstwa domowe działające w ramach tej way of coping, są zdolne dostosować swoje potrzeby i konsumpcję do ograniczonych możliwości finansowych, ale nadal realizować - dostosowane do stanu posiadania - marzenia i plany. Bazując na takich sposobach radzenia sobie Wadsworth (Wadsworth, 2011) pisze o sposobie życia, który nazywa „poradzić sobie raz jeszcze” (secondary coping). W ramach tego sposobu radzenia sobie z problemami badacz definiuje następujące po sobie kroki postępowania gospodarstw domowych w zetknięciu z trudnościami. Pierwszym krokiem jest „akceptacja” (acceptance), która polega na uświadomieniu i uwewnętrznieniu stanu faktycznego oraz akceptacji tego, że nieprawdopodobną jest zmiana okoliczności życia. Następnym krokiem jest „przekierowanie uwagi” (self-distraction), czyli koncentracja na działaniach, które odwracają uwagę od trudnej,

stresującej sytuacji. Po tym powinien wystąpić krok trzeci: „pozytywne myślenie” (positive thinking), czyli próba zauważenia pozytywnych stron trudnych sytuacji, nawet w okresach wzmożonego stresu. Ostatnim krokiem w realizacji strategii „poradzenia sobie raz jeszcze” (secondary coping) opisanym przez Wadswortha jest „przeformułowanie” (reframing), czyli analizowanie kryzysowej sytuacji jako szansy na przyszłość oraz jako lekcji życiowej, którą członkowie gospodarstwa domowego otrzymali od losu.

Opisany zestaw sposobów radzenia sobie z trudnościami jest szczególnie przydatny w odniesieniu do problemów i sytuacji kryzysowych, na które ludzie nie mają szczególnego wpływu ani też nad którymi mają bardzo ograniczoną kontrolę. Te sposoby radzenia sobie z problemami są szczególnie istotne i przydatne w sytuacji dyskwalifikacji społecznej i często współwystępującego ubóstwa. Dzieje się tak dlatego, że wiąże się to ściśle z barierami, których doświadczają ubogie gospodarstwa domowe, uczuciem bezsilności i utratą kontroli nad swoim życiem. Wsparcie i pomoc finansowa ze strony rodziny jest bardzo mobilizująca w gospodarstwach domowych znajdujących się w kryzysie. Opisane zostało to przez Warswortha w strategii o nazwie „wsparcie socjalne” (social support). Realizowana pomoc finansowa ale też pomoc w czynnościach życiowych, dla przykładu w opiece nad dziećmi – chociażby po to aby osoby dorosłe w wieku produkcyjnym mogły podjąć zatrudnienie - może radykalnie poprawić sytuację gospodarstwa domowego.

Kolejnym sposobem radzenia sobie opisanym przez Warswortha jest działanie oparte na wierze wyznawanej przez osobę. „Radzenie sobie w oparciu o religię” (religious coping) polega na tym, że osoby otrzymują wsparcie psychiczne od wspólnoty do której przynależą, szacunek, uznanie i akceptację, oraz – co bardzo ważne – dostęp do sieci społecznej, która gwarantuje aprobatę położenia członków gospodarstwa domowego i zrozumienie sytuacji, w której się znaleźli. Bardzo podobne sposoby radzenia sobie z trudnościami (ways of coping) można odnaleźć w opisanych rezultatach badawczych przeprowadzonych przez Budowski, Tillmann, Keim i Amacker (Budowski, Tillmann, Keim i Amacker, 2010), określanych mianem „Pozytywnej adaptacji” (positive adaptation). Prace badawcze tych naukowców obejmowały badania porównawcze gospodarstw domowych, które funkcjonują w warunkach okresowego dobrobytu, w niestabilnych warunkach.

Odmiennym sposobem radzenia sobie (ways of coping) w odniesieniu do niekorzystnych sytuacji życiowych są pasywne formy adaptacji (passive form of adaptation). Poszczególne osoby oraz gospodarstwa domowe wybierają postawę adaptacji sytuacji kryzysowej, w której

gospodarstwo domowe się znalazło, a co najmniej świadomą akceptacją takiej sytuacji. Niestety taki świadomy sposób radzenia sobie z kryzysem często wiąże się z rezygnacją z nadziei, że inne osoby w otoczeniu zmienią swoje postępowanie, co otworzy możliwości do zrealizowania zmiany. Akceptacja sytuacji, w której znalazło się gospodarstwo domowe nie wynika z pozytywnego nastawienia do problemów – wręcz przeciwnie – wynika z świadomej rezygnacji z nadziei, że ktoś w otoczeniu (np. sąsiedzi) zmienią w sobie konkretne zachowania. Sirovatka nazywa ten sposób postępowania jako „pasywną adaptację” (passive adaptation) (Sirovatka, 2000) i opisuje adaptację do życia osób, dla których zasiłki z pomocy socjalnej stanowią kluczowe źródło dochodów. Najczęściej jest to sytuacja, która może się pojawić jako efekt niepełnosprawności, przewlekłej choroby lub samotności. Sirovatka opisuje jak bardzo funkcjonowanie w takich warunkach obniża ludzkie aspiracje, aż do stanu, w którym ludzkie ambicje i dążenia tak maleją, że osoby stają się bierne wobec oczekiwań otoczenia.

Kolejna grupa osób korzystających z pomocy społecznej, została przez Sirovatkę zaliczona do sposobu radzenia sobie, którą badacz nazywa „dobrowolna skromność” (voluntary modesty). Sirovatka opisuje gospodarstwa domowe rodzin wielodzietnych, w których rodzice są słabo wykształceni i posiadają nisko wyceniane kompetencje na rynku pracy, co przekłada się na niskie szanse na znalezienie dobrze płatnego, legalnego miejsca pracy. Jeżeli dodamy do tego sytuację, w której dzieci są małe i wymagają stałej opieki to - jak wskazuje Sirovatka - przynosi to efekt (w szczególności w odniesieniu do kobiet), w postaci przekierowania orientacji zawodowej na trwałą nieaktywność ekonomiczną na rynku pracy (Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 34-37).

3.3.3. Grupa C: strategie powstrzymywania

Trzecią grupą strategii parasolowych są strategie powstrzymywania (defensive strategies), w niniejszej dysertacji nazywane strategiami grupy C. Do tej strategii głównej zalicza się 12 sposobów radzenia sobie z trudnościami, scharakteryzowanymi poniżej.

Sposoby radzenia sobie oparte na procesach powstrzymywania negatywnych zjawisk i obrony gospodarstw domowych, zarówno przed pogłębianiem się procesów ekskluzji społecznej jak i powstrzymywaniem wpływu i skutków tych procesów na życie członków gospodarstw domowych (defensive ways of coping) obejmują zdecydowanie odróżniający się rodzaj reakcji osób oraz gospodarstw domowych na trudną sytuację, w której się znalazły.

Jednym z obronnych sposobów radzenia sobie z trudnościami jest „kompletne poddanie się” (complete submission), w której członkowie gospodarstw domowych przestają szukać wyjścia z sytuacji i akceptują negatywny obraz samych siebie. Gaulejac, Leonetti opisują takie jednostki jako osoby, dla których cała rzeczywistość zostaje zredukowana do „tu i teraz”, to jest do chwili obecnej i jest wypełniona działaniami zmierzającymi do zaspokojenia najpilniejszych potrzeb na najniższym akceptowanym poziomie. Osoby działające w ramach tej strategii nie mają żadnych oporów przed korzystaniem z pomocy socjalnej w celu poprawy swojej sytuacji (Gaulejac, Leonetti w Keller, 2013).

Kolejnym sposobem radzenia sobie (way of coping) opisanym przez Duvoux (Duvoux w Keller, 2013) jest sposób określany jako „posepna autonomia” (sullen autonomy). Ten sposób radzenia sobie z przeciwnościami pojawia się najczęściej kiedy zapewniona pomoc ze strony rodziny, otoczenia lub instytucji społecznych prowadzi donikąd i nie następują żadne zmiany na lepsze. Sposób ten polega na podkreślaniu swojej „kruchości” (fragility) w każdy możliwy sposób, po to tylko aby uzasadnić dlaczego członkowie gospodarstwa domowego, nie są w stanie sprostać wymaganiom samodzielnego (autonomicznego) funkcjonowania, co jest najczęściej stawiane jako warunek niezbędny do udzielenia wsparcia.

Z kolei Sirovatka (Sirovatka, 2000) na podstawie prowadzonych badań zidentyfikował osoby, które przynależą do grupy długotrwale bezrobotnych i nigdy nie pracowały zawodowo. Badacz określił sposób postępowania tych ludzi jako „zależni” (the dependent). Osoby te nie posiadają pracy, którą można byłoby nazwać dobrym miejscem pracy. W życiu osób opisywanych przez Sirovatkę, nie występuje presja społeczna wypełniania roli osoby, która jest odpowiedzialna społecznie. Często osoby te mieszkają z rodzicami lub krewnymi i korzystają z ich środków wnoszonych na rzecz funkcjonowania gospodarstwa domowego. Żyją w oparciu o bardzo niskie dochody pozyskiwane z pomocy społecznej. Sirovatka konkluduje, że ich życie w głównej mierze opiera się na pomocy, która jest im zapewniona przez otoczenie, czyli przez najbliższą rodzinę, pozostałych członków gospodarstwa domowego ale także instytucje społeczne.

Leisering, Leibfried opisują kolejną grupę zachowań i sposobów radzenia sobie z problemami, która jest nazywana „rola ofiary” (the role of victim). Osoby funkcjonujące w ten sposób od dawna nie mają pracy i uważają, że jej znalezienie jest poza ich zasięgiem - przez co czują się usprawiedliwieni jej brakiem, zatem jedyną drogą radzenia sobie jest pozostanie uzależnionym od świadczeń socjalnych. Może temu towarzyszyć poczucie beznadziejności życia i bezsilności w mierzeniu się z przeciwnościami. (Leisering, Leibfried, 1999).

Następny sposób radzenia sobie z grupy strategii powstrzymywania (defensive strategies) stoi w opozycji do wcześniej wskazanych i został opisany przez van der Land i Doff'a (van der Land, Doff, 2010) jako zachowanie polegające na wypełnianiu zasady „nie wycofuj się ani nie adoptuj, zrób coś z tym” (do not retreat or adapt, do something about it). Ten rodzaj zachowań członków gospodarstw domowych został nazwany „zróbmy coś z naszą sytuacją” (let's do something about our situation). Przede wszystkim dotyczy on zachowań, które mają na celu utrzymanie kontroli nad życiem nawet kosztem tego, że naruszone zostaną swobody pozostałych członków otoczenia, zatem będą to działania bardzo mocno ukierunkowane na aktywne przeciwstawianie się bieżącej sytuacji, aktywne powstrzymywanie procesów, którym poddani są członkowie gospodarstwa domowego. Ten sposób radzenia sobie może obejmować zachowania, które są ukierunkowane na organizację przestrzeni społecznej (otoczenia) tak aby dostosować je do oczekiwań jednostek i innych osób z najbliższego sąsiedztwa. Przykładem jest organizacja festynów czy innych eventów, których celem jest wzmocnienie kontaktów i wzajemnych relacji osób, które są skupione w jednym miejscu (albo przez miejsce zamieszkania w danej okolicy, albo skupienie wokół szkoły, wspólnoty kościelnej). Oczywiście nie wszyscy będą chcieli skorzystać z oferty uczestnictwa i włączenia się w budowanie kapitału społecznego wydzielonej społeczności. Natomiast w przypadku lojalnego i zaangażowanego mieszkańca dużo bardziej prawdopodobne jest, że wybierze on tzw. opcję „głosu” (voice) (van der Land, Doff, 2010). Opcja ta jest aktywną taktyką wyrażania swojego zadowolenia (lub nie-) w sposób werbalny jak i przez określone zachowania (bez aktów agresji). Co ważne oprócz reakcji polegającej na akceptacji bądź odrzuceniu obejmuje również aktywne próby zmiany okoliczności. Badacze Leisering, Leibfried (1999) określają realizację tej strategii przez członków gospodarstw domowych jako „bojownicy życia” (life fighters). Są to osoby, które mają zarówno ambitne marzenia ale też bardzo konkretne wyobrażenia o tym, jak powinna wyglądać ich przyszłość.

Natomiast Wadsworth mówi o innym sposobie radzenia sobie w ramach strategii powstrzymywania i nazywa to sposobem „podstawowej kontroli nad problemem” (primary control coping). Jednocześnie badacz zauważa, że ubóstwo – zwłaszcza trwałe – często podważa kompetencje w zakresie radzenia sobie z trudnościami. Zaleca aby praca społeczna z osobami ubogimi zawierała szkolenia i rozwój tych kompetencji, które pozwolą na stosowanie aktywnych sposobów radzenia sobie z problemami.

Warte przytoczenia są badania prowadzone przez Francois Dubet, francuskiego socjologa (Dubet w Keller 2013), który był jednym z pierwszych naukowców systematycznie badającym reakcje dotyczące życia na przedmieściach dużych miast w grupie młodych ludzi w wieku od 16 do 26 lat, często potomków imigrantów. Dubet scharakteryzował zachowania tej grupy przejawiające się nieprzewidywalnymi zwrotami (przejściami) od głębokiej apatii po wybuchy niekontrolowanej agresji i furii. Badane osoby żyją w środowisku charakteryzującym się z jednej strony permanentnie występującą niepewnością, zaś z drugiej strony - niezwykle rzadko występującą w tym środowisku - aktywnością w zakresie stymulowania rozwoju. Ci młodzi ludzie mają dużo czasu a mało pieniędzy. Nie mają środków finansowych, które mogliby przeznaczyć na przeprowadzkę czyli przeniesienie się do innego otoczenia. Przeszłość nie jest czymś co chcieliby często wspominać i budować na tych doświadczeniach swoją stabilną ocenę siebie, natomiast o przyszłości wolą nie myśleć, co przekłada się na problemy z budowaniem własnej tożsamości. Zatem to co może być dla nich istotne to chwila obecna, „tu i teraz”, natychmiastowe doświadczenie. Ci młodzi ludzie odrzucają solidarność z innymi, argumentując, że im też nikt nie pomógł i nie pomoże w przyszłości. Szanują tylko kult siły i wierzą, że tylko ci którzy są silniejsi od innych mogą być naprawdę wolni. Dubet podsumowuje ten zestaw reakcji i zachowań na postępujące wykluczenie społeczne jako „wybuchową nostalgię“ (explosive nostalgia). Również badacze Gaulejac, Leonetti (Gaulejac, Leonetti w Keller, 2013) opisują podobną drogę postępowania, radzenia sobie z trudnościami. Ten sposób radzenia sobie z trudnościami został przez badaczy nazwany „uwolnienie“ (release). Ludzie pozbywają się poczucia winy, zwalniają się sami z obowiązku i odpowiedzialności za swoje życie, przenosząc ją na innych oraz system. Osoby radzące sobie w ten sposób oscylują pomiędzy pokusą dopasowania się do otaczającej rzeczywistości a chęcią całkowitego odrzucenia systemu, przy czym są bardzo niestabilni w ocenie i decyzjach, co oznacza, że z dnia na dzień ich podejście do rozwiązywania problemów przechodzi od jednego stanu do drugiego.

Bazując na przeprowadzonych badaniach Gaulejac i Leontti (Gaulejac, Leonetti w Keller, 2013) nazwali i opisali kolejny sposób radzenia sobie z problemami określony mianem „powstrzymywania“ (defense), który polega na zaprzeczaniu sytuacji, w której znalazło się gospodarstwo domowe. Takie postępowanie przyjmuje dwie drogi, czyli albo trudność i skomplikowalność sytuacji jest lekceważona albo też jednostki przeceniają swoje możliwości poradzenia sobie z problemami. Jako przykład badacze podają sytuację, w której osoby

doświadczające trudności marzą (i snują plany) o przeprowadzce i rozpoczęciu nowego życia, choć obiektywnie jest mało prawdopodobne aby udało im się to zrealizować. Niestety w wielu przypadkach osoby funkcjonujące w ramach tej way of coping unikają konfrontacji z rzeczywistością albo poprzez ucieczkę w religijność albo w używki.

Podobny sposób postępowania w trudnościach polegający na świadomym zaprzestaniu działań lub ich świadomym niepodjęciu został opisany przez wspomnianych badaczy Gaulejac, Leonetti jako „intencjonalne wykluczenie” (intentional exclusion) (Gaulejac, Leonetti w Keller, 2013). Stosowany jest przez te gospodarstwa domowe, które nie dopuszczają prawdziwego obrazu trudności, w których funkcjonują i ciągle chcą i wierzą, że mogą kontrolować swoje życie, nawet jeżeli skutki ich decyzji wskazują na przechodzenie w coraz większy stopień destrukcji społecznej danego gospodarstwa domowego.

Wadsworth (Wardsworth, 2012) opisuje zbliżone sposoby radzenia sobie z brakiem zaangażowania w rozwiązywanie swoich problemów, określając je mianem „wycofanie się” (backing away). Według badacza zachowania członków gospodarstw domowych realizowane w ramach tego sposobu radzenia sobie z trudnościami polegają na „unikaniu” (avoidance), „zaprzeczaniu” (denial) oraz „pobożnych życzeniach” (wishful thinking) w odniesieniu do napotkanych trudności. Efektem takich sposobów radzenia sobie jest brak decyzji, które w długiej perspektywie czasowej dawałyby szansę wyjścia z sytuacji kryzysowej. Badacz przytacza przykład gospodarstw domowych, które działając w ramach tego sposobu radzenia sobie zaprzeczają występowaniu u nich problemów finansowych, co skutkuje tym że nie jest możliwym aby gospodarstwa te rozpoczęły zarządzanie swoimi finansami w sposób, który pozwala zaplanować wydatki, usystematyzować działanie i krok po kroku dokonywać zmiany. Odraczenie decyzji i działań powoduje, że w końcu i tak te gospodarstwa domowe muszą stawić czoła problemom, które ich spotkały, a dodatkowo muszą konfrontować się z poczuciem winy wynikającej z zaniechania działań w odpowiednim czasie i pogorszenia swojej sytuacji finansowej (Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 37-38).

Warto podkreślić, że możliwym jest prognozowanie strategii radzenia sobie z trudnościami w zależności od tego czy osoby w ramach poszczególnych gospodarstw domowych uwewnętrzniają i akceptują status quo funkcjonowania w kryzysie i trudnościach czy też zaprzeczają ich występowaniu. W praktyce polega to na tym, że różne sposoby radzenia sobie z trudnościami dominują w zależności od rodzaju i skali trudności z jakimi mierzy się

gospodarstwo domowe, bardzo często mieszając się i przenikając. Dodatkowo osoby i gospodarstwa domowe korzystają jednocześnie z różnych sposobów radzenia sobie i paralelnie łączą je ze sobą w wielu wariantach.

3.4. Strategie radzenia sobie z trudnościami realizowane przez gospodarstwa domowe

Gospodarstwa domowe próbując poradzić sobie z trudnościami szczególnie dotyczącymi zabezpieczenia materialnego członków rodziny i zaspokojenia podstawowych potrzeb domowników wspólnego gospodarstwa domowego realizują strategie radzenia sobie z problemami (coping strategies). W poniższej tabeli zaprezentowane zostały strategie główne (parasolowe) oraz scharakteryzowane poszczególne strategie wchodzące w skład danej strategii głównej. Szczegółowe omówienie coping strategies znajduje się w rozdziałach od 3.4.1 do 3.4.3. Przedstawione charakterystyki strategii głównych oraz strategii cząstkowych są oparte na opisie wskazanym przez badaczki Alice Gojova, Vendula Gojova, Marie Spilackova (2014) prezentuje: Tabela 30, Tabela 31 oraz Tabela 32.

Tabela 30. Strategia główna „odróżniania się” oraz strategie radzenia sobie wraz z charakterystyką

Strategia główna.	Strategia radzenia sobie (coping strategy)	Skrócony opis strategii radzenia sobie (coping strategy)
'A. Strategia odróżniania się /Distinction strategy/	Strategia: zasługujący biedni / <i>the deserving poor</i> / Strategia oznaczona: A1	Gospodarstwa domowe, które potrzebują pomocy w tym szczególnie pomocy zinstytucjonalizowanej, która jest realizowana przez pomoc społeczną podkreślają, że w przeciwieństwie do innych, nie nadużywają ani jej ani otrzymywanego wsparcia. W sytuacji indywidualnych niepowodzeń na rynku pracy podkreślają i wypuklają realizowane inne role społeczne, w tym szczególnie wychowywanie dzieci. Sytuacja społeczno-ekonomiczna tych gospodarstw domowych jest niezadowolająca i dlatego stosunkowo często korzystają z pomocy społecznej. „Zasługujący biedni” współpracują z pracownikami socjalnymi i to daje im podstawy to twierdzenia, że są uprawnieni do otrzymania pomocy.
	Strategia: unikanie / <i>avoidance</i> / Strategia oznaczona: A2	Gospodarstwa domowe funkcjonujące w ramach tej strategii oddalają się od otoczenia, w którym żyją. Próbują ukryć swoją kruchość i podatność na sytuację kryzysową, w której się znalazły. Zachowanie to może być interpretowane jako niechęć do przyjęcia pomocy zarówno od rodziny, otoczenia czy też pomocy społecznej. W rzeczywistości tak właśnie przejawiają się wysiłki jednostek oraz gospodarstw domowych na rzecz zachowania tożsamości indywidualnej i społecznej w obliczu procedur administracyjnych, które postrzegane są jako stygmatyzujące. Trudności tych gospodarstw domowych mają często charakter krótkoterminowy - zazwyczaj mają one związek z niedawną utratą jednego z „życiowych pewników” to jest albo utratą pracy albo partnera albo zdrowia. Gospodarstwa domowe działające w ramach tej strategii próbują być „nieposłuszne” wobec systemu społecznego, ponieważ boją się utraty swojej niezależności jeżeli zaczną wypełniać dokładnie regulacje narzucane przez system. Ale nie sprzeciwiają się w sposób otwarty stawianym wymaganiom przez przedstawicieli pomocy społecznej czy też innych instytucji, które chcą okazać wsparcie. Inną wersją realizacji strategii jest ograniczanie kontaktów z otoczeniem, co często jest pochodną braku zaufania do oficjalnych instytucji, ale również do członków dalszej rodziny, sąsiadów i otoczenia.
	Strategia: dyskredytowanie innych / <i>discrediting of others</i> / Strategia oznaczona: A3	Gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii przenoszą „na zewnątrz”, poza swoją strefę wpływu - odpowiedzialność za sytuację życiową i warunki w jakiej się znalazły. Obarczają odpowiedzialnością bliższą i dalszą rodzinę, sąsiadów i otoczenie, krótko mówiąc winią innych za pogorszenie warunków życia. Podstawą takiego zachowania jest przekonanie, że są lepsi od innych, natomiast zostali niesprawiedliwie potraktowani przez los. Jednostki chronią resztki szacunku do samego siebie poprzez to, że kpią i lekceważą tzw. „innych”, stygmatyzując ich oraz uznając ich za „dziwnych”.

Źródło – opracowanie własne za: Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 32 oraz Lindovska, 2014, s. 99.

Tabela 31. Strategia główna „adaptacji” oraz strategii radzenia sobie wraz z charakterystyką

Strategia główna.	Strategia radzenia sobie (coping strategy)	Skrócony opis strategii radzenia sobie (coping strategy)
‘B. Strategia adaptacji /Adaptation strategy/	Strategia: pasywna adaptacja / <i>passive adaptation/</i> Strategia oznaczona: B1	Gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii decydują się dostosować do problemów i zaakceptować je, rezygnując z nadziei na zmiany. Nie widzą możliwości przeprowadzenia przemiany i skutecznego doprowadzenia do zmiany obecnego stanu. Jednostki funkcjonujące w ramach tej strategii często postrzegają siebie negatywnie. Korzystają z pomocy społecznej. Jednocześnie ich zainteresowanie legalnym rynkiem pracy jest mocno osłabione. Są pasywni, reaktywni, trwają w istniejącym status quo. Nie mają aspiracji i ambicji do dokonania zmiany.
	Strategia: pozytywna adaptacja / <i>positive adaptation/</i> Strategia oznaczona: B2	Gospodarstwa domowe funkcjonują w tej strategii w taki sposób, że zauważając nawet drobne, pozytywne rzeczy i sprawy, które dzieją się w ich życiu starają się znaleźć pozytywne aspekty swojej sytuacji. Inną ścieżką w tej strategii jest zaangażowanie w działania na rzecz rodziny, społeczności, „tych słabszych”, a działania te są uznawane za ważniejsze niż skupianie się na własnych trudnościach i problemach. Osoby funkcjonujące w ramach tej strategii wierzą w wartości niematerialne, często zgromadzone są w Kościele. To, co jest poza zasięgiem ich wpływu, co nie jest możliwym do zrealizowania w danym etapie funkcjonowania gospodarstwa domowego (na przykład w zakresie dostępności materialnej), jest przez nich traktowane jako nieistotne, starają się nie przywiązywać do tego wagi. Uważają, że trudno jest zmienić okoliczności, zatem godzą się z tym, że nie na wszystko w swoim życiu mogą wpływać i poddawać przemianie. Polegają na pomocy członków rodziny (zwłaszcza w zakresie finansowania i pomocy materialnej) oraz na systemie pomocy społecznej. Niektórzy z nich mogą mieszkać z krewnymi, i ten sposób radzenia sobie jest często stosowany przez samotne matki.
	Strategia: instrumentalizacja sytuacji / <i>situation instrumentalisation/</i> Strategia oznaczona: B3	Gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii potrzebując pomocy lub wsparcia, bardzo wprost i otwarcie to komunikują a nawet wyolbrzymiają swoją „kruchość” czy inaczej mówiąc zależność i potrzebę pomocy, w celu uzyskania jej w większym zakresie. Takie zachowanie jest obliczone na rezultat, skalkulowane pomiędzy tym co muszą zrobić a tym co mogą osiągnąć w zakresie pomocy. Członkowie gospodarstw domowych funkcjonujących w ramach tej strategii bez problemu występują do pomocy społecznej z prośbą o pomoc, którą po prostu uważają za jedno ze źródeł dochodu. Jest to grupa osób bardzo zmarginalizowanych na rynku pracy, a jej członkowie czasami twierdzą, że przyjęcie niepewnej i źle płatnej pracy nie jest warte ryzyka utraty prawa do pomocy społecznej. Obliczają i porównują wynagrodzenia i świadczenia socjalne, a czasem rezygnują z pracy na rzecz otrzymywania pomocy z opieki społecznej, kiedy indziej zaś jeżeli bilans dochodowy jest na plus w przypadku zatrudnienia takie zatrudnienie podejmują. Strategia ta jest szczególnie często stosowana przez niewykwalifikowanych pracowników.

Źródło – opracowanie własne za: Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 32 oraz Lindovska, 2014, s. 99.

Tabela 32. Strategia główna „powstrzymywania” oraz strategie radzenia sobie wraz z charakterystyką

Strategia główna.	Strategia radzenia sobie (coping strategy)	Skrócony opis strategii radzenia sobie (coping strategy)
<p>‘C. Strategia powstrzymywania /Defensive strategy/</p>	<p>Strategia: Zróbmy coś z tym <i>/Let’s do something about it/</i></p> <p>Strategia oznaczona: C1</p>	<p>Gospodarstwa domowe funkcjonujące w ramach tej strategii próbują aktywnie zmienić swoją sytuację. Nie zawsze są to działania na wielką skalę, raczej działania aktywizujące najbliższe otoczenie, dla przykładu festyny osiedlowe dla dzieci, czy najbliższych sąsiadów.</p> <p>Osoby działające w tej strategii nie poddają się, aktywnie angażują się w swoją sytuację i uczestniczą w różnych grupach wsparcia czy też grupach społecznych.</p> <p>Często współpracują z pracownikami socjalnymi i utrzymują z nimi relacje oparte na współpracy i współdziałaniu, wolne od napięcia i konfliktów. Nawet jeżeli są to osoby długotrwale bezrobotne lub też kiedy wracają na rynek pracy po długiej, często kilkuletniej przerwie (np. spowodowanej wychowywaniem dzieci) mają nadzieję na znalezienie pracy. Sami starają się dbać o swoje sprawy i biorą w swoje ręce odpowiedzialność za powodzenie swoje oraz swojego gospodarstwa domowego.</p>
	<p>Strategia: Ucieczka od rzeczywistości <i>/escape from reality/</i></p> <p>Strategia oznaczona: C2</p>	<p>Gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii zaprzeczają sytuację, w której się znalazły, umniejszając jej skutki czy trudności lub też upiększając korzyści i dobre strony sytuacji, w której funkcjonują. Osoby działające w ramach tej strategii bardzo często nie dostrzegają ryzyka, mają dużą wiarę we własne siły i przeceniają swoje możliwości wpływu i zmiany. Przykładem zachowania jest rozważanie a nawet planowanie przeprowadzki, rozpoczęcia nowej pracy, chociaż z pragmatycznego punktu widzenia wydaje się to być nierealnym w odniesieniu do obiektywnej sytuacji w jakiej znajdują się członkowie gospodarstwa domowego.</p> <p>Osoby w tej strategii są pełne planów i chęci do działania, dlatego tak ważne jest oparcie się przez te gospodarstwa na zinstytucjonalizowanej pomocy społecznej jako gwaranta stałości otrzymywanej pomocy.</p> <p>Osoby w tej strategii są narażone na występowanie poczucia niepowodzenia i niezdolności do przeprowadzenia zmiany, a co za tym idzie może pojawiać się samooskarżenie o brak skuteczności w działaniu. Często jednostki i rodziny funkcjonujące w ramach tej strategii szukają pomocy w kościele, wierze, religii ale też są podatne na działanie tak zwanych uzdrowicieli i samozwańczych guru.</p>
	<p>Strategia: Całkowita uległość <i>/complete submission/</i></p> <p>Strategia oznaczona: C3</p>	<p>Gospodarstwa domowe w tej strategii to inaczej „typ dostosowany”, zwłaszcza dotyczy to osób długotrwale bezrobotnych. W ramach tej strategii występuje lekceważenie etyki pracy ale także etyki rodziny i bliskiego otoczenia.</p> <p>Osoby działając w tej strategii bardzo mocno starają się uwypuklić swoją „kruchość”, podając to jako wystarczający powód dla którego nie jest możliwym spełnienie wymogów niezależności stawianych jako warunek otrzymania pomocy ze strony instytucji pomocy społecznej.</p> <p>Jednostki i członkowie gospodarstw domowych realizujących tę strategię, nie wierzą w rynek pracy jako samoregulującego się narzędzia, opartego na grze popytu i podaży wymaganych i ofertowanych kompetencji, a co za tym idzie odrzucają drogę rozwoju i zmiany jako sposobu na znalezienie</p>

	<p>dobrej pracy. Często mieszkają z rodzicami lub krewnymi, żyją z zasiłków socjalnych i polegają na pomocy otoczenia. Wśród tych osób bardzo często może występować poczucie beznadziejności lub bezsilności.</p>
<p>Strategia: Intencjonalne wykluczenie <i>/intentional exclusion/</i></p> <p>Strategia oznaczona: C4</p>	<p>Wyłączenie ze społeczeństwa jest akceptowane przez jednostki i członków gospodarstw domowych realizujących tę strategię jako celowy proces. Funkcjonują na niskim poziomie bezpieczeństwa życia i zdrowia a do tego dochodzi pogorszenie sytuacji finansowej i społecznej.</p> <p>Osoby i gospodarstwa domowe nadal chcą zachować iluzję, że tego chcieli i oczekiwali a to gdzie się znaleźli w życiu jest efektem ich planowego działania. Żywią nadzieję, że iluzja postawy polegającej na wypełnianiu podstawowych oczekiwań ze strony zinstytucjonalizowanej pomocy społecznej pozwoli im przynajmniej utrzymać kontrolę w procesie stale pogarszającej się sytuacji życiowej.</p> <p>Wyrażają niezadowolenie ze swojego życia i sytuacji, w której się znaleźli ale twierdzą, że jest to efektem ich wyboru.</p>
<p>Strategia: Uwolnienia <i>/release/</i></p> <p>Strategia oznaczona: C5</p>	<p>Gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii mają wyraźnie ograniczone dochody, najczęściej nie pracują – natomiast dysponują dużą ilością czasu, którego nie mają jak zagospodarować, również z powodu braku środków finansowych. Dodatkowo deficyt pieniędzy przekłada się na realny brak możliwości dokonania zmiany w życiu w sposób trwały. Z jednej strony nie chcą pamiętać o przeszłości w kontekście wyciągania wniosków i nauki na błędach, zaś z drugiej zupełnie nie planują przyszłości. Żyją tu i teraz.</p> <p>Nie mają poczucia solidarności z otoczeniem, nie wierzą w możliwość uzyskania realnej pomocy. Często obwiniają innych za sytuację, w której się znaleźli. Radykalnie odrzucają system – ale też chcieliby do niego przynależać.</p> <p>W skrajnych formach osoby funkcjonujące w tej strategii wierzą w kult siły i propagowanie życia pełnego niepewności, sympatyzują z protestującymi i akceptują akty wandalizmu.</p>

Źródło – opracowanie własne za: Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 32 oraz Lindovska, 2014, s. 99.

Charakteryzując postawę jednostek i gospodarstw domowych, która przyjmowana jest wobec trudności i przeciwności, badaczki Gojova, Gojova i Spilackova wskazują, że u podstaw leżą różne bazowe przekonania na temat funkcjonowania w najbliższej i dalszej rodzinie, otoczenia społecznego, możliwości i ograniczeń gospodarstwa domowego, które ostatecznie implikują różnicami w postawie przyjmowanej w konfrontacji z problemami.

Jednostki oraz gospodarstwa domowe funkcjonujące w ramach **strategii odróżniania się** (*distinction strategies*) prezentują przekonanie, że to państwo, organy samorządu, organizacje społeczne i powołane stowarzyszenia powinny opiekować się osobami w trudnościach i w znaczącym stopniu rozwiązywać ich (i za nich) problemy, z którymi te się borykają - bowiem zostały do tego powołane. Co zaskakujące, z drugiej strony osoby i gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii mocno dystansują się od tych osób, które z pomocy socjalnej korzystają.

Ważnym wyróżnikiem jednostek i gospodarstw domowych funkcjonujących w ramach strategii odróżniania się jest stosunek i podejście do rozwoju i samokształcenia. Ta sfera jest bardzo dla nich ważna, chętnie poświęcają swój czas i wkładają wysiłek w rozwój. Są przekonani, że wiedza, wykształcenie i kompetencje zawodowe stanowią ich osobistą wartość na rynku pracy. Wyrażając opinie o pracy podkreślają, że jednym z ważnych powodów, dla których ludzie powinni być aktywni zawodowo jest przebywanie z ludźmi i pośród ludzi.

W odróżnieniu od innych gospodarstw domowych o ograniczonych zasobach, osoby funkcjonujące w ramach strategii odróżniania się nie interesują się tylko zaspokojeniem swoich potrzeb materialnych i pozyskaniem pieniędzy. Z ich ocen i opinii można wnioskować, że dążą do odróżnienia się od osób w podobnych trudnościach i o niskich dochodach przez wykreowanie pozytywnego, odróżniającego waloru. Takim walorem może być kompetencja zawodowa zbudowana w wyniku samokształcenia albo może to być postawa życiowa, w której pieniądze nie są najważniejsze a ważniejszym jest skupienie na innych rolach społecznych, przykładowo może to być rola rodzica, opiekuna osób starszych lub osób z niepełnosprawnością.

Natomiast jednostki oraz gospodarstwa domowe funkcjonujące w ramach **strategii adaptacji** (*adaptation strategies*) charakteryzują się pewną formą rezygnacji z aspiracji, ambicji życiowych oraz swoich dążeń. Potwierdzeniem powyższego jest postawa, którą można opisać słowami: „jeśli chcesz to możesz mi pomóc, ale to i tak nic nie zmieni w moim życiu” jak również postawa akceptacji, zgody i przyjęcia okoliczności i sytuacji w jakiej jednostki i gospodarstwa domowe się znalazły, ze zrozumieniem i uległą cierpliwością. Zatem jest to postawa, którą można byłoby opisać jako pewien poziom zadowolenia z sytuacji, w której funkcjonuje gospodarstwo domowe, nie odczuwania szczególnie mocno braków i ograniczeń, myślenia o przyszłości z nadzieją na pozytywny przebieg wydarzeń.

Ostatnia grupa strategii głównych radzenia sobie z problemami to **strategie powstrzymywania** (*defensive strategies*). Ta grupa strategii charakteryzuje się między innymi wysokim stopniem aktywności badanych. Niestety nie zawsze ta aktywność jest społecznie akceptowana a realizacja przez poszczególne gospodarstwa domowe strategii powstrzymywania (inaczej mówiąc obronnych lub defensywnych) może być postrzegana jako zachowanie nieadekwatne społecznie. Osoby funkcjonujące w ramach tej strategii mają świadomość swojej pozycji społecznej i swojego statusu społecznego. Wyrażają zdecydowaną chęć i gotowość do dokonania zmian w swoim życiu, z czego można wnioskować, że osoby te

są świadome swojej sytuacji, rozumieją ją, potrafią zdefiniować i zaakceptować ją (przynajmniej częściowo) ale nie rezygnują, nie poddają się i aktywnie oddziałują na doprowadzenie do akceptowalnego przez nich poziomu życia (Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 32-36 oraz Lindovska, 2014, s. 99-110).

Oczywistym jest, że stosowanie różnych strategii radzenia sobie (coping strategies) zależy indywidualnie od osób i ich gospodarstw domowych oraz sytuacji, z którą muszą się zmierzyć. Uszczegółowienie poszczególnych coping strategies realizowanych w ramach trzech strategii głównych omówione jest poniżej w rozdziałach od 3.4.1 do 3.4.3. Warto nadmienić, że charakterystyka realizowanych zachowań w ramach poszczególnych strategii została przygotowana przez badaczki Gojova, Gojova, Spilackova (2014) na podstawie wyników przeprowadzonych przez nie badań.

3.4.1. Strategie odróżniania się realizowane przez gospodarstwa domowe

Do strategii głównej 'distinction strategy' – strategii odróżniania się, zostały zaliczone następujące coping strategies (strategie radzenia sobie):

1. The deserving poor czyli strategia zasługujący biedni, oznaczana w pracy symbolem A1.
2. Avoidance, czyli strategia unikania; oznaczona symbolem A2
3. Discrediting of others, czyli strategia dyskredytowanie innych, oznaczona symbolem A3.

Poniżej znajduje się pogłębiona charakterystyka poszczególnych coping strategies realizowanych przez gospodarstwa domowe.

Strategia 'the deserving poor' czyli zasługujący biedni, oznaczana symbolem A1.

Jednostki oraz gospodarstwa domowe, które przyjmują tę strategię postępowania identyfikują siebie jako tych, którzy korzystają z pomocy oferowanej przez otoczenie (zinstytucjonalizowane albo nie), ale nie jest to nadmierne wykorzystywanie pomocy.

Najczęściej osoby, które funkcjonują w ramach tej strategii nie mają „silnej” historii zatrudnienia, czyli albo jeszcze nie pracowały albo w ich zatrudnieniu występują długotrwałe przerwy albo też bardzo częste zmiany pracodawcy. Pomimo niepowodzeń na rynku pracy są

inne obszary aktywności życiowej, w których odnieśli sukcesy i na podstawie tych obszarów budują przekonanie, że są lepsi od innych. Przykładowym obszarem jest powodzenie w sferze rodzinnej (Paugam, 1991). Tak zbudowane zdanie na swój temat może być także narzędziem wykorzystywanym przez jednostki oraz gospodarstwa domowe do kompensacji niskiego statusu społecznego (Lindowska, 2014, s. 100).

W badaniach opublikowanych przez Gojova, Gojova, Spilackova (2014, s. 81) badaczki wskazały, że gospodarstwa domowe reprezentujące strategię radzenia sobie „zasługujący biedni” postrzegają rynek pracy w określony sposób: wszyscy badani wyrażali zdecydowaną dezaprobatę dla nielegalnej pracy. Dodatkowo jednostki realizujące tę strategię uważają za biednych także tych, którzy pracują jako robotnicy z niewystarczającym poziomem dochodów dla pokrycia wydatków gospodarstwa domowego (working poor) na subiektywnie akceptowanym poziomie. Podobnie oceniana jest sytuacja dochodowa samotnych matek, które także pomimo wysiłków (czasami heroiczych) nie są w stanie zabezpieczyć finansowych potrzeb swoich gospodarstw domowych.

W ocenie osób realizujących tę strategię instytucje pomocy społecznej, otoczenie oraz inne organizacje, które w działalności statutowej są powołane do realizowania pomocy na rzecz osób ubogich, mają szczególny obowiązek zabezpieczenia potrzeb osób dotkniętych ubóstwem. Warto jednakże podkreślić, że osoby badane nie czekają beczynnie na zmianę ich sytuacji, próbują wziąć sprawy w swoje ręce, chociażby przez rozwijanie swoich kompetencji i wiedzy. Wiele osób deklarowało, że samokształcenie to ich pasja i hobby.

Tabela 33. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii A1: zasługujący biedni

Wyznacznik	Opis realizacji
Sytuacja członków gospodarstwa domowego na rynku pracy.	Badane gospodarstwa domowe dystansują się od nielegalnego rynku pracy (szczególnie od nadmiernego wykorzystywania pomocy społecznej). Badane gospodarstwa domowe w sytuacji braku powodzenia na rynku pracy (legalnym) bardzo mocno podkreślają realizowane przez nich inne role społeczne, szczególnie opiekę i wychowanie dzieci.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego, rozumiana jako postrzeganie doświadczeń życiowych, wyznawanych wartości i realizowanych postaw.	Badane gospodarstwa domowe postrzegają siebie jako ubogich lub „dość ubogich“
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego rozumiana jako podejście do rozwiązań	Badane gospodarstwa domowe deklarują chęć zmiany ich sytuacji życiowej i sytuacji w jakiej znajdują się indywidualni członkowie gospodarstwa domowego
Postrzeganie pracy socjalnej i pomocy społecznej	Badane gospodarstwa domowe respektują warunki i wymagania wymagane do uzyskania pomocy społecznej. Postrzegają pomoc społeczną jako ważne wsparcie w ich życiu.

Źródło opracowanie własne na podstawie Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 45

Strategia ‘avoidance’ czyli unikanie; oznaczona symbolem A2

Strategia unikania została szczegółowo opisana przez Duvoux (w Keller, 2013), który wskazał, że występuje ona w takich sytuacjach, w których członkowie gospodarstwa domowego próbują ukryć swoją „kruchość“ a także demonstrują niechęć do bycia identyfikowanym jako ktoś, kto potrzebuje pomocy. Jednostki oraz gospodarstwa domowe działające w tej strategii koncentrują się na zachowaniu swojej niezależności co przekłada się na działania ukierunkowane na samodzielne rozwiązanie sytuacji, która uległa pogorszeniu.

Paugam (1991) zauważa także, że wiele gospodarstw domowych, które działają w ramach tej strategii, poszukuje dystansu (odosobnienia) od środowiska, w którym żyje i funkcjonuje na co dzień. W rzeczywistości ten wysiłek gospodarstw domowych jest ukierunkowany na to aby zachować indywidualną i społeczną tożsamość w obliczu procedur administracyjnych, najczęściej stygmatyzujących. Trudności, których doświadczają gospodarstwa domowe mają często charakter krótkotrwały, zwykle wiążą się z niedawną utratą jednego z „pewników

życiowych” czyli pracy, partnera lub zdrowia. Zatem wysiłek, który jest podejmowany przez gospodarstwa domowe jest ukierunkowany na to aby pozostać niezależnymi od systemu pomocy społecznej. Inną wersją tej strategii jest ograniczanie kontaktów z otoczeniem z tytułu ograniczonego zaufania, zarówno wobec oficjalnych instytucji oraz brak zaufania do stosunków sąsiedzkich (Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 46).

Sirovátka (2000) identyfikuje jednostki działające w ramach tej strategii jako te, które mają „przerwane” historie zatrudnienia ze względu na wychowywanie dzieci lub ze względu na zły stan zdrowia, a więc z przyczyn całkowicie od nich niezależnych i obiektywnie mogących skutkować utratą pracy. Osoby realizujące tę strategię stale próbują i dążą do tego aby pozyskać stałe i stabilne zatrudnienie w celu zagwarantowania trwałego dochodu gospodarstwa domowego w przyszłości (van der Land i Doff, 2010). Wśród jednostek oraz gospodarstw domowych działających w ramach tej strategii widoczny jest spadek zaufania także do pozostałych instytucji powołanych w celu niesienia pomocy w trudnościach i kryzysie jak chociażby ograniczone zaufanie do policji, władz lokalnych i organizacji społecznych (Lindowska, 2014, s. 100).

Tabela 34. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii A2: unikanie

Wyznacznik	Opis realizacji
Sytuacja finansowa: badane gospodarstwa domowe subiektywnie przeceniają swoją sytuację materialną w porównaniu do obiektywnych jej wyznaczników	Dochód gospodarstwa domowego jest wystarczający do pokrycia wydatków na życie. Gospodarstwa domowe są usatysfakcjonowane z poziomu dochodów jakie osiągają.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego, rozumiana jako postrzeganie doświadczeń życiowych, wyznawanych wartości i realizowanych postaw.	Badane gospodarstwa domowe nie obawiają się popadnięcia w ubóstwo w perspektywie najbliższego roku. W zakresie niezależności i autonomii gospodarstwa domowe oceniają, że udaje im się utrzymać swoje sprawy i życie pod kontrolą.
Życie społeczne	Badane gospodarstwa domowe nie mają zaufania do instytucji powołanych do świadczenia pomocy społecznej (zarówno do instytucji państwowych jak i innych w tym kościelnych)
Stosunek do pomocy społecznej	Badane gospodarstwa domowe nie korzystają z pomocy społecznej lub korzystają z niej wyłącznie okazjonalnie albo też przez krótkie okresy czasu.

Źródło opracowanie własne na podstawie Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 46

Strategia 'discrediting of others' czyli dyskredytowanie innych, oznaczona symbolem A3.

Jednostki oraz gospodarstwa domowe, które funkcjonują w ramach tej strategii starają się przywrócić poczucie własnej wartości poprzez dyskredytowanie osiągnięć innych ludzi, wyśmiewając ich zachowania czy też styl życia. Gospodarstwa domowe realizujące tę strategię identyfikują i traktują osoby z otoczenia, których zachowanie odbiega w jakiś sposób od oczekiwań członków gospodarstwa domowego jako „dziwnych” - wyśmiewają się z nich, nadając obraźliwe określenia, stygmatyzując te osoby i zaliczając do grupy „osobliwych” (Gaulejac and Loretto in Keller, 2013). To działanie i stosowane określenia w stosunku do innych ludzi jest rodzajem „piętnowania” otoczenia (Lindowska, 2014, s. 100). Opisane zachowania i prezentowana postawa wynika z tego, że gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii obwiniają innych za pogorszenie warunków swojego życia, prezentując przy tym postawę opartą na przekonaniu, że są lepszymi od otoczenia.

W badaniach opublikowanych przez Gojova, Gojova, Spilackova (2014, s. 81) badaczki opisują, że gospodarstwa domowe działające w ramach tej strategii przede wszystkim podkreślają, że dyskryminowanie (którego w ich ocenie doświadczają) jest główną przyczyną trudności w znalezieniu przez nich pracy. Członkowie gospodarstw domowych chcieliby dokonać zmiany w wielu dziedzinach swojego życia, a szczególnie dotyczy to warunków w jakich żyją (finansowych, mieszkaniowych, pracy, rozwoju) jednak nie uważają aby realnie taka zmiana była możliwa. Unikają tematu potencjalnego zagrożenia ubóstwem, nie dlatego że nie postrzegają siebie jako grupy nim zagrożonej a jedynie dlatego, że nie uważają za możliwe uchronienie się przed taką sytuacją jeżeli ma ona nadejść. Gospodarstwa domowe prezentują postawę i zachowania, które mogłyby wskazywać na celowy brak zrozumienia zasad otrzymywania pomocy społecznej, bowiem oceniają wymogi stawiane przez instytucje jako pozbawione sensu. Dodatkowo krytycznie odnoszą się do pomocy społecznej oraz pracowników socjalnych. W ich ocenie pracownicy socjalni powinni wykazywać większe zindywidualizowane zainteresowanie każdym z podopiecznych, w tym przyczynami powstałych problemów. Można traktować takie zachowanie jako próbę zdystansowania się od pomocy socjalnej.

**Tabela 35. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii A3:
dyskredytowanie innych**

Wyznacznik	Opis realizacji
Sytuacja członków gospodarstwa domowego na rynku pracy	Badane gospodarstwa domowe oceniają swoją pozycję na rynku pracy jako trudną a ich członkowie mają trudności ze znalezieniem pracy. Badane gospodarstwa domowe wskazują dyskryminację jako główne źródło ich trudności w odniesieniu sukcesu na rynku pracy.
Relacje w społeczeństwie	Badane gospodarstwa domowe oceniają, że społeczeństwo traktuje je niesprawiedliwie.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego rozumiana jako podejście do rozwiązań	Badane gospodarstwa domowe poszukują wsparcia i pomocy ze strony rodziny lub przyjaciół. Nie chcą zwracać uwagi otoczenia na swoje problemy.

Źródło opracowanie własne na podstawie Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 46-47

3.4.2. Strategie adaptacji realizowane przez gospodarstwa domowe

W ramach strategii głównej 'adaptation strategy', czyli strategii adaptacji – wyodrębnione zostały poniższe strategie radzenia sobie z trudnościami:

1. Passive adaptation, czyli strategia pasywnej adaptacji, oznaczana w pracy symbolem B1.
2. Positive adaptation, czyli strategia pozytywnej adaptacji, oznaczona symbolem B2.
3. Situation instrumentalisation, czyli strategia instrumentalizacji sytuacji, oznaczona symbolem B3.

Poniżej znajduje się rozszerzona refleksja w zakresie poszczególnych strategii radzenia sobie z trudnościami, realizowanych przez gospodarstwa domowe.

Strategia passive adaptation, czyli pasywna adaptacja, oznaczona symbolem B1.

Jednostki oraz gospodarstwa domowe funkcjonujące w ramach tej strategii dostosowują się do przeciwności w bardzo pasywny sposób. Van der Land oraz Doff (2010) diagnozują zachowanie gospodarstw domowych przez wskazanie, że wybierają one przystosowanie się do problemów a przynajmniej bierną akceptację ich występowania, a co za tym idzie rezygnację z korzyści wynikających z działań podejmowanych przez otoczenie na rzecz zmiany ich sytuacji życiowej. Ta akceptacja sytuacji nie ma pozytywnych podstaw ani nie wynika z dobrych motywacji, jest po prostu efektem rezygnacji z możliwości zmiany swojego zachowania co

skutkuje brakiem rozwiązania problemów.

W tej strategii pojawiają się trudności i zakłócenia w realizowanych stosunkach społecznych z bliższym i dalszym otoczeniem. Sirovátka (2000) opisuje gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii jako dostosowane do życia na zasiłkach społecznych, ze spadkiem aspiracji życiowych i zawodowych a także wysokim poziomem bierności w życiu. Te zachowania mogą być następstwem niepełnosprawności lub samotności (Lindowska, 2014, s. 100-101).

Jednostki oraz gospodarstwa domowe, które realizują tę strategię radzenia sobie z problemami zdecydowały się dostosować do problemów i je zaakceptować, rezygnując z nadziei na zmianę. De facto nie widzą możliwości przemiany, czego podstawę stanowi negatywna samoocena. Korzystają z pomocy społecznej, biernie podchodzą do życia i są oceniani jako ci, którzy nie mają ambicji i aspiracji. Dodatkowo ich zainteresowanie legalnym rynkiem pracy zdecydowanie jest osłabione.

W badaniach opublikowanych przez Gojova, Gojova, Spilackova (2014, s. 82) podkreślono, że gospodarstwa domowe reprezentujące strategię radzenia sobie „pasywna adaptacja” działają w taki sposób, że z jednej strony wyrażają niezadowolenie ze swojej sytuacji ale z drugiej strony pomimo tego, że mówią o swoim pragnieniu zmiany, nie mają przekonania ani wiary w to, żeby można byłoby taką zmianę osiągnąć w dającej się przewidzieć przyszłości. Postawę, którą prezentują wobec otoczenia oraz przedstawicieli pomocy społecznej można podsumować „jeśli chcesz, możesz nam pomóc, ale i tak nic to nie da”.

Tabela 36. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii B1: pasywna adaptacja

Wyznacznik	Opis realizacji
Sytuacja gospodarstwa domowego na rynku pracy	Badane gospodarstwa domowe oceniają znalezienie pracy jako dużą trudność.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego, rozumiana jako postrzeganie doświadczeń życiowych, wyznawanych wartości i realizowanych postaw.	Badane gospodarstwa domowe nie są zadowolone ze swojej sytuacji życiowej. Badane gospodarstwa domowe oceniają siebie negatywnie. Badane gospodarstwa domowe nie mają poczucia, że swoje sprawy i swoje życie mają pod kontrolą.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego rozumiana jako podejście do rozwiązań	Badane gospodarstwa domowe nie widzą możliwości zmiany swojej sytuacji życiowej na lepszą lub też postrzegają tę zmianę jako nierealną albo bardzo odległą w czasie.
Nastawienie/ stosunek do pomocy społecznej	Badane gospodarstwa domowe oceniają pomoc społeczną jako użyteczną i potrzebną. Badane gospodarstwa domowe wielokrotnie korzystają z pomocy społecznej.

Źródło opracowanie własne na podstawie Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 48-49

Strategia positive adaptation, czyli pozytywna adaptacja, oznaczona symbolem B2.

Badacze Van der Land i Doff (2010) opisują kolejny sposób radzenia sobie z trudnościami przez gospodarstwa domowe, polegający na zdystansowanym ale pozytywnym podejściu do sytuacji życiowej. Ten sposób zachowań wspierany jest przez zachodzące interakcje społeczne z osobami z otoczenia, które są oparte na wzajemnym szacunku i przebiegają w sposób harmonijny.

Leisering i Leibfried (1999) określają gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii jako „pragmatycznych bojowników“, ponieważ wykorzystują wsparcie społeczne oraz inne źródła pozyskiwania pomocy jako sposób na osiągnięcie swoich celów, ale jednocześnie dostosowują się do ograniczonych środków i zasobów jakimi dysponują.

Martha E. Wadsworth (2012) słusznie zauważa, że strategia „positive adaptation“ (pozytywnej adaptacji) jest szczególnie przydatna w odniesieniu do takich problemów, nad którymi gospodarstwo domowe ma niewielką kontrolę. Z tego powodu Wadsworth określa, że ta strategia ma szczególne zastosowanie w sytuacji radzenia sobie z ograniczeniami finansowymi

gospodarstw domowych, w tym z ubóstwem. Gospodarstwa domowe radzące sobie w takim kryzysie napotykają na ograniczenia w dostępie do dóbr czy usług, a co za tym idzie może rodzić się uzasadnione poczucie bezradności i utraty kontroli. Według Wardsworth (2012) w takich sytuacjach szczególnie pomocne może być wsparcie społeczne ze strony rodziny w postaci zarówno pomocy finansowej jak i pomocy polegającej przykładowo w opiece nad dzieckiem, ale z drugiej strony ograniczenia finansowe tych gospodarstw, często ograniczają dostęp do takiego wsparcia chociażby w sytuacji oddzielnego miejsca zamieszkania poszczególnych członków rodziny (Lindowska, 2014, s. 100-101).

Patrząc na dobre rzeczy i wydarzenia w życiu, gospodarstwa domowe radzące sobie z problemami w ramach tej strategii, próbują znaleźć pozytywne aspekty swojej sytuacji lub angażują się w inne działania, które uważają za ważniejsze niż trudna sytuacja, w której przebywają. Wierzą w wartości o niematerialnej naturze.

Dostrzegają i uwewnętrzniają fakt, że trudno jest zmienić okoliczności, zatem to co jest poza zasięgiem, nie ma dla nich znaczenia. Korzystają i opierają się na pomocy wynikającej z systemu pomocy społecznej ale przede wszystkim opierają się na pomocy ze strony członków rodziny, w tym pomocy finansowej i materialnej - niektóre osoby po prostu mieszkają ze swoimi krewnymi żeby ograniczyć wydatki na mieszkanie.

Tabela 37. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii B2: pozytywna adaptacja

Wyznacznik	Opis realizacji
Sytuacja członków gospodarstwa domowego na rynku pracy	Badane gospodarstwa domowe oceniają, że znalezienie nowej pracy jest raczej trudne ale nie jest niemożliwe. Okoliczności życiowe w jakich funkcjonują badane gospodarstwa domowe są postrzegane jako trudne do zmiany i wpływania na nie.
Sytuacja finansowa	Dochód gospodarstwa domowego nie jest wystarczający na pokrycie kosztów utrzymania, ale badane gospodarstwa domowe starają się pozytywnie postrzegać swoją sytuację. Badane gospodarstwa domowe praktycznie nie mają żadnych oszczędności.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego, rozumiana jako postrzeganie doświadczeń życiowych, wyznawanych wartości i realizowanych postaw.	Badane gospodarstwa domowe są subiektywnie zadowolone z sytuacji życiowej, w której funkcjonują. Chociaż gospodarstwa domowe osób badanych nie mają żadnych oszczędności, nie oceniają się jako biedni, a tylko jako niezbyt zamożni. Badane gospodarstwa domowe fokusują się na wartościach niematerialnych.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego rozumiana jako podejście do rozwiązań	Badane gospodarstwa domowe radzą sobie z przeciwnościami i trudnościami wykorzystując oferowaną im pomoc z zewnątrz.
Nastawianie nie i stosunek do pomocy społecznej	Pomoc społeczna jest postrzegana jako raczej niezbędna i konieczna do normalnego funkcjonowania poszczególnych gospodarstw domowych.

Źródło opracowanie własne na podstawie Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 50-51

Strategia situation instrumentalisation, czyli instrumentalizacja sytuacji, oznaczona B3.

Według Gaulejaca i Léonettiego (in Keller, 2013) jednostki oraz gospodarstwa domowe działając w tej strategii w sytuacji mierzenia się z problemami, wręcz demonstrują swoje potrzeby jak również brak umiejętności radzenia sobie z problemami. W tej strategii dosyć często zdarzają się działania mające na celu wyolbrzymienie swoich trudności, tak aby zwrócić uwagę na położenie, w którym znajduje się gospodarstwo domowe. Co istotne te działania ukierunkowane są na to aby maksymalizować poziom i zakres oferowanej pomocy przez rodzinę, otoczenie sąsiedzkie oraz instytucje społeczne.

Członkowie gospodarstw domowych nie mają problemu z ubieganiem się o pomoc społeczną,

którą postrzegają jako jedno ze źródeł swoich dochodów. Jest to grupa osób bardzo często zmarginalizowana na rynku pracy, ale prezentująca postawę, że przyjmowanie niepewnej i słabo płatnej pracy nie jest warte ryzyka utraty prawa do zasiłków z pomocy społecznej. Osoby obliczają i porównują możliwe do otrzymania wynagrodzenia i świadczenia socjalne i wybierają tę opcję, która jest najbardziej korzystna dla ich gospodarstwa domowego, bez uwzględniania etosu pracy. Ta strategia radzenia sobie z trudnościami jest często przyjmowana przez niewykwalifikowanych pracowników, osiągających dochody z pracy na poziomie minimalnego wynagrodzenia.

Zachowania, które zmierzają do instrumentalizacji sytuacji występują także pośród gospodarstw domowych, które można znaleźć w grupie nazywanej przez Leisering i Lebiend (1999) jako „strategiczni użytkownicy”. Gospodarstwa te postrzegają wsparcie społeczne jako jedno z narzędzi, które umożliwia im prowadzenie określonego stylu życia. Korzystanie ze świadczeń socjalnych i innych form wsparcia traktują jako sposób na budowanie dochodu gospodarstwa domowego, niestety często traktowane jest jako główne jego źródło. Osoby funkcjonujące w tej strategii akceptują czasowe pozostawanie bez pracy jako naturalny etap w życiu (Lindowska, 2014, s. 100-101).

Badania opublikowane przez Gojova, Gojova, Spilackova (2014, s. 83) wykazały, że gospodarstwa domowe reprezentujące strategię „instrumentalizacja sytuacji” reprezentują bardzo silnie przekonanie, że to przede wszystkim organizacje państwowe i samorządowe, instytucje kościoła i wszystkie organizacje społeczne powołane w tym celu powinny mieć na uwadze i opiekować się potrzebującymi, rozwiązując problemy w ich imieniu i niejako za nich. Ponieważ w ich ocenie ta pomoc nie jest na wystarczającym i zadowalającym poziomie to dystansują się od niej, uznając ją za zbyt słabą dla zaspokojenia potrzeb ich gospodarstw domowych. Dla osób działających w ramach tej strategii największą motywacją do podjęcia pracy jest ocena, czy wynagrodzenie będzie znacząco wyższe niż bieżący dochód gospodarstwa domowego osiągniany bez ich zaangażowania zawodowego. Badaczki podają, że nie jest dla tych osób istotne czy realizowana praca będzie świadczona na legalnym rynku pracy, bowiem zdecydowanie aprobują istnienie „czarnego” rynku pracy.

**Tabela 38. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii B3:
instrumentalizacja sytuacji**

Wyznacznik	Opis realizacji
Sytuacja członków gospodarstwa domowego na rynku pracy	Badane gospodarstwa domowe podają, że przy podejmowaniu decyzji czy przyjąć daną ofertę pracy wyłącznie kładą nacisk na aspekt finansowy obliczając i wyceniając wszelkie korzyści i straty jakie wiążą się z przyjęciem danego zatrudnienia. Badane gospodarstwa domowe nie potępiają nielegalnego zatrudnienia (pracy na czarno), jeżeli tylko te działania są rezultatem kalkulacji i wyboru najbardziej opłacalnego rozwiązania (skalkulowany wybór).
Sytuacja finansowa	Badane gospodarstwa domowe wskazują na swoją trudną sytuację finansową.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego, rozumiana jako postrzeganie doświadczeń życiowych, wyznawanych wartości i realizowanych postaw.	Badane gospodarstwa domowe przyznają się do problemów, a nawet wyolbrzymiają swoją „kruchość”. Badane gospodarstwa domowe oceniają się jako ubogie lub raczej ubogie.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego rozumiana jako podejście do rozwiązań	Badane gospodarstwa domowe radzą sobie z przeciwnościami i trudnościami wykorzystując oferowaną im pomoc z zewnątrz.
Stosunek do pomocy społecznej i pracy socjalnej	Badane gospodarstwa domowe korzystają z wszelkich możliwych form pomocy społecznej i pomocy realizowanej przez otoczenie (rodzina, przyjaciele, instytucje kościelne). Badane gospodarstwa domowe reprezentują pozytywny stosunek do innych gospodarstw domowych korzystających z pomocy społecznej, traktując otrzymywaną pomoc jako jedno ze źródeł przychodu.

Źródło opracowanie własne na podstawie Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 52-53

3.4.3. Strategie powstrzymywania realizowane przez gospodarstwa domowe

Trzecia grupa strategii połączona w ramach strategii głównej ‘defensive strategies’ czyli strategii powstrzymywania, zawiera w sobie pięć strategii radzenia sobie z trudnościami przez gospodarstwa domowe:

1. Let’s do something about it, czyli strategia zrobmy coś z tym, oznaczona w pracy symbolem C1.
2. Escape from reality, czyli strategia ucieczka od rzeczywistości, oznaczona symbolem C2.

3. Complete submission/ total resignation, czyli strategia całkowitej uległości/ rezygnacji, oznaczona symbolem C3.
4. Intentional exclusion, czyli strategia intencjonalne wykluczenie, oznaczone symbolem C4.
5. Release, czyli strategia uwolnienie, oznaczona symbolem C5.

Poniżej znajduje się rozszerzona refleksja w zakresie poszczególnych strategii radzenia sobie z trudnościami, realizowanych przez gospodarstwa domowe.

Strategia Let's do something about it, czyli strategia zrobmy coś z tym, oznaczona w pracy symbolem C1.

Gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii zostały opisane przez Van der Land i Doff (2010) jako wykazujące postawę, którą można scharakteryzować: „zrobmy coś z tym”. Ta strategia radzenia sobie z trudnościami i problemami przejawia się poprzez aktywne wysiłki na rzecz zmiany warunków i sytuacji, w której znalazło się gospodarstwo domowe.

Leisering i Leibfried (1999) nazywają takich ludzi „bojownikami o życie”, są to osoby, które z jednej strony mają wielkie marzenia, ale z drugiej strony mają również konkretne pomysły na to, jak przyszłość ma wyglądać.

Wadsworth (2012) charakteryzując gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii, wskazuje na aktywne zarządzanie trudną sytuacją, która obejmuje zarówno szukanie możliwości, rozwiązywanie problemów jak również zarządzanie emocjami. Jednocześnie podkreśla, że ubóstwo tych gospodarstw domowych jest bardzo często obiektywną przyczyną niepowodzeń w realizacji zaplanowanych działań (Lindowska, 2014, s. 101-102).

Jednostki oraz gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii próbują aktywnie zmienić swoją sytuację życiową, w tym także swoje funkcjonowanie w lokalnej społeczności. Uczestniczą aktywnie w spotkaniach, eventach, festynach, lokalnych wydarzeniach także występując w roli pomysłodawców oraz organizatorów. Poprzez taką aktywność są członkami społeczności, nie dystansują się od niej, dzięki czemu spotykają się ludźmi bliższego i dalszego sąsiedztwa i pomagają sobie wzajemnie. Bardzo często ściśle współpracują z pracownikami socjalnymi i utrzymują z nimi bezkonfliktowe relacje. Osoby realizujące tę strategię nawet jeżeli są długotrwale bezrobotne, mają nadzieję na znalezienie pracy. Biorą odpowiedzialność za siebie i swoje gospodarstwa domowe i starają się samodzielnie załatwić swoje sprawy.

Tabela 39. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii C1: zróbmy coś z tym

Wyznacznik	Opis realizacji
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego, rozumiana jako postrzeganie doświadczeń życiowych, wyznawanych wartości i realizowanych postaw.	Badane gospodarstwa domowe podają, że skupiają się na zrealizowaniu zamierzonych zmian. Badane gospodarstwa domowe dbają i zabiegają o zachowanie autonomii i niezależności indywidualnej oraz gospodarstwa domowego. Osiągane zmiany realizowane są własnym wysiłkiem gospodarstw domowych, a dodatkowo zostaje zachowana ich autonomia w codziennym funkcjonowaniu.
Życie społeczne	Gospodarstwa domowe przywiązują wagę i preferują dobre relacje społeczne, szczególnie w miejscu zamieszkania i bezpośrednim otoczeniu. Gospodarstwa domowe postrzegają siebie i uważają się za część lokalnego społeczeństwa
Nastawienie do pracy socjalnej i pomocy społecznej	Wymagania stawiane jako warunki do uzyskania pomocy społecznej są oceniane jako zrozumiałe i uzasadnione. Gospodarstwa domowe mają pozytywne nastawienie i pozytywne doświadczenia we współpracy z pracownikami socjalnymi.

Źródło opracowanie własne na podstawie Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 53-54

Strategia Escape from reality, czyli strategia ucieczka od rzeczywistości, oznaczona w dysertacji symbolem C2.

Strategia ucieczki od rzeczywistości to zaprzeczanie obecnej sytuacji w jakiej funkcjonuje gospodarstwo domowe. W tej strategii rzeczywistość może być bagatelizowana lub upiększana, a zdolności osobiste, kompetencje i umiejętności mogą być przeceniane (ocena możliwości względem posiadanych zasobów jest nieadekwatna). Badane gospodarstwa domowe zaprzeczają sytuacji, w której się znalazły, bagatelizując jej niekorzystny wpływ na nich samych - albo wręcz przeciwnie czyli upiększają korzyści płynące z tej sytuacji. Bardzo często nieadekwatnie oceniają swoje możliwości, przeszacowując posiadanie wpływu i kontroli na sytuację oraz i przeceniając stosowane przez nich sposoby poradzenia sobie z trudnościami. W związku z taką nieadekwatnością oceny i osiągniętych rezultatów może pojawić się uczucie porażki, niezdolności do radzenia sobie z problemami oraz samooskarżania o brak skuteczności w działaniu.

Gospodarstwa domowe w ramach tej strategii często marzą o jakimś „przełomie” i rozpoczęciu

nowego życia, co w odniesieniu do obiektywnie postrzeganej rzeczywistości w jakiej funkcjonują, wydaje się mało prawdopodobne. Keller i Wadsworth (Keller, 2013, Wadsworth, 2012) dodatkowo zauważają, że skonfrontowanie się tych gospodarstw domowych z rzeczywistością jest często blokowane lub co najmniej ograniczane z racji zachowań „ucieczkowych”. Swojego azylu szukają albo w doświadczeniach religijnych, albo w myśleniu o swoim życiu w kategoriach „mesjanizmu”, szczególnego powołania lub celu, który mają do zrealizowania wraz z innymi członkami gospodarstwa domowego. Trzeba zauważyć, że występują także „ucieczki” w zachowania społecznie negatywne czyli w alkohol lub narkotyki ale także podatność na wpływy tak zwanych uzdrowicieli albo samozwańczych przywódców duchowych (Lindowska, 2014, s. 101-102). Gospodarstwa domowe w tej strategii są pełne planów i chęci do działania, dlatego tak ważne jest oparcie się przez te gospodarstwa na zinstytucjonalizowanej pomocy społecznej albo na pomocy długotrwale gwarantowanej przez najbliższą rodzinę lub wspólnotę religijną. Jest to ważne z tego względu, że nieadekwatna ocena sytuacji życiowej jest niejako równoważona gwarancją stałości otrzymywanej pomocy (Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 32).

Badacze podają, że samo pragnienie ucieczki nie jest ani dobre, ani złe i de facto taka strategia jest okazjonalnie stosowana przez wszystkich, bowiem wszyscy od czasu do czasu czują potrzebę odłączenia się od rzeczywistości, aby zapewnić sobie odświeżenie zasobów wewnętrznych i ponowny „powrót” do realności świata, który wydaje się być niemożliwym do zarządzenia (Innocent, 2021, dostęp: 2022.01.21).

Tabela 40. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii C2: ucieczka od rzeczywistości

Wyznacznik	Opis realizacji
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego, rozumiana jako postrzeganie doświadczeń życiowych, wyznawanych wartości i realizowanych postaw.	Gospodarstwa domowe są usatysfakcjonowane bieżącą sytuacją życiową zarówno poszczególnych członków jak i całego gospodarstwa domowego. Osoby badane postrzegają siebie jako osoby, które odniosły sukces życiowy. Gospodarstwa domowe uważają, że udaje im się utrzymać kontrolę nad poszczególnymi sprawami i generalnie swoim życiem. Gospodarstwa domowe przeceniają (postrzegają ponad miarę pozytywnie) swoją sytuację finansową. Gospodarstwa domowe prezentują brak lęku i obawy przed ryzykiem popadnięcia w ubóstwo w przyszłości.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego rozumiana jako podejście do rozwiązań	Gospodarstwa domowe chcą zmiany w życiu. Gospodarstwa domowe wierzą, że zmiana może być przez nich osiągnięta w oznaczonym czasie. Gospodarstwa domowe wierzą, że zaplanowane zmiany zostaną przez nich osiągnięte relatywnie szybko.
Życie społeczne	Gospodarstwa domowe czują i uważają się za część lokalnego społeczeństwa. Gospodarstwa domowe czują się zintegrowane społecznie.

Źródło opracowanie własne na podstawie Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 55-56

Strategia complete submission/ total resignation, czyli strategia całkowitej uległości/ rezygnacji, oznaczona symbolem C3.

Complete submission (całkowita uległość) jako rodzaj coping strategies jest opisywana przez Gaulejac i Léonetti (w Keller, 2013). Rezygnacja z poszukiwania rozwiązań połączona z niskim poczuciem własnej wartości to także jedna ze strategii realizowanych przez poszczególne osoby. Dla tych osób oraz ich gospodarstw domowych czas jest ograniczony tylko do teraźniejszości, a dążenie do zaspokojenia potrzeb jest limitowane wyłącznie do tych najpilniejszych i do tego na minimalnym poziomie. Gospodarstwa domowe realizujące tę strategię nie wahają się korzystać z pomocy socjalnej. Jednocześnie ich postawa wobec trudności znajduje się w obszarze pomiędzy całkowitą submisją a agresją. Leisering i Leibfried (1999) opisują takie gospodarstwa domowe jako zaadaptowane do roli „ofiary”. Inaczej mówiąc osoby realizujące tę strategię to „typ przystosowany”. Szczególnie taki status dotyczy tych członków gospodarstwa domowego, którzy są długotrwale bezrobotni. A dodatkowo

osoby funkcjonujące w tej strategii przejawiają zachowania nacechowane lekceważeniem etyki pracy i etyki rodziny. Uczestnicy tej strategii wierzą, że przeprowadzenie zmiany w życiu, na przykład znalezienie pracy przez osoby długotrwale bezrobotne jest poza ich możliwościami i zasięgiem. A zatem pozostaje im korzystać z pomocy społecznej, od czego się w pełni uzależniają. Często członkowie tych gospodarstw domowych doświadczają poczucia bezsilności i braku nadziei na zmianę. (Lindowska, 2014, s. 101-102).

Gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii w każdy możliwy sposób starają się uwypuklić swoją „kruchość“ i uzasadnić dlaczego nie realizują wszystkich wymagań stawianych przez pomoc socjalną a szczególnie tych, które dotyczą zachowania ich niezależności i samodzielności w działaniu. Nie wierzą w mechanizmy samoregulacji rynku pracy – zatem nie wierzą w to, że podniesienie kompetencji i pozyskanie wiedzy pomoże im w znalezieniu pracy. Z tego powodu nie podejmują działań, które byłyby ukierunkowane na polepszenie ich pozycji na rynku pracy, a co za tym idzie sytuacji dochodowej. Stąd często występujące zjawisko zarówno wspólnego mieszkania jak i prowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego z rodzicami, krewnymi lub rodzeństwem a także oparcie się na systemie pomocy społecznej oraz pomocy realizowanej przez otoczenie.

Tabela 41. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii C3: całkowita uległość

Wyznacznik	Opis realizacji
Sytuacja członków gospodarstwa domowego na rynku pracy	Gospodarstwa domowe wskazują, że znalezienie nowej pracy przez ich członków jest bardzo trudne, a nawet mało możliwe do zrealizowania.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego, rozumiana jako postrzeganie doświadczeń życiowych, wyznawanych wartości i realizowanych postaw.	Gospodarstwa domowe są bardzo niezadowolone z sytuacji życiowej, zarówno z sytuacji indywidualnej jak i całego gospodarstwa domowego. Gospodarstwa domowe mają poczucie przegranej i porażki, postrzegają że nie osiągnęły żadnego sukcesu w życiu. Oceniają, że ich gospodarstwo domowe jest ubogie.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego rozumiana jako podejście do rozwiązań	Gospodarstwa domowe nie chcą zmienić niczego w swoim życiu ale również nie wierzą zupełnie w to, że zmiana może być zrealizowana z sukcesem.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 56-57

Strategia intentional exclusion, czyli strategia intencjonalne wykluczenie, oznaczona symbolem C4.

Gaulejac i Loretto (w Keller, 2013) wskazują na gospodarstwa domowe, które w wyniku okoliczności życiowych utraciły poczucie bezpieczeństwa. Doprowadziło to do gwałtownego pogorszenia sytuacji osobistej ich członków. Gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii, żyją w złudnym przeświadczeniu, że nadal mają swobodę dokonania zmian w życiu, nie dopuszczając wiedzy o tym, że ich możliwości zmiany są mocno ograniczone. Osoby chcą wierzyć, że mogą kontrolować swoje życie, nawet jeżeli ich droga życiowa przypomina drogę do samozniszczenia (Lindowska, 2014, s. 101-102).

Ekсклюzja społeczna jest akceptowana przez te gospodarstwa domowe jako zamierzony i celowy proces. Następuje pogorszenie sytuacji społecznej a z poziomu danego gospodarstwa domowego oznacza to zanik resztek bezpieczeństwa zarówno finansowego jak i społecznego. Jednakże jednostki i ich gospodarstwa domowe chcą podtrzymać iluzję na swój temat, że jest to celowe działanie, że mogą kontrolować ścieżkę i drogę autodestrukcji. Wyrażają niezadowolenie z trudnej sytuacji, w której funkcjonują ale twierdzą, że to jest ich świadomy i zamierzony wybór ale też przenoszą odpowiedzialność za taki stan na niewystarczające (w ich ocenie) działania instytucji czy stowarzyszeń, które zostały powołane do pomocy w trudnościach. Badania opublikowane przez Gojova, Gojova, Spilackova (2014, s. 84) wykazały, że gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii - chociaż z jednej strony postrzegają siebie jako ubogie lub raczej ubogie to z drugiej strony przedstawiają zadowolenie ze swojej sytuacji i są przekonane, że mają swoje życie pod kontrolą. Jednakowoż członkowie gospodarstw domowych chcieliby dokonać zmian w swoim statusie i sposobie życia, szczególnie w zakresie warunków mieszkaniowych i poziomu codziennej konsumpcji. Od pracowników socjalnych oczekują wysoce spersonalizowanego podejście do każdego z nich, do każdego gospodarstwa domowego, spodziewają się szczególnej opieki i współdziałania ze strony opieki społecznej.

**Tabela 42. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii C4:
intencjonalne wykluczenie**

Wyznacznik	Opis realizacji
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego, rozumiana jako postrzeganie doświadczeń życiowych, wyznawanych wartości i realizowanych postaw.	Gospodarstwa domowe są bardzo niezadowolone z obecnej sytuacji życiowej. Gospodarstwa domowe wierzą i mają przekonanie o pełnej autonomii i niezależności zarówno poszczególnych członków jak i całego gospodarstwa domowego. Oceniają swoje gospodarstwa domowe jako ubogie.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego rozumiana jako podejście do rozwiązań	Gospodarstwa domowe nie chcą zmiany w swoim życiu. Nawet jeśli badane gospodarstwa domowe przedstawiają postawę otwartości na zmianę to i tak są w pełni przekonane, że osiągnięcie tej zmiany jest całkowicie nierealne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 58

Strategia release, czyli strategia uwolnienia, oznaczona symbolem C5.

François Dubet (w Keller, 2013) w swoich badaniach poświęconych doświadczeniom młodych ludzi (w wieku 16-25 lat) pochodzących z rodzin imigrantów drugiego pokolenia, zauważył cechę charakterystyczną w zachowaniach tej grupy społecznej, którą była nieprzewidywalna zmiana nastrojów grupy, skutkująca określonymi rodzajami zachowań. Mianowicie w ramach tej grupy przejawiały się zachowania nacechowane głęboką apatią połączone z nagłymi wybuchami niekontrolowanej złości.

Charakteryzując jednostki i gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii należy zauważyć, że cechuje je wyraźne ograniczenie dochodów pozostających w dyspozycji (różny poziom ubóstwa) oraz duża ilość czasu. Członkowie gospodarstw domowych w tej strategii nie mają wystarczających zasobów aby zmienić swoje życie w sposób trwały, na przykład zmieniając miejsce zamieszkania.

Osoby funkcjonujące w tej strategii są często charakteryzowane jako takie, które z jednej strony starają się zapomnieć o negatywnych doświadczeniach z przeszłości a jednocześnie unikają myślenia czy planowania przyszłości. Ich podejście do życia charakteryzuje się skupieniem na tym co tu i teraz, na chwili obecnej. Jednostki w tej strategii mają słabe poczucie solidarności z innymi – na przykład z otoczeniem sąsiedzkim. Nie wierzą też w możliwość uzyskania realnej pomocy od kogokolwiek, zarówno rodziny, otoczenia jak i instytucji do tego powołanych. (Lindowska, 2014, s. 101-102).

Bardzo często gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii obwiniają innych lub system społeczny za swoją sytuację, odrzucając go ale z drugiej strony chcą do niego przynależać, ich postawa nie jest stabilna. W skrajnych formach gospodarstwa domowe w tej strategii odrzucając solidarność społeczną, wierzą w kult siły i propagują życie w atmosferze ciągłej niepewności. Uważają, że niesprawiedliwość jest immanentną cechą społeczeństwa a ich postawa charakteryzuje się obojętnością na potrzeby innych ludzi w otoczeniu, a nawet mogą sympatyzować z protestującymi i wandalizmem.

Tabela 43. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii C5: uwolnienie

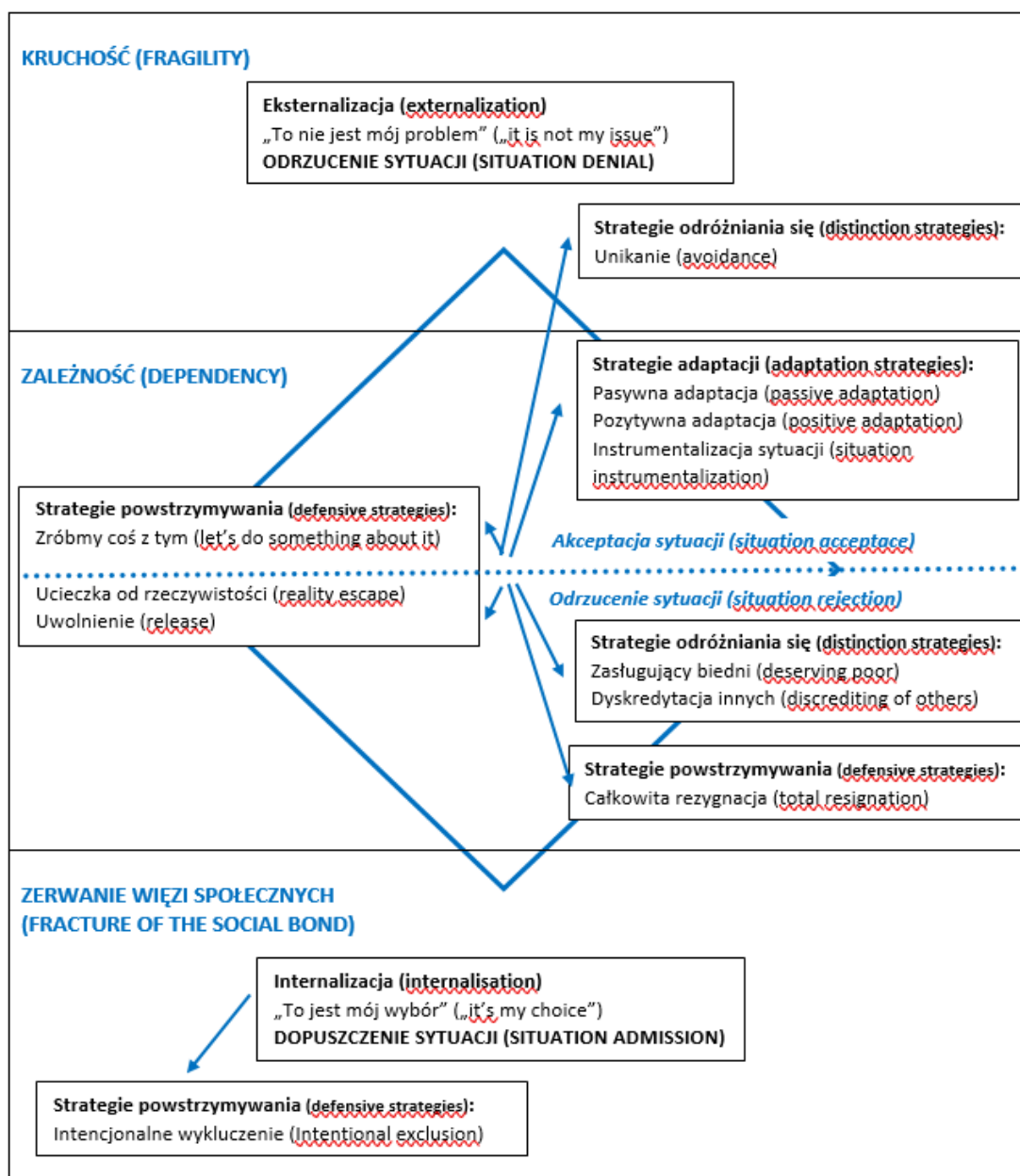
Wyznacznik	Opis realizacji
Sytuacja członków gospodarstwa domowego na rynku pracy	Gospodarstwa domowe oceniają, że nielegalny (czarny) rynek pracy jest pozytywnym zjawiskiem w zakresie uzyskiwanych dochodów. Gospodarstwa domowe uważają, że zatajanie nielegalnej pracy i otrzymywanych dochodów przed instytucjami pomocy społecznej jest zachowaniem poprawnym i akceptowanym społecznie.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego, rozumiana jako postrzeganie doświadczeń życiowych, wyznawanych wartości i realizowanych postaw.	Gospodarstwa domowe są bardzo niezadowolone z obecnej sytuacji życiowej. Gospodarstwa domowe postrzegają siebie jako ofiary systemu i zewnętrznych czynników, na które nie mają jakiegokolwiek wpływu. Gospodarstwa domowe zdecydowanie skupiają się na wartościach materialnych.
Subiektywna ocena sytuacji życiowej gospodarstwa domowego rozumiana jako podejście do rozwiązań	Gospodarstwa domowe tolerują a nawet sympatyzują z rozwiązaniami siłowymi, nielegalnymi protestami wobec bieżącej sytuacji oraz aktami wandalizmu.
Życie społeczne	Gospodarstwa domowe funkcjonują w bezpośrednim otoczeniu i społeczeństwie w sposób ograniczony lub całkowicie w nim nie uczestniczą. Gospodarstwa domowe czują się niesprawiedliwie traktowane przez społeczeństwo.

Źródło opracowanie własne na podstawie Gojova, Gojova, Spilackova 2014 s. 59-60

3.5. Faza dyskwalifikacji społecznej oraz realizowane strategie radzenia sobie

Nałożenie na jednym schemacie faz dyskwalifikacji społecznej według teorii S. Paugama oraz strategii radzenia sobie z problemami (coping strategies) jeszcze dobitniej pokazuje jak bardzo kluczowym zagadnieniem jest interioryzacja położenia i sytuacji dochodowej w jakiej znajduje się jednostka i gospodarstwo domowe. Szczególnego znaczenia nabiera to w fazie zależności

(dependency). Gospodarstwa domowe, które akceptują sytuację, w której się znalazły realizują strategie adaptacji oraz strategie powstrzymywania, które mają w sobie aktywność w przeciwdziałaniu i radzeniu sobie z trudnościami.

Rysunek 3. Sposoby radzenia sobie z ubóstwem oraz ryzykiem ubóstwa w odniesieniu do faz dyskwalifikacji społecznej Serge Paugama

Źródło – opracowanie własne za: Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 39

Prezentowany powyżej schemat (Rysunek 3) pozwala na uchwycenie połączenia pozostawiania przez gospodarstwo domowe w określonej fazie dyskwalifikacji społecznej oraz wachlarza strategii radzenia sobie z trudnościami, spośród których gospodarstwo domowe wybiera tę, którą będzie stosowało jako dominującą w procesie radzenia sobie z problemami.

W fazie kruchości (fragility) najczęściej dochodzi do unikania konfrontacji i rozwiązywania problemu (avoidance), chociaż pojawiają się także zachowania akceptacji sytuacji. Dużo częściej jednak akceptacja sytuacji występuje w drugiej fazie dyskwalifikacji społecznej czyli w fazie zależności (dependency). Po zmierzeniu się z sytuacją i jej zaakceptowaniu gospodarstwa domowe podejmują decyzję co do sposobu radzenia sobie z trudnościami. Mogą wybrać strategię adaptacji do sytuacji, i mogą to uczynić albo poprzez strategię instrumentalizacji sytuacji (situation instrumentalization) albo poprzez zastosowanie strategii przystosowania pasywnego (passive adaptation) lub strategię aktywnej adaptacji (positive adaptation).

Na pograniczu akceptacji i odrzucenia sytuacji umiejscowione są strategie powstrzymywania (defensive strategies) a wśród nich albo aktywne działanie czyli strategia „zróbmy coś z tym“ (let's do something about it) albo świadome odrzucenie i bunt względem okoliczności, co jest realizowane albo strategią ucieczka od rzeczywistości (escape from reality) albo strategią uwolnienie (release).

Należy zwrócić uwagę, że w fazie zależności (dependency) znajdują się także strategie wynikające z odrzucenia sytuacji i braku zgody na rzeczywistość, w której funkcjonuje jednostka oraz gospodarstwo domowe. Można w tej fazie znaleźć zachowania, które przynależą do dwóch różnych strategii parasolowych. Pierwsza strategia główna czyli odróżniania się (disitnction strategies) jest prezentowana przez dwie strategie radzenia sobie z trudnościami i jest to albo strategia zasługujący biedni (deserving poor) albo są to aktywności i zachowania, które przynależą do strategii mającej na celu ośmieszenie innych i ich zdyskredytowanie czyli strategia dyskredytowanie innych (discrediting of others). Natomiast w ramach drugiej strategii parasolowej czyli powstrzymywania (defensive strategies) w pogłębiającej się fazie zależności (dependency) i w pogłębiającym się stanie odrzucenia sytuacji pojawia się strategia całkowitej rezygnacji (total resignation).

Ostatnią fazą dyskwalifikacji społecznej, którą wyodrębnił S. Paugam jest faza zrywania więzi społecznych (fracturing of the social bond). W tej fazie członkowie gospodarstw domowych internalizacją sytuację w jakiej się znaleźli. Muszą odnaleźć się „tu i teraz“ , w sytuacji ekonomicznej i społecznej, w której się znaleźli, po to aby po prostu przeżyć. Zazwyczaj stosowana jest przez nich strategia „intencjonalnego wykluczenia“ (intentional exclusion), w której prezentują postawę mająca udowodnić ludziom w otoczeniu, że to na jakim etapie życia się znaleźli jest ich celowym działaniem, a stan w którym przebywają jest świadomie przez nich wybrany i akceptowany.

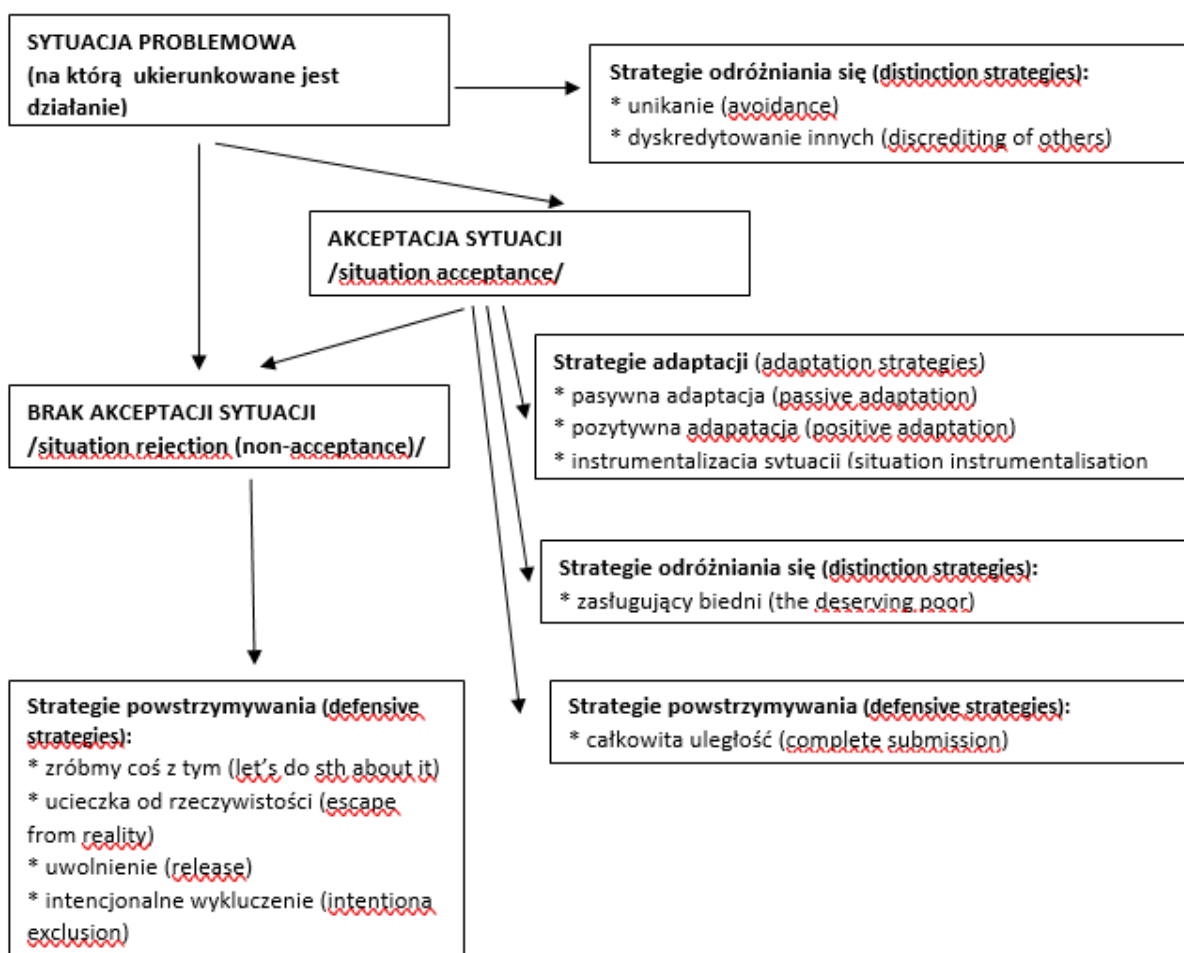
Lindowska zauważyła, że prezentowana typologia graficzna, przedstawia jedynie ogólny schemat działania oparty o główne wykładnie zachowań przynależnych do danych strategii. Natomiast ludzie nie są „znakami graficznymi” i trzeba przyjąć, że stosują więcej niż jeden sposób radzenia sobie w obliczu ludności. Zawsze zatem będzie to mieszanka stosowanych strategii – z jedną lub dwoma strategiami dominującymi w danych okolicznościach (Lindowska, 2014, s. 103-104). Natomiast to co jest rozdzielne to przebywanie w konkretnej fazie dyskwalifikacji społecznej Paugama, bowiem badane gospodarstwo domowe można przyporządkować albo do fazy kruchości, albo zależności, albo też do fazy zrywania więzi społecznych.

Badaczki Gojova, Gojova, Spilackova przedstawiły graficzną ilustrację ścieżek postępowania w sytuacji problemowej. Prezentowany Rysunek 4 przedstawia schemat ścieżki rozwiązywania trudności i problemów przez jednostkę lub gospodarstwo domowe, która jest wprost uzależniona od tego czy gospodarstwo domowe akceptuje czy też nie sytuację, z którą się mierzy i w której funkcjonuje.

Stan akceptacji sytuacji w jakim gospodarstwo domowe się znajduje, poprzedzają strategie z grupy odróżniania się (distinctions strategies) i jest to albo unikanie (avoidance) polegające na zaprzeczaniu oczywistym faktom wskazującym na pogarszanie się sytuacji albo strategia dyskredytowania innych (discrediting of others). Obie strategie de facto polegają na dystansowaniu się od innych ludzi – czy to w celu unikania ich oceny i konfrontacji z nią, czy to w celu tak negatywnego przedstawienia innych ludzi, że liczenie się ich opinią byłoby działaniem kontrproduktywnym. Natomiast po zaakceptowaniu sytuacji, w której znajduje się gospodarstwo domowe uruchamiają się cztery drogi postępowania. Jest to albo wybór jednej z trzech strategii parasolowych albo ostateczny wybór braku akceptacji dla sytuacji problemowej. W ramach strategii adaptacji (adaptation strategies) wybierana jest jedna z trzech przynależących strategii, czyli wybór następuje pomiędzy pozytywną lub pasywną adaptacją (positive adaptation, passive adaptation) lub instrumentalizacją sytuacji (situation instrumentalisation). W ramach strategii odróżniania się (distinction strategies) gospodarstwa domowe, które zaakceptowały status quo w jakim funkcjonują wykorzystują strategię „zasługujący biedni” (the deserving poor), czyli korzystają ze wsparcia osób bliskich oraz pomocy zinstytucjonalizowanej. Wreszcie w ramach ostatniej strategii parasolowej czyli powstrzymywania się (defensive strategies) gospodarstwa domowe realizują strategię

„całkowitej uległości“ (complete submission). Bierne radzenie sobie z sytuacją, która została zaakceptowana jako istniejąca i na którą członkowie gospodarstwa domowego nie mają wpływu, może prowadzić do całkowitej rezygnacji z jakichkolwiek ambicji i dostosowania się do sytuacji.

Natomiast inne strategie towarzyszą gospodarstwom domowym w sytuacji braku akceptacji (situation rejection) problemów. Realizowane są wówczas strategie należące do parasolowej strategii powstrzymywania (defensive strategy). Zarówno strategia zróbmy coś z tym (let's do something about it), strategia ucieczki od rzeczywistości (escape from reality), uwolnienia (release) jak i strategia intencjonalnego wykluczenia (intentional exclusion) jest realizowana przez gospodarstwa domowe, które walczą o swoją tożsamość społeczną i jeżeli jest to możliwe to o powrót do zdefiniowanego przez nich jako akceptowalnego poziomu życia. Jeżeli nie jest możliwy powrót szukają swojej tożsamości w radykalnie odmiennych uwarunkowaniach, co jest realizowane zarówno w strategii intencjonalnego wykluczenia (intentional exclusion) jak i uwolnienia (release).

Rysunek 4. Realizowane coping strategies – reakcje na pogarszającą się sytuację życiową.

Źródło - opracowanie własne za: Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 40

Bazując na teorii ekskluzji społecznej S. Paugama i w oparciu o skonkretyzowane strategie główne oraz strategie radzenia sobie z trudnościami zostały przygotowane i przeprowadzone badania, które miały na celu zidentyfikowania dominującej strategii radzenia sobie z ograniczeniami w wielodzietnych gospodarstwach domowych na terenie wielkopolski.

Przygotowanie badań, ich przeprowadzenie oraz rezultaty zostały zaprezentowane w kolejnym rozdziale.

Rozdział 4 Strategie radzenia sobie z trudnościami w wielodzietnych gospodarstwach domowych.

W tym rozdziale autorka charakteryzuje problem badawczy przyjęty w niniejszej dysertacji oraz wynikające z niego cele szczegółowe oraz pytania badawcze. Przewiedzona została także metodyka badań własnych, zreferowany kwestionariusz badawczy, omówiony proces gromadzenia i analizy danych oraz weryfikacji rzetelności stworzonego narzędzia badawczego. Kolejnym etapem jest omówienie wyników przeprowadzonych badań w zakresie identyfikacji dominującej strategii radzenia sobie z trudnościami, zarówno dla ogółu przebadanych gospodarstw domowych jak i gospodarstw domowych podzielonych ze względu na cechy społeczne oraz ekonomiczne. W rozdziale przedstawione są także wyniki analizy korespondencji jako metody poszukiwania odpowiedniości pomiędzy dominującą strategią a cechami społecznymi lub ekonomicznymi. Ostatecznie opisane są również wyniki badań dominujących strategii radzenia sobie z trudnościami w ramie teoretycznej, wyjaśnieniu której poświęcony jest Rozdział 3.

4.1. Problem i cele pracy

Punktem wyjścia przeprowadzonych badań był wybór i sprecyzowanie problemu badawczego oraz wynikających z niego celów poznawczych. Zdaniem Józefa Pólturzyckiego (1998, s. 45) problemem naukowym jest trudność lub nieznana prawidłowość, którą „*należy wykryć i określić, by przybliżyć jej rozpoznanie i uczynić stałym elementem wiedzy przedmiotowej*”. Problem badawczy powstaje przez stwierdzenie obiektywnie istniejącego braku wiedzy w danym obszarze. Zdefiniowanie problemu badawczego dotyczy zarówno tego aby ustalić jego treść jak i wyznaczyć ramy czasowe, przedmiotowe i podmiotowe.

Przeprowadzone studia literatury przedmiotu wskazały, że do rzadkości należą publikacje książkowe i czasopiśmiennicze z dziedziny ekonomii, które poświęcone są wielodzietnym gospodarstwom domowym. Tym samym brakuje opracowań dotyczących funkcjonowania wielodzietnych gospodarstw domowych w ograniczeniach, które są pochodną wielodzietności. Dostępne materiały częściej dotyczą opisu ubóstwa czy nierówności dochodowych, z którymi mierzą się wielodzietne gospodarstwa domowe (został temu poświęcony Rozdział 2.3 oraz Rozdział 2.4) niż sposobu radzenia sobie z trudnościami

i ograniczeniami. Wskazuje to na występowanie luki poznawczej, przestrzeni dotychczas nie rozpoznanej w odniesieniu do wielodzietnych gospodarstw domowych. Warto przy tym zaznaczyć, że w odniesieniu do polskiego dorobku naukowego autorka nie odnalazła żadnych badań czy opracowań, które dotyczyłyby sposobów radzenia sobie z trudnościami przez gospodarstwa domowe bez względu na ich wielkość lub ich charakter.

Postawiony w niniejszej pracy problem badawczy ma **charakter poznawczy**, czyli dotyczy wiedzy o zasobach i gospodarowaniu, związkach między nimi oraz między nimi i innymi składnikami i skutkami działania systemu społecznego (Nadolna, 2009, s. 142).

Problemem badawczym przyjętym do eksploracji w ramach pracy **jest radzenie sobie wielodzietnych gospodarstw domowych z ograniczeniami dochodowymi**.

Autorka postawiła następujące **pytanie badawcze**, na które poszukiwana była odpowiedź w ramach prowadzonych badań: **jakie strategie radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi są realizowane przez wielodzietne gospodarstwa domowe?**

W poszukiwaniu odpowiedzi na postawiony problem i pytanie badawcze autorka opierała się na teorii ekskluzji społecznej S. Paugama oraz systematyzacji strategii radzenia sobie z trudnościami opracowanej przez Gojova, Gojova, Spilackova, które to teorie stanowią ramę poznawczą niniejszej dysertacji. Pogłębione rozważania na wskazane obszary prezentuje Rozdział 3.

Celem głównym prowadzonych badań była **identyfikacja strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi przez wielodzietne gospodarstwa domowe z Wielkopolski**.

Aby rozwikłać postawiony w pracy problem badawczy autorka postawiła cele szczegółowe wraz z pytaniami badawczymi, których realizacja miała dać podstawy do odpowiedzi na postawiony dylemat badawczy. Jak zauważają Locke, Spirduso oraz Silverman (2007, s.9) sformułowanie celów badawczych określa „*dlaczego zamierzasz przeprowadzić badanie i co chcesz zyskać*”. W świetle powyższego postawione szczegółowe cele badawcze należy przyjąć za odpowiednie.

Cele szczegółowe przyjęte do realizacji w ramach prowadzonych badań:

4. Identyfikacja dominującej lub dominujących strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w wielodzietnych gospodarstwach domowych w Wielkopolsce
5. Identyfikacja charakterystyk ekonomicznych (cech) opisujących wielodzietne gospodarstwa domowe z obszaru wielkopolski pozostające w relacji do stosowanych strategii radzenia sobie
6. Identyfikacja charakterystyk społecznych (cech) opisujących wielodzietne gospodarstwa domowe z obszaru wielkopolski pozostające w relacji do stosowanych strategii radzenia sobie

Postawione cele badawcze miały charakter eksploracyjny, co w ocenie E. Babbie (2006, s 110-115) oznacza, że efektem przeprowadzonych badań powinno być:

1. zaspokojenie ciekawości badacza i jego pragnienia lepszego zrozumienia przedmiotu
2. zbadanie możliwości podjęcia szerszych badań
3. wypracowanie metod, które zostaną użyte w dalszych badaniach.

Kolejny etap stanowiło określenie pytań badawczych, które miały zostać poddane weryfikacji w procesie analizy zebranych danych z przeprowadzonych badań empirycznych. Autorka postawiła następujące **szczegółowe pytania badawcze**, odpowiednio po jednym do każdego z celów szczegółowych:

4. Jakie strategie radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi istnieją w repertuarze wielkopolskich wielodzietnych gospodarstw domowych?
5. Jaka jest relacja między cechami ekonomicznymi gospodarstw domowych a dominującą strategią radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w gospodarstwach wielodzietnych z obszaru wielkopolski?
6. Jaka jest relacja między cechami społecznymi gospodarstw domowych a dominującą strategią radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w gospodarstwach wielodzietnych z obszaru wielkopolski?

Autorka zwraca uwagę, że w pytaniu nr 1 poszukiwane były strategie radzenia sobie wykorzystywane przez gospodarstwa domowe, ponieważ w pracy ważnym było zidentyfikowanie współwystępujących strategii, a nie znalezienie wyłącznie jednej, dominującej strategii.

Natomiast w odniesieniu do pytania nr 2 zamierzeniem autorki było sprawdzenie co najmniej dwóch cech ekonomicznych: poziom dochodu gospodarstwa domowego przed pandemią oraz po jej pierwszych miesiącach. Odpowiadając na pytanie nr 3 cechy podlegające sprawdzeniu miały obejmować co najmniej: liczbę dzieci w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego, niepełnosprawność w gospodarstwie domowym, płeć głównego respondenta oraz wiek głównego respondenta (jako wyznacznik gospodarstwa ludzi młodych, w średnim wieku, starszych).

4.2. Metodyka badań własnych

Postawiony do eksploracji problem badawczy oraz wynikające z niego cele badawcze wymagały dotarcia do wielodzietnych gospodarstw domowych z regionu wielkopolski. Intencją prowadzonych badań było nie tylko poszukiwanie dominującej strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w odniesieniu do badanego wielodzietnego gospodarstwa domowego, ale także analiza dominujących coping strategies wśród gospodarstw podzielonych ze względu na cechy społeczne oraz ekonomiczne.

Autorka zdecydowała się na przeprowadzenie eksploracji problemu badawczego i celów badawczych drogą badań ilościowych, przy czym początkowo zakładała korzystanie w większym zakresie z danych i wiedzy uzyskanej ze źródeł wtórnych, w głównej mierze w zakresie definiującym sytuację dochodową (finansową) rodzin wielodzietnych oraz sposobów radzenia sobie z ograniczeniami finansowymi takich gospodarstw domowych (wyniki badań literaturowych zostały przedstawione w rozdziale 2.4)⁶⁶. W wyniku przeprowadzonych badań literatury przedmiotu autorka skonstatowała, że dotychczas nie

⁶⁶ Badania wtórne objęły studia dostępnych publikacji naukowych oraz opracowań i raportów o charakterze branżowym, a także analizę porównawczą krajowych i międzynarodowych danych statystycznych dotyczących sytuacji dochodowej i materialnej oraz poziomu ubóstwa gospodarstw domowych ze szczególnym uwzględnieniem rodzin wielodzietnych oraz osób należących do working-poor.

W odniesieniu do charakterystyk gospodarstw domowych pod kątem ich sytuacji materialnej oraz poziomu ubóstwa cennym źródłem danych empirycznych były publikacje Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), a także Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych (IPISS). Ponadto skorzystano z danych Eurostat. Tożsame źródła wykorzystano do analizy sytuacji dochodowej dzieci z rodzin wielodzietnych.

Dodatkowo do analizy wskazanych powyżej zagadnień, wykorzystane zostały dane empiryczne dostępne w opracowaniach Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwa Finansów, wyników Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. oraz 2011 r., a także opracowań Ośrodka Badań Społecznych, wyników Najwyższej Izby Kontroli jak również publikacji Biura Analiz Makroekonomicznych (przy Bank Pekao).

było w Polsce prowadzonych badań w zakresie strategii radzenia sobie z problemami, które to strategię są osadzone na gruncie teorii ekskluzji społecznej Serge Paugama.

W trakcie studiów literatury okazało się, że zbadanie wyłącznie źródeł wtórnych nie pozwoli na rozstrzygnięcie problemu badawczego i wynikających z niego celów badania.

W związku z tym niezbędne okazało się przeprowadzenie własnych badań ilościowych. Bazując na wiedzy wynikającej z dorobku naukowego z zakresu ekonomii na temat strategii radzenia sobie z trudnościami, zwłaszcza w odniesieniu do gospodarstw domowych o ograniczonych dochodach oraz bazując na wynikach dostępnych (choć - jak wykazano - bardzo ograniczonych) źródeł wiedzy o strategiach radzenia sobie z problemami, autorka przystąpiła do zaplanowania procedury własnych badań empirycznych. Ten rodzaj postępowania można określić mianem podejścia dedukcyjnego (Frankfort-Nachmias, Nachmias, 2001, s. 24). Dla tego rodzaju rozumowania charakterystycznym jest to, że jest ono w całości zawarte wewnątrz przyjętych założeń, co oznacza że nie wymaga tworzenia nowych twierdzeń lub pojęć a jest prostym wyciągnięciem wniosków. Ten rodzaj rozumowania logicznego ma na celu dojście do określonego wniosku na podstawie założonego wcześniej zbioru przesłanek (przejście od ogółu do szczegółu). Jeżeli rozumowanie dedukcyjne jest przeprowadzone poprawnie i zbiór przesłanek nie zawiera zdań fałszywych to wyciągnięte wnioski w wyniku rozumowania dedukcyjnego są prawdziwe (Nadolna, 2009, s. 140-141).

Opracowując zakres badań i kwestionariusz badań autorka dysertacji korzystała z dorobku naukowego Uniwersytetu w Ostrawie. Rozdział 3.3 został poświęcony szczegółowemu omówieniu systematyzacji strategii radzenia sobie z trudnościami zbudowanej w oparciu o ramę teoretyczną ekskluzji społecznej Serge Paugama, która jest wynikiem pracy badaczek Alice Gojová, Vendula Gojová oraz Marie Špiláčková (2014).

Autorka bazując na opracowaniu „On the ways of coping with poverty from the perspective of families – incentives for social work” (Gojova, Gojova, Spilackova, 2014), **opracowała własne narzędzie badawcze**, które posłużyło do weryfikacji problemu badawczego i postawionych celów badawczych.

Trzeba jednak bardzo wyraźnie zaznaczyć, że badania przeprowadzone w Czechach (wielokrotnie wspomniane w niniejszej pracy - Rozdział 3) stanowiły jedynie ramę, wstępny zarys zakresu badań - różniły się bowiem w wielu obszarach. Przede wszystkim czeskie badania dotyczyły innej grupy poddanej badaniu. Czeskie badaczki poddały badaniu strategię radzenia sobie z problemami w obliczu ubóstwa lub zagrożenia ubóstwem w gospodarstwach

domowych z małymi dziećmi (do lat piętnastu), bez względu na liczebność gospodarstwa domowego. Badania były także przeprowadzane inną metodą niż w niniejszej dysertacji to jest metodą standaryzowanego wywiadu pogłębionego przeprowadzanego w oparciu o kwestionariusz do badań ankietowych⁶⁷. Inny był także cel przeprowadzonych badań, miały one dać podstawę do rekomendacji rozwoju i modyfikacji pracy socjalnej realizowanej na rzecz rodzin z małymi dziećmi (do lat piętnastu), które żyją w ubóstwie lub są zagrożone ubóstwem (Gojova, Gojova. Spilackova 2014, s. 41-42). Badania czeskich naukowców były przeprowadzone w okresie 11/2012 – 01/2013 i ostatecznie objęły grupę 262 gospodarstw domowych.

Zwięzła rekapitulacja przeprowadzonych badań ankietowych, które stanowiły podstawę do poszukiwania rozstrzygnięcia postawionego problemu badawczego i wyznaczonych celów badawczych przedstawiona jest poniżej:

- Podmiotem przeprowadzonych badań były wielodzietne gospodarstwa domowe (czyli posiadające co najmniej trójkę dzieci), ograniczone terytorialnie do mieszkających na terenie województwa wielkopolskiego.
- Zastosowana została rama teoretyczna w postaci teorii ekсклюzy społecznej S. Paugama uzupełniona o systematyzację strategii radzenia sobie z trudnościami w ujęciu Gojova, Gojova, Spilackova, w oparciu o które autorka opracowała własne narzędzie badawcze.
- Zastosowane zostało podejście ilościowe, zarówno ze względu na możliwość dotarcia do rozproszonej grupy badawczej zlokalizowanej na terenie wielkopolski jak również ze względu na cel badania, dla realizacji którego istotnym było pozyskanie wiedzy na temat liczebności respondentów wskazujących daną strategię jako dominującą.
- Ze względu na fakt, że badanie miało charakter ilościowy to do wykrycia prawidłowości zastosowano narzędzia statystycznej analizy danych: średnia arytmetyczna, wskaźnik struktury, analiza korespondencji.
- Została wybrana i zastosowana metoda doboru nielosowego jednostek do próby badawczej, ze względu na fakt braku operatu losowania. Wybrana metoda doboru to metoda „kuli śnieżnej” (Babbie, 2008), która polega na dotarciu do grupy, która

⁶⁷ Zastosowana ankietowa badawcza - Gojova, Gojova Spilackova, 2014 s. 115-137. Przypisanie pytań z ankiety do poszczególnych strategii radzenia sobie - Gojova, Gojova Spilackova, 2014 s. 44-60.

charakteryzuje się określonymi (wymaganymi) cechami a następnie za pośrednictwem członków tej grupy dotarciem do kolejnych jednostek o wskazanych i wymaganych charakterystykach. Tymi określonymi i wymaganymi cechami było wspomniane powyżej, członkostwo w wielodzietnym gospodarstwie domowym oraz zamieszkiwanie na terenie województwa wielkopolskiego. Zastosowanie nielosowego doboru jednostek do próby skutkuje tym, że nie można w analizie wyników zastosować technik wnioskowania o populacji, a uzyskane wyniki i rezultaty badań odnoszą się wyłącznie do zbadanych rodzin.

- Badania ankietowe zostały przeprowadzone w okresie od lipca do października 2020 roku i przypadły na początkowy okres pandemii Covid-19 (pierwsza fala covid).
- Technika, która została wykorzystana do zbierania odpowiedzi od respondentów to technika CAWI (Computer Assisted Web Interview) – kwestionariusz został opublikowany w serwisie webankieta.pl.
- Przeprowadzone badania dały uzysk w postaci 120 wypełnionych kwestionariuszy badawczych.
- Jako najważniejsze ograniczenie przeprowadzonych badań autorka postrzega wysoką trudność dotarcia przez instytucje społeczne do wielodzietnych gospodarstw domowych. Wielokrotnie urzędnicy pracujący w ośrodkach pomocy społecznej odpowiadając na prośbę dotyczącą dystrybucji kwestionariusza badawczego, stanowczo temu oponowali wskazując, na brak im legitymacji prawnej upoważniającej do rozpowszechnienia narzędzia. Stąd próby dotarcia do wielodzietnych gospodarstw domowych także poprzez social media – co w ocenie autorki może mieć wpływ na specyfikę grupy respondentów. Drugim ważnym ograniczeniem był okres przeprowadzenia badan, który przypadł na początek pandemii Covid-19.

Autorka aby dotrzeć do docelowej grupy badawczej, wśród której mogłyby zostać upubliczniona badanie ankietowe podjęła szereg kroków. Zestawienie wykorzystanych dróg dotarcia do wielodzietnych gospodarstw domowych prezentuje Tabela 44. Niestety wiele z tych dróg okazało się nieskutecznymi czy to ze względu na brak gotowości osób pracujących w instytucjach do wsparcia w przeprowadzeniu procesu badawczego czy też ze względu na obiektywny brak umocowań prawnych, które umożliwiałyby dalszą dystrybucję narzędzia badawczego wśród gospodarstw domowych. Ostatecznie jedyną instytucją, która mogła oraz

chciała pomóc w przeprowadzeniu badań wśród swoich członków okazał się Związek Dużych Rodzin 3+ Oddział Wielkopolski. Mailing do członków ZDR od Prezesa Oddziału Wielkopolskiego z zaproszeniem do wypełnienia kwestionariusza badawczego został wysłany dwukrotnie w dniach 20.07.2020r. oraz 21.09.2020r.

Tabela 44. Drogi dotarcia z kwestionariuszem ankietowym do wielodzietnych gospodarstw domowych z obszaru wielkopolski

Wykorzystana ścieżka	Opis działania
Instytucjonalna	<p>Nawiązanie współpracy ze wskazanymi podmiotami, w celu dystrybucji kwestionariusza wśród ich członków:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Poznaniu 2. Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Poznaniu 3. Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Koninie 4. Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Lesznie 5. Centrum Inicjatyw Rodziny przy Poznańskim Centrum Świadczeń (należy odnotować bardzo duże osobiste zaangażowanie dyirekcji we wskazaniu sposobów dotarcia do rodzin wielodzietnych) 6. Związek Dużych Rodzin 3+ Oddział Wielkopolski (który udzielił realnego wsparcia, dwukrotnie wysyłając mailing do wszystkich swoich członków z prośbą o wypełnienie ankiety badawczej) 7. Stowarzyszenie Pomocy Rodzinie w Poznaniu 8. Stowarzyszenie Rodzin Katolickich Archidiecezji Poznańskiej 9. Towarzystwo Przywracania Rodziny w Poznaniu
Media społecznościowe autorki LinkedIn i Facebook	<p>LinkedIn: Na tablicy autorki w okresie 07-08/2020r. zostały <u>czterokrotnie</u> opublikowane prośby, skierowane do Rodzin 3+ z regionu wielkopolski o wypełnienie kwestionariusza badawczego; publikacja zawierała link do badania i przekierowanie do strony badania ankietowego na webankieta.pl. Te publikacje miały łącznie 3.709 wyświetleń</p> <p>Facebook: Na tablicy autorki w okresie 07-08/2020r. zostały czterokrotnie opublikowane prośby, skierowane do Rodzin 3+ z regionu wielkopolski o wypełnienie ankiety badawczej; publikacja zawierała link do badania i przekierowanie do strony badania ankietowego na webankieta.pl</p>
Media społecznościowe – grupy skupiające rodziny wielodzietne	<p>Na następujących tablicach w okresie lipiec-sierpień 2020r., zostały opublikowane <u>trzykrotnie</u> prośby, które były skierowane do Rodzin 3+ z obszaru wielkopolski, o wypełnienie kwestionariusza ankietowego wraz z podanym linkiem i przekierowaniem do strony webankieta.pl:</p> <p>*/ RODZINY WIELODZIETNE (https://www.facebook.com/groups/rodzinawielodzietna/) – w tej grupie jest zrzeszonych blisko <u>14.300 członków</u></p> <p>*/ WIELODZIETNI - RODZINY WIELODZIETNE - RODZINA 3+ 4+...WIELODZIETNOŚĆ (https://www.facebook.com/groups/217956958578148/) - grupa ta liczy około <u>1.200 członków</u></p> <p>*/ Duże Rodziny w Poznaniu ZDR 3+ (https://www.facebook.com/groups/337631286310391/) – grupa zrzesza około <u>500 członków</u>.</p> <p>Na poniżej wymienionych tablicach społeczności FB w okresie lipiec- wrzesień 2020r., zostały opublikowane jedno lub dwukrotnie⁶⁸ prośby o wypełnienie ankiety badawczej, skierowana do Rodzin 3+ z regionu wielkopolski:</p>

⁶⁸ Każdorazowa publikacja na tablicy danej grupy na facebook wymagała zatwierdzenia przez administratora grupy. Stąd różnice w ilościach publikacji, które są pochodną życzliwości, otwartości i chęci pomocy danego administratora strony FB.

	<p>* / DużaRodzina.pl (https://www.facebook.com/duzarodzina.pl/) – grupa zrzeszająca społeczność liczącą ponad <u>13.000 członków</u></p> <p>* / Karta Dużej Rodziny (https://www.facebook.com/KartaDuzejRodziny24/) – zrzeszająca społeczność liczącą ponad <u>43.000 członków</u></p> <p>* / Fundacja Mamy i Taty (https://www.facebook.com/FundacjaMamyiTaty/) – zrzeszająca społeczność około <u>2.500 członków</u></p> <p>* / wielodzietni (https://www.facebook.com/wielodzietni/) – zrzeszająca społeczność liczącą blisko <u>8.000 członków</u></p> <p>* / Duże rodziny 3+ ... gmina Nowy Tomyśl (https://www.facebook.com/groups/1134834656621382/) - grupa licząca <u>220 członków</u></p> <p>* / Karta Dużej Rodziny (https://www.facebook.com/groups/430559703994195/) – grupa licząca około <u>12.000 członków</u></p> <p>* / Karta Dużej Rodziny (https://www.facebook.com/groups/kartaduzejrodziny/) - grupa licząca ponad <u>50.000 członków</u></p> <p>* / Rodziny wielodzietne (https://www.facebook.com/groups/941960199216741/) – grupa zrzeszająca społeczność około <u>1.700 członków</u></p>
Media społecznościowe – indywidualny mailing	Wykorzystując bazę danych osób, które przynależą do grup zrzeszających członków wielodzietnych gospodarstw domowych (w grupach podanych powyżej), po dokonaniu selekcji osób, które wskazały jako miejsce swojego zamieszkania teren województwa wielkopolskiego, autorka w okresie od lipca do września 2020r. wysłała spersonalizowane, indywidualne prośby o wypełnienie kwestionariusza ankietowego wraz z linkiem i przekierowaniem do strony webankieta.pl. Łącznie zostało <u>wysłanych 1.448 maili</u> przy użyciu komunikatora Messenger
Szkoły	Autorka wysłała prośbę do dyrektorów szkół o dystrybucję kwestionariusza ankietowego poprzez portal Librus. Prośby zostały wysłane dwukrotnie: w dniach 14 oraz 21.09.2020r. Warto zauważyć, że ta droga na pewno w jakimś stopniu okazała się skuteczna, do autorki bowiem - która jest matką dwóch nastolatków - poprzez portal Librus trafiła z sekretariatu szkoły, do której uczęszczają jej synowie prośba o pomoc w badaniach. Prośba została skierowana do 29 szkół, wymienionych w załączniku nr 5.
Pozyskana baza mailowa	Autorka pozyskała bazę mailową liczącą <u>62 adresy</u> mailowe osób, które zadeklarowały posiadanie 3 lub większej ilości dzieci. Do osób tych zostały wysłane indywidualne maile zapraszające do przystąpienia do badań i wypełnienia kwestionariusza wraz z linkiem i przekierowaniem do strony webankieta.pl

Źródło – opracowanie własne.

Efektom opisanych wyżej działań, aktywności i zaproszeń do przystąpienia do badania było otrzymanie 120 wypełnionych kwestionariuszy badawczych. Nie jest możliwym ustalenie w odniesieniu do poszczególnych formularzy, która ścieżka dotarcia do respondenta okazała się skuteczna w danym przypadku. Kryteriami weryfikującymi przydatność konkretnego badania do prowadzonego procesu badawczego było po pierwsze sprawdzenie czy respondent reprezentuje wielodzietne gospodarstwo domowe a po drugie czy gospodarstwo to zamieszkuje na terenie województwa wielkopolskiego.

4.3. Kwestionariusz badawczy w roli narzędzia do identyfikacji realizowanych strategii radzenia sobie z ograniczeniami

Stworzone narzędzie badawcze jest dołączone do niniejszej pracy (Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych), natomiast w dalszej części tego rozdziału znajduje się przekrojowa charakterystyka opracowanego narzędzia.

Opracowany kwestionariusz ankietowy był podzielony na cztery części składowe i składał się z 61 pytań. Rozpocynała go informacja o celu badania oraz ogólna instrukcja sposobu udzielania odpowiedzi na pytania. Dodatkowo przed każdą częścią formularza zostały umieszczone dodatkowe objaśnienia i informacje, które miały pomóc w zrozumieniu istoty pytań. Nadto przy każdym z pytań podano szczegółowe wskazówki na temat właściwego sposobu zaznaczania odpowiedzi, tak aby odpowiedzi najpełniej odwzorowywały badaną rzeczywistość, w której funkcjonuje gospodarstwo domowe.

Przy formułowaniu pytań autorka stała się uwzględnić fakt zróżnicowanego poziomu percepcji badanych osób, który wynikał z nielosowego doboru próby dodatkowo pozyskiwanej metodą „kuli śnieżnej”, a zatem wysokiego prawdopodobieństwa objęciem badaniem osób, które mogły odzwierciedlać pełen przekrój społeczeństwa, zróżnicowany nie tylko pod względem wykształcenia ale także niejednorodny wiekowo.

Autorka zastosowała w badaniu ankietowym pytania otwarte oraz pytania zamknięte. Cechą charakterystyczną pytań zamkniętych jest to, że udzielane odpowiedzi mieszczą się w ściśle określonym zakresie lub skali. Natomiast odpowiadając na pytania otwarte respondent musi samodzielnie sformułować odpowiedź (Stupnicki, 2015, s. 14). Zatem o ile odpowiedzi na pytania zamknięte są określone w kategoriach ilościowych lub jakościowych o tyle odpowiedzi na pytania otwarte można sklasyfikować na odpowiednie kategorie dopiero po zebraniu wypełnionych arkuszy, bowiem nie jest możliwym przewidzenie „z góry” odpowiedzi. Zastosowane zostały także formy mieszane pytań, to znaczy pytania półotwarte (półzamknięte) jednokrotnego wyboru jak również pytania półotwarte (półzamknięte) wielokrotnego wyboru (Krok, 2015, s. 60-62).

Analizując rodzaj stosowanych pytań zamkniętych w przygotowanym badaniu ankietowym należy zauważyć, że wykorzystano pytania zamknięte jednokrotnego wyboru (tzw. dysjunktywne), pytania zamknięte macierzowe z jedną możliwą odpowiedzią, pytania

zamknięte macierzowe z wieloma możliwymi odpowiedziami oraz pytania zamknięte w formie dyferencjału semantycznego.

Do pytań zamkniętych dołączona była lista wyborów, które są nazywane kafeterią. Autorka zastosowała w badaniu ankietowym wybór pojedynczy, czyli taki w którym z podanej kafeterii należy wybrać tylko jedną, najważniejszą dla respondenta odpowiedź (Stupnicki, 2015, s. 15). Natomiast stosując pytania zamknięte w formie dyferencjału semantycznego ale także konstruując pytania zamknięte macierzowe z jedną możliwą odpowiedzią lub z wieloma możliwymi odpowiedziami autorka posłużyła się skala Likerta, jednakże bez określania każdego poziomu natężenia danej cechy a jedynie oznaczając i nazywając skrajne cechy i pozostawiając swobodę oceny wewnątrz skali.

Dodatkowo w pytaniach zamkniętych w formie dyferencjału semantycznego zastosowana została graficzna forma „suwaka” pomiędzy skrajnymi cechami co miało ułatwić respondentom oznaczenie rzeczywiście postrzeganego przez nich natężenia danej cechy bez wpływania na ich ocenę poprzez określenie przymiotnikowe skali czy też przez wskazania numeryczne na skali badawczej.

Zastosowanie w badaniach skali Likerta było podyktowane tym, że autorka chciała nie tylko poznać opinię respondentów na dany temat, ale również ocenić ich zdecydowanie w danej kwestii, ponieważ „zdecydowana zgoda” to jest więcej niż „zgoda” a nawet cecha „zgoda” wskazuje na inną cechę niż „częściowa zgoda” czy też „częściowa niezgoda” (Nawojczyk, 2010, s. 37). Konstruując kwestionariusz badawczy zastosowana została 6-stopniowa skala aby uniemożliwić respondentom zajmowanie neutralnego stanowiska wobec postawionego pytania, czyli aby uniknąć odpowiedzi „trochę tak – trochę nie” czy też „trudno powiedzieć” czy wreszcie „ani tak - ani nie”. Skala Likerta w literaturze przedmiotu zaliczana jest do złożonych skal pomiaru postaw, ale jednowymiarowych. Jest uznawana za skalę szacunkową czyli mówiąc precyzyjniej skala ta jest zbiorem pewnych pozycji, z których każda ocena stwierdzenia (pozycja) jest w zasadzie sama sobie skalą. Jednocześnie jest też skalą zależnościową, ponieważ zakwalifikowanie elementów do zbioru opiera się na ich relacji wobec skali jako całości (Jęzior, 2013, 118).

Jeżeli w badaniu z przyczyn technicznych (ograniczenia techniczne platformy webankieta.pl) nie było możliwe zastosowanie „suwaka”, to poszczególne natężenia cech zostały oznaczone kolejnymi, dużymi literami alfabetu – od A do F. Autorka świadomie zastosowała litery w miejsce cyfr arabskich lub rzymskich – aby nie wpływać na respondenta poprzez możliwe

do zastosowania przez badanego uogólnienie, że udzielona ocena przykładowo 5 będzie lepsza od oceny oznaczonej cyfrą 1. Dodatkowo świadomie zastosowano kolejne litery alfabetu a nie rozwiązanie typu ABC-CBA, które mogłoby pokazywać narastanie i zmniejszanie natężenia cechy. Tu znowu świadomie zastąpiono to szeregiem liter zgodnie z porządkiem alfabetycznym A-F, które w ocenie autorki są najbardziej neutralne dla respondenta i raczej nie powinny wpływać na gradację oceny danej cechy. Po zebraniu wypełnionych kwestionariuszy, zgromadzone dane zostały odpowiednio zakodowane i wprowadzone do arkusza Excel.

Część pierwsza kwestionariusza: charakterystyka struktury osobowej gospodarstwa domowego.

Składały się na nią pytania od 1 do 10, których celem było zebranie informacji ogólnych, charakteryzujących badane gospodarstwo domowe. Ponieważ badania dotyczyły wielodzietnych gospodarstw domowych przewidziano możliwość podania charakterystyk dla 17 członków gospodarstwa domowego. Natomiast w pytaniach dotyczących 7, 8, i 9 autorka przewidziała możliwość odpowiedzi w odniesieniu do 9 członków gospodarstwa domowego, bowiem zostało przyjęte założenie upraszczające, że w badanych gospodarstwach domowych nie będzie większej ilości osób dorosłych.

- Pytania 1 i 2 – zbudowane zostały jako pytania otwarte i dotyczyły struktury osobowej gospodarstwa domowego, poproszono respondenta o wskazanie wszystkich członków gospodarstwa domowego i określenie stopnia pokrewieństwa.
- Pytania 3 i 4 – dotyczyły wieku każdego z domowników oraz posiadanego stopnia niepełnosprawności (lub jej braku). Pytanie nr 3 było zbudowane jako pytanie otwarte natomiast pytanie nr 4 było pytaniem zamkniętym z odpowiedzią: tak lub nie.
- Pytania 5 i 6 – były pytaniami zamkniętymi z możliwością odpowiedzi: tak lub nie i dotyczyły borykania się każdego z domowników z długotrwałą chorobą.
- Pytanie 7 – dotyczyło wykonywanej przez domowników pracy płatnej i odnosiło się wyłącznie do dorosłych domowników badanego gospodarstwa domowego (maksymalna liczba wskazań spośród zbadanej grupy wyniosła siedmiu domowników). Zastosowano pytanie zamknięte jednokrotnego wyboru spośród wskazanych cech (specyfikacja cech: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).

- Pytanie 8 – dotyczyło wykonywanej przez domowników pracy niepłatnej i odnosiło się wyłącznie do dorosłych domowników badanego gospodarstwa domowego (maksymalna liczba wskazań spośród zbadanej grupy wyniosła ośmiu domowników). Zastosowano pytanie zamknięte jednokrotnego wyboru spośród wymienionych cech (specyfikacja cech: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 9 - dotyczyło uzyskiwanych przez domowników innych dochodów (poza wymienionymi w pytaniu nr 7) i również odnosiło się wyłącznie do dorosłych domowników badanego gospodarstwa domowego (maksymalna liczba wskazań w badanej grupie wniosła dziewięciu domowników). Zastosowano pytanie zamknięte jednokrotnego wyboru spośród wylistowanych cech (specyfikacja cech: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 10 – było pytaniem otwartym. Respondenci zostali poproszeni o wypełnienie tego pola jeżeli pytania od 1 do 9 nie wyczerpywały jakiegoś aspektu, który jest ważny dla funkcjonowania badanego wielodzietnego gospodarstwa domowego.

Część druga kwestionariusza: charakterystyka respondenta oraz ocena poziomu życia gospodarstwa domowego respondenta.

Pytania od 11 do 24 to zestaw pytań charakteryzujących respondenta i jego gospodarstwo domowe, przy czym pytania 11 - 13 to pytania uzupełniające dane metryczkowe o badanym gospodarstwie domowym a pytania 14 - 17 dotyczyły życia zawodowego respondenta. Natomiast pytania 18 - 24, dotyczyły subiektywnej oceny poziomu życia gospodarstwa domowego respondenta i miały na celu lepsze zrozumienie indywidualnej perspektywy respondenta na różne aspekty doświadczeń życiowych związanych z wyzwaniami codziennego życia.

- Pytanie 11 – dotyczyło respondenta i było pytaniem o jego płeć. Zastosowano pytanie zamknięte jednokrotnego wyboru.
- Pytanie 12 – dotyczyło miejsca zamieszkania respondenta wraz z pozostałymi członkami gospodarstwa domowego w ujęciu miasto lub wieś oraz charakterystykę liczebności ludności miejsca zamieszkania. Zastosowano pytanie zamknięte jednokrotnego wyboru spośród wskazanych miejsc (specyfikacja miejsc: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).

- Pytanie 13 – było pytaniem otwartym a respondent poproszony w nim został o wskazanie województwa oraz powiatu, w którym zamieszkuje wraz z pozostałymi członkami gospodarstwa domowego.
- Pytanie 14 – było pytaniem o to, czy respondent odczuwa spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy a odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta.
- Pytanie 15 – było pytaniem o przekonanie respondenta co do łatwości (trudności) w znalezieniu nowej pracy. Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego, do udzielenia odpowiedzi służyła 6-stopniowa skala Likerta z odpowiedziami ukrytymi pod suwakiem.
- Pytanie 16 – zbudowane zostało jako pytanie zamknięte macierzowe z jedną możliwą odpowiedzią. Pytanie dotyczyło przyczyn trudności w znalezieniu nowej pracy przez badanego, odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do wymienionych trudności (specyfikacja trudności: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 17 – dotyczyło gotowości respondenta do rezygnacji z pracy zawodowej w sytuacji kiedy jej podjęcie lub utrzymanie groziło utratą wsparcia finansowego ze strony państwa dla gospodarstwa domowego. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do możliwych charakterystyk decyzji (specyfikacja decyzji: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 18 – dotyczyło stopnia zadowolenia respondenta z wymienionych enumeratywnie obszarów życia. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do wskazanych aspektów życia (specyfikacja badanych aspektów: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 19 – było pytaniem o to czy respondent odczuwa, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą. Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego. Odpowiedzi zostały ukryte pod suwakiem i zmierzone 6-stopniową skalą Likerta.
- Pytanie 20 – było pytaniem o to czy respondent chciałby coś zmienić w swoim obecnym życiu. Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego, odpowiedzi ukryto pod suwakiem i zmierzone 6-stopniową skalą Likerta.

- Pytanie 21 – było pytaniem otwartym i nawiązywało do pytania nr 20. Respondent został poproszony o to, aby opisał co chciałby zmienić w swoim obecnym życiu, pod warunkiem udzielenia odpowiedzi twierdzącej na pytanie 20.
- Pytanie 22 – było pytaniem o to, czy zmiana wskazana w pytaniu 20 oraz 21 byłaby możliwa do dokonania. Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego, odpowiedzi zostały ukryte pod suwakiem i zmierzone 6-stopniową skalę Likerta.
- Pytanie 23 – było pytaniem o ocenę dokonania zmiany i dotyczyło oceny jak długo zajęłoby dokonywanie zmiany aby osiągnąć zamierzony cel. Zastosowano pytanie zamknięte jednokrotnego wyboru (dysjunktywne) spośród wskazanych określeń czasu (specyfikacja wskazań: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 24 – było pytaniem o wskazanie osób, instytucji oraz społeczności, które w ocenie respondenta najbardziej przyczyniłyby się do sukcesu w przeprowadzeniu zmiany. Było to także pytanie o poziom sprawstwa i poczucia wpływu na swoje życie respondenta. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do wymienionych enumeratywnie podmiotów, które mogą uczestniczyć w procesie zmiany (specyfikacja podmiotów: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).

Część trzecia kwestionariusza: ocena sytuacji materialnej, sposobu radzenia sobie z ograniczeniami oraz uwarunkowań społecznych gospodarstwa domowego

Ta część badania miała na celu ocenę sytuacji i trudności z jakimi radzą sobie wielodzietne gospodarstwa domowe biorąc pod uwagę perspektywę członków badanego gospodarstwa domowego, obejmowała pytania 25 – 49, które zostały podzielone na trzy grupy tematyczne podlegające badaniu:

- 1) dotyczące oceny sytuacji materialnej badanego gospodarstwa domowego (od 25 do 34).
- 2) dotyczące sposobów radzenia sobie z trudnościami i ograniczeniami materialnymi przez gospodarstwo domowe (od 35 do 44).
- 3) dotyczące uwarunkowań społecznych w jakich funkcjonuje badane gospodarstwo domowe (od 45 do 49).

W ramach zbierania danych o sytuacji materialnej badanego gospodarstwa domowego zostały zadane następujące pytania:

- Pytanie 25 – dotyczyło wysokości łącznego dochodu netto, jakim dysponowało gospodarstwo domowe przed epidemią⁶⁹. Zastosowano pytanie zamknięte jednokrotnego wyboru. Podane progi dochodowe były pochodną następujących granic:
 - Do kwoty 1.606,- złotych.
Kwota 1.606,- zł, jest to kwota minimum egzystencji, na dzień 2020.05.31, dla najliczniejszego gospodarstwa domowego badanego przez IPISS czyli gospodarstwa 4-osobowego składającego się z 2 osób dorosłych + 2 dzieci do lat 14⁷⁰.
 - Od kwoty 1607,- do kwoty 2.112,- złotych.
Kwota 2.112,- zł, jest to kwota minimum socjalnego, na dzień 2020.05.31 dla najliczniejszego gospodarstwa domowego badanego przez IPISS czyli gospodarstwa 4-osobowego składającego się z 2 osób dorosłych + 2 dzieci do lat 14⁷¹.
 - Od kwoty 2.113,- do kwoty 3.850,- złotych.
Kwota graniczna 3.850,- zł została zadysponowana z dwóch powodów. Po pierwsze dlatego, że przeciętne wynagrodzenie w I-szym kwartale 2020r. wyniosło 5.331,47 brutto, co daje kwotę netto w wysokości 3.843,48 zł⁷². Po drugie z tego względu, że kwota 3.841,24 jest to suma dwóch wynagrodzeń minimalnych wyrażonych w wartościach netto, obowiązujących na dzień 31.05.2020r.⁷³. Zatem była to kwota netto jaką ma do dyspozycji gospodarstwo domowe, w którym oboje rodzice są zatrudnieni w pełnym wymiarze czasu pracy z wynagrodzeniem określonym na poziomie wynagrodzenia minimalnego. Powyższe wartości zostały zaokrąglone w górę i została ustalona granica dochodu w wysokości 3.850,- złotych.
 - Od kwoty 3.851,- do kwoty 5.765,- złotych.
Kwota graniczna 5.765,- zł została ustalona jako suma wynagrodzeń dwóch rodziców pracujących w pełnym wymiarze czasu pracy, z których jedna osoba osiąga

⁶⁹ Obecnie mamy inną wiedzę na temat przebiegu pandemii covid-19, więc było to w rzeczywistości pytanie o to jaki był poziom dochodów przed pierwszą falą pandemii (badania rozpoczęły się w lipcu 2020 r. – a epidemia covid rozpoczęła się w Polsce w marcu 2020 r.)

⁷⁰ https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5487/14/6/1/zasieg_ubostwa_ekonomicznego_w_polsce_w_2018_r.pdf; dostęp: 2020.05.31.

⁷¹ https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5487/14/6/1/zasieg_ubostwa_ekonomicznego_w_polsce_w_2018_r.pdf; dostęp: 2020.05.31.

⁷² <https://stat.gov.pl/sygnalne/komunikaty-i-obwieszczenia/lista-komunikatow-i-obwieszczen/komunikat-w-sprawie-przecietnego-wynagrodzenia-w-pierwszym-kwartale-2020-roku,271,28.html>, dostęp: 2020.05.31

⁷³ <https://www.gov.pl/web/premier/rozporzadzenie-w-sprawie-wysokosci-minimalnego-wynagrodzenia-za-prace-oraz-wysokosci-minimalnej-stawki-godzinowej-w-2020-r>, dostęp: 2020.05.31; Wynagrodzenie minimalne brutto równało się 2.600 zł, czyli jest to kwota 1.920,62 zł netto.

wynagrodzenie w wysokości przeciętnego wynagrodzenia w Polsce natomiast druga osoba pracująca w pełnym wymiarze czasu pracy jest wynagradzana na poziomie wynagrodzenia minimalnego, obowiązującego w Polsce w 2020r. na dzień 2020.05.31. Przeciętne wynagrodzenie w I kw. 2020r. wyniosło 5.331,47 brutto, co daje kwotę netto w wysokości 3.843,48 zł⁷⁴. Minimalne wynagrodzenie w I kw. 2020r. wyniosło brutto 2.600,- zł, co daje kwotę netto 1.920,62 złotych⁷⁵. Zatem takie gospodarstwo domowe dysponuje miesięcznym dochodem netto w wysokości 5.764,10 zł netto. Powyższa wartość została zaokrąglona w górę i została ustalona granica dochodu w wysokości 5.765,- złotych

- Od kwoty 5.766 do kwoty 7.700,- złotych.

Kwota graniczna 7.700,- zł została ustalona jako suma wynagrodzeń dwóch rodziców pracujących w pełnym wymiarze czasu pracy, z których każdy otrzymuje wynagrodzenie na poziomie wynagrodzenia przeciętnego obowiązującego w Polsce w I kwartale 2020 r. (czyli na dzień 2020.05.31). Przeciętne wynagrodzenie w I kwartale 2020r. wyniosło 5.331,47 brutto, co daje kwotę netto w wysokości 3.843,48 zł⁷⁶. Zatem takie gospodarstwo domowe dysponuje miesięcznym dochodem netto w wysokości 7.686.84 zł netto. Powyższa kwota została zaokrąglona w górę do kwoty 7.700 netto i w ten sposób została ustalona granica dochodu podana w badaniu.

- Od kwoty 7.700,- złotych.

W toku przygotowywania kwestionariusza do badań ankietowych autorka przyjęła upraszczające założenie, że gospodarstwa domowe, których dochody netto uzyskiwane przez dwóch pracujących rodziców w gospodarstwie domowym, osiągną wartość wyższą od sumy dwóch wynagrodzeń odpowiadających poziomowi przeciętnego wynagrodzenia w kwartale poprzedzającym przeprowadzone badanie, będzie można traktować jako gospodarstwa domowe dobrze sytuowane materialnie.

- Pytanie 26 – dotyczyło wysokości łącznego dochodu netto, jakim dysponowało gospodarstwo domowe w wyniku epidemii⁷⁷. Zastosowano pytanie zamknięte

⁷⁴ Por. Przypis nr 72

⁷⁵ Por. Przypis nr 73

⁷⁶ Por. Przypis nr 72

⁷⁷ Obecnie mamy inną wiedzę na temat przebiegu pandemii covid-19, więc było to w rzeczywistości pytanie o to jaki był poziom dochodów przed pierwszą falą pandemii (badania rozpoczęły się w lipcu 2020 r. – a epidemia covid rozpoczęła się w Polsce w marcu 2020 r.)

jednokrotnego wyboru. Podane progi dochodowe były powtórzeniem progów wskazanych w pytaniu 25.

- Pytanie 27 – dotyczyło źródeł z jakich pochodzi dochód netto gospodarstwa domowego i było prośbą o wskazanie na ile istotne w budżecie domowym są inne źródła poza wynagrodzeniem otrzymywanym za pracę. Celem tego pytania było ustalenie zasięgu i rodzaju pomocy finansowej otrzymywanej przez gospodarstwo domowe. Zastosowano pytanie zamknięte, rankingowe z wartościującymi odpowiedziami. Odpowiedź dotyczyła % udziału wymienionych tytułów dochodów w ogólnej kwocie dochodu (specyfikacja tytułów dochodów: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 28 – było odpowiednikiem pytania nr 27 ale dotyczyło okresu po ustaniu epidemii⁷⁸, również zastosowano pytanie zamknięte, rankingowe z wartościującymi odpowiedziami. Odpowiedź dotyczyła % udziału wymienionych tytułów dochodów w ogólnej kwocie dochodu (specyfikacja tytułów dochodów: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 29 – było pytaniem o ogólną ocenę gospodarstwa domowego z perspektywy sytuacji materialnej. Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego, odpowiedzi zostały ukryte pod suwakiem i zmierzone 6-stopniową skalę Likerta.
- Pytanie 30 – dotyczyło poziomu zadłużenia gospodarstwa domowego i miało na celu zbadanie uciążliwości obciążenia budżetu gospodarstwa domowego comiesięczną ratą kredytu zaciągniętego na cele mieszkaniowe. Zastosowano pytanie półotwarte, w którym poproszono respondenta o wskazanie ile % miesięcznego dochodu wszystkich domowników stanowi kwota raty kredytu na dom lub mieszkanie.
- Pytanie 31 – dotyczyło poziomu oszczędności gospodarstwa domowego. Zadano pytanie zamknięte, jednokrotnego wyboru (dysjunktywne), a wybór dokonywany był spośród zdefiniowanych odpowiedzi (lista odpowiedzi: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 32 – dotyczyło poziomu zadłużenia gospodarstwa domowego, poza zobowiązaniem zaciągniętym z tytułu kredytu mieszkaniowego. Pytanie zostało zbudowane w formie pytania zamkniętego, jednokrotnego wyboru (dysjunktywne),

⁷⁸ Por. Przypis nr 72

a odpowiedzi respondent wskazywał spośród zdefiniowanej listy (lista odpowiedzi: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).

- Pytanie 33 – dotyczyło oceny w jakim stopniu dochód wszystkich domowników wchodzących w skład gospodarstwa domowego pozwala zaspokoić poszczególne rodzaje wydatków. Wymienione grupy wydatków zostały zbudowane w oparciu o koszyk wydatków, który jest badany przez IPISS przy określaniu kwoty wydatków stanowiących minimum socjalne (Kurowski, 2002, s. 3). Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do koszyków wydatków (wykaz koszyków: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 34 - poproszono w nim respondenta o ocenę ryzyka popadnięcia w ubóstwo przez jego gospodarstwo domowe w ciągu najbliższego roku. Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego, odpowiedzi zostały ukryte pod suwakiem i zmierzone 6-stopniową skalę Likerta.

W ramach zbierania informacji dotyczących sposobów radzenia sobie z trudnościami i ograniczeniami materialnymi, zostały postawione następujące pytania:

- Pytanie 35 – dotyczyło zachowań członków gospodarstwa domowego i ich zwyczajowego sposobu reagowania w obliczu trudności i borykania się z trudną sytuacją finansową. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do zwyczajowo realizowanych sposobów zachowań (wykaz zachowań: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 36 – dotyczyło możliwości otrzymania wsparcia przez gospodarstwo domowe w trudnościach życiowych. Celem tego pytania było ustalenie na kogo zwyczajowo liczą wielodzietne gospodarstwa domowe w trudnościach (rodzina, przyjaciele czy też instytucje społeczne i publiczno-samorządowe). Pytanie zostało skonstruowane w taki sposób aby nie tylko otrzymać odpowiedź na kogo mogą liczyć wielodzietne gospodarstwa domowe ale także uzyskać ocenę natężenia realnie otrzymywanej pomocy. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w referencji do wskazanych podmiotów realizujących pomoc (wykaz podmiotów: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 37 – było pytaniem o to czy respondent dotychczas skorzystał ze wsparcia w trudnościach życiowych ze strony wymienionych enumeratywnie podmiotów. Pytanie

zostało skonstruowane jako pytanie zamknięte, macierzowe z jedną możliwością odpowiedzi (wykaz podmiotów: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).

- Pytanie 38 - dotyczyło poziomu zaufania jakim obdarzają respondenci instytucje realizujące zadania związane z udzielaniem wsparcia i pomocy w trudnościach życiowych. Respondenci zostali zapytani o to czy ufają wymienionym instytucjom oraz w jakim stopniu. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w zakresie poziomu zaufania do instytucji (specyfikacja instytucji: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 39 – dotyczyło akceptacji przez respondenta zjawiska zarobkowania bez formalnej umowy (tzw. „praca na czarno”). Celem tego pytania było rozeznanie na ile przestrzeganie norm i zasad ma wartość i znaczenie dla członków badanego gospodarstwa domowego i czy w obliczu trudności finansowych nie następuje relatywizacja obowiązujących norm społecznych. Przedstawiono respondentom cztery różne postawy wobec nielegalnej pracy i poproszono o ocenę stopnia zgodności (braku zgody) na takie zachowania. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do wskazanych postaw wobec nielegalnego zarobkowania (specyfikacja postaw: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 40 – było pytaniem o ocenę respondenta w jakim stopniu pomoc socjalna jest społecznie potrzebna w trudnościach, których doświadczają gospodarstwa domowe. Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego, odpowiedzi zostały ukryte pod suwakiem i zmierzone 6-stopniową skalą Likerta.
- Pytanie 41 – było pytaniem o to czy członkowie badanego gospodarstwa domowego korzystają z pomocy socjalnej. Dla uszczegółowienia postawionego pytania zostało wskazane, że nie dotyczy to rządowych programów „Rodzina 500+” oraz „Dobry start”. Pytanie zostało zbudowane w formie pytania zamkniętego, jednokrotnego wyboru (dysjunktywne), odpowiedzi respondent wskazywał spośród zdefiniowanej listy (lista odpowiedzi: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 42 – miało na celu poznanie opinii respondenta o zakresie wymagań związanych z otrzymaniem pomocy socjalnej przez gospodarstwa domowe. Opinia została zbadana przez ocenę zgodności respondenta z zaprezentowanymi postawami wobec wymagań. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F

w odniesieniu do wskazanych postaw wobec wymagań (specyfikacja postaw: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).

- Pytanie 43 - miało na celu poznanie opinii respondenta o osobach, które korzystają z pomocy społecznej, poprzez przedstawienie respondentom różnych stanowisk w odniesieniu do osób, które korzystają z pomocy społecznej. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do wymienionych stanowisk (specyfikacja stanowisk: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 44 – było pytaniem o akceptację przez członków badanego gospodarstwa domowego zachowań ubogich osób, które rozgoryczone swoją sytuacją publicznie wyrażają złość i gniew na ten temat. Pytanie to miało na celu ocenę stopnia akceptacji dla przekraczania norm społecznych, w tym zachowań skrajnych czyli przejawiających się aktami wandalizmu. Z drugiej strony było to pytanie o rozumienie sytuacji i usprawiedliwianie tego rodzaju zachowań, jeżeli ich podłożem jest narastające rozgoryczenie oraz frustracja wynikająca z ubóstwa. Pytanie zostało zbudowane w formie pytania zamkniętego, jednokrotnego wyboru (dysjunktywne), odpowiedzi respondent wskazywał spośród zdefiniowanej listy (lista odpowiedzi: : Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).

W przeprowadzonych badaniach ważnym dla autorki było zrozumienie kontekstu społecznego i uwarunkowań społecznych, w których na co dzień funkcjonują badane gospodarstwa domowe. W celu lepszego zrozumienia perspektywy badanych wielodzietnych gospodarstw domowych wobec otoczenia społecznego zostały postawione kolejne pytania w kwestionariuszu ankiety (od 45 do 49).

- Pytanie 45 - miało na celu poznanie stanowiska respondenta na ile ważne w osiągnięciu sukcesu życiowego są czynniki (uwarunkowania) wewnętrzne oraz zewnętrzne. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do wymienionych czynników mających wpływ na sukces życiowy (specyfikacja czynników: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych)
- Pytanie 46 – było pytaniem o subiektywną ocenę respondenta czy jako wielodzietne gospodarstwo domowe są traktowani uczciwie i sprawiedliwie przez społeczeństwo.

Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego, odpowiedzi zostały ukryte pod suwakiem i zmierzone 6-stopniową skalą Likerta.

- Pytanie 47 – było pytaniem o subiektywną ocenę respondenta czy jako wielodzietne gospodarstwo domowe czują się dyskryminowani. Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego, odpowiedzi zostały ukryte pod suwakiem i zmierzone 6-stopniową skalą Likerta.
- Pytanie 48 - miało na celu rozpoznanie jak respondent ocenia możliwości zaspokajania potrzeb członków swojego gospodarstwa domowego w odniesieniu do zdefiniowanych grup potrzeb. Zawartość pytań została oparta o grupy potrzeb, które są poddawane badaniom przez IPISS przy diagnozowaniu wartości koszyka minimum socjalnego (Kurowski, 2002, s. 3). Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do wymienionych czynników grup potrzeb (specyfikacja grup: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych)
- Pytanie 49 - miało na celu rozpoznanie na ile istotne są wartości (wskazane taksatywnie) dla badanego gospodarstwa domowego. Do przedstawionej listy wartości respondent miał udzielić odpowiedzi o stopień doniosłości (istotności) tej wartości w życiu członków gospodarstwa domowego. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do wymienionych wartości (specyfikacja wartości: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych)

Część czwarta kwestionariusza: charakterystyka partnera/ki respondenta

Ta część kwestionariusza badawczego zawierała pytania od numeru 50 do 61 a ich celem było oddanie głosu także partnerowi/ce respondenta, który/a wypełniał/a formularz badawczy. Ten zamysł był podyktowany faktem, że przedmiotem badania było gospodarstwo domowe a nie reprezentant gospodarstwa domowego.

Pytania dotyczyły dwóch obszarów, czyli życia zawodowego partnera/ki respondenta oraz oceny poziomu życia badanego gospodarstwa domowego tym razem dokonanej przez partnera/kę respondenta. Zatem były to pytania, które miały na celu poznanie osądu na ile stosowana strategia radzenia sobie z ograniczeniami, która została przyjęta przez badane gospodarstwo domowe przynosi oczekiwane rezultaty, zarówno w sferze życia zawodowego jak i ogólnego poziomu życia. Aby zachować ciągłość ocen w zakresach, które miały zostać przebadane - tym razem z punktu widzenia partnera/ki respondenta, autorka zdecydowała się

na powtórzenie wybranych pytań z drugiej części badania. Pytania od 51 do 54 dotyczyły obszaru życia zawodowego partnera/ki osoby wypełniającej kwestionariusz badawczy, zaś ostatnia grupa pytań (od 55 do 61) dotyczyła oceny poziomu życia gospodarstwa domowego w rozumieniu partnera/ki respondenta.

- Pytanie 50 – było pytaniem o to, kto wypełnia kwestionariusz w części czwartej. Zastosowano pytanie zamknięte jednokrotnego wyboru, z opcjami do wyboru (specyfikacja opcji: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych)
- Pytanie 51 - było pytaniem analogicznym do pytania 14. Dotyczyło tego czy partner/ka respondenta odczuwa spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy a odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta.
- Pytanie 52 - było pytaniem analogicznym do pytania 15. Dotyczyło przekonania partnera/ki respondenta co do łatwości (trudności) w znalezieniu nowej pracy. Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego, do udzielenia odpowiedzi służyła 6-stopniowa skalę Likerta z odpowiedziami ukrytymi pod suwakiem.
- Pytanie 53 - było pytaniem analogicznym do pytania 16. Pytanie dotyczyło przyczyn potencjalnych trudności w znalezieniu nowej pracy przez partnera/kę badanego. To pytanie zostało zbudowane jako pytanie zamknięte macierzowe z jedną możliwą odpowiedzią. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do wymienionych trudności (specyfikacja trudności: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 54 - było pytaniem analogicznym do pytania 17. Dotyczyło gotowości partnera/ki respondenta do rezygnacji z pracy zawodowej w sytuacji kiedy podjęcie pracy zawodowej lub utrzymanie dotychczasowej pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony państwa realizowanej na rzecz badanego gospodarstwa domowego. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F w odniesieniu do możliwych charakterystyk decyzji (specyfikacja decyzji: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 55 - było pytaniem analogicznym do pytania 18. Dotyczyło stopnia zadowolenia partnera/ki osoby badanej z poszczególnych obszarów życia. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami A-F

w odniesieniu do wskazanych aspektów życia (specyfikacja badanych aspektów: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).

- Pytanie 56 - było pytaniem analogicznym do pytania 19.
Przedmiotem pytania było to, czy partner/ka respondenta ma poczucie, że panuje nad swoim życiem i ma na co dzień sytuację pod kontrolą. Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego a do udzielenia odpowiedzi przygotowano 6-stopniową skalę Likerta, odpowiedzi zostały ukryte pod suwakiem i zmierzone 6-stopniową skalą Likerta.
- Pytanie 57 - było pytaniem analogicznym do pytania 20.
Przedmiotem tego pytania było to, czy partner/ka respondenta chciał(a)by coś zmienić w swoim obecnym życiu. Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego, odpowiedzi ukryto pod suwakiem i zmierzone 6-stopniową skalą Likerta.
- Pytanie 58 - było pytaniem analogicznym do pytania 21.
Było pytaniem otwartym i nawiązywało do pytania nr 57. Partner/ka respondent został/a poproszony/a o to, aby opisał co chciałby zmienić w swoim obecnym życiu, pod warunkiem udzielenia odpowiedzi twierdzącej na pytanie 57.
- Pytanie 59 - było pytaniem analogicznym do pytania 22.
Partner/ka respondenta został/a zapytany/a o to, czy zmiana wskazana w pytaniu 57 i 58 byłaby możliwa do dokonania. Zastosowano pytanie zamknięte w formie dyferencjału semantycznego, odpowiedzi zostały ukryte pod suwakiem i zmierzone 6-stopniową skalą Likerta.
- Pytanie 60 - było pytaniem analogicznym do pytania 23.
Zapytano partnera/kę respondenta o to jak długo zajęłoby dokonywanie zmiany aby osiągnąć zamierzony cel. Partner/ka respondenta był/a proszony/a o określenie perspektywy czasowej realizacji zmiany poprzez wybór jednej z odpowiedzi. Zastosowano pytanie zamknięte jednokrotnego wyboru (dysjunktywne) spośród wskazanych określeń czasu (specyfikacja wskazań: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).
- Pytanie 61 - było pytaniem analogicznym do pytania 24.
W pytaniu poproszono o wskazanie osób, instytucji i wspólnot, które najbardziej przyczyniłyby się w ocenie partnera/ki respondenta do sukcesu w przeprowadzeniu zmiany. Było to pytanie także o poziom sprawstwa i poczucia wpływu na swoje życie osoby badanej. Odpowiedzi zostały zmierzone na 6-stopniowej skali Likerta oznaczonej literami

A-F w odniesieniu do wymienionych enumeratywnie podmiotów, które mogą uczestniczyć w procesie zmiany (specyfikacja podmiotów: Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych).

4.4. Proces identyfikacji dominującej strategii gospodarstwa domowego oraz badanie rzetelności narzędzia badawczego

Przygotowany kwestionariusz badawczy miał służyć rozpoznaniu, która strategia radzenia sobie jest dominująca dla danego gospodarstwa domowego. Połączenie wyników dominujących strategii poszczególnych gospodarstw domowych w zagregowany, zbiorczy obraz miało dać podstawę do identyfikacji dominującej strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi wielodzietnych gospodarstw domowych.

Przygotowane pytania w ankiecie badawczej wraz z opcjami możliwych odpowiedzi zostały podzielone i przyporządkowane do oceny poszczególnych strategii. Przy klasyfikacji i zaszeregowaniu odpowiedzi do identyfikacji badanej strategii autorka brała pod uwagę także nakreślony respondentom w kwestionariuszu badawczym kontekst pytania, tak aby najtrafniej odzwierciedlić udzielone odpowiedzi jako charakterystykę zachowań, postaw, wyznawanych wartości czy aspiracji członków badanego gospodarstwa domowego.

Oprócz ustalenia listy pytań i odpowiedzi, które powinny być zakwalifikowane do identyfikacji konkretnej strategii radzenia sobie z ograniczeniami, autorka pracy ustaliła, które odpowiedzi są stymulantami, a które destymulantami zmiennej objaśnianej (strategii radzenia sobie). W zależności od tego udzielone odpowiedzi (zmiennie objaśniające) przyjmowały inne wartości liczbowe w procesie kalkulacji wyników. Wynikało to z założeń badania, w których ta sama odpowiedź na określone pytanie mogła w jednej strategii być oceniona jako najwyższa nota wspierająca daną strategię a w innej jako najniższa nota wspierająca.

Szczegółowa specyfikacja przyporządkowanych wartości liczbowych do każdej z odpowiedzi na pytanie, które zostało uznane jako charakteryzujące konkretną strategię zawiera Załącznik nr 2. Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających strategię wraz z wartościami.

Natomiast Załącznik nr 8. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii radzenia sobie z trudnościami, zawiera prezentację pytań, na które udzielone odpowiedzi zostały zakwalifikowane i wykorzystane w procesie identyfikacji poszczególnych strategii radzenia sobie z ograniczeniami przez wielodzietne gospodarstwo domowe.

W Rozdziale 3.3 zostały szczegółowo omówione strategie radzenia sobie z trudnościami (coping strategies), w tym każda ze strategii głównych oraz strategii radzenia sobie została przybliżona i scharakteryzowana. Opisane zostały stosowane mechanizmy radzenia sobie z trudnościami, przedstawione zostały postawy i wpływające z nich zachowania i podejmowane działania członków gospodarstw domowych. Został również omówiony zakres zachowań polegających na unikaniu i nie mierzeniu się z trudnościami. Poddane zostało refleksji spectrum postępowań członków gospodarstw domowych będących funkcją fazy ekskluzji społecznej, w której znajduje się gospodarstwo domowe oraz dominującej strategii radzenia sobie z trudnościami. W tym miejscu autorka przypomina jedynie klasyfikację strategii aby uporządkować analizę przedstawionych danych w dalszej części opracowania (Tabela 45).

Tabela 45. Wykaz strategii głównych oraz strategii radzenia sobie wraz z oznaczeniem literowym

Strategia Główna	Strategia radzenia sobie (coping strategies)	Oznaczenie
(A). Strategie odróżnienia - distinction strategies	zasługujący biedni ("the deserving Poor")	strategia A1
	unikanie ("avoidance")	strategia A2
	dyskredytowanie innych ("discrediting of others")	strategia A3
(B). Strategie adaptacji - adaptation strategies	pasywna adaptacja ("passive adaptation")	strategia B1
	pozytywna adaptacja ("positive adaptation")	strategia B2
	instrumentalizacja sytuacji ("situation instrumentalisation")	strategia B3
(C). Strategie powstrzymania - defensive strategies	zróbmy coś z tym ("let's do something about it")	strategia C1
	ucieczka od rzeczywistości ("escape from Reality")	strategia C2
	całkowita uległość/ rezygnacja ("complete submission/ Total resignation")	strategia C3
	intencjonalne wykluczenie ("intentional Exclusion")	strategia C4
	uwolnienie ("release")	strategia C5

Źródło – opracowanie własne za: Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 32 oraz Lindovska, 2014, s.99

Wykorzystane odpowiedzi na pytania kwestionariusza ankiety w celu identyfikacji każdej ze wskazanych powyżej strategii radzenia sobie zostały zaprezentowane w Załączniku 8.

Po zebraniu wypełnionych formularzy, dane zgromadzone w kwestionariuszach badawczych zostały wprowadzone z [platformy webankieta.pl](http://platformy.webankieta.pl) do programu Excel. Następnym etapem było nadawanie odpowiedziom wartości liczbowych, w zależności czy odpowiedź pełniła rolę stymulanta czy destymulanta objaśnianej strategii (szczegóły dotyczące wycen

poszczególnych odpowiedzi zawiera Załącznik nr 2). Po etapie wyceny odpowiedzi nastąpił etap obliczeń wyników dominującej strategii zarówno w referencji do całej grupy badawczej jak i w odniesieniu do wyróżnionych cech społecznych oraz ekonomicznych, co zostało zrealizowane w programie Excel. Ostatnim etapem było zaczytywanie wymaganych danych do programu SPSS, celem przeprowadzenia analizy korespondencji zarówno w odniesieniu do całości przebadanej grupy jak i w rozbiciu na poszczególne cechy społeczne i ekonomiczne. Zgodność wewnętrzna oraz rzetelność zastosowanych skal zbudowanego narzędzia została zmierzona **współczynnikiem rzetelności Alfa Cronbacha**⁷⁹. Wyniki uzyskane dla poszczególnych strategii prezentuje Tabela 46.. Przyjmuje się, że wartości powyżej 0,6 lub 0,7 oznaczają prawidłową rzetelność skali, co oznacza, że przygotowane narzędzie badawcze jest zgodnie wewnętrznie a zastosowane skale są rzetelne.

Współczynnik rzetelności dla Strategii A wyniósł 0,6, dla Strategii B – 0,9, zaś dla Strategii C był wyższy od wskaźnika 0,7. Obliczenie współczynnika rzetelności dla wszystkich wyników osiągniętych dla strategii C, nie było możliwe ze względów technicznych, bowiem program SPSS nie obsługuje obliczeń dla 265 pozycji. Warto jednak podkreślić, że strategie wchodzące w skład strategii C – czyli strategie C1 - C5 - osiągnęły wartości wskaźników dla każdej z nich w przedziale od 0,7 do 0,8, zatem uśredniony wynik Alfa Cronbacha dla wszystkich strategii C jest wyższy od wskaźnika 0,7.

⁷⁹ Współczynnik wewnętrznej spójności Alfa Cronbacha jest interpretowany w ten sposób, że im wyższa jest spójność wewnętrzna testu, tym wyższa jest wartość Alf Cronbacha. Przyjmuje się, że wartości powyżej 0,6 lub 0,7 oznaczają prawidłową rzetelność skali. (<https://pogotowiestatystyczne.pl/slowniki/alfa-cronbacha/>; dostęp: 2022.03.15)

Tabela 46. Współczynnik Alfa Cronbacha w badaniach poszczególnych coping-strategies

		Współczynnik Alfa Cronbacha	Liczba pozycji
Strategie odróżnienia /distinction strategies/	A	0,6	127
the deserving poor (zasługujący biedni)	A1	0,7	58
avoidance (unikanie)	A2	0,8	29
discrediting of others (dyskredytowanie innych)	A3	0,6	40
Strategie adaptacji /adaptation strategies/	B	0,9	194
passive adaptation (pasywna adaptacja)	B1	0,8	75
positive adaptation (pozytywna adaptacja)	B2	0,7	66
situation instrumentalisation (instrumentalizacja sytuacji)	B3	0,8	53
Strategie powstrzymania /defensive strategies/	C	*	265
"let's do something about it" (zrobmy coś z tym)	C1	0,7	52
"escape from reality" (ucieczka od rzeczywistości)	C2	0,8	30
complete submission (całkowita uległość)	C3	0,8	56
intentional exclusion (intencjonalne wykluczenie)	C4	0,8	47
Release (uwolnienie)	C5	0,8	80

*) Obliczenie współczynnika Alfa Cronbacha łączniego dla strategii C nie było możliwe ze względów technicznych – program SPSS nie obsługuje obliczeń dla 265 pozycji.

Źródło – opracowanie własne.

4.5. Charakterystyka gospodarstw domowych uczestniczących w badaniu

Przedstawiona poniżej charakterystyka gospodarstw domowych została opracowana na podstawie stworzonego przez autorkę narzędzia w arkuszu kalkulacyjnym Excel własnego narzędzia do gromadzenia, porządkowania, klasyfikowania i podsumowywania wyników przeprowadzonego badania ankietowego. Na podstawie zgromadzonych 120 ankiet została przygotowana i przedstawiona charakterystyka grupy poddanej badaniu. Przedstawiona deskrypcja została podzielona pod względem cech społecznych i ekonomicznych badanych wielodzietnych gospodarstw domowych i zaprezentowana w rozdziałach: 4.5.1 oraz 4.5.2.

4.5.1. Cechy społeczne badanych gospodarstw domowych

Miejsce zamieszkania

Udzielone odpowiedzi w zakresie miejsca zamieszkania badanych gospodarstw domowych wskazują, że 70% respondentów mieszka w mieście.

Tabela 47. Grupa badawcza w podziale na miejsce zamieszkania. Liczebność respondentów i ich struktura

Miejsce zamieszkania	Liczba gospodarstw domowych	Udział %
Miasto	84	70%
Wieś	36	30%
Suma	120	100%

Źródło – opracowanie własne.

Dokładna analityka odpowiedzi na pytanie o miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego pokazuje, że blisko połowa respondentów (45,8%) mieszka w mieście powyżej 150 tys. mieszkańców.

Tabela 48. Grupa badawcza miasto – wieś. Podział grupy badawczej na analitykę miejsca życia

Miejsce zamieszkania badanego gospodarstwa domowego	%
W mieście powyżej 150 tys. mieszkańców	45,8%
W mieście od 50 tys. do 150 tys. mieszkańców	8,4%
W mieście od 10 tys. do 50 tys. mieszkańców	12,5%
W mieście do 10 tys. mieszkańców	3,3%
Na wsi oddalonej poniżej 10 km od większego miasta	18,3%
Na wsi oddalonej powyżej 10 km od większego miasta	11,7%
Suma:	100,0%

Źródło – opracowanie własne.

Płeć i wiek respondentów

W zdecydowanej większości kwestionariusz wypełniały kobiety a partnerzy (mężczyźni) byli zapraszani wyłącznie do wypełnienia czwartej części formularza.

Tabela 49. Grupa badawcza w podziale na płeć. Liczebność respondentów i ich struktura

Płeć respondenta	Liczba gospodarstw domowych	Udział %
Kobieta	96	80%
Mężczyzna	24	20%
Suma	120	100%

Źródło – opracowanie własne.

Niewiele ponad połowę w grupie badawczej stanowią osoby w wieku od 36 do 45 roku życia (52%). Drugą pod względem liczebności stanowi grupa respondentów powyżej 46 roku życia (27%), natomiast grupa młodych rodziców do 35 roku życia stanowi niecałe 20%. Jeżeli weźmiemy pod uwagę fakt, że przeciętna Polka swoje pierwsze dziecko rodzi w wieku 27,6 lat⁸⁰, to niski udział respondentów poniżej 35 roku życia jako reprezentantów wielodzietnych gospodarstw domowych jest w pełni zrozumiały.

Tabela 50. Grupa badawcza w podziale na wiek respondenta. Liczebność respondentów i ich struktura

Wiek w latach	Liczba gospodarstw domowych	Udział %
do 35	21	18%
36-45	62	52%
46- powyżej	32	27%
odmowa odpowiedzi	5	4%
Suma	120	100%

Źródło – opracowanie własne.

Liczba osób dorosłych oraz liczba dzieci w gospodarstwie domowym

Zdecydowana większość badanych gospodarstw domowych (blisko 90%) składała się z dwóch osób dorosłych oraz dzieci. Po 3% badanych gospodarstw domowych stanowią gospodarstwa z jedną osobą dorosłą, z trzema osobami dorosłymi a także w sumie 3% stanowią gospodarstwa domowe, w których jest 4 lub 5 osób dorosłych.

Tabela 51. Grupa badawcza w podziale na liczbę osób dorosłych w gospodarstwie domowym. Liczebność respondentów i ich struktura

Liczba osób dorosłych w gospodarstwie domowym	Liczba gospodarstw domowych	Udział %
1 osoba dorosła	3	3%
2 osoby dorosłe	106	88%
3 osoby dorosłe	3	3%
4 osoby dorosłe	2	2%
5 osób dorosłych	1	1%
odmowa odpowiedzi	5	4%
Suma	120	100%

Źródło – opracowanie własne.

Wśród przebadanych gospodarstw domowych przeważał model z trójką dzieci, ale tylko nieznacznie przekraczał połowę grupy badanej – takie gospodarstwa domowe stanowiły 53% przebadanej grupy. Gospodarstwa domowe, w których żyło 4 dzieci stanowiły nieomal jedną

⁸⁰ <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Polki-decyduja-sie-na-pierwsze-dziecko-szybciej-niz-wynosi-sredni-wiek-w-UE-8064236.html>; dostęp: 2022.03.16

czwartą grupy badawczej (23%). Natomiast gospodarstwa domowe, w skład których wchodziło 5 dzieci stanowiły blisko 10% przebadanych gospodarstw domowych. Gospodarstwa domowe, w skład których wchodzi sześcioro lub siedmioro dzieci łącznie stanowiły 7% przebadanej grupy. Średnia liczba dzieci przypadająca na jedno gospodarstwo domowe obliczona dla grupy 112 przebadanych (czyli z wyłączeniem tych gospodarstw, które odmówiły odpowiedzi) wyniosła 3,72 dziecka.

Tabela 52. Grupa badawcza w podziale na liczbę dzieci w gospodarstwie domowym.

Liczebność respondentów i ich struktura

Liczba dzieci w gospodarstwie domowym	Liczba gospodarstw domowych	Udział %
3 dzieci	64	53%
4 dzieci	28	23%
5 dzieci	11	9%
6 dzieci	5	4%
7 dzieci	4	3%
odmowa odpowiedzi	8	7%
Suma	120	100%

Źródło – opracowanie własne.

Wielopokoleniowość oraz niepełnosprawność w badanych gospodarstwach domowych

Wśród badanych wielodzietnych gospodarstw domowych zdecydowanie przeważały rodziny nuklearne. Wielopokoleniowe gospodarstwa domowe wystąpiły tylko w odniesieniu do 7 respondentów, co stanowiło 6% badanej grupy.

Tabela 53. Grupa badawcza w podziale na wielopokoleniowość gospodarstwa domowego.

Liczebność respondentów i ich struktura

Typ gospodarstwa domowego	Liczba gospodarstw domowych	Udział %
rodzina nuklearna	106	88%
rodzina wielopokoleniowa	7	6%
odmowa odpowiedzi	7	6%
Suma	120	100%

Źródło – opracowanie własne.

Natomiast w odniesieniu do badanej cechy, czy w skład gospodarstwa domowego wchodzi osoba z niepełnosprawnością, to odpowiedzi potwierdzającej udzieli przedstawiciele 8 gospodarstw domowych. Udział w badaniu gospodarstw domowych, w których występuje niepełnosprawność wyniósł 7%.

Tabela 54. Grupa badawcza w podziale na niepełnosprawność w gospodarstwie domowym. Liczebność respondentów i ich struktura

Niepełnosprawność w gospodarstwie domowym	Liczba gospodarstw domowych	Udział %
brak niepełnosprawności	112	93%
niepełnosprawność w gospodarstwie domowym	8	7%
Suma końcowa	120	100%

Źródło – opracowanie własne.

Spełnienie i sukcesy zawodowe respondentów oraz ich poziom kontroli nad życiem

W ramach prowadzonych badań zapytano zarówno respondenta jak i partnera/ kę respondenta o poziom zadowolenia z życia zawodowego. Pytanie dotyczyło tego, na ile badana osoba odczuwa spełnienie zawodowe i odczuwa, że odnosi sukcesy w pracy.

Zadowolenie z pracy i sukcesów zawodowych odczuwa ponad 75% respondentów (a nieomal 60% respondentów odpowiedziało 'zdecydowanie tak' lub 'tak'). Poziom zadowolenia z życia zawodowego jest jeszcze wyższy w grupie partnerów/rek respondentów – twierdząco odpowiedziało 77,4% badanych osób (odpowiedzi 'zdecydowanie tak' lub 'tak' udzieliło trochę ponad 65% badanych). Zdecydowanie niezadowolonych lub niezadowolonych ze swojego życia zawodowego jest niecałe 11% zarówno respondentów jak i partnerów respondentów.

Wyniki te pokazują, że zdecydowana większość przebadanej grupy czerpie przyjemność i satysfakcję z realizacji swoich aspiracji zawodowych i odnoszonych sukcesów zawodowych a co za tym idzie jest spełniona zawodowo. Poniżej prezentowane są wyniki uzyskane na podstawie odpowiedzi udzielonych przez respondenta (głównego⁸¹).

Tabela 55. Wyniki odpowiedzi na pytanie: „Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?” – odpowiedzi respondenta

Czy odczuwa Pan/Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?	liczba odpowiedzi	%
(A) Zdecydowanie tak	35	29,2%
(B)	35	29,2%
(C)	21	17,5%
(D)	10	8,3%
(E)	8	6,7%
(F) Zdecydowanie nie	5	4,2%
Nie dotyczy	6	5,0%
Suma	120	100,0%

Źródło – opracowanie własne

⁸¹ jako respondenta głównego autorka traktuje osobę, która wypełniała ankietę w części I-III.

Poniżej prezentowane są wyniki uzyskane na podstawie odpowiedzi udzielonych przez partnera/kę respondenta.

Tabela 56. Wyniki odpowiedzi na pytanie: „Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?” – odpowiedzi partnera/ki respondenta

Czy odczuwa Pan/Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy? (partner/ka respondenta)	liczba odp.	%
(A) Zdecydowanie tak	35	30,4%
(B)	40	34,8%
(C)	14	12,2%
(D)	9	7,8%
(E)	3	2,6%
(F) Zdecydowanie nie	9	7,8%
Nie dotyczy	5	4,4%
Suma końcowa	115	100,0%

Źródło – opracowanie własne

Respondenci oraz ich partnerzy zostali także poproszeni o ocenę czy uważają, że panują nad swoim życiem i na co dzień mają sytuację pod kontrolą. Pytanie miało na celu poznanie poziomu zadowolenia z życia, poznanie na ile sprawy i sytuacje, z którymi boryka i mierzy się badane gospodarstwo domowe są uznawane przez członków tego gospodarstwa za możliwe do zarządzenia. Oczywiście było to także pytanie o poziom poczucia wpływu na życie i zdarzenia, które dzieją się każdego dnia.

Odpowiadając na to pytanie respondent oraz partner/ka respondenta wybierał/a określone miejsce na skali przesuwając się suwakiem od oceny „tak mam” (punktowanej jako 1) do oceny „nie, nie mam” (punktowanej jako 6). Tak jak przy każdym badaniu przy użyciu ‘suwaka’ nie została zaznaczona podziałka, ani też wartości liczbowe nie pojawiły się przy skrajnych ocenach.

Średnia ocen respondentów wyniosła około 2,6, zatem w skali Likerta odnaleźlibyśmy to jako ocenę zbliżającą się do twierdzenia „raczej mam”.

Rysunek 5. Średni wynik odpowiedzi na pytanie postawione respondentowi: „Czy czuje Pan/Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?”

Źródło – opracowanie własne.

Średnia ocen partnerów respondentów wyniosła około 2,5 - co w skali Likerta oznaczylibyśmy to jako ocenę zbliżającą się do twierdzenia „raczej mam”

Rysunek 6. Średni wynik odpowiedzi na pytanie postawione partnerowi/ partnerce respondenta: „Czy czuje Pan/Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?”

Źródło – opracowanie własne.

Na podstawie opisanych wyników można powiedzieć, że badana grupa przedstawicieli wielodzietnych gospodarstw domowych zdecydowanie jest usatysfakcjonowana swoim życiem zawodowym i jednocześnie ocenia, że raczej sprawuje kontrolę nad swoim życiem i codziennymi sytuacjami, z którymi się mierzy.

Dyskryminacja i sprawiedliwe traktowanie wielodzietnych gospodarstw domowych

Respondenci zostali zapytani o to czy są uczciwie i sprawiedliwie traktowani przez społeczeństwo oraz czy czują się dyskryminowani.

Oba pytania miały także na celu sprawdzenie na ile wielodzietne gospodarstwa domowe są traktowane w sposób „normalny” czy też nazwijmy to „standardowy”, i czy ich członkowie nie czują się wykluczani ze społeczeństwa i otoczenia z racji liczebności gospodarstwa domowego. Pytania te były pochodną trwającego w Polsce kryzysu wizerunkowego wielodzietnych gospodarstw domowych (Szyszka, 2015, s. 183-186).

Respondent odpowiadając na pytanie o to czy jako rodzina są traktowani uczciwie i sprawiedliwie przez społeczeństwo wybierał określone miejsce na skali przesuwając się suwakiem od oceny „zdecydowanie tak” (punktowanej jako 1) do oceny „zdecydowanie nie” (punktowanej jako 6). Tak jak przy każdym pytaniu, w którym autorka użyła „suwaka” do oznaczenia stopnia natężenia cechy, tak i w odpowiedzi na to pytanie nie została zaznaczona ani podziałka ani też wartości liczbowe nie pojawiły się przy skrajnych ocenach.

Średnia ocen odpowiedzi respondentów wyniosła około 2,8 zatem w skali Likerta odnaleźlibyśmy to jako ocenę zbliżającą się do twierdzenia „raczej tak – jesteśmy traktowani uczciwie i sprawiedliwie”.

Rysunek 7. Średni wynik odpowiedzi na pytanie: „Na bazie codziennych doświadczeń i obserwacji, czy Państwo jako rodzina jesteście traktowani uczciwie i sprawiedliwie przez społeczeństwo?”

Źródło – opracowanie własne.

Analogiczne rozwiązanie z użyciem „suwakiem” w odpowiedzi na pytanie zostało zastosowane do zbadania czy respondent w kontekście sytuacji swojego gospodarstwa domowego czuje się dyskryminowany w społeczeństwie. Wybór miejsca „suwakiem” natężenia cechy był możliwy pomiędzy odpowiedziami od „zdecydowanie tak” (punktowanej jako 1) do oceny „zdecydowanie nie” (punktowanej jako 6).

Średnia ocen badanych gospodarstw domowych wyniosła około 4,3, zatem w skali Likerta odnaleźlibyśmy to jako ocenę zbliżającą się do twierdzenia „raczej nie czuję się dyskryminowany w kontekście sytuacji mojego gospodarstwa domowego”.

Rysunek 8. Średni wynik odpowiedzi na pytanie: „Czy w kontekście sytuacji Państwa rodziny w społeczeństwa czują się Państwo dyskryminowani?”

Źródło – opracowanie własne.

4.5.2. Cechy ekonomiczne przebadanych gospodarstw domowych

Dochody finansowe badanych gospodarstw domowych

W kwestionariuszu ankietowym były postawione pytania, które miały na celu uzyskanie informacji o wysokości dochodów netto jakie ma do dyspozycji badane gospodarstwo

domowe. Autorka zapytała zarówno o wysokość łącznego dochodu netto jakie gospodarstwo domowe ma do dyspozycji, jak i o źródła dochodów w podziale na pochodne pracy zawodowej oraz inne tytuły. Udzielając odpowiedzi dotyczącej wysokości dochodów w dyspozycji respondent miał do wyboru 6 różnych progów dochodowych (z czego wynikało zróżnicowanie progów zostało omówione w rozdziale 4.3). Ostatecznie jednak ze względu na ograniczoną liczbę zwrotnych formularzy i bardzo niskie ilościowe wskazania różnych progów dochodów finansowych autorka zdecydowała się na to, aby do pogłębionej analizy przyjąć tylko dwa progi dochodowe gospodarstw domowych to jest gospodarstwa domowe, których łączny dochód miesięczny nie przekracza kwoty 7.700,- zł oraz gospodarstwa domowe, które dysponują dochodem miesięcznym większym niż 7.700,- zł. Dodatkowo ze względu na to, że nie wystąpiły żadne znaczące zmiany w wysokości dochodów deklarowanych przez respondentów w okresie przed pierwszą falą pandemii oraz w następstwie epidemii, autorka przyjęła do realizowanych analiz założenie, że opierać się będzie na uśrednionej deklaracji dochodu sprzed i po pandemii. W przeprowadzonych badaniach, 10 gospodarstw domowych (spośród grupy 120 przebadanych gospodarstw domowych), odmówiło podania informacji o osiągniętych dochodach. Zatem poniższa analiza dotyczy danych pozyskanych od 110 gospodarstw domowych, które udzieliły odpowiedzi na pytania dotyczące ich poziomu dochodów finansowych.

W badanych gospodarstwach domowych przeważał miesięczny dochód netto powyżej kwoty 7.700 zł, taką kwotę dochodu miesięcznego zadeklarowało 51% respondentów. Grupa 41% badanych gospodarstw domowych osiąga dochód do kwoty 7.700 zł, natomiast 8% przebadanych gospodarstw domowych odmówiło odpowiedzi na zadane pytania.

Tabela 57. Grupa badawcza w podziale na miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego. Liczebność respondentów i ich struktura

Dochód miesięczny netto w gospodarstwie domowym	Liczba gospodarstw domowych	Udział %
Do kwoty 7 700 zł	49	41%
Powyżej kwoty 7 700 zł	61	51%
Odmowa odpowiedzi	10	8%
Suma	120	100%

Źródło – opracowanie własne.

W ocenie autorki interesującym jest spojrzenie na strukturę dochodów w grupach gospodarstw domowych usystematyzowanych ze względu na liczbę dzieci. Na pytanie dotyczące liczby dzieci w gospodarstwie domowym odpowiedziało łącznie 110 gospodarstw domowych.

Niestety z tej grupy musimy wyłączyć kolejne 10 gospodarstw domowych, które odmówiły podania informacji o poziomie miesięcznych dochodów netto. Zatem pozostaje nam grupa badawcza, licząca 100 gospodarstw domowych, które możemy usystematyzować ze względu na dwa czynniki czyli liczba dzieci oraz poziom miesięcznych dochodów. Do poniższej analizy została przyjęta średnia wartość deklarowanych dochodów finansowych gospodarstwa domowego sprzed pandemii i po jej pierwszej fali.

Tabela 58. Grupa badawcza w podziale na liczbę dzieci oraz poziom dochodów gospodarstw domowych

Liczba dzieci w gospodarstwie domowym	Liczba gospodarstw domowych z dochodem do kwoty 7.700,- zł	Udział % gospodarstw domowych dla dochodów do kwoty 7.700,- zł	Liczba gospodarstw domowych z dochodem powyżej kwoty 7.700,- zł	Udział % gospodarstw domowych dla dochodów powyżej kwoty 7.700,- zł
3 dzieci	26	55%	33	53%
4 dzieci	10	21%	16	26%
5 dzieci	5	11%	4	6%
6 dzieci	0	0%	4	6%
7 dzieci	2	4%	2	3%
odmowa odpowiedzi	4	9%	6	6%
Suma	47	100%	63	100%

Źródło – opracowanie własne.

Porównanie wyników ze względu na poziom dochodów finansowych gospodarstwa domowego wskazuje, że nie ma zauważalnych różnic pomiędzy obiema grupami dochodowymi, to jest poniżej i powyżej kwoty 7.700,- netto – w obu udział gospodarstw domowych z trójką dzieci jest dominujący i wynosi ponad 50% grupy badawczej. Co się zaś tyczy gospodarstw domowych z czwórką dzieci to ich udział w grupie badawczej wynosi trochę więcej niż 20% - odpowiednio 21% w grupie z dochodami poniżej 7.700 zł i 26% w grupie gospodarstw domowych osiągających dochody finansowe powyżej kwoty 7.700,- zł. Mniej niż 10% respondentów w obu grupach odmówiło odpowiedzi na zadane pytanie o poziom dzietności, chociaż wskazało poziom dochodów gospodarstwa domowego.

Analizując dane zebrane w odpowiedzi na pytanie o to, jaki udział % w comiesięcznej kwocie dochodu gospodarstwa domowego stanowią inne tytuły poza wynagrodzeniem z pracy, można zaobserwować jak istotna jest pomoc udzielana wielodzietnym gospodarstwom domowym w ramach świadczeń rodzinnych w tym Programu Rodzina 500+. Respondenci wskazali, że nieomal 13% dochodów ich gospodarstw domowych stanowią świadczenia z tego tytułu. Jeżeli dane dotyczące dochodów z tytułu wynagrodzenia za pracę (odpowiadające za

81,6% ogółu dochodów) uzupełnimy o dane dotyczące innych źródeł dochodu (2,1% ogółu dochodów) - jednakże biorąc pod uwagę tylko źródła wynikające albo z wcześniejszej pracy albo z zapobiegliwości albo z oszczędności (czyli np. wynajem) - otrzymujemy blisko 84% udziału dochodów ze wskazanych powyżej tytułów w comiesięcznym dochodzie badanych gospodarstw domowych. Dodatkowo uzupełniając te dane o informacje o udziale świadczeń rodzinnych (12,9% ogółu dochodów) w strukturze dochodów finansowych badanych gospodarstw domowych, otrzymujemy specyfikację i wyjaśnienia dotyczące wysokości 97,6% wszystkich dochodów miesięcznych w badanych gospodarstwach domowych.

Zatem nasuwa się wniosek, że radząc sobie z ograniczeniami finansowymi, które z racji liczebności wielodzietnych gospodarstw domowych są bardziej odczuwalne, członkowie gospodarstw domowych w zdecydowanej większości przypadków liczą na swoją pracę, gospodarność i zapobiegliwość uzupełniając to jedynie świadczeniami rodzinnymi, przyznawanymi w ramach realizowanych programów rządowych wspierających rodzinę.

Tabela 59. Średni udział poszczególnych źródeł w dochodzie badanych gospodarstw domowych

Źródła miesięcznych dochodów badanych gospodarstw domowych ⁸²	Udział %
A) Wynagrodzenia z pracy (dotyczy każdej formy zatrudnienia)	81,6%
B) Inne źródła dochodu (np. wynajem)	2,1%
C) Świadczenia emerytalne lub rentowe	1,3%
D) Świadczenia alimentacyjne	0,8%
E) Świadczenia rodzinne (w tym 500+)	12,9%
F) Zasiłki dla bezrobotnych	0,0%
E) Świadczenia z tarczy antykryzysowej	0,7%
F) Inne, wcześniej nie wymienione świadczenia społeczne:	0,6%
Suma:	100%

Źródło – opracowanie własne.

Zobowiązania i oszczędności gospodarstw domowych

Poddając refleksji zabezpieczenie finansowe członków badanych gospodarstw domowych trzeba spojrzeć także na dane uzyskane w odpowiedzi na pytania o poziom zadłużenia z racji zaciągniętych kredytów mieszkaniowych, poziom oszczędności oraz poziom zadłużenia gospodarstwa domowego z innych tytułów (poza kredytem mieszkaniowym).

⁸² Ze względu na bardzo zbliżone dane w tabeli zaprezentowano uśrednione wyniki dotyczące pytania o strukturę dochodów przed epidemią covid-19 i po pierwszej fali epidemii.

Odpowiadając na pytanie o udział procentowy obciążeń comiesięcznego dochodu z tytułu zaciągniętego kredytu mieszkaniowego, badane gospodarstwa domowe wskazały, że ich duża część bo aż trochę ponad 40% nie ma kredytu mieszkaniowego. Kolejnych 44% gospodarstw domowych obsługuje zobowiązanie, na które przeznaczają do 25% swojego miesięcznego dochodu, natomiast 11% badanej grupy zaciągnęło zobowiązania, których obsługa pochłania więcej niż 25% miesięcznego dochodu.

Tabela 60. Udział w miesięcznych dochodach gospodarstwa domowego miesięcznej raty z tytułu zaciągniętego kredytu na mieszkanie

Udział miesięcznej raty z tytułu kredytu mieszkaniowego w dochodzie miesięcznym gospodarstwa domowego	Liczba gospodarstw domowych	Udział %
0	49	41%
0,1 - 15%	29	24%
16 - 25%	29	24%
powyżej 25%	13	11%
Suma	120	100%

Źródło – opracowanie własne

Natomiast jeżeli chodzi o poziom zadłużenia gospodarstw domowych z innych tytułów poza kredytem mieszkaniowym to 54% badanych gospodarstw nie ma żadnych zobowiązań. Z kolei nieomal 20% ma zobowiązania obrotowe, których wartość jest niższa niż wysokość jednomiesięcznych dochodów gospodarstwa domowego, czyli te zobowiązania są stosunkowo niewielkie. Zatem ponad 70% badanych gospodarstw albo w ogóle nie ma długów albo nie są one większe niż ich jednomiesięczne dochody.

10% badanych gospodarstw domowych ma zobowiązania obrotowe w wysokości do dwóch miesięcznych dochodów rodziny, natomiast blisko 20% przebadanej grupy, posiada zadłużenie obrotowe w wysokości trzykrotności miesięcznych dochodów lub większe.

Tabela 61. Poziom zadłużenia gospodarstw domowych, z tytułu pożyczek obrotowych jako krotność miesięcznych dochodów

Wysokość pożyczek (na cele obrotowe) gospodarstw domowych	Liczba gospodarstw domowych	Udział %
nie posiadamy pożyczek obrotowych	65	54%
wielkość pożyczek do wysokości 1m-ch dochodów	21	18%
wielkość pożyczek do wysokości 2m-ch dochodów	12	10%
wielkość pożyczek do wysokości 3m-ch dochodów	3	3%
wielkość pożyczek większa niż dochód 3m-czny	19	16%
Suma :	120	100%

Źródło – opracowanie własne.

Przeciwieństwem zaciągniętych zobowiązań jest poziom oszczędności, którym dysponują badane gospodarstwa domowe. Z jednej strony 35% badanej grupy nie posiada żadnych oszczędności zaś z drugiej także 35% posiada rezerwę finansową, która jest wyższa niż wartość trzymiesięcznych dochodów gospodarstwa domowego. Ponad połowa badanych (55%) posiada oszczędności, które wynoszą co najmniej dwukrotność miesięcznych dochodów, co autorka diagnozuje jako poziom zapobiegliwości finansowej rodziny na nieprzewidziane turbulencje finansowe. Przeprowadzone badania w 2021 Assay Index wskazują, że 44% Polaków nie ma żadnych oszczędności⁸³. Zatem badana grupa wykazuje wyższy poziom oszczędności i gospodarności niż przeciętny poziom dla polskiego społeczeństwa.

Tabela 62. Poziom oszczędności gospodarstw domowych jako krotność miesięcznych dochodów

Wysokość oszczędności gospodarstw domowych	Liczba gospodarstw domowych	Udział %
nie posiadamy oszczędności	42	35%
wysokość oszczędności do 1m-ch dochodów	11	9%
wysokość oszczędności do 2m-ch dochodów	14	12%
wysokość oszczędności do 3m-ch dochodów	11	9%
wysokość oszczędności większe niż dochód 3m-czny	42	35%
Suma	120	100%

Źródło – opracowanie własne.

Analizując szczegółowo rozkład posiadanych oszczędności wśród gospodarstw domowych, które osiągają dochody miesięczne poniżej lub powyżej kwoty 7.700,- zł netto można zaobserwować, że w uboższej grupie ponad 50% badanych gospodarstw domowych nie posiada żadnych oszczędności. Ale jednocześnie w tej grupie ponad 20% badanych gospodarstw domowych ma poduszkę finansową w wysokości wyższej niż trzymiesięczny dochód gospodarstwa domowego.

Natomiast odwrotnie - w bogatszej grupie gospodarstw domowych ponad 1/5 z nich, nie posiada (!) żadnego zabezpieczenia finansowego zaś z drugiej strony nieomal połowa (46%) badanych gospodarstw domowych posiada oszczędności wyższe niż trzymiesięczne dochody.

⁸³<https://businessinsider.com.pl/twoje-pieniadze/jakie-oszczednosci-maja-polacy-i-jak-inwestuja-raport/rgnw6nk>; dostęp: 2022.03.17

Tabela 63. Poziom oszczędności gospodarstw domowych jako krotność miesięcznych dochodów w podziale na dochód gospodarstwa domowego

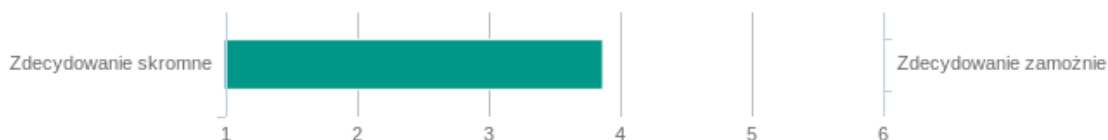
Wysokość oszczędności gospodarstwa domowego	Liczba gospodarstw domowych – dochód m-czny do kwoty 7.700,- zł	Udział % grupy w ogóle przebadanych	Liczba gospodarstw domowych – dochód m-czny powyżej kwoty 7.700,- zł	Udział % grupy w ogóle przebadanych
nie posiadamy oszczędności	25	53%	14	22%
wysokość oszczędności do 1m-ch dochodów	3	6%	6	10%
wysokość oszczędności do 2m-ch dochodów	6	13%	6	10%
wysokość oszczędności do 3m-ch dochodów	3	6%	8	13%
wysokość oszczędności większe niż dochód 3m-czny	10	21%	29	46%
Suma	47	100%	63	100%

Źródło – opracowanie własne.

Subiektywna ocena stopnia zamożności/ ubóstwa badanych gospodarstw domowych

Na szczególną refleksję zasługuje analiza w zakresie subiektywnej oceny przez gospodarstwa domowe swojej sytuacji materialnej w jakiej się znajdują, w tym szczególnie ich poziomu zamożności lub ubóstwa.

Na postawione pytanie „jak ocenilibyście Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej” respondenci udzielali odpowiedzi poprzez oznaczenie „suwakiem” miejsca na skali, w której krańcowe odpowiedzi brzmiały „zdecydowanie skromne” – punktowane oceną 1 oraz „zdecydowanie zamożne” – punktowane oceną 6. Respondenci nie widzieli oznaczeń liczbowych ani też nie mieli odznaczonej skali „suwaka”. Wyniki pokazują, że średnia ocena jest bliska 4pkt (3,87 pkt), co na skali Likerta byłoby oznaczone jako „raczej zamożne”.

Rysunek 9. Średni wynik odpowiedzi na pytanie: „Jak oceniliby Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej?”

Źródło – opracowanie własne.

Zatem badane gospodarstwa domowe pomimo funkcjonowania w ograniczeniach finansowych wynikających z jednej strony z ograniczonych dochodów z pracy zaś z drugiej strony z liczebności gospodarstwa domowego wyższego niż średnia w Polsce⁸⁴ - i tak oceniają swoje gospodarstwa domowe jako raczej zamożne.

Ciekawe są także wyniki odpowiedzi na pytanie czy respondent obawia się, że jego gospodarstwo domowe może popaść w ubóstwo w ciągu najbliższego roku. Odpowiadając na to pytanie respondent oznaczał „suwakiem” miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami skrajnymi „nie obawiamy się” (punktowane jako 1) oraz „obawiamy się” (punktowane jako 6). Oczywiście poszczególne progi nie były oznaczone na skali, ani nie pojawiło się oznaczenie liczbowe.

Średni wynik dla całej grupy wyniósł 2,54, co na skali Likerta byłoby oznaczone jako najbliższe odpowiedzi „raczej nie obawiamy się”. Wynik ten w ocenie autorki, jest „odbiciem” dotychczasowych doświadczeń gospodarstw domowych i wskazuje na to, że ich członkowie skutecznie rozwiązują napotymane problemy, mają wiarę w swoje sprawstwo oraz uwewnętrznione przekonanie, że posiadane przez nich zasoby społeczne będą wystarczające w trudnościach i ograniczeniach, aby je przezwyciężyć.

Rysunek 10. Średni wynik odpowiedzi na pytanie: „Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników, czy obawiają się Państwo, że Państwa rodzina może popaść w ubóstwo w ciągu najbliższego roku?”

Źródło – opracowanie własne.

⁸⁴ w 2020 r. przeciętna liczba osób w gospodarstwach domowych zamieszkujących miasta wynosiła 2,31, zaś w zamieszkujących wieś – 3,04 (Sytuacja gospodarstw domowych..., 2021, s. 9)

4.6. Dominujące strategie radzenia sobie z trudnościami w gospodarstwach domowych

4.6.1. Hierarchia dominujących strategii radzenia sobie z trudnościami

Problem badawczy, który autorka próbowała zgłębić w procesie pracy nad dysertacją był postawiony w formie pytania o to w jaki sposób wielodzietne gospodarstwa domowe w Wielkopolsce radzą sobie z ograniczeniami dochodowymi. Wynikające z tego cele badawcze kierunkowały aktywność badawczą w kierunku identyfikacji dominującej strategii radzenia sobie z ograniczeniami oraz identyfikacji dominujących strategii dla „grup” gospodarstw domowych skupionych wokół cech społecznych albo ekonomicznych.

Jak wskazano już wcześniej w pracy, przeprowadzone w okresie od lipca do października 2020r. badanie ankietowe zaowocowało materiałem badawczym w ilości 120 wypełnionych kwestionariuszy badawczych. Do analizy wyników (zebranych za pomocą platformy webankieta.pl) zostało wykorzystane stworzone przez autorkę narzędzie Excel, które umożliwiała działania na zgromadzonych danych w postaci ich porządkowania, klasyfikowania, obliczania i podsumowywania wyników.

Szczególną trudnością w procesie tworzenia narzędzia, które umożliwiłoby dalszą pracę na zgromadzonych danych były prace nad skalami przewidzianymi dla udzielenia odpowiedzi, które w ankiecie były oznaczone albo literami albo ukryte pod suwakiem. Wymagało to ich przekonwertowania na wartości liczbowe, a dokładna specyfikacja przypisanych wartości w odniesieniu do każdej z odpowiedzi na poszczególne pytania kwestionariusza ankiety przedstawia Załącznik nr 2. Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających strategię wraz z wartościami. Autorka pragnie zwrócić uwagę na to, że wielokrotnie występowała sytuacja, w której wartości liczbowe przypisane odpowiedziom na to samo pytanie postawione w kwestionariuszu badawczym **różniły się** między strategiami – w jednej strategii odpowiedź najwyższa mogła być punktowana wartością 6, a w badaniu kolejnej strategii ta sama odpowiedź mogła mieć wartość 1 – w zależności od tego czy odpowiedź jest stymulantą czy destymulantą zmiennej objaśnianej.

Przeprowadzone działania matematyczne miały na celu wyłonienie w odniesieniu do każdego przebadanego gospodarstwa domowego dominującej strategii radzenia sobie z ograniczeniami.

Dominującą strategią radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi dla danego gospodarstwa domowego jest ta strategia, której wynik wyrażony w wartości liczbowej uzyskany jako średnia arytmetyczna wartości udzielonych odpowiedzi dla danej strategii jest najwyższy.

Analizując wyniki autorka spotkała się z sytuacją, w której pojedyncze odpowiedzi zostały pominięte przez respondentów. W takiej sytuacji autorka zastosowała uzupełnienie danych poprzez wartość, która była średnią wartością obliczoną dla danej odpowiedzi w danej strategii - ale z zastosowaniem dwóch kryteriów doboru danych do obliczania średniej wartości. Jednym było miejsce zamieszkania (miasto lub wieś) a drugim poziom dochodu gospodarstwa domowego (dochód poniżej kwoty 7.700,- zł lub powyżej kwoty 7.700,- zł). W ten sposób ustalono średnie wartości odpowiedzi dla 4 wariantów (w każdej badanej strategii): miejsce zamieszkania wieś oraz dochód poniżej kwoty 7.700,- zł, miejsce zamieszkania wieś oraz dochód powyżej kwoty 7.700,- zł, miejsce zamieszkania miasto oraz dochód poniżej kwoty 7.700,- zł, miejsce zamieszkania miasto oraz dochód powyżej kwoty 7.700,- zł. Te wybrane kryteria do ustalenia średnich wartości, które miały uzupełnić pojedyncze braki danych, były pochodną poszukiwania takiego rodzaju czynników, które połączone w parę pozwolą zróżnicować gospodarstwa domowe pod względem występujących w nich nierówności finansowych. Zatem zrozumiałym było zastosowanie czynnika poziomu dochodów gospodarstwa domowego, który został uzupełniony czynnikiem miejsca zamieszkania miasto lub wieś.

W odniesieniu do odpowiedzi na pytania kwestionariusza ankiety, dla których liczba nieudzielonych odpowiedzi była większa niż 25% badanej grupy (czyli co najmniej 30 respondentów nie odpowiedziało na zadane pytanie) – odpowiedzi te, zostały wykluczane z całej analizy. Takich wykluczonych odpowiedzi w całym badaniu było 4.

W wyniku przeprowadzonych obliczeń ustalono hierarchię (przedstawioną poniżej) zidentyfikowanych dominujących strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi przez wielodzietne gospodarstwa domowe z obszaru wielkopolski, które zostały poddane badaniu.

Szczegółowe dane dotyczące wyników każdego badanego gospodarstwa domowego wraz ze wskazaniem dominującej strategii dla badanego gospodarstwa domowego zawiera Załącznik

nr 3. Zestawienie strategii wraz z uzyskanymi wartościami w podziale na badane gospodarstwa domowe.

Dla badanej grupy wielodzietnych gospodarstw domowych z obszaru wielkopolski zidentyfikowaną dominującą strategią jest:

- **strategia C2** – ucieczka od rzeczywistości (escape from reality) uzyskany wynik to 4,48 pkt w skali 6 pkt.

Jednakże niezwykle blisko w zakresie uzyskanych wartości liczbowych do wyniku strategii dominującej są trzy inne strategie:

- **strategia A2** – unikanie (avoidance) z wynikiem 4,37 pkt (w skali 6 pkt),
- **strategia C1** – zróbmy coś z tym (let's do something about it) z wynikiem 4,33 pkt (w skali 6 pkt)
- **strategia B2** – pozytywna adaptacja (positive adaptation) z wynikiem 4,04 pkt (w skali 6 pkt).

Odległość tych trzech wskazanych wyżej strategii od strategii dominującej jest bardzo bliska, bowiem wynik strategii A2 to 97,7% w relacji do strategii głównej, wynik strategii C1 to 96,7% w relacji strategii głównej, a wynik strategii B2 to 90,2% w relacji strategii głównej.

Tabela 64. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie oraz % wyniku w relacji do strategii dominującej C2

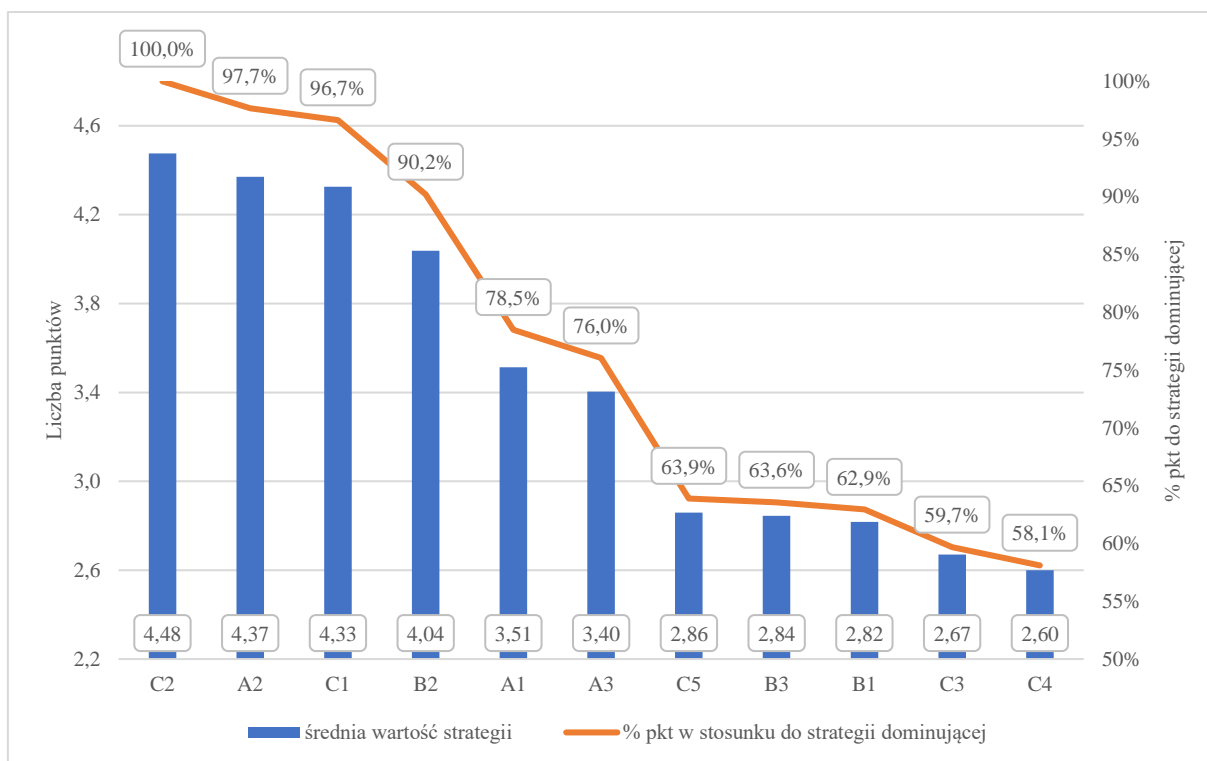
strategia główna	strategia radzenia sobie z trudnościami (coping strategy)	średnia wartość punktów przypadających na strategię w badaniu	Procent punktów w relacji do strategii dominującej C2.
distinction strategies /strategie odróżniania się/	A1- the deserving poor /zasługujący biedni/	3,51	78,5%
	A2 – avoidance /unikania/	4,37	97,7%
	A3 - discrediting of others /dyskredytowania innych/	3,40	76,0%
adaptation strategies /strategie adaptacji/	B1 - passive adaptation /pasywnej adaptacji/	2,82	62,9%
	B2 - positive adaptation /pozytywnej adaptacji/	4,04	90,2%
	B3 - situation instrumentalisation /instrumentalizacji sytuacji/	2,84	63,6%
defensive strategies /strategie powstrzymywania/	C1 - "let's do something about it" /zrobmy coś z tym/	4,33	96,7%
	C2 - "escape from reality" /ucieczka od rzeczywistości/	4,48	100,0%
	C3 - complete submission /całkowita uległość/	2,67	59,7%
	C4 - intentional exclusion /intencjonalne wykluczenie/	2,60	58,1%
	C5 – release /uwolnienie/	2,86	63,9%

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują w odniesieniu do każdego z ankietowanych gospodarstw domowych, którą strategię stosuje ono najczęściej, którą rzadziej i tak kolejno aż do strategii nr 11 czyli tej, którą analizowane gospodarstwo domowe posługuje się najrzadziej. Zatem wyniki badań dla całej grupy i wartości punktowe, które uzyskały poszczególne strategie należy interpretować w taki sposób, że najczęściej stosowanymi strategiami przez wielodzietne gospodarstwa domowe poddane badaniu są strategie C2, A2, C1, B2.

Najrzadziej badane wielodzietne gospodarstwa domowe realizują strategie: C4 oraz C3. Strategie te należą do grupy strategii powstrzymywania ale zakładających pasywne lub negatywne nastawienie do trudności życiowych. Strategia C4 zakłada intencjonalne wyłączenie ze społeczeństwa, czyli świadomą decyzję wejścia na drogę ekсклюzji społecznej, ucieczkę od społeczeństwa. Natomiast strategia C3 to działania sprowadzające się do całkowitej uległości, braku inicjatywy, braku chęci i postawy walki z przeciwnościami oraz

trudnościami, poddanie się losowi. Z przeprowadzonych badań wynika, że takie postawy i zachowania są najrzadziej realizowane przez badane wielodzietne gospodarstwa domowe z regionu wielkopolski.

Wykres 16. Wyniki realizowanych strategii przez gospodarstwa domowe (ogółem), w tym wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości w odniesieniu do strategii dominującej.

Źródło: opracowanie własne

Analizując strategie dominujące w ocenie autorki należałoby się posługiwać zestawem strategii C2-A2-C1 a nawet szerzej czterema dominującymi strategiami czyli C2-A2-C1-B2, we wszystkich możliwych wariantach ułożenia kolejności dominujących strategii.

Przez „zestaw strategii” autorka rozumie połączenie takich strategii realizowanych przez gospodarstwo domowe, których procent punktów w odniesieniu do strategii dominującej jest $\geq 90\%$, czyli „odległość” kolejnej, analizowanej strategii od strategii dominującej jest $< 10\%$.

Za cezurę „odległości” autorka przyjęła 10%, tym bardziej że analizowane wyniki pokazują na swojego rodzaju „odcięcie” 4ech strategii najczęściej realizowanych oraz znaczne oddalenie kolejnych strategii od strategii dominujących.

Tak zdefiniowany sposób mierzenia „odległości” strategii od siebie wskazuje na to, że w codziennym radzeniu sobie z ograniczeniami realizowane strategie mogą być stosowane

zamiennie. W ocenie autorki można przyjąć założenie stosowania zamiennie przez gospodarstwa domowe tych rodzajów strategii, które są relatywnie blisko siebie położone. Stosowanie zamiennie strategii jest uzależnione zarówno od czynników społecznych jak i ekonomicznych warunkujących sposób w jaki gospodarstwa domowe radzą sobie z ograniczeniami dochodowymi ale wydają się, że także od zakresu i rodzaju trudności, z którymi mierzy się gospodarstwo domowe. Przeprowadzone badania pokazują, że dane gospodarstwo domowe ma ustalony „zestaw strategii”, które są zdecydowanie najczęściej stosowane przez członków gospodarstwa domowego i które są dominujące dla badanego gospodarstwa.

Strategia C2 jest dominującą strategią w 51 ze 120 przebadanych gospodarstw domowych (43%). Jako dominujące strategie radzenia sobie z ograniczeniami – zestawy strategii C2-A2 (lub A2-C2) występują w 47 badanych gospodarstwach (39%). Ale już przy analizie zestawu strategii C2-A2-C1 (i wariantów tego zestawu) widać wyraźnie, że taki mix strategii dominuje w 70 badanych gospodarstwach domowych (58%).

Jeżeli dołożymy do tego ostatnią dominującą strategię działania czyli B2, to zestaw strategii C2-A2-C1-B2 (oraz warianty rozwiązania) jest stosowany w 94 badanych gospodarstwach domowych czyli blisko w 80% próby badawczej.

Tabela 65. Warianty strategii dominujących ogółem oraz liczba gospodarstw domowych realizujących strategię dominującą

liczba badanych gospodarstw domowych = 120				
oznaczenie strategii dominującej*	C2	C2-A2	C2-A2-C1	C2-A2-C1-B2
liczba strategii dominujących	1	2	3	4
% gospodarstw domowych ze strategią	43%	39%	58%	78%
liczba gospodarstw domowych	51	47	70	94

* do analizy 2, 3 i 4 strategii dominujących zliczane były wszystkie warianty kolejności występowania strategii dominujących, czyli w przypadku 2 strategii 2 warianty, 3 strategii – 6 wariantów, 4 strategii – 24 warianty.

Źródło: opracowanie własne.

4.6.2. Dominujące strategie radzenia sobie gospodarstw domowych, cechy społeczne

Gospodarstwa domowe zostały pogrupowane ze względu na cechy społeczne i ekonomiczne, które posłużyły do analizy dominujących strategii.

- 1) Ze względu na cechy społeczne przeprowadzono analizę gospodarstw domowych w podziale na:
 - a. Miejsce zamieszkania badanego gospodarstwa domowego
 - b. Wiek
 - c. Liczbę dzieci w gospodarstwie domowym
 - d. Niepełnosprawność w gospodarstwie domowym
 - e. Płeć respondenta reprezentującego badane gospodarstwo domowe⁸⁵
- 2) Ze względu na cechy ekonomiczne przeanalizowano gospodarstwa domowe w podziale:
 - a. Miesięczne dochody netto gospodarstwa domowego przed pandemią
 - b. Miesięczne dochody netto gospodarstwa domowego po pierwszej fali pandemii.

Miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego

Badaną grupę podzielono pod względem miejsca zamieszkania w celu sprawdzenia czy ten czynnik ma wpływ na realizowane strategie radzenia sobie z ograniczeniami przez wielodzietne gospodarstwa domowe. W przebadanej grupie 70% stanowią miejskie gospodarstwa domowe (łącznie 84 gospodarstwa) a 30% wiejskie gospodarstwa domowe (łącznie 36 przebadanych gospodarstw).

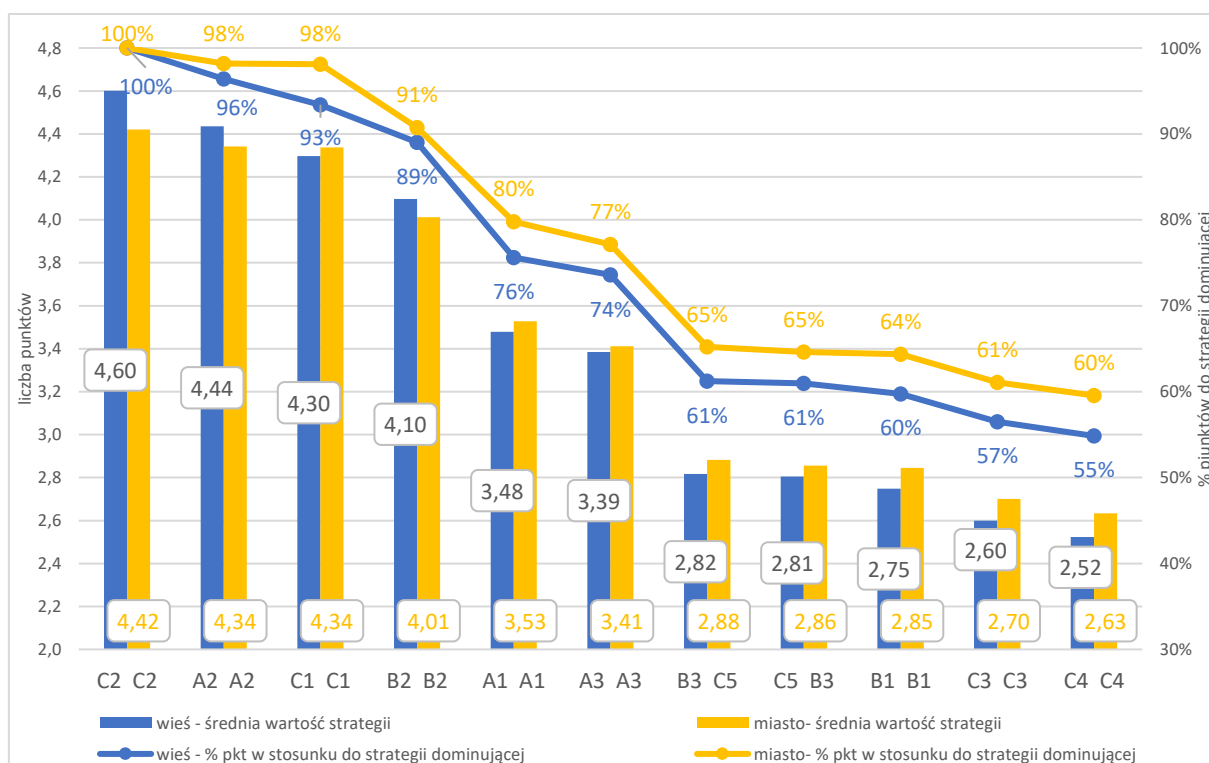
Wśród wielodzietnych gospodarstw domowych mieszkających zarówno na wsi jak i w mieście dominującą strategią jest strategia C2 (ucieczka od rzeczywistości – escape from reality), natomiast najrzadziej stosowana jest strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion). Zatem nie ma zróżnicowania pomiędzy wynikami wielodzietnych gospodarstw domowych w zakresie dominującej strategii i strategii najrzadziej realizowanej ze względu na miejsce zamieszkania.

Na poniżej zaprezentowanym Wykresie 17 zostały przedstawione wartości punktów zdobytych przez poszczególne strategie, które zostały uszeregowane od strategii dominującej do najrzadziej realizowanej przez gospodarstwa domowe zamieszkujące na wsi lub w mieście. Zaprezentowany także został udział procentowy wartości punktowej każdej ze strategii w stosunku do strategii dominującej. Wyniki wskazują na dominację czterech strategii,

⁸⁵ Analizę w tym wymiarze autorka przedstawia jako dodatek do przeprowadzonych badań. Oczywistym jest, że gospodarstwa domowe jako instytucje społeczne nie mają płci. Nie można też przypisać roli głowy gospodarstwa domowego osobie, która była głównym respondentem – nie zostało w tym kierunku postawione żadne pytanie diagnozujące. Natomiast wyniki mogą być inspirujące do dalszych badań i dlatego autorka zdecydowała się na ich przedstawienie.

bowiem kolejna – piąta strategia jest oddalona o co najmniej 20 p.p. od strategii dominującej (24 p.p. dla wiejskich gospodarstw domowych oraz 20 p.p. dla gospodarstw miejskich).

Dane zaprezentowane w formie tabelarycznej znajdują się w Załączniku nr 7.

Wykres 17. Wyniki badań wielodzielnych gospodarstw domowych wg cechy: miejsce zamieszkania, w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej.

Źródło: opracowanie własne

Ze względu na bliskość⁸⁶ wobec siebie 4 strategii dominujących, przeanalizowano w ilu gospodarstwach domowych z wyszczególnionej grupy badawczej powtarza się taki sam „zestaw” strategii dominujących, nawet jeżeli osiągnięte przez poszczególne strategie wartości liczbowe powodują, że różna jest kolejność stosowania strategii przez poszczególne gospodarstwa domowe, natomiast zawsze jest to jedna z 4-rech strategii dominujących.

Ta analiza pokazuje ile gospodarstw domowych z badanej grupy radzi sobie z ograniczeniami wykorzystując te same strategie. Strategie dominujące są wykorzystywane zamiennie bowiem badane gospodarstwa domowe dostosowują swoją strategię działania do rodzaju i zakresu trudności, z którymi sobie radzą.

⁸⁶ Bliskość („odległość”) strategii wobec siebie została zbadana przez udział % wartości osiągniętej przez daną strategię w odniesieniu do strategii dominującej (która może być różna w zależności od badanej cechy społecznej lub ekonomicznej)

W odniesieniu do mieszkańców wsi aż 86% gospodarstw domowych jako dominujący zestaw strategii wskazało C2-A2-C1-B2. To oznacza 31 wiejskich gospodarstw domowych (z przebadanych 36), które postępują się zestawem tych samych 4 strategii dominujących.

Natomiast w odniesieniu do mieszkańców miasta 75% gospodarstw domowych jako dominujący zestaw strategii wskazało tożsamy zestaw C2-A2-C1-B2, co oznacza, że 63 gospodarstwa domowe z przebadanych 84, które mieszkają w mieście - stosują konfigurację wskazanych strategii radząc sobie z ograniczeniami.

Tabela 66. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych skupionych według cechy: miejsce zamieszkania i liczba takich gospodarstw.

miasto - liczba badanych gospodarstw domowych = 84

wieś - liczba badanych gospodarstw domowych = 36

	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś
oznaczenie strategii wygrywającej*	C2	C2	C2-A2	C2-A2	C2-C1-A2	C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2
liczba strategii dominujących	1	1	2	2	3	3	4	4
% gosp. dom. realizujących strateg.	40%	47%	36%	47%	60%	56%	75%	86%
liczba gospodarstw domowych	34	17	30	17	50	20	63	31

* do analizy 2, 3 i 4 strategii dominujących zliczane były wszystkie warianty kolejności występowania strategii dominujących, czyli w przypadku 2 strategii 2 warianty, 3 strategii – 6 wariantów, 4 strategii – 24 warianty.

Źródło: opracowanie własne

Reasumując należy wskazać, że nie występują istotne różnice w zakresie dominujących strategii pomiędzy wsią a miastem. Obie grupy badawcze radząc sobie z problemami realizują w kolejności strategię: C2, A2, C1, B2.

Różnica występuje w sile dominacji głównej strategii radzenia sobie z ograniczeniami. Wśród mieszkańców wsi druga strategia czyli A2 oddalona jest od strategii dominującej o 3,6 p.p., a trzecia czyli C1 o 6,6 p.p. Natomiast wśród mieszkańców miast strategia nr 2 czyli A2 jest oddalona tylko o 1,8 p.p., a strategia nr 3 (C1) jest oddalona o 1,9 p.p. Zatem można wnioskować, że gospodarstwa domowe mieszkające na wsi najczęściej korzystają ze strategii C2 (ucieczka od rzeczywistości „escape from reality”), natomiast gospodarstwa domowe mieszkające w miastach nieomal tak samo często korzystają ze strategii C2 jak ze strategii A2 (unikanie „avoidance”) oraz strategii C1 (zróbmy coś z tym „let’s do something about it”). Ponieważ zarówno strategia C2 jak i A2 zawiera w sobie zachowania nacechowane swego rodzaju „udawanie” lepszego statusu dochodowego gospodarstwa domowego niż to jakie jest w rzeczywistości (tworzeniem pozorów braku problemów) zatem można wnioskować, że miejskie gospodarstwa domowe najczęściej stosują strategię, które koncentrują się na

rozwiązywaniu problemów „wewnątrz” gospodarstwa domowego, dla otoczenia zachowując pozory braku trudności. Jako trzecią miejskie gospodarstwa domowe stosują strategię aktywnego działania w trudnościach – i ta strategia jest oddalona w miastach o niecałe 2 p.p. od strategii dominującej, podczas gdy wśród wiejskich gospodarstw domowych aż o blisko 7 p.p. Zatem można mniemać, że miejskie gospodarstwa domowe prezentują częściej zachowania, które polegają na „walce” z przeciwnościami oraz wykorzystywaniu wszystkich dostępnych możliwości aby przezwyciężyć trudności.

Wiek głównego respondenta badanego gospodarstwa domowego

Autorka poddała analizie wiek respondenta (głównego) jako cechę, według której można podzielić na grupy badane gospodarstwa domowe.

Jak wskazują dane GUS mężczyźni obecnie najczęściej wstępują w związek małżeński „przed trzydziestką” (średnia wieku dla mężczyzn wynosi 29 lat), natomiast średni wiek kobiet zawierających małżeństwo wynosi obecnie około 27 lat (Stańczak, J., Stelmach, K., 2016, s. 2). Z kolejnej strony badania nad różnicą wieku pomiędzy nowożeńcami prowadzone przez Piotra Szukalskiego wskazują, że w Polsce dominująca jest różnica między współmałżonkami rzędu 0—2 lata (Szukalski, 2012, s. 27).

Bazując na wieku respondentów oraz na danych statystycznych dotyczących wieku zawieranych małżeństw oraz różnic wieku między współmałżonkami, dokonano podziału badanych gospodarstw domowych na trzy grupy. Oznacza to podział na gospodarstwa domowe młodych ludzi, gospodarstwa domowe osób w średnim wieku oraz gospodarstwa domowe trzeciej domowe osób starszych.

Wydzielona została grupa badawcza, w której respondent (główny) był w wieku do 35 roku życia (21 respondentów) – te gospodarstwa domowe są traktowane w dysertacji jako gospodarstwa domowe młodych ludzi. Kolejną grupę stanowią gospodarstwa domowe z respondentem (głównym) pomiędzy 36 a 45 rokiem życia (62 respondentów) – gospodarstwa domowe osób w średnim wieku. Wreszcie trzecią grupę tworzą gospodarstwa domowe, w których respondent (główny) jest w wieku od 46 roku życia (32 respondentów) i w niniejszej pracy uznane zostały one za gospodarstwa domowe osób starszych. Należy zaznaczyć, że 5 respondentów odmówiło podania wieku.

W grupie badawczej respondentów (przedstawicieli gospodarstwa domowego) w wieku do 35 lat, traktowanych jako gospodarstwa domowe młodych ludzi, dominującą strategią jest

strategia C2 (ucieczka od rzeczywistości – escape from reality), natomiast najrzadziej stosowana jest strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion).

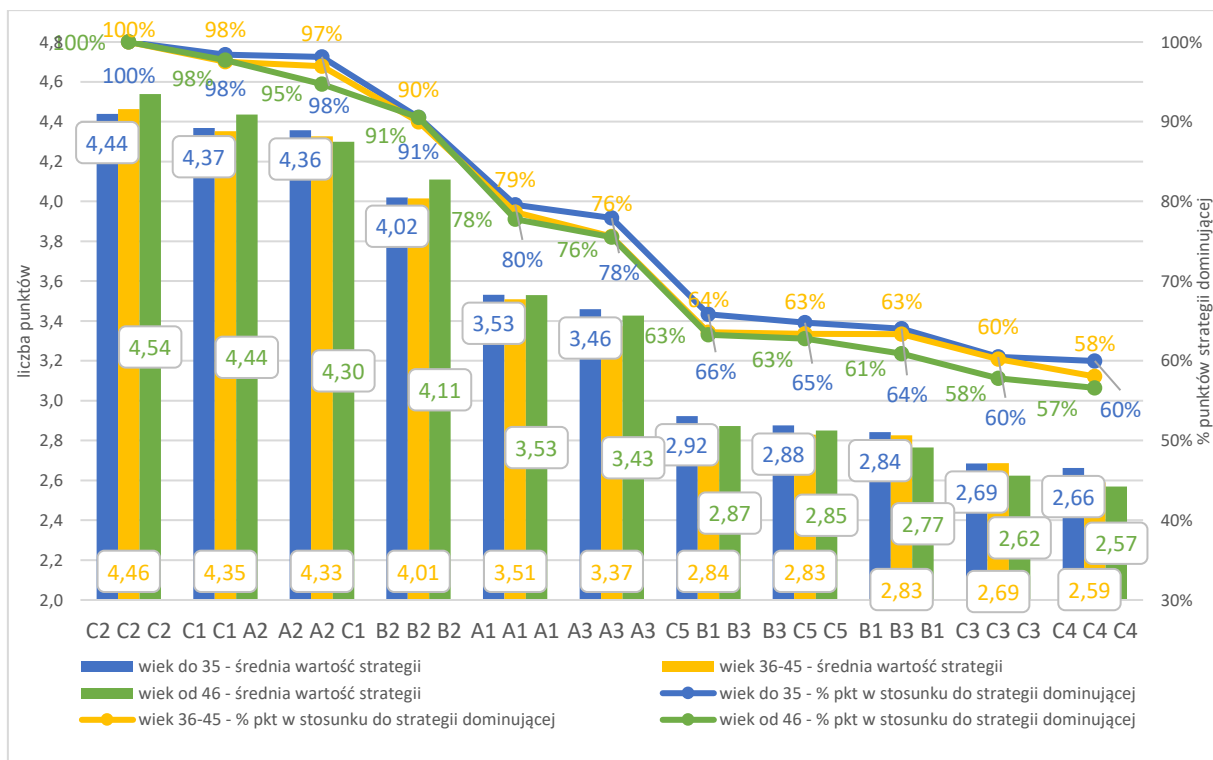
W grupie badawczej respondentów w wieku pomiędzy 36 a 45 rokiem życia, czyli przedstawicieli gospodarstw domowych w średnim wieku, także dominującą strategią jest strategia C2 (Ucieczka od rzeczywistości – escape from reality) a najrzadziej stosowana jest strategia C4 (Intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion).

Również w grupie badawczej respondentów powyżej 46 roku życia, czyli przedstawicieli gospodarstw domowych osób starszych dominującą strategią jest strategia C2 (ucieczka od rzeczywistości – escape from reality) a najrzadziej stosowaną jest strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion).

Na Wykresie 18 zaprezentowanym poniżej, przedstawiono wartości punktów zdobytych przez poszczególne strategie, uszeregowane i zaprezentowane od strategii dominującej do tej najrzadziej realizowanej przez gospodarstwa domowe podzielone ze względu na cechę społeczną - wiek respondenta.

Zaprezentowany został także procent punktów każdej z analizowanych strategii w stosunku do strategii dominującej, a wyniki wskazują na dominację czterech strategii, bowiem kolejna piąta strategia (dla każdej grupy wiekowej jest to strategia A1) jest oddalona o co najmniej 20 p.p. od strategii dominującej. Dla wielodzietnych gospodarstw młodych ludzi (wiek respondenta do 35 lat) strategia A1 osiągnęła wynik 79,6%, dla wielodzietnych gospodarstw w średnim wieku (wiek respondenta 36-45 lat) wynik strategii A1 wyniósł 78,6%, natomiast w grupie wielodzietnych gospodarstw domowych osób starszych (wiek respondenta powyżej 46 lat) wynik strategii A1 był równy 77,8%.

Dane zaprezentowane w formie tabelarycznej znajdują się w Załączniku nr 7.

Wykres 18. Wyniki badań wielodzielnych gospodarstw domowych wg cechy: wiek respondenta, w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej.

Źródło: opracowanie własne.

Ze względu na bliskość⁸⁷ wobec siebie 4 strategii dominujących, zostało przeanalizowane w jak licznej grupie gospodarstw domowych z poszczególnych grup badawczych powtarza się taki sam „zestaw” strategii dominujących, wykorzystywanych zamiennie w zależności od rodzaju trudności jakie napotyka gospodarstwo domowe.

W odniesieniu do respondentów w wieku do 35 lat, w 76% reprezentowanych przez nich gospodarstwach domowych jako dominujący zestaw strategii wskazano C2-C1-A2-B2. W liczbach oznacza to, że 16 gospodarstw z 21 zakwalifikowanych do tej grupy podało taki zestaw strategii jako dominujący.

W grupie respondentów w wieku od 36 do 45 lat, aż 79% reprezentowanych przez nich gospodarstw domowych jako dominujący zestaw strategii wskazało C2-C1-A2-B2. Oznacza to, że 49 gospodarstw z 62 wskazało na taki zestaw strategii jako kluczowe strategie radzenia sobie z ograniczeniami.

⁸⁷ Por. Przypis nr 86

Natomiast w odniesieniu do respondentów w wieku od 46 lat, wynik był jeszcze wyższy, bowiem aż 81% reprezentowanych przez nich gospodarstw domowych jako dominujący zestaw strategii wskazało C2-A2-C1-B2. Podany zestaw strategii został wskazany jako dominujący przez 26 gospodarstw domowych spośród 32 gospodarstw, które przynależą do tej grupy. Warto zwrócić uwagę, że chociaż „zestaw” dominujących strategii jest ten sam, to w tej grupie drugą dominującą strategią jest strategia A2. Szczegółowe zestawienie danych przedstawia Tabela 67.

Tabela 67. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych gospodarstwach domowych skupionych według cechy: wiek respondenta i liczba takich gospodarstw

wiek respondenta od 46 lat - liczba badanych gospodarstw domowych = 32

wiek respondenta 36 - 45 lat - liczba badanych gospodarstw domowych = 62

wiek respondenta do 35 lat - liczba badanych gospodarstw domowych = 21

	wiek <35 lat	36<wiek> 45	wiek >46	wiek <35 lat	36<wiek> 45	wiek >46	wiek <35 lat	36<wiek> 45	wiek >46	wiek <35 lat	36<wiek> 45	wiek >46
oznaczenie strategii wygrywającej*	C2	C2	C2	C1-C2	C2-C1	C2-A2	C2-C1-A2	C2-C1-A2	C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2
liczba strategii dominujących	1	1	1	2	2	2	3	3	3	4	4	4
% gosp. dom. realizujących strateg.	29%	45%	50%	33%	32%	47%	57%	63%	53%	76%	79%	81%
liczba gospodarstw domowych	6	28	16	7	20	15	12	39	17	16	49	26

* do analizy 2, 3 i 4 strategii dominujących zliczane były wszystkie warianty kolejności występowania strategii dominujących, czyli w przypadku 2 strategii 2 warianty, 3 strategii – 6 wariantów, 4 strategii – 24 warianty.

Źródło: opracowanie własne

Podsumowując wyniki analizy strategii radzenia sobie z ograniczeniami ze względu na wiek respondenta, należy zauważyć, że w obu młodszych grupach wiekowych czyli do 45 roku życia dominujące strategie to w kolejności C2-C1-A2-B2. Średnia wartość punktów procentowych w relacji do strategii dominującej uzyskanych przez strategię B2 w obu grupach wiekowych jest zbliżona – strategia B2 w grupie do 35 lat uzyskała wynik 9,5 p.p. poniżej strategii dominującej, natomiast w grupie wiekowej respondentów 36-45 lat strategia B2 uzyskała wynik 10 p.p. poniżej strategii dominującej. W grupie wiekowej respondentów do 45 roku życia kolejne dwie strategie czyli C1 oraz A2 są w zbliżonej odległości od strategii dominującej – w grupie do 35 lat strategia C1 uzyskała wynik 1,6 p.p. poniżej strategii dominującej a strategia A2 uzyskała wyniki 1,9 p.p. poniżej strategii dominującej. Z kolei w grupie 36-45 strategia C1 zrealizowała wynik 2,5 p.p. poniżej strategii dominującej a strategia A2 uzyskała wyniki 3 p.p. poniżej strategii dominującej. Można zatem interpretować, że respondenci wybierają przede wszystkim strategię C2, a jeżeli nie jest realizowana strategia dominująca to gospodarstwa domowe wymiennie realizują strategię C1 lub A2.

Inaczej wygląda strategia działania w grupie powyżej 46 roku życia. Ta grupa badawcza jako strategię dominującą wskazała co prawda także strategię C2, ale niezwykle blisko niej znajduje się kolejna strategia działania A2 (wynik 2,3 p.p. poniżej strategii dominującej). Kolejna strategia C1 jest już oddalona o 5,3 p.p. poniżej strategii dominującej, ostatnia B2 aż o 9,5 p.p. od poziomu strategii dominującej. Zatem można wnioskować, że to strategia A2 jest wymiennie realizowana przez gospodarstwa domowe w obliczu trudności. Charakterystycznym jest, że obie strategie zarówno C2 jak i A2 to strategie, w których działania są ukierunkowane w znaczącym stopniu na ukrycie przed otoczeniem problemów i trudności.

Liczba dzieci w analizowanych gospodarstwach domowych

Badaną grupę podzielono pod względem kolejnej cechy społecznej jaką jest liczba dzieci w gospodarstwie domowym.

Na pytanie o liczbę dzieci w gospodarstwie domowym odpowiedziało 112 respondentów. W tej grupie w skład 64 gospodarstw domowych (57%) wchodziła trójka dzieci. Z czwórką dzieci do badania przystąpiło 28 gospodarstw domowych (25%), natomiast 18% (20 gospodarstw) badanej grupy prowadziło gospodarstwa domowe, w których było 5-cioro, 6-cioro lub 7-mioro dzieci. Ze względu na liczebność grupy badawczej ostatecznie wyłoniono 3 grupy gospodarstw domowych to jest z trójką dzieci, z czwórką dzieci oraz z piątką i większą liczbą dzieci w gospodarstwie domowym.

Dla wielodzietnych gospodarstw domowych z trójką dzieci, dominującą strategią jest strategia C2 (ucieczka od rzeczywistości – escape from reality), natomiast najrzadziej stosowana jest strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion).

Takie same wyniki zostały uzyskane w grupie badawczej gospodarstw domowych z czwórką dzieci - dominującą strategią jest strategia C2 (ucieczka od rzeczywistości – escape from reality), najrzadziej stosowaną jest strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion).

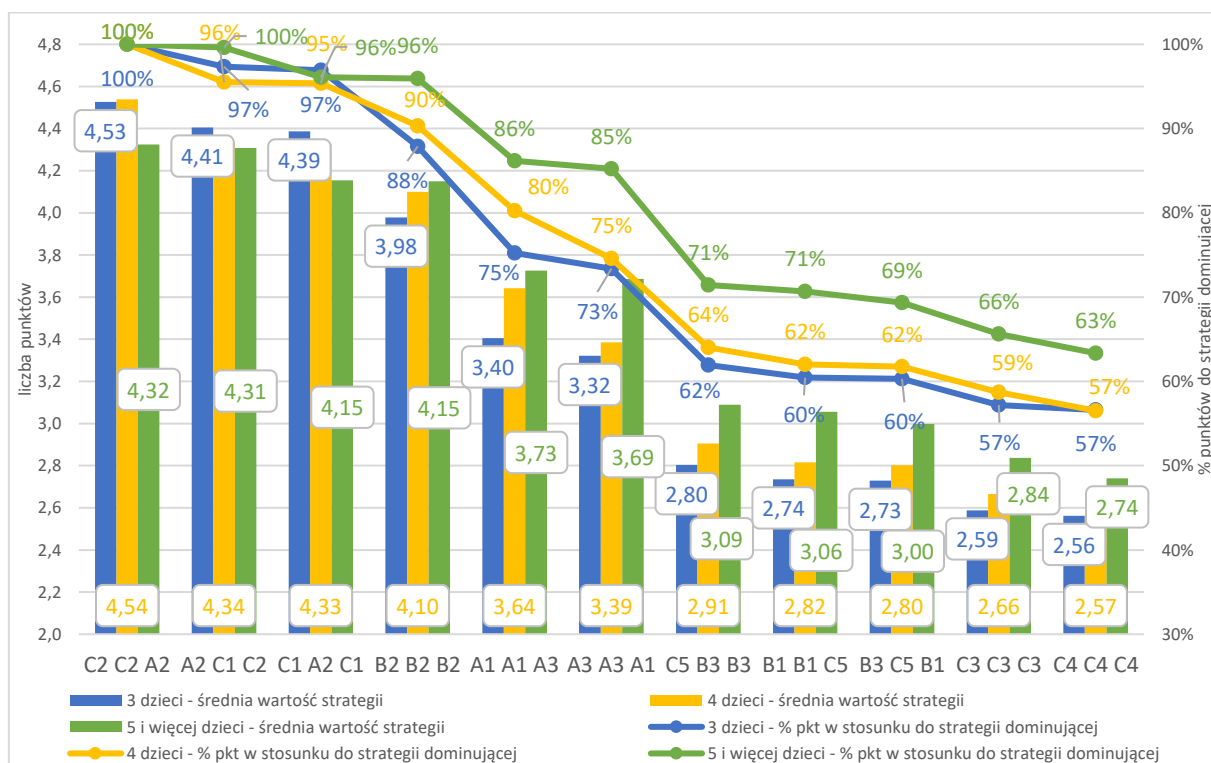
Inne wyniki zostały uzyskane w grupie gospodarstw domowych z piątką, szóstką lub siódmką dzieci – w tej grupie dominującą strategią jest strategia A2 (unikanie – avoidance) ale analogicznie do wcześniej wskazanych wyników najrzadziej stosowaną jest strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion).

Na Wykresie 19 zostały przedstawione wartości punktów zdobyte przez poszczególne strategie, które zostały zaprezentowane i uszeregowane od strategii dominującej do tej

najbardziej realizowanej w podziale na gospodarstwa domowe z trójką dzieci, czwórką dzieci oraz piątką lub większą liczbą dzieci.

Na omawianym Wykresie 19 zostały zaprezentowane również wyniki w zakresie odległości procentowej każdej ze strategii w odniesieniu do strategii dominującej. Wyniki wskazują na dominację 4 strategii, bowiem kolejna piąta strategia w każdej z grup badawczych osiągnęła wyniki o co najmniej 20 p.p. niższe od strategii dominującej.

Dane zaprezentowane w formie tabelarycznej znajdują się w Załączniku nr 7.

Wykres 19. Wyniki badań dla gospodarstw domowych wg cechy: liczba dzieci w gospodarstwie domowym, w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej.

Źródło: opracowanie własne

Ze względu na bliskość⁸⁸ wobec siebie 4 strategii dominujących, zostało przeanalizowane w jak licznej grupie gospodarstwach domowych w poszczególnych grupach badawczych powtarza się taki sam „zestaw” strategii dominujących, wykorzystywanych zamiennie w zależności od rodzaju trudności jakie napotyka gospodarstwo domowe. W odniesieniu do gospodarstw domowych z trójką dzieci – 88% jako dominujący zestaw strategii wskazało C2-

⁸⁸ Por. Przypis nr 86

A2-C1-B2. Oznacza to, że spośród 64 gospodarstw domowych, które należą do tej grupy 56 podało taki zestaw strategii jako dominujący.

W odniesieniu do gospodarstw domowych z czwórką dzieci – 75% jako dominujący zestaw strategii wskazało C2-C1-A2-B2. W badaniu uczestniczyło 28 gospodarstw domowych z czwórką dzieci, spośród nich 21 gospodarstw wskazało powyższy zestaw strategii jako dominujący.

Inaczej ułożyły się strategie dominujące w gospodarstwach domowych z piątką, szóstką lub siódmką dzieci – w tej grupie 65% gospodarstw domowych jako dominujący zestaw strategii wskazało zestaw A2-C2-C1-B2, co w wartościach liczbowych oznacza, że w grupie 20-tu gospodarstw domowych poddanych badaniu 13 gospodarstw wskazało na powyższy zestaw strategii jako strategie dominujące.

Tabela 68. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych skupionych według cechy: liczba dzieci w gospodarstwie domowych i liczba takich gospodarstw

3 dzieci - liczba badanych gospodarstw domowych = 64

4 dzieci - liczba badanych gospodarstw domowych = 28

5 i więcej dzieci - liczba badanych gospodarstw domowych = 20

	3 dzieci	4 dzieci	5 i więcej	3 dzieci	4 dzieci	5 i więcej	3 dzieci	4 dzieci	5 i więcej	3 dzieci	4 dzieci	5 i więcej
oznaczenie strategii wygrywającej*	C2	C2	A2	C2-A2	C2-C1	C2-A2	C2-C1-A2	C2-C1-A2	C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2
liczba strategii dominujących	1	1	1	2	2	2	3	3	3	4	4	4
% gosp_dom. realizujących strateg.	50%	36%	40%	53%	25%	30%	77%	43%	40%	88%	75%	65%
liczba gospodarstw domowych	32	10	8	34	7	6	49	12	8	56	21	13

* do analizy 2, 3 i 4 strategii dominujących zliczane były wszystkie warianty kolejności występowania strategii dominujących, czyli w przypadku 2 strategii 2 warianty, 3 strategii – 6 wariantów, 4 strategii – 24 warianty.

Źródło: opracowanie własne

Analizując otrzymane wyniki można zauważyć, że w gospodarstwach domowych z trójką lub czwórką dzieci strategią dominującą jest C2, natomiast w gospodarstwach domowych z większą ilością dzieci strategią dominującą jest strategia A2, zaś strategia C2 spada na drugie miejsce. Warto jednak zwrócić uwagę, że wśród gospodarstw domowych z najliczniejszą gromadką dzieci, strategia C2 jest oddalona od strategii dominującej tylko o 0,4 p.p. Zatem można powiedzieć, że także w gospodarstwach domowych z piątką, szóstką lub siódmką dzieci bardzo często jako strategia główna realizowana jest zamiennie strategia C2.

Autorka jednakże chce uwypuklić fakt, że wśród gospodarstw domowych najliczniejszych pod względem potomków wygrała strategia A2 – a jest to strategia nakierowana przede wszystkim na ukrywanie przed otoczeniem problemów i stwarzaniem pozorów funkcjonowania bez kryzysów. Intuicyjnie spodziewać się należy, że właśnie te najliczniejsze gospodarstwa

doświadczają największych trudności w radzeniu sobie szczególnie z ograniczeniami finansowymi. Zatem może to być odpowiedź tych gospodarstw domowych na obecnie obowiązującą „modę” posiadania 1 lub 2 dzieci (taki status posiada ponad 85% wszystkich rodzin w Polsce). Wielodzietność nadal traktowana jest jako swoiste "zjawisko" w naszym społeczeństwie, zatem zrozumiałe jest, że gospodarstwa domowe z większą liczbą dzieci podejmują starania w celu ukrycia dotyczących ich kryzysów, trudności i problemów.

Podkreślenia wymaga jeszcze szczególna bliskość względem siebie strategii, które zajmują drugie i trzecie miejsce w hierarchii, w odniesieniu do gospodarstw domowych z trójką oraz czwórką dzieci.

Gospodarstwa domowe z trójką dzieci jako drugą realizują strategię A2, która jest oddalona o 2,7 p.p. od strategii głównej. Jako trzecią realizują strategię C1 – oddaloną o 3,1 p.p. od dominującej strategii. Zatem te dwie strategie po pierwsze różnią się między sobą tylko 0,4p.p. do strategii głównej a po drugie są bardzo podobnie oddalone od dominującego sposobu radzenia sobie z ograniczeniami (około 3 p.p.).

Podobnie ma się rzecz z gospodarstwami domowymi z czwórką dzieci. Jako drugą realizują strategię C1 (zróbnmy coś z tym – let's do something about it), która jest oddalona o 4,5 p.p. od strategii głównej. Jako trzecią realizują strategię A2 (unikanie – avoidance) oddaloną o 3,6 p.p. od dominującej. Obie strategie są oddalone od siebie o 0,1 p.p.

Zatem można wnioskować, że przede wszystkim gospodarstwa wielodzietne z mniejszą liczbą dzieci (trójką lub czwórką) skupiają się na realizowaniu strategii C2, która ma w sobie założenie o wypełnianiu specjalnej misji i powołania. Jest to także strategia zaprzeczania rzeczywistym rozmiarom trudności ale także strategia pełna nadziei i wiary w siły członków gospodarstwa domowego i możliwości dokonania realnej zmiany w życiu.

Wyniki pokazują, że w sytuacji kiedy gospodarstwa domowe z trójką lub czwórką zaczyna realizować strategię drugą lub trzecią, to bardzo często stosują te strategie zamiennie. Czyli albo działają na rzecz jeszcze większego ukrycia przed otoczeniem trudności, które napotkali (strategia A2) albo zaczynają aktywnie oddziaływać na sytuację, próbując ją zmienić (strategia C1).

Natomiast w gospodarstwach domowych z 5, 6 lub 7ką dzieci inny jest schemat zamienności realizowanych strategii. Wygrywa strategia A2, która bardzo często realizowana jest zamiennie ze strategią C2 (odległość 0,4 p.p.). Jak już to zostało wspomniane powyżej obie strategie mają w sobie pierwiastek ukrywania trudności. Jeżeli ten zestaw strategii zawodzi,

wielodzietne gospodarstwa domowe realizują strategię C1 lub B2 – (odległość względem siebie o 0,1 p.p. – a względem strategii głównej odpowiednio - 3,9 p.p. oraz 4 p.p.). Strategia C1 to strategia aktywnego oddziaływania na trudności i rozwiązywania napotkanych problemów. Natomiast strategia B2 (pozytywnej adaptacji – positive adaptation) to strategia polegająca na pozytywnym nastawieniu do trudności, których doświadcza gospodarstwo domowe. Często gospodarstwa w tej strategii są zgromadzone w Kościele lub innych społecznych organizacjach i wierzą w wartości niematerialne. Otwarcie komunikują swoje trudności i nastawieni są na korzystanie z pomocy innych ludzi - szczególnie członków rodziny. W ocenie autorki warto też zwrócić uwagę na brak powtórzenia „kolejności” stosowanych strategii radzenia sobie z ograniczeniami w każdej z badanych grup. W gospodarstwach domowych z trójką dzieci zestaw dominujących strategii to C2-A2-C1-B2. W drugiej grupie czyli gospodarstwach domowych czyli z czwórką dzieci układ dominujących strategii wygląda następująco: C2-C1-A2-B2. W ostatniej grupie czyli w gospodarstwach domowych z piątką i większą liczbą dzieci układ dominujących strategii to A2-C2-C1-B2.

Osoby z niepełnosprawnością jako członkowie badanych gospodarstw domowych

Kolejnym krokiem w prowadzonych analizach był podział badanej grupy ze względu na to, czy w gospodarstwie domowym znajduje się osoba z niepełnosprawnością czy też takiej osoby nie ma. W przebadanej grupie tylko w 8 gospodarstwach domowych (7% grupy badawczej) żyła osoba z niepełnosprawnością. Natomiast wyniki strategii dominującej dla tak wydzielonej grupy gospodarstw domowych są na tyle ciekawe, że w ocenie autorki należy przeanalizować zgromadzone dane z użyciem tego faktora.

Poniżej na Wykresie 20 zostały przedstawione uzyskane wartości punkowe przez poszczególne strategie, które zostały uszeregowane i zaprezentowane od strategii dominującej do tej najrzadziej realizowanej przez gospodarstwa domowe, które zostały zgrupowane ze względu na cechę społeczną jaką jest niepełnosprawność w gospodarstwie domowym.

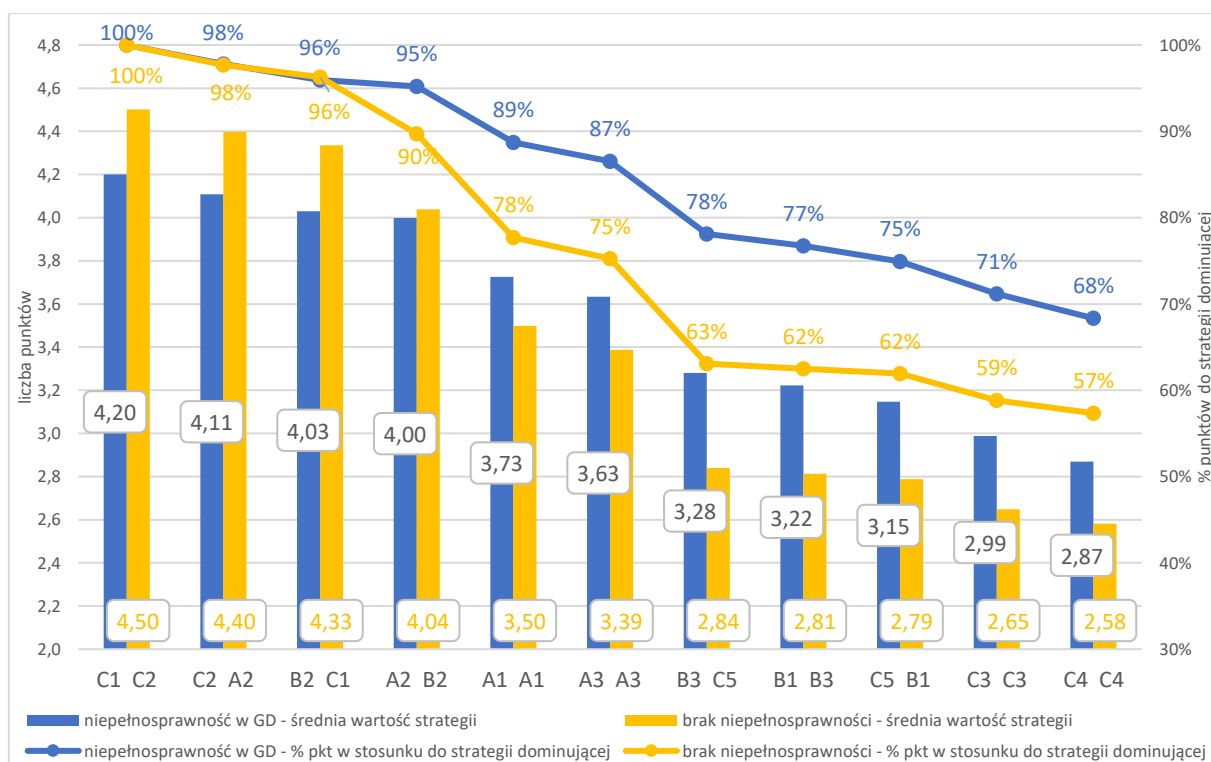
W grupie badawczej gospodarstw domowych z osobą z niepełnosprawnością, dominującą strategią jest strategia C1 (zróbmy coś z tym – let's do something about it), natomiast najrzadziej stosowana jest strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion).

Natomiast w grupie badawczej gospodarstw domowych, w których nie ma osoby z niepełnosprawnością dominującą strategią jest strategia C2 (ucieczka od rzeczywistości –

escape from reality). Powtarza się wynik najrzadziej stosowanej strategii w postaci strategii C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion).

Zaprezentowany na Wykresie 20 został także udział procentowy wartości uzyskanych punktów każdej ze strategii w stosunku do strategii dominującej, a wyniki wskazują na dominację czterech strategii. Warto odnotować, że w gospodarstwach domowych z niepełnosprawnością czwarta strategia jest oddalona o niecałe 5 p.p. od strategii dominującej, co powinniśmy interpretować w taki sposób, że to cztery pierwsze strategie są stosowane zamiennie i raczej należałoby analizować sposób radzenia sobie z ograniczeniami jako wypadkową mix'u tych czterech strategii niż jako wskazanie zachowań wynikających z realizacji zwycięskiej strategii radzenia sobie z ograniczeniami. Inaczej sprawa wygląda w gospodarstwach domowych bez niepełnosprawności, tam „odcięcie” pierwszych czterech strategii jest zdecydowanie bardziej widoczne. Kolejna piąta strategia jest oddalona o ponad 22% od strategii dominującej.

Dane zaprezentowane w formie tabelarycznej znajdują się w Załączniku nr 7.

Wykres 20. Wyniki badań dla gospodarstw domowych wg cechy: występująca niepełnosprawność w gospodarstwie, w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej

Źródło: opracowanie własne.

Ze względu na bliskość⁸⁹ wobec siebie czterech strategii dominujących, zostało przeanalizowane w jak licznej grupie gospodarstwach domowych powtarza się taki sam „zestaw” strategii dominujących, wykorzystywanych zamiennie w zależności od rodzaju trudności jakie napotyka gospodarstwo domowe.

W odniesieniu do gospodarstw domowych z osobą z niepełnosprawnością 75% gospodarstw przynależących do tej grupy, jako dominujący zestaw strategii wskazało C1-C2-B2-A2. Grupa badawcza obejmowała 8 gospodarstw domowych, spośród nich aż 6 wskazało na powyższy zestaw strategii jako główne strategie radzenia sobie z ograniczeniami.

Podobnie wysoki udział gospodarstw domowych z tym samym zestawem strategii dominujących występuje wśród gospodarstw domowych bez osób z niepełnosprawnością. Aż 79% gospodarstw domowych jako dominujący zestaw strategii wskazało C2-A2-C1-B2. Taki zestaw dominujących strategii wystąpił w 88 gospodarstwach domowych, spośród 112 należących do tej grupy badawczej.

Tabela 69. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych gospodarstwach domowych skupionych według cechy: występująca niepełnosprawność w gospodarstwie domowym i liczba takich gospodarstw

liczba gospodarstw domowych z niepełnosprawnością = 8

liczba gospodarstw domowych bez niepełnosprawności = 112

	osoba niepełnosprawna	bez osoby niepełn.	osoba niepełnosprawna	bez osoby niepełn.	osoba niepełnosprawna	bez osoby niepełn.	osoba niepełnosprawna	bez osoby niepełn.
oznaczenie strategii wygrywającej*	C1	C2	C1-C2	C2-A2	C2-C1-B2	C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2
liczba strategii dominujących	1	1	2	2	3	3	4	4
% gosp_dom. realizujących strateg.	38%	19%	25%	41%	13%	59%	75%	79%
liczba gospodarstw domowych	3	21	2	46	1	66	6	88

* do analizy 2, 3 i 4 strategii dominujących zliczane były wszystkie warianty kolejności występowania strategii dominujących, czyli w przypadku 2 strategii 2 warianty, 3 strategii – 6 wariantów, 4 strategii – 24 warianty.

Źródło: opracowanie własne.

Analizując wyniki badań gospodarstw domowych ze względu na cechę społeczną występowanie niepełnosprawności w gospodarstwie domowym zauważamy, że dominującą strategią wśród gospodarstw, których członkiem jest osoba z niepełnosprawnością jest strategia C1 i to w sposób wyraźny dominująca nad kolejną strategią. Jest to strategia „zróbmy coś z tym – let’s do something about it” czyli strategia, w której dominuje działanie, aktywne

⁸⁹ Por. Przypis nr 86

radzenie sobie z trudnościami, szukanie dróg rozwiązań, próbowanie wielu rodzajów aktywności byleby tylko poradzić sobie z kryzysami i przeciwnościami. To jest również strategia, w której członkowie gospodarstw domowych wychodzą niejako „na zewnątrz” – nie ukrywają swoich trudności (choć także nadmiernie ich nie podkreślają) – spotykają się z ludźmi, aktywnie uczestniczą w życiu lokalnej społeczności, są otwarci na współpracę i współdziałanie.

Kolejna strategia, którą stosują te gospodarstwa to strategia C2 oddalona o 2,2 p.p. od strategii dominującej. Kolejne dwie - blisko położone siebie - to strategia B2 (oddalona 4,1 p.p.) oraz A2 (oddalona 4,8 p.p.). Zatem dominują strategie z grupy powstrzymywania (defensive strategies), co może być rozpoznane jako dominujący sposób radzenia sobie takich gospodarstw domowych z problemami i trudnościami.

Jednocześnie wartym zauważenia jest fakt, że w grupie gospodarstw domowych z osobami z niepełnosprawnością strategia A2 czyli strategia unikania (avoidance) polegająca na ukrywaniu przed otoczeniem trudności i problemów na jakie napotkali członkowie gospodarstwa domowego jest najrzadziej realizowana (wśród 4 strategii dominujących). Jest to jedyny taki wynik ze wszystkich przeprowadzonych analiz. Autorka w oparciu o intuicję wskazuje na przyczynę pozycjonowania strategii A2 jako najrzadziej realizowanej spośród 4 strategii dominujących. Ze względu na to, że ta strategia jest nastawiona na ukrywanie przed otoczeniem trudności, z którymi borykają się gospodarstwa domowe, ukrycia swojej kruchości (fragility) i podatności na kryzysy, to przy występowaniu niepełnosprawności jest to najczęściej z przyczyn obiektywnych niemożliwe do ukrycia.

Warto także podkreślić stosunkowo niewielką odległość względem siebie czterech strategii dominujących (choć zwycięska jest najdalej oddalona) a także trzech kolejnych względem zwycięskiej strategii. To pokazuje, że gospodarstwa domowe z niepełnosprawnością radząc sobie z ograniczeniami bardzo często realizują zachowania, które są mixem zachowań z tych czterech strategii dominujących.

Natomiast gospodarstwa domowe, w których nie ma osób z niepełnosprawnością jako główną strategię wskazali strategię C2 (ucieczka od rzeczywistości – escape from reality), następnie strategię A2 (unikanie – avoidance). Zatem przede wszystkim realizują strategie mające na celu ukrycie przed otoczeniem trudności i problemów, z którymi się mierzą. Dopiero na trzecim miejscu znalazła się strategia C1 (zróbmy coś z tym – let’s do something about it), która

zakłada aktywne oddziaływanie, mierzenie się z trudnościami i szukanie dróg rozwiązań dla problemów.

Płeć respondenta (głównego) badanych gospodarstwach domowych

Poniżej przedstawiona została analiza wyników strategii dominującej ze względu na płeć respondenta (głównego) wypełniającego ankietę. Niestety nie można postawić znaku równości pomiędzy głównym respondentem a „głową” gospodarstwa domowego. Z kolejnej strony nie można też mówić o „płci” gospodarstwa domowego. Przygotowując badanie autorka świadomie odstąpiła od pytania wprost kto jest głową rodziny obawiając się, że deklaratywne odpowiedzi nie będą odpowiadały prawdzie, ze względu na stale funkcjonujący w społeczeństwie stereotyp mężczyzny w roli głowy rodziny (Arcimowicz, 2003, s. 28-34; Goldberg, 2000, s. 13; Olejniczak, 2018, s. 110-111).

Wyniki w zakresie strategii dominującej w zależności od tego czy głównym respondentem była kobieta czy też mężczyzna są na tyle interesujące (w ocenie autorki), że została podjęta decyzja o ich zaprezentowaniu. Wskazują one na różne strategie/ sposoby mierzenia się z trudnościami w zależności od tego czy pokonywanie trudności opisywane jest przez kobietę czy też przez mężczyznę.

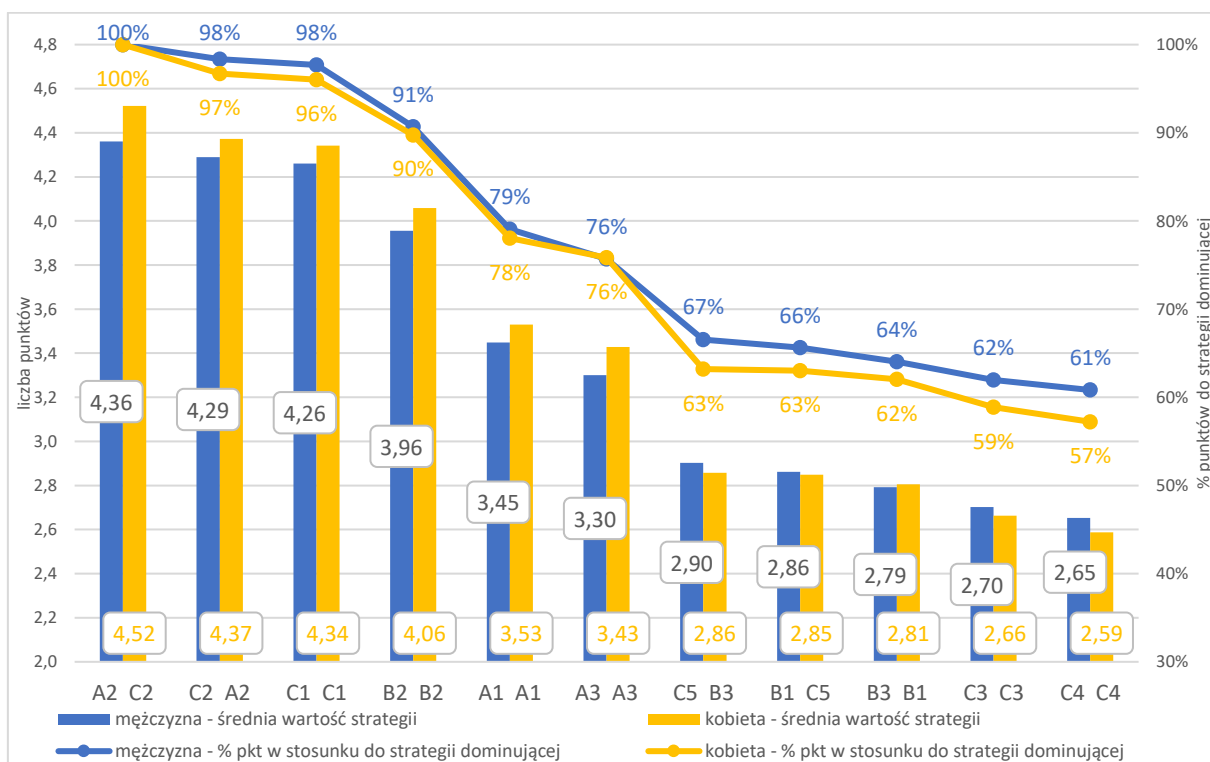
Badaną grupę podzielono ze względu na płeć respondenta. Grupa respondentów - mężczyzn liczyła 24 osoby, natomiast grupę kobiet stanowiło 96 respondentek.

W grupie badawczej, w której respondentem był mężczyzna, dominującą strategią jest strategia A2 (unikanie- avoidance), natomiast najrzadziej stosowana jest strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion). Tymczasem w grupie badawczej, w której respondentem była kobieta dominującą strategią jest strategia C2 (ucieczka od rzeczywistości – escape from reality). Nie ma natomiast zróżnicowania w zakresie najrzadziej stosowanej strategii i jest nią także strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion).

Na poniżej zaprezentowanym Wykresie 21 zostały przedstawione wartości punktów zdobyte przez poszczególne strategie, które zostały uszeregowane od strategii dominującej do tej najrzadziej realizowanej w podziale na gospodarstwa domowe, w którym głównym respondentem był mężczyzna lub kobieta.

Zaprezentowany został także procent punktów każdej ze strategii w stosunku do strategii dominującej. Wyniki wskazują na dominację 4 strategii, w obu grupach badawczych kolejna piąta strategia jest oddalona o ponad 20 p.p. od strategii dominującej.

Dane zaprezentowane w formie tabelarycznej znajdują się w Załączniku nr 7.

Wykres 21. Wyniki badań dla gospodarstw domowych wg cechy: płeć respondenta (głównego) w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej

Źródło: opracowanie własne

W tabeli poniżej zaprezentowane zostało zestawienie zbiorcze dominujących 4 strategii. Ze względu na bliskość względem siebie⁹⁰ strategii dominujących, przeanalizowano w jak licznej grupie gospodarstwach domowych powtarza się taki sam „zestaw” strategii dominujących, wykorzystywanych zamiennie przez członków gospodarstwa domowego.

W odniesieniu do respondentów mężczyzn 83% reprezentowanych przez nich gospodarstw domowych jako dominujący zestaw strategii wskazało A2-C2-C1-B2. Badana grupa liczyła 24 respondentów, z czego 20 gospodarstw domowych wskazało zestaw strategii wskazany powyżej jako strategię dominującą.

Natomiast w odniesieniu do respondentów kobiet 77% reprezentowanych przez nie gospodarstw domowych jako dominujący zestaw strategii wskazało C2-A2-C1-B2. Grupa badawcza obejmowała łącznie 96 gospodarstw domowych, z których 74 wskazały opisany zestaw strategii jako dominujący.

⁹⁰ Por. Przypis nr 86 **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**

Tabela 70. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych gospodarstwach domowych skupionych według cechy: płeć głównego respondenta i liczba takich gospodarstw

liczba gospodarstw domowych - respondent mężczyzna = 24

liczba gospodarstw domowych - respondent kobieta = 96

	mężczyz.	kobieta	mężczyz.	kobieta	mężczyz.	kobieta	mężczyz.	kobieta
oznaczenie strategii wygrywającej*	A2	C2	C2-A2	C2-A2	C2-C1-A2	C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2
liczba strategii dominujących	1	1	2	2	3	3	4	4
% gosp_dom. realizujących strateg.	50%	46%	38%	40%	63%	57%	83%	77%
liczba gospodarstw domowych	12	44	9	38	15	55	20	74

* do analizy 2, 3 i 4 strategii dominujących zliczane były wszystkie warianty kolejności występowania strategii dominujących, czyli w przypadku 2 strategii 2 warianty, 3 strategii – 6 wariantów, 4 strategii – 24 warianty.

Źródło: opracowanie własne

Podsumowując analizę doboru strategii radzenia sobie z ograniczeniami w zależności od tego czy respondentem głównym był mężczyzna czy kobieta, warto zauważyć, że w grupie mężczyzn dominującą strategią jest strategia A2 zaś wśród kobiet C2. W grupie mężczyzn odległość kolejnej strategii od strategii dominującej – a jest to strategia C2 jest niewielka wynosi 1,6 p.p. Większe oddalenie ma druga strategia w grupie kobiet, jest to właśnie strategia A2 ale jest oddalona od strategii głównej już o 3,3 p.p.

Zwycięska strategia A2 (strategia unikania - avoidance) wśród mężczyzn, wskazuje na podejmowanie działań, charakterystycznych dla tej strategii czyli ukrycie trudności i problemów, nie przyznawanie się szerszej społeczności do przeciwieństw z jakim boryka się gospodarstwo domowe, wyższego poziomu wiary w samoskuteczność w zakresie dokonania zmian w życiu. Jest to zbieżne z wynikami badań, w wyniku których potwierdzono, że mężczyźni cechują się wyższym poziomem samoskuteczności, w zdecydowanie większym stopniu preferując styl radzenia sobie z trudnościami oparty na realizacji zadań. Natomiast kobiety wykazują wyższą skłonność do poszukiwania wsparcia społecznego w obliczu zmagania się z problemami (Byra, 2011, s 127). Analogicznymi rodzajami zachowań nacechowana jest strategia C2, bowiem osoby ją realizujące z jednej strony nie okazują na zewnątrz trudności i problemów, z którymi się borykają – ale z drugiej mają poczucie specjalnej „misji” życiowej do zrealizowania, uwypuklając korzyści i dobre strony sytuacji a jednocześnie umniejszając skutki i trudności i zaprzeczając sytuacji, w której znalazło się gospodarstwo

domowe. Dzieli się na zewnątrz z otoczeniem swoimi przekonaniem w ten sposób poszukując dla nich potwierdzenia swojej drogi życiowej.

4.6.3. Dominujące strategie radzenia sobie gospodarstw domowych, cechy ekonomiczne

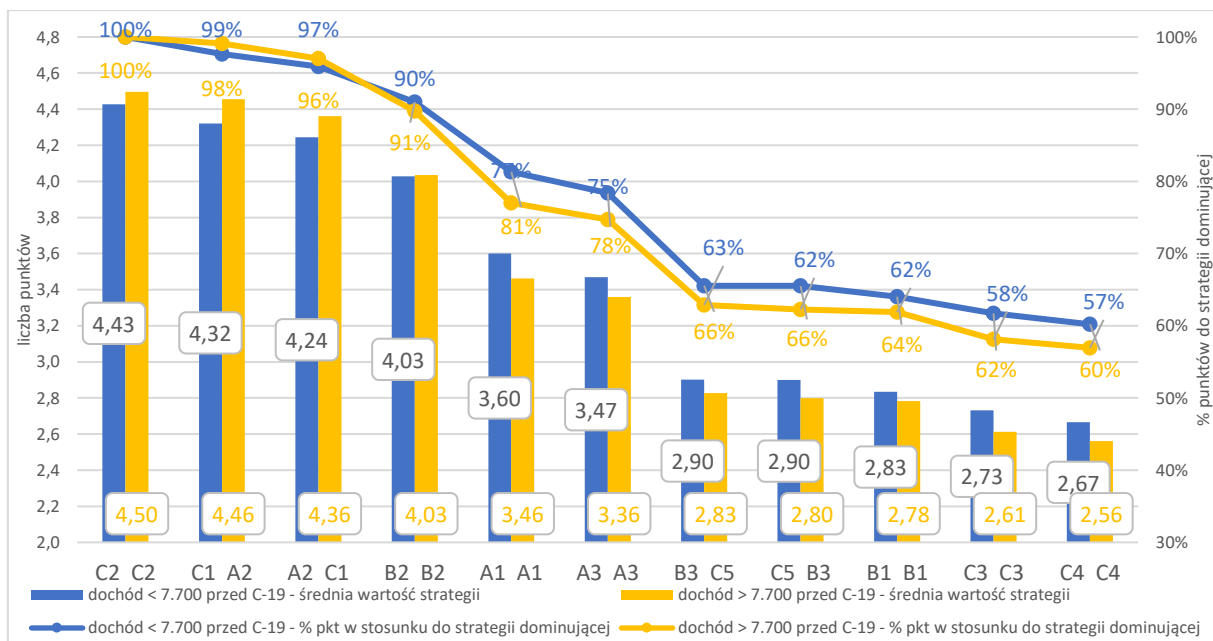
Poziom dochodów miesięcznych netto gospodarstwa domowego w okresie przed pandemią

Spośród 120 przebadanych gospodarstw domowych 110 gospodarstw udzieliło odpowiedzi na pytanie o łączny poziom dochodów netto wszystkich członków gospodarstwa domowego w okresie przed pandemią. Wśród 110 gospodarstw, które odpowiedziały na pytanie, 47 gospodarstw domowych dysponowało dochodami miesięcznymi poniżej kwoty 7.700,- zł netto (43% badanych), natomiast 63 gospodarstwa domowe dysponowały miesięcznymi dochodami powyżej kwoty 7.700,- zł netto (57% badanej grupy).

W grupie gospodarstw domowych, których miesięczne dochody przed pandemią były poniżej kwoty 7.700,- netto strategią dominującą jest strategia C2 (ucieczka od rzeczywistości – escape from reality), natomiast najrzadziej stosowana jest strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion). Również w grupie badawczej gospodarstw domowych z miesięcznym dochodem przed pandemią powyżej kwoty 7.700,- zł dominującą strategią jest strategia C2 (ucieczka od rzeczywistości – escape from reality) a najrzadziej stosowaną jest strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion).

Na Wykresie 22 zostały zaprezentowane wartości punktów zdobyte przez poszczególne strategie, które zostały przedstawione i uszeregowane od strategii dominującej do tej najrzadziej realizowanej przez gospodarstwa domowe z dochodem miesięcznym przed pandemią poniżej oraz powyżej kwoty 7.700,- zł. Zaprezentowany został także procent punktów każdej ze strategii w stosunku do strategii dominującej, a wyniki wskazują na dominację 4 strategii, bowiem kolejna piąta strategia jest oddalona o blisko 20 p.p. od strategii dominującej.

Dane zaprezentowane w formie tabelarycznej znajdują się w Załączniku nr 7.

Wykres 22. Wyniki badań gospodarstw domowych wg cechy: dochód netto przed pandemią, w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej

Źródło: opracowanie własne

Ze względu na bliskość⁹¹ wobec siebie czterech strategii dominujących, zostało przeanalizowane w jak licznej grupie gospodarstw domowych dla grup badawczych powtarza się taki sam „zestaw” strategii dominujących, wykorzystywanych zamiennie w zależności od rodzaju trudności jakie napotyka gospodarstwo domowe. Dominujące strategie w dwóch grupach gospodarstw domowych zostały przedstawione w tabeli poniżej.

W odniesieniu do gospodarstw domowych, w których miesięczny dochód przed pandemią był poniżej 7.700,- zł – 66% jako dominujący zestaw strategii wskazało C2-C1-A2-B2. Oznacza to, że na 47 gospodarstw w tej grupie badawczej 31 wybiera opisany zestaw strategii jako dominujący.

Natomiast w odniesieniu do gospodarstw domowych, w których miesięczny dochód przed covid był wyższy od kwoty 7.700zł aż 87% jako dominujący zestaw strategii wskazało C2-A2-C1-B2. To oznacza, że na 63 gospodarstwa domowe przynależące do tej grupy aż 55 stosuje wskazany zestaw strategii jako dominujący sposób radzenia sobie z ograniczeniami.

⁹¹ Por. Przypis nr 86

Tabela 71. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych skupionych według cechy: dochód netto przed pandemią i liczba takich gospodarstw

liczba gospodarstw domowych - dochód przed covid < 7.700 zł = 47

liczba gospodarstw domowych - dochód przed covid > 7.700 zł = 63

	<7.700 zł	>7.700 zł	<7.700 zł	>7.700 zł	<7.700 zł	>7.700 zł	<7.700 zł	>7.700 zł
oznaczenie strategii wygrywającej*	C2	C2	C2-C1	C2-A2	C2-C1-A2	C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2
liczba strategii dominujących	1	1	2	2	3	3	4	4
% gosp_dom. realizujących strateg.	36%	44%	36%	43%	51%	67%	66%	87%
liczba gospodarstw domowych	17	28	17	27	24	42	31	55

* do analizy 2, 3 i 4 strategii dominujących zliczane były wszystkie warianty kolejności występowania strategii dominujących, czyli w przypadku 2 strategii 2 warianty, 3 strategii – 6 wariantów, 4 strategii – 24 warianty.

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując wyniki tej analizy należy zauważyć, że w obu badanych grupach dominującą strategią jest strategia C2. Ale już druga w kolejności stosowana strategia różni się pomiędzy gospodarstwami domowymi zgrupowanymi ze względu na poziom dochodu do dyspozycji. Gospodarstwa domowe, które przed pandemią dysponowały dochodem mniejszym od kwoty 7.700 realizowały jako kolejną strategię C1 (zrobmy coś z tym „let’s do something about it”), czyli strategię nastawioną na działanie i aktywność. W ramach tej strategii gospodarstwa domowe dzielą się z otoczeniem informacją o tym, że mają trudności i problemy jednocześnie akcentując walkę z przeciwnościami i ponoszone wysiłki w celu poradzenia sobie z trudnościami i problemami.

W taki sposób działały gospodarstwa z niższymi dochodami. Natomiast wśród gospodarstw domowych, których dochód miesięczny jest wyższy od kwoty 7.700,- zł jako druga strategia stosowana jest strategia A2 (unikanie - avoidance), która przede wszystkim ukierunkowana jest na ukrycie przed bliższym i dalszym otoczeniem kryzysowych i trudnych sytuacji, w których się znaleźli. Warto jeszcze zwrócić uwagę, że udział procentowy strategii A2 w tej grupie w relacji do dominującej strategii C2 to 99,1%. Zatem odległość realizacji strategii A2 od strategii C2 to tylko 0,9 p.p. Zatem nieomal pewnym jest stale, zamienne stosowanie obu strategii w obliczu trudności.

Poziom dochodów netto gospodarstw domowych domowego po pierwszej fali covid

Na pytanie o poziom dochodów w okresie po epidemii Covid (dzisiaj wiemy, że był to okres po pierwszej fali covid) odpowiedzi udzieliło łącznie 108 gospodarstw domowych. Zatem liczba

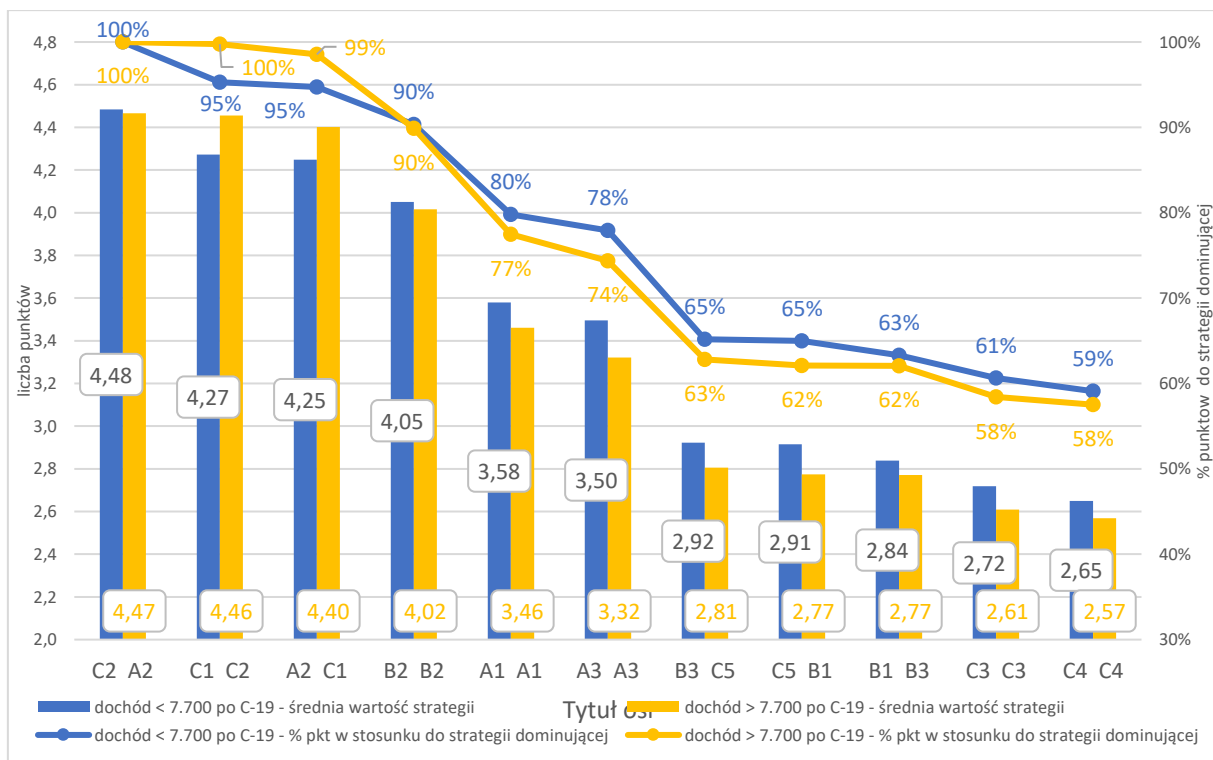
gospodarstw domowych, które były gotowe podzielić się informacją o uzyskiwanych miesięcznych dochodach skurczyła się o kolejne 2 gospodarstwa domowe w odniesieniu liczby gospodarstw, które ujawniły dochody przed epidemią Covid.

W grupie 108 gospodarstw domowych 50 gospodarstw dysponowało dochodem poniżej 7.700,- (46% przebadanej grupy), a 58 gospodarstw domowych deklarowało miesięczny dochód powyżej kwoty 7.700 (54% badanej grupy).

W grupie gospodarstw domowych, które po pierwszej fali covid dysponowały dochodami miesięcznymi poniżej kwoty 7.700,- zł, dominującą strategią jest strategia C2 (ucieczka od rzeczywistości – escape from reality), natomiast najrzadziej stosowana jest strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion). Natomiast w grupie gospodarstw domowych, które osiągają dochody miesięczne powyżej kwoty 7.700,- zł., dominującą strategią jest strategia A2 (unikanie – avoidance), natomiast najrzadziej stosowana jest strategia C4 (intencjonalne wykluczenie – intentional exclusion).

Na poniżej prezentowanym Wykresie 23 zostały przedstawione wartości punktów zdobyte przez poszczególne strategie, które zostały uporządkowane i przedstawione od strategii dominującej do tej okazjonalnie realizowanej przez gospodarstwa domowe w podziale gospodarstw na dwie grupy, zgodnie z kryterium osiąganego miesięcznego dochodu po pierwszej fali Covid. Zaprezentowany został także procent punktów każdej ze strategii w stosunku do strategii dominującej, a wyniki wskazują na dominację czterech strategii, bowiem kolejna piąta strategia jest oddalona o około 20 p.p. od strategii dominującej.

Dane zaprezentowane w formie tabelarycznej znajdują się w Załączniku nr 7.

Wykres 23. Wyniki badań gospodarstw domowych wg cechy: dochód netto po pandemii, w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej.

Źródło: opracowanie własne

Ze względu na bliskość⁹² wobec siebie 4 strategii dominujących, zostało przeanalizowane w jak licznej grupie gospodarstw domowych z wyszczególnionej grupy badawczej powtarza się taki sam „zestaw” strategii dominujących, wykorzystywanych zamiennie w zależności od rodzaju trudności jakie napotyka gospodarstwo domowe.

W odniesieniu do gospodarstw domowych, w których dochód netto po pierwszej fali covid był poniżej kwoty 7.700,- zł netto – 68% jako dominujący zestaw strategii wskazało C2-C1-A2-B2. Obrazując to w liczbach gospodarstw domowych na 50 gospodarstw, które przynależą do tej grupy 34 wskazało podany powyżej zestaw strategii jako dominujący.

Natomiast w odniesieniu do gospodarstw domowych, w których dochód netto po pierwszej fali covid był powyżej kwoty 7.700,- zł netto – 88% jako dominujący zestaw strategii wskazało A2-C2-C1-B2. Do tej grupy badawczej przynależy 58 gospodarstw domowych, spośród nich aż 51 wskazało powyższy zestaw strategii jako dominujące w ich sposobie radzenia sobie z ograniczeniami.

⁹² Por. Przypis nr 86

Tabela 72. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych gospodarstwach domowych skupionych według cechy: dochód netto po pandemii i liczba takich gospodarstw

liczba gospodarstw domowych - dochód po covid < 7.700 zł = 50

liczba gospodarstw domowych - dochód po covid > 7.700 zł = 58

	<7.700 zł	>7.700 zł	<7.700 zł	>7.700 zł	<7.700 zł	>7.700 zł	<7.700 zł	>7.700 zł
oznaczenie strategii wygrywającej*	C2	A2	C1-C2	C2-A2	C2-C1-A2	C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2	B2-C2-C1-A2
liczba strategii dominujących	1	1	2	2	3	3	4	4
% gosp_dom. realizujących strateg.	44%	38%	32%	40%	48%	69%	68%	88%
liczba gospodarstw domowych	22	22	16	23	24	40	34	51

* do analizy 2, 3 i 4 strategii dominujących zliczane były wszystkie warianty kolejności występowania strategii dominujących, czyli w przypadku 2 strategii 2 warianty, 3 strategii – 6 wariantów, 4 strategii – 24 warianty.

Źródło: opracowanie własne.

W ocenie autorki bardzo interesujący jest wynik badania w rozbiciu na grupy dochodów gospodarstw domowych w okresie po pierwszej fali covid. W grupie, która dysponowała wyższą kwotą dochodu netto to jest powyżej kwoty 7.700,- zł dominującą strategią była strategia A2. Natomiast wśród gospodarstw domowych z niższymi dochodami dominującą była strategia C2.

Strategia A2 (avoidance - unikania) polega na tym, że członkowie gospodarstw domowych traktują trudności jako stan przejściowy i wierzą, że w relatywnie krótkim czasie pokonają problemy. Wiąże się to z zachowaniem nakierowanym na unikanie otoczenia, ukrywanie swoich trudności, swoista gra na czas oraz maskowanie problemów, z którymi borykają się członkowie gospodarstwa domowego. Stosowana strategia radzenia sobie z ograniczeniami jest ukierunkowana na ukrywanie rzeczywistej sytuacji, w której znalazło się gospodarstwo domowe. Niezwykle blisko od strategii dominującej znajduje się strategia C2 (tylko 0,8 p.p. mniej wskazań). Zatem obie strategie, które są ukierunkowane na kamuflowanie trudności i sytuacji kryzysowych są dominujące w tej grupie badawczej. Wyniki badań są zbieżne z intuicyjnym rozumieniem radzenia sobie z trudnościami gospodarstw domowych, które dysponują wyższym dochodem. Jeżeli w wyniku covid gospodarstwa domowe znalazły się w trudnościach (na co wskazuje wzrost odsetka gospodarstw z dochodem poniżej kwoty 7.700,- zł) to ich działanie jest ukierunkowane na ukrycie rzeczywistej sytuacji, w której się znalazły się bowiem wierzą, że jest to tylko przejściowe. Kolejną strategią w tej grupie badawczej była strategia C1, także bardzo blisko położona strategii dominującej (1,5 p.p.). Zatem można wskazać, że schemat działania tych gospodarstw jest następujący: z jednej strony ukrywają

swoją sytuację kryzysową zaś z drugiej strony podejmują aktywne wysiłki aby poradzić sobie z trudnościami.

Natomiast w grupie badanej gospodarstw, które po pierwszej fali covid dysponowały dochodem poniżej kwoty 7.700,- zł dominującą jest strategia C2, która przejawia się w upiększaniu korzyści wyływających z trudności czy też umniejszaniu skutków tych problemów. Ta strategia funkcjonowania wyraźnie dominowała, bowiem kolejnymi były strategie C1 oraz A2, które były oddalone od strategii dominującej o około 5 p.p.

4.7. Identyfikacja powiązań pomiędzy dominującą strategią a cechami społecznymi i ekonomicznymi gospodarstw domowych

W celu identyfikacji powiązań pomiędzy dominującą strategią radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi wielodzietnych gospodarstw domowych a cechami społecznymi lub ekonomicznymi została zastosowana metoda statystyczna: analiza korespondencji.

Wybór tej metody do analizy odpowiedniości zmiennych względem siebie, był w pełni uzasadniony. W prowadzonych badaniach nie chodziło bowiem o ustalenie miary powiązania pomiędzy zmiennymi (co realizowane jest w badaniu korelacji). Nie chodziło także o przewidywanie nieznanymi wartościami jednych wielkości na podstawie znanych wartości innych, co umożliwia metoda regresji. Nie było także zasadnym zastosowanie analizy czynnikowej – bowiem problem badawczy, który był eksplorowany przez cały okres pracy nad dysertacją było ustalenie w jaki sposób wielodzietne gospodarstwa domowe w Wielkopolsce radzą sobie z ograniczeniami dochodowymi. Dlatego autorka podjęła decyzję o poszukiwaniu odpowiedniości pomiędzy dominującą strategią radzenia sobie z ograniczeniami a wybranymi cechami gospodarstw domowych metodą analizy korespondencji.

4.7.1. Charakterystyka analizy korespondencji i jej zastosowanie w przeprowadzonych badaniach

Analiza korespondencji należy do grupy wielowymiarowych metod badania współwystępowania. Realizując tę metodę badawczą analizie poddawane są relacje zachodzące między zmiennymi lub obiektami gdyż umożliwia ona trafne rozpoznanie współwystępowania kategorii zmiennych lub obiektów, które są zmierzone na skali nominalnej.

Zdecydowaną zaletą tej metody jest możliwość czytelnej, graficznej prezentacji współwystępowania kategorii zmiennych (Stanimir, 2008, s. 337). Analiza statystyk i wykresów, które są zaproponowane, pozwala na proste i intuicyjne wnioskowanie o powiązaniach, które zachodzą pomiędzy kategoriami zmiennych (Stanisz, 2007, s. 307). Z tego powodu metoda ta przede wszystkim powinna być realizowana jako metoda wspomagania i uzupełniania prezentacji wyników. Analiza korespondencji jest metodą odpowiednią dla danych jakościowych, a jej szczególnym celem jest znalezienie strukturalnych relacji pomiędzy zmiennymi i obiektami bez wcześniejszych założeń o ich występowaniu (Batóg, Batóg, 2017, 67-68). Jedną z zalet analizy korespondencji jest to, że nie stawia specjalnych wymogów dotyczących rozkładów, którym powinny podlegać analizowane zmienne a są nimi najczęściej dane jakościowe.

Metody analizy korespondencji rozwinięte zostały głównie we Francji we wczesnych latach sześćdziesiątych, a potem siedemdziesiątych XX w. przez Jean-Paula Benzérci (Benzérci, 1973, Lebart, Morineau, Tabard, 1977) i dopiero w późniejszych latach zdobyły popularność w krajach anglojęzycznych (Carrol, Green, Schaffer, 1986; Hoffman i Franke, 1986).

Obszerny opis metody, szczegóły obliczeniowe oraz zastosowania można znaleźć w klasycznej pracy Greenacre'a (1984). Greenacre określał, że *„ważną różnicą pomiędzy analizą korespondencji a standardowymi narzędziami analizy statystycznej jest to, że nie jest to technika confirmacyjna, która ma na celu potwierdzić lub sfalsyfikować hipotezy, lecz raczej metoda „odkrywcza” (eksploracyjna), która dąży do wykrycia związków i prezentacji struktury danych”* (Greenacre, 1992). Idąc tropem analizy korespondencji jako techniki eksploracyjnej trzeba wskazać, że dzięki jej zastosowaniu identyfikowane są jednoczesne wystąpienia poszczególnych kategorii rozpatrywanych zmiennych nominalnych.

To podejście badawcze występuje w dwóch wariantach czyli jako prosta analiza korespondencji (CA – Correspondence Analysis) lub też jako wieloraka lub wielozmienna analiza korespondencji (MCA – Multiple Correspondence Analysis). Prosta analiza korespondencji (CA) jest techniką służącą do wizualizacji zależności w tabeli dwudzielczej. Pomaga ona w rozpoznaniu struktury zależności między dwiema zmiennymi jakościowymi. Natomiast wielowymiarowa analiza korespondencji (MCA) jest traktowana jako rozszerzenie analizy dwuzmiennej CA dla potrzeb analizy więcej niż dwóch cech nominalnych (Górniak, 2000, s. 116-119).

Graficzna prezentacja wyników tego sposobu badawczego jest możliwa dzięki naniesieniu punktów obrazujących kategorie cech na jedno-, dwu- lub trójwymiarowy wykres współrzędnych, przy utracie jak najmniejszej części z informacji o rzeczywistej strukturze powiązań między nimi. BOWIEM analiza korespondencji jako eksploracyjna technika analizy tablic kontyngencji zmierza do odtworzenia odległości między punktami reprezentującymi wiersze i/lub kolumny w przestrzeni o mniejszej liczbie wymiarów przy jednoczesnym zachowaniu jak największej liczby pierwotnych informacji (Gatnar i Walesiak (red.) 2004, s. 284). Powstała w wyniku agregacji danych tablica kontyngencji jest przekształcana w taki sposób, że każdy wiersz i każda kolumna są przedstawione za pomocą pojedynczych punktów (Batóg, Batóg, 2017, 67-68). Najczęściej spotykaną tablicą tego typu jest dwu lub trzywymiarowa tablica kontyngencji (Wolański, dostęp 2022.05.14, s. 1-2).

Istnieje wiele podobieństw w koncepcji i interpretacji wyników pomiędzy analizą korespondencji i analizą czynnikową. Otrzymywane wyniki dostarczają informacji podobnych do rezultatów uzyskiwanych w przypadku technik analizy czynnikowej, pozwalając na analizę struktury zmiennych jakościowych tworzących tablicę (Batóg, Batóg, 2017, 67-68). Podobnie jak analiza czynnikowa omawiana metoda jest zaliczana do tzw. niepełnych metod taksonomicznych (Górniak, 2000, s. 115). Jednym z ważniejszych pojęć w analizie korespondencji jest bezwładność (inercja), która używana jest analogicznie do pojęcia wariacji. Powiązana jest ona ze statystyką chi-kwadrat i interpretowana jako miara zależności między cechami – im mniejsza bezwładność, tym mniejsza szansa wystąpienia istotnego powiązania między wierszami i kolumnami tablicy wielodzielczej. Natomiast im wyższa jest inercja całkowita dla danej liczby wymiarów, tym pełniej odtwarzają one informację zawartą w wyjściowej tablicy kontyngencji.

Podstawowym wynikiem analizy korespondencji jest wykres rozrzutu - zwany mapą percepcji. Wizualizacja wyników analizy korespondencji w przestrzeni geometrycznej to niezwykle znacząca zaleta tej metody badawczej bowiem zdecydowanie ułatwia wnioskowanie dotyczące podobieństw między kategoriami zmiennych. Zrzutowanie punktów na przestrzeń jedno-, dwu- lub trzywymiarową pozwala między innymi na sprawdzenie:

- odległości między punktami obrazującymi kategorie zmiennych od centrum rzutowania – punkty najbardziej oddalone od centrum rzutowania wnoszą najwięcej informacji o niezależności cech;

- występowania kategorii tej samej cechy w niewielkiej odległości lub nakładania się ich na siebie, co oznacza, że liczebność takich kategorii można łączyć w jedną, nową kategorię danej cechy;
- położenia punktów opisujących kategorie należące do różnych cech – szczególnie silnie powiązane pozytywnie kategorie będą bliżej siebie, a negatywnie dalej od siebie (Kozłowska, 2020, s. 148-150).

Metoda analizy korespondencji jest popularna w analizie zjawisk społecznych i marketingowych (Górniak, 2000, s. 115-134 oraz Sarama, 2005, s. 37-48), ekonomicznych (Stanimir, 2005, s. 37-45 oraz Batóg, Batóg, 2017, s. 65-81) czy w studiach medycznych (Milewska, 2012, s. 7-25), jak również w badaniach z dziedziny zarządzania (Olszewska, 2015, s. 187-194) ze względu na swoje zalety w odniesieniu do analizowanych zmiennych (Kozłowska, 2020, s. 148-150).

Pozwala ona badać zależności między zmiennymi nominalnymi i porządkowymi (czyli jakościowymi), które nie muszą spełniać specjalnych wymagań dotyczących rozkładów wartości – dlatego też, zdaniem autorki, jest odpowiednią techniką do analizy danych zebranych w trakcie przeprowadzonych badań.

Zastosowanie analizy korespondencji w prowadzonych badaniach

Przeprowadzone badania pozwoliły na identyfikację dominującej strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi zarówno w odniesieniu do całej, przebadanej grupy wielodzietnych gospodarstw domowych, jak i w odniesieniu do gospodarstw domowych skupionych według cech społecznych i ekonomicznych. Realizując kolejny cel badawczy czyli identyfikację powiązań pomiędzy dominującą strategią a cechami społecznymi i ekonomicznymi wielodzietnych gospodarstw domowych autorka zastosowała metodę analizy korespondencji.

Ze względu na ostatecznie pozyskaną liczbę gospodarstw domowych, które przystąpiły i zakończyły badanie, czyli dysponowanie 120 wypełnionymi kwestionariuszami badawczymi, nie miało uzasadnienia przeprowadzanie analizy korespondencji pomiędzy zmiennymi nominalnymi grupy badawczej a każdą z jedenastu zdiagnozowanych i badanych coping strategies. Przy takiej liczebności grupy badawczej wyniki analizy korespondencji byłyby bardzo rozsiane, wykres rozrzutu (mapa percepcji) nieczytelny pod kątem wyznaczenia

powiązań i ostatecznie nie byłoby możliwym dokonanie uogólnień z tak zaprezentowanych danych dotyczących przebadanej grupy gospodarstw domowych.

Dlatego podjęta została decyzja o przeprowadzeniu analizy korespondencji badanych zmiennych w odniesieniu do trzech strategii dominujących. Dokonano podziału gospodarstw domowych ze względu na zidentyfikowaną dominującą strategię w danym gospodarstwie domowym i zaszeregowano każde z badanych wielodzietnych gospodarstw domowych do jednej z trzech grup strategii głównych.

Tabela 73. Liczba gospodarstw domowych z dominującą strategią przynależną do strategii głównej

Strategia główna	Liczba gospodarstw domowych
(A). Strategie odróżnienia - distinction strategies	41
(B). Strategie adaptacji - adaptation strategies	4
(C). Strategie powstrzymania - defensive strategies	75

Źródło: opracowanie własne.

Następnie ustalona została lista zmiennych, które miały podlegać sprawdzeniu w celu ustalenia korespondencji pomiędzy nimi a zmienną nominalną czyli dominującą coping strategią gospodarstwa domowego.

Zmienne nominalne poddawane badaniu analizy korespondencji zostały przeanalizowane w odniesieniu albo do cechy społecznej albo cechy ekonomicznej⁹³. Listę zmiennych nominalnych poddanych analizie korespondencji w podziale na przypisanie do cech społecznych lub ekonomicznych prezentuje Tabela 74.

Poniższe zestawienie obejmuje jedynie te zmienne nominalne, w odniesieniu do których autorka zaobserwowała występowanie wyraźnego powiązania zmiennych. Autorka przebadła wiele innych zestawów zmiennych nominalnych (blisko 40 powiązań), jednakże ze względu na to, że nie wystąpiły powiązania pomiędzy tymi zmiennymi - nie są one omawiane w niniejszej pracy.

⁹³ Do dokonania obliczeń wykorzystano program IBM SPSS Statistics.

Tabela 74. Zestawy zmiennych poddane analizie korespondencji, dla których występują powiązania

lp.	Rodzaj cechy	Zmienna 1	Zmienna 2	Zmienna 3
1	Społeczna	Wiek respondenta	Miejsce zamieszkania	Dominująca strategia główna
2	Społeczna	Liczba dzieci	Miejsce zamieszkania	Dominująca strategia główna
3	Społeczna	Niepełnosprawność w gospodarstwie domowym	Miejsce zamieszkania	Dominująca strategia główna
4	Społeczna	Ocena sprawiedliwego traktowania	Miejsce zamieszkania	Dominująca strategia główna
5	Społeczna	Ocena dyskryminowania	Miejsce zamieszkania	Dominująca strategia główna
6	Ekonomiczna	Miejsce zamieszkania	Dochód < lub > 7.700,- zł netto	Dominująca strategia główna
7	Ekonomiczna	Liczba dzieci	Dochód < lub > 7.700,- zł netto	Dominująca strategia główna
8	Ekonomiczna	Udział raty kredytu mieszkaniowego w dochodzie ogółem	Dochód < lub > 7.700,- zł netto	Dominująca strategia główna
9	Ekonomiczna	Posiadanie oszczędności	Dochód < lub > 7.700,- zł netto	Dominująca strategia główna
10	Ekonomiczna	Posiadanie pożyczek obrotowych	Dochód < lub > 7.700,- zł netto	Dominująca strategia główna
11	Ekonomiczna	Ocena sprawiedliwego traktowania	Dochód < lub > 7.700,- zł netto	Dominująca strategia główna
12	Ekonomiczna	Ocena dyskryminowania	Dochód < lub > 7.700,- zł netto	Dominująca strategia główna
13	Ekonomiczna	Udział dochodu z pracy w dochodzie ogółem	Miejsce zamieszkania	Dominująca strategia główna

Źródło: opracowanie własne.

Dodatkowo przeprowadzono analizę korespondencji, w których zmienną nominalną była płeć respondenta (głównego) wypełniającego kwestionariusz. Nie można powiązać respondenta głównego z rolą „głowy domu” badanego gospodarstwa domowego, zatem nie byłoby zasadnym uogólnianie wyników i traktowanie tych wyników jako „głosu” badanego gospodarstwa domowego w zależności od płci respondenta. Natomiast uzyskane rezultaty są na tyle interesujące, że warto się nimi podzielić. Pokazały one bowiem na wyraźnie inne rozkłady wyników w zależności od tego, czy głównym respondentem była kobieta czy mężczyzna.

Tabela 75 . Zestawy zmiennych z uwzględnieniem płci respondenta, dla których występują powiązania

lp.	Rodzaj cechy	Zmienna 1	Zmienna 2	Zmienna 3
1	Społeczna	Płeć respondenta głównego	Miejsce zamieszkania	Dominująca strategia główna
2	Ekonomiczna	Płeć respondenta głównego	Dochód < lub > 7.700,- zł netto	Dominująca strategia główna

Źródło: opracowanie własne.

Otrzymane wyniki potwierdzają słuszność zastosowanej metody badawczej w postaci analizy korespondencji, która pozwoliła na wykrycie zależności pomiędzy kategoriami zmiennych co przed przeprowadzeniem analizy nie wydawało się oczywiste. Poniżej zaprezentowane zostały wyniki analizy korespondencji dla zmiennych nominalnych, dla których zaobserwowano występowanie powiązania, w podziale na cechy społeczne oraz ekonomiczne.

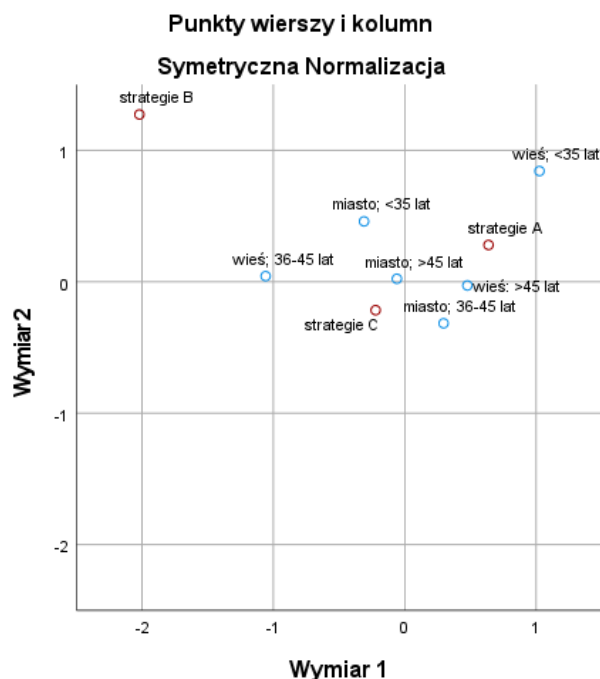
4.7.2. Identyfikacja korespondencji dominującej strategii i cech społecznych gospodarstw domowych

W ramach analizowania czynników społecznych poddano analizie korespondencji zmienne nominalne: wiek respondenta, liczba dzieci w gospodarstwie domowym, niepełnosprawność w gospodarstwie domowym, ocena (subiektywna) sprawiedliwego traktowania gospodarstwa domowego przez społeczeństwo, ocena (subiektywna) dyskryminowania gospodarstwa domowego przez społeczeństwo w połączeniu ze zmienną nominalną 2 to jest miejsce zamieszkania oraz w połączeniu ze zmienną nominalną 3 czyli dominującą strategią radzenia sobie z ograniczeniami.

Jako pierwsze poddano analizie: **wiek respondenta, miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego oraz dominującą strategię radzenia sobie z ograniczeniami.**

- Tabela korespondencji zmiennych nominalnych z ich specyfikacją liczbową jak również szczegółowe dane dotyczące wyników przeprowadzonej analizy korespondencji w obrębie zmiennych nominalnych, o których mowa powyżej, znajdują się w Załączniku nr 6.

- Warto zauważyć, że dla wskazanych zmiennych nominalnych poziom bezwładności wynosi $0,107^{94}$, co wskazuje na występowanie istotnych powiązań.
- Uzyskane wyniki w zakresie powiązań pomiędzy analizowanymi czynnikami społecznymi znalazły odzworowanie na wykresie rozrzutu (zwanym także mapą percepcji), który został zaprezentowany poniżej- Rysunek 11.

Rysunek 11. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miejsca zamieszkania i wieku respondenta

Źródło – opracowanie własne.

Analizując wykres rozrzutu należy zwrócić uwagę, że występuje powiązanie wokół strategii C gospodarstw domowych zarówno z miasta jak i ze wsi, w których wiek głównego respondenta był pomiędzy 36 a 46 lat, czyli są to gospodarstwa domowe osób w średnim wieku.

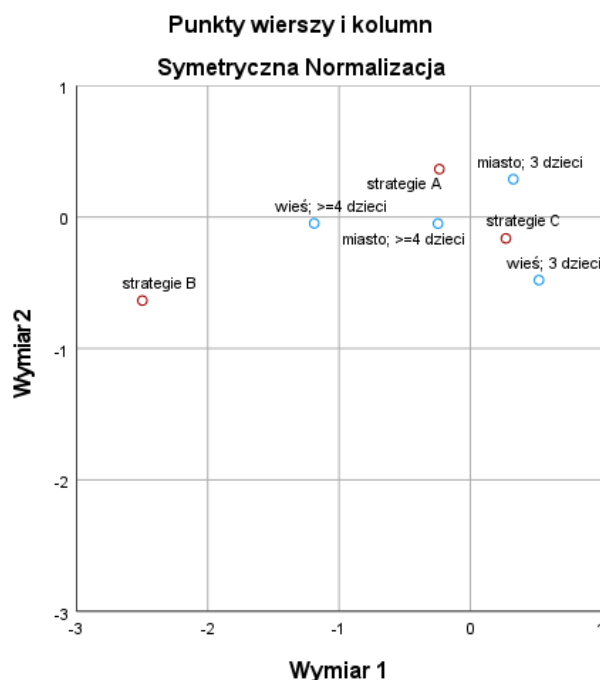
Strategie C należą do grupy defensive strategies (strategie powstrzymywania). W grupie badawczej respondentów w wieku 36-45 lat, wygrywały strategie C2 lub C1, które charakteryzują się aktywnością gospodarstw domowych ukierunkowaną na powstrzymanie, rozwiązanie oraz poradzenie sobie z trudnościami, których doświadczają. Zatem w przeprowadzonych badaniach taki rodzaj działania i postawa wobec trudności koresponduje

⁹⁴ Im niższy poziom bezwładności - tym mniejsza szansa wystąpienia istotnego powiązania między wierszami i kolumnami – im wyższa jest inercja całkowita dla danej liczby wymiarów, tym pełniej odtwarzają one informację zawartą w wyjściowej tablicy kontyngencji.

z wiekiem respondentów, bez względu na to czy gospodarstwo domowe mieszka na wsi czy w mieście.

Kolejnym krokiem w ramach analizowania czynników społecznych było badanie występowania powiązań zmiennych nominalnych: **liczba dzieci w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego oraz dominująca coping strategy.**

- Ze względu na duże rozdrobnienie w zakresie liczebności gospodarstw domowych z czwórką, piątką lub szóstką dzieci połączono badane zmienne w dwie grupy czyli gospodarstwa domowe z trójką dzieci oraz z czwórką i większą liczbą dzieci.
- Specyfikacja liczbowa wskazanych zmiennych nominalnych przedstawionych w formie tabeli korespondencji oraz dane szczegółowe dotyczące wyników przeprowadzonej analizy korespondencji są zamieszczone w Załączniku nr 6.
- Dla badanych zmiennych nominalnych poziom bezwładności wynosi 0,088⁹⁵, czyli jest relatywnie wysoki w porównaniu do innych wyników uzyskanych w przeprowadzonym badaniu.
- Wyniki uzyskane za pomocą analizy korespondencji zaprezentowane na wykresie rozrzutu (mapa percepcji) zostały przedstawione poniżej - Rysunek 12:

Rysunek 12. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miejsca zamieszkania i liczby dzieci

Źródło – opracowanie własne.

⁹⁵ Por. Przypis nr 94

Podsumowując należy podkreślić fakt występowania korespondencji wokół strategii C gospodarstw domowych z trójką dzieci, bez względu na to czy dotyczy to miejskich czy wiejskich gospodarstw domowych.

Natomiast w odniesieniu do strategii A występuje korespondencja gospodarstw domowych z czwórką oraz większą liczbą dzieci także bez względu na to czy jest to miejskie czy wiejskie gospodarstwo domowe.

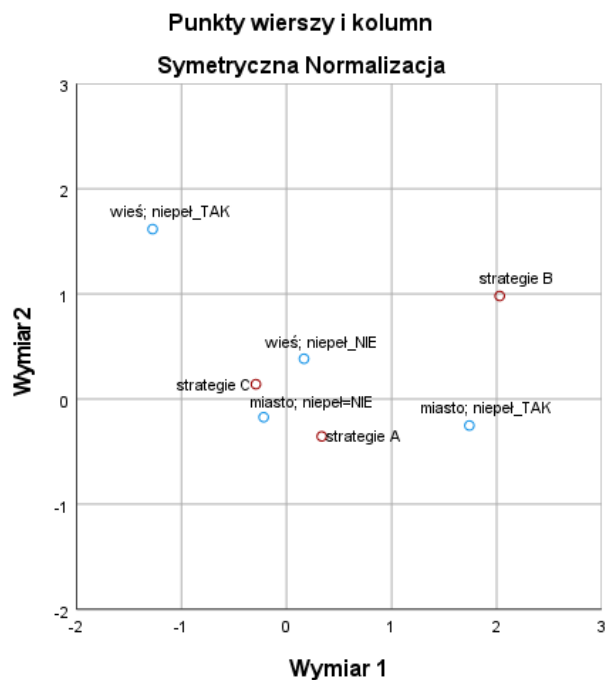
Wśród przebadanych gospodarstw domowych, dla których dominującą była strategia A, dominujące są gospodarstwa domowe, które radzą sobie z trudnościami stosując strategię A2 – unikanie (avoidance). W ramach tej strategii gospodarstwa domowe wkładają wysiłek w ukrycie przed otoczeniem swojej sytuacji i trudności, z którymi się mierzą i walczą.

W świetle powyższej obserwacji nasuwa się wniosek dotyczący sposobu radzenia sobie z ograniczeniami gospodarstw domowych z co najmniej czwórką dzieci (a takich gospodarstw domowych jest w Polsce mniej niż 3% ogółu rodzin), który zmierza do ukrywania trudności i problemów, a podstawą takiego działania wydaje się być unikanie stygmatyzacji przez społeczeństwo zarówno z powodu trudności finansowych jak i ilości dzieci w rodzinie.

Następnie w ramach czynników społecznych poddano analizie kolejne zmienne nominalne, czyli **występującą niepełnosprawność w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania tego gospodarstwa oraz dominująca coping strategy.**

- W Załączniku nr 6 znajduje się specyfikacja danych liczbowych wskazanych zmiennych nominalnych (tabela korespondencji) oraz wyniki tej analizy w postaci szczegółowych danych liczbowych.
- Dla analizowanych zmiennych nominalnych współczynnik poziomu bezwładności wynosi 0,060⁹⁶
- Uzyskane wyniki za pomocą analizy korespondencji zostały zaprezentowane na wykresie rozrzutu (mapa percepcji) przedstawionym poniżej - Rysunek 13:

⁹⁶ Por. Przypis nr 94

Rysunek 13. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miejsca zamieszkania i występującej niepełnosprawności w gospodarstwie domowym

Źródło – opracowanie własne.

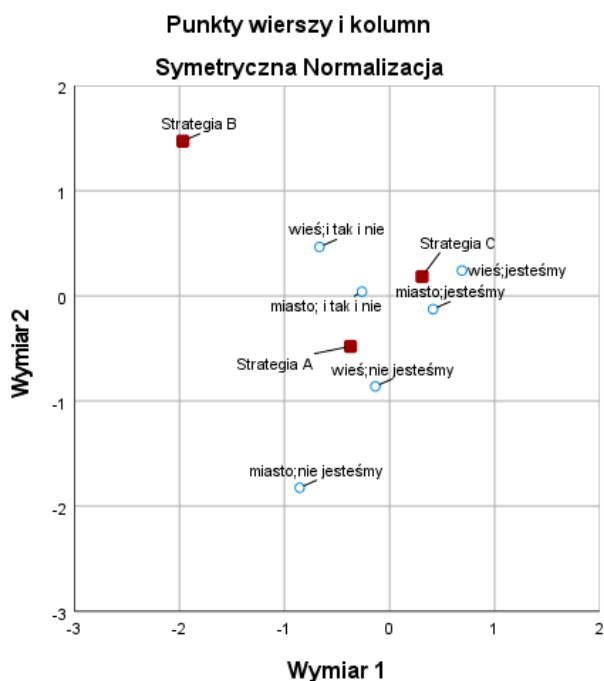
Analizując otrzymane wyniki należy zauważyć, że występuje powiązanie wokół strategii C gospodarstw domowych zarówno z miasta jak i ze wsi, w których nie występuje niepełnosprawność.

Nie ma natomiast powiązania wokół jednej strategii tych gospodarstw domowych, w których występuje niepełnosprawność. Jedynie można zauważyć, że gospodarstwa domowe z niepełnosprawnością mieszkające w mieście korespondują ze strategią A (jak było to powyżej zaznaczone najczęściej jest to strategia A2 to jest unikanie, polegająca na ukrywaniu trudności) natomiast nic nie można powiedzieć o gospodarstwach domowych wiejskich, w których występuje niepełnosprawność, bowiem mapa rozrzutu nie pozwala na wnioskowanie, o skupieniu ich wokół którejś ze strategii.

Warto jednak zaznaczyć, że w przeprowadzonych badaniach na 120 gospodarstwach domowych niepełnosprawność występowała tylko w 8 gospodarstwach domowych. Jeżeli w przyszłości udałoby się powtórzyć badania na większej populacji wielodzietnych gospodarstw domowych, wyniki mogą okazać się bardzo interesujące.

Kolejny krokiem było poddanie analizie następujących zmiennych nominalnych - **subiektywna ocena sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo, miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego oraz dominująca coping strategy.**

- W załączniku 6 można znaleźć liczbowe podsumowanie analizowanych zmiennych nominalnych (tabela korespondencji) oraz szczegółowe wyniki tej analizy w postaci danych liczbowych.
- Dla tego badania poziom bezwładności wynosił 0,085⁹⁷, czyli jest stosunkowo wysoki w porównaniu do innych uzyskanych wyników.
- Natomiast mapa percepcji (wykres rozrzutu - Rysunek 14) dla badanych zmiennych został zaprezentowany poniżej i wygląda następująco:

Rysunek 14. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miejsca zamieszkania i subiektywnej oceny sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo

Źródło – opracowanie własne.

Należy zauważyć, że występuje powiązanie wokół strategii C gospodarstw domowych, które albo oceniają, że są sprawiedliwie traktowane albo też oceniają, że trochę są sprawiedliwie traktowane a trochę nie są tak traktowane. Ta korespondencja nie ma odniesienia do miejsca

⁹⁷ Por. Przypis nr 94

zamieszkania gospodarstwa domowego (dotyczy zarówno miejskich jak i wiejskich gospodarstw domowych).

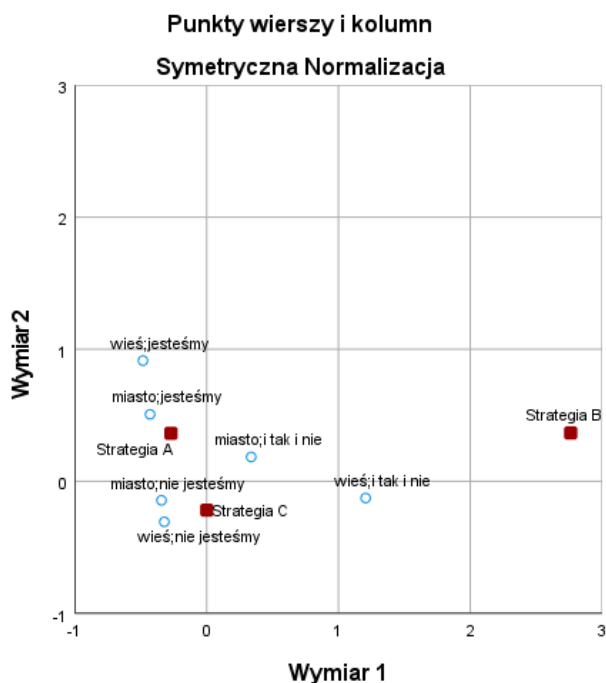
Strategie C należą do grupy defensive strategies (strategie powstrzymywania), a w grupie badawczej zdecydowanie dominującymi były dwie strategie czyli C2 – escape from reality (ucieczka od rzeczywistości) oraz C1 – let's do something about it (zrobmy coś z tym). Obie strategie to strategie aktywnego postępowania i radzenia sobie z ograniczeniami, podejmowania wysiłków i walki na rzecz poprawy warunków życia. Taki rodzaj zachowań koresponduje ze zmienną określającą poczucie bycia sprawiedliwie (albo przynajmniej częściowo sprawiedliwie) traktowanym przez społeczeństwo. Zatem aktywnie radzące sobie gospodarstwa domowe, skupiające się na „defensive” czyli powstrzymywaniu/ obronie - postrzegają, że w procesie radzenia sobie z trudnościami otoczenie traktuje ich sprawiedliwie. Występuje powiązanie wokół strategii A tych gospodarstw domowych, które oceniają, że nie są sprawiedliwie traktowane przez społeczeństwo. Szczególnie dotyczy to wiejskich gospodarstw domowych, które mocniej korespondują jako niesprawiedliwie traktowane.

W odniesieniu do gospodarstw domowych z dominującą strategią główną A (odróżnienia - distinction strategy) - a na podstawie wyników badań wiemy, że najczęściej gospodarstwa te realizują strategię A2 (unikanie - avoidance) – możemy wnioskować, że gospodarstwa domowe realizujące tę strategię z jednej strony aktywnie próbują przeciwstawić się trudnościom – ale z drugiej strony ich aktywność ukierunkowana jest na odróżnienie się od innych rodzin w trudnościach w drodze unikania okazywania na zewnątrz problemów i przeciwności, z którymi się mierzą. Opisane postępowanie w trudnościach jest bardzo zbieżne z wynikami zadań – są to bowiem gospodarstwa domowe, którzy postrzegają siebie jako niesprawiedliwie oceniani przez społeczeństwo, a formą radzenia sobie z ograniczeniami jest „oddalenie” się od otoczenia po to aby ukryć swoją kruchość oraz podatność na sytuację kryzysową, w której się znaleźli. .

Ostatnim krokiem w badaniu cech społecznych była analiza korespondencji zmiennych nominalnych w postaci: **subiektywna oceny dyskryminowania gospodarstwa domowego przez społeczeństwo, miejsca zamieszkania oraz dominująca coping strategy.**

- W Załączniku nr 6 znajduje się specyfikacja danych liczbowych zmiennych nominalnych (tabela korespondencji) oraz wyniki tej analizy w postaci szczegółowych danych liczbowych.

- Dla analizowanych zmiennych nominalnych współczynnik poziomu bezwładności wynosi 0,084⁹⁸, czyli jest to wynik wysoki wśród innych osiągniętych w tym badaniu.
- Poniżej zaprezentowana jest wykres rozrzutu (mapa percepcji - Rysunek 15) dla badanych zmiennych nominalnych:

Rysunek 15. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miejsca zamieszkania i subiektywnej oceny dyskryminowania przez społeczeństwo

Źródło – opracowanie własne.

Analizując prezentowane wyniki analizy korespondencji należy zauważyć, że występuje powiązanie wokół strategii C tych gospodarstw domowych, które nie czują się dyskryminowane z tytułu wielodzietności bez względu na miejsce zamieszkania czyli czy są miejskie czy wiejskie wielodzietne gospodarstwa domowe.

Strategie C należą do grupy defensive strategies (strategie powstrzymywania) , a w grupie badawczej zdecydowanie dominującymi były dwie strategie C2 – escape from reality (ucieczka od rzeczywistości) oraz C1 – let’s do something about it (zrobmy coś z tym). Zarówno strategia C1 jak i C2 to strategie polegające na stawianiu „czoła” problemom i trudnościom, aktywnego postępowania i radzenia sobie z trudnościami, podejmowania wysiłków i walki na rzecz poprawy warunków życia. Strategia C1 wprost ukierunkowana jest na działanie służące

⁹⁸ Por. Przypis nr 94

poprawie sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstwa domowego. Strategia C2 w większej mierze dotyczy ukrywania trudności, z którymi boryka się gospodarstwo domowe. Ale obie strategie są ukierunkowane na aktywność i podejmowanie wysiłków mających na celu poprawę sytuacji gospodarstwa domowego. Ten rodzaj zachowań koresponduje ze zmienną nominalną, określającą poczucie bycia dyskryminowanym przez społeczeństwo z tytułu wielodzietności. Zatem aktywnie radzące sobie gospodarstwa domowe, skupiające się na „defensive” czyli powstrzymaniu/ obronie postrzegają, że w procesie radzenia sobie z trudnościami nie są dyskryminowane społecznie z racji swojej wielodzietności.

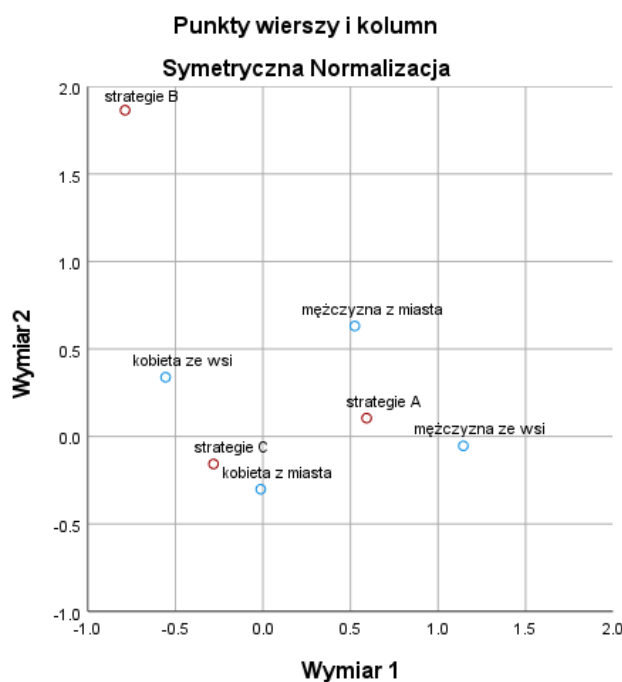
Występuje powiązanie wokół strategii A tych gospodarstw domowych, które czują się dyskryminowane z tytułu wielodzietności bez względu na miejsce zamieszkania czy to wieś czy miasto. Dodatkowo ze strategią A powiązane są także gospodarstwa domowe mieszkające w mieście, które oceniły, że trochę czują się dyskryminowane a trochę nie z tytułu wielodzietności. Z przeprowadzonych badań wiemy, że w ramach Strategii A (odróżnienia - distinction strategy) gospodarstwa domowe najczęściej realizują strategię A2 (unikanie avoidance). Gospodarstwa domowe realizujące strategię A2 bardzo dużo wysiłku wkładają w ukrycie swoich trudności i problemów. Ich aktywność ukierunkowana jest na odróżnienie się od innych poprzez unikanie okazywania na zewnątrz problemów i przeciwności, z którymi się mierzą. Taka postawa koresponduje z wynikami badań bowiem członkowie tych gospodarstw czują się dyskryminowani przez społeczeństwo, co dodatkowo utwierdza ich w drodze „avoidance – unikania” jako dobrej strategii radzenia sobie z ograniczeniami.

Jak to już zostało wspomniane powyżej, w ramach cech społecznych autorka postanowiła zaprezentować także wyniki analizy odpowiedniości w odniesieniu do zmiennych nominalnych, spośród których jedną jest płeć respondenta (głównego). W ramach prowadzonych badań nie zostało zadane pytanie o to czy osoba wypełniająca ankietę jest w roli „głowy rodziny”. Potwierdzenie takiej roli można byłoby traktować jako legitymację do traktowania wyników udzielonych odpowiedzi jako głosu całego gospodarstwa domowego. Jak już wcześniej zostało to zaznaczone - na etapie przygotowania ankiety badawczej autorka uznała, że takie pytanie nie będzie miało spodziewanej wartości badawczej ze względu na przewidywane błędy obarczające odpowiedź - jak chociażby niechęć kobiet to przypisywania sobie roli głowy rodziny, nawet wtedy gdy taką rolę pełnią.

Natomiast uzyskane wyniki w toku analizy korespondencji, w których jedną zmienną nominalną stanowi płeć respondenta (głównego) są na tyle interesujące, że autorka zdecydowała się na zamieszczenie wyników badań w niniejszej dysertacji.

Analizie korespondencji poddane zostały następujące zmienne nominalne: **płeć respondenta (głównego), miejsce zamieszkania oraz dominująca coping strategy.**

- Tabela korespondencji zawierająca dane liczbowe charakteryzujące zmienne nominalne oraz podsumowanie wyników analizy korespondencji znajduje się w Załączniku nr 6.
- Dla badanych zmiennych nominalnych poziom bezwładności wynosi 0,054⁹⁹
- Otrzymane wyniki przeprowadzonej analizy korespondencji w postaci mapy percepcji zaprezentowane są poniżej - Rysunek 16.

Rysunek 16. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miejsca zamieszkania i płeć respondenta

Źródło – opracowanie własne.

Podsumowanie uzyskanych wyników przedstawia się następująco: występuje powiązanie wokół strategii C kobiet (respondentek), bez względu na to czy prowadzą gospodarstwo domowe na wsi czy w mieście.

⁹⁹ Por. Przypis nr 94

Strategie C należą do grupy defensive strategies (strategie powstrzymywania). W grupie badawczej zdecydowanie dominującymi były dwie strategie to jest C2 – escape from reality (ucieczka od rzeczywistości) oraz C1 – let's do something about it (zrobmy coś z tym). Obie strategie to strategie aktywnego postępowania i radzenia sobie z trudnościami, podejmowania wysiłków i walki na rzecz poprawy warunków życia. Taki rodzaj działania i postawa wobec trudności koresponduje w przebadanej grupie z płcią i jest charakterystyczna dla kobiet.

Nie występuje powiązanie pomiędzy gospodarstwami domowymi reprezentowanymi przez mężczyzn i strategią główną dla badanego gospodarstwa domowego.

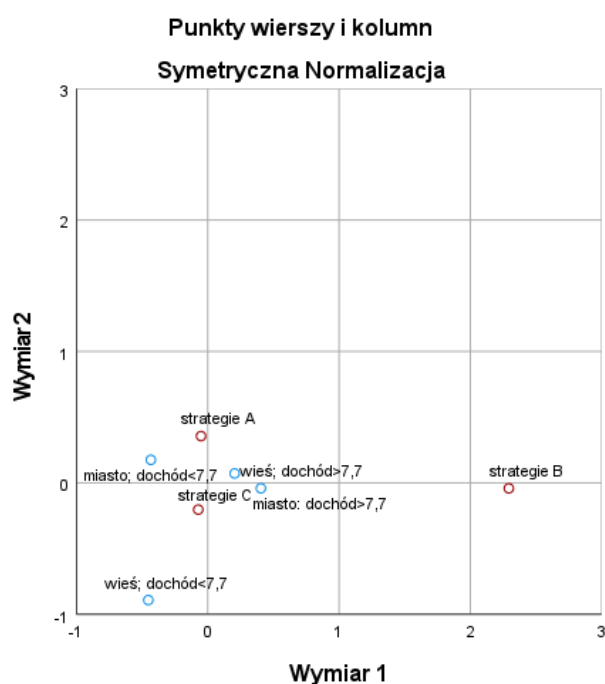
4.7.3. Identyfikacja korespondencji dominującej strategii i cech ekonomicznych gospodarstw domowych

W zakresie badania czynników ekonomicznych przeanalizowane zostały zmienne nominalne w postaci poziomu miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego (poniżej lub powyżej kwoty 7.700,- zł netto), udział raty kredytu mieszkaniowego w dochodzie ogółem oraz udziału dochodu z pracy w dochodach ogółem gospodarstwa domowego. Drugą zmienną nominalną stanowiły odpowiednio: miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego, liczba dzieci, wysokość rat kredytu mieszkaniowego, posiadanie oszczędności przez gospodarstwo domowe, posiadanie pożyczek obrotowych (poza kredytem mieszkaniowym), subiektywna ocena sprawiedliwego traktowania gospodarstwa domowego przez społeczeństwo oraz subiektywna ocena dyskryminacji gospodarstwa domowego. Jako ostatnią, trzecią zmienną nominalną poddano analizie dominującą coping strategy.

Jako pierwsze badaniu zostały poddane następujące zmienne nominalne: **miesięczny poziom dochodu gospodarstwa domowego mniejszy lub większy od kwoty 7.700,- zł netto, (badano wyniki sprzed covid oraz po pierwszej fali covid)¹⁰⁰, miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego oraz dominująca coping strategy.**

¹⁰⁰ Ze względu na liczebność grupy badawczej oraz brak istotnych różnic w poziomie dochodu gospodarstw domowych autorka zdecydowała się na uśrednienie wyników danego gospodarstwa domowego badając zadeklarowane dochody sprzed okresu covid oraz po pierwszej fali covid. Celem takiej agregacji danych było zwiększenie przejrzystości badanych zmiennych a co za tym idzie poprawa jakości wnioskowania.

- Specyfikacja danych liczbowych zmiennych nominalnych (tabela korespondencji) oraz wyniki tej analizy w postaci szczegółowych danych liczbowych znajdują się w Załączniku nr 6.
- Warto zauważyć, że dla analizowanych zmiennych nominalnych współczynnik poziomu bezwładności wynosi $0,027^{101}$
- Wyniki uzyskane za pomocą analizy korespondencji w odniesieniu do związków pomiędzy analizowanymi zmiennymi nominalnymi znalazły odzworowanie na wykresie rozrzutu/ mapie percepcji przedstawionym poniżej - Rysunek 17.

Rysunek 17. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i miejsca zamieszkania

Źródło – opracowanie własne.

Analizując wykres rozrzutu należy zauważyć, że występuje koncentracja wokół strategii C gospodarstw domowych, których średni dochód netto jest wyższy niż kwota 7.700,- zł netto, bez względu na to czy są to miejskie czy wiejskie gospodarstwa domowe.

Strategie C należą do grupy defensive strategies (strategie powstrzymywania) – w grupie badawczej wygrywały strategię C2 lub C1, które charakteryzują się aktywnością gospodarstw domowych w rozwiązywaniu i radzeniu sobie z trudną sytuacją, której doświadczają. Zatem w

¹⁰¹ Por. Przypis nr 94

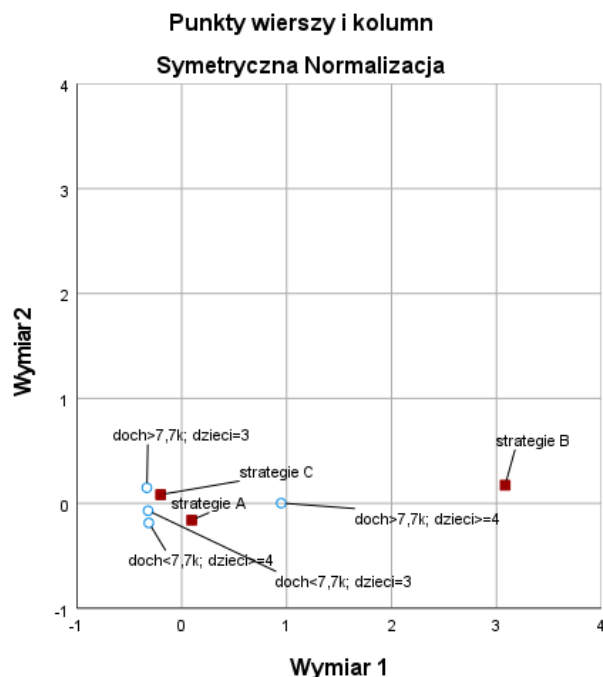
badanej grupie taki rodzaj działania i postawa wobec trudności, koresponduje z poziomie dochodów do dyspozycji gospodarstwa domowego, bowiem dotyczy tych gospodarstw, których dochód miesięczny jest wyższy od 7.700,- zł netto. Ten wynik koresponduje także z innym wynikiem analizy korespondencji a mianowicie gospodarstwa domowe skupione wokół strategii C, w ograniczonym zakresie korzystały z transferów socjalnych, radząc sobie poprzez pracę i zarobkowanie oraz rozsądne gospodarowanie osiąganymi przychodami.

Kolejnym etapem prac było poddanie analizie korespondencji następujących zmiennych nominalnych: **miesięczny dochód gospodarstwa domowego (wyniki sprzed covid oraz po pierwszej fali covid)¹⁰² , liczba dzieci w gospodarstwie domowym oraz dominująca strategia radzenia sobie z ograniczeniami.**

- Na podstawie przeprowadzonych badań powstała tabela korespondencji zmiennych, która jest prezentowana w Załączniku nr 6. W tym załączniku znajdują się także wyniki analizy w postaci danych liczbowych.
- Współczynnik bezwładności dla obserwowanych zmiennych nominalnych wynosi 0,095¹⁰³, a zatem jest stosunkowo wysoki jak na wyniki przeprowadzonego badania.
- Natomiast uzyskane wyniki odwzorowane na wykresie rozrzutu (mapie korespondencji) przedstawiają się następująco - Rysunek 18:

¹⁰² Por. Przypis nr 100

¹⁰³ Por. Przypis nr 94

Rysunek 18. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i liczby dzieci

Źródło – opracowanie własne

Podsumowując uzyskane wyniki należy zauważyć, że występuje skupienie wokół strategii C gospodarstw domowych z trójką dzieci bez względu na poziom miesięcznego dochodu netto. Strategie główne C czyli defensive strategies (strategie powstrzymywania) – a w naszym badaniu to w dominującej przewadze strategia C1 lub C2, są to aktywne strategie radzenia sobie z ograniczeniami w tym ograniczeniami finansowymi. Wyniki analizy korespondencji wskazują, że taki sposób działania charakterystyczny jest dla gospodarstw z mniejszą ilością dzieci (troje). Bliżej do tej grupy strategii mają także gospodarstwa domowe z czwórką lub większą liczbą dzieci, dla których miesięczny dochód jest niższy niż 7.700,- zł netto.

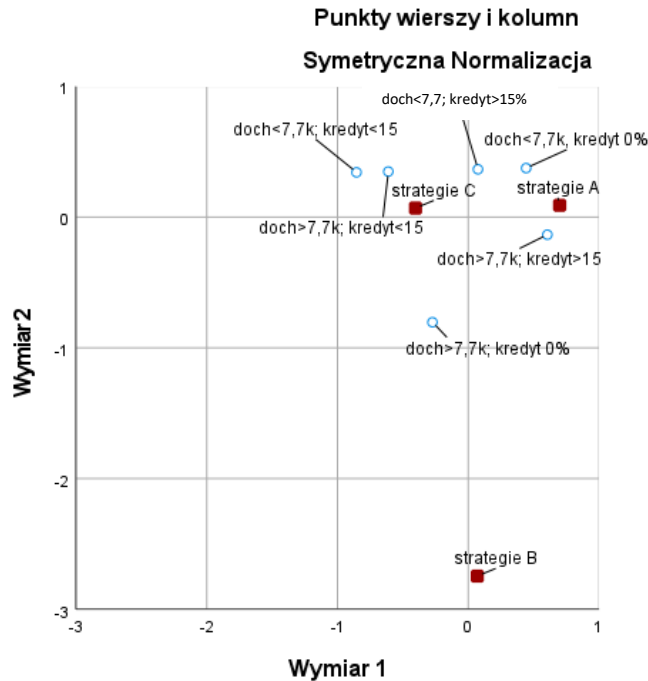
Natomiast te gospodarstwa domowe, w których dominująca była strategia A czyli distinction strategy (strategia odróżniania się) – a zatem strategia nastawiona na odróżnienie się (odcięcie/ odgródzenie) od otoczenia - to gospodarstwa, z jednej strony z co najmniej czwórką dzieci ale jednocześnie lepiej uposażone finansowo (miesięczny dochód powyżej 7.700,- zł netto). Koresponduje to z wcześniej prezentowanymi wynikami wskazującymi na to, że gospodarstwa domowe z większą ilością dzieci czują się z tego powodu dyskryminowane i radząc sobie, stosują strategię unikania.

W następnym etapie prowadzonych badań zostały poddane analizie korespondencji następujące zmienne nominalne: **miesięczny dochód gospodarstwa domowego (wyniki uśrednione sprzed covid oraz po pierwszej fali covid)¹⁰⁴, udział raty kredytu mieszkaniowego w dochodzie ogółem badanego gospodarstwa domowego oraz dominująca coping strategy.**

- Udzielone przez respondentów odpowiedzi w zakresie wysokości raty kredytu mieszkaniowego zostały podzielone na 3 grupy:
grupa pierwsza – gospodarstwa domowe, które nie posiadają kredytu,
grupa druga – gospodarstwa domowe posiadające kredyt, którego rata wynosi do 15% miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego,
grupa trzecia – gospodarstwa domowe, w których rata kredytu mieszkaniowego jest większa niż 15%.
- Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla opisanych powyżej zmiennych nominalnych jak również dane liczbowe analizowanych zmiennych w postaci tabeli korespondencji znajdują się w Załączniku nr 6.
- Dla badanych zmiennych nominalnych poziom bezwładności wynosi 0,120¹⁰⁵, zatem jest jednym z najwyższych wyników uzyskanych w niniejszym badaniu.
- Wyniki uzyskane w toku przeprowadzonej analizy korespondencji zostały odwzorowane na wykresie rozrzutu zaprezentowanym poniżej - Rysunek 19.

¹⁰⁴ Por. Przypis nr 100

¹⁰⁵ Por. Przypis nr 94

Rysunek 19. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i udziału raty kredytu mieszkaniowego w dochodzie ogółem

Źródło – opracowanie własne.

Analizując otrzymane wyniki należy zauważyć, że występuje koncentracja wokół strategii C gospodarstw domowych, w których rata kredytu mieszkaniowego jest niższa niż 15% dochodu ogółem i dotyczy to wszystkich gospodarstw domowych bez względu na to czy poziom miesięcznych dochodów netto jest wyższy czy też niższy od kwoty 7.700,- zł.

Występuje powiązanie wokół strategii A gospodarstw domowych, w których rata kredytu mieszkaniowego jest wyższa niż 15% dochodu ogółem i dotyczy to wszystkich gospodarstw domowych bez względu na to czy poziom miesięcznych dochodów netto jest wyższy czy też niższy od kwoty 7.700,- zł.

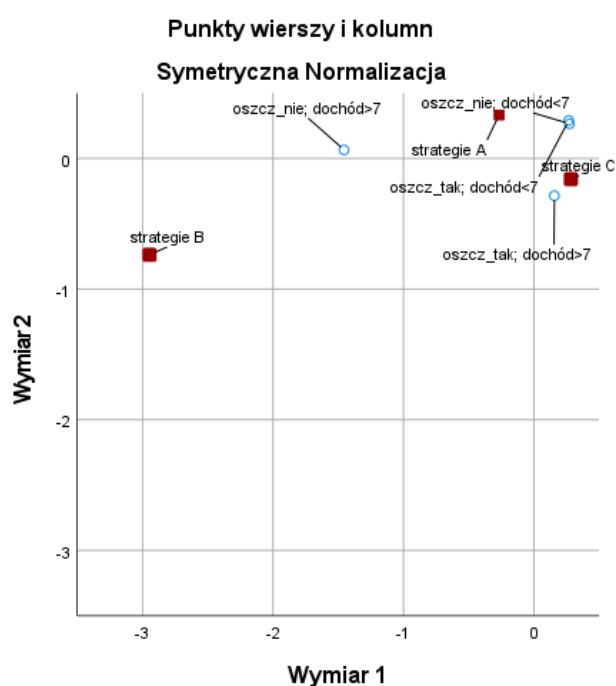
Nie zaobserwowano korespondencji wokół jednej grupy strategii gospodarstw domowych nie posiadających zadłużenia z tytułu kredytu mieszkaniowego.

Występująca korespondencja ze strategią C gospodarstw domowych, dla których rata kredytu mieszkaniowego jest niższa niż 15% dochodów może być potwierdzeniem sposobu radzenia sobie z ograniczeniami przez te gospodarstwa. Dominujące w badaniu strategię z grupy C czyli z grupy defensive strategies (strategie powstrzymywania) to strategię nastawione na mierzenie się z trudnościami i przeciwnościami. W takie zachowanie wpisuje się również racjonalne zaciąganie zobowiązań. Dodatkowo koresponduje ten wynik z innymi wynikami

uzyskanymi w przeprowadzonym badaniu a dotyczących posiadania oszczędności przez gospodarstwa domowe skupione wokół strategii C a także nie posiadanie przez te gospodarstwa pożyczek na cele obrotowe.

Kolejnym etapem prowadzonych badań w zakresie analizy korespondencji cech ekonomicznych było poddanie sprawdzeniu następujących zmiennych nominalnych: **poziom miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego (wyniki sprzed covid oraz po pierwszej fali covid)¹⁰⁶, posiadanie oszczędności przez gospodarstwo domowe oraz dominująca strategia radzenia sobie z ograniczeniami.**

- Zarówno tabela korespondencji zmiennych niezależnych jak i podsumowanie wyników analizy korespondencji dla badanych zmiennych znajdują się w Załączniku nr 6.
- Dla badanych zmiennych nominalnych poziom bezwładności wynosi 0,102¹⁰⁷, zatem jest bardzo wysoki w porównaniu z innymi wynikami w przeprowadzonych badaniach.
- Uzyskane wyniki zostały zaprezentowane na wykresie rozrzutu mapie percepcji przedstawionym poniżej - Rysunek 20:

Rysunek 20. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i posiadanie oszczędności

Źródło – opracowanie własne.

¹⁰⁶ Por. Przypis nr 100

¹⁰⁷ Por. Przypis nr 94

Osiągnięte wyniki w tym badaniu analizy korespondencji wskazują na to, że występuje koncentracja wokół strategii C gospodarstw domowych, które posiadają oszczędności bez względu na to czy dochód badanego gospodarstwa domowego jest większy czy mniejszy niż 7.700,- zł netto.

Występuje skupienie wokół strategii A gospodarstw domowych, które nie posiadają oszczędności bez względu na to czy dochód badanego gospodarstwa domowego jest większy czy mniejszy niż 7.700,- zł netto.

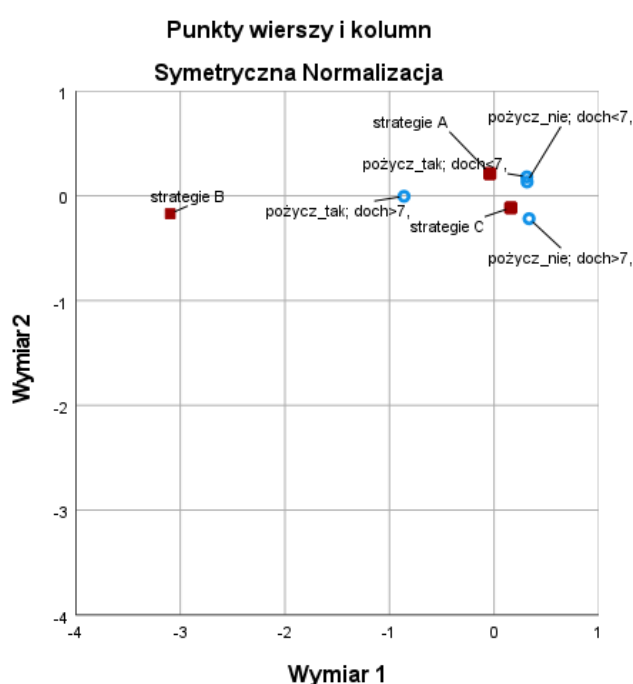
Strategie główne C czyli defensive strategies (strategie powstrzymywania) – a w naszym badaniu to w dominującej przewadze strategia C1 lub C2 – są to strategie nastawione na działanie i mierzenie się z trudnościami oraz przeciwnościami, w tym także z ograniczeniami finansowymi. Zaobserwowana korespondencja posiadania oszczędności przez gospodarstwa domowe i powiązania sposobu radzenia sobie z trudnościami ze strategią główną C wpisuje się w obraz gospodarstwa domowego, aktywnie radzącego sobie z trudnościami, które pomimo funkcjonowania w ograniczeniach dochodu z pracy dodatkowo jest jeszcze w stanie zabezpieczyć się na przyszłość w postaci posiadanych oszczędności.

Dodatkowo koresponduje ten wynik z innymi wynikami uzyskanymi w przeprowadzonym badaniu a dotyczących gospodarstw domowych skupionych wokół strategii C, czyli posiadania zobowiązań z tytułu kredytu mieszkaniowego wyłącznie do wysokości 15% raty kredytu w całości dochodach a także nie posiadanie przez te gospodarstwa pożyczek na cele obrotowe. Natomiast korespondencja gospodarstw domowych nie posiadających oszczędności ze strategią główną A czyli w naszym badaniu generalnie przynależność do strategii A2 unikanie (avoidance) też wpisuje się w logikę działania gospodarstw domowych funkcjonujących w ramach strategii odróżniania się. Strategia A2 to działanie polegające się na „oddalaniu” się od otoczenia aby ukryć swój status i swoje trudności finansowe. Zatem to także strategia działania, która polega na konsumowaniu posiadanych zasobów finansowych po to tylko aby utrzymać na zewnątrz „wizerunek” gospodarstwa domowego, które nie doświadcza trudności finansowych.

W następnym kroku została przeprowadzona analiza korespondencji następujących zmiennych nominalnych: **miesięczny poziom dochodu gospodarstwa domowego (wyniki**

przed covid oraz po pierwszej fali covid)¹⁰⁸, posiadanie przez gospodarstwo domowe pożyczek obrotowych (zobowiązania poza kredytem mieszkaniowym) oraz dominująca coping strategy.

- Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla badanych zmiennych wraz z tabelą korespondencji zawierająca charakterystyki liczbowe badanych zmiennych nominalnych znajduje się w Załączniku nr 6.
- Dla badanych zmiennych nominalnych poziom bezwładności wynosi 0,078¹⁰⁹.
- Uzyskane wyniki za pomocą analizy korespondencji znalazły odwzorowanie na mapie korespondencji przedstawionej poniżej - Rysunek 21.

Rysunek 21 Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i posiadanie pożyczek obrotowych

Źródło – opracowanie własne.

Analizując otrzymane wyniki, należy zauważyć, że występuje powiązanie ze strategiami C gospodarstw domowych, które nie posiadają pożyczek obrotowych.

Występuje powiązanie ze strategiami A tych gospodarstw domowych, które posiadają pożyczki obrotowe.

¹⁰⁸ Por. Przypis nr 100

¹⁰⁹ Por. Przypis nr 94

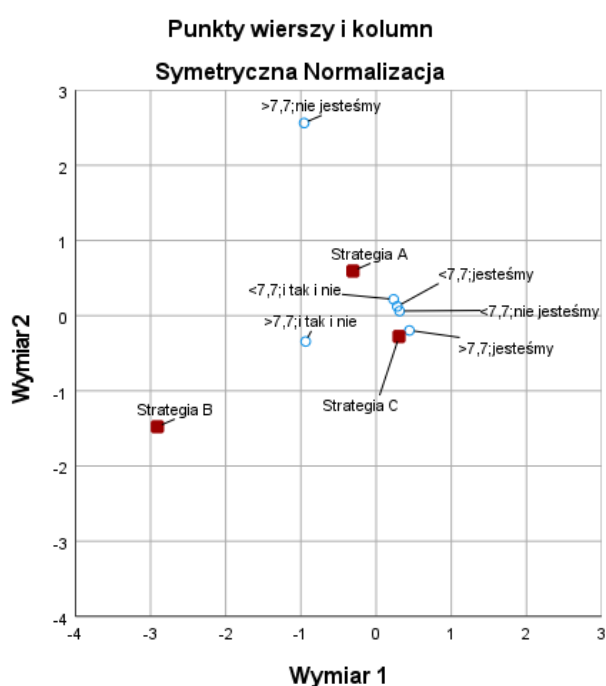
Wyniki tej analizy korespondencji harmonizują z wynikami wcześniej omówionymi w zakresie poziomu raty kredytu mieszkaniowego w ogólnym dochodzie oraz poziomem oszczędności posiadanych przez gospodarstwo domowe i dominującymi strategiami radzenia sobie z ograniczeniami. Gospodarstwa skupione wokół strategii C to z jednej strony gospodarstwa, w których poziom raty kredytu mieszkaniowego nie jest wyższy niż 15%. Z drugiej strony są to gospodarstwa, które posiadają oszczędności. Dokładamy do tego kolejny element, czyli brak pożyczek na cele obrotowe. Zatem koresponduje to wprost i w zrozumiałym sposobie ze sposobami radzenia sobie z ograniczeniami, jakie są charakterystyczne dla grupy defensive strategies (strategie powstrzymywania) - w naszych badaniach sprowadza się to do strategii C1 i C2. Gospodarstwa te próbują aktywnie zmienić swoją sytuację, nie zawsze oznacza to „wielką skalę” działań, ale raczej walkę krok po kroku i każdego dnia, mają dużą wiarę we własne siły i możliwości zmiany.

Analogicznie - korespondencja gospodarstw domowych posiadających pożyczki obrotowe z główną strategią A – distinction strategy (strategią odróżniania się) jest także logicznie powiązana. Gospodarstwa te nie posiadają oszczędności, mają wyższą ratę kredytu mieszkaniowego i dodatkowo zaciągają pożyczki na cele obrotowe – są to wszystko działania korespondujące z „oddalaniem” się od otoczenia aby ukryć swój status i swoje trudności finansowe. Zatem w zakres zachowań realizowanych przez gospodarstwa domowe realizujące przede wszystkim strategię z grupy A distinction strategies (strategie odróżniania się) wpisuje się także sposób działania polegający na wydawaniu posiadanych zasobów finansowych a nawet zaciąganie dodatkowych zobowiązań, po to tylko aby utrzymać na zewnątrz „wizerunek” gospodarstwa domowego, które nie doświadcza trudności finansowych.

Kolejnym etapem prowadzonych badań była analiza korespondencji następujących zmiennych nominalnych: **miesięczny poziom dochodów gospodarstwa domowego (wyniki sprzed covid oraz po pierwszej fali covid¹¹⁰), subiektywna ocena gospodarstwa domowego w zakresie sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo oraz realizowana strategia radzenia sobie z ograniczeniami.**

¹¹⁰ Por. Przypis nr 100

- Podsumowanie wyników analizy korespondencji oraz tabelę korespondencji zawierającą dane liczbowe analizowanych zmiennych można znaleźć w Załączniku nr 6.
- Dla badanych zmiennych nominalnych poziom bezwładności wynosi 0,158¹¹¹, a zatem jest to jeden z najwyższych wyników w tym badaniu.
- Analiza korespondencji dla badanych zmiennych została przedstawiona w Rysunku 22. Uzyskane wyniki pozwalają wnioskować o występującej korespondencji pomiędzy subiektywną oceną poziomu sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo, poziomem dochodów gospodarstwa domowego oraz dominującą coping strategią.

Rysunek 22. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i subiektywnej oceny sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo

Źródło – opracowanie własne.

Podsumowując otrzymane wyniki należy zauważyć, że występuje koncentracja wokół strategii C tych gospodarstw domowych, które albo oceniają, że są sprawiedliwie traktowane albo oceniają, że trochę tak a trochę nie. Ta korespondencja nie ma odniesienia do poziomu dochodów jakie osiąga gospodarstwo domowe, co oznacza, że bez względu na poziom

¹¹¹ Por. Przypis nr 94

dochodów osiągniętych przez gospodarstwo domowe wokół strategii C zgromadzone są gospodarstwa, które raczej lub w pełni uważają się za sprawiedliwie traktowane.

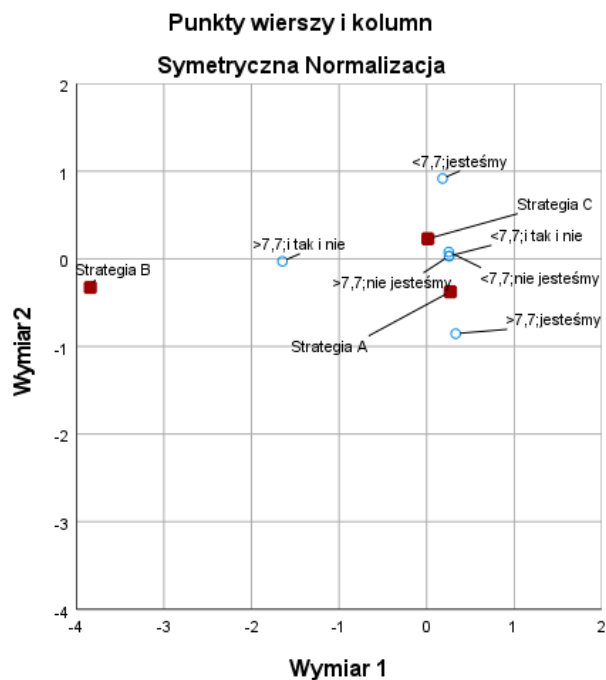
Zaobserwowana korespondencja ma powiązanie z prezentowanymi wcześniej wynikami, w których poddano analizie korespondencji bycie sprawiedliwie traktowanym, miejsce zamieszkania, oraz dominującą strategię. W tamtej analizie także występowało powiązanie ze strategią C tych gospodarstw domowych, które uważały, że są sprawiedliwie traktowane jako rodziny wielodzietne przez społeczeństwo.

W następnej kolejności nastąpiło poszukiwanie korespondencji (odpowiedniości) pomiędzy **miesięcznym poziomem dochodu gospodarstwa domowego (wyniki sprzed covid oraz po pierwszej fali covid)¹¹², subiektywną oceną doświadczania dyskryminacji oraz dominującej strategii.**

- Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla powyżej wskazanych zmiennych oraz tabela korespondencji pokazujące dane liczbowe znajduje się w Załączniku nr 6.
- Dla badanych zmiennych nominalnych poziom bezwładności wynosi 0,191¹¹³ - i jest to wynik najwyższy w tym badaniu.
- Otrzymane wyniki analizy korespondencji przedstawione na mapie korespondencji zostały zaprezentowane poniżej na wykresie rozrzutu - Rysunek 23:

¹¹² Por. Przypis nr 100

¹¹³ Por. Przypis nr 94

Rysunek 23. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i subiektywnej oceny dyskryminowania przez społeczeństwo

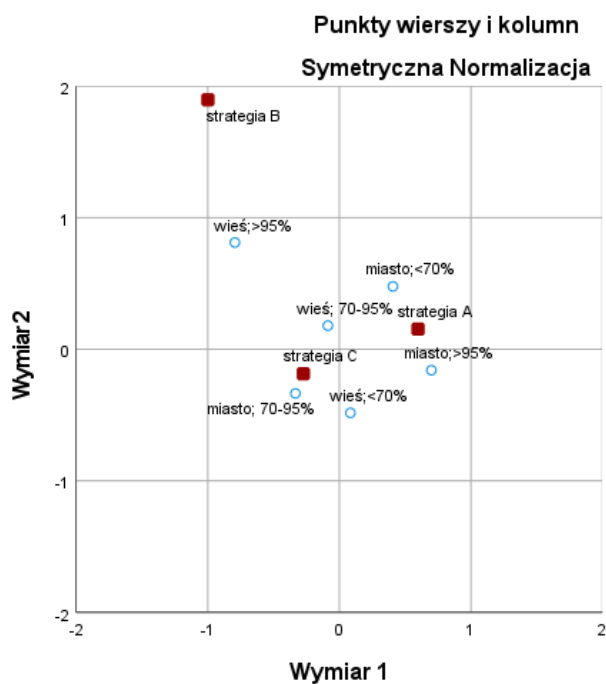
Źródło – opracowanie własne.

Podsumowując otrzymane wyniki, należy zauważyć, że występuje powiązanie wokół strategii C gospodarstw domowych, które albo oceniają, że nie są dyskryminowane, albo oceniają, że trochę są a trochę nie są. Ta korespondencja nie ma odniesienia do poziomu dochodów jakie osiąga gospodarstwo domowe, co oznacza że bez względu na poziom dochodów osiągniętych przez gospodarstwo domowe wokół strategii C zgromadzone są gospodarstwa, które nie uważają się za dyskryminowane.

Zaobserwowana korespondencja jest analogiczna do zaprezentowanych wcześniej wyników badań, w których poddano analizie korespondencji miejsce zamieszkania, subiektywnej oceny dyskryminacji przez społeczeństwo oraz dominującej coping strategii. W obu badaniach wokół strategii C korespondują gospodarstwa domowe, które nie odczuwają, że są dyskryminowane z tytułu wielodzietności.

W ramach analizy cech ekonomicznych ostatnim „zestawem” badanych zmiennych nominalnych poddanych analizie korespondencji były zmienne: **udział przychodów z pracy w dochodzie ogółem, miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego oraz dominująca coping strategii.**

- Tabela korespondencji zawierająca dane liczbowe analizowanych zmiennych nominalnych jak również podsumowanie wyników analizy korespondencji dla wyżej wymienionych zmiennych znajduje się w Załączniku nr 6.
- Dla badanych zmiennych nominalnych poziom bezwładności wynosi 0,063¹¹⁴
- Wyniki uzyskane za pomocą analizy korespondencji znalazły odzworowanie na wykresie rozrzutu (mapa percepcji), który został zaprezentowany poniżej - Rysunek 24.

Rysunek 24. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, udziału dochodów z pracy w dochodzie ogółem oraz miejsca zamieszkania

Źródło – opracowanie własne.

Wyniki, które są zaprezentowane na mapie percepcji wskazują, że występuje powiązanie wokół strategii C gospodarstw domowych, w których dochód z tytułu pracy stanowi od 70 do 95% całości dochodów badanego gospodarstwa domowego, bez względu na miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego.

Nie można zidentyfikować powiązania pomiędzy gospodarstwami domowymi, w których dochody z pracy wynoszą więcej niż 95% lub też mniej niż 70% ogółu dochodów gospodarstwa domowego z jedną strategią dominującą.

¹¹⁴ Por. Przypis nr 94

Strategie C należą do grupy defensive strategies (strategie powstrzymywania), a w grupie badawczej zdecydowanie dominującymi były dwie strategie to jest C2 – escape from reality (ucieczka od rzeczywistości) oraz C1 – let's do something about it (zrobmy coś z tym). Obie strategie to strategie aktywnego postępowania i radzenia sobie z ograniczeniami, podejmowania wysiłków i walki na rzecz poprawy warunków życia. Taki rodzaj działania i postawa wobec trudności koresponduje w przebadanej grupie ze zmienną udziału dochodów z pracy w dochodach ogółem gospodarstw domowych.

Ze strategią C korespondują gospodarstwa domowe, w których udział świadczeń (w tym 500+) nie przekracza 30% ogółu dochodów netto, zatem można uznać, że są to gospodarstwa domowe, które „radzą sobie” samodzielnie z problemami finansowymi, a ich członkowie pracują i zarabiają na utrzymanie rodziny. Nie można nie wspomnieć o wcześniej prezentowanych wynikach gospodarstw domowych skupionych wokół strategii z grupy C – wskazujących na to, że gospodarstwa te lepiej radzą sobie z ograniczeniami finansowymi. Zatem należy przypomnieć skupienie wokół strategii C gospodarstw domowych z kredytami mieszkaniowymi, których udział raty miesięcznym w dochodzie domowym jest niższy niż 15%, gospodarstw domowych które posiadają oszczędności i wreszcie tych gospodarstw domowych, które nie posiadają kredytów operacyjnych.

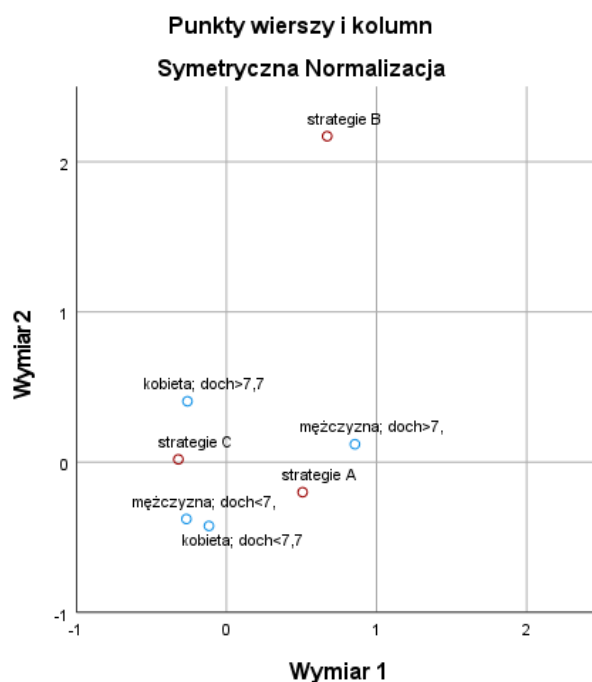
Wyniki tych badań pozwalają budować obraz gospodarstw domowych, które realizują strategie z grupy C w radzeniu sobie z trudnościami jako gospodarstw domowych osób pracujących, gospodarnych i racjonalnych w oczekiwaniach względem otoczenia, rozwiązujących z sukcesami problemy z którymi borykają w tym problemy natury finansowej.

Dodatkowo – analogicznie jak przy analizie cech społecznych - autorka postanowiła zaprezentować także wyniki analizy odpowiedniości w odniesieniu do zmiennych nominalnych, spośród których jedną jest płeć respondenta (głównego).

Przebadany został następujący zestaw zmiennych nominalnych – **średni miesięczny dochód gospodarstwa domowego (wyniki sprzed covid oraz po pierwszej fali covid)¹¹⁵, płeć respondenta (głównego) oraz dominująca coping strategy.**

¹¹⁵ Por. Przypis nr 100

- Dane liczbowe powyższych zmiennych nominalnych zostały przedstawione w tabeli korespondencji w Załączniku nr 6, podobnie jak podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych.
- Dla badanych zmiennych nominalnych poziom bezwładności wynosi 0,048¹¹⁶
- Wyniki uzyskane za pomocą analizy korespondencji znalazły odwzorowanie na wykresie rozrzutu przedstawionym poniżej - Rysunek 25.

Rysunek 25. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i płci respondenta

Źródło – opracowanie własne.

Podsumowanie otrzymanych rezultatów wskazuje na to, że występuje skupienie wokół strategii C tych gospodarstw domowych, których średni miesięczny dochód jest niższy niż 7.700,- zł netto, i dotyczy to zarówno gospodarstw, w których respondentem był mężczyzna jak i kobieta. Natomiast nie można zaobserwować koncentracji wokół strategii A gospodarstw domowych z dochodami ponad 7.700,- zł netto miesięcznie. Jedynie można powiedzieć, że wokół tej strategii gromadzą się gospodarstwa domowe, w których respondentem był mężczyzna.

¹¹⁶ Por. Przypis nr 94

Gospodarstwa domowe, z dochodem powyżej 7.700,- zł netto, w których respondentem była kobieta również korespondują bardziej ze strategią główną C niż strategią A.

Poddając analizie korespondencji gospodarstwa domowe ze względu na ich miesięczny dochód, płeć respondenta oraz dominującą strategię otrzymujemy wyniki, które wskazują że wyróżnienie czynnika płci daje dodatkową informację o zachodzącej korespondencji. We wcześniej omówionych rezultatach wokół strategii głównej C były zgromadzone gospodarstwa domowe - bez względu na lokalizację - których dochód miesięczny był wyższy niż 7.700,- zł netto. Badając korespondencję gospodarstw ze względu na dochód i płeć otrzymujemy wyniki, które pokazują że wokół strategii C gromadzą się gospodarstwa domowe, w których respondentem była kobieta.

4.8. Identyfikacja przynależności badanych gospodarstw domowych do faz dyskwalifikacji społecznej S. Paugama

Systematyzacja sposobów i strategii radzenia sobie z przeciwnościami przedstawiona w niniejszej dysertacji, jest oparta na etapach ekskluzji społecznej Serge Paugama (1991) i odnosi się do zestawów trudnych sytuacji życiowych, które zostały wskazane przez badacza jako charakterystyczne dla każdego z etapów wykluczenia ze społeczeństwa. Gospodarstwo domowe przebywając w określonej fazie dyskwalifikacji społecznej wybiera strategię radzenia sobie z trudnościami spośród zestawów strategii, które są przypisane do każdej z faz. Stosowane przez gospodarstwa domowe, zindywidualizowane mechanizmy radzenia sobie z przeciwnościami składają się na sposób radzenia sobie z trudnościami, który jest indywidualnie zmienny dla gospodarstwa domowego, ale który jest pochodną fazy dyskwalifikacji, w której znajduje się gospodarstwo domowe.

W rozdziale 3.2 znajduje się szczegółowe omówienie teorii dyskwalifikacji społecznej Serge Paugama (1991), w ramach której badacz podkreślał, że poziom dyskwalifikacji społecznej, w której znajduje się jednostka oraz gospodarstwa domowe stanowi punkt wyjścia do wyboru konkretnej strategii radzenia sobie (coping strategy).

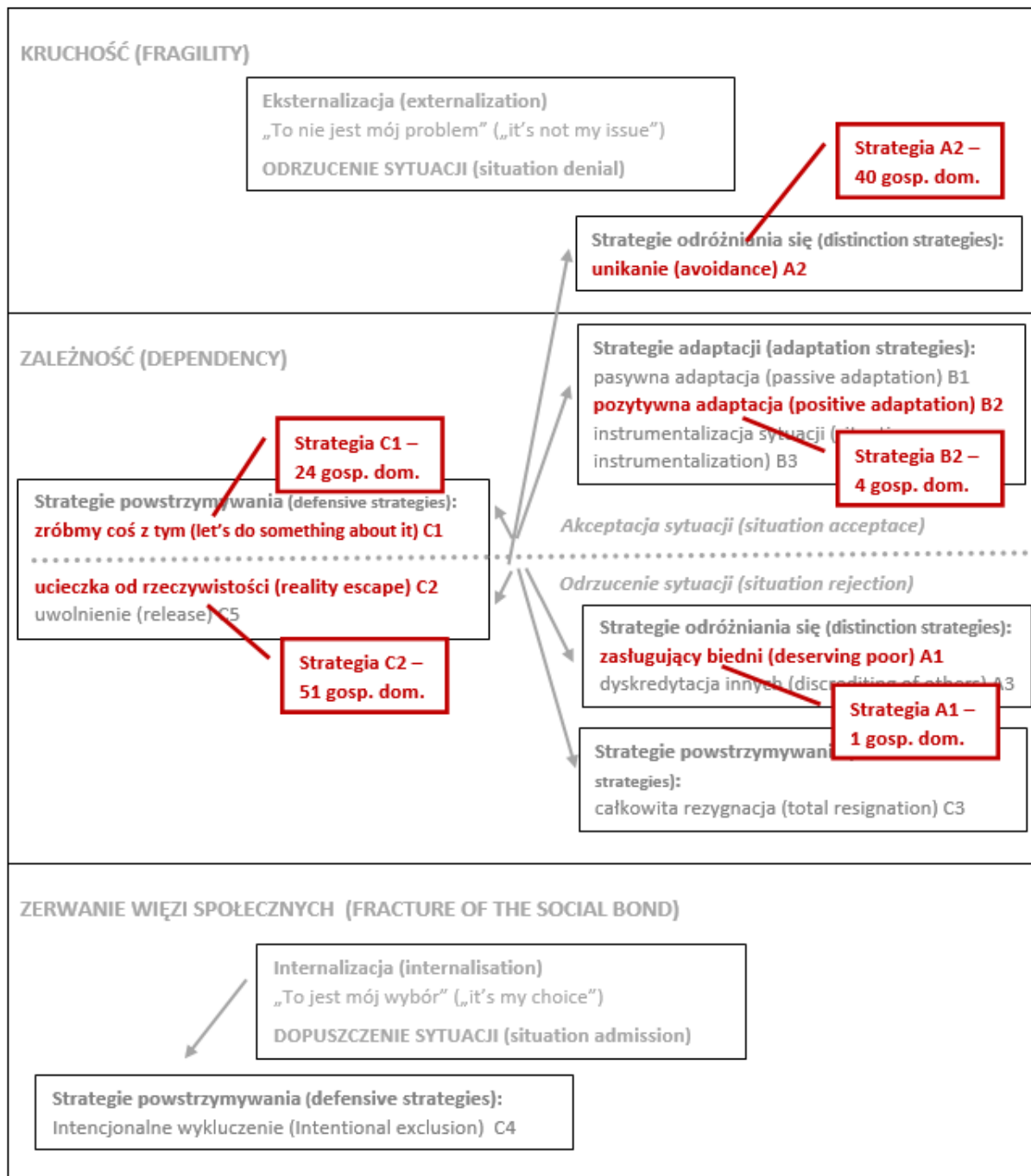
Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają powyższe założenie i obrazują, że możliwym jest ustalenie jednej, głównej i dominującej strategii radzenia sobie z ograniczeniami przez poszczególne gospodarstwo domowe.

Badane gospodarstwa domowe skupiły się w swoich wyborach strategii działania wokół czterech różnych coping strategies. Dominującą strategią była strategia C2: „ucieczka od rzeczywistości” (escape from reality), należąca do strategii głównej C czyli strategii powstrzymywania (defensive strategies). Jako strategię dominującą wskazało ją 51 ze 120 przebadanych gospodarstw domowych. Drugą strategią w kolejności dominacji była strategia należąca do strategii głównej A, czyli strategii odróżniania (distinction strategies). Była to strategia A2 nosząca nazwę „unikanie” (avoidance). Jako strategię dominującą wskazało ją 40 ze 120 przebadanych gospodarstw domowych. Trzecią w kolejności dominującą strategią wśród badanych gospodarstw domowych była strategia należąca do strategii głównej C, nosząca nazwę „zróbmy coś z tym” (let’s do something about it) – określana jako C1. Jako strategię dominującą wskazało ją 24 ze 120 przebadanych gospodarstw domowych. Czwartą w kolejności strategią wskazaną przez 4 gospodarstwa domowe jest strategia B2 (pozytywna adaptacja – positive adaptation) należąca do strategii głównej B, czyli strategii adaptacji (adaptation strategies). Jedno gospodarstwo domowe spośród 120 poddanych badaniu jako dominującą strategię wskazało strategię z grupy A czyli strategii odróżniania (distinction strategies) – strategię A1 „zasługujący biedni” (the deserving poor).

Nakładając uzyskane wyniki na schemat obrazujący fazy dyskwalifikacji społecznej S. Paugama otrzymujemy odwzorowanie, które zostało przedstawione poniżej - Rysunek 26.

Wyniki pokazują, że żadne z badanych gospodarstw domowych nie wyszło poza fazę zależności (dependency). Warto przypomnieć, że S. Paugam wskazywał na zdecydowaną możliwość powrotu z wyższego poziomu ekсклюzji społecznej do niższego a nawet omińnięcie niższego poziomu i bezpośredni powrót do standardowego („normalnego”) funkcjonowania w społeczeństwie (Paugam w Keller, 2014). Zatem w przypadku przebadanych gospodarstw domowych łatwiejszy będzie powrót z fazy zależności do fazy kruchości lub bezpośrednio do stanu, w którym gospodarstwo domowe nie jest wykluczone społecznie, niż gdyby to miało miejsce gdyby dominująca strategia radzenia sobie z ograniczeniami „przenosiła” badane gospodarstwo do fazy zrywania więzi społecznych (fracturing of the social bond).

Wyniki badań pokazują, że na 120 przebadanych gospodarstw domowych 40 (czyli 33% badanych gospodarstw domowych) znajduje się w pierwszej fazie ekсклюzji społecznej, w której aktywność członków gospodarstwa domowego ukierunkowana jest w znaczącym stopniu na ukryciu przed otoczeniem swojej kruchości i faktu znalezienia się w trudnościach przez gospodarstwo domowe.

Rysunek 26. Strategie radzenia sobie z trudnościami, w odniesieniu do faz dyskwalifikacji społecznej S. Paugama z uwzględnieniem wyników prowadzonych badań

Źródło – opracowanie własne, naniesione wyniki na wykres źródłowy za: Gojova, Gojova, Spilackova, 2014, s. 39

Kolejna faza ekskluzji społecznej to faza „dependency”, w której występuje zależność od otoczenia. Pozostałe 80 przebadanych gospodarstw domowych (czyli 67%) znajduje się w tej fazie. W ramach tej fazy albo gospodarstwa domowe przyjmują postawę akceptacji sytuacji lub też jej odrzucenia.

Przyjęcie postawy akceptacji sytuacji zbliża badane gospodarstwo domowe do powrotu do fazy fragility z fazy zależności. Spośród przebadanych gospodarstw 28 (24% badanych gospodarstw) znajduje się w fazie akceptacji sytuacji natomiast 52 gospodarstw domowych (43% przebadanych) pozostaje w fazie braku zgody na okoliczności, w których przyszło im funkcjonować. Spośród tych gospodarstw domowych 51 realizuje strategię C2 „ucieczki od rzeczywistości” (escape from reality) co oznacza grupę 42,5% przebadanych gospodarstw domowych. Jak wskazane to zostało powyżej jedno gospodarstwo domowe realizuje strategię A1 „zasługujący biedni” (mniej niż 1% przebadanych gospodarstw domowych).

Autorka zwraca uwagę, że zgodnie z teorią S. Paugama, gospodarstwa domowe w fazie kruchości i zależności biorą udział w życiu społecznym. Wszystkie gospodarstwa są częścią społeczności, nie następuje celowe wykluczenie ze społeczeństwa, nie są zrywane więzi społeczne, członkowie badanych gospodarstw domowych chcą i uczestniczą w życiu otoczenia i społeczności lokalnej. Wskazuje na to brak gospodarstw domowych, w których zwycięska strategia radzenia sobie z ograniczeniami należałaby do tych, które są realizowane w fazie zerwania więzi społecznych (fracturing of the social bond).

Szczególnie zatem ważne jest, aby udzielana pomoc, nie nosiła najmniejszych znamion dyskryminacji czy stygmatyzacji, ani też nie prowadziła do utraty statusu społecznego a co za tym idzie specyficznie rozumianej godności społecznej. Bardzo ważnym jest aby wielodzietne gospodarstwa domowe odczuwały wsparcie społeczeństwa, aby czuły się sprawiedliwie traktowane przez otoczenie. Ta rekomendacja płynąca z przeprowadzonych badań jest tym bardziej ważna podkreślenia, bowiem przeprowadzone badania analizy korespondencji wskazują, że gospodarstwa domowe skupione wokół strategii A bez względu na poziom dochodów i miejsce zamieszkania wskazują na poczucie bycia dyskryminowanym przez społeczeństwo, w którym funkcjonują. Dodatkowo gospodarstwa domowe skupione wokół strategii A uważają, że nie są sprawiedliwie traktowane przez społeczeństwo.

4.9. Dyskusja

4.9.1. Fazy ekskluzji społecznej a dominujące strategie radzenia sobie gospodarstw domowych

Ramę teoretyczną przedstawionej dysertacji stanowiła teoria ekskluzji społecznej S. Paugama (1991) oraz systematyzacja strategii radzenia sobie z trudnościami opracowana przez Gojova, Gojova, Spilackova (2014).

Zgodnie z teorią Paugama (Keller, 2014) poziom dyskwalifikacji społecznej warunkuje zestaw strategii, które mogą być wybierane przez gospodarstwo domowe, zaś drugim czynnikiem determinującym ten wybór jest stan akceptacji lub odrzucenia sytuacji, w której gospodarstwo przebywa. Akceptacja sytuacji jest charakterystyczna dla fazy kruchości oraz częściowo dla fazy zależności (wybór spośród pięciu strategii). Kolejnym etapem w postępującym wykluczeniu społecznym jest odrzucenie sytuacji, w której znajduje się gospodarstwo domowe. Początkowo pozostaje ono w fazie zależności (wybór kolejnych 5 strategii) aby ostatecznie znaleźć się w fazie zrywania więzi społecznych (Rysunek 3 oraz Rysunek 26).

Serge Paugam bardzo ściśle łączy zjawisko wykluczenia społecznego ze zjawiskiem ubóstwa (1991, s. 18) co oznacza, że wraz ze wzrastającym niedostatkiem dochodowym następuje przechodzenie gospodarstwa domowego od funkcjonowania w fazie kruchości, przez fazę zależności aż do fazy zrywania więzi społecznych.

Przeprowadzone badania wskazały, że dominującą strategią w badanej grupie jest strategia C2 (ucieczka od rzeczywistości), która jest charakterystyczna dla fazy zależności oraz odrzucenia sytuacji, w której znalazło się gospodarstwo domowe. Ta strategia jest dominującą dla niemal 43% przebadanych gospodarstw. To wskazuje, że dla tej grupy gospodarstw, powrót do stanu sprzed wykluczenia jest najbardziej utrudniony (prowadzi przez fazę zależności/akceptacji sytuacji oraz przez fazę kruchości). Kolejne trzy dominujące strategie są charakterystyczne dla stanu akceptacji sytuacji, w której znalazło się gospodarstwo domowe. Drugą w kolejności dominującą strategią radzenia sobie z trudnościami jest A2 (unikanie), charakterystyczna dla pierwszej fazy dyskwalifikacji (fazy kruchości). Ta strategia jest dominująca dla 33% przebadanych gospodarstw domowych. Trzecią dominującą strategią dla 20% badanych gospodarstw jest C1 (zrobmy coś z tym), zaś czwartą B2 (pozytywna adaptacja)

przeważająca dla niecałych 4% gospodarstw. Dwie ostatnie strategie są możliwe do realizowania przez gospodarstwa znajdujące się w fazie zależności.

Wyniki uzyskane w toku przeprowadzonych badań wskazują, że blisko 2/3 badanej grupy znajduje się w drugiej fazie ekсклюzy społecznej co jest ściśle związane z skalą ograniczeń dochodowych, z jakimi mierzą się przebadane wielodzietne gospodarstwa domowe z obszaru wielkopolski.

Rozważając prezentowane wyniki warto zwrócić uwagę na to, że badane gospodarstwa najczęściej korzystają nie z jednej ale z trzech lub czterech strategii. Strategie realizowane przez badane gospodarstwa domowe obejmują wszystkie strategie prezentowane w systematyce Gojova, Gojova, Spilackova (2014). Natężenie częstotliwości stosowania tych strategii jest różne, ale żadna z przebadanych strategii nie została wykluczona z stosowania w badanej grupie. Oznacza to, że każde z gospodarstw ma charakterystyczny „zestaw strategii”. Na podstawie tych indywidualnych wyników było możliwym przeprowadzenie syntezy dla wszystkich przebadanych gospodarstw domowych. Wyniki zrealizowanych badań pokazują, że dominującym zestawem strategii realizowanych w badanej grupie jest: C2 (ucieczka od rzeczywistości) + A2 (unikanie) + C1 (zróbmy coś z tym) + B2 (pozytywna adaptacja). Taki zestaw dominujących strategii daje przestrzeń do sformułowania wniosku, że przebadane wielodzietne gospodarstwa domowe z obszaru wielkopolski są aktywne, dbające o swoją terażniejszość i przyszłość, niepoddające się przeciwnościom, wierzące we własne siły, częściej wykorzystujące swoje zasoby i możliwości niż korzystające ze wsparcia zewnętrznego. Jednocześnie są to gospodarstwa domowe, które ukrywają swoje ograniczenia dochodowe przed otoczeniem oraz maskują sytuację kryzysową, w której się znalazły w celu zachowania swojej tożsamości indywidualnej i społecznej.

Przeprowadzenie postępowania badawczego zrodziło przestrzeń do dalszych dyskusji w zakresie osiągniętych wyników oraz podjętej próby wyciągnięcia wniosków, które zostały zaprezentowane poniżej. Warto zaznaczyć, że dotyczy to dwóch przeprowadzonych procesów badawczych czyli zarówno procesu wyłonienia dominujących strategii radzenia sobie przez gospodarstwa domowe w podziale na cechy ekonomiczne oraz społeczne jak również procesu ustalenia korespondencji dominującej strategii oraz zmiennych ekonomicznych i społecznych.

4.9.2. Dominujące strategie a cechy społeczne i ekonomiczne badanych gospodarstw

Opierając się o wyniki dominujących strategii gospodarstw domowych skupionych wokół cech społecznych i ekonomicznych powstała przestrzeń do dalszych refleksji i dyskusji w zakresie uzyskanych wyników oraz formułowania wniosków dotyczących radzenia sobie z trudnościami przez badane gospodarstwa. Szczegółowe omówienie wyników jest prezentowane w Rozdziałach 4.6.2 oraz 4.6.3, natomiast poniżej przedstawione są najważniejsze wnioski, które mogą być asumptem do dalszej dyskusji dotyczącej realizowanej polityki rodzinnej.

1. Dominujące strategie dla gospodarstw domowych w podziale na miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego.

Zarówno dla gospodarstw domowych mieszkających w mieście jak i na wsi zestaw dominujących strategii jest taki sam czyli C2-A2-C1-B2. Natomiast dla gospodarstw wiejskich odległość strategii A2 od strategii dominującej C2, wynosi 3,6 p.p., zaś dla gospodarstw miejskich tylko 1,8 p.p. To pozwala sformułować wniosek, że mieszkańcy miast częściej niż mieszkańcy wsi ukrywają przed otoczeniem swoje ograniczenia dochodowe i trudności, z którymi się mierzą. Wkładają wysiłek w utrzymanie wizerunku gospodarstwa domowego, którego nie doświadczają kryzysy. Faza kruchości, charakterystyczna dla strategii A może wskazywać, że trudności i ograniczenia mają charakter przejściowy.

2. Dominujące strategie dla gospodarstw domowych w podziale na wiek głównego respondenta ¹¹⁷.

Dla gospodarstw domowych młodych ludzi oraz osób w średnim wieku dominującym zestawem strategii jest C2-C1-A2-B2, natomiast dla gospodarstw domowych osób starszych: C2-A2-C1-B2. Na podstawie uzyskanych wyników można sformułować wniosek, że dla gospodarstw osób do 45 roku życia zamiennie stosowaną strategią ze strategią dominującą C2 jest strategia C1, która jest nastawiona na działanie, rozwiązywanie problemów i trudności, brania sprawy we własne ręce, sprawstwo i aktywność. Zatem gospodarstwa domowe młodych ludzi oraz ludzi w średnim wieku wykazują dużą aktywność i determinację aby poradzić sobie z ograniczeniami dochodowymi. Inaczej

¹¹⁷ Autorka w Rozdziale 4.6.2 wskazała w jaki sposób łączy wiek głównego respondenta z podziałem na gospodarstwa domowe młodych osób, osób w średnim wieku oraz osób starszych.

działają gospodarstwa domowe osób starszych. Jako uzupełnienie strategii dominującej najczęściej dołączają oni stosowanie strategii A2, która ma na celu ukrycie przed otoczeniem ich trudności i ograniczeń dochodowych, z którymi się mierzą.

3. Dominujące strategie dla gospodarstw domowych w podziale na liczbę dzieci w gospodarstwie domowym.

Dla gospodarstw domowych z trójką dzieci dominujący zestaw strategii to C2-A2-C1-B2, z czwórką: C2-C1-A2-B2, oraz z piątką lub większą liczbą dzieci: A2-C2-C1-B2. Na podstawie tych rezultatów można postawić wniosek w odniesieniu do gospodarstw domowych z trójką dzieci, że stosowanie zamiennie strategii A2 ze strategią dominującą C2 wskazuje na podejmowanie wysiłków w celu ukrycia przed otoczeniem trudności i ograniczeń dochodowych, z którymi się mierzą te gospodarstwa. Natomiast gospodarstwa domowe z czwórką dzieci, które zamiennie do strategii dominującej stosują strategię C1, to gospodarstwa bardzo aktywnie rozwiązujące problemy i poszukujące dróg i sposobów na poradzenie sobie z ograniczeniami dochodowymi. Zgoła inaczej radzą sobie z trudnościami gospodarstwa domowe z piątką lub większą liczbą dzieci. Te gospodarstwa wkładają największy wysiłek w ukrycie przed sąsiadami, rodziną i lokalnym otoczeniem swoich trudności, ograniczeń dochodowych, kryzysów i problemów, z którymi się mierzą.

4. Dominujące strategie dla gospodarstw domowych w podziale na osoby niepełnosprawne w gospodarstwie domowym lub ich brak.

Gospodarstwa domowe, w skład których wchodzi osoba niepełnosprawna realizują następujący zestaw dominujących strategii: C1-C2-B2-A2, natomiast gospodarstwa domowe, w których nie ma takiej osoby: C2-A2-C1-B2.

Wyniki osiągnięte w grupie badawczej pozwalają wnioskować, że gospodarstwa domowe z osobą z niepełnosprawnością przede wszystkim radzą sobie z ograniczeniami w aktywny sposób, ukierunkowany na działanie, pokonywanie trudności, wykorzystywanie każdej szansy i możliwości aby zapewnić potrzeby domowników (strategia C1). Zamiennie stosują strategię C2, kolejną strategią jest B2, która wskazuje aktywność tych gospodarstw polegającą na pozytywnym dostosowaniu się do rzeczywistości, znajdowaniu dobrych stron w sytuacji, w której funkcjonują, ale także ograniczeniu swoich potrzeb i aspiracji. Ostatnią dominującą strategią jest A2, co pozwala wnioskować, że gospodarstwa domowe z osobą z niepełnosprawnością, podejmują umiarkowane wysiłki aby ukryć sytuację kryzysową, w jakiej się znalazły.

5. Dominujące strategie dla gospodarstw domowych w podziale na płeć głównego respondenta¹¹⁸.

Gospodarstwa domowe, w których głównym respondentem był mężczyzna realizują następujący zestaw strategii dominujących: A2-C2-C1-B2, natomiast te, w których głównym respondentem była kobieta C2-A2-C1-B2.

Taki układ strategii dominujących pozwala na sformułowanie wniosku, że gospodarstwa domowe, z perspektywy mężczyzny - nade wszystko aktywnie działają aby ukryć przed otoczeniem swoje trudności i ograniczenia dochodowe. Nie chcą być postrzegane jako te, które sobie nie radzą i nie potrafią zabezpieczyć potrzeb swoich członków. Natomiast z perspektywy kobiety gospodarstwa domowe radząc sobie z ograniczeniami dochodowymi przede wszystkim stosują strategię C2, która wskazuje na działanie oraz dużą wiarę we własne siły, ale także wypełnianie szczególnej „misji” otrzymanej od przeznaczenia. To jest szczególnie istotna wskazówka dla pracowników ośrodków pomocy społecznej, którzy w inny sposób powinni podchodzić do raportowania problemów przez mężczyzn a w inny przez kobiety.

6. Dominujące strategie dla gospodarstw domowych w podziale na poziom miesięcznych dochodów netto gospodarstwa domowego przed pandemią.

Gospodarstwa domowe, których miesięczny dochód netto przed pandemią był poniżej kwoty 7.700 zł netto realizowały następujący zestaw strategii dominujących: C2-C1-A2-B2, natomiast te, z dochodem powyżej kwoty 7.700 zł netto zestaw strategii: C2-A2-C1-B2. Pozwala to postawić wniosek, że gorzej sytuowane gospodarstwa domowe częściej skupiają się na działaniu, aktywnym rozwiązywaniu problemów i trudności, mierzeniu się z trudnościami (jako druga strategia C1), niż lepiej sytuowane gospodarstwa domowe, które skupiają się na ukryciu przed otoczeniem swoich ograniczeń dochodowych i trudności z nich wynikających (strategia A2 na drugim miejscu).

7. Dominujące strategie dla gospodarstw domowych w podziale na poziom miesięcznych dochodów netto gospodarstwa domowego po pierwszej fali covid.

Gospodarstwa domowe, których miesięczny dochód netto po pierwszym okresie covid był poniżej kwoty 7.700 zł netto realizowały następujący zestaw strategii dominujących: C2-

¹¹⁸ Autorka wskazała w Rozdziale 4.6.2 dlaczego zdecydowała się publikować wyniki w oparciu o cechę „płeć” chociaż gospodarstwo domowe oczywiście jej nie posiada.

C1-A2-B2, natomiast te, z dochodem powyżej kwoty 7.700 zł netto: A2-C2-C1-B2. Pozwala to wnioskować w dwóch obszarach. Po pierwsze lepiej sytuowane gospodarstwa domowe bardzo mocno skupiają się na ukryciu przed otoczeniem swoich trudności, kryzysów i ograniczeń dochodowych. Druga przestrzeń to porównanie strategii radzenia sobie z trudnościami grupy lepiej sytuowanych materialnie gospodarstw domowych w okresie przed pandemią i po pierwszej fali covid. Zmiana „miejsca” strategii A2 i przesunięcie jej na pozycję dominującą, daje upoważnienie do wniosku, że to właśnie grupa tych lepiej sytuowanych gospodarstw domowych, bardziej odczuła skutki zmiany sytuacji dochodowej, które zostały spowodowane pandemią. Sposobem, który został przez nie przyjęty aby poradzić sobie z trudnościami sprowadzał się do strategii A2 (unikanie), które wskazuje na ukrywaniu przed rodziną, sąsiadami, otoczeniem problemów i ograniczeń, z którymi mierzy się gospodarstwo domowe, ale też pokazuje przebywanie w pierwszej fazie dyskwalifikacji, co wskazuje na to, że gospodarstwa traktowały te ograniczenia dochodowe jako stan przejściowy.

4.9.3. Wnioski z analizy korespondencji między dominującymi strategiami oraz cechami społecznymi i ekonomicznymi

Opierając się o wyniki analizy korespondencji pomiędzy dominującymi strategiami badanych gospodarstw domowych oraz cechami społecznymi i ekonomicznymi, powstaje obszar dalszego dyskursu o obserwowanych powiązaniach. Poniżej przedstawione są najważniejsze wnioski i refleksje jako próba podsumowania osiągniętych rezultatów badań.

A. Prezentacja wniosków sformułowanych w oparciu o występującą korespondencję pomiędzy dominującymi strategiami radzenia sobie oraz cechami społecznymi (zmiennie niezależne). Szczegółowe omówienie wyników jest prezentowane w Rozdziale 4.7.2

1. Zmienne: dominująca strategia, miejsce zamieszkania oraz wiek głównego respondenta.

Występuje powiązanie ze strategią C gospodarstw domowych zarówno z miasta jak i ze wsi, w których wiek głównego respondenta był pomiędzy 36 a 46 lat, czyli są to gospodarstwa domowe ludzi w średnim wieku.

Ten wynik pozwala na sformułowanie wniosku, że gospodarstwa domowe osób w średnim wieku przede wszystkim nastawione są na działanie i aktywne radzenie

sobie z ograniczeniami dochodowymi. Uczestniczą w życiu społeczności lokalnej, są skoncentrowane na działaniu, aktywnym rozwiązywaniu problemów i trudności, mierzeniu się z trudnościami.

2. Zmienne: dominująca strategia, miejsce zamieszkania oraz liczba dzieci.
 - a. Uzyskane wyniki wskazują na występowanie korespondencji strategią C gospodarstw domowych z trójką dzieci, bez względu na to czy dotyczy to miejskich czy wiejskich gospodarstw domowych.
 - b. Uzyskane wyniki wskazują na występowanie korespondencji ze strategią A gospodarstw domowych z czwórką oraz większą liczbą dzieci, bez względu na to czy dotyczy to miejskich czy wiejskich gospodarstw domowych.

Osiągnięty wynik pozawala na sformułowanie wniosku, że gospodarstwa domowe z mniejszą liczbą dzieci radząc sobie z trudnościami i ograniczeniami dochodowymi skupiają się przede wszystkim na działaniu i rozwiązywaniu problemów. Natomiast liczniejsze gospodarstwa domowe najwięcej wysiłku wkładają w ukrycie swoich kryzysów, trudności i ograniczeń dochodowych.

3. Zmienne: dominująca strategia, miejsce zamieszkania oraz występowanie niepełnosprawności w gospodarstwie domowym.
 - a. Uzyskane wyniki wskazują na występowanie korespondencji ze strategią C gospodarstw domowych, w których nie występuje niepełnosprawność, zarówno z miasta jak i ze wsi.
 - b. Wyniki wskazują, że występuje powiązanie ze strategią A gospodarstw domowych, w których występuje niepełnosprawność i dotyczy to wyłącznie miejskich gospodarstw domowych.

Bazując na powyższych wynikach należy sformułować wniosek, wskazujący że gospodarstwa domowe, które nie są obarczone dodatkowymi obowiązkami i obciążeniami wynikającymi z niepełnosprawności w rodzinie, wybierają strategię nastawioną na działanie, sprawstwo oraz otwarte mierzenie się z ograniczeniami dochodowymi. Natomiast występująca korespondencja ze strategią A miejskich gospodarstw domowych, których członkiem jest osoba z niepełnosprawnością wskazuje na to, że szczególnie gospodarstwa mieszkające w mieście prezentują zachowania zmierzające do tego aby ukryć przed otoczeniem swoje trudności, problemy i ograniczenia dochodowe, które są pochodną zarówno wielodzietności jak

i niepełnosprawności występującej w rodzinie. Można sformułować wniosek, który należałoby poddać dalszej weryfikacji, że mniejsze, lokalne społeczności, które są charakterystyczne dla obszarów wiejskich prezentują większą akceptację i tolerancję dla ograniczeń i trudności, które są pochodną choroby.

4. Zmienne: dominująca strategia, miejsce zamieszkania oraz ocena sprawiedliwego traktowania a także ocena dyskryminowania przez społeczeństwo.
 - a. *Występuje powiązanie ze strategią C gospodarstw domowych, które albo oceniają, że są sprawiedliwie traktowane albo też oceniają, że trochę są sprawiedliwie traktowane a trochę nie są tak traktowane, bez względu na to czy jest to miejskie czy wiejskie gospodarstwo domowe.*
 - b. *Występuje paralelnie powiązanie ze strategią C gospodarstw domowych, które oceniają, że nie czują się dyskryminowane z tytułu wielodzietności, bez względu na to czy jest to miejskie czy wiejskie gospodarstwo domowe.*
 - c. *Występuje powiązanie ze strategią A tych gospodarstw domowych, które oceniają, że nie są sprawiedliwie traktowane przez społeczeństwo, bez względu na to czy jest to miejskie czy wiejskie gospodarstwo domowe.*
 - d. *Występuje jednocześnie powiązanie ze strategią A gospodarstw domowych, które oceniają, że czują się dyskryminowane z tytułu wielodzietności, bez względu na to czy jest to miejskie czy wiejskie gospodarstwo domowe.*

Uzyskane wyniki pozwalają na sformułowanie wniosku, że gospodarstwa domowe, które pokonując ograniczenia dochodowe przyjmują jako dominujące strategie nastawione na działanie, stawianie czoła trudnościom i aktywne poszukiwanie dróg wyjścia z ograniczeń (strategie C) postrzegają siebie jako sprawiedliwie lub raczej sprawiedliwie oceniane przez otoczenie a równocześnie uważają, że nie są dyskryminowane z powodu wielodzietności. Należałoby poddać dalszym badaniom wniosek, że strategie nastawione na działanie (co oznacza także aktywne uczestniczenie w życiu lokalnej społeczności), dają tym gospodarstwom domowym przestrzeń do harmonijnego układania relacji z najbliższym otoczeniem. Dodatkowo w strategiach C występuje pierwiastek „posłannictwa”, co zapewne pomaga w postrzeganiu swojej sytuacji przez pryzmat szczególnej roli, którą ma do wypełnienia gospodarstwo domowe.

Badania pozwalają paralelnie na sformułowanie wniosku, że odmienna sytuacja ma zastosowanie w przypadku gospodarstw domowych, które pokonując ograniczenia dochodowe wybierają strategię A. Te gospodarstwa domowe uważają, że zarówno nie są sprawiedliwie traktowane przez społeczeństwo jak również są dyskryminowane z tytułu wielodzietności. To upoważnia do wniosku, że te gospodarstwa, które ukrywają swoje problemy i ograniczenia dochodowe oraz „oddalają” się od otoczenia w celu zamaskowania swojej „kruchości” i podatności na sytuację kryzysową, w której się znalazły, nie chcą być dodatkowo etykietowane i piętnowane przez otoczenie. Pozostaje otwartym do dalszych badań, kwestia co jest źródłem a co skutkiem wyboru takiej drogi działania – czy źródłem jest niesprawiedliwe traktowanie i dyskryminacja wielodzietnych gospodarstw domowych co skutkuje ich działaniem w ramach strategii A, czy też najpierw te gospodarstwa wyłączają się z uczestnictwa w życiu społecznym aby ukryć trudności, co skutkuje brakiem zrozumienia ich sytuacji przez otoczenie i prowadzi do dyskryminacji wielodzietności i niesprawiedliwego traktowania.

5. Zmienne: dominująca strategia, miejsce zamieszkania oraz płeć głównego respondenta.

Występuje powiązanie ze strategią C gospodarstw domowych, w których głównym respondentem była kobieta¹¹⁹, bez względu na to czy jest to miejskie czy wiejskie gospodarstwo domowe.

Ten wynik pozwala na sformułowanie wniosku, że w perspektywie respondentek-kobiet, strategia radzenia sobie z ograniczeniami ich gospodarstwa domowego jest nastawiona na działanie, mierzenie się z trudnościami, uczestniczenie w wydarzeniach lokalnej społeczności, sprawstwo i aktywne działanie. Trzeba także zauważyć, że wynik badania wskazuje, że to właśnie kobiety wierzą w „szczególną misję”, którą mają do zrealizowania ich gospodarstwa domowe i dotyczy to zarówno gospodarstw z miasta jak i ze wsi.

- B. Prezentacja wniosków, które zostały sformułowane w oparciu o występującą korespondencję pomiędzy dominującymi strategiami radzenia sobie oraz cechami

¹¹⁹ Warto podkreślić, że ten wynik jest zbieżny z badaniem dominującej strategii, ze względu na płeć głównego respondenta

ekonomicznymi (zmienne niezależne). Szczegółowe omówienie wyników jest prezentowane w Rozdziale 4.7.3

1. Zmienne: dominująca strategia, miesięczny dochód gospodarstwa domowego oraz miejsce zamieszkania.

Występuje odpowiedniość ze strategią C gospodarstw domowych, których średni dochód netto jest wyższy niż kwota 7.700,- zł netto, bez względu na to czy są to miejskie czy wiejskie gospodarstwa domowe.

Upoważnia to do sformułowania wniosku, że gospodarstwa domowe, które w grupie badawczej należą do lepiej uposażonych realizują strategie nakierowane na działanie, rozwiązywanie problemów, radzenie sobie z trudnościami, bez względu na to czy są mieszkańcami miasta czy wsi. Zatem zachodzi korespondencja pomiędzy skalą ograniczeń dochodowych, z którą mierzy się gospodarstwo domowe a wybraną dominującą strategią radzenia sobie z trudnościami.

2. Zmienne: dominująca strategia, miesięczny dochód gospodarstwa domowego oraz liczba dzieci.

a. występuje korespondencja ze strategią C gospodarstw domowych z trójką dzieci bez względu na poziom miesięcznego dochodu netto.

b. występuje odpowiedniość ze strategią A gospodarstw domowych z czwórką lub większą liczbą dzieci, których dochód netto jest wyższy niż kwota 7.700,- zł netto

Osiągnięte wyniki w zakresie korespondencji zmiennych upoważniają do sformułowania wniosku, że gospodarstwa domowe, z mniejszą liczbą dzieci, bez względu na poziom dochodów wybierają strategie ukierunkowane na działanie i mierzenie się z trudnościami i ograniczeniami. Natomiast większa liczba dzieci determinuje korespondencję takich gospodarstw ze strategią unikania (strategia A), ale dotyczy to wyłącznie gospodarstw osiągających wyższe dochody. Ten obszar należałoby poddać dalszym badaniom aby znaleźć odpowiedź dlaczego swoje trudności dochodowe szczególnie ukrywają bogatsze gospodarstwa domowe.

3. Zmienne: dominująca strategia, miesięczny dochód gospodarstwa domowego oraz liczba dzieci.

a. występuje korespondencja ze strategią C tych gospodarstw domowych, których średni miesięczny dochód jest niższy niż 7.700,- zł netto, i dotyczy to zarówno gospodarstw, w których respondentem był mężczyzna jak i kobieta.

- b. występuje korespondencja ze strategią C gospodarstw domowych, w których respondentem była kobieta bez względu na poziom dochodów.*

Powyższe wyniki upoważniają do sformułowania wniosku, że gospodarstwa domowe, w których respondentem była kobieta w swoich strategiach radzenia sobie z trudnościami korespondują ze strategią, która koncentruje się na działaniu, pokonywaniu trudności, radzeniu sobie z przeciwnościami – i dzieje się tak bez względu na poziom dochodów, które ma do dyspozycji gospodarstwo domowe. Z tą strategią korespondują także te gospodarstwa domowe, które mierzą się z większymi ograniczeniami dochodowymi z racji osiągania dochodów poniżej progu 7.700 zł netto. Zatem wynik ten uprawnia do postawienia wniosku, że uboższe gospodarstwa domowe bez względu na to czy reprezentuje je mężczyzna czy kobieta wybierają strategie koncentrujące się na działaniu i pokonywaniu trudności.

6. Zmienne: dominująca strategia, miesięczny dochód gospodarstwa domowego oraz ocena sprawiedliwego traktowania a także ocena dyskryminowania przez społeczeństwo.

- a. występuje korespondencja ze strategią C tych gospodarstw domowych, które albo oceniają, że są sprawiedliwie traktowane albo oceniają, że trochę tak a trochę nie, bez względu na to jaki poziom dochodów osiąga gospodarstwo domowe.*

- b. występuje odniesienie ze strategią C tych gospodarstw domowych, które albo oceniają, że nie są dyskryminowane z racji wielodzietności, albo oceniają, że trochę są a trochę nie są, bez względu na poziom dochodów osiągniętych przez gospodarstwo domowe.*

Badane korespondencje we wskazanych powyżej zakresach i osiągnięte wyniki analizy korespondencji pozwalają na sformułowanie wniosku, że bez względu na to czy gospodarstwo domowe należy do grupy lepiej czy gorzej uposażonych, te z nich, w których domownicy koncentrują się na działaniu w celu pokonania trudności i ograniczeń, są aktywni i sprawczy - nie czują się ani dyskryminowane z tytułu wielodzietności ani niesprawiedliwie traktowane przez społeczeństwo. Upoważnia to do wniosku, że postawa otwartości na otoczenie, jaką prezentują te gospodarstwa jest powiązana z poczuciem sprawiedliwego traktowania i nie poddawania dyskryminacji z tytułu wielodzietności.

7. Zmienne: dominująca strategia, miejsce zamieszkania oraz udział dochodu z pracy w dochodzie ogółem gospodarstwa domowego¹²⁰.

Występuje korespondencja ze strategią C gospodarstw domowych, w których dochód z tytułu pracy stanowi od 70 do 95% całości dochodów badanego gospodarstwa domowego, bez względu na miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego.

Uzyskane wyniki upoważniają do sformułowania wniosku, że gospodarstwa, które nie korzystają w znaczącym zakresie z innych źródeł uzyskiwania dochodów poza pracą (w inne źródła wchodzi także wszystkie transfery społeczne), najczęściej korespondują ze strategią C. Wskazana strategię radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi, charakteryzuje się postawą aktywnego działania na rzecz pokonania trudności,

z którymi boryka się gospodarstwo domowe. To daje podstawę do sformułowania wniosku, że przede wszystkim gospodarstwa te skupiają się na pracy zarobkowej, są aktywnymi uczestnikami rynku pracy, godzą obowiązki domowe z pracą zarobkową. Jest to postawa ze wszech miar zasługująca na szacunek i poważanie.

8. Zmienne: dominująca strategia, miesięczny dochód gospodarstwa domowego oraz udział raty kredytu mieszkaniowego w dochodzie ogółem, następnie posiadanie oszczędności i kolejno posiadanie pożyczek na cele obrotowe.

Autorka ze względu na uzyskane wyniki uważa, że zestawienie razem trzech badanych cech, które charakteryzują poziom ograniczenia dochodowego, jest uzasadnione. Bowiem łączne rozpatrywanie wymiarów: posiadanie oszczędności, posiadanie kredytów obrotowych, udział raty kredytu mieszkaniowego w miesięcznym dochodzie, w zestawieniu ze zmienną nominalną poziom dochodów gospodarstwa domowego w zasadniczy sposób obrazuje kondycję finansową gospodarstwa oraz poziom ograniczeń dochodowych z jakimi musi się ono mierzyć.

a. Występuje korespondencja ze strategią C gospodarstw domowych, w których rata kredytu mieszkaniowego jest niższa niż 15% dochodu ogółem, bez względu na poziom dochodów osiąganych przez gospodarstwo domowe.

¹²⁰ Gospodarstwa domowe zostały podzielone na trzy grupy ze względu na udział dochodu z pracy w dochodzie ogółem gospodarstwa domowego, z progami: dochód z pracy stanowi mniej niż 70%, stanowi od 70 do 95%, stanowi więcej niż 95%

- b. Występuje korespondencja ze strategią C gospodarstw domowych, które posiadają oszczędności, bez względu na poziom dochodów osiągniętych przez gospodarstwo domowe.
- c. Występuje korespondencja ze strategią C gospodarstw domowych, które nie posiadają pożyczek obrotowych, bez względu na poziom dochodów osiągniętych przez gospodarstwo domowe.
- d. Występuje korespondencja ze strategią A gospodarstw domowych, w których rata kredytu mieszkaniowego jest wyższa niż 15% dochodu ogółem, bez względu na poziom dochodów osiągniętych przez gospodarstwo domowe.
- e. Występuje korespondencja ze strategią A gospodarstw domowych, które nie posiadają oszczędności, bez względu na poziom dochodów osiągniętych przez gospodarstwo domowe.
- f. Występuje korespondencja ze strategią A, gospodarstw domowych, które posiadają pożyczki obrotowe, bez względu na poziom dochodów osiągniętych przez gospodarstwo domowe.

Wskazane powyżej wyniki analizy korespondencji w zakresie strategii radzenia sobie wielodzietnych gospodarstw domowych z ograniczeniami dochodowymi pozwalają sformułować następujące wnioski. Gospodarstwa domowe, które realizują strategie ukierunkowane na pokonywanie trudności, aktywne zmienianie sytuacji, rozwiązywanie problemów i kryzysów (strategie C) są w lepszej sytuacji materialnej, bez względu na to czy znajdują się w grupie osiągającej wyższe czy niższe dochody miesięczne. Wskazują na to parametry w zakresie posiadania oszczędności, nie posiadania kredytów obrotowych i równoległe takie zarządzanie swoim budżetem, że rata kredytu mieszkaniowego nie przekracza 15% udziału w dochodzie pozostającym do dyspozycji. Zatem strategie, w których występuje postawa otwartości na otoczenie i innych ludzi, uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej, mierzenia się trudnościami i aktywne ich rozwiązywanie - dają efekt w postaci lepszej sytuacji materialnej, która jest osiągnięta pomimo ograniczeń dochodowych. Strategie grupy C to także strategie, w których gospodarstwa domowe umniejszają trudności lub uwypuklają korzyści i dobre strony sytuacji, w której się znalazły. Można na tej podstawie sformułować wniosek - który jednak powinien podlegać dalszemu sprawdzeniu, że jest wpływ samospełniającej się przepowiedni (przekonanie o tym, że wszystko będzie dobrze) na

rzeczywistą kondycję finansową gospodarstwa domowego. Trzeba podnieść jeszcze jeden aspekt występujący w zachowaniach charakterystycznych dla strategii C, a mianowicie aspekt „specjalnego posłannictwa” jakie mają do spełnienia gospodarstwa domowe funkcjonujące w tej strategii (C2). Można bowiem wnioskować (ale należałoby to potwierdzić w badaniach), że gospodarstwa domowe funkcjonując w tej strategii przyjmują ze zrozumieniem i pokorą ograniczenia dochodowe w jakich funkcjonują, przekuwając to na realizowane wysiłki, aby w ograniczeniach gospodarować posiadanymi zasobami w sposób najbardziej optymalny. Przekłada się to na ograniczanie aspiracji konsumpcyjnych, godzenie się z ograniczeniami w posiadaniu – czego efektem jest brak pożyczek obrotowych, posiadanie oszczędności i rozsądny poziom miesięcznych zobowiązań z tytułu kredytu mieszkaniowego.

W opozycji do takiego statusu materialnego gospodarstw domowych funkcjonujących w ograniczeniach dochodowych znajduje się charakterystyka gospodarstw domowych, które znajdują się w korespondencji do strategii A. Gospodarstwa te nie posiadają oszczędności, posiadają pożyczki obrotowe, a rata ich kredytu mieszkaniowego przekracza granicę 15% dochodu miesięcznego ogółem. Strategie A zakładają ukrywanie przed otoczeniem trudności i ograniczeń, z którymi mierzą się wielodzietne gospodarstwa domowe. Pozwala to sformułować wniosek, że proces maskowania i kamuflowania ograniczeń dochodowych przekłada się na postawę konsumpcji przewyższającej posiadane dochody, a efektem tego jest brak oszczędności oraz posiadanie kredytów obrotowych. Ten wniosek powinien być jednak sprawdzony w toku dalszych badań. Brak zaufania i otwartości w kontaktach z otoczeniem zarówno sąsiedzkim jak i rodzinnym może podrażać koszty życia takiego gospodarstwa domowego z racji odrzucania możliwości otrzymania bezpłatnej pomocy w drobnych, codziennych sprawach. Ten wniosek także należałoby poddać dalszej weryfikacji.

4.9.4. Wnioski dla polityki rodzinnej

Przedstawione charakterystyki funkcjonowania wielodzietnych gospodarstw domowych z obszaru wielkopolski w procesach radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi, dają przestrzeń do rozważań w kierunku zastosowania instrumentów polityki rodzinnej, wspierających wielodzietnych w ich trudnościach.

W Polsce wsparcie rodziny jest realizowane w czterech obszarach pomocy: wsparcie materialno-finansowe, w zakresie opieki na dzieckiem i edukacji, w zakresie łączenia ról rodzinnych z zawodowymi i w zakresie opieki nad osobami starszymi (Szyszka, 2017, s. 255). Z perspektywy realizowanego głównego celu badawczego interesujące są te instrumenty, które mają przełożenie na łagodzenie ograniczeń dochodowych, z którymi borykają się wielodzietne gospodarstwa domowe. Efektem prowadzonych badań było zidentyfikowanie dominujących strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi, a wyniki badań pokazują, że są to strategie: C2 (ucieczka od rzeczywistości) + A2 (unikanie) + C1 (zróbmy coś z tym) + B2 (pozytywna adaptacja). Należałoby zatem poddać refleksji zagadnienie, które z instrumentów realizowanych w polskiej polityce rodzinnej szczególnie wspierają wielodzietne gospodarstwa domowe w pokonywaniu trudności wynikających z ograniczeń dochodowych, przy stosowanych strategiach radzenia sobie z ograniczeniami.

W ocenie autorki, na pewno są nimi wszystkie instrumenty, które należą do grupy „wsparcie finansowe” (szczegóły Tabela 10.), bowiem mają bezpośrednie przełożenie na poziom dochodów pozostający w dyspozycji gospodarstwa domowego. W ocenie autorki należałoby rozwijać te instrumenty, które gwarantują dotowanie budżetu domowego wielodzietnych gospodarstw w określonych sekwencjach czasowych (na przykład comiesięcznie), w miejsce jednorazowych zasileń. Sztandarowym projektem w zakresie cyklicznej dotacji budżetów domowych jest Program Rodzina 500+. Wzrost wysokości miesięcznego świadczenia w ramach tego programu stał się elementem prowadzonej gry wyborczej w 2023r., i już zostały złożone polityczne deklaracje w zakresie jego wzrostu do kwoty 800 zł, co (poza wymiarem politycznym) jest zasadne i racjonalne, ze względu na wysoką inflację.

Nie do przecenienia są korzyści wynikające z Karty Dużej Rodziny, chociaż w ocenie autorki można byłoby uruchomić dodatkowe mechanizmy dla producentów i usługodawców aby stworzyć przestrzeń do ich większej partycypacji w programie. Wprowadzone w 2022r. rozwiązania w zakresie ulg PIT dla rodzin wielodzietnych są w ocenie autorki dobrym kierunkiem zmian, natomiast do pogłębionej weryfikacji pozostaje kryterium klasyfikacji, którym jest posiadanie czwórki dzieci, podczas gdy w pozostałych regulacjach prawnych granicę wielodzietności stanowi trójka dzieci. Autorka chce zwrócić jeszcze uwagę na jeden instrument, które w jej ocenie wymaga modernizacji i urealnienia do potrzeb rodzin wielodzietnych. Jest nim świadczenie z funduszu alimentacyjnego, które w obowiązującym stanie prawnym może być uruchomione pod warunkiem, że dochody na osobę w rodzinie

wielodzietnej będą poniżej kwoty 900 zł netto miesięcznie, co w dobie dwucyfrowej inflacji utrzymującej się od wiosny 2022r prowadzi takie rodziny w kierunku ubóstwa.

W świetle zidentyfikowanych dominujących strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w obszarze opieki nad dzieckiem szczególnie należałoby rozwijać te instrumenty polityki rodzinnej, które gwarantują opiekę nad dziećmi i umożliwiają matkom szybki powrót na rynek pracy. Zatem dotyczy to zarówno dostępności miejsc w żłobkach, przedszkolach jak i świetlicach szkolnych, jak i wysokości odpłatności za usługi, które świadczą te instytucje. Natomiast w odniesieniu do obszaru godzenia obowiązków domowych z zawodowymi, wprowadzenie dyrektywy work-life balance w polską przestrzeń prawną i zmiany w obowiązujących przepisach kodeksu pracy, które weszły w życie w 04/2023 są - w ocenie autorki - dobrym kierunkiem zmian. Natomiast do weryfikacji pozostaje kryterium dzietności w programie „Mama 4+”, które także klasyfikuje jako rodziny wielodzietne te, które mają co najmniej czwórkę dzieci.

W ocenie autorki kluczowym w procesie budowania wskaźnika dzietności w Polsce, jest stworzenie systemu zabezpieczeń i udogodnień dla matek w rodzinach z dwójką dzieci, które zaadresują te rodziny na ścieżkę gotowości do posiadania trzeciego dziecka a może nawet kolejnego.

Sygnalizowane zmiany w realizacji instrumentów polityki rodzinnej mają jeden cel, polegający na wyprowadzeniu wielodzietnych gospodarstw domowych poza proces ekskluzji społecznej opisanej przez S. Paugama (1991). Zatem poszukiwanym i optymalnym stanem jest sytuacja, w której wielodzietne gospodarstwa domowe nie doświadczają wykluczenia ze społeczeństwa, korzystają z pełni praw i przywilejów, które są właściwe dla pozostałych członków społeczeństwa.

Warto zaznaczyć, że polska polityka rodzinna przez ostatnie dwadzieścia lat (od czasu akcesji do Unii Europejskiej) przeszła znaczącą przemianę. W ocenie autorki, szczególnie jest to widoczne w sferze zabezpieczenia macierzyństwa, i przejawia się chociażby wydłużonym czasem urlopu macierzyńskiego i rodzicielskiego, wzrostem wysokości zasiłku macierzyńskiego, zwiększoną ochroną pracy kobiet, możliwością elastycznego dopasowania warunków pracy rodziców do sprawowanej opieki nad dzieckiem (wymagana zgoda rodzica dziecka do lat 8 na pracę w godzinach nadliczbowych, pracę w nocy oraz pracę zmianową). Niestety, jak dotychczas, nie przekłada się to na zmianę trendu w zakresie współczynnika dzietności, co w ocenie autorki może oznaczać, że powyżej opisane zmiany dopiero

„normalizują” ten obszar funkcjonowania społeczeństwa. Nie są to jednak rozwiązania, które społeczeństwo spostrzega jako wyraźnie korzystne, zatem nie mają przełożenia na liczbę dzieci. Bowiem po przeciwnej stronie znajduje się utrzymująca się wysoka inflacja, spowolnienie procesów rozwoju polskiej gospodarki, wysokie koszty kredytów mieszkaniowych i ograniczona ich dostępność oraz niepewność jutra (Sztaudynger, 2022, Michalski, 2015). Opisane procesy są intuicją autorki w zakresie przyczyn stale niskiej ilości dzieci w społeczeństwie, na pewno wymagają pogłębionych badań i zapewne należałoby uwzględnić jeszcze więcej destymulantów, choćby tych opisujących zmiany kulturowe (Koczur, 2023).

Zakończenie

W ocenie autorki największym ryzykiem ekonomicznym wynikającym z obecnie prowadzonej polityki rodzinnej w Polsce, jest kurczenie się społeczeństwa. Jest to pochodną utrzymującego się od wielu lat niskiego współczynnika dzietności, na poziomie, który nie gwarantuje zastępowalności pokoleń. Stanowi to poważne ryzyko i zagrożenie dla ekonomii naszego kraju, będące pochodną procesów kurczenia się społeczeństwa, co będzie miało negatywny wpływ zarówno na dostępność rąk do pracy ale także na ograniczenie konsumpcji, a to prowadzi do spowolnienia procesów gospodarczych (być może procesy migracyjne, w tym czasowa migracja Ukraińców przyhamują negatywne następstwa). Ten stan rzeczy daje asumpt do pogłębionej refleksji dotyczącej kierunku, w którym powinna zmierzać obecnie realizowana polska polityka na rzecz rodzin, w tym rodzin wielodzietnych. Ograniczenia dochodowe z jakimi spotykają i borykają się wielodzietne gospodarstwa domowe, które dodatkowo są potęgowane przez procesy wyłączenia społecznego na jakie narażone są gospodarstwa w kryzysie dochodowym, są dla bardzo wielu ludzi wystarczającym argumentem przeciwko powiększaniu rodziny. W kontrze do takiego stanowiska znajdują się rodziny, które zdecydowały się na model wielodzietny.

Powstaje zatem przestrzeń do eksploracji w jaki sposób wielodzietne gospodarstwa domowe pokonują trudności dnia codziennego. W przedstawionej pracy przyjętym **problemem badawczym** było zagadnienie **radzenia sobie wielodzietnych gospodarstw domowych z ograniczeniami dochodowymi**.

W oparciu o problem badawczy zostało postawione **główne pytanie badawcze**, na które autorka poszukiwała rozwiązania w toku prowadzonych prac: **jakie strategie radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi są realizowane przez wielodzietne gospodarstwa domowe**. Przeprowadzone pogłębione studia literatury pozwoliły dotrzeć do opracowania badaczek Alice Gojova, Vendula Gojova, Marie Spilackova (2014), które podały systematykę strategii radzenia sobie z trudnościami (coping strategies) opartą na teorii faz dyskwalifikacji społecznej Serge Paugama (1991). Połączone koncepcje stanowią ramę teoretyczną przeprowadzonych badań w niniejszej dysertacji (omówienie teorii znajduje się w Rozdziale 3.2 oraz 3.3).

Głównym celem prowadzonych badań była **identyfikacja strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi przez wielodzietne gospodarstwa domowe z Wielkopolski**.

Zrealizowanie celu głównego wymagało realizacji celów szczegółowych.

Pierwszym celem szczegółowym była identyfikacja dominującej lub dominujących strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w wielodzietnych gospodarstwach domowych w Wielkopolsce. Postawione do niego pytanie badawcze, dotyczyło zagadnienia: jakie strategie radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi istnieją w repertuarze wielkopolskich, wielodzietnych gospodarstw domowych.

Drugim szczegółowym celem badawczym była identyfikacja charakterystyk ekonomicznych, zaś **trzecim celem** - identyfikacja charakterystyk społecznych (cech), które opisują wielodzietne gospodarstwa domowe z obszaru wielkopolski pozostające w relacji do stosowanych strategii radzenia sobie. Zostały do nich postawione pytania badawcze dotyczące zakresu relacji między cechami ekonomicznymi gospodarstw domowych a dominującą strategią radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi w wielodzietnych gospodarstwach z obszaru wielkopolski, oraz relacji między cechami społecznymi a dominującą strategią radzenia sobie.

Realizując **cel szczegółowy nr 1**, rozpoznane zostały strategie, które są realizowane przez każde z przebadanych gospodarstw domowych. Szczegółowe wyniki, zaprezentowane indywidualnie dla każdego przebadanego gospodarstwa, znajdują się w Załączniku nr 3. Na podstawie tych wyników było możliwym przeprowadzenie syntezy dla wszystkich przebadanych gospodarstw domowych, a zatem możliwym była identyfikacja dominującej (dominujących) strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi. Wyczerpujące omówienie wyników prezentuje Rozdział 4.6.1., a przestrzeń dyskusji i sformułowanych wniosków Rozdział 4.9.1.

Realizując cel szczegółowy nr 2 oraz nr 3 zostały zastosowane narzędzia statystycznej analizy danych w postaci: średniej arytmetyczna, wskaźnik struktury oraz analizy korespondencji. Pozwoliło to na zrealizowanie postawionego celu szczegółowego nr 2 oraz nr 3.

W odniesieniu do cech ekonomicznych, szczegółowe omówienie wyników badań w zakresie identyfikacji dominujących strategii zaprezentowane jest w Rozdziale 4.6.3. Natomiast omówienie występujących korespondencji pomiędzy dominującą strategią radzenia sobie oraz cechami ekonomicznymi zawiera Rozdział 4.7.3.

Realizując cel szczegółowy w referencji do cech społecznych, zostały zidentyfikowane dominujące strategie radzenia sobie, co jest przedstawione w Rozdziale 4.6.2 . Zbadana

została także korespondencja pomiędzy cechami społecznymi a strategią dominującą, co zostało omówione w Rozdziale 4.7.2.

Przestrzeń dyskusji i konkluzji w odniesieniu do identyfikacji strategii dominujących w podziale na cechy ekonomiczne i społeczne zawiera Rozdział 4.9.2., a w odniesieniu do występującej korespondencji pomiędzy dominującą strategią oraz cechami ekonomicznymi i społecznymi zawiera Rozdział 4.9.3.

Autorka jest przekonana, że niniejsza praca stanowi wartość dodaną dla wiedzy o sposobach radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi przez wielodzietne gospodarstwa domowe. Przegląd literatury naukowej wskazuje na znacząco wyższe zainteresowanie (i dorobek naukowy) tematyką radzenia sobie z trudnościami w środowisku psychologicznym lub pedagogicznym, które dostrzega i akcentuje sposoby radzenia sobie z trudnościami emocjonalnymi, często występujące jako konsekwencja traumatycznych zdarzeń. Oczywiście nie oznacza to, że problem badawczy znajduje się poza zasięgiem ludzi nauki z zakresu ekonomii, socjologii czy nauk społecznych. W przekonaniu autorki warte wyróżnienia są prace Wiesławy Warzywody-Kruszyńskiej oraz Jolanty Grotowskiej- Leder – badaczek, które zajmowały się zagadnieniami strategii radzenia sobie w sytuacji biedy i wykluczenia. Nie sposób nie wspomnieć prac Elżbiety Tarkowskiej, badaczki która koncentrowała się na kwestii ubóstwa i konieczności wypracowania wzorów życia, gospodarności i wzajemnych relacji w ramach gospodarstwa domowego, które będą adekwatne do sytuacji finansowej. Należy przytoczyć także prace Kazimiery Wódz, która wraz z zespołem dokonała rekonstrukcji niekorzystnych skutków transformacji ustrojowej i restrukturyzacji, która dokonała się w województwie śląskim (Mądrysz, Nowalska, Wódz, 2016, s. 60-61).

W ocenie autorki brakowało w badaniach prowadzonych w Polsce, zarówno systematyzacji wiedzy w zakresie dostępnych strategii radzenia sobie z trudnościami i ograniczeniami jak również badań poziomu realizacji tych strategii, które byłyby prowadzone w oparciu o ich ujednoliczoną i wystandardyzowaną klasyfikację. W ocenie autorki jest to ważne zagadnienie, w sytuacji kiedy trwa społeczna dyskusja o budowaniu i realizowaniu polityki rodzinnej, która będzie dopasowana do potrzeb rodziny nie tylko w czasie teraźniejszym, ale przede wszystkim ukierunkowana na budowanie przyszłości polskiego społeczeństwa. Należy bowiem wziąć pod uwagę, że na wyzwania, które są związane ze starzeniem się populacji naszego kraju, nakładają się dodatkowo przemiany współczesnej rodziny. Niepokojące trendy społeczne, do których

trzeba zaliczyć spadek liczby zawieranych małżeństw, wzrost liczby małżeństw, które kończą się rozwodem, niski współczynnik dzietności, opóźniony start macierzyństwa, zwiększone saldo migracji (Grygiel, 2020, s. 10) wpływają na malejący potencjał społeczny naszego społeczeństwa co wprost przekłada się i przekładać będzie na polską gospodarkę. Jest po prostu truizmem udowadnianie konieczności wydatkowania dedykowanych zasobów na realizację polityki rodzinnej w sposób celowy i racjonalny oraz budowanie rozwiązań na rzecz rodzin jako pochodną długofalowych decyzji i zamierzeń.

W świetle powyższego na rezultaty przeprowadzonych badań należy spojrzeć z trzech perspektyw. **Pierwszym rezultatem** jest wprowadzenie w przestrzeń dyskusji badawczej systematyzacji strategii radzenia sobie z ograniczeniami dochodowymi, która bazuje na dorobku naukowym S. Paugama (1991) oraz Gojova, Gojova, Spilackova (2014), a która w ocenie autorki - porządkuje podejście do procesu ekskluzji społecznej wielodzietnych gospodarstw domowych, jako jednego z bardziej znaczących efektów ograniczeń dochodowych. Ta rama teoretyczna reguluje i systematyzuje problematykę sposobu radzenia sobie z ograniczeniami w postaci zestawu strategii radzenia sobie z trudnościami, które zostały przez autorkę szczegółowo przedstawione w Rozdziale 3. To daje podstawy do tego aby stworzyć wspólny punkt odniesienia w dyskusji ekonomistów, socjologów i przedstawicieli innych nauk społecznych, prowadzonej w obszarze budowania przestrzeni i wypracowywania rozwiązań, które miałyby ułatwić realizowanie celów polityki rodzinnej, także w odniesieniu do rodzin wielodzietnych.

Drugim praktycznym rezultatem, który autorka przedstawia jako efekt swojej pracy badawczej jest przygotowanie autorskiego narzędzia badawczego, na podstawie którego można dokonywać diagnozy i identyfikacji dominujących strategii radzenia sobie z trudnościami i ograniczeniami przez gospodarstwa domowe (nie tylko wielodzietne). Fakt, że badania przeprowadzone na ograniczonej grupie badawczej (120 gospodarstw domowych), dały możliwość pogłębionej analizy danych jak również podstawy do stawiania uogólnionych wniosków pozwala traktować to narzędzie jako sprawdzone w praktyce badań naukowych.

Wreszcie **trzecim praktycznym argumentem** są rekomendacje i wnioski, które są wynikiem przeprowadzonej eksploracji. Rozdział 4.9. jest poświęcony omówieniu rezultatów dyskusji, zrealizowanej w oparciu o zidentyfikowane strategie radzenia sobie w powiązaniu z cechami społecznymi i ekonomicznymi oraz w oparciu o korespondencję zachodzącą pomiędzy dominującą strategią a cechami społecznymi i ekonomicznymi.

Prowadzone od ponad pół wieku badania socjologiczne wykazują, że polskie społeczeństwo za najtrwalszą wartość przyjmuje rodzinę (szczegółowe omówienie w Rozdziale 1.1.2). Rodzina, małżeństwo, dzieci zajmują w systemie wartości pozycję pierwszoplanową i trwałą (Forma, 2020 s. 57). Zatem niewyjaśnionym pozostaje zagadnienie, dlaczego realizowana w Polsce polityka rodzinna jest sprzeczna z systemem wartości polskiego społeczeństwa. Bez pogłębionej analizy trudno jednoznacznie przesądzać przyczyny takiego stanu rzeczy. Autorka stawia jednakże pytanie na temat stanu rozpoznania sytuacji rodzin wielodzietnych - wśród tych, którzy kreują i realizują politykę społeczną (Hrynkiewicz, 2006, s. 2-9), być może deficyty wiedzy w zakresie strategii radzenia sobie z trudnościami, są przyczyną niedoborów w realizowanej polityce rodzinnej.

Kierując uwagę ku przyszłości wskazane byłoby przeprowadzenie badań, które objęłyby obszar całej Polski. Uzyskane wyniki należałoby traktować jako swoisty „barometr” stanu społecznego rodzin wielodzietnych, bowiem stworzone narzędzie nie tylko pozwala na identyfikację dominujących strategii ale także na diagnozę fazy dyskwalifikacji społecznej, w której przebywają gospodarstwa domowe. Periodyczne powtarzanie tych badań pozwoli obserwować zmiany w dobrostanie gospodarstw domowych i łączyć bieżącą ocenę ze stosowanymi rozwiązaniami w polityce rodzinnej. Natomiast krytyczna analiza uzyskanych rezultatów badań może dać podstawy do wdrażania działań korygujących, także na poziomie działań legislacyjnych.

Ważnym zagadnieniem, które należy poddać dalszym obserwacjom i badaniom jest sprawa „czarnego PR” wielodzietnych gospodarstw domowych (Forma, 2020; Hrynkiewicz, 2006; Lemieszek, 2015). Tymczasem wyniki przeprowadzonego badania dostarczają szeroki wachlarz argumentów, możliwych do wykorzystania aby prezentować wielodzietne gospodarstwa domowe w pozytywnym świetle. W ocenie autorki jest to kolejny argument przemawiający za przeprowadzeniem badań na poziomie kraju. Dodatkowo realizowanie tych badań cyklicznie pozwoli na ocenę efektywności realizowanej polityki rodzinnej w tym obszarze.

W ocenie autorki również badania prowadzone na poziomie województw byłyby cennym źródłem informacji o zróżnicowaniu terytorialnym stopnia ekskluzji społecznej w jakiej znajdują się wielodzietne gospodarstwa domowe. Tak zebrane dane dałyby przestrzeń do różnicowania terytorialnego wykorzystywanych instrumentów polityki rodzinnej. Zaś z drugiej strony wyniki konkretyzowane na poziomie województwa (a może nawet gminy czy powiatu),

w zakresie dominujących strategii mogłyby dać asumpt do konkretnych działań podejmowanych przez samorząd terytorialny. Idąc dalej autorka wyobraża sobie praktyczne wykorzystanie opracowanego narzędzia przez pracowników ośrodków pomocy społecznej, którzy przy zastosowaniu kwestionariusza w formie on-line, w krótkim czasie, mogliby rozpoznać stosowaną strategię a co za tym idzie fazę ekсклюzji społecznej gospodarstwa domowego. To pozwoliłoby im dedykować bardziej zindywidualizowane rozwiązania odpowiadające rzeczywistym potrzebom badanego gospodarstwa domowego

W przedstawianym podsumowaniu projektu badawczego nie sposób pominąć **ograniczeń w przeprowadzonych badań**. Jako najważniejsze ograniczenie autorka traktuje ostatecznie uzyskaną wielkość próby badawczej. Kolekcja 120 kwestionariuszy ankietowych daje uprawnienia do prowadzenia analizy danych i uogólniania wniosków, przy ograniczonym spektrum narzędzi statystycznych, ale autorka jest świadoma, że dla jakości wnioskowania i prowadzonych analiz zdecydowanie lepsza byłaby liczniejsza i reprezentatywna próba badawcza.

Drugim ograniczeniem była wykorzystana ścieżka dotarcia do wielodzietnych gospodarstw domowych. Wykorzystanie drogi mailowej do kontaktu z grupą badawczą na pewno ograniczyło dotarcie do pełnego przekroju tej grupy społecznej, zredukowało udział w badaniach tych gospodarstw domowych, które na co dzień nie korzystają z elektronicznej formy komunikowania się z otoczeniem. Jednakże trzeba wziąć pod uwagę, że dorośli w wielodzietnych gospodarstwach domowych mają bardzo limitowany zasób czasu, więc w ocenie autorki dotarcie z kwestionariuszem ankietowym w formie papierowej w znaczący sposób nie rozwiązałoby ograniczenia liczby respondentów. Dodatkowym utrudnieniem i przeszkodą była obszerność kwestionariusza badawczego oraz – jak się okazało – jego jednak dosyć wysoki poziom skomplikowania. Średni czas udzielania odpowiedzi na pytania wynosił pomiędzy 45 a 60 minut, co jest dużą inwestycją cennego czasu wielodzietnego rodzica. Efektem tego były liczone w dziesiątkach rozpoczęte i nie ukończone kwestionariusze ankietowe, które są utraconą nadzieją na bardziej obszerny materiał badawczy.

Kolejnym ograniczeniem był okres przeprowadzonych badań, który przypadł na początek pandemii Covid-19. Z dzisiejszej perspektywy jest wiadomym, że pandemia zmieniła wiele aspektów funkcjonowaniu społeczeństwa, zarówno w zakresie procesów społecznych jak i ekonomicznych.

Badacz Adam Kurzynowski (1991, s. 96) definiując politykę rodzinną wskazał, że jest to *„całokształt norm prawnych, działań i środków uruchamianych przez państwo w celu stworzenia rodzinie odpowiednich warunków do jej powstania, prawidłowego rozwoju i spełniania przez nią wszystkich ważnych społecznie funkcji”*.

Opierając się na powyższej definicji autorka wskazuje na wymóg prawidłowego rozpoznania potrzeb wielodzietnych gospodarstw domowych, a przyczynę do tego mogą stanowić rezultaty badań stosowanych przez nie strategii radzenia sobie z trudnościami a co za tym idzie rozpoznanie faz ekсклюzji społecznej, w której się znajdują.

Przedstawione rekomendacje w zakresie przeprowadzenia badań na poziomie Polski oraz rekomendacje w zakresie powtarzania ich w zdefiniowanych przedziałach czasowych, w ocenie autorki, są głęboko uzasadnione. Przeprowadzona eksploracja może dać podstawy do uruchomienia takich norm prawnych, działań i środków, które będą lepiej dopasowane do potrzeb i będą miały realne przełożenie na stworzenie odpowiednich warunków wielodzietnym gospodarstwom domowym do ich powstawania i rozwoju.

W świetle powyższego wyniki przeprowadzonych badań powinny być interpretowane jako wskazówka do prowadzonej i realizowanej polityki rodzinnej nastawionej na zmniejszenie ograniczeń dochodowych, z którymi borykają się wielodzietne gospodarstwa domowe.

Bibliografia

1. Adalberg, S. (1894), *Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*, Drukarnia Emila Skińskiego, Warszawa
2. Adamski, F., (2002), *Rodzina, Wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
3. Andersen, E. B., (1994), *The Statistical Analysis of Categorical Data*. Berlin, Hedelberg, New York, London, Paris, Tokyo, Hong Kong, Barcelona, Budapest: Springer- Verlag
4. Anioł W. (2003), *Europejska polityka społeczna. Implikacje dla Polski*, Instytut Polityki Społecznej UW, Warszawa
5. Anioł, W., (2007) *Zagajenie dyskusji*. W: Szarfenberg, R., (2007), *European social model – does it exist? Is it worth to shield it*, Problemy Polityki Społecznej nr 10/ 2007
6. Anioł, W., (2013) *Dylematy polityki rodzinnej w Europie na przykładzie doświadczeń skandynawskich*, Studia Europejskie-Studies in European Affairs, nr 1/ 2013
7. Arcimowicz, K., (2003), *Obraz mężczyzny w polskich mediach*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk
8. Arystoteles, (1982), *Etyka nikomachejska*, Warszawa
9. Ashenfelter, O. C, Farber, H., Ransom, R. M., (2010), *Modern Models of Monopsony in Labor Markets: A Brief Survey*, Discussion Paper, No. 4915 IZA/2010
10. Atkinson, A. B., (2017), *Nierówności. Co da się zrobić?* Przeł. M. Ratajczak, M. Szlinder, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa
11. Auleytner, J., Głębicka, K., (2000), *Polityka społeczna pomiędzy opiekuńczością a pomocniczością*, wyd.WSP TWP, Warszawa
12. Autes M. (2004), *Trois figures de la déliaison [w:] L'exclusion défi nir pour en fi nir*, S. Karsz (red.), Paryż
13. Babbie, E. (2006), *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
14. Babbie, E., (2008), *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
15. Babińska, K., (2019), *Autonomia i indywidualna odpowiedzialność za własne losy — zmiana paradygmatu we francuskiej polityce społecznej dotyczącej ubóstwa Przykład polityki dotyczącej zatrudnienia we francuskich tzw. dzielnicach priorytetowych (quartier prioritaire de la politique de la ville)*, Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa t. 10/2019
16. Backer, G.S., (1990), *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
17. Badora, S., Czeredreka, B, Marzec., D, (2001), *Rodzina i formy jej wspomagania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków
18. Balcerzak-Paradowska, B., (2004), *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków*, IPiSS, Warszawa
19. Balcerzak-Paradowska, B. (2009), *Ogólne kierunki zmian w polityce rodzinnej krajów Unii Europejskiej w: Polityka rodzinna w krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski*, Biuletyn RPO – Materiały nr 67, Zeszyty Naukowe
20. Balcerzak-Paradowska, B., (2014), *Modele polityki rodzinnej – od zróżnicowań do konwergencji*, Ubezpieczenia Społeczne. Teoria I Praktyka, 2014/ 05-06
21. Ballet, J., (2001), *L'exclusion : définitions et mécanismes*, Harmattan, Paryż
22. Bałtowski, M., Miszewski, M., (2014), *Przeobrażenia cywilizacyjne a zmiany modelu polityki gospodarczej*, „Ekonomista”, nr. 3/2014
23. Batóg, B., Batóg, J., (2017), *Zastosowanie analizy korespondencji do identyfikacji czynników kształtujących wydajność pracy w polskich i niemieckich przedsiębiorstwach*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytet Szczeciński, nr 50(1)/2017
24. Bebel, A., (2021), *Rodziny wielodzietne w badaniach ekonomicznych, [w:] Rodziny wielodzietne – aktualny stan badań i najważniejsze wyzwania. Perspektywa polska i niemiecka*, Związek Dużych Rodzin Trzy Plus
25. Benzécri, J. P. (1973). *L'Analyse des Données: T. 2, l' Analyse des correspondances*. Paryż, Dunod
26. Beskid, L., (1970), *Konsumpcja rodzin pracowniczych*, PWE, Warszawa
27. Bleń, I., (2022), *Skutki świadczenia 500+*, Biuro Analiz Sejmowych, Infos 8 (300), 15.09.2022
28. Błaszczak, M., (2020), *Ekspertyza. Sytuacja oraz wykluczenie dzieci i młodzieży w Polsce na tle oferowanego wsparcia dla dzieci i rodzin*; Wspólnota Robocza Związków Organizacji Socjalnych
29. Bojarczuk, B., (2019), *Wynagrodzenie minimalne jako wynagrodzenie godziwe a zjawisko ubóstwa w Polsce*, Studia Prawno-Ekonomiczne, t. 111/2019
30. Borkowska, S., (2004), *Strategie wynagrodzeń*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków

31. Budowski, M., Tillmann, R., Keim, W., Amacker, M. (2010). *Conceptualizing "precarious prosperity": Empirical and theoretical elements for debate*. International Journal of Comparative Sociology 51, 4: 268–288. Accessible at: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01077290/document>; dostęp: 2022.01.01
32. Bukowski, M., Magda, I., (red). (2013), *Ubóstwo a praca. Zatrudnienie w Polsce 2011*. Warszawa: Instytut Badań Strukturalnych
33. Byłok, F., (2005), *Konsumpcja w Polsce i jej przemiany w okresie transformacji*, Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa
34. Byra, S., (2011), *Poczucie własnej skuteczności w kontekście radzenia sobie w sytuacjach trudnych kobiet i mężczyzn z nabytą niepełnosprawnością ruchową*; Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu, 2011, Tom 17, Nr 3, 127-134
35. Bywalec Cz., (2012), *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, PWN, Warszawa
36. Bywalec, Cz., (2017) *Gospodarstwo domowe. Ekonomika, finanse, konsumpcja*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków
37. Caplowitz, D. (1979). *Making ends meet. How families cope with recession and inflation*. London: Sage Publications. The Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. 456, Social Effects of Inflation (07/1981),
38. Carrol, J. D., Green, P. E., Schaffer, C. M., (1986), *Interpoint distance comparisons in correspondence analysis*. Journal of Marketing Research, 23, 271-280/1986
39. Castel, R. (1995), *Les Métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Paryż
40. CBOS, (2019), *Rodzina – jej znaczenie i rozumienie*, CBOS, Komunikat z badań, luty 2019, nr 22/2019; https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_022_19.PDF, dostęp:26.09.2021
41. Cęcelek, G., (2007), *Bariery i szanse edukacyjne dziecka z rodziny ubogiej*, Nauczyciel i Szkoła, nr 3-4/2007
42. Centrum Badań Opinii Społecznej (2008), *Pracujący Biedni - Komunikat Z Badań*, Warszawa
43. Chaniel, P., (1996), *Les métamorphoses de la question sociale*, „Politix”, vol. 9, nr 33/1996
44. *Child poverty and well-being in the EU. Current status and way forward*, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, European Commission, 2008 [w:] Morawski, L., (2010), *Ulga podatkowa z tytułu wychowywania dzieci – efekty i propozycja zmian*, Polityka Społeczna nr 1/2010. https://www.ipiss.com.pl/wp-content/uploads/downloads/2012/10/ps_1_2010_l_morawski.pdf, dostęp: 01.10.2021
45. Ciepielewska-Kowalik, A., (2014), *Współczesne przemiany europejskich modeli opieki nad dziećmi a model polski (na przykładzie zmian w latach 2007–2012)*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 364/2014
46. Ciura, G., (1997), *Definicje ubóstwa i metody jego pomiaru*. Kancelaria Sejmu Biuro Studiów i Ekspertyz, Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych; 1997/01,
47. Coleman, J.S., (1990), *Foundation of Social Theory*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, London
48. Costa, P., McCrae, R., (1985), *The NEO Personality Inventory Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources
49. Cymbarnowicz, K., (2017), *Analiza i ocena zjawiska Working Poor w Polsce na tle Unii Europejskiej*; [w:] Romanowska, M., (2017), *Współczesne problemy ekonomii – między teorią w praktyką w aspekcie różnorodności. Monografia naukowa, Polska*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Częstochowa
50. Cymbarnowicz, K., (2016), *Zjawisko working poor na współczesnym rynku pracy – wybrane aspekty* [w:] *Współczesne problemy ekonomii – między teorią a praktyką gospodarczą*, I Kongres Młodych Ekonomistów. w PTE dla gospodarki Polski, PTE, 10/2016
51. Czepulis-Rutkowska Z. (1996). „Mierniki ubóstwa przy zastosowaniu kryterium minimum egzystencji”. [w:] Golinowska, S., (red.). *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, IPISS, Warszawa
52. Czyżewski, A. B., Łapińska-Sobczak, N., (2001), *Zatrudnienie i bezrobocie a płace i koszty pracy w wybranych krajach Unii Europejskiej*, Ekonmista, nr 4/2001
53. Dębski, M., (2008), *Sytuacja bezdomnych kobiet w województwie pomorskim* [w:] Forum. *O bezdomności bez lęku*, Ł. Browarczyk (red.), Wydawnictwo Pomorskiego Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk
54. DeLongis, A., Holtzman, S., (2005), *Coping in context: the role of stress, social support, and personality in coping*, Journal of Personality, nr 73/2005
55. Deniszcuk L. (1977). *Wzorzec konsumpcji społecznie niezbędnej*. Warszawa: Studia i Materiały IPISS, Warszawa
56. Deniszcuk L., Sajkiewicz B. (1996), „Kategoria minimum egzystencji”. [w:] Golinowska, S., (red.), *Polska bieda. Kryteria, ocena, przeciwdziałanie*. IPISS, Warszawa

57. Deniszczuk, L, Sajkiewicz, B., (1997), *Kategoria minimum socjalnego*, [w:] Golinowska, S., 1997. Polska bieda II. Kryteria – Ocena – Przeciwdziałanie, IPiSS, Warszawa
58. Deniszczuk, L., Sajkiewicz, B., (1995), *Minimum egzystencji*. „Polityka społeczna” nr 8/1995
59. Dodson, L., (2015), *Wage-Poor Mothers and Moral Economy*; Oxford University Press; <http://sp.oxfordjournals.org/> at Florida International University on May 27, 2015; pobrano: 2019 04 07
60. Duclos, J-Y., Esteban, J., Ray, D., (2004), *Polarization: Concepts, Measurement, Estimation*, *Econometrica*, 72 (6), 1737–1772/2004
61. Duffy, K., (red.) (2020), *Czym jest ubóstwo i jak z nim walczyć*, EAPN Information
62. Durasiewicz, A., (2009), *Instrumenty Polityki Rodzinnej w*: Biuletyn Informacyjny Wiadomości Społeczne red. Głąbicka K., Wydawnictwo Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej, nr 1/2009
63. Durasiewicz, A., (2012), *Historyczne unormowania polityki rodzinnej*, Biuletyn Informacyjny Wiadomości Społeczne, PTPS Oddział w Radomiu, nr 1/2012
64. Durasiewicz, A., (2014), *Kierunki rozwoju polityki rodzinnej w Polsce – dylemat społeczny zachodzących zmian i wyzwania na przyszłość*, [w:] M. Kubiak (red.), *Polityka społeczna wobec wyzwań i zmian zachodzących we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk
65. Durasiewicz, A., (2017), *W kierunku rozwoju polityki rodzinnej w Polsce*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Janusza Korczaka w Warszawie
66. Dworkin, R., (2002), *Sovereign Virtue Revisited*. *Ethics*, 113(1)/2002
67. Dziakowicz-Grudzień, A., (2016), *Trudności gospodarstw domowych w zaspokajaniu potrzeb i zmiana strategii radzenia sobie z nimi na przestrzeni lat*, Uniwersytet Szczeciński, WNEiZ 4/3/2016
68. Dziewięcka-Bokun, L., (2000), *Systemowe determinanty polityki społecznej*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
69. Dziewięcka-Bokun, L., (2010), *Rodzina jako autoteliczna wartość polityki społecznej* [w:] *Współczesne wyzwania polityki społecznej wobec rodziny*, A. Kubów, J. Szczepaniak (red.), Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław
70. EAPN, *Jak mierzy się ubóstwo w Unii Europejskiej*, <https://www.eapn.org.pl/o-ubostwie/jak-mierzy-sie-ubostwo-w-unii-europejskiej/>, dostęp: 2023/02/16
71. Endler N.S., Parker I.D.A., (1990), *Coping inventory for stressful situations* (CISS). Manual. Multi-Health Systems Inc., Toronto
72. Eurofound, (2006), *Pracujący ubodzy w Unii Europejskiej*, http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/pubdocs/2004/107/pl/1/ef04107pl.pdf, Europejska Fundacja na Rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy, dostęp: 2021.11.13
73. Europejska Karta Społeczna, Strasbourg, 3 maja 1996
74. Eurostat, (2021), *1 in 4 children in the EU at risk of poverty or social exclusion*, <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211028-1>; dostęp: 2021.12.26
75. Faliszek, K., Łęcki, K., Wódcz, K., (2001), *Górnicy. Zbiorowości górnicze u progu zmian*, Katowice: Śląsk, 2001
76. Firlit-Fesnak G., (2009), *Rodziny polskie i polityka rodzinna, stan i kierunki przemian*, [w:] Firlit-Fesnak G., Szyszko-Skoczny M. (red.), *Polityka Społeczna*, Wydawnictwo Naukowe, PWN, Warszawa
77. Folkman, S., Lazarus, R. S. (1980). *An analysis of coping in a middle-aged community sample*. *Journal of Health and Social Behavior*, 21/1980
78. Folkman, S., Lazarus, R. S., Dunkel-Schetter, C., DeLongis, A., Gruen, R. J. (1986). *Dynamics of a stressful encounter: Cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50/1986
79. Forma, P., (2020), *Resentyment a społeczna akceptacja rodzin wielodzietnych*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika
80. Frankfort-Nachmias, Ch., Nachmias, D., (2001), *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wydawca: ZYSK I S-KA Wydawnictwo, Poznań
81. Frątczak, J., (2001), *Kształt polityki społecznej wobec rodziny w dobie transformacji systemowej*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, t. XIII (*Rodzina w czasach szybkich przemian*)
82. Frazer, H., Marlier, E., (2010), *In-work Poverty and Labour Market Segmentation in the EU: Key Lessons - Synthesis Report*, EU Network of Independent Experts on Social Inclusion, 12/2010
83. Friedmann J., (1993), *Empowerment. The Politics of Alternative Development*, Blackwell Publishers Social for skinings institut, Cambridge, Oxford
84. Frieske, K. (2004), *Wprowadzenie: pesymistyczne wnioski teoretycznych komplikacji* [w:] *Utopie inkluzji. Sukcesy i porażki programów reintegracji społecznej*, K. Frieske (red.), Warszawa
85. Frieske, K., Poławski, P., Zalewski, D., (1999), *Marginalność i procesy marginalizacji*, Warszawa
86. Frysztański, K., (2009), *Socjologia problemów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar

87. Galbraith, J.K. (1987), *Istota masowego ubóstwa*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe
88. Gatnar E., Walesiak M. (red.), (2004), *Metody statystycznej analizy wielowymiarowej w badaniach marketingowych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław
89. Gauthier A. H. (2005), *Trends in Policies for Family-friendly Societies* [w:] Macura M., MacDonald A.L., Haug W. (red.), *The New Demographic Regime. Population Changes and Policy Responses*, New York and Geneva, United Nations
90. Gębska, M., (2017), *Bezpieczeństwo ekonomiczne gospodarstw domowych w Polsce na podstawie wskaźnika minimum socjalnego i minimum egzystencji*, Studia Społeczno-Polityczne 14/2017
91. Gierszewski, J., (2013), *Organizacja systemu bezpieczeństwa społecznego*, Difin, Warszawa
92. Główny Urząd Statystyczny, (2003), *Gospodarstwa domowe i rodziny*; Warszawa
93. Główny Urząd Statystyczny, (2010), *Informacja Sygnalna, Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej w świetle Europejskiego Badania Dochodów i Warunków Życia – EU-SILC 2008*, Warszawa, Materiał na konferencję prasową w dniu 28 stycznia 2010 r.,
94. Główny Urząd Statystyczny, (2014); *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna - NSP 2011*; Warszawa
95. Główny Urząd Statystyczny, (2015), *Obwieszczenie w sprawie przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę ogółem w 2014 r.* (2015), Warszawa
96. Główny Urząd Statystyczny, (2015), *Rocznik Demograficzny 2015*, Warszawa
97. Główny Urząd Statystyczny, (2015), *Sytuacja gospodarstw domowych w 2014 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Warszawa
98. Główny Urząd Statystyczny, (2016), *Budżety gospodarstw domowych w 2015 r.*, Warszawa
99. Główny Urząd Statystyczny, (2016), *Obwieszczenie w sprawie przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę ogółem w 2015 r.*, Warszaw
100. Główny Urząd Statystyczny, (2016), *Prognoza gospodarstw domowych na lata 2016 – 2050*, Warszawa, 06/2016
101. Główny Urząd Statystyczny, (2016), *Sytuacja gospodarstw domowych w 2015 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Warszawa
102. Główny Urząd Statystyczny, (2017), *Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2016)*, Warszawa, 29.12.2017
103. Główny Urząd Statystyczny, (2017), *Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2015)*, Warszawa, 06.04.2017
104. Główny Urząd Statystyczny, (2017), *Obwieszczenie w sprawie przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę ogółem w 2016 r.*, Warszawa
105. Główny Urząd Statystyczny, (2017), *Sytuacja gospodarstw domowych w 2016 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Warszawa
106. Główny Urząd Statystyczny, (2017), *Ubóstwo w Polsce w latach 2015 i 2016*, Warszawa
107. Główny Urząd Statystyczny, (2018), *Obwieszczenie w sprawie przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę ogółem w 2017 r.*, Warszawa
108. Główny Urząd Statystyczny, (2018), *Postrzeganie ubóstwa i nierówności dochodowych w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej w Polsce (2018)* (informacje sygnałne z 23.10.2018), Warszawa
109. Główny Urząd Statystyczny, (2018), *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2018*, Warszawa
110. Główny Urząd Statystyczny, (2018), *Sytuacja gospodarstw domowych w 2017 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Warszawa
111. Główny Urząd Statystyczny, (2019), *Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2017)*, Warszawa, 21.02.2019
112. Główny Urząd Statystyczny, (2019), *Obwieszczenie w sprawie przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę ogółem w 2018 r.*, Warszawa
113. Główny Urząd Statystyczny, (2019), *Sytuacja gospodarstw domowych w 2018 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Warszawa
114. Główny Urząd Statystyczny, (2019), *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2018 r.*, Informacje sygnałne GUS, Warszawa
115. Główny Urząd Statystyczny, (2020), *Budżety gospodarstw domowych w 2019 r.*, GUS, Warszawa
116. Główny Urząd Statystyczny, (2020), *Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2018)*, Warszawa, 31.01.2020
117. Główny Urząd Statystyczny, (2020), *Obwieszczenie w sprawie przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę ogółem w 2019 r.*, Warszawa

118. Główny Urząd Statystyczny, (2020), *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2019/2020*, GUS Warszawa Gdańsk, 2020; <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/oswiata-i-wychowanie-w-roku-szkolnym-20182019,1,14.html>, dostęp: 2021.11.11
119. Główny Urząd Statystyczny, (2020), *Raport 2020 Polska na drodze zrównoważonego rozwoju*, <https://raportsdg.stat.gov.pl/2020/>; dostęp 2021.11.04
120. Główny Urząd Statystyczny, (2020), *Rocznik Demograficzny 2020*, Warszawa
121. Główny Urząd Statystyczny, (2020), *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2020*, Warszawa
122. Główny Urząd Statystyczny, (2020), *Sytuacja gospodarstw domowych w 2019 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Warszawa
123. Główny Urząd Statystyczny, (2021), *Budżety gospodarstw domowych w 2020 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa
124. Główny Urząd Statystyczny, (2021), *Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2019)*, Warszawa, 26.02.2021
125. Główny Urząd Statystyczny, (2021), *Informacje statystyczne Statistical information Dochody i warunki życia ludności Polski – raport z badania EU-SILC 2019*; Warszawa
126. Główny Urząd Statystyczny, (2021), *Obwieszczenie w sprawie przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę ogółem w 2020 r.*, Warszawa
127. Główny Urząd Statystyczny, (2021), *Sytuacja gospodarstw domowych w 2020 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Warszawa
128. Główny Urząd Statystyczny, (2021), *Ubóstwo w Polsce w latach 2019 i 2020*, Warszawa, 2021
129. Główny Urząd Statystyczny, (2021), *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2020 r.*, Informacje sygnałne Głównego Urzędu Statystycznego z 30.06.2021
130. Główny Urząd Statystyczny, (2022), *Budżety gospodarstw domowych w 2021 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa
131. Główny Urząd Statystyczny, (2022), *Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2020)*, Warszawa, 28.02.2022
132. Główny Urząd Statystyczny, (2022), *Informacja o wynikach Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021 na poziomie województw, powiatów i gmin*, Warszawa, 20.09.2022
133. Główny Urząd Statystyczny, (2022), *Rocznik Demograficzny 2022*, Warszawa
134. Główny Urząd Statystyczny, (2022), *Sytuacja gospodarstw domowych w 2021 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Warszawa
135. Główny Urząd Statystyczny, (2022), *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2021 r.*, Informacje sygnałne Głównego Urzędu Statystycznego z 30.06.2022
136. Goffman, E. (1981), *Człowiek w teatrze życia codziennego*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
137. Goffman, E., (2005), *Piętno, rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk
138. Goguel D'Allondans, A., (2003), *L'exclusion sociale. Les métamorphoses d'un concept (1960-2000)*, Harmattan, Paryż
139. Gojova, A. (2011), *Nová sociální rizika pohledem vedoucích odborů sociálních věcí: Dílčí zpráva č. 2., New Social Risks in the Views of Managers of Social Departments of Local Authorities*, Ostrava, Faculty of Social Studies of the University of Ostrava
140. Gojova, A., Gojova, V., Špilačková, M. (red). (2014). *On the Ways of Coping with Poverty from the Perspective of Families – Incentives for Social Work*. Ostrava
141. Goldberg, H., (2000), *Wrażliwy macho: mężczyzna 2000*, przeł. P. Kołyszko, Wydawnictwo Bertelsman Media, Warszawa
142. Goleński, W., (2015), *Pracujący biedni w Polsce. Definicja, główne przyczyny, zjawiska powiązane*. Polityka Społeczna nr 2/2015
143. Golinowska S. (2007), *Polityka rodzinna a przemiany rodziny, gospodarki i państwa*, Polityka Społeczna nr 8/2007
144. Golinowska S. (red.) (1997). *Polska bieda II. Kryteria, ocena, przeciwdziałanie*. IPiSS, Warszawa
145. Golinowska, S., (1994), *Polityka społeczna w gospodarce rynkowej*, Studium ekonomiczne, PWN, Warszawa
146. Golinowska, S., (2002), *Poverty in Poland: causes, Measures and Studies*, Beblo
147. Golinowska, S., (2018), *Modele polityki społecznej w Polsce i Europie na początku XXI wieku*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa
148. Golinowska, S., (2018), *O polskiej biedzie w latach 1990-2015. Definicje, miary i wyniki*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa

149. Golinowska, S., Tarkowska, E., (red.), (2005): *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki.* IPISS, Warszawa
150. Górniak, J., (2005) *Zastosowanie analizy korespondencji w badaniach społecznych i marketingowych*, ASK: Research and Methods, 2000/nr 9
151. Graniewska, D., (1980), *Rodziny wielodzietne w Polsce. Sytuacja społeczno-demograficzna*, Problemy rodziny Nr 1(111)/1980
152. Greenacre, M. J., (2007), *Correspondence Analysis in Practice, Interdisciplinary Statistics*; Chapman & Hall/ CRC, imprint of the Taylor & Francis Group, LLC
153. Greenacre, M., (1992), *Correspondence analysis in medical research*, Statistical Methods in Medical Research (1)/1992
154. Greenacre, M.J., (1984), *Theory and applications of correspondence analysis*, London (UK) Academic Press
155. Grewiński, M., (2011), *Transformacja polityki społecznej w Europie – główne kierunki reorganizacji*, [w:] Grewiński, M., Więckowska, B., (red.), *Przeobrażenia sfery usług w systemie zabezpieczenia społecznego w Polsce*, WSP TWP
156. Grotowska-Leder, J., (2002), *Fenomen wielkomiejskiej biedy: od epizodu do underclass*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2002, http://njkp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=bd069a64a0652797c3e72a32800b498e&match_start=2121&match_end=2141&wynik=193, dostęp: 2022.01.19
157. Grotowska-Leder, J., (2005), *Ekskluzja społeczna – aspekty teoretyczne i metodologiczne*, [w:] Grotowska-Leder J. i Faliszek K., (red), (2005), *Ekskluzja i inkluzja społeczna, diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Akapit, Toruń
158. Grotowska-Leder, J., (2011), *Zaradny czy bezradny? Strategie życiowe współczesnych Polaków w świetle wybranych wyników badań ogólnopolskich*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe nr 9/2011, Kraków
159. Grygiel, G. (red) (2020), *Strategia polityki społecznej województwa wielkopolskiego do roku 2030*, Samorząd Województwa Wielkopolskiego
160. Grzybowska A., (2014), *Gospodarstwo domowe a działalność parabanków*. Zeszyty Naukowe Wyższej we Wrocławiu, nr 4(42)/2014
161. Grzybowska-Brzezińska, M., Doczyk, K. B., Kuśmierz, K. E., (2018), *Wpływ dodatkowego dochodu z programu „Rodzina 500+” na wydatki gospodarstw domowych*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2018, t. 6, nr 12,
162. Grzywna, P., Lustig, J., Mitrega, M., Stępień-Lamp, N., Zasepa, B., (2017), *Polityka społeczna. Rozważania o teorii i praktyce*; Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice
163. Hemerijck, A. (2002), *The Self-Transformation of the European Social Model(s)*, (w:) G. Esping-Andersen et. al., *Why We Need a New Welfare State*, Oxford University Press, Oxford
164. Herbst, J., (2005), *Uwarunkowania dostępu do wychowania przedszkolnego w Polsce*, referat podczas konferencji „Alternatywne formy edukacji przedszkolnej” Warszawa 3 marca 2005.
165. Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice and loyalty. Responses to decline in firms, organizations and states.* Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press
166. Hirszowicz, M., (2007), *Stąd, ale dokąd. Społeczeństwo u progu nowej ery*. Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2007
167. Hodoly A., (1971), *Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna*, KiW, Warszawa
168. Hoffman, D. L. & Franke, G. R. (1986). *Correspondence analysis: Graphical representation of categorical data in marketing research*. Journal of Marketing Research, 13/1986
169. Hoffman-Nawotny, H.J., (1988), *Structural and Cultural Determinants of Europe's Second Demographic Transition*, „Bevolking and Gezin”, No. 1/1988
170. Hryniewicz, J., (2006), *Polityka społeczna wobec rodzin wielodzietnych*; w: Sytuacja rodzin wielodzietnych w Polsce a polityka rodzinna, Biuro Informacji i Dokumentacji Kancelarii Senatu
171. ICRC, (2013), *Economic Security*, International Committee of the Red Cross, Geneva
172. *Income and living conditions*, EU-SILC, Eurostat, [online], data code ilc_iw01, dostęp 2023.02.11
173. Innocent, A., (2021), *The Psychology of Escapism: A Coping Technique or a Sinking Ship?*, 2021.03.25, <https://terraskills.com/the-psychology-of-escapism-a-coping-technique-or-a-sinking-ship/>, dostęp: 2022.01.21
174. Jaciow, M., (2012), *Konsument- gospodarstwo domowe – rynek*, Marketing i Rynek, nr 01/2012
175. Jacukowicz, Z., (2002), *Czy różnicować płacę minimalną?*, „Polityka Społeczna” nr 5-6/2002
176. Jacukowicz, Z., (2005), *Płaca minimalna i bezrobocie – hipotetyczne związki*, "Polityka Społeczna" 8/2005
177. Jacukowicz, Z., (2007), *Analiza minimalnego wynagrodzenia za pracę*, IPISS, Warszawa
178. Jarmakowski, T., (2009), *Styl atrybucji, poczucie kontroli i płęć a podatność na powstawanie syndromu wyuczonej bezradności*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Psychologica 13/2009

179. Jędrzych, E., (2007), *Zarządzanie zasobami ludzkimi dla menedżerów średniego szczebla*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Kraków
180. Jędrzejczak, A., (2013) *Nierówności dochodowe i ubóstwo wśród rodzin wielodzietnych w Polsce*, Praca naukowa Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 293/2013
181. Jędrzejczak, A., Pekasiewicz, D., (2019), *Analiza nierówności dochodowych i ubóstwa w Polsce w gospodarstwach domowych z dziećmi*, Przegląd Statystyczny, t. LXVI, zeszyt 2/2019
182. Jęzior, J., (2013), *Metodologiczne problemy zastosowania skali Likerta w badaniach postaw wobec bezrobocia*, Przegląd Socjologiczny nr 2013/62/1
183. Kaa D., J. van dee (1987) *Europe's Second Demographic Transition*, „Bulletin”, vo. 42, no. 1, Population Reference Bureau, Inc, Washington, DC
184. Kalina-Prasznica, U., (red.) (2005), *Leksykon polityki gospodarczej*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków
185. Kalinowski, M., (2011), *Adaptacja osób z rodzin wielodzietnych*. „Roczniki Nauk o Rodzinie”, t. 3 2011, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin
186. Kalinowski, S., Łuczka, W., (2015), *Biedni pracujący w Unii Europejskiej – wybrane problemy*, Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Roczniki Naukowe, t. XVII, zeszyt 5/2015
187. Kamerman, S. B., (1995), *Families Overview* [w:] *Encyclopedia of Social Work*, NASW, Washington, D. C., 1995
188. Kamermann, S. B., (1994), *Rodzina: problemy teorii i polityki*, w: *O polityce rodzinnej: definicje, zasady, praktyka*, IPiSS, Warszawa, zeszyt 2(43)/1994
189. Kamińska, A., Lewandowski, P., Pogorzelski, K., (2014), *Dualny rynek pracy, płaca minimalna i nierówności*, IBS Policy Paper 02/2014,
190. Kapusta, P., (2018), *Godne a minimalne wynagrodzenie - uwagi na tle Konstytucji RP oraz standardów prawa*, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego: e-Monografie, Nr 114/2018
191. Kata, R., Nowak, K., Leszczyńska, M., Kowal, A., Sebastianka, B., (2021), *Bezpieczeństwo finansowe gospodarstw domowych – wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów
192. Kędzior, Z., (1992), *Gospodarstwo domowe – podmiot gospodarujący*, IRWiK, Warszawa
193. Keller, J. (2007). *Modernisation And Transformation Of The Social*. Eichstatt: Isis
194. Keller, J. (2010). *Tři Sociální Světy. Sociální Struktura Postindustriální Společnosti. Three Social Worlds. The Social Structure Of Post-Industrial Society*, Prague, Slon
195. Keller, J. (2011). *Nová Sociální Rizika A Proč Se Jim Nevýhneme. {New Social Risks And Why We Can't Escape Them}* Prague, Slon
196. Keller, J. (2013). *Posvícení Bezdomovců. Úvod Do Sociologie Domova. A Great Time For The Homeless*. Introduction to the Sociology of Home, Prague, Slon
197. Keller, J. (2014). *Exclusion as a Social Problem and a Methodological Issue*. Ostrava, The University of Ostrava
198. Kharas, H., Gertz, G. (2010), *The New Global Middle Class: A Cross-Over from West to East*. [w:] Cheng Li (red.), *China's Emerging Middle Class: Beyond Economic Transformation*. Washington, Brookings Institution Press
199. Kiełb-Grabarczyk, D., (2010), *Wpływ rodziny na system (anty)wartości współczesnej młodzieży* [w:] Durka, G., (red.) (2010), *Współczesna rzeczywistość w wybranych problemach społecznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków
200. Kiersztyn, A., (2017), *Niskie zarobki, brak stabilizacji: przegrani na rynku pracy* [w:] Wesołowski, W., (red), Janicka, K., Słomczyński, M., (2017), *Strukturalizacja społeczeństwa polskiego: ewolucja paradygmatu*. Wydawn. IFiS PAN, Warszawa
201. Klonowicz T., Cieslak, R., (2004), *Neurotyczność i radzenie sobie ze stresem w sytuacji zagrożenia*, [w:] Srelau, J., (red), (2004), *Osobowość a ekstremalny stres*, GWP, Gdańsk
202. Kłys B., Szymańczak J., (1999) *Uwagi do programu "Polityka Prorodzinna Państwa"* (Druk Sejmowy nr 1522), informacja nr 716/1999
203. Kłys, B., Szymańczak, J., (2006) *Polityka państwa wobec rodziny*, Informacja BSiE, nr 1251, Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, Warszawa
204. Kobylińska, Z., (2000), *Zagadnienia etyczne lobbingu*. [w:] *Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne*, 16/2000, ISSN 1232 – 8766
205. Kocik, L., (2018) *Rodzina w obliczu wartości i wzorów życia ponowoczesnego świata*, Kraków 2006, [w:] Smyczyński T., (2018), *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Podręczniki Prawnicze, Warszawa
206. Kocik, M., (2006), *Europejskie modele polityki rodzinnej wobec wyzwań demograficznych*; Instytut Polityki Społecznej, Uniwersytet Warszawski, Problemy Polityki Społecznej 2006/9
207. Koczur, W., (red.), (2023), *Ekonomiczne konsekwencje przemian demograficznych*, Rządowa Rada Ludnościowa, Materiały z III Kongresu Demograficznego,. Część 9, Warszawa

208. Kodeks pracy (2016), Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Dz.U. 1974 nr 24 poz. 141 z późniejszymi zmianami; dostęp isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19740240141&type=3; 2021.11.01
209. Kołaczek, B., (2009), *Uwarunkowania demograficzne, społeczno-gospodarcze i kulturowe polityki rodzinnej w krajach UE*; [w:] *Polityka rodzinna w krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski*, Biuletyn PRO – MAT. Nr 67/2009, Zeszyty Naukowe,
210. Kolny B., Maciejewski G. (2006). *Zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym w wyniku restrukturyzacji przemysłu węglowego w województwie śląskim*. Opracowania PBZ Polska bieda III., IPISS, Warszawa
211. Kołodko, G. W., (2013), *Dokąd zmierza świat. Ekonomia polityczna przyszłości*, Warszawa: Prószyński i S-ka
212. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r, Dz.U.1997.78.483
213. Kotowska, I., (2002), *Zmiany modelu rodziny. Polska – kraje europejskie*, „Polityka Społeczna”, nr 4/2002
214. Kotowska, I., Magda, I., (2017), *Polityka rodzinna i podaż pracy w Polsce*, [w:] *Starzenie się ludności, rynek pracy i finanse publiczne w Polsce*, Przedstawicielstwo Komisji Europejskiej w Polsce, Warszawa
215. Kowalak T. (1998), *Marginalność i marginalizacja społeczna*, Warszawa
216. Kowalska, I., (2006), *Rodzina wielodzietna w procesie demograficzno–społecznych zmian modelu dzietności w okresie transformacji ekonomicznej*; w: *Sytuacja rodzin wielodzietnych w Polsce a polityka rodzinna*, Biuro Informacji i Dokumentacji Kancelarii Senatu
217. Kozek, W., (2000), *Praca*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, tom 3., Oficyna Naukowa, Warszawa
218. Kozek, W., Kubisa, J., Ostrowski, P., (2005), *Bliżej Junk Job niż Working Poor. Nisko kwalifikowana nisko płatna praca w usługach w Polsce*, Polityka Społeczna 10/2005
219. Kozłowska, J., (2020), *Metodyka analizy strategicznej przedsiębiorstwa na potrzeby integracji produktowo-usługowej*, Politechnika Białostocka
220. Krajewska, A., (2015); *Refleksje o płacy minimalnej*; Studia Prawno- Ekonomiczne, t. XCIV/2015
221. Kramer, J., (red.) (1999), *Zachowania podmiotów rynkowych*, PWE, Warszawa
222. Krok, E., (2015), *Budowa kwestionariusza ankietowego a wyniki badań*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 874, Studia Informatica nr 37/2015
223. Kroszel, J., (1997), *Podstawy polityki społecznej: uwarunkowania, pojęcia, instytucje i działania*; Wydawnictwo Terra, Poznań–Wrocław
224. Kruszka, R., (2008), *Wykluczenie społeczne – rys interpretacyjny i użyteczność badawcza*, Kultura i Edukacja nr 1/ 2008
225. Krzezińska-Żach, B., (2006), *Wykluczenie i marginalizacja społeczna jako zagrożenie człowieka współczesnego*, [w:] Białobrzeska K., Kawula S., (red), (2006), *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej*, Akapit, Toruń
226. Książkowski, K. M., (2011), *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, Warszawa
227. Książkowski, M., (1999), *Modele polityki społecznej*, Opracowanie PBZ, Zeszyt nr 3, IPISS, Warszawa
228. Książkowski, M., (2001), *Modele polityki społecznej*, [w:] Rysz- Kowalczyk, B., (red.) (2001) *Leksykon polityki społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa
229. Kulisa, B., (2010), *Płaca minimalna w systemie wynagradzania pracowników*, Zeszyty Naukowe nr 836 Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie
230. Kumor, P., Sztudynger, J. J., (2007), *Optymalne zróżnicowanie płac w Polsce – analiza ekonometryczna*, *Ekonomista*, nr 1/2007
231. Kupisiewicz, C., (2006), *Projekty reform edukacyjnych w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
232. Kurowska, A., Szczupak, K., (2016), *Niedobór czy nadmiar miejsc? Analiza statystyk dostępności opieki żłobkowej, w polskich gminach*, [w:] *Polityka rodzinna w wymiarze lokalnym, regionalnym i krajowym*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 456/2016.
233. Kurowski, P., (2002), *Koszyki minimum socjalnego i minimum egzystencji – dotychczasowe podejście*; IPISS, Warszawa
234. Kurowski, P., Sowa-Kofta, A., (2021), *Wartość i struktura Progu Interwencji Socjalnej. Raport z eksperckiej weryfikacji i szacowania wartości koszykowych w cenach z 2019 r.*, IPISS, Warszawa 02/2021
235. Kurzynowski, A., (1991), *Problemy rodziny w polityce społecznej*, Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa
236. Kuźmich, E., (2011), *Bieda pracujących, czyli working poor po polsku*, [w:] *Oblicza biedy we współczesnej Polsce*, Doktoranckie Koło Naukowe „Na Styku”, Gdańsk
237. Kvist, J., (2015). *A Framework for Social Investment Strategies: Integrating Generational, Life Course and Gender Perspectives in the EU Social Investment Strategy*. „Comparative European Politics” (London) 13/(1)/2015
238. Kwak, A., (2015), *Współczesna rodzina – czy tylko problem struktury zewnętrznej?* [w:] Taranowicz, I., Grotowska S. (red) (2015), *Rodzina wobec wyzwań współczesności, wybrane problemy*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław

239. Lachowski, S., Bujak, F., Zagórski, J., *Obciążenie pracą dzieci z rodzin rolniczych*, Instytut Medycyny Wsi, Lublin
240. Łagodziński, W., (2003), *Dzieci w statystyce, w: Polska dla dzieci. Ogólnopolski Szczyt w Sprawach dzieci, Warszawa 23-24 maja 2003, Materiały i Dokumenty*, Warszawa: Rzecznik Praw Dziecka
241. Lazarus, R.S., (1970), *Cognitive and personality factors underlying threat and coping*, Press Columbia University, New York
242. Lazarus, R.S., Folkman, S., (1987), *Transactional theory and research on emotions and coping*, European Journal of Personality, nr 1/1987
243. Lebart, L., Morineau, A., and Tabard, N. (1977). *Techniques de la description statistique*. Paris: Dunod, 1977
244. Leisering, L. and Leibfried, S. (1999) *Time and Poverty in Western Welfare States*; Cambridge: Cambridge University Press
245. Lemieszek, M. E., (2015), *Rodziny wielodzietne wyzwaniem dla duszpasterstwa kościoła*, Rodzniki Teologiczne, 2015/62/6; Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin
246. Lenoir, R., (1974), *Les Exclus, Un Français sur dix*, Éditions du Seuil, Saint Amand
247. Lepianka D. (2002), *Czym jest wykluczenie społeczne? Wprowadzenie do europejskich debat na temat ekсклюzy*, „Kultura i Społeczeństwo” 2002, nr 4.
248. Leszczyńska, M., (2013), *Spójność społeczno-ekonomiczna a regionalne zróżnicowanie gospodarstw domowych w Polsce w świetle wybranych wskaźników społecznych*, [w:] Woźniak, M.G., (2013) *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów nr 34/2013
249. Lindovská E., (2014), *Homelessness Coping Strategies from Housing Ready and Housing First Perspectives*; Faculty of Social Studies, University of Ostrava, Czech Republic, European Journal of Homelessness Volume 8, No. 1, 08/2014
250. Locke, L.F., Spirduso, W.W., Silverman, S.J. (2007). *Proposals that work: A guide for planning dissertations and grant proposals*. Thousand Oaks, CA: Sage
251. Lokshin, M., Yemtsov, R.,; 2001. Household strategies for coping with poverty and social exclusion in post-crisis Russia (English). Policy, Research working paper ; no. WPS 2556. Washington, DC: World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/853331468780963358/Household-strategies-for-coping-with-poverty-and-social-exclusion-in-post-crisis-Russia>, dostęp 2019-08-26
252. Lucas, R. E., (1998), *On the Mechanics of Economic Development*, Journal of Monetary Economics, 07/1998
253. Lustig, J., (1996), *Skutki ubóstwa, jakich doświadczają dzieci*, w: P. Dobrowolski (red.) *Ubodzy i bezdomni*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice
254. Lustig, J., Mitrega, M., Stępień-Lampa, N., (2018), *Od opiekuńczości do pomocniczości z perspektywy polityki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice
255. Luszniewicz, A., (1972), *Statystyka poziomu życia ludności*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa
256. Maciejewski, S., (2011), *Dobro rodziny a konstytucyjne zadania państwa*. [w:] Kubów, A., Szczepaniak, J. (red), (2011) *Usługi społeczne wobec rodziny*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
257. Mandrysz, W., Nowalska-Kapuścik, D., Wódz, K., (2016), *Resilience, zaradność, strategie przetrwania. Socjoekonomiczne praktyki radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych. Raport z badań przeprowadzonych w województwie śląskim w ramach projektu RESCuE*, [w:] Kotlarska-Michalska, A., Nosal, P. (red), (2016), *Zaradność społeczna. Współczesne przejawy i ograniczenia*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM w Poznaniu
258. Marshall, T. H., (1967) *Social Policy*, Hutchinson University Library, Londy
259. Martyński, W., (2021), *Cechy charakteru i osobowości (pozytywne i negatywne)*, <https://interviewme.pl/blog/cechy-charakteru-i-osobowosci>; dostęp: 2022.01.08
260. Matuszewska, E., Adamowicz, P. (2016), *Koordinacja polityki rodzinnej w Polsce – czy można zapobiec niekorzystnym zmianom demograficznym*, Kontrola Państwowa, Nr 1/styczeń-luty/2016; 2016 | 61 | 1 (366) | 83-105
261. Mazan, A., (2011), *Czy w dobie ponowoczesności rodzina, naród i kultura mogą jeszcze wychowywać?* [w:] Osewska, E., (red. nauk.) (2011), *Wychowanie a wyzwania ponowoczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa
262. Michalski, M.A., (2018). *Gospodarka zaczyna się w rodzinie – kondycja rodziny a rozwój społeczno-gospodarczy*. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. nr 54/ 2018
263. Michrowski M., Sieradzki R., Szopa B., (2020), *Polskie gospodarstwa domowe wobec wyzwań globalizacyjnych*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa
264. Mielniczek, H., (1991), *Metody pomiaru ubóstwa*. Wiadomości Statystyczne 1991(12)
265. Mikuła, A., (2011), *Poziom ubóstwa w Polsce w ujęciu regionalnym*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 2011 t. 13 z. 3

266. Milewska, A. J., i in., (2012), *Graphical representation of the relationships between qualitative variables concerning the process of hospitalization in the gynaecological ward using correspondence analysis*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric” vol. 29(42)/2012
267. Ministerstwo Finansów, (2008), *Informacja o rozliczeniu podatku dochodowego od osób fizycznych w roku 2007*, Warszawa 2008, <https://finanse-arch.mf.gov.pl/documents/766655/1185926/Informacja>, dostęp: 01.10.2021.
268. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej (2008), *Informacja o realizacji świadczeń rodzinnych w 2007 r.*, Warszawa 2008, <https://www.gov.pl/web/rodzina/informacje-statystyczne-swadczenia-rodzinne>; dostęp: 01.10.2021.
269. Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, (2021), *Strategia rozwoju usług społecznych; polityka publiczna na lata 2021-2035*, Warszawa
270. Mojs, E., Strzelecki, W., Kleka, P., Samborski, W., Gajewska, E., Sobieska, M., Kalmus, G., (201), *Wpływ strategii radzania sobie ze stresem na zachowani zdrowotne dzieci i młodzieży leczonej sanatoryjnie z powodu otyłości*, Nowiny Lekarskie
271. Morel, N., Palier, B., Palme, J., (2011). *Towards a Social Investment Welfare State?: Ideas, Policies and Challenges*. Bristol: Policy Press
272. Mroczyńska, H., (2008) *Obszary współpracy między MOPS i CISTOR*, <http://www.cistorsps.pl/art/370/konferencja-2.html>, dostęp: 2022.01.16.
273. Mujżel J. (red.) (1997). *Przedsiębiorstwa w procesie transformacji*. Warszawa: Poltext, 1997
274. Muster, R., (2012), *Pracujący biedni na rynku pracy. Procesy uelastyczniania zatrudnienia a zjawisko pauperyzacji pracowników*, Uniwersytet Śląski, Studia Socjologiczne 3(2012)
275. Muszyńska, J., (2006), *Zróżnicowanie dochodowe gospodarstw domowych w Polsce*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, <http://repozytorium.umk.pl/handle/item/5100>, dostęp: 2022.01.22
276. Nadolna, B., (2009), *Metodologiczne aspekty prac naukowych z zakresu nauk ekonomicznych*, Folia Pomer. Univ. Technol. Stetin. 2009, *Oeconomica* 273 (56)
277. Najwyższa Izba Kontroli, (2015) *Koordinacja Polityki Rodzinnej w Polsce. Informacja o wynikach kontroli (24.06.2015)*, Najwyższa Izba Kontroli, Departament Pracy, Spraw Społecznych i Rodziny
278. Nawojczyk, M., (2010), *Przewodnik po statystyce dla socjologów*, SPSS Polska
279. NIK o polityce prorodzinnej (2015), <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-polityce-prorodzinnej.html>, dostęp: 2021.09.06
280. Nowak, S. (2007), *Metodologia badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
281. Nowakowska, K., (2104), *Pracują ale pozostają biedni. Kim są polscy pracujący ubodzy?* <https://serwisy.gazetaprawna.pl/praca-i-kariera/artykuly/825400,pracuja-ale-pozostaja-biedni-kim-sa-polscy-pracujacy-ubodzy.html>, dostęp: 2021.11.20
282. Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z., (2008), *Osobowość stres a zdrowie*, Difin, Warszawa
283. Olejniczak, E., (2018), *Stereotypy a wizerunki mężczyzn na przykładzie programu Droda do Ironmana*, Humanistyka i Przyrodoznawstwo, 2018 nr 24
284. Olszewska, A. M., (2015), *Zastosowanie analizy korespondencji do badania związku pomiędzy zarządzaniem jakością a innowacyjnością przedsiębiorstw*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, *Taksonomia*, 2015, nr 385
285. Olszewska, S., Spryszyńska, M., (2013), *Osobowość a style radzenia sobie ze stresem menedżerów ochrony osób i mienia*, Uniwersytet Gdański, *Opuscula sociologica* nr 3 [5] 2013
286. Organizacja Narodów Zjednoczonych, *Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, 21 października 2015 r.
287. Ossowski, J., (2009), *Konkurencja monopsonistyczna na rynkach pracy a agregatowy model płac na przykładzie gospodarki polskiej*, *Modelowanie i prognozowanie gospodarki narodowej*, nr 4/2/2009
288. Pałaszewska-Reindl, T., (red.) (1986) *Polskie gospodarstwa domowe. Życie codzienne w kryzysie*, Warszawa
289. Palomar Lever, J. (2008), *Poverty, Stressful Life Events, and Coping Strategies*; Universidad Iberoamericana, Mexico, D.F., *The Spanish Journal of Psychology*, 2008, Vol. 11, No. 1, 228-249 Taylor, S. (2019); University of California, San Francisco
290. Panek T. (red.), (2007), *Statystyka społeczna*, PWE, Warszawa
291. Panek, T., (2009) *Ubóstwo i nierówność: dylematy pomiaru*, [w:] Czapiński, J., Panek, T., (red.) (2009) *Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego
292. Paugam, S. (1993) *La société française et les pauvres*, Paris: Presses Universitaires de France, 2nd edition,
293. Paugam, S., (1991), *La disqualification sociale: essai sur la nouvelle pauvreté*. PUF, Paryż
294. Paugam, S., (2000), *Disqualification sociale, L'essai sur la nouvelle pauvreté*, PUF, Paryż

295. Paugam, S., (2015), *Poverty, Unemployment and Social Bonds in Europe*, https://www.armutskonferenz.at/files/paugam_poverty-unemployment-bonds_10armkon-2015.pdf, dostęp: 2022.01.18
296. Pawlus, M., (2016), *Rodziny w Polsce – charakterystyka demograficzna*, [w:] Szymańczyk, J., (red.) (2016), *Polityka wobec rodziny w Polsce* red. Biuro Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, nr 1 (45) 2016
297. Pawlus, M., (2021), *Rodziny wielodzietne jako przedmiot badań demograficznych*, w: *Rodziny wielodzietne – aktualny stan badań i najważniejsze wyzwania. Perspektywa polska i niemiecka*, Związek Dużych Rodzin Trzy Plus
298. Persson, T., Tabellini, G., (1994), *Is Inequality Harmful for Growth?*, *The American Economic Review*, vol. 84, nr 3/1994
299. Phelps, E.S., (2013) *Płaca za pracę*, Kurhaus Publishing Kurhaus Media Sp z o.o
300. Piotrowska M., (2017) *Wpływ wykształcenia na bezpieczeństwo ekonomiczne gospodarstw domowych*, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, nr 51/2017
301. Poczowski, A., (2003), *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie – procesy – metody*, PWE, Warszawa
302. Podgórski, R., (2008), *Socjologia. Mikrostruktury*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Olsztyn
303. Pokrzywa, M., (2014), *Zagrożenie wykluczeniem społecznym dzieci i młodzieży z rodzin ubogich w województwie podkarpackim*, *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Sociologica* 49/2014
304. Polakowski, M., (2019) *Inwestycje społeczne – wymiar europejski*, [w:] Polakowski, M., Sobociński M., Szelewa, D., (2019), *Inwestycje Społeczne*, Friedrich-Ebert-Stiftung i Fundacja Centrum Badań i Analiz (ICRA)
305. *Polska – raport specjalny. Polska gospodarka w post-kryzysowym świetle – niewątpliwe sukcesy, ale wyzwania narastające* (2018), wrzesień, Bank Pekao, Biuro Analiz Makroekonomicznych
306. Polski Ład; <https://www.podatki.gov.pl/polski-lad/>; 2021; dostęp 2021.12.18
307. Porczyńska-Ciszewska, A., (2013), *Cechy osobowości a doświadczanie szczęścia i poczucie sensu życia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice
308. Program Polityki Rodzinnej Prezydenta RP, „Dobry klimat dla rodziny”, Warszawa 2013; <https://www.prezydent.pl/archiwum-bronislawa-komorowskiego/dla-rodziny/program-polityki-rodzinnej-prezydenta-rp/>, dostęp: 01.10.2021
309. *Program polityki rodzinnej*, (1997), Przegląd Rządowy nr 8–9/1997
310. Prokop, K., (2020), *Konstytucyjne prawo do godziwego wynagrodzenia za pracę*, Białystok, Legal Studies Białostockie Studia Prawnicze vol. 26 nr 2/2020
311. Prorok, L., (2021), *Polityka rodzinna w Polsce. Lata 1918-2020*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
312. Prorok-Mamińska, L., (2004), *Wpływ polityki społecznej na potrzeby rodziny w opiniach respondentów*, [w:] Warzywoda-Kruszyńska W., Szukalski, P. (red). (2004) *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
313. Przekoła, G., (2016), *Ocena poziomu i przyczyn różnicowania wynagrodzeń w Polsce*, *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, nr 9/2016
314. Przekoła, G., (2021), *Wybrane koncepcje pomiaru nierówności dochodowych*, *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, nr 66, 2/2021
315. Rączkowska, M., (2006), *Minimum socjalne i minimum egzystencji – wzorce warunków bytu ludności żyjącej w sferze ubóstwa*. SGGW: Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej; 58/2006
316. Rączkowska, M., (2009), *Problem ubóstwa i wykluczenia społecznego na terenach wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem obszarów popegeerowskich*, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, T. 11, z. 4 2009
317. Rączkowski K., (2014), *Bezpieczeństwo finansowe*, [w:] J. Płaczek (red.), *Ekonomika bezpieczeństwa państwa w zarysie*. Difin, Warszawa
318. Rafalska, E., (2018), *Jesteśmy wśród liderów UE, je jeśli chodzi o nakłady na politykę rodzinną*, <https://www.tvp.info/36385075/rafalska-jestesmy-wsrod-liderow-ue-jesli-chodzi-o-naklady-na-polityke-rodzinną> (dostęp: 2021.09.06)
319. Řezníček, I.; Sirovátka, T., (1995) *Long-term unemployment in a semi-rural county. Social consequences of a change in ownership: two case studies in industrial enterprises in the Czech Republic-Spring 1993*, Wyd. 1. Brno: Masarykova univerzita
320. Robila, M., (red.), (2014), *Handbook of family Policies cross the Globe*, Springer, New York
321. Rokicki, B., (2008), *Teorie ekonomiczne a regionalne różnicowanie rynku*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa
322. Ronchi, S., (2018). „Which Roads (If Any) to Social Investment? The Recalibration of EU Welfare States at the Crisis Crossroads (2000–2014)”. *Journal of Social Policy* (Cambridge) 47(3)/2018

323. Roszkowska, S., Rogut, A., (2007), *Rozkład płac i kapitału ludzkiego w Polsce*, Gospodarka Narodowa, nr 11-12/2007
324. Rutkowski, W., (2013), *Płaca minimalna – Duży problem*, „Polityka Społeczna” nr 8/2013
325. Rymśza, M., (2016), *Polityka rodzinna: cele, wartości, rozwiązania – w poszukiwaniu konsensualnego programu*, Studia BAS nr 1(45)/2016
326. *Rząd stworzył program polityki prorodzinnej*; <https://www.wprost.pl/kraj/102666/Rzad-stworzyl-program-polityki-prorodzinnej.html>, dostęp: 01.10.2021.
327. Rządowa Rada Ludnościowa, *Sytuacja demograficzna Polski*, Raport 2003, Warszawa
328. Sączewska-Piotrowska, A., (2012), *Problem trwałości ubóstwa w Polsce*, Studia Ekonomiczne/ Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
329. Sączewska-Piotrowska, A., (2014), *Zagrożenie ubóstwem trwałym w Polsce w latach 2000-2011*, Studia Ekonomiczne/ Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
330. Sączewska-Piotrowska, A., (2018), *Zamożność dochodowa gospodarstw domowych. Determinanty, dynamika, zróżnicowanie przestrzenne*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
331. Sahler O., Carr J.E. (2009), *Coping style and strategies*, Developmental- Behavioral Pediatrics (4th Edition)
332. Samuelson, P., Nordhaus, W., (2005). *Ekonomia 1*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
333. Sarama, M., (2005), *Analiza korespondencji i jej zastosowanie w badaniach marketingowych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Ekonomiczna. Marketing i Zarządzanie nr 3(29)/2005
334. Scheier, M.F., Carver, C.S., (1987), *Dispositional optimism and physical well-being: the influence of generalized outcome expectancies on health*, Journal of Personality, nr 55/1987.
335. Schmidt, A., (2015), *Środowisko rodzinne we współczesnym świecie „Rodzina, to coś więcej niż tylko więzy krwi...”*, Rodzina podstawy prawo-teologiczne, Eikon Plus Kraków
336. Seabrook, J., (2013). *Pauperland. Poverty and the Poor in Britain*. London: Hurst & Company
337. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, (2006), *Ocena funkcjonowania ustawy o minimalnym wynagrodzeniu*, druk br 1064, Warszawa
338. Sierpowska, I., (2017), *Sytuacja socjalnoprawna rodziny a problem ubóstwa*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy, nr 23 (2)/2017
339. Silver H. (1995), *Reconceptualizing Social Disadvantage: Th ree Paradigms of Exclusion* [w:] *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, G. Rogers, Ch. Gore, J.B. Figueiredo (red.), Genewa
340. Silver, H., (1994), *Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms*, *International Labor Review*, Vol 133, 5-6/1994
341. Simmel, G., (1998), *Les Pauvres*, PUF, Paryż
342. Sirovátka, T., (2000) *Sociální dávky a jejich příjemci: na „sociální trampolině”, nebo ve slepé uličce?*, *Social Benefits and Their Beneficiaries: on the „social trampoline”*, *Sociologický Časopis/ Czech Sociological Review* 36(2)/2000
343. Sirovátka, T., (red.) (2002). *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice. Minorities and marginalised groups in the Czech Republic*, Brno: Faculty of Social Studies of Masaryk University and Georgetown University
344. Skawińska, M., (2012), *Polityka rodzinna i edukacyjna – główny priorytet polityki społecznej państwa*, Kwartalnik Naukowy OAP UW "e-Politikon" nr 3/2012
345. Skevik, A., (2010) *Family Policy* [w:] Fizpatric, T. i in (red), (2010), *Intentional Encyclopedia of Social Policy*, Routledge, London, New York
346. Sloman, J., (2001) *Podstawy ekonomii*, PWE, Warszawa
347. Smith, A., (1954), *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów. Tom 1*; Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
348. Sobociński, M., (2016), *Kierunki polityki państwa wobec rodziny w latach 1989-2015*, Studia BAS, nr 1(45)
349. Socha, J., (2003), *Niedożywienie. Charakterystyka problemu*; Referat na konferencji PAH i MgiSP „Niedożywienie w Polsce. Fakty, wyzwania i inicjatywy na rzecz walki z problemem”, Warszawa, 04/ 2003
350. *Socio-economic development: concepts, methodologies, tools, and applications*, Information Resources Management Association (red.), IGI Global, Hershey, PA, USA
351. Sołtan-Kościelecka, K., (2013), *Pracujący na swoją biedę*, ‘www.ngo.pl Portal Organizacji Pozarządowych, <https://publicystyka.ngo.pl/pracujacy-na-swoja-biede>, 27.12.2013, dostęp: 2011.11.14
352. Stachowiak, Z., Kurek, St., Kurek, S., (2004), *Bezpieczeństwo ekonomiczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa
353. Stanaszek, A., (2004), *Bieda (z) pracy, czyli o biednych pracujących (working poor) we współczesnym świecie*, Kultura i Społeczeństwo, 2/2004
354. Stańczak, J., Stelmach, K., (2016), *Małżeństwa oraz dzietność w Polsce*, GUS, 04/2016
355. Standing G., (2011), *The Precariat: The New Dangerous Class*, Bloomsbury Academic, Londyn

356. Standing, G., (2009). *Work after Globalization. Building Occupational Citizenship*. Cheltenham, Northampton: Edgar Elgar
357. Standing, G., (2017). *Basic Income and How Can We Make It Happen*. London: Penguin Books
358. Stanimir, A., (2005), *Analiza korespondencji jako narzędzie do badania zjawisk ekonomicznych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław
359. Stanimir, A., (2008), *Wykorzystanie analizy korespondencji w badaniach marketingowych*, Zastosowania metod statystycznych w badaniach naukowych, StatSoft Polska, Kraków
360. Stanisław, A., (2007), *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem Statistica PL na przykładach z medycyny, Tom 3. Analizy Wielowymiarowe*, StatSoft, Kraków
361. Stawicka, M.K., (2012), *Ekonomiczne rozwarstwienie społeczeństwa Unii Europejskiej po światowym kryzysie gospodarczym – problematyka rozkładu dochodów*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, nr 24/2012
362. Stephenson, E., King, D.B., DeLongis, A., (2016), *Coping Process*, University of British Columbia, Vancouver, BC, Canada; *Stress: Concepts, Cognition, Emotion, and Behavior Handbook of Stress Series Volume 1/2016*
363. Stewart Carloni, A. (2005). *Rapid Guide For Missions. Analysing Local Institutions And Livelihoods. Guidelines*. Food and agriculture organization of the united nations. Rome
364. Stockbridge, M., Dorward, A., *Economics and Institutions for Development.*; University of London; https://www.soas.ac.uk/cedep-demos/000_P516_EID_K3736-Demo/module/topindex.htm#; dostęp 2019-07-20
365. Stolarczyk, P., (2014), *Wpływ płacy minimalnej na funkcjonowanie rynku pracy*; Myśl Ekonomiczna i Polityczna; nr 2 (45) 2014
366. *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, (2017), <https://www.gov.pl/documents/33377/436740/SOR.pdf>; dostęp: 2022.09.04
367. Strelau, J., Jaworowska, A., Wrześniewski, K., Szczepaniak, P., (2005), *Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych CISS*. Podręcznik, Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Warszawa
368. Strengmann-Kuhn, W., (2002), *Working Poor in Europe: A Partial Basic Income for Workers?* <http://www.basicincome.org/bien/pdf/2002Strengmann-Kuhn.pdf>, dostęp: 2021.11.2
369. Strona Internetowa Komisji Europejskiej, 'https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/poland/access_pl'; 30.06.2021; dostęp: 2021.11.11
370. Stupnicki, R., (2015), *Analiza i prezentacja danych ankietowych*, Wydawnictwo AWF
371. Świątek, K., (2012), *Społeczny odbiór wielodzietności w opiniach matek posiadających liczne potomstwo*, [w:] A. Kwak i M. Bieńko (red.), (2012), *Wielość spojrzeń na małżeństwo i rodzinę*. Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego
372. Świątowy, G. (1990), *Rynkowe uwarunkowania zachowań rynkowych gospodarstw domowych*, Wrocław: Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu
373. Szaferberg, R., (2006), *Marginalizacja i wykluczenie społeczne. Wykłady*, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytet Warszawski, Warszawa
374. Szaferberg, R., (2008), *Pojęcie wykluczenia społecznego wersja 1.1, 14.03.08*, <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/>, 04.09.2019.
375. Szaferberg, R., (2009), *Modele polityki społecznej w teorii i praktyce*, Problemy Polityki Społecznej 12/2009
376. Szaferberg, R., (2021), *Ewaluacja w Polityce Społecznej*; rszarf.ips.uw.edu.pl/ewalps/dzienne; dostęp: 2023.02.05
377. Szczepaniak-Sienniak, J., (red) (2021), *Ekonomia polityki rodzinnej. Wybrane zagadnienia*; Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław
378. Szczepański, J., (1970), *Elementarne pojęcia socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
379. Szczudlińska-Kanoś, A., (2019) *Polska polityka rodzinna w okresie przemian kontekst krajowy i międzynarodowy*, Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych UJ Kraków
380. Szczudlińska-Kanoś, A., Peter- Bombik, K., (2015), *Family policy as a postulate in the polish presidential election in 2015*, [w:] Sokołowski, J., Żabiński, A., (red.), (2015), *Polityka ekonomiczna*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 402/2015.
381. Szelawa, D., (2015), *Polityka rodzinna w Polsce po roku 1989: od familiaryzmu prywatnego do publicznego?* [w:] Hryciuk, R.E., Karolczuk, E., (red.) (2015), *Niebezpieczne związki. Macierzyństwo, ojcostwo i polityka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa
382. Szlendak, T., (2003), *Zaniedbana piaskownica. Style wychowania małych dzieci a problem nierówności szans edukacyjnych*, ISP, Warszawa

383. Szmrej-Baran, I., (2014), *Ubodzy pracujący w Polsce na tle Unii Europejskiej*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 35/1/2014
384. Sztandyneger, J. J., (2022), *Rodzina, jakość życia, wzrost i rozwój gospodarczy* [w:] Michalski, M. A. (red) (2022), *Rodzina – wyzwania na XXI wiek*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa
385. Szukalski, P., (2012), *Różnica wieku nowożeńców w Polsce*, Wiadomości Statystyczne, nr 6(613) 2012
386. Szukielojć-Bieñkuńska A., (2010), *Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej w świetle Europejskiego Badania Dochodów i Warunków Życia - EU-SILC 2008*, Informacja sygnałna GUS, Warszawa
387. Szumlicz, T., (1994), *Modele polityki społecznej*, Monografie i Opracowania SGH, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa
388. Szwarc, K., (2008), *Metody pomiaru zasięgu i natężenia ubóstwa*, Zeszyty Naukowe Akademia Ekonomiczna w Poznaniu nr 110/2008
389. Szyszka, M., (2015), *Wielodzielność w Polsce – społeczne postrzeganie i pomoc państwa, Rodzina wobec wyzwań współczesności*, Oficyna Wydawnicza ARBORETUM, Wrocław
390. Szyszka, M., (2017), *Polityka rodzinna dopełnieniem solidarności rodzinnej*, Studia Socjologiczne 2 (225) 2017, KUL, Lublin
391. Tarkowska, E., (2000) (red.) *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, Warszawa: Typografia
392. Tarkowska, E., (2006), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Koncepcje i polskie problemy*. [w:] Wasilewski, J., red. (2006) *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa
393. Tarkowska, E., (2009), *Oblicza polskiej biedy*, Analizy Laboratorium Więzi, nr 2 04/2009
394. Tarkowska, E., (2013) *Ubóstwo dzieci w Polsce, Ekspertyza przygotowana w ramach projektu „EAPN Polska – razem na rzecz Europy Socjalnej*, <https://www.eapn.org.pl/eapn/uploads/2013/07/Ubostwo-dzieci.pdf> dostęp: 2021.11.04
395. Terelak, J.F. (2005), *Stres organizacyjny*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej, Warszawa
396. Titmuss, R. M., (1974): *Social Policy. An Introduction*, London, Allen and Unwin
397. Tkaczyk, M. (2003), *Polityka prorodzinna w Polsce i Europie (założenia)*, Studia nad Rodziną 7/2 2003
398. Twardowski, W., *Problematyka wyuczonej bezradności w terapii zaburzeń nastroju*, <https://www.psychiatria.pl/artukul/problematyka-wyuczonej-bezradnosci-w-terapii-zaburzen-nastroju/619> ; dostęp: 2022.01.08
399. Tymowski, A., (1973), *Metodyka badań nad gospodarstwem domowym*, Warszawa: Biblioteka IHW.
400. Tyszka, Z., (1976), *Socjologia rodziny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
401. U.S. Bureau of Labor Statistics, (2016), *A profile of Working Poor 2014*, <https://www.bls.gov/opub/reports/working-poor/2014/home.htm>, BLS Reports, dostęp: 2021.11.13
402. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 30 grudnia 1986r., III PZP 42/86; Uchwała SN, II PZP 4/07, Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych, Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Prawo.Money.pl; dostęp 2021.11.01
403. United Nations (2022), *World Population Prospects: The 2022 Revision*, http://esa.un.org/wpp/unpp/panel_population.htm; dostęp: 2023.01.23
404. Ustawa z dnia 05 grudnia 2014r., Karta Dużej Rodziny (test jedn. Dz. U. z 2016r., poz. 785)
405. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (tekst jedn. Dz. U. z 2016r., poz. 930)
406. Van Der Land, M. and Doff, W. (2010) *Voice, Exit and Efficacy: Dealing with Perceived Neighbourhood Decline Without Moving Out*, Journal of Housing and the Built Environment 25(4)/2010
407. Wadsworth, M. E. (2011). *Working with Low-income Families: Lessons Learned from Basic and Applied Research on Coping with Poverty-related Stress*. Journal of Contemporary Psychotherapy, 42/2011
408. Warzywoda-Kruszyńska, W. (red.) (1998), *żyć i pracować w enklawach biedy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
409. Warzywoda-Kruszyńska, W., (1999), *Dorastać w biedzie – obrazy z życia różnych pokoleń łodzian w: Warzywoda-Kruszyńska W. (red) (1999), (Życie) Na marginesie wielkiego miasta*, Instytut Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
410. Warzywoda-Kruszyńska, W., (1999), *Kwestia ubóstwa dzieci (na przykładzie Łodzi)*, „Problemy polityki społecznej”, nr 1/1999
411. Warzywoda-Kruszyńska, W., Grotowska-Leder, J., (1996), *Wielkomijska bieda w okresie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
412. Warzywoda-Kruszyńska, W., Grotowska-Leder, J., (2002), *Bieda wśród dzieci (diagnoza na poziomie globalnym i lokalnym)*, [w:] *Prawo dziecka do godziwych warunków socjalnych*, Rzecznik Praw dziecka, Warszawa

413. *Wiek matek rodzących pierwsze dziecko w krajach UE*, (2020), <https://portalstatystyczny.pl/wiek-matek-rodzacych-pierwsze-dziecko-w-krajach-ue/>, dostęp: 2021.12.20
414. Wiśniewska- Szaran, K., (2020), *Motyw wykluczenia w powieściach Anandy Devi i Shenaz Patel*, Praca doktorska, Uniwersytet Warszawski Wydział Neofilologii Instytut Romanistyki, Warszawa
415. Wiszniewski, E., (1983), *Ekonomika konsumpcji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
416. Wójcik-Żołądek, M., (2013), *Bieda pracujących. Zjawisko working poor w Polsce*. Studia BAS Nr 4(36) 2013
417. Wolański, D., *Analiza korespondencji*, 'http://www publikacje.edu.pl/pdf/11143.pdf, dostęp: 2022.05.14
418. Wołoszyn, A., Głowacka-Wołoszyn, R., (2015); *Nierówności dochodowe gospodarstw domowych w Polsce w kontekście zrównoważonego rozwoju*; [w:] *Finanse i rachunkowość na rzecz zrównoważonego rozwoju – odpowiedzialność, etyka, stabilność finansowa*, Tom1. *Finanse*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 395
419. Wrątny, J., red: Skulimowska, B., (1997), *Prawo do sprawiedliwego wynagrodzenia, art. 4 EKS*, [w:] praca zbior. *Europejska Karta Społeczna*, Biuletyn nr 1-2 Centrum Europejskiego UW oraz Ośrodka Informacji i Dokumentacji Rady Europy
420. *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski* (2011), Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice
421. Xiberas, M. (1994), *Théories classiques de l'exclusion*, Paris
422. Xiberras, M., (1993), *Les Théories de l'Exclusion Pour Une Construction de l'Immaginaire de la Déviance*, Klincksieck
423. Zaborowska, A., (2012), *Rodzina jako wartość. Konsekwencje przemian wartości małżeńskich i rodzinnych*, Wydawnictwo KUL, Lublin
424. Zaborowski, Z., (1980), *O rodzinie. Rodzina jako grupa społeczno- wychowawcza*, Nasza Księgarnia, Warszawa
425. Zając, Cz., (2007), *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań
426. Zalaga, T., (2007), *Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji*, Studia i Materiały Wydział Zarządzania Uniwersytet Warszawski, Nr 1/2007
427. Ząsepa, B., (2016), *Skala i dynamika zagrożenia ubóstwem ekonomicznym rodzin wielodzietnych w Polsce w latach 2006—2015 w świetle badań GUS*, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Studia Politicae Universitatis Silesiensis T. 17, 2016
428. Zielińska, M., Kowzan, P., (2011), *Definiowanie biedy. Rozważania nad biedą we współczesnej Polsce oraz jej rozumieniem przez trójmiejskich nauczycieli*, w: *Oblicza biedy we współczesnej Polsce*, Doktoranckie Koło Naukowe „Na Styku”, Gdańsk
429. *Zrównoważony rozwój w Unii Europejskiej*. Raport monitorujący z 2011 r. w sprawie strategii zrównoważonego rozwoju UE (2012), Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Eurostat
430. Zubik, M., (red. nacz.) (2009), *Polityka rodzinna w krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski*, Biuletyn PRO – MAT., Zeszyty Naukowe, 67/2009
431. Żukrowska, K., (2013), *Ekonomia jako sfera bezpieczeństwa państwa*, [w:] Raczkowski K., Żukrowska K., Żuber M. (red), (2013), *Interdyscyplinarność nauk o bezpieczeństwie. Paradygmat, wiedza, demarkacja*; Difin, Warszawa
432. ZUS, (2019), *Prognoza wpływów i wydatków funduszu emerytalnego*, <https://dane.gov.pl/pl/dataset/1744/resource/20745,prognoza-wpywow-i-wydatkow-funduszu-emerytalnego-do-2080-roku/table> [dostęp: 2023.01.23].
433. Zwiech, P., (2013), *Nierówności dochodowe w państwach europejskich – analiza przy wykorzystaniu współczynnika Gini’ego*, Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 145/2013
434. Zwiech, P., (2017), *Eliminacja nierówności społeczno-ekonomicznych jako cel polityki spójności*. Studia Ekonomiczne, 310/2017
435. Życzyńska-Ciołek, D., (2014), *Ubóstwo. Subiektywne postrzeganie sytuacji materialnej i wskaźniki obiektywne – zmiany w czasie*, PolPan, 2014/05

Spis Rysunków

Rysunek 1. Funkcje realizowane przez gospodarstwo domowe	24
Rysunek 2. Determinanty bezpieczeństwa ekonomicznego gospodarstwa domowego	88
Rysunek 3. Sposoby radzenia sobie z ubóstwem oraz ryzykiem ubóstwa w odniesieniu do faz dyskwalifikacji społecznej Serge Paugama	214
Rysunek 4. Realizowane coping strategies – reakcje na pogarszającą się sytuację życiową	217
Rysunek 5. Średni wynik odpowiedzi na pytanie postawione respondentowi: „Czy czuje Pan/Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?”	251
Rysunek 6. Średni wynik odpowiedzi na pytanie postawione partnerowi/ partnerce respondenta: „Czy czuje Pan/Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?”	252
Rysunek 7. Średni wynik odpowiedzi na pytanie: „Na bazie codziennych doświadczeń i obserwacji, czy Państwo jako rodzina jesteście traktowani uczciwie i sprawiedliwie przez społeczeństwo?”	253
Rysunek 8. Średni wynik odpowiedzi na pytanie: „Czy w kontekście sytuacji Państwa rodziny w społeczeństwa czują się Państwo dyskryminowani?”	253
Rysunek 9. Średni wynik odpowiedzi na pytanie: „Jak oceniliby Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej?”	259
Rysunek 10. Średni wynik odpowiedzi na pytanie: „Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników, czy obawiają się Państwo, że Państwa rodzina może popaść w ubóstwo w ciągu najbliższego roku?”	260
Rysunek 11. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miejsca zamieszkania i wieku respondenta	298
Rysunek 12. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miejsca zamieszkania i liczby dzieci	299
Rysunek 13. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miejsca zamieszkania i występującej niepełnosprawności w gospodarstwie domowym	301
Rysunek 14. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miejsca zamieszkania i subiektywnej oceny sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo	302
Rysunek 15. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miejsca zamieszkania i subiektywnej oceny dyskryminowania przez społeczeństwo	304
Rysunek 16. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miejsca zamieszkania i płeć respondenta	306
Rysunek 17. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i miejsca zamieszkania	308
Rysunek 18. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i liczby dzieci	310
Rysunek 19. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i udziału raty kredytu mieszkaniowego w dochodzie ogółem	312
Rysunek 20. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i posiadanie oszczędności	313
Rysunek 21. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i posiadanie pożyczek obrotowych	315
Rysunek 22. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i subiektywnej oceny sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo	317
Rysunek 23. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i subiektywnej oceny dyskryminowania przez społeczeństwo	319
Rysunek 24. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, udziału dochodów z pracy w dochodzie ogółem oraz miejsca zamieszkania	320
Rysunek 25. Wykres rozrzutu dla dominującej strategii, miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego i płci respondenta	322
Rysunek 26. Sposoby radzenia sobie z ubóstwem oraz ryzykiem ubóstwa w odniesieniu do faz dyskwalifikacji społecznej Serge Paugama z uwzględnieniem wyników prowadzonych badań	325

Spis Tabel

Tabela 1. Podstawowe dane o gospodarstwach domowych w Polsce.....	19
Tabela 2. Rodziny - według typów rodzin w latach 2002 i 2011.....	33
Tabela 3. Rodziny według liczby dzieci w wieku 0-24 lata pozostających na utrzymaniu w latach 2002 i 2011 ...	35
Tabela 4. Liczba rodzin z 3 lub więcej dzieci w wieku 0-24 lata pozostających na utrzymaniu.....	36
Tabela 5. Pełne rodziny według liczby dzieci w wieku 0-24 lata pozostających na utrzymaniu w latach 2002 i 2011	37
Tabela 6. Rodziny samotnych rodziców według liczby dzieci w wieku 0-24 lata pozostających na utrzymaniu w latach 2002 i 2011	38
Tabela 7. Modele polityki rodzinnej w krajach europejskich	52
Tabela 8. Realizowana polityka rodzinna w klasyfikacji reżimów G. Esping-Andersena na przykładzie wybranych krajów europejskich	56
Tabela 9. Porównanie współczynnika dzietności, mediany wieku ludności oraz przeciętnego trwania życia w Polsce w latach 1990-2021.....	60
Tabela 10. Instrumenty polskiej polityki rodzinnej w ramach poszczególnych obszarów wsparcia rodziny	66
Tabela 11. Współczynnik dzietności w Polsce	69
Tabela 12. Pracujący ubodzy w Polsce wg cech społeczno-demograficznych, według badania CBOS w 2007 ...	111
Tabela 13. Gospodarstwa domowe pracujących ubogich w Polsce wg cech charakteryzujących, według badania CBOS w 2007	113
Tabela 14. Obszary badawcze do pomiaru ubóstwa	116
Tabela 15. Obszary badawcze (dostępność koszyków dóbr) do pomiaru ubóstwa	119
Tabela 16. Zasięg ubóstwa skrajnego wg grup charakterystyk za lata 2020 i 2021	127
Tabela 17. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych w latach 2015-2017 i 2021.....	131
Tabela 18. Progi zagrożenia ubóstwem w roku 2008, 2018, 2019 dla różnych typów gospodarstw domowych	131
Tabela 19. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym w latach 2008, 2018, 2019.....	132
Tabela 20. Wartość minimum socjalnego dla wielodzietnego gospodarstwa domowego, w latach 1995 – 2020 w porównaniu z poziomem wynagrodzenia minimalnego osiąganego przez dwie osoby dorosłe	135
Tabela 21. Wartość minimum egzystencji dla wielodzietnego gospodarstwa domowego, w latach 1995 – 2020 w porównaniu z poziomem wynagrodzenia minimalnego osiąganego przez dwie osoby dorosłe	136
Tabela 22. Wybrane miary zróżnicowania przeciętnego dochodu do dyspozycji w Polsce w latach 2008-2020	140
Tabela 23. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych oraz udział przeciętnych miesięcznych wydatków w dochodzie rozporządzalnym według grup kwintylowych w latach 2019-2021	143
Tabela 24. Wartość wydatków na żywność, napoje bezalkoholowe oraz opłaty mieszkaniowe oraz ich udział w wydatkach ogółem wg grup kwintylowych w latach 2019-2021.....	145
Tabela 25. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych oraz udział przeciętnych miesięcznych wydatków w dochodzie rozporządzalnym według typu biologicznego gospodarstwa domowego w latach 2019-2021	146
Tabela 26. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych małżeństw z 3 lub większą liczbą dzieci oraz udział % przeciętnego miesięcznego dochodu i wydatków w średniej krajowej w latach 2011 -2021	148
Tabela 27. Wykaz sposobów radzenia sobie (ways of coping)	173
Tabela 28. Strategie główne (parasolowe), strategie radzenia sobie (lista 11 strategii) oraz przypisane sposoby radzenia sobie	175
Tabela 29. Strategie główne (parasolowe) oraz strategie radzenia sobie (lista 11 strategii)	176
Tabela 30. Strategia główna „odróżniania się” oraz strategie radzenia sobie wraz z charakterystyką	189
Tabela 31. Strategia główna „adaptacji” oraz strategie radzenia sobie wraz z charakterystyką	190
Tabela 32. Strategia główna „powstrzymywania” oraz strategie radzenia sobie wraz z charakterystyką	191
Tabela 33. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii A1: zasługujący biedni	196
Tabela 34. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii A2: unikanie	197
Tabela 35. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii A3: dyskredytowanie innych.....	199
Tabela 36. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii B1: pasywna adaptacja	201
Tabela 37. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii B2: pozytywna adaptacja.....	203
Tabela 38. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii B3: instrumentalizacja sytuacji	205
Tabela 39. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii C1: zróbmy coś z tym	207

Tabela 40. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii C2: ucieczka od rzeczywistości	209
Tabela 41. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii C3: całkowita uległość	210
Tabela 42. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii C4: intencjonalne wykluczenie	212
Tabela 43. Operacjonalizacja zachowań realizowanych w ramach strategii C5: uwolnienie	213
Tabela 44. Drogi dotarcia z kwestionariuszem ankietowym do wielodzietnych gospodarstw domowych z obszaru wielkopolski	226
Tabela 45. Wykaz strategii głównych oraz strategii radzenia sobie wraz z oznaczeniem literowym	244
Tabela 46. Współczynnik Alfa Cronbacha w badaniach poszczególnych coping-strategies	246
Tabela 47. Grupa badawcza w podziale na miejsce zamieszkania. Liczebność respondentów i ich struktura ...	247
Tabela 48. Grupa badawcza miasto – wieś. Podział grupy badawczej na analitykę miejsca życia	247
Tabela 49. Grupa badawcza w podziale na płeć. Liczebność respondentów i ich struktura	247
Tabela 50. Grupa badawcza w podziale na wiek respondenta. Liczebność respondentów i ich struktura	248
Tabela 51. Grupa badawcza w podziale na liczbę osób dorosłych w gospodarstwie domowym. Liczebność respondentów i ich struktura	248
Tabela 52. Grupa badawcza w podziale na liczbę dzieci w gospodarstwie domowym. Liczebność respondentów i ich struktura	249
Tabela 53. Grupa badawcza w podziale na wielopokoleniowość gospodarstwa domowego. Liczebność respondentów i ich struktura	249
Tabela 54. Grupa badawcza w podziale na niepełnosprawność w gospodarstwie domowym. Liczebność respondentów i ich struktura	250
Tabela 55. Wyniki odpowiedzi na pytanie: „Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?” – odpowiedzi respondenta	250
Tabela 56. Wyniki odpowiedzi na pytanie: „Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?” – odpowiedzi partnera/ki respondenta	251
Tabela 57. Grupa badawcza w podziale na miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego. Liczebność respondentów i ich struktura	254
Tabela 58. Grupa badawcza w podziale na liczbę dzieci oraz poziom dochodów gospodarstw domowych	255
Tabela 59. Średni udział poszczególnych źródeł w dochodzie badanych gospodarstw domowych	256
Tabela 60. Udział w miesięcznych dochodach gospodarstwa domowego miesięcznej raty z tytułu zaciągniętego kredytu na mieszkanie	257
Tabela 61. Poziom zadłużenia gospodarstw domowych, z tytułu pożyczek obrotowych jako krotność miesięcznych dochodów	257
Tabela 62. Poziom oszczędności gospodarstw domowych jako krotność miesięcznych dochodów	258
Tabela 63. Poziom oszczędności gospodarstw domowych jako krotność miesięcznych dochodów w podziale na dochód gospodarstwa domowego	259
Tabela 64. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie oraz % wyniku w relacji do strategii dominującej C2	264
Tabela 65. Warianty strategii dominujących ogółem oraz liczba gospodarstw domowych realizujących strategie dominujące	266
Tabela 66. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych skupionych według cechy: miejsce zamieszkania i liczba takich gospodarstw	269
Tabela 67. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych gospodarstwach domowych skupionych według cechy: wiek respondenta i liczba takich gospodarstw	273
Tabela 68. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych skupionych według cechy: liczba dzieci w gospodarstwie domowych i liczba takich gospodarstw	276
Tabela 69. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych gospodarstwach domowych skupionych według cechy: występująca niepełnosprawność w gospodarstwie domowym i liczba takich gospodarstw	280
Tabela 70. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych gospodarstwach domowych skupionych według cechy: płeć głównego respondenta i liczba takich gospodarstw	284
Tabela 71. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych skupionych według cechy: dochód netto przed pandemią i liczba takich gospodarstw	287
Tabela 72. Warianty strategii dominujących w gospodarstwach domowych gospodarstwach domowych skupionych według cechy: dochód netto po pandemii i liczba takich gospodarstw	290
Tabela 73. Liczba gospodarstw domowych z dominującą strategią przynależną do strategii głównej	295
Tabela 74. Zestawy zmiennych poddane analizie korespondencji, dla których występują powiązania	296
Tabela 75 . Zestawy zmiennych z uwzględnieniem płci respondenta, dla których występują powiązania	297

Tabela 76. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych: miejsce zamieszkania, wiek respondenta, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.	429
Tabela 77. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miejsce zamieszkania, wiek respondenta, dominująca coping strategy	429
Tabela 78. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych: liczba dzieci w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.....	429
Tabela 79. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: liczba dzieci w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy	430
Tabela 80. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych: występująca niepełnosprawność w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.	430
Tabela 81. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: występująca niepełnosprawność w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy	430
Tabela 82. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych: miejsce zamieszkania, subiektywna ocena sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.	431
Tabela 83. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miejsce zamieszkania, subiektywna ocena sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy	431
Tabela 84. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych: miejsce zamieszkania, subiektywna ocena dyskryminowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.	431
Tabela 85. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miejsce zamieszkania, subiektywna ocena dyskryminowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy	431
Tabela 86. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych	432
Tabela 87. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy	432
Tabela 88. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, liczba dzieci w gospodarstwie domowym, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.	432
Tabela 89. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, liczba dzieci w gospodarstwie domowym, dominująca coping strategy	433
Tabela 90. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, udział raty kredytu mieszkaniowego w dochodzie ogółem gospodarstwa domowego, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.....	433
Tabela 91. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, udział raty kredytu mieszkaniowego w dochodzie ogółem gospodarstwa domowego, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.	433
Tabela 92. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, posiadanie oszczędności, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.	434
Tabela 93. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, posiadanie oszczędności, dominująca coping strategy	434
Tabela 94. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, posiadanie pożyczek obrotowych, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.	434
Tabela 95. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, posiadanie pożyczek obrotowych, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych ...	435
Tabela 96. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, subiektywna ocena sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych	435
Tabela 97. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, subiektywna ocena sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy	435
Tabela 98. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu miesięczny dochód gospodarstwa domowego, subiektywna ocena dyskryminowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych	436

Tabela 99. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, subiektywna ocena dyskryminowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy	436
Tabela 100. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miejsce zamieszkania, udział dochodów z pracy w dochodzie ogółem gospodarstwa domowego, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych	436
Tabela 101. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miejsce zamieszkania, udział dochodów z pracy w dochodzie ogółem gospodarstwa domowego, dominująca coping strategy	437
Tabela 102. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: płeć respondenta, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.....	437
Tabela 103. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: płeć respondenta, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy	437
Tabela 104. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, płeć respondenta, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych	437
Tabela 105. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, płeć respondenta, dominująca coping strategy	438
Tabela 106. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie w gospodarstwach domowych na wsi oraz % punktów w relacji do strategii dominującej	439
Tabela 107. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie w gospodarstwach domowych w mieście oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.	439
Tabela 108. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których wiek respondenta był do 35 lat oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.	439
Tabela 109. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których wiek respondenta był od 36 do 45 lat oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.	439
Tabela 110. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których wiek respondenta był od 46 lat oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.	440
Tabela 111. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych z trójką dzieci oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.	440
Tabela 112. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych z czwórką dzieci oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.	440
Tabela 113. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych z piątką i więcej dzieci oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.....	440
Tabela 114. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych z osobą z niepełnosprawnością oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.....	440
Tabela 115. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych bez osób z niepełnosprawnością oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.....	441
Tabela 116. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których respondentem był mężczyzna oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.	441
Tabela 117. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których respondentem była kobieta oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.	441
Tabela 118. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych o miesięcznych dochodach przed pandemią poniżej 7.700,- zł oraz procent punktów w relacji do strategii dominującej.	441
Tabela 119. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych o miesięcznych dochodach przed pandemią powyżej 7.700,- zł oraz procent punktów w relacji do strategii dominującej..	442
Tabela 120. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których dochód netto po 1 fali covid był poniżej 7.700zł netto oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.....	442
Tabela 121. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których dochód netto po pierwszej fali covid był powyżej 7.700zł netto oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.	442
Tabela 122. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii A1: zasługujący biedni	443
Tabela 123. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii A2: unikanie.....	444
Tabela 124. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii A3: dyskredytowanie innych	444
Tabela 125. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii B1: pasywna adaptacja.....	445
Tabela 126. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii B2: pozytywna adaptacja ..	446
Tabela 127. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii B3: instrumentalizacja sytuacji	446
Tabela 128. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii C1: zróbmy coś z tym	447

Tabela 129. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii C2: ucieczka od rzeczywistości	448
Tabela 130. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii C3: całkowita uległość/ rezygnacja.....	449
Tabela 131. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii C4: intencjonalne wykluczenie	450
Tabela 132. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii C5: uwolnienie.....	450

Spis Wykresów

Wykres 1. Płodność kobiet rozumiane jako urodzenia żywe na 1.000 kobiet w przedziałach wiekowych matek 70	
Wykres 2. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem osób pracujących, UE, 27 krajów, wiek 18+, w okresie od 2010 do 2021	104
Wykres 3. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem osób pracujących, poszczególne kraje UE (UE 2020), % populacji w wieku 18+, w okresie od 2010 do 2021	105
Wykres 4. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem osób pracujących, kraje >10% populacji, wiek 18+, w latach 2010, 2015, 2020 i 2021	106
Wykres 5. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem osób pracujących, UE, 27 krajów oraz w Polsce, wiek 18+, w okresie od 2010 do 2021	107
Wykres 6. Rozkład populacji Polski wg klasyfikacji statusu biedny- niebiedny- pracujący- niepracujący	111
Wykres 7. Rozkład gospodarstw domowych w populacji Polski wg klasyfikacji statusu biedny- niebiedny- pracujący- niepracujący	112
Wykres 8. Zasięg ubóstwa w Polsce w latach 2008-2021 według przyjętych granic ubóstwa (w % osób w gospodarstwach domowych)	124
Wykres 9. Zasięg ubóstwa skrajnego w Polsce w 2019r. i 2020r. według typów gospodarstw domowych	129
Wykres 10. Zasięg ubóstwa skrajnego w 2019 r. i 2020 r. w gospodarstwach domowych z dziećmi w wieku 0-17 lat	130
Wykres 11. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym w 2008, 2018 i 2019 roku	133
Wykres 12. Zróznicowanie dochodów mierzone współczynnikiem Giniego dla Polski według miejsca zamieszkania w latach 2004–2021	140
Wykres 13. Poziom przeciętnych miesięcznych dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwie domowym oraz udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym w latach 2004-2021	142
Wykres 14. Zasięg ubóstwa skrajnego w latach 2019-2021 według wieku osób	150
Wykres 15. Odsetek ludności w wieku od 0 do 17 lat zagrożonej ubóstwem i wykluczeniem społecznym w Polsce na tle Unii Europejskiej w latach 2005-2019	151
Wykres 16. Wyniki realizowanych strategii przez gospodarstwa domowe (ogółem), w tym wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości w odniesieniu do strategii dominującej	265
Wykres 17. Wyniki badań wielodzielnych gospodarstw domowych wg cechy: miejsce zamieszkania, w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej	268
Wykres 18. Wyniki badań wielodzielnych gospodarstw domowych wg cechy: wiek respondenta, w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej	272
Wykres 19. Wyniki badań dla gospodarstw domowych wg cechy: liczba dzieci w gospodarstwie domowym, w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej	275
Wykres 20. Wyniki badań dla gospodarstw domowych wg cechy: występująca niepełnosprawność w gospodarstwie, w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej	279
Wykres 21. Wyniki badań dla gospodarstw domowych wg cechy: płeć respondenta (głównego) w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej	283
Wykres 22. Wyniki badań gospodarstw domowych wg cechy: dochód netto przed pandemią, w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej	286
Wykres 23. Wyniki badań gospodarstw domowych wg cechy: dochód netto po pandemii, w tym średnie wartości osiągnięte przez strategie oraz procent wartości strategii do strategii dominującej	289

Załącznik nr 1. Kwestionariusz do badań ankietowych

WYWIAD STANDARYZOWANY

W pierwszej kolejności bardzo Państwu dziękuję za wyrażenie chęci uczestnictwa w poniższym badaniu. Celem prowadzonych badań naukowych jest zrozumienie sytuacji i okoliczności, z jakimi mierzą się Rodziny 3+ w wielkopolskich gospodarstwach domowych. W swoim badaniu przede wszystkim próbuję zrozumieć różne strategie radzenia sobie z przeciwnościami wynikającymi z ograniczonych dochodów w relacji do zwiększonych kosztów życia w dużej rodzinie.

Odpowiedzi, których Państwo udzielił pozostaną w pełni anonimowe i nie będzie można ich powiązać ani z Państwa nazwiskiem ani z rodziną.

Wyniki badań będą podstawą mojej pracy doktorskiej, lecz żywię też głęboką nadzieję, że mogą stać się pomocą w projektowaniu wsparcia dla rodzin wielodzietnych, których podwaliną będzie Państwa perspektywa w przeciwieństwie do odgórnych założeń na temat Państwa sytuacji i wyzwań, z którymi się Państwo mierzą.

Ankieta została podzielona na 4 części ze względu na rolę osoby udzielającej odpowiedzi. Pierwsza część to ocena z perspektywy osoby ankietowanej, druga i trzecia - to ocena z perspektywy domowników wspólnie prowadzących gospodarstwo domowe. Natomiast ostatni segment to ocena dokonana przez Partnera osoby ankietowanej lub zrealizowana w imieniu Partnera. Każdy członek ankiety jest wyraźnie oznaczony, na pewno rozpoznacie je Państwo z łatwością.

Bardzo dziękuję, że zgodziliście się Państwo poświęcić swój czas i przystąpić do badania. Orientacyjny czas wypełniania ankiety wynosi około 20-25 minut.

Z wyrazami szacunku – Barbara Bojarczuk

CZEŚĆ I – CHARAKTERYSTYKA GOSPODARSTWA DOMOWEGO

‘1. Struktura rodziny

Proszę wypełnić poniższą tabelkę, charakteryzując każdą z osób – domowników, z którymi prowadzicie Państwo wspólne gospodarstwo domowe. W pierwszej kolejności proszę podać osoby dorosłe a dopiero po tym jak zostaną wymienione osoby pełnoletnie - proszę podawać dzieci. Proszę podać stopień pokrewieństwa – np. dziadek, żona, syn 1, córka 1, córka 2.

Uwaga - w pytaniu nr 2 znajdzie Pan/i miejsce do uzupełnienia dla kolejnych członków rodziny (Domownik 9 - Domownik 16)

	Domownik 1	Domownik 2	Domownik 3	Domownik 4	Domownik 5	Domownik 6	Domownik 7	Domownik 8
stopień pokrewieństwa								

‘2. Struktura rodziny

Uwaga jest to przedłużenie pytania nr 1 - czyli miejsce do uzupełnienia dla kolejnych członków rodziny (Domownik 9 - Domownik 16)

Proszę wypełnić poniższą tabelkę, charakteryzując każdą z osób – domowników, z którymi prowadzicie Państwo wspólne gospodarstwo domowe. W pierwszej kolejności proszę podać osoby dorosłe a dopiero po tym jak zostaną wymienione osoby pełnoletnie - proszę podawać dzieci. Proszę podać stopień pokrewieństwa – np. dziadek, żona, syn 1, córka 1, córka 2.

	Domownik 9	Domownik 10	Domownik 11	Domownik 12	Domownik 13	Domownik 14	Domownik 15	Domownik 16
stopień pokrewieństwa								

3. Struktura rodziny

Proszę wypełnić poniższą tabelkę, zaczynając od siebie, a następnie kolejnych osób – domowników. Bardzo proszę o zachowanie uzupełniania kolejności osób zgodnie z odpowiedzią na pytanie nr 1.

Proszę przy każdej z osób o podanie danych charakteryzujących ich status – zgodnie z postawionymi pytaniami.

Uwaga - w pytaniu nr 4 znajdzie Pan/i miejsce do uzupełnienia dla kolejnych członków rodziny (Domownik 9 - Domownik 16)

	Ja	Domownik 1	Domownik 2	Domownik 3	Domownik 4	Domownik 5	Domownik 6	Domownik 7	Domownik 8
wiek (proszę podać wiek w latach)									
Posiada pierwszy, drugi lub trzeci stopień niepełnosprawności (proszę wpisać stopień, jeśli nie dotyczy proszę zostawić puste pole)									

4. Struktura rodziny

Uwaga jest to przedłużenie pytania nr 3 - czyli miejsce do uzupełnienia dla kolejnych członków rodziny (Domownik 9 - Domownik 16)

Proszę wypełnić poniższą tabelkę, zaczynając od siebie, a następnie kolejnych osób – domowników. Bardzo proszę o zachowanie uzupełniania kolejności osób zgodnie z odpowiedzią na pytanie nr 2. Proszę przy każdej z osób o podanie danych charakteryzujących ich status – zgodnie z postawionymi pytaniami.

	Domownik 9	Domownik 10	Domownik 11	Domownik 12	Domownik 13	Domownik 14	Domownik 15	Domownik 16
wiek (proszę podać wiek w latach)								
Posiada pierwszy, drugi lub trzeci stopień niepełnosprawności (proszę wpisać stopień, jeśli nie dotyczy proszę zostawić puste pole)								

5. Proszę zaznaczyć czy domownik boryka się z długotrwałą chorobą? Uwaga - w pytaniu nr 6 znajdzie Pan/i miejsce do uzupełnienia dla kolejnych członków rodziny (Domownik 9 - Domownik 16)

	Ja	Domownik 1	Domownik 2	Domownik 3	Domownik 4	Domownik 5	Domownik 6	Domownik 7	Domownik 8
Tak	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nie	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

6. Uwaga jest to przedłużenie pytania nr 5 - czyli miejsce do uzupełnienia dla kolejnych członków rodziny (Domownik 9 - Domownik 16).

Proszę zaznaczyć czy domownik boryka się z długotrwałą chorobą?

	Domownik 9	Domownik 10	Domownik 11	Domownik 12	Domownik 13	Domownik 14	Domownik 15	Domownik 16
Tak	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nie	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

7. Praca płatna

Pytanie odnosi się wyłącznie do dorosłych domowników tj, osób, które ukończyły 18 lat. Proszę zaznaczyć wszystkie pola, które odpowiadają statusowi osoby badanej

Można udzielić wielu odpowiedzi w wierszu.

	Ja	Domownik	Domownik	Domownik	Domownik	Domownik	Domownik	Domownik	Domownik
		1	2	3	4	5	6	7	8
Pracuje na umowę o pracę na czas Nieokreślony	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Pracuje na umowę o pracę, ale na czas określony	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ma stałą pracę, ale na umowę zlecenie/dzielo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Prowadzi działalność gospodarczą	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Prowadzi gospodarstwo rolne	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Odbywa płatny staż	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Pracuje dorywczo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utracił pracę w następstwie epidemii koronawirusa	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Aktywnie poszukuje pracy	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nie ma pracy i jej nie poszukuje	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nie dotyczy	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

8. Praca niepłatna

Pytanie odnosi się wyłącznie do dorosłych domowników tj, osób, które ukończyły 18 lat.

Proszę zaznaczyć wszystkie pola, które odpowiadają statusowi osoby badanej

Można udzielić wielu odpowiedzi w wierszu.

	Ja	Domowni k 1	Domowni k 2	Domowni k 3	Domowni k 4	Domowni k 5	Domowni k 6	Domowni k 7	Domowni k 8
Prowadzi gospodarstwo domowe – w pełnym wymiarze czasu pracy	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Przebywa na urlopie rodzicielskim/ wychowawczym	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Regularnie opiekuje się dziećmi – w pełnym wymiarze czasu pracy	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Opiekuje się osobą starszą lub niepełnosprawną – w pełnym wymiarze czasu pracy	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Odbywa szkolenie zawodowe	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Uczy się w szkole/ Studiuje	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nie dotyczy	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

9. Inne dochody

Pytanie odnosi się wyłącznie do dorosłych domowników tj, osób, które ukończyły 18 lat.

Proszę zaznaczyć wszystkie pola, które odpowiadają statusowi osoby badanej

Można udzielić wielu odpowiedzi w wierszu.

	Ja	Domownik 1	Domowni k 2	Domowni k 3	Domowni k 4	Domownik 5	Domownik 6	Domownik 7	Domownik 8
Otrzymuje rentę	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Otrzymuje emeryturę	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Otrzymuje alimenty	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Otrzymuje świadczenie pielęgnacyjne	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Otrzymuje zasiłek macierzyński/rodzicielski/wychowawczy	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Otrzymuje zasiłek dla bezrobotnych	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Pobiera inne świadczenia	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nie dotyczy	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

'10. Jeżeli powyższe tabele nie wyczerpują jakiegoś aspektu, który jest ważny dla funkcjonowania Państwa rodziny, proszę wpisać go poniżej:

CZĘŚĆ II INDYWIDUALNA

Proszę o odpowiedzi z Pana/i perspektywy. W części III będę prosiła o odpowiedzi na pytania z perspektywy domowników a w ostatniej - IV części o odpowiedzi z perspektywy Pana/i Partnerki/a

11. Jestem:

- Kobieta
- Mężczyznę

12. Zamieszkujemy:

Proszę zaznaczyć tylko jedną odpowiedź

- W mieście powyżej 150 tys mieszkańców
- W mieście od 50 tys do 150 tys mieszkańców
- W mieście od 10 tys do 50 tys mieszkańców
- W mieście do 10 tys mieszkańców
- Na wsi oddalonej poniżej 10 km od większego miasta
- Na wsi oddalonej powyżej 10 km od większego miasta

13. Proszę o wskazanie miejsca zamieszkania:

Województwo: _____

Powiat : _____

Życie zawodowe - OSOBY WYPEŁNIAJĄCEJ ANKIETĘ

Szanowny/a Panie/i teraz proszę o odpowiedzi na pytania z Pana/i perspektywy.

O perspektywę Pana/i Partnerki/a będę pytała w IV części badania

14. Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?

Proszę zaznaczyć na poniższej skali TYLKO jedno pole, które odpowiada Pani/Pana ocenie

Można udzielić jednej odpowiedzi.

- Zdecydowanie tak (A) (B) (C) (D) (E) Zdecydowanie nie (F) Nie dotyczy

15. Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/Pani znalezienie nowej pracy byłoby:

Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najlepiej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

16. Na bazie Pana/Pani codziennych doświadczeń potencjalne trudności w znalezieniu pracy wynikałyby z:

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada

Pani/Pana ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Zdecydowanie tak					Zdecydowanie nie
	(A)	(B)	(C)	(D)	(E)	(F)
Niewystarczającego wykształcenia	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Niewystarczających umiejętności	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Niewystarczającego doświadczenia	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Trudnej sytuacji na rynku pracy	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Konkurencji ze strony obcokrajowców	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Z dyskryminacji wobec wielodzietności	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Z dyskryminacji wobec płci	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Z dyskryminacji wobec wieku	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Inna przyczyna (jaka?): _____	☐	☐	☐	☐	☐	☐

17. Gdyby podjęcie lub utrzymanie pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony Państwa, czy zrezygnowałby/aby Pan/Pani z pracy zawodowej?

(pytanie dotyczy wyłącznie utraty tych świadczeń społecznych, których przyznanie jest wprost uzależnione od poziomu osiągniętych dochodów z pracy)

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pani/Pana ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Zdecydowanie tak (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Zdecydowanie nie (F)
Jeśli wynagrodzenie byłoby niższe od kwoty świadczeń społecznych	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeśli wynagrodzenie byłoby zbliżone do kwoty świadczeń społecznych	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeśli wynagrodzenie byłoby istotnie wyższe od kwoty świadczeń społecznych	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Poziom życia - OSOBY WYPEŁNIAJĄCEJ ANKIETĘ

Poniższe pytania pomogą mi lepiej zrozumieć Pana/Pani indywidualną perspektywę na różne aspekty Pana/Pani doświadczeń związanych z wyzwaniami codziennego życia. Oczywiście obrazują one tylko do pewnego stopnia sytuację, z którymi Państwo się mierzycie i z którymi radzicie sobie Państwo w codzienności.

18. Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pana/Pani ocenie

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Zdecydowanie zadowolony/a (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Zdecydowanie niezadowolony/a (F)
Praca i życie zawodowe	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Przyjaźnie i życie towarzyskie	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Życie rodzinne i wychowanie dzieci	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Związek i relacja z partnerem/ką	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Moje indywidualne sukcesy życiowe	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Całościowe zadowolenie z życia w pańskiej rodzinie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Inny ważny aspekt życia (jaki?): _____	☐	☐	☐	☐	☐	☐

19. Czy czuje Pan/Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?

Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najpełniej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

Tak mam Nie, nie mam

20. Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu?

Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najpełniej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

Zdecydowanie tak Zdecydowanie nie

21. Jeśli tak, to co to by było?

22. Gdyby chciał/a Pan/Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania?

Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najpełniej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

Zdecydowanie tak Zdecydowanie nie

23. Gdyby chciał/a Pan/Pani zmienić coś w swoim życiu to jak długo zajęłoby aby osiągnąć zamierzony cel?

Proszę zaznaczyć jedną właściwą odpowiedź

- Bardzo szybko – w ciągu kilkunastu dni
- Szybko – w ciągu miesiąca, może dwóch
- Dostyc szybko – w ciągu kwartału
- Dostyc wolno – kwestia wielu miesięcy
- Wolno – kwestia roku a nawet dłuzej
- W tak odległej przyszłości, że trudno jest ją określić

24. Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to kto najbardziej przyczyniłby się do sukcesu tej zmiany?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pani/Pana ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Decydujący wpływ na dokonanie zmiany (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Brak wpływu na dokonanie zmiany (F)
Ja sam/a	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Najbliższa rodzina (domownicy)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Dalsza rodzina	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Przyjaciele i znajomi	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Wspólnota religijna i kościół	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Społeczność lokalna i sąsiedzi	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fundacje i stowarzyszenia	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ośrodek pomocy społecznej	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Inne instytucje publiczne	☐	☐	☐	☐	☐	☐

CZĘŚĆ III – WSPÓLNA DLA CAŁEGO GOSPODARSTWA DOMOWEGO

SYTUACJA MATERIALNA GOSPODARSTWA DOMOWEGO

Poniższe pytania czasem dotyczą kwestii wrażliwych, ale też właśnie z tego powodu, posiadamy bardzo niewielką wiedzę o tym jak wygląda sytuacja materialna z Państwa perspektywy i dlatego Państwa odpowiedzi są tak ważne.

Chciałabym przypomnieć, że ankieta jest w pełni anonimowa i niezmiernie proszę Państwa o otwartość i szczerłość, bowiem w tych badaniach jest to wyjątkowo cenna wiedza, za którą będę ogromnie wdzięczna. Zdaję sobie sprawę, że jest to nieobojętne pytanie ale jest ono bardzo ważne, aby ustalić różnice w sposobach radzenia sobie rodzin zależne od poziomu dochodu, którym dana rodzina dysponuje - proszę o wyrozumiałość.

Co miesiąc, jako gospodarstwo domowe dysponujemy łącznym dochodem netto (na rękę) w wysokości:

25. Przed epidemią:

Można udzielić jednej odpowiedzi.

- poniżej 1 606 zł
- poniżej 2 112 zł
- poniżej 3 850 zł
- poniżej 5 765 zł
- poniżej 7 700 zł
- powyżej 7 700 zł
- Odmowa odpowiedzi

26. W następstwie epidemii:

Można udzielić jednej odpowiedzi.

- poniżej 1 606 zł
- poniżej 2 112 zł
- poniżej 3 850 zł
- poniżej 5 765 zł
- poniżej 7 700 zł
- powyżej 7 700 zł
- Odmowa odpowiedzi

Myśląc o comiesięcznej kwocie dochodu w gospodarstwie domowym jako 100%, proszę orientacyjnie ocenić w jakim stopniu pochodzi on z wymienionych niżej źródeł:

27. Przed epidemią

Każdej odpowiedzi można przyporządkować od 0 do 100 punktów, suma wszystkich odpowiedzi musi się równać 100.

- A. Wynagrodzenia z pracy (dotyczy każdej formy zatrudnienia) stanowią: _____
- B. Inne źródła dochodu (np. wynajem) stanowią: _____
- C. Świadczenia emerytalne lub rentowe stanowią: _____
- D. Świadczenia alimentacyjne stanowią: _____

- E. Świadczenia rodzinne (w tym 500+) stanowią: _____
- F. Zasiłki dla bezrobotnych stanowią: _____
- G. Inne, wcześniej nie wymienione świadczenia społeczne: _____

28. W następstwie epidemii:

Każdej odpowiedzi można przyporządkować od 0 do 100 punktów, suma wszystkich odpowiedzi musi się równać 100.

- A. Wynagrodzenia z pracy (dotyczy każdej formy zatrudnienia) stanowią: _____
- B. Inne źródła dochodu (np. wynajem) stanowią: _____
- C. Świadczenia emerytalne lub rentowe stanowią: _____
- D. Świadczenia alimentacyjne stanowią: _____
- E. Świadczenia rodzinne (w tym 500+) stanowią: _____
- F. Zasiłki dla bezrobotnych stanowią: _____
- G. Inne, wcześniej nie wymienione świadczenia społeczne: _____

29. Jak oceniliby Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej?

Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najpełniej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

Zdecydowanie skromne Zdecydowanie zamożnie

30. Kwota kredytu na dom/mieszkanie wynosi _____ % miesięcznego dochodu wszystkich domowników.

Proszę wpisać wartość liczbową - jeśli nie posiadają państwo kredytu proszę wpisać 0%

Maksymalna wartość to 100

Czy posiadają Państwo oszczędności lub/i inne pożyczki (poza kredytem na dom/mieszkanie)

Proszę zaznaczyć jedną wartość dla oszczędności i jedną dla pożyczek

31. Oszczędności

Można udzielić jednej odpowiedzi.

- Nie, nie posiadamy
- Tak, w kwocie do jednego miesięcznego dochodu rodziny
- Tak, w kwocie do dwóch miesięcznych dochodów rodziny
- Tak, w kwocie do trzech miesięcznych dochodów rodziny
- Tak, w kwocie wyższej niż wymienione powyżej

32. Pożyczki

Można udzielić jednej odpowiedzi.

- Nie, nie posiadamy
- Tak, w kwocie do jednego miesięcznego dochodu rodziny
- Tak, w kwocie do dwóch miesięcznych dochodów rodziny
- Tak, w kwocie do trzech miesięcznych dochodów rodziny

- o Tak, w kwocie wyższej niż wymienione powyżej

33. W jakim stopniu dochód Państwa wszystkich domowników pozwala zaspokoić poszczególne rodzaje wydatków?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pana/i ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Wystarcza pieniędzy (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Zdecydowanie brakuje (F)
Żywność i regularne posiłki	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Czynsz za mieszkanie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rachunki za media (prąd, gaz)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Odzież i obuwie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Środki czystości i artykuły higieniczne	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Transport i przemieszczanie się	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Leki i wizyty u lekarza	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Edukacja i przybory szkolne	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Kultura (kino, teatr, muzea) + hobby	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Sport i wypoczynek	☐	☐	☐	☐	☐	☐

34. Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników, czy obawiają się Państwo, że Państwa rodzina może popaść w ubóstwo w ciągu najbliższego roku?

Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najpełniej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

'B. SPOSOBY RADZENIA SOBIE Z TRUDNOŚCIAMI I OGRANICZENIAMI MATERIALNYMI

35. W sytuacjach kiedy borykają się Państwo z trudną sytuacją finansową:

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pana/Pani ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Zdecydowanie tak (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Zdecydowanie nie (F)
Staramy się w ogóle o niej nie rozmawiać	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rozmawiamy o niej w gronie domowników	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rozmawiamy o niej z dalszą rodziną	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rozmawiamy o niej z bliskimi przyjaciółmi	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rozmawiamy o niej z kolegami z pracy	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rozmawiamy o niej z dalszymi znajomymi	☐	☐	☐	☐	☐	☐

36. Do kogo w obliczu trudnej sytuacji życiowej mogą się Państwo zwrócić się o realną pomoc?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pana/Pani ocenie oraz zaznaczyć krzyżykiem czy zdarzyło się Państwu skorzystać ze wsparcia z danej strony

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu

	Mogę liczyć na wsparcie (A)	(B)	(C)'	(D)	(E)'	Nie mogę liczyć na wsparcie (F)
Rodzina (poza domownikami)	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Przyjaciele i znajomi	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Wspólnota religijna i kościół	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Społeczność lokalna i sąsiedzi	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fundacje i stowarzyszenia	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ośrodek pomocy społecznej	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Inne instytucje publiczne	☐	☐	☐	☐	☐	☐

37. Czy zdarzyło się państwu skorzystać ze wsparcia?

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Tak	Nie
Rodzina (poza domownikami)	☐	☐
Przyjaciele i znajomi	☐	☐
Wspólnota religijna i kościół	☐	☐
Społeczność lokalna i sąsiedzi	☐	☐
Fundacje i stowarzyszenia	☐	☐
Ośrodek pomocy społecznej	☐	☐
Inne instytucje publiczne	☐	☐

38. Na bazie codziennych doświadczeń i przekonań, czy ufają Państwo niżej wymienionym instytucjom?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pani/Pana ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Ufam (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Nie ufam (F)
Urząd pracy	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Punkty bezpłatnej konsultacji prawnej	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ośrodki poradnictwa psychologicznego	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Publiczne przychodnie i szpitale	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Centra interwencji kryzysowej	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ośrodki pomocy społecznej	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Centra pomocy rodzinie	☐	☐	☐	☐	☐	☐

39. Z perspektywy doświadczeń Państwa najbliższej rodziny (domowników) jak odniełoby się Państwo do możliwości zarobkowania bez formalnej umowy?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pani/ Pana ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Zdecydowanie się zgadzam (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Zdecydowanie się nie zgadzam (F)
Dobrze, że istnieją – to często jedyna możliwość na szybki zarobek w trudnej sytuacji	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Dobrze, że istnieją – podatki i składki są za wysokie na budżet mojej rodziny	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jestem przeciwna/y – to pogarsza warunki i	☐	☐	☐	☐	☐	☐

możliwości na rynku legalnej pracy						
Jestem przeciwna/y – wszyscy powinni płacić podatki i składki na równych zasadach	☐	☐	☐	☐	☐	☐

40. Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników proszę dokonać oceny w jakim stopniu pomoc socjalna jest społecznie potrzebna?

(Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najlepiej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

Zdecydowanie jest potrzebna - każdy może potrzebować pomocy

Zdecydowanie nie jest potrzebna - każdy powinien radzić sobie sam

41. Czy korzystają Państwo z pomocy socjalnej (wyłączając uniwersalne wsparcie programów 500+ i dobry start):

Można udzielić jednej odpowiedzi.

- Tak, otrzymujemy stałe wsparcie
- Tak, otrzymujemy wsparcie długookresowe
- Tak, otrzymujemy wsparcie krótkookresowe (kilka miesięcy)
- Tak, ale tylko okazjonalnie w trudnych sytuacjach
- Tak, ale do tej pory skorzystaliśmy dosłownie kilka razy
- Nie, nie korzystamy w ogóle z takiego wsparcia

42. Na bazie swojej najlepszej wiedzy, jak oceniają Państwo wymagania związane z otrzymaniem pomocy socjalnej?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pana/i ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Zgadzam się (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Nie zgadzam się (F)
Są rozsądne i mają sens	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ich przestrzeganie pomaga rozwiązywać problemy	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Należy ich przestrzegać dla „świętego spokoju”	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Są oderwane od rzeczywistości	☐	☐	☐	☐	☐	☐
-------------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------

43. Na bazie Państwa doświadczeń, rozmów i obserwacji, co Państwo sądzą o osobach, korzystających z pomocy socjalnej?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pani/Pana ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Zgadzam się (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Nie zgadzam się (F)
Starają się one przezwyciężyć trudną sytuację	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Często nadużywają pomocy socjalnej	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Troszczą się o dobro swojej rodziny	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Uzależniają się od pomocy, zamiast sobie radzić samemu	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Korzystanie z pomocy to dla nich ostateczność	☐	☐	☐	☐	☐	☐

44. Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników jakie zdanie mają Państwo na temat osób ubogich, które będąc rozgoryczone swoją sytuacją publicznie wyrażają złość i gniew na ten temat?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź, obok właściwego stwierdzenia.

Można udzielić jednej odpowiedzi.

- Rozumiemy ich motywów oraz popieramy takie postępowanie (ludzie powinni wiedzieć)
- Rozumiemy ich motywów i częściowo popieramy takie postępowanie
- Trochę rozumiemy a trochę nie rozumiemy ich motywów ale nie sprzeciwiamy się takiemu postępowaniu
- Trochę rozumiemy a trochę nie rozumiemy ich motywów ale sprzeciwiamy się takiemu postępowaniu
- Nie rozumiemy ich motywów ale częściowo popieramy takie postępowanie
- Nie rozumiemy ich motywów oraz sprzeciwiamy się takiemu postępowaniu (sami są sobie winni)

'C. UWARUNKOWANIA SPOŁECZNE W JAKICH FUNKCJONUJE GOSPODARSTWO DOMOWE

Odpowiedzi na poniższe pytania pomogą mi trochę lepiej zrozumieć Państwa perspektywę wobec otoczenia społecznego. To ważne, aby zrozumieć również kontekst, w którym Państwo żyją na co dzień.

45. Z perspektywy doświadczeń Pańskiej najbliższej rodziny (domowników) jak ważne są poniższe kwestie dla osiągnięcia życiowego sukcesu?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pana/i ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Zdecydowanie ważne (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Zdecydowanie nieważne (F)
Pochodzenie z bogatej rodziny	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Pochodzenie z wykształconej rodziny	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bycie ambitnym i skłonny do rywalizacji	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ciężka praca	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Znajomość odpowiednich ludzi	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Otoczenie, w którym się żyje	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Płeć (bycie mężczyzną)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Miasto zamieszkania (duże miasto)	☐	☐	☐	☐	☐	☐

46. Na bazie codziennych doświadczeń i obserwacji, czy Państwo jako rodzina jesteście traktowani uczciwie i sprawiedliwie przez społeczeństwo?

Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najlepiej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

Zdecydowanie tak Zdecydowanie nie

47. Czy w kontekście sytuacji Państwa rodziny w społeczeństwa czują się Państwo dyskryminowani?

Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najlepiej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

Zdecydowanie tak Zdecydowanie nie

48. Myśląc o warunkach życia w Polsce, we współczesnym społeczeństwie jak oceniliby Państwo możliwości zaspokajania potrzeb Państwa rodziny?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pana/i ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Pełne możliwości (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Znikome możliwości (F)
Edukacja – uzyskanie ważnej wiedzy oraz dobrego wykształcenia	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Opieka zdrowotna – dostępność świadczeń i środków medycznych	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Transport – łatwość przemieszczania się z miejsca na miejsce	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Dostępność podstawowych dóbr – np. żywność, ubranie, środki higieniczne	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Spędzanie wolnego czasu – dostępność	☐	☐	☐	☐	☐	☐

różnych form rozrywki (w tym: hobby)						
Dach nad głową – posiadanie domu lub mieszkania odpowiadającego potrzebom	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Zatrudnienie - możliwość znalezienia dobrej, satysfakcjonującej pracy	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Relacje z ludźmi – przyjaciółmi, sąsiadami, członkami wspólnoty czy kolegami z pracy	☐	☐	☐	☐	☐	☐

'49. W kontekście codziennych doświadczeń, rozmów z domownikami i obserwacji, jak ważne są dla Państwa następujące wartości?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pana/i ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Zdecydowanie ważne (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Zdecydowanie nieważne (F)
Pieniądze	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Praca	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Zdrowie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Życie rodzinne	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Relacje z ludźmi	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stosunki sąsiedzkie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Uznanie społeczne	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Dom na własność	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Dobra materialne	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Życie duchowe	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Czas wolny	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bycie częścią społeczności	☐	☐	☐	☐	☐	☐

CZĘŚĆ IV – SKIEROWANA DO PARTNERA OSOBY WYPEŁNIAJĄCEJ ANKIETĘ

W tej ostatniej już części, byłabym niezmiernie wdzięczna gdyby Pani/Pana Partner/ka wypełnił ją indywidualnie. Jeśli nie ma takiej możliwości poprosiłabym aby na bazie wspólnego życia, codziennych doświadczeń i rozmów spróbował/a Pan/i odpowiedzieć na poniższe pytania wedle najlepszej wiedzy o tym, jak odpowiedziałby na nie Partner/ka.

Bardzo dziękuję za Państwa dotychczasową pracę – przed nami ostatnie 11 pytań.

50. Dla jasności sytuacji proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź:

Można udzielić jednej odpowiedzi.

- wypełniam ankietę w imieniu partnera/ki
- wypełniam ankietę we własnym imieniu
- jestem osobą samotną

Życie zawodowe - PARTNERA OSOBY WYPEŁNIAJĄCEJ ANKIETĘ

Poniższe pytania pomogą mi zrozumieć Pani/Pana sytuację zawodową, również w kontekście osób niepracujących.

51. Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?

Proszę zaznaczyć na poniższej skali TYLKO jedno pole, które odpowiada Pani/Pana ocenie

Można udzielić jednej odpowiedzi.

- Zdecydowanie tak (A) (B) (C) (D) (E) Zdecydowanie nie (F) Nie dotyczy

52. Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/Pani znalezienie nowej pracy byłoby

Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najpełniej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

53. Na bazie Pana/Pani codziennych doświadczeń potencjalne trudności w znalezieniu pracy wynikałyby z:

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pani/Pana ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Zdecydowanie tak					Zdecydowanie nie
	(A)	(B)	(C)	(D)	(E)	(F)
Niewystarczającego wykształcenia	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Niewystarczających umiejętności	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Niewystarczającego doświadczenia	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Trudnej sytuacji na rynku pracy	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Konkurencji ze strony obcokrajowców	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Z dyskryminacji wobec wielodzietności	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Z dyskryminacji wobec płci	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Z dyskryminacji wobec wieku	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Inna przyczyna (jaka?): _____	☐	☐	☐	☐	☐	☐

54. Gdyby podjęcie lub utrzymanie pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony państwa, czy zrezygnowałby/aby Pan/Pani z pracy zawodowej?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pani/Pana ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Zdecydowanie tak (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Zdecydowanie nie (F)
Jeśli wynagrodzenie byłoby niższe od kwoty świadczeń społecznych	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeśli wynagrodzenie byłoby zbliżone do kwoty świadczeń społecznych	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeśli wynagrodzenie byłoby istotnie wyższe od kwoty świadczeń społecznych	☐	☐	☐	☐	☐	☐

POZIOM ŻYCIA - PARTNERA OSOBY WYPEŁNIAJĄCEJ ANKIETĘ

Poniższe pytania pomogą mi lepiej zrozumieć Pani/Pana indywidualną perspektywę na różne aspekty Pana/Pani doświadczeń związanych z wyzwaniami codziennego życia. Oczywiście obrazują one tylko do pewnego stopnia sytuację, z którymi Państwo się mierzycie i z którymi radzicie sobie Państwo w codzienności.

55. Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej aspektów?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pani/Pana ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Zdecydowanie zadowolony/a (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Zdecydowanie niezadowolony/a (F)
Praca i życie zawodowe	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Przyjaźnie i życie towarzyskie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Życie rodzinne i wychowanie dzieci	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Związek i relacja z partnerem/ką	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mój indywidualne sukcesy życiowe	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Całościowe zadowolenie z życia w pańskiej rodzinie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Inny ważny aspekt życia (jaki?): _____	☐	☐	☐	☐	☐	☐

56. Czy czuje Pani/Pan, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?

Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najlepiej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

57. Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu?

Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najlepiej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

58. Jeśli tak to, co to by było?

59. Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania?

Proszę przesunąć znacznik wybierając takie miejsce na skali pomiędzy odpowiedziami podanymi na krańcach, które najlepiej oddaje natężenie Pana/i oceny

Kliknięcie aktywuje pytanie.

60. Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to jak długo zajęłoby, aby osiągnąć zamierzony cel?

Proszę zaznaczyć jedną właściwą odpowiedź

Można udzielić jednej odpowiedzi.

- Bardzo szybko – w ciągu kilkunastu dni

- Szybko – w ciągu miesiąca, może dwóch
- Dosyć szybko – w ciągu kwartału
- Dosyć wolno – kwestia wielu miesięcy
- Wolno – kwestia roku a nawet dłużej
- W tak odległej przyszłości, że trudno jest ją określić

61. Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to kto najbardziej przyczyniłby się do sukcesu tej zmiany?

Proszę ocenić każdą z poniższych odpowiedzi i zaznaczyć na poniższej skali jedno pole, które odpowiada Pani/Pana ocenie w odniesieniu do danego wiersza

Można udzielić jednej odpowiedzi w wierszu.

	Decydujący wpływ na dokonanie zmiany (A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Brak wpływu na dokonanie zmiany (F)
Ja sam/a	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Najbliższa rodzina (domownicy)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Dalsza rodzina	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Przyjaciele i znajomi	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Wspólnota religijna i kościół	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Społeczność lokalna i sąsiedzi	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fundacje i stowarzyszenia	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ośrodek pomocy społecznej	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Inne instytucje publiczne	☐	☐	☐	☐	☐	☐

**Załącznik nr 2.
Specyfikacja pytań i
odpowiedzi
badających strategię
wraz z wartościami.**

Strategia A1.

Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających realizację strategii A1 przez gospodarstwo domowe, wraz z podaną punktacją w formularzu badawczym oraz przełożenie punktacji z formularza badawczego na punktację, która została wykorzystana w celu identyfikacji strategii A1.

Bada na strategię	nr pytania - indeks odpowiedzi	punktacja w formularzu badawczym	ile odpowiedzi oznaczają punktów w strategii A1
A1	14.		
A1	14.a.	6	1
A1	14.b.	5	2
A1	14.c.	4	3
A1	14.d.	3	4
A1	14.e.	2	5
A1	14.f.	1	6
A1	14.g.	0	0
A1	17.		
A1	17.1.		
A1	17.1.a.	6	1
A1	17.1.b.	5	2
A1	17.1.c.	4	3
A1	17.1.d.	3	4
A1	17.1.e.	2	5
A1	17.1.f.	1	6
A1	17.2.		
A1	17.2.a.	6	1
A1	17.2.b.	5	2
A1	17.2.c.	4	3
A1	17.2.d.	3	4
A1	17.2.e.	2	5
A1	17.2.f.	1	6
A1	17.3.		
A1	17.3.a.	6	1
A1	17.3.b.	5	2

A1	17.3.c.	4	3
A1	17.3.d.	3	4
A1	17.3.e.	2	5
A1	17.3.f.	1	6
A1	18.		
A1	18.1.		
A1	18.1.a.	6	1
A1	18.1.b.	5	2
A1	18.1.c.	4	3
A1	18.1.d.	3	4
A1	18.1.e.	2	5
A1	18.1.f.	1	6
A1	18.2.		
A1	18.2.a.	6	6
A1	18.2.b.	5	5
A1	18.2.c.	4	4
A1	18.2.d.	3	3
A1	18.2.e.	2	2
A1	18.2.f.	1	1
A1	18.3.		
A1	18.3.a.	6	6
A1	18.3.b.	5	5
A1	18.3.c.	4	4
A1	18.3.d.	3	3
A1	18.3.e.	2	2
A1	18.3.f.	1	1
A1	18.4.		
A1	18.4.a.	6	6
A1	18.4.b.	5	5
A1	18.4.c.	4	4
A1	18.4.d.	3	3
A1	18.4.e.	2	2
A1	18.4.f.	1	1
A1	18.5.		
A1	18.5.a.	6	1
A1	18.5.b.	5	2
A1	18.5.c.	4	3
A1	18.5.d.	3	4
A1	18.5.e.	2	5
A1	18.5.f.	1	6
A1	18.6.		
A1	18.6.a.	6	6
A1	18.6.b.	5	5
A1	18.6.c.	4	4
A1	18.6.d.	3	3
A1	18.6.e.	2	2
A1	18.6.f.	1	1
A1	18.7.		
A1	18.7.a.	6	1
A1	18.7.b.	5	2
A1	18.7.c.	4	3
A1	18.7.d.	3	4
A1	18.7.e.	2	5
A1	18.7.f.	1	6
A1	20.		
A1	20.a.	6	6
A1	20.b.	5	5
A1	20.c.	4	4
A1	20.d.	3	3
A1	20.e.	2	2
A1	20.f.	1	1
A1	22.		
A1	22.a.	6	6
A1	22.b.	5	5
A1	22.c.	4	4

A1	22.d.	3	3
A1	22.e.	2	2
A1	22.f.	1	1
A1	23.		
A1	23.1.	6	1
A1	23.2.	5	2
A1	23.3.	4	3
A1	23.4.	3	4
A1	23.5.	2	5
A1	23.6.	1	6
A1	29.		
A1	29.a.	1	6
A1	29.b.	2	5
A1	29.c.	3	4
A1	29.d.	4	3
A1	29.e.	5	2
A1	29.f.	6	1
A1	31.		
A1	31.1.	1	6
A1	31.2.	2	4,75
A1	31.3.	3	3,5
A1	31.4.	4	2,25
A1	31.5.	5	1
A1	32.		
A1	32.1.	1	1
A1	32.2.	2	2,25
A1	32.3.	3	3,5
A1	32.4.	4	4,75
A1	32.5.	5	6
A1	36.		
A1	36.1.		
A1	36.1.a.	6	6
A1	36.1.b.	5	5
A1	36.1.c.	4	4
A1	36.1.d.	3	3
A1	36.1.e.	2	2
A1	36.1.f.	1	1
A1	36.2.		
A1	36.2.a.	6	6
A1	36.2.b.	5	5
A1	36.2.c.	4	4
A1	36.2.d.	3	3
A1	36.2.e.	2	2
A1	36.2.f.	1	1
A1	36.3.		
A1	36.3.a.	6	6
A1	36.3.b.	5	5
A1	36.3.c.	4	4
A1	36.3.d.	3	3
A1	36.3.e.	2	2
A1	36.3.f.	1	1
A1	36.4.		
A1	36.4.a.	6	6
A1	36.4.b.	5	5
A1	36.4.c.	4	4
A1	36.4.d.	3	3
A1	36.4.e.	2	2
A1	36.4.f.	1	1
A1	36.5.		
A1	36.5.a.	6	6
A1	36.5.b.	5	5
A1	36.5.c.	4	4
A1	36.5.d.	3	3
A1	36.5.e.	2	2
A1	36.5.f.	1	1

A1	36.6.		
A1	36.6.a.	6	6
A1	36.6.b.	5	5
A1	36.6.c.	4	4
A1	36.6.d.	3	3
A1	36.6.e.	2	2
A1	36.6.f.	1	1
A1	36.7.		
A1	36.7.a.	6	6
A1	36.7.b.	5	5
A1	36.7.c.	4	4
A1	36.7.d.	3	3
A1	36.7.e.	2	2
A1	36.7.f.	1	1
A1	37.		
A1	37.1.		
A1	37.1.a.	6	6
A1	37.1.b.	1	1
A1	37.2.		
A1	37.2.a.	6	6
A1	37.2.b.	1	1
A1	37.3.		
A1	37.3.a.	6	6
A1	37.3.b.	1	1
A1	37.4.		
A1	37.4.a.	6	6
A1	37.4.b.	1	1
A1	37.5.		
A1	37.5.a.	6	6
A1	37.5.b.	1	1
A1	37.6.		
A1	37.6.a.	6	6
A1	37.6.b.	1	1
A1	37.7.		
A1	37.7.a.	6	6
A1	37.7.b.	1	1
A1	39.		
A1	39.1.		
A1	39.1.a.	6	1
A1	39.1.b.	5	2
A1	39.1.c.	4	3
A1	39.1.d.	3	4
A1	39.1.e.	2	5
A1	39.1.f.	1	6
A1	39.2.		
A1	39.2.a.	6	1
A1	39.2.b.	5	2
A1	39.2.c.	4	3
A1	39.2.d.	3	4
A1	39.2.e.	2	5
A1	39.2.f.	1	6
A1	39.3.		
A1	39.3.a.	6	6
A1	39.3.b.	5	5
A1	39.3.c.	4	4
A1	39.3.d.	3	3
A1	39.3.e.	2	2
A1	39.3.f.	1	1
A1	39.4.		
A1	39.4.a.	6	6
A1	39.4.b.	5	5
A1	39.4.c.	4	4
A1	39.4.d.	3	3
A1	39.4.e.	2	2
A1	39.4.f.	1	1

A1	40.		
A1	40.a.	6	6
A1	40.b.	5	5
A1	40.c.	4	4
A1	40.d.	3	3
A1	40.e.	2	2
A1	40.f.	1	1
A1	41.		
A1	41.a.	6	6
A1	41.b.	5	5
A1	41.c.	4	4
A1	41.d.	3	3
A1	41.e.	2	2
A1	41.f.	1	1
A1	42.		
A1	42.1.		
A1	42.1.a.	6	6
A1	42.1.b.	5	5
A1	42.1.c.	4	4
A1	42.1.d.	3	3
A1	42.1.e.	2	2
A1	42.1.f.	1	1
A1	42.2.		
A1	42.2.a.	6	6
A1	42.2.b.	5	5
A1	42.2.c.	4	4
A1	42.2.d.	3	3
A1	42.2.e.	2	2
A1	42.2.f.	1	1
A1	42.3.		
A1	42.3.a.	6	1
A1	42.3.b.	5	2
A1	42.3.c.	4	3
A1	42.3.d.	3	4
A1	42.3.e.	2	5
A1	42.3.f.	1	6
A1	42.4.		
A1	42.4.a.	6	1
A1	42.4.b.	5	2
A1	42.4.c.	4	3
A1	42.4.d.	3	4
A1	42.4.e.	2	5
A1	42.4.f.	1	6
A1	43.		
A1	43.1.		
A1	43.1.a.	6	6
A1	43.1.b.	5	5
A1	43.1.c.	4	4
A1	43.1.d.	3	3
A1	43.1.e.	2	2
A1	43.1.f.	1	1
A1	43.2.		
A1	43.2.a.	6	1
A1	43.2.b.	5	2
A1	43.2.c.	4	3
A1	43.2.d.	3	4
A1	43.2.e.	2	5
A1	43.2.f.	1	6
A1	43.3.		
A1	43.3.a.	6	6
A1	43.3.b.	5	5
A1	43.3.c.	4	4
A1	43.3.d.	3	3
A1	43.3.e.	2	2
A1	43.3.f.	1	1

A1	43.4.		
A1	43.4.a.	6	1
A1	43.4.b.	5	2
A1	43.4.c.	4	3
A1	43.4.d.	3	4
A1	43.4.e.	2	5
A1	43.4.f.	1	6
A1	43.5.		
A1	43.5.a.	6	6
A1	43.5.b.	5	5
A1	43.5.c.	4	4
A1	43.5.d.	3	3
A1	43.5.e.	2	2
A1	43.5.f.	1	1
A1	51.		
A1	51.a.	6	1
A1	51.b.	5	2
A1	51.c.	4	3
A1	51.d.	3	4
A1	51.e.	2	5
A1	51.f.	1	6
A1	51.g.	0	0
A1	54.		
A1	54.1.		
A1	54.1.a.	6	1
A1	54.1.b.	5	2
A1	54.1.c.	4	3
A1	54.1.d.	3	4
A1	54.1.e.	2	5
A1	54.1.f.	1	6
A1	54.2.		
A1	54.2.a.	6	1
A1	54.2.b.	5	2
A1	54.2.c.	4	3
A1	54.2.d.	3	4
A1	54.2.e.	2	5
A1	54.2.f.	1	6
A1	54.3.		
A1	54.3.a.	6	1
A1	54.3.b.	5	2
A1	54.3.c.	4	3
A1	54.3.d.	3	4
A1	54.3.e.	2	5
A1	54.3.f.	1	6
A1	55.		
A1	55.1.		
A1	55.1.a.	6	1
A1	55.1.b.	5	2
A1	55.1.c.	4	3
A1	55.1.d.	3	4
A1	55.1.e.	2	5
A1	55.1.f.	1	6
A1	55.2.		
A1	55.2.a.	6	6
A1	55.2.b.	5	5
A1	55.2.c.	4	4
A1	55.2.d.	3	3
A1	55.2.e.	2	2
A1	55.2.f.	1	1
A1	55.3.		
A1	55.3.a.	6	6
A1	55.3.b.	5	5
A1	55.3.c.	4	4
A1	55.3.d.	3	3
A1	55.3.e.	2	2

A1	55.3.f.	1	1
A1	55.4.		
A1	55.4.a.	6	6
A1	55.4.b.	5	5
A1	55.4.c.	4	4
A1	55.4.d.	3	3
A1	55.4.e.	2	2
A1	55.4.f.	1	1
A1	55.5.		
A1	55.5.a.	6	1
A1	55.5.b.	5	2
A1	55.5.c.	4	3
A1	55.5.d.	3	4
A1	55.5.e.	2	5
A1	55.5.f.	1	6
A1	55.6.		
A1	55.6.a.	6	6
A1	55.6.b.	5	5
A1	55.6.c.	4	4
A1	55.6.d.	3	3
A1	55.6.e.	2	2
A1	55.6.f.	1	1
A1	55.7.		
A1	55.7.a.	6	1
A1	55.7.b.	5	2
A1	55.7.c.	4	3
A1	55.7.d.	3	4
A1	55.7.e.	2	5
A1	55.7.f.	1	6
A1	57.		
A1	57.a.	6	6
A1	57.b.	5	5
A1	57.c.	4	4
A1	57.d.	3	3
A1	57.e.	2	2
A1	57.f.	1	1
A1	59.		
A1	59.a.	6	6
A1	59.b.	5	5
A1	59.c.	4	4
A1	59.d.	3	3
A1	59.e.	2	2
A1	59.f.	1	1
A1	60.		
A1	60.1.	6	1
A1	60.2.	5	2
A1	60.3.	4	3
A1	60.4.	3	4
A1	60.5.	2	5
A1	60.6.	1	6

Strategia A2.

Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających realizację strategii A2 przez gospodarstwo domowe, wraz z podaną punktacją w formularzu badawczym oraz przełożenie punktacji z formularza

badawczego na punktacją, która została wykorzystana w celu identyfikacji strategii A2.

Bada na strategia	nr pytania - indeks odpowiedzi	punktac ja w formu la rzu badawcz ym	ile odpowi edź oznacza ła punktó w w strategi i A2
A2	19.		
A2	19.1.	6	6
A2	19.2.	5	5
A2	19.3.	4	4
A2	19.4.	3	3
A2	19.5.	2	2
A2	19.6.	1	1
A2	29.		
A2	29.a.	1	1
A2	29.b.	2	2
A2	29.c.	3	3
A2	29.d.	4	4
A2	29.e.	5	5
A2	29.f.	6	6
A2	33.		
A2	33.1.		
A2	33.1.a.	6	6
A2	33.1.b.	5	5
A2	33.1.c.	4	4
A2	33.1.d.	3	3
A2	33.1.e.	2	2
A2	33.1.f.	1	1
A2	33.10.		
A2	33.10.a.	6	6
A2	33.10.b.	5	5
A2	33.10.c.	4	4
A2	33.10.d.	3	3
A2	33.10.e.	2	2
A2	33.10.f.	1	1
A2	33.2.		
A2	33.2.a.	6	6
A2	33.2.b.	5	5
A2	33.2.c.	4	4
A2	33.2.d.	3	3
A2	33.2.e.	2	2
A2	33.2.f.	1	1
A2	33.3.		
A2	33.3.a.	6	6
A2	33.3.b.	5	5
A2	33.3.c.	4	4
A2	33.3.d.	3	3
A2	33.3.e.	2	2
A2	33.3.f.	1	1
A2	33.4.		
A2	33.4.a.	6	6
A2	33.4.b.	5	5
A2	33.4.c.	4	4
A2	33.4.d.	3	3
A2	33.4.e.	2	2
A2	33.4.f.	1	1
A2	33.5.		
A2	33.5.a.	6	6
A2	33.5.b.	5	5

A2	33.5.c.	4	4
A2	33.5.d.	3	3
A2	33.5.e.	2	2
A2	33.5.f.	1	1
A2	33.6.		
A2	33.6.a.	6	6
A2	33.6.b.	5	5
A2	33.6.c.	4	4
A2	33.6.d.	3	3
A2	33.6.e.	2	2
A2	33.6.f.	1	1
A2	33.7.		
A2	33.7.a.	6	6
A2	33.7.b.	5	5
A2	33.7.c.	4	4
A2	33.7.d.	3	3
A2	33.7.e.	2	2
A2	33.7.f.	1	1
A2	33.8.		
A2	33.8.a.	6	6
A2	33.8.b.	5	5
A2	33.8.c.	4	4
A2	33.8.d.	3	3
A2	33.8.e.	2	2
A2	33.8.f.	1	1
A2	33.9.		
A2	33.9.a.	6	6
A2	33.9.b.	5	5
A2	33.9.c.	4	4
A2	33.9.d.	3	3
A2	33.9.e.	2	2
A2	33.9.f.	1	1
A2	34.		
A2	34.1.	6	6
A2	34.2.	5	5
A2	34.3.	4	4
A2	34.4.	3	3
A2	34.5.	2	2
A2	34.6.	1	1
A2	35.		
A2	35.1.		
A2	35.1.a.	6	6
A2	35.1.b.	5	5
A2	35.1.c.	4	4
A2	35.1.d.	3	3
A2	35.1.e.	2	2
A2	35.1.f.	1	1
A2	35.2.		
A2	35.2.a.	6	1
A2	35.2.b.	5	2
A2	35.2.c.	4	3
A2	35.2.d.	3	4
A2	35.2.e.	2	5
A2	35.2.f.	1	6
A2	35.3.		
A2	35.3.a.	6	1
A2	35.3.b.	5	2
A2	35.3.c.	4	3
A2	35.3.d.	3	4
A2	35.3.e.	2	5
A2	35.3.f.	1	6
A2	35.4.		
A2	35.4.a.	6	1
A2	35.4.b.	5	2
A2	35.4.c.	4	3
A2	35.4.d.	3	4
A2	35.4.e.	2	5
A2	35.4.f.	1	6

A2	35.5.		
A2	35.5.a.	6	1
A2	35.5.b.	5	2
A2	35.5.c.	4	3
A2	35.5.d.	3	4
A2	35.5.e.	2	5
A2	35.5.f.	1	6
A2	35.6.		
A2	35.6.a.	6	1
A2	35.6.b.	5	2
A2	35.6.c.	4	3
A2	35.6.d.	3	4
A2	35.6.e.	2	5
A2	35.6.f.	1	6
A2	38.		
A2	38.1.		
A2	38.1.a.	6	1
A2	38.1.b.	5	2
A2	38.1.c.	4	3
A2	38.1.d.	3	4
A2	38.1.e.	2	5
A2	38.1.f.	1	6
A2	38.2.		
A2	38.2.a.	6	1
A2	38.2.b.	5	2
A2	38.2.c.	4	3
A2	38.2.d.	3	4
A2	38.2.e.	2	5
A2	38.2.f.	1	6
A2	38.3.		
A2	38.3.a.	6	1
A2	38.3.b.	5	2
A2	38.3.c.	4	3
A2	38.3.d.	3	4
A2	38.3.e.	2	5
A2	38.3.f.	1	6
A2	38.4.		
A2	38.4.a.	6	1
A2	38.4.b.	5	2
A2	38.4.c.	4	3
A2	38.4.d.	3	4
A2	38.4.e.	2	5
A2	38.4.f.	1	6
A2	38.5.		
A2	38.5.a.	6	1
A2	38.5.b.	5	2
A2	38.5.c.	4	3
A2	38.5.d.	3	4
A2	38.5.e.	2	5
A2	38.5.f.	1	6
A2	38.6.		
A2	38.6.a.	6	1
A2	38.6.b.	5	2
A2	38.6.c.	4	3
A2	38.6.d.	3	4
A2	38.6.e.	2	5
A2	38.6.f.	1	6
A2	38.7.		
A2	38.7.a.	6	1
A2	38.7.b.	5	2
A2	38.7.c.	4	3
A2	38.7.d.	3	4
A2	38.7.e.	2	5
A2	38.7.f.	1	6
A2	40.		
A2	40.a.	6	1
A2	40.b.	5	2
A2	40.c.	4	3

A2	40.d.	3	4
A2	40.e.	2	5
A2	40.f.	1	6
A2	41.		
A2	41.a.	6	1
A2	41.b.	5	2
A2	41.c.	4	3
A2	41.d.	3	4
A2	41.e.	2	5
A2	41.f.	1	6
A2	56.		
A2	56.1.	6	6
A2	56.2.	5	5
A2	56.3.	4	4
A2	56.4.	3	3
A2	56.5.	2	2
A2	56.6.	1	1

Strategia A3.

Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających realizację strategii A3 przez gospodarstwo domowe, wraz z podaną punktacją w formularzu badawczym oraz przełożenie punktacji z formularza badawczego na punktację, która została wykorzystana w celu identyfikacji strategii A3.

Bada na strategię	nr pytania - indeks odpowiedzi	punktacja w formularzu badawczym	ile odpowiedzi oznaczają punktów w strategii A3
A3	15.		
A3	15.1.	6	6
A3	15.2.	5	5
A3	15.3.	4	4
A3	15.4.	3	3
A3	15.5.	2	2
A3	15.6.	1	1
A3	16.		
A3	16.1.		
A3	16.1.a.	6	1
A3	16.1.b.	5	2
A3	16.1.c.	4	3
A3	16.1.d.	3	4
A3	16.1.e.	2	5
A3	16.1.f.	1	6
A3	16.2.		
A3	16.2.a.	6	1
A3	16.2.b.	5	2
A3	16.2.c.	4	3
A3	16.2.d.	3	4
A3	16.2.e.	2	5

A3	16.2.f.	1	6
A3	16.3.		
A3	16.3.a.	6	6
A3	16.3.b.	5	5
A3	16.3.c.	4	4
A3	16.3.d.	3	3
A3	16.3.e.	2	2
A3	16.3.f.	1	1
A3	16.4.		
A3	16.4.a.	6	6
A3	16.4.b.	5	5
A3	16.4.c.	4	4
A3	16.4.d.	3	3
A3	16.4.e.	2	2
A3	16.4.f.	1	1
A3	16.5.		
A3	16.5.a.	6	6
A3	16.5.b.	5	5
A3	16.5.c.	4	4
A3	16.5.d.	3	3
A3	16.5.e.	2	2
A3	16.5.f.	1	1
A3	16.6.		
A3	16.6.a.	6	6
A3	16.6.b.	5	5
A3	16.6.c.	4	4
A3	16.6.d.	3	3
A3	16.6.e.	2	2
A3	16.6.f.	1	1
A3	16.7.		
A3	16.7.a.	6	6
A3	16.7.b.	5	5
A3	16.7.c.	4	4
A3	16.7.d.	3	3
A3	16.7.e.	2	2
A3	16.7.f.	1	1
A3	16.8.		
A3	16.8.a.	6	6
A3	16.8.b.	5	5
A3	16.8.c.	4	4
A3	16.8.d.	3	3
A3	16.8.e.	2	2
A3	16.8.f.	1	1
A3	16.9.		
A3	16.9.a.	6	6
A3	16.9.b.	5	5
A3	16.9.c.	4	4
A3	16.9.d.	3	3
A3	16.9.e.	2	2
A3	16.9.f.	1	1
A3	35.		
A3	35.1.		
A3	35.1.a.	6	1
A3	35.1.b.	5	2
A3	35.1.c.	4	3
A3	35.1.d.	3	4
A3	35.1.e.	2	5
A3	35.1.f.	1	6
A3	35.2.		
A3	35.2.a.	6	6
A3	35.2.b.	5	5
A3	35.2.c.	4	4
A3	35.2.d.	3	3
A3	35.2.e.	2	2
A3	35.2.f.	1	1

A3	35.3.		
A3	35.3.a.	6	6
A3	35.3.b.	5	5
A3	35.3.c.	4	4
A3	35.3.d.	3	3
A3	35.3.e.	2	2
A3	35.3.f.	1	1
A3	35.4.		
A3	35.4.a.	6	6
A3	35.4.b.	5	5
A3	35.4.c.	4	4
A3	35.4.d.	3	3
A3	35.4.e.	2	2
A3	35.4.f.	1	1
A3	35.5.		
A3	35.5.a.	6	1
A3	35.5.b.	5	2
A3	35.5.c.	4	3
A3	35.5.d.	3	4
A3	35.5.e.	2	5
A3	35.5.f.	1	6
A3	35.6.		
A3	35.6.a.	6	1
A3	35.6.b.	5	2
A3	35.6.c.	4	3
A3	35.6.d.	3	4
A3	35.6.e.	2	5
A3	35.6.f.	1	6
A3	36.		
A3	36.1.		
A3	36.1.a.	6	6
A3	36.1.b.	5	5
A3	36.1.c.	4	4
A3	36.1.d.	3	3
A3	36.1.e.	2	2
A3	36.1.f.	1	1
A3	36.2.		
A3	36.2.a.	6	6
A3	36.2.b.	5	5
A3	36.2.c.	4	4
A3	36.2.d.	3	3
A3	36.2.e.	2	2
A3	36.2.f.	1	1
A3	36.3.		
A3	36.3.a.	6	6
A3	36.3.b.	5	5
A3	36.3.c.	4	4
A3	36.3.d.	3	3
A3	36.3.e.	2	2
A3	36.3.f.	1	1
A3	36.4.		
A3	36.4.a.	6	1
A3	36.4.b.	5	2
A3	36.4.c.	4	3
A3	36.4.d.	3	4
A3	36.4.e.	2	5
A3	36.4.f.	1	6
A3	36.5.		
A3	36.5.a.	6	1
A3	36.5.b.	5	2
A3	36.5.c.	4	3
A3	36.5.d.	3	4
A3	36.5.e.	2	5
A3	36.5.f.	1	6
A3	36.6.		

A3	36.6.a.	6	1
A3	36.6.b.	5	2
A3	36.6.c.	4	3
A3	36.6.d.	3	4
A3	36.6.e.	2	5
A3	36.6.f.	1	6
A3	36.7.		
A3	36.7.a.	6	1
A3	36.7.b.	5	2
A3	36.7.c.	4	3
A3	36.7.d.	3	4
A3	36.7.e.	2	5
A3	36.7.f.	1	6
A3	37.		
A3	37.1.		
A3	37.1.a.	6	6
A3	37.1.b.	1	1
A3	37.2.		
A3	37.2.a.	6	6
A3	37.2.b.	1	1
A3	37.3.		
A3	37.3.a.	6	1
A3	37.3.b.	1	6
A3	37.4.		
A3	37.4.a.	6	1
A3	37.4.b.	1	6
A3	37.5.		
A3	37.5.a.	6	1
A3	37.5.b.	1	6
A3	37.6.		
A3	37.6.a.	6	1
A3	37.6.b.	1	6
A3	37.7.		
A3	37.7.a.	6	1
A3	37.7.b.	1	6
A3	46.		
A3	46.1.	6	1
A3	46.2.	5	2
A3	46.3.	4	3
A3	46.4.	3	4
A3	46.5.	2	5
A3	46.6.	1	6
A3	47.		
A3	47.1.	6	6
A3	47.2.	5	5
A3	47.3.	4	4
A3	47.4.	3	3
A3	47.5.	2	2
A3	47.6.	1	1
A3	52.		
A3	52.1.	6	1
A3	52.2.	5	2
A3	52.3.	4	3
A3	52.4.	3	4
A3	52.5.	2	5
A3	52.6.	1	6
A3	53.		
A3	53.1.		
A3	53.1.a.	6	6
A3	53.1.b.	5	5
A3	53.1.c.	4	4
A3	53.1.d.	3	3
A3	53.1.e.	2	2
A3	53.1.f.	1	1
A3	53.2.		

A3	53.2.a.	6	6
A3	53.2.b.	5	5
A3	53.2.c.	4	4
A3	53.2.d.	3	3
A3	53.2.e.	2	2
A3	53.2.f.	1	1
A3	53.3.		
A3	53.3.a.	6	6
A3	53.3.b.	5	5
A3	53.3.c.	4	4
A3	53.3.d.	3	3
A3	53.3.e.	2	2
A3	53.3.f.	1	1
A3	53.4.		
A3	53.4.a.	6	6
A3	53.4.b.	5	5
A3	53.4.c.	4	4
A3	53.4.d.	3	3
A3	53.4.e.	2	2
A3	53.4.f.	1	1
A3	53.5.		
A3	53.5.a.	6	6
A3	53.5.b.	5	5
A3	53.5.c.	4	4
A3	53.5.d.	3	3
A3	53.5.e.	2	2
A3	53.5.f.	1	1
A3	53.6.		
A3	53.6.a.	6	6
A3	53.6.b.	5	5
A3	53.6.c.	4	4
A3	53.6.d.	3	3
A3	53.6.e.	2	2
A3	53.6.f.	1	1
A3	53.7.		
A3	53.7.a.	6	6
A3	53.7.b.	5	5
A3	53.7.c.	4	4
A3	53.7.d.	3	3
A3	53.7.e.	2	2
A3	53.7.f.	1	1
A3	53.8.		
A3	53.8.a.	6	6
A3	53.8.b.	5	5
A3	53.8.c.	4	4
A3	53.8.d.	3	3
A3	53.8.e.	2	2
A3	53.8.f.	1	1
A3	53.9.		
A3	53.9.a.	6	6
A3	53.9.b.	5	5
A3	53.9.c.	4	4
A3	53.9.d.	3	3
A3	53.9.e.	2	2
A3	53.9.f.	1	1

Strategia B1.

Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających realizację strategii B1 przez gospodarstwo domowe, wraz z podaną

punktacją w formularzu badawczym oraz przełożenie punktacji z formularza badawczego na punktację, która została wykorzystana w celu identyfikacji strategii B1.

Bada na strategia	nr pytania - indeks odpowiedzi	punktacja w formularzu badawczym	ile odpowiedzi oznaczają punktów w w strategii B1
B1	14.		
B1	14.a.	6	1
B1	14.b.	5	2
B1	14.c.	4	3
B1	14.d.	3	4
B1	14.e.	2	5
B1	14.f.	1	6
B1	14.g.	0	0
B1	15.		
B1	15.1.	6	6
B1	15.2.	5	5
B1	15.3.	4	4
B1	15.4.	3	3
B1	15.5.	2	2
B1	15.6.	1	1
B1	16.		
B1	16.1.		
B1	16.1.a.	6	6
B1	16.1.b.	5	5
B1	16.1.c.	4	4
B1	16.1.d.	3	3
B1	16.1.e.	2	2
B1	16.1.f.	1	1
B1	16.2.		
B1	16.2.a.	6	6
B1	16.2.b.	5	5
B1	16.2.c.	4	4
B1	16.2.d.	3	3
B1	16.2.e.	2	2
B1	16.2.f.	1	1
B1	16.3.		
B1	16.3.a.	6	6
B1	16.3.b.	5	5
B1	16.3.c.	4	4
B1	16.3.d.	3	3
B1	16.3.e.	2	2
B1	16.3.f.	1	1
B1	16.4.		
B1	16.4.a.	6	6
B1	16.4.b.	5	5
B1	16.4.c.	4	4
B1	16.4.d.	3	3
B1	16.4.e.	2	2
B1	16.4.f.	1	1
B1	16.5.		
B1	16.5.a.	6	6

B1	16.5.b.	5	5
B1	16.5.c.	4	4
B1	16.5.d.	3	3
B1	16.5.e.	2	2
B1	16.5.f.	1	1
B1	16.6.		
B1	16.6.a.	6	6
B1	16.6.b.	5	5
B1	16.6.c.	4	4
B1	16.6.d.	3	3
B1	16.6.e.	2	2
B1	16.6.f.	1	1
B1	16.7.		
B1	16.7.a.	6	6
B1	16.7.b.	5	5
B1	16.7.c.	4	4
B1	16.7.d.	3	3
B1	16.7.e.	2	2
B1	16.7.f.	1	1
B1	16.8.		
B1	16.8.a.	6	6
B1	16.8.b.	5	5
B1	16.8.c.	4	4
B1	16.8.d.	3	3
B1	16.8.e.	2	2
B1	16.8.f.	1	1
B1	16.9.		
B1	16.9.a.	6	6
B1	16.9.b.	5	5
B1	16.9.c.	4	4
B1	16.9.d.	3	3
B1	16.9.e.	2	2
B1	16.9.f.	1	1
B1	17.		
B1	17.1.		
B1	17.1.a.	6	6
B1	17.1.b.	5	5
B1	17.1.c.	4	4
B1	17.1.d.	3	3
B1	17.1.e.	2	2
B1	17.1.f.	1	1
B1	17.2.		
B1	17.2.a.	6	6
B1	17.2.b.	5	5
B1	17.2.c.	4	4
B1	17.2.d.	3	3
B1	17.2.e.	2	2
B1	17.2.f.	1	1
B1	17.3.		
B1	17.3.a.	6	1
B1	17.3.b.	5	2
B1	17.3.c.	4	3
B1	17.3.d.	3	4
B1	17.3.e.	2	5
B1	17.3.f.	1	6
B1	18.		
B1	18.1.		
B1	18.1.a.	6	1
B1	18.1.b.	5	2
B1	18.1.c.	4	3
B1	18.1.d.	3	4
B1	18.1.e.	2	5
B1	18.1.f.	1	6
B1	18.2.		
B1	18.2.a.	6	1

B1	18.2.b.	5	2
B1	18.2.c.	4	3
B1	18.2.d.	3	4
B1	18.2.e.	2	5
B1	18.2.f.	1	6
B1	18.3.		
B1	18.3.a.	6	1
B1	18.3.b.	5	2
B1	18.3.c.	4	3
B1	18.3.d.	3	4
B1	18.3.e.	2	5
B1	18.3.f.	1	6
B1	18.4.		
B1	18.4.a.	6	1
B1	18.4.b.	5	2
B1	18.4.c.	4	3
B1	18.4.d.	3	4
B1	18.4.e.	2	5
B1	18.4.f.	1	6
B1	18.5.		
B1	18.5.a.	6	1
B1	18.5.b.	5	2
B1	18.5.c.	4	3
B1	18.5.d.	3	4
B1	18.5.e.	2	5
B1	18.5.f.	1	6
B1	18.6.		
B1	18.6.a.	6	1
B1	18.6.b.	5	2
B1	18.6.c.	4	3
B1	18.6.d.	3	4
B1	18.6.e.	2	5
B1	18.6.f.	1	6
B1	18.7.		
B1	18.7.a.	6	1
B1	18.7.b.	5	2
B1	18.7.c.	4	3
B1	18.7.d.	3	4
B1	18.7.e.	2	5
B1	18.7.f.	1	6
B1	19.		
B1	19.1.	6	1
B1	19.2.	5	2
B1	19.3.	4	3
B1	19.4.	3	4
B1	19.5.	2	5
B1	19.6.	1	6
B1	20.		
B1	20.a.	6	1
B1	20.b.	5	2
B1	20.c.	4	3
B1	20.d.	3	4
B1	20.e.	2	5
B1	20.f.	1	6
B1	22.		
B1	22.a.	6	1
B1	22.b.	5	2
B1	22.c.	4	3
B1	22.d.	3	4
B1	22.e.	2	5
B1	22.f.	1	6
B1	23.		
B1	23.1.	6	1
B1	23.2.	5	2
B1	23.3.	4	3

B1	23.4.	3	4
B1	23.5.	2	5
B1	23.6.	1	6
B1	29.		
B1	29.a.	6	6
B1	29.b.	5	5
B1	29.c.	4	4
B1	29.d.	3	3
B1	29.e.	2	2
B1	29.f.	1	1
B1	34.		
B1	34.1.	6	1
B1	34.2.	5	2
B1	34.3.	4	3
B1	34.4.	3	4
B1	34.5.	2	5
B1	34.6.	1	6
B1	36.		
B1	36.1.		
B1	36.1.a.	6	6
B1	36.1.b.	5	5
B1	36.1.c.	4	4
B1	36.1.d.	3	3
B1	36.1.e.	2	2
B1	36.1.f.	1	1
B1	36.2.		
B1	36.2.a.	6	6
B1	36.2.b.	5	5
B1	36.2.c.	4	4
B1	36.2.d.	3	3
B1	36.2.e.	2	2
B1	36.2.f.	1	1
B1	36.3.		
B1	36.3.a.	6	6
B1	36.3.b.	5	5
B1	36.3.c.	4	4
B1	36.3.d.	3	3
B1	36.3.e.	2	2
B1	36.3.f.	1	1
B1	36.4.		
B1	36.4.a.	6	6
B1	36.4.b.	5	5
B1	36.4.c.	4	4
B1	36.4.d.	3	3
B1	36.4.e.	2	2
B1	36.4.f.	1	1
B1	36.5.		
B1	36.5.a.	6	6
B1	36.5.b.	5	5
B1	36.5.c.	4	4
B1	36.5.d.	3	3
B1	36.5.e.	2	2
B1	36.5.f.	1	1
B1	36.6.		
B1	36.6.a.	6	6
B1	36.6.b.	5	5
B1	36.6.c.	4	4
B1	36.6.d.	3	3
B1	36.6.e.	2	2
B1	36.6.f.	1	1
B1	36.7.		
B1	36.7.a.	6	6
B1	36.7.b.	5	5
B1	36.7.c.	4	4
B1	36.7.d.	3	3

B1	36.7.e.	2	2
B1	36.7.f.	1	1
B1	37.		
B1	37.1.		
B1	37.1.a.	6	6
B1	37.1.b.	1	1
B1	37.2.		
B1	37.2.a.	6	6
B1	37.2.b.	1	1
B1	37.3.		
B1	37.3.a.	6	6
B1	37.3.b.	1	1
B1	37.4.		
B1	37.4.a.	6	6
B1	37.4.b.	1	1
B1	37.5.		
B1	37.5.a.	6	6
B1	37.5.b.	1	1
B1	37.6.		
B1	37.6.a.	6	6
B1	37.6.b.	1	1
B1	37.7.		
B1	37.7.a.	6	6
B1	37.7.b.	1	1
B1	38.		
B1	38.1.		
B1	38.1.a.	6	6
B1	38.1.b.	5	5
B1	38.1.c.	4	4
B1	38.1.d.	3	3
B1	38.1.e.	2	2
B1	38.1.f.	1	1
B1	38.2.		
B1	38.2.a.	6	6
B1	38.2.b.	5	5
B1	38.2.c.	4	4
B1	38.2.d.	3	3
B1	38.2.e.	2	2
B1	38.2.f.	1	1
B1	38.3.		
B1	38.3.a.	6	6
B1	38.3.b.	5	5
B1	38.3.c.	4	4
B1	38.3.d.	3	3
B1	38.3.e.	2	2
B1	38.3.f.	1	1
B1	38.4.		
B1	38.4.a.	6	6
B1	38.4.b.	5	5
B1	38.4.c.	4	4
B1	38.4.d.	3	3
B1	38.4.e.	2	2
B1	38.4.f.	1	1
B1	38.5.		
B1	38.5.a.	6	6
B1	38.5.b.	5	5
B1	38.5.c.	4	4
B1	38.5.d.	3	3
B1	38.5.e.	2	2
B1	38.5.f.	1	1
B1	38.6.		
B1	38.6.a.	6	6
B1	38.6.b.	5	5
B1	38.6.c.	4	4
B1	38.6.d.	3	3

B1	38.6.e.	2	2
B1	38.6.f.	1	1
B1	38.7.		
B1	38.7.a.	6	6
B1	38.7.b.	5	5
B1	38.7.c.	4	4
B1	38.7.d.	3	3
B1	38.7.e.	2	2
B1	38.7.f.	1	1
B1	40.		
B1	40.a.	6	6
B1	40.b.	5	5
B1	40.c.	4	4
B1	40.d.	3	3
B1	40.e.	2	2
B1	40.f.	1	1
B1	41.		
B1	41.a.	6	6
B1	41.b.	5	5
B1	41.c.	4	4
B1	41.d.	3	3
B1	41.e.	2	2
B1	41.f.	1	1
B1	42.		
B1	42.1.		
B1	42.1.a.	6	6
B1	42.1.b.	5	5
B1	42.1.c.	4	4
B1	42.1.d.	3	3
B1	42.1.e.	2	2
B1	42.1.f.	1	1
B1	42.2.		
B1	42.2.a.	6	6
B1	42.2.b.	5	5
B1	42.2.c.	4	4
B1	42.2.d.	3	3
B1	42.2.e.	2	2
B1	42.2.f.	1	1
B1	42.3.		
B1	42.3.a.	6	6
B1	42.3.b.	5	5
B1	42.3.c.	4	4
B1	42.3.d.	3	3
B1	42.3.e.	2	2
B1	42.3.f.	1	1
B1	42.4.		
B1	42.4.a.	6	1
B1	42.4.b.	5	2
B1	42.4.c.	4	3
B1	42.4.d.	3	4
B1	42.4.e.	2	5
B1	42.4.f.	1	6
B1	51.		
B1	51.a.	6	1
B1	51.b.	5	2
B1	51.c.	4	3
B1	51.d.	3	4
B1	51.e.	2	5
B1	51.f.	1	6
B1	51.g.	0	0
B1	52.		
B1	52.1.	6	6
B1	52.2.	5	5
B1	52.3.	4	4
B1	52.4.	3	3

B1	52.5.	2	2
B1	52.6.	1	1
B1	53.		
B1	53.1.		
B1	53.1.a.	6	6
B1	53.1.b.	5	5
B1	53.1.c.	4	4
B1	53.1.d.	3	3
B1	53.1.e.	2	2
B1	53.1.f.	1	1
B1	53.2.		
B1	53.2.a.	6	6
B1	53.2.b.	5	5
B1	53.2.c.	4	4
B1	53.2.d.	3	3
B1	53.2.e.	2	2
B1	53.2.f.	1	1
B1	53.3.		
B1	53.3.a.	6	6
B1	53.3.b.	5	5
B1	53.3.c.	4	4
B1	53.3.d.	3	3
B1	53.3.e.	2	2
B1	53.3.f.	1	1
B1	53.4.		
B1	53.4.a.	6	6
B1	53.4.b.	5	5
B1	53.4.c.	4	4
B1	53.4.d.	3	3
B1	53.4.e.	2	2
B1	53.4.f.	1	1
B1	53.5.		
B1	53.5.a.	6	6
B1	53.5.b.	5	5
B1	53.5.c.	4	4
B1	53.5.d.	3	3
B1	53.5.e.	2	2
B1	53.5.f.	1	1
B1	53.6.		
B1	53.6.a.	6	6
B1	53.6.b.	5	5
B1	53.6.c.	4	4
B1	53.6.d.	3	3
B1	53.6.e.	2	2
B1	53.6.f.	1	1
B1	53.7.		
B1	53.7.a.	6	6
B1	53.7.b.	5	5
B1	53.7.c.	4	4
B1	53.7.d.	3	3
B1	53.7.e.	2	2
B1	53.7.f.	1	1
B1	53.8.		
B1	53.8.a.	6	6
B1	53.8.b.	5	5
B1	53.8.c.	4	4
B1	53.8.d.	3	3
B1	53.8.e.	2	2
B1	53.8.f.	1	1
B1	53.9.		
B1	53.9.a.	6	6
B1	53.9.b.	5	5
B1	53.9.c.	4	4
B1	53.9.d.	3	3
B1	53.9.e.	2	2

B1	53.9.f.	1	1
B1	54.		
B1	54.1.		
B1	54.1.a.	6	6
B1	54.1.b.	5	5
B1	54.1.c.	4	4
B1	54.1.d.	3	3
B1	54.1.e.	2	2
B1	54.1.f.	1	1
B1	54.2.		
B1	54.2.a.	6	6
B1	54.2.b.	5	5
B1	54.2.c.	4	4
B1	54.2.d.	3	3
B1	54.2.e.	2	2
B1	54.2.f.	1	1
B1	54.3.		
B1	54.3.a.	6	1
B1	54.3.b.	5	2
B1	54.3.c.	4	3
B1	54.3.d.	3	4
B1	54.3.e.	2	5
B1	54.3.f.	1	6
B1	55.		
B1	55.1.		
B1	55.1.a.	6	1
B1	55.1.b.	5	2
B1	55.1.c.	4	3
B1	55.1.d.	3	4
B1	55.1.e.	2	5
B1	55.1.f.	1	6
B1	55.2.		
B1	55.2.a.	6	1
B1	55.2.b.	5	2
B1	55.2.c.	4	3
B1	55.2.d.	3	4
B1	55.2.e.	2	5
B1	55.2.f.	1	6
B1	55.3.		
B1	55.3.a.	6	1
B1	55.3.b.	5	2
B1	55.3.c.	4	3
B1	55.3.d.	3	4
B1	55.3.e.	2	5
B1	55.3.f.	1	6
B1	55.4.		
B1	55.4.a.	6	1
B1	55.4.b.	5	2
B1	55.4.c.	4	3
B1	55.4.d.	3	4
B1	55.4.e.	2	5
B1	55.4.f.	1	6
B1	55.5.		
B1	55.5.a.	6	1
B1	55.5.b.	5	2
B1	55.5.c.	4	3
B1	55.5.d.	3	4
B1	55.5.e.	2	5
B1	55.5.f.	1	6
B1	55.6.		
B1	55.6.a.	6	1
B1	55.6.b.	5	2
B1	55.6.c.	4	3
B1	55.6.d.	3	4
B1	55.6.e.	2	5

B1	55.6.f.	1	6
B1	55.7.		
B1	55.7.a.	6	1
B1	55.7.b.	5	2
B1	55.7.c.	4	3
B1	55.7.d.	3	4
B1	55.7.e.	2	5
B1	55.7.f.	1	6
B1	56.		
B1	56.1.	6	1
B1	56.2.	5	2
B1	56.3.	4	3
B1	56.4.	3	4
B1	56.5.	2	5
B1	56.6.	1	6
B1	57.		
B1	57.a.	6	1
B1	57.b.	5	2
B1	57.c.	4	3
B1	57.d.	3	4
B1	57.e.	2	5
B1	57.f.	1	6
B1	59.		
B1	59.a.	6	1
B1	59.b.	5	2
B1	59.c.	4	3
B1	59.d.	3	4
B1	59.e.	2	5
B1	59.f.	1	6
B1	60.		
B1	60.1.	6	1
B1	60.2.	5	2
B1	60.3.	4	3
B1	60.4.	3	4
B1	60.5.	2	5
B1	60.6.	1	6

Strategia B2.

Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających realizację strategii B2 przez gospodarstwo domowe, wraz z podaną punktacją w formularzu badawczym oraz przełożenie punktacji z formularza badawczego na punktacją, która została wykorzystana w celu identyfikacji strategii B2.

Bada na strate gia	nr pytania - indeks odpowiedzi	punktac ja w formula rzu badawcz ym	ile odpowi edź oznacz ała punktó w w strategi i B2
B2	15.		

B2	15.1.	6	6
B2	15.2.	5	5
B2	15.3.	4	4
B2	15.4.	3	3
B2	15.5.	2	2
B2	15.6.	1	1
B2	18.1.		
B2	18.1.a.	6	6
B2	18.1.b.	5	5
B2	18.1.c.	4	4
B2	18.1.d.	3	3
B2	18.1.e.	2	2
B2	18.1.f.	1	1
B2	18.2.		
B2	18.2.a.	6	6
B2	18.2.b.	5	5
B2	18.2.c.	4	4
B2	18.2.d.	3	3
B2	18.2.e.	2	2
B2	18.2.f.	1	1
B2	18.3.		
B2	18.3.a.	6	6
B2	18.3.b.	5	5
B2	18.3.c.	4	4
B2	18.3.d.	3	3
B2	18.3.e.	2	2
B2	18.3.f.	1	1
B2	18.4.		
B2	18.4.a.	6	6
B2	18.4.b.	5	5
B2	18.4.c.	4	4
B2	18.4.d.	3	3
B2	18.4.e.	2	2
B2	18.4.f.	1	1
B2	18.5.		
B2	18.5.a.	6	6
B2	18.5.b.	5	5
B2	18.5.c.	4	4
B2	18.5.d.	3	3
B2	18.5.e.	2	2
B2	18.5.f.	1	1
B2	18.6.		
B2	18.6.		
B2	18.6.a.	6	6
B2	18.6.b.	5	5
B2	18.6.c.	4	4
B2	18.6.d.	3	3
B2	18.6.e.	2	2
B2	18.6.f.	1	1
B2	18.7.		
B2	18.7.a.	6	6
B2	18.7.b.	5	5
B2	18.7.c.	4	4
B2	18.7.d.	3	3
B2	18.7.e.	2	2
B2	18.7.f.	1	1
B2	19.		
B2	19.1.	6	6
B2	19.2.	5	5
B2	19.3.	4	4
B2	19.4.	3	3
B2	19.5.	2	2
B2	19.6.	1	1
B2	29.		
B2	29.a.	1	1

B2	29.b.	2	2
B2	29.c.	3	3
B2	29.d.	4	4
B2	29.e.	5	5
B2	29.f.	6	6
B2	31.		
B2	31.1.	1	6
B2	31.2.	2	4,75
B2	31.3.	3	3,5
B2	31.4.	4	2,25
B2	31.5.	5	1
B2	33.		
B2	33.1.		
B2	33.1.a.	6	6
B2	33.1.b.	5	5
B2	33.1.c.	4	4
B2	33.1.d.	3	3
B2	33.1.e.	2	2
B2	33.1.f.	1	1
B2	33.10.		
B2	33.10.a.	6	6
B2	33.10.b.	5	5
B2	33.10.c.	4	4
B2	33.10.d.	3	3
B2	33.10.e.	2	2
B2	33.10.f.	1	1
B2	33.2.		
B2	33.2.a.	6	6
B2	33.2.b.	5	5
B2	33.2.c.	4	4
B2	33.2.d.	3	3
B2	33.2.e.	2	2
B2	33.2.f.	1	1
B2	33.3.		
B2	33.3.a.	6	6
B2	33.3.b.	5	5
B2	33.3.c.	4	4
B2	33.3.d.	3	3
B2	33.3.e.	2	2
B2	33.3.f.	1	1
B2	33.4.		
B2	33.4.a.	6	6
B2	33.4.b.	5	5
B2	33.4.c.	4	4
B2	33.4.d.	3	3
B2	33.4.e.	2	2
B2	33.4.f.	1	1
B2	33.5.		
B2	33.5.a.	6	6
B2	33.5.b.	5	5
B2	33.5.c.	4	4
B2	33.5.d.	3	3
B2	33.5.e.	2	2
B2	33.5.f.	1	1
B2	33.6.		
B2	33.6.a.	6	6
B2	33.6.b.	5	5
B2	33.6.c.	4	4
B2	33.6.d.	3	3
B2	33.6.e.	2	2
B2	33.6.f.	1	1
B2	33.7.		
B2	33.7.a.	6	6
B2	33.7.b.	5	5
B2	33.7.c.	4	4

B2	33.7.d.	3	3
B2	33.7.e.	2	2
B2	33.7.f.	1	1
B2	33.8.		
B2	33.8.a.	6	6
B2	33.8.b.	5	5
B2	33.8.c.	4	4
B2	33.8.d.	3	3
B2	33.8.e.	2	2
B2	33.8.f.	1	1
B2	33.9.		
B2	33.9.a.	6	6
B2	33.9.b.	5	5
B2	33.9.c.	4	4
B2	33.9.d.	3	3
B2	33.9.e.	2	2
B2	33.9.f.	1	1
B2	34.		
B2	34.1.	6	6
B2	34.2.	5	5
B2	34.3.	4	4
B2	34.4.	3	3
B2	34.5.	2	2
B2	34.6.	1	1
B2	36.		
B2	36.1.		
B2	36.1.a.	6	6
B2	36.1.b.	5	5
B2	36.1.c.	4	4
B2	36.1.d.	3	3
B2	36.1.e.	2	2
B2	36.1.f.	1	1
B2	36.2.		
B2	36.2.a.	6	6
B2	36.2.b.	5	5
B2	36.2.c.	4	4
B2	36.2.d.	3	3
B2	36.2.e.	2	2
B2	36.2.f.	1	1
B2	36.3.		
B2	36.3.a.	6	6
B2	36.3.b.	5	5
B2	36.3.c.	4	4
B2	36.3.d.	3	3
B2	36.3.e.	2	2
B2	36.3.f.	1	1
B2	36.4.		
B2	36.4.a.	6	6
B2	36.4.b.	5	5
B2	36.4.c.	4	4
B2	36.4.d.	3	3
B2	36.4.e.	2	2
B2	36.4.f.	1	1
B2	36.5.		
B2	36.5.a.	6	6
B2	36.5.b.	5	5
B2	36.5.c.	4	4
B2	36.5.d.	3	3
B2	36.5.e.	2	2
B2	36.5.f.	1	1
B2	36.6.		
B2	36.6.a.	6	6
B2	36.6.b.	5	5
B2	36.6.c.	4	4
B2	36.6.d.	3	3

B2	36.6.e.	2	2
B2	36.6.f.	1	1
B2	36.7.		
B2	36.7.a.	6	6
B2	36.7.b.	5	5
B2	36.7.c.	4	4
B2	36.7.d.	3	3
B2	36.7.e.	2	2
B2	36.7.f.	1	1
B2	37.		
B2	37.1.		
B2	37.1.a.	6	6
B2	37.1.b.	1	1
B2	37.2.		
B2	37.2.a.	6	6
B2	37.2.b.	1	1
B2	37.3.		
B2	37.3.a.	6	6
B2	37.3.b.	1	1
B2	37.4.		
B2	37.4.a.	6	6
B2	37.4.b.	1	1
B2	37.5.		
B2	37.5.a.	6	6
B2	37.5.b.	1	1
B2	37.6.		
B2	37.6.a.	6	6
B2	37.6.b.	1	1
B2	37.7.		
B2	37.7.a.	6	6
B2	37.7.b.	1	1
B2	40.		
B2	40.a.	6	6
B2	40.b.	5	5
B2	40.c.	4	4
B2	40.d.	3	3
B2	40.e.	2	2
B2	40.f.	1	1
B2	41.		
B2	41.a.	6	6
B2	41.b.	5	5
B2	41.c.	4	4
B2	41.d.	3	3
B2	41.e.	2	2
B2	41.f.	1	1
B2	42.		
B2	42.1.		
B2	42.1.a.	6	6
B2	42.1.b.	5	5
B2	42.1.c.	4	4
B2	42.1.d.	3	3
B2	42.1.e.	2	2
B2	42.1.f.	1	1
B2	42.2.		
B2	42.2.a.	6	6
B2	42.2.b.	5	5
B2	42.2.c.	4	4
B2	42.2.d.	3	3
B2	42.2.e.	2	2
B2	42.2.f.	1	1
B2	42.3.		
B2	42.3.a.	6	6
B2	42.3.b.	5	5
B2	42.3.c.	4	4
B2	42.3.d.	3	3

B2	42.3.e.	2	2
B2	42.3.f.	1	1
B2	42.4.		
B2	42.4.a.	6	1
B2	42.4.b.	5	2
B2	42.4.c.	4	3
B2	42.4.d.	3	4
B2	42.4.e.	2	5
B2	42.4.f.	1	6
B2	43.		
B2	43.1.		
B2	43.1.a.	6	6
B2	43.1.b.	5	5
B2	43.1.c.	4	4
B2	43.1.d.	3	3
B2	43.1.e.	2	2
B2	43.1.f.	1	1
B2	43.2.		
B2	43.2.a.	6	1
B2	43.2.b.	5	2
B2	43.2.c.	4	3
B2	43.2.d.	3	4
B2	43.2.e.	2	5
B2	43.2.f.	1	6
B2	43.3.		
B2	43.3.a.	6	6
B2	43.3.b.	5	5
B2	43.3.c.	4	4
B2	43.3.d.	3	3
B2	43.3.e.	2	2
B2	43.3.f.	1	1
B2	43.4.		
B2	43.4.a.	6	1
B2	43.4.b.	5	2
B2	43.4.c.	4	3
B2	43.4.d.	3	4
B2	43.4.e.	2	5
B2	43.4.f.	1	6
B2	43.5.		
B2	43.5.a.	6	6
B2	43.5.b.	5	5
B2	43.5.c.	4	4
B2	43.5.d.	3	3
B2	43.5.e.	2	2
B2	43.5.f.	1	1
B2	49.		
B2	49.1.		
B2	49.1.a.	6	1
B2	49.1.b.	5	2
B2	49.1.c.	4	3
B2	49.1.d.	3	4
B2	49.1.e.	2	5
B2	49.1.f.	1	6
B2	49.10.		
B2	49.10.a.	6	6
B2	49.10.b.	5	5
B2	49.10.c.	4	4
B2	49.10.d.	3	3
B2	49.10.e.	2	2
B2	49.10.f.	1	1
B2	49.11.		
B2	49.11.a.	6	6
B2	49.11.b.	5	5
B2	49.11.c.	4	4
B2	49.11.d.	3	3

B2	49.11.e.	2	2
B2	49.11.f.	1	1
B2	49.12.		
B2	49.12.a.	6	6
B2	49.12.b.	5	5
B2	49.12.c.	4	4
B2	49.12.d.	3	3
B2	49.12.e.	2	2
B2	49.12.f.	1	1
B2	49.2.		
B2	49.2.a.	6	6
B2	49.2.b.	5	5
B2	49.2.c.	4	4
B2	49.2.d.	3	3
B2	49.2.e.	2	2
B2	49.2.f.	1	1
B2	49.3.		
B2	49.3.a.	6	6
B2	49.3.b.	5	5
B2	49.3.c.	4	4
B2	49.3.d.	3	3
B2	49.3.e.	2	2
B2	49.3.f.	1	1
B2	49.4.		
B2	49.4.a.	6	6
B2	49.4.b.	5	5
B2	49.4.c.	4	4
B2	49.4.d.	3	3
B2	49.4.e.	2	2
B2	49.4.f.	1	1
B2	49.5.		
B2	49.5.a.	6	6
B2	49.5.b.	5	5
B2	49.5.c.	4	4
B2	49.5.d.	3	3
B2	49.5.e.	2	2
B2	49.5.f.	1	1
B2	49.6.		
B2	49.6.a.	6	6
B2	49.6.b.	5	5
B2	49.6.c.	4	4
B2	49.6.d.	3	3
B2	49.6.e.	2	2
B2	49.6.f.	1	1
B2	49.7.		
B2	49.7.a.	6	6
B2	49.7.b.	5	5
B2	49.7.c.	4	4
B2	49.7.d.	3	3
B2	49.7.e.	2	2
B2	49.7.f.	1	1
B2	49.8.		
B2	49.8.a.	6	1
B2	49.8.b.	5	2
B2	49.8.c.	4	3
B2	49.8.d.	3	4
B2	49.8.e.	2	5
B2	49.8.f.	1	6
B2	49.9.		
B2	49.9.a.	6	1
B2	49.9.b.	5	2
B2	49.9.c.	4	3
B2	49.9.d.	3	4
B2	49.9.e.	2	5
B2	49.9.f.	1	6

B2	52.		
B2	52.1.	6	6
B2	52.2.	5	5
B2	52.3.	4	4
B2	52.4.	3	3
B2	52.5.	2	2
B2	52.6.	1	1
B2	55.		
B2	55.1.		
B2	55.1.a.	6	6
B2	55.1.b.	5	5
B2	55.1.c.	4	4
B2	55.1.d.	3	3
B2	55.1.e.	2	2
B2	55.1.f.	1	1
B2	55.2.		
B2	55.2.a.	6	6
B2	55.2.b.	5	5
B2	55.2.c.	4	4
B2	55.2.d.	3	3
B2	55.2.e.	2	2
B2	55.2.f.	1	1
B2	55.3.		
B2	55.3.a.	6	6
B2	55.3.b.	5	5
B2	55.3.c.	4	4
B2	55.3.d.	3	3
B2	55.3.e.	2	2
B2	55.3.f.	1	1
B2	55.4.		
B2	55.4.a.	6	6
B2	55.4.b.	5	5
B2	55.4.c.	4	4
B2	55.4.d.	3	3
B2	55.4.e.	2	2
B2	55.4.f.	1	1
B2	55.5.		
B2	55.5.a.	6	6
B2	55.5.b.	5	5
B2	55.5.c.	4	4
B2	55.5.d.	3	3
B2	55.5.e.	2	2
B2	55.5.f.	1	1
B2	55.6.		
B2	55.6.a.	6	6
B2	55.6.b.	5	5
B2	55.6.c.	4	4
B2	55.6.d.	3	3
B2	55.6.e.	2	2
B2	55.6.f.	1	1
B2	55.7.		
B2	55.7.a.	6	6
B2	55.7.b.	5	5
B2	55.7.c.	4	4
B2	55.7.d.	3	3
B2	55.7.e.	2	2
B2	55.7.f.	1	1
B2	56.		
B2	56.1.	6	6
B2	56.2.	5	5
B2	56.3.	4	4
B2	56.4.	3	3
B2	56.5.	2	2
B2	56.6.	1	1

Strategia B3.

Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających realizację strategii B3 przez gospodarstwo domowe, wraz z podaną punktacją w formularzu badawczym oraz przełożenie punktacji z formularza badawczego na punktację, która została wykorzystana w celu identyfikacji strategii B3.

Bada na strate gia	nr pytania - indeks odpowiedzi	punktacja w formularzu badawczym	ile odpowiedzi oznacz ała punktó w w strategi i B3
B3	14.		
B3	14.a.	6	1
B3	14.b.	5	2
B3	14.c.	4	3
B3	14.d.	3	4
B3	14.e.	2	5
B3	14.f.	1	6
B3	14.g.	0	0
B3	15.		
B3	15.1.	6	6
B3	15.2.	5	5
B3	15.3.	4	4
B3	15.4.	3	3
B3	15.5.	2	2
B3	15.6.	1	1
B3	17.		
B3	17.1.		
B3	17.1.a.	6	6
B3	17.1.b.	5	5
B3	17.1.c.	4	4
B3	17.1.d.	3	3
B3	17.1.e.	2	2
B3	17.1.f.	1	1
B3	17.2.		
B3	17.2.a.	6	6
B3	17.2.b.	5	5
B3	17.2.c.	4	4
B3	17.2.d.	3	3
B3	17.2.e.	2	2
B3	17.2.f.	1	1
B3	17.3.		
B3	17.3.a.	6	1
B3	17.3.b.	5	2
B3	17.3.c.	4	3
B3	17.3.d.	3	4
B3	17.3.e.	2	5
B3	17.3.f.	1	6
B3	19.		
B3	19.1.	6	6

B3	19.2.	5	5
B3	19.3.	4	4
B3	19.4.	3	3
B3	19.5.	2	2
B3	19.6.	1	1
B3	29.		
B3	29.a.	1	6
B3	29.b.	2	5
B3	29.c.	3	4
B3	29.d.	4	3
B3	29.e.	5	2
B3	29.f.	6	1
B3	33.		
B3	33.1.		
B3	33.1.a.	6	1
B3	33.1.b.	5	2
B3	33.1.c.	4	3
B3	33.1.d.	3	4
B3	33.1.e.	2	5
B3	33.1.f.	1	6
B3	33.10.		
B3	33.10.a.	6	1
B3	33.10.b.	5	2
B3	33.10.c.	4	3
B3	33.10.d.	3	4
B3	33.10.e.	2	5
B3	33.10.f.	1	6
B3	33.2.		
B3	33.2.a.	6	1
B3	33.2.b.	5	2
B3	33.2.c.	4	3
B3	33.2.d.	3	4
B3	33.2.e.	2	5
B3	33.2.f.	1	6
B3	33.3.		
B3	33.3.a.	6	1
B3	33.3.b.	5	2
B3	33.3.c.	4	3
B3	33.3.d.	3	4
B3	33.3.e.	2	5
B3	33.3.f.	1	6
B3	33.4.		
B3	33.4.a.	6	1
B3	33.4.b.	5	2
B3	33.4.c.	4	3
B3	33.4.d.	3	4
B3	33.4.e.	2	5
B3	33.4.f.	1	6
B3	33.5.		
B3	33.5.a.	6	1
B3	33.5.b.	5	2
B3	33.5.c.	4	3
B3	33.5.d.	3	4
B3	33.5.e.	2	5
B3	33.5.f.	1	6
B3	33.6.		
B3	33.6.a.	6	1
B3	33.6.b.	5	2
B3	33.6.c.	4	3
B3	33.6.d.	3	4
B3	33.6.e.	2	5
B3	33.6.f.	1	6
B3	33.7.		
B3	33.7.a.	6	1
B3	33.7.b.	5	2

B3	33.7.c.	4	3
B3	33.7.d.	3	4
B3	33.7.e.	2	5
B3	33.7.f.	1	6
B3	33.8.		
B3	33.8.a.	6	1
B3	33.8.b.	5	2
B3	33.8.c.	4	3
B3	33.8.d.	3	4
B3	33.8.e.	2	5
B3	33.8.f.	1	6
B3	33.9.		
B3	33.9.a.	6	1
B3	33.9.b.	5	2
B3	33.9.c.	4	3
B3	33.9.d.	3	4
B3	33.9.e.	2	5
B3	33.9.f.	1	6
B3	34.		
B3	34.1.	6	1
B3	34.2.	5	2
B3	34.3.	4	3
B3	34.4.	3	4
B3	34.5.	2	5
B3	34.6.	1	6
B3	36.		
B3	36.1.		
B3	36.1.a.	6	6
B3	36.1.b.	5	5
B3	36.1.c.	4	4
B3	36.1.d.	3	3
B3	36.1.e.	2	2
B3	36.1.f.	1	1
B3	36.2.		
B3	36.2.a.	6	6
B3	36.2.b.	5	5
B3	36.2.c.	4	4
B3	36.2.d.	3	3
B3	36.2.e.	2	2
B3	36.2.f.	1	1
B3	36.3.		
B3	36.3.a.	6	6
B3	36.3.b.	5	5
B3	36.3.c.	4	4
B3	36.3.d.	3	3
B3	36.3.e.	2	2
B3	36.3.f.	1	1
B3	36.4.		
B3	36.4.a.	6	6
B3	36.4.b.	5	5
B3	36.4.c.	4	4
B3	36.4.d.	3	3
B3	36.4.e.	2	2
B3	36.4.f.	1	1
B3	36.5.		
B3	36.5.a.	6	6
B3	36.5.b.	5	5
B3	36.5.c.	4	4
B3	36.5.d.	3	3
B3	36.5.e.	2	2
B3	36.5.f.	1	1
B3	36.6.		
B3	36.6.a.	6	6
B3	36.6.b.	5	5
B3	36.6.c.	4	4

B3	36.6.d.	3	3
B3	36.6.e.	2	2
B3	36.6.f.	1	1
B3	36.7.		
B3	36.7.a.	6	6
B3	36.7.b.	5	5
B3	36.7.c.	4	4
B3	36.7.d.	3	3
B3	36.7.e.	2	2
B3	36.7.f.	1	1
B3	37.		
B3	37.1.		
B3	37.1.a.	6	6
B3	37.1.b.	1	1
B3	37.2.		
B3	37.2.a.	6	6
B3	37.2.b.	1	1
B3	37.3.		
B3	37.3.a.	6	6
B3	37.3.b.	1	1
B3	37.4.		
B3	37.4.a.	6	6
B3	37.4.b.	1	1
B3	37.5.		
B3	37.5.a.	6	6
B3	37.5.b.	1	1
B3	37.6.		
B3	37.6.a.	6	6
B3	37.6.b.	1	1
B3	37.7.		
B3	37.7.a.	6	6
B3	37.7.b.	1	1
B3	39.		
B3	39.1.		
B3	39.1.a.	6	6
B3	39.1.b.	5	5
B3	39.1.c.	4	4
B3	39.1.d.	3	3
B3	39.1.e.	2	2
B3	39.1.f.	1	1
B3	39.2.		
B3	39.2.a.	6	6
B3	39.2.b.	5	5
B3	39.2.c.	4	4
B3	39.2.d.	3	3
B3	39.2.e.	2	2
B3	39.2.f.	1	1
B3	39.3.		
B3	39.3.a.	6	1
B3	39.3.b.	5	2
B3	39.3.c.	4	3
B3	39.3.d.	3	4
B3	39.3.e.	2	5
B3	39.3.f.	1	6
B3	39.4.		
B3	39.4.a.	6	1
B3	39.4.b.	5	2
B3	39.4.c.	4	3
B3	39.4.d.	3	4
B3	39.4.e.	2	5
B3	39.4.f.	1	6
B3	40.		
B3	40.a.	6	6
B3	40.b.	5	5
B3	40.c.	4	4

B3	40.d.	3	3
B3	40.e.	2	2
B3	40.f.	1	1
B3	41.		
B3	41.a.	6	6
B3	41.b.	5	5
B3	41.c.	4	4
B3	41.d.	3	3
B3	41.e.	2	2
B3	41.f.	1	1
B3	42.		
B3	42.1.		
B3	42.1.a.	6	6
B3	42.1.b.	5	5
B3	42.1.c.	4	4
B3	42.1.d.	3	3
B3	42.1.e.	2	2
B3	42.1.f.	1	1
B3	42.2.		
B3	42.2.a.	6	6
B3	42.2.b.	5	5
B3	42.2.c.	4	4
B3	42.2.d.	3	3
B3	42.2.e.	2	2
B3	42.2.f.	1	1
B3	42.3.		
B3	42.3.a.	6	6
B3	42.3.b.	5	5
B3	42.3.c.	4	4
B3	42.3.d.	3	3
B3	42.3.e.	2	2
B3	42.3.f.	1	1
B3	42.4.		
B3	42.4.a.	6	1
B3	42.4.b.	5	2
B3	42.4.c.	4	3
B3	42.4.d.	3	4
B3	42.4.e.	2	5
B3	42.4.f.	1	6
B3	43.		
B3	43.1.		
B3	43.1.a.	6	6
B3	43.1.b.	5	5
B3	43.1.c.	4	4
B3	43.1.d.	3	3
B3	43.1.e.	2	2
B3	43.1.f.	1	1
B3	43.2.		
B3	43.2.a.	6	1
B3	43.2.b.	5	2
B3	43.2.c.	4	3
B3	43.2.d.	3	4
B3	43.2.e.	2	5
B3	43.2.f.	1	6
B3	43.3.		
B3	43.3.a.	6	6
B3	43.3.b.	5	5
B3	43.3.c.	4	4
B3	43.3.d.	3	3
B3	43.3.e.	2	2
B3	43.3.f.	1	1
B3	43.4.		
B3	43.4.a.	6	1
B3	43.4.b.	5	2
B3	43.4.c.	4	3

B3	43.4.d.	3	4
B3	43.4.e.	2	5
B3	43.4.f.	1	6
B3	43.5.		
B3	43.5.a.	6	6
B3	43.5.b.	5	5
B3	43.5.c.	4	4
B3	43.5.d.	3	3
B3	43.5.e.	2	2
B3	43.5.f.	1	1
B3	51.		
B3	51.a.	6	1
B3	51.b.	5	2
B3	51.c.	4	3
B3	51.d.	3	4
B3	51.e.	2	5
B3	51.f.	1	6
B3	51.g.	0	0
B3	52.		
B3	52.1.	6	6
B3	52.2.	5	5
B3	52.3.	4	4
B3	52.4.	3	3
B3	52.5.	2	2
B3	52.6.	1	1
B3	54.		
B3	54.1.		
B3	54.1.a.	6	6
B3	54.1.b.	5	5
B3	54.1.c.	4	4
B3	54.1.d.	3	3
B3	54.1.e.	2	2
B3	54.1.f.	1	1
B3	54.2.		
B3	54.2.a.	6	6
B3	54.2.b.	5	5
B3	54.2.c.	4	4
B3	54.2.d.	3	3
B3	54.2.e.	2	2
B3	54.2.f.	1	1
B3	54.3.		
B3	54.3.a.	6	1
B3	54.3.b.	5	2
B3	54.3.c.	4	3
B3	54.3.d.	3	4
B3	54.3.e.	2	5
B3	54.3.f.	1	6
B3	56.		
B3	56.1.	6	6
B3	56.2.	5	5
B3	56.3.	4	4
B3	56.4.	3	3
B3	56.5.	2	2
B3	56.6.	1	1

Strategia C1.

Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających realizację strategii C1 przez gospodarstwo domowe, wraz z podaną punktacją w formularzu

badawczym oraz przełożenie punktacji z formularza badawczego na punktację, która została wykorzystana w celu identyfikacji strategii C1.

Bada na strategię	nr pytania - indeks odpowiedzi	punktacja w formularzu badawczym	ile odpowiedzi oznaczają punktów w strategii C1
C1	17.		
C1	17.1.		
C1	17.1.a.	6	1
C1	17.1.b.	5	2
C1	17.1.c.	4	3
C1	17.1.d.	3	4
C1	17.1.e.	2	5
C1	17.1.f.	1	6
C1	17.2.		
C1	17.2.a.	6	1
C1	17.2.b.	5	2
C1	17.2.c.	4	3
C1	17.2.d.	3	4
C1	17.2.e.	2	5
C1	17.2.f.	1	6
C1	17.3.		
C1	17.3.a.	6	1
C1	17.3.b.	5	2
C1	17.3.c.	4	3
C1	17.3.d.	3	4
C1	17.3.e.	2	5
C1	17.3.f.	1	6
C1	19.		
C1	19.1.	6	6
C1	19.2.	5	5
C1	19.3.	4	4
C1	19.4.	3	3
C1	19.5.	2	2
C1	19.6.	1	1
C1	20.		
C1	20.a.	6	6
C1	20.b.	5	5
C1	20.c.	4	4
C1	20.d.	3	3
C1	20.e.	2	2
C1	20.f.	1	1
C1	22.		
C1	22.a.	6	6
C1	22.b.	5	5
C1	22.c.	4	4
C1	22.d.	3	3
C1	22.e.	2	2
C1	22.f.	1	1
C1	23.		
C1	23.1.	6	6
C1	23.2.	5	5
C1	23.3.	4	4
C1	23.4.	3	3

C1	23.5.	2	2
C1	23.6.	1	1
C1	24.		
C1	24.1.		
C1	24.1.a.	6	6
C1	24.1.b.	5	5
C1	24.1.c.	4	4
C1	24.1.d.	3	3
C1	24.1.e.	2	2
C1	24.1.f.	1	1
C1	24.2.		
C1	24.2.a.	6	6
C1	24.2.b.	5	5
C1	24.2.c.	4	4
C1	24.2.d.	3	3
C1	24.2.e.	2	2
C1	24.2.f.	1	1
C1	24.3.		
C1	24.3.a.	6	1
C1	24.3.b.	5	2
C1	24.3.c.	4	3
C1	24.3.d.	3	4
C1	24.3.e.	2	5
C1	24.3.f.	1	6
C1	24.4.		
C1	24.4.a.	6	1
C1	24.4.b.	5	2
C1	24.4.c.	4	3
C1	24.4.d.	3	4
C1	24.4.e.	2	5
C1	24.4.f.	1	6
C1	24.5.		
C1	24.5.a.	6	1
C1	24.5.b.	5	2
C1	24.5.c.	4	3
C1	24.5.d.	3	4
C1	24.5.e.	2	5
C1	24.5.f.	1	6
C1	24.6.		
C1	24.6.a.	6	1
C1	24.6.b.	5	2
C1	24.6.c.	4	3
C1	24.6.d.	3	4
C1	24.6.e.	2	5
C1	24.6.f.	1	6
C1	24.7.		
C1	24.7.a.	6	1
C1	24.7.b.	5	2
C1	24.7.c.	4	3
C1	24.7.d.	3	4
C1	24.7.e.	2	5
C1	24.7.f.	1	6
C1	24.8.		
C1	24.8.a.	6	1
C1	24.8.b.	5	2
C1	24.8.c.	4	3
C1	24.8.d.	3	4
C1	24.8.e.	2	5
C1	24.8.f.	1	6
C1	24.9.		
C1	24.9.a.	6	1
C1	24.9.b.	5	2
C1	24.9.c.	4	3
C1	24.9.d.	3	4
C1	24.9.e.	2	5

C1	24.9.f.	1	6
C1	42.		
C1	42.1.		
C1	42.1.a.	6	6
C1	42.1.b.	5	5
C1	42.1.c.	4	4
C1	42.1.d.	3	3
C1	42.1.e.	2	2
C1	42.1.f.	1	1
C1	42.2.		
C1	42.2.a.	6	6
C1	42.2.b.	5	5
C1	42.2.c.	4	4
C1	42.2.d.	3	3
C1	42.2.e.	2	2
C1	42.2.f.	1	1
C1	42.3.		
C1	42.3.a.	6	6
C1	42.3.b.	5	5
C1	42.3.c.	4	4
C1	42.3.d.	3	3
C1	42.3.e.	2	2
C1	42.3.f.	1	1
C1	42.4.		
C1	42.4.a.	6	1
C1	42.4.b.	5	2
C1	42.4.c.	4	3
C1	42.4.d.	3	4
C1	42.4.e.	2	5
C1	42.4.f.	1	6
C1	43.		
C1	43.1.		
C1	43.1.a.	6	6
C1	43.1.b.	5	5
C1	43.1.c.	4	4
C1	43.1.d.	3	3
C1	43.1.e.	2	2
C1	43.1.f.	1	1
C1	43.2.		
C1	43.2.a.	6	1
C1	43.2.b.	5	2
C1	43.2.c.	4	3
C1	43.2.d.	3	4
C1	43.2.e.	2	5
C1	43.2.f.	1	6
C1	43.3.		
C1	43.3.a.	6	6
C1	43.3.b.	5	5
C1	43.3.c.	4	4
C1	43.3.d.	3	3
C1	43.3.e.	2	2
C1	43.3.f.	1	1
C1	43.4.		
C1	43.4.a.	6	1
C1	43.4.b.	5	2
C1	43.4.c.	4	3
C1	43.4.d.	3	4
C1	43.4.e.	2	5
C1	43.4.f.	1	6
C1	43.5.		
C1	43.5.a.	6	6
C1	43.5.b.	5	5
C1	43.5.c.	4	4
C1	43.5.d.	3	3
C1	43.5.e.	2	2

C1	43.5.f.	1	1
C1	44.		
C1	44.1.	6	1
C1	44.2.	5	2
C1	44.3.	4	3
C1	44.4.	3	4
C1	44.5.	2	5
C1	44.6.	1	6
C1	45.		
C1	45.1.		
C1	45.1.a.	6	1
C1	45.1.b.	5	2
C1	45.1.c.	4	3
C1	45.1.d.	3	4
C1	45.1.e.	2	5
C1	45.1.f.	1	6
C1	45.2.		
C1	45.2.a.	6	1
C1	45.2.b.	5	2
C1	45.2.c.	4	3
C1	45.2.d.	3	4
C1	45.2.e.	2	5
C1	45.2.f.	1	6
C1	45.3.		
C1	45.3.a.	6	6
C1	45.3.b.	5	5
C1	45.3.c.	4	4
C1	45.3.d.	3	3
C1	45.3.e.	2	2
C1	45.3.f.	1	1
C1	45.4.		
C1	45.4.a.	6	6
C1	45.4.b.	5	5
C1	45.4.c.	4	4
C1	45.4.d.	3	3
C1	45.4.e.	2	2
C1	45.4.f.	1	1
C1	45.5.		
C1	45.5.a.	6	1
C1	45.5.b.	5	2
C1	45.5.c.	4	3
C1	45.5.d.	3	4
C1	45.5.e.	2	5
C1	45.5.f.	1	6
C1	45.6.		
C1	45.6.a.	6	6
C1	45.6.b.	5	5
C1	45.6.c.	4	4
C1	45.6.d.	3	3
C1	45.6.e.	2	2
C1	45.6.f.	1	1
C1	45.7.		
C1	45.7.a.	6	1
C1	45.7.b.	5	2
C1	45.7.c.	4	3
C1	45.7.d.	3	4
C1	45.7.e.	2	5
C1	45.7.f.	1	6
C1	45.8.		
C1	45.8.a.	6	1
C1	45.8.b.	5	2
C1	45.8.c.	4	3
C1	45.8.d.	3	4
C1	45.8.e.	2	5
C1	45.8.f.	1	6

C1	46.		
C1	46.1.	6	6
C1	46.2.	5	5
C1	46.3.	4	4
C1	46.4.	3	3
C1	46.5.	2	2
C1	46.6.	1	1
C1	47.		
C1	47.1.	6	1
C1	47.2.	5	2
C1	47.3.	4	3
C1	47.4.	3	4
C1	47.5.	2	5
C1	47.6.	1	6
C1	54.		
C1	54.1.		
C1	54.1.a.	6	1
C1	54.1.b.	5	2
C1	54.1.c.	4	3
C1	54.1.d.	3	4
C1	54.1.e.	2	5
C1	54.1.f.	1	6
C1	54.2.		
C1	54.2.a.	6	1
C1	54.2.b.	5	2
C1	54.2.c.	4	3
C1	54.2.d.	3	4
C1	54.2.e.	2	5
C1	54.2.f.	1	6
C1	54.3.		
C1	54.3.a.	6	1
C1	54.3.b.	5	2
C1	54.3.c.	4	3
C1	54.3.d.	3	4
C1	54.3.e.	2	5
C1	54.3.f.	1	6
C1	56.		
C1	56.1.	6	6
C1	56.2.	5	5
C1	56.3.	4	4
C1	56.4.	3	3
C1	56.5.	2	2
C1	56.6.	1	1
C1	57.		
C1	57.a.	6	6
C1	57.b.	5	5
C1	57.c.	4	4
C1	57.d.	3	3
C1	57.e.	2	2
C1	57.f.	1	1
C1	59.		
C1	59.a.	6	6
C1	59.b.	5	5
C1	59.c.	4	4
C1	59.d.	3	3
C1	59.e.	2	2
C1	59.f.	1	1
C1	60.		
C1	60.1.	6	6
C1	60.2.	5	5
C1	60.3.	4	4
C1	60.4.	3	3
C1	60.5.	2	2
C1	60.6.	1	1
C1	61.		

C1	61.1.		
C1	61.1.a.	6	6
C1	61.1.b.	5	5
C1	61.1.c.	4	4
C1	61.1.d.	3	3
C1	61.1.e.	2	2
C1	61.1.f.	1	1
C1	61.2.		
C1	61.2.a.	6	6
C1	61.2.b.	5	5
C1	61.2.c.	4	4
C1	61.2.d.	3	3
C1	61.2.e.	2	2
C1	61.2.f.	1	1
C1	61.3.		
C1	61.3.a.	6	1
C1	61.3.b.	5	2
C1	61.3.c.	4	3
C1	61.3.d.	3	4
C1	61.3.e.	2	5
C1	61.3.f.	1	6
C1	61.4.		
C1	61.4.a.	6	1
C1	61.4.b.	5	2
C1	61.4.c.	4	3
C1	61.4.d.	3	4
C1	61.4.e.	2	5
C1	61.4.f.	1	6
C1	61.5.		
C1	61.5.a.	6	1
C1	61.5.b.	5	2
C1	61.5.c.	4	3
C1	61.5.d.	3	4
C1	61.5.e.	2	5
C1	61.5.f.	1	6
C1	61.6.		
C1	61.6.a.	6	1
C1	61.6.b.	5	2
C1	61.6.c.	4	3
C1	61.6.d.	3	4
C1	61.6.e.	2	5
C1	61.6.f.	1	6
C1	61.7.		
C1	61.7.a.	6	1
C1	61.7.b.	5	2
C1	61.7.c.	4	3
C1	61.7.d.	3	4
C1	61.7.e.	2	5
C1	61.7.f.	1	6
C1	61.8.		
C1	61.8.a.	6	1
C1	61.8.b.	5	2
C1	61.8.c.	4	3
C1	61.8.d.	3	4
C1	61.8.e.	2	5
C1	61.8.f.	1	6
C1	61.9.		
C1	61.9.a.	6	1
C1	61.9.b.	5	2
C1	61.9.c.	4	3
C1	61.9.d.	3	4
C1	61.9.e.	2	5
C1	61.9.f.	1	6

Strategia C2.

Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających realizację strategii C2 przez gospodarstwo domowe, wraz z podaną punktacją w formularzu badawczym oraz przełożenie punktacji z formularza badawczego na punktację, która została wykorzystana w celu identyfikacji strategii C2.

Bada na strate gia	nr pytania - indeks odpowiedzi	punktacja w formularzu badawczym	ile odpowiedzi oznacz ała punktów w w strategii C2
C2	18.		
C2	18.1.		
C2	18.1.a.	6	6
C2	18.1.b.	5	5
C2	18.1.c.	4	4
C2	18.1.d.	3	3
C2	18.1.e.	2	2
C2	18.1.f.	1	1
C2	18.2.		
C2	18.2.a.	6	6
C2	18.2.b.	5	5
C2	18.2.c.	4	4
C2	18.2.d.	3	3
C2	18.2.e.	2	2
C2	18.2.f.	1	1
C2	18.3.		
C2	18.3.a.	6	6
C2	18.3.b.	5	5
C2	18.3.c.	4	4
C2	18.3.d.	3	3
C2	18.3.e.	2	2
C2	18.3.f.	1	1
C2	18.4.		
C2	18.4.a.	6	6
C2	18.4.b.	5	5
C2	18.4.c.	4	4
C2	18.4.d.	3	3
C2	18.4.e.	2	2
C2	18.4.f.	1	1
C2	18.5.		
C2	18.5.a.	6	6
C2	18.5.b.	5	5
C2	18.5.c.	4	4
C2	18.5.d.	3	3
C2	18.5.e.	2	2
C2	18.5.f.	1	1
C2	18.6.		

C2	18.6.a.	6	6
C2	18.6.b.	5	5
C2	18.6.c.	4	4
C2	18.6.d.	3	3
C2	18.6.e.	2	2
C2	18.6.f.	1	1
C2	18.7.		
C2	18.7.a.	6	6
C2	18.7.b.	5	5
C2	18.7.c.	4	4
C2	18.7.d.	3	3
C2	18.7.e.	2	2
C2	18.7.f.	1	1
C2	19.		
C2	19.1.	6	6
C2	19.2.	5	5
C2	19.3.	4	4
C2	19.4.	3	3
C2	19.5.	2	2
C2	19.6.	1	1
C2	20.		
C2	20.a.	6	6
C2	20.b.	5	5
C2	20.c.	4	4
C2	20.d.	3	3
C2	20.e.	2	2
C2	20.f.	1	1
C2	22.		
C2	22.a.	6	6
C2	22.b.	5	5
C2	22.c.	4	4
C2	22.d.	3	3
C2	22.e.	2	2
C2	22.f.	1	1
C2	23.		
C2	23.1.	6	6
C2	23.2.	5	5
C2	23.3.	4	4
C2	23.4.	3	3
C2	23.5.	2	2
C2	23.6.	1	1
C2	29.		
C2	29.a.	1	1
C2	29.b.	2	2
C2	29.c.	3	3
C2	29.d.	4	4
C2	29.e.	5	5
C2	29.f.	6	6
C2	34.		
C2	34.1.	6	6
C2	34.2.	5	5
C2	34.3.	4	4
C2	34.4.	3	3
C2	34.5.	2	2
C2	34.6.	1	1
C2	48.		
C2	48.1.		
C2	48.1.a.	6	6
C2	48.1.b.	5	5
C2	48.1.c.	4	4
C2	48.1.d.	3	3
C2	48.1.e.	2	2
C2	48.1.f.	1	1
C2	48.2.		
C2	48.2.a.	6	6

C2	48.2.b.	5	5
C2	48.2.c.	4	4
C2	48.2.d.	3	3
C2	48.2.e.	2	2
C2	48.2.f.	1	1
C2	48.3.		
C2	48.3.a.	6	6
C2	48.3.b.	5	5
C2	48.3.c.	4	4
C2	48.3.d.	3	3
C2	48.3.e.	2	2
C2	48.3.f.	1	1
C2	48.4.		
C2	48.4.a.	6	6
C2	48.4.b.	5	5
C2	48.4.c.	4	4
C2	48.4.d.	3	3
C2	48.4.e.	2	2
C2	48.4.f.	1	1
C2	48.5.		
C2	48.5.a.	6	6
C2	48.5.b.	5	5
C2	48.5.c.	4	4
C2	48.5.d.	3	3
C2	48.5.e.	2	2
C2	48.5.f.	1	1
C2	48.6.		
C2	48.6.a.	6	6
C2	48.6.b.	5	5
C2	48.6.c.	4	4
C2	48.6.d.	3	3
C2	48.6.e.	2	2
C2	48.6.f.	1	1
C2	48.7.		
C2	48.7.a.	6	6
C2	48.7.b.	5	5
C2	48.7.c.	4	4
C2	48.7.d.	3	3
C2	48.7.e.	2	2
C2	48.7.f.	1	1
C2	48.8.		
C2	48.8.a.	6	6
C2	48.8.b.	5	5
C2	48.8.c.	4	4
C2	48.8.d.	3	3
C2	48.8.e.	2	2
C2	48.8.f.	1	1
C2	55.		
C2	55.1.		
C2	55.1.a.	6	6
C2	55.1.b.	5	5
C2	55.1.c.	4	4
C2	55.1.d.	3	3
C2	55.1.e.	2	2
C2	55.1.f.	1	1
C2	55.2.		
C2	55.2.a.	6	6
C2	55.2.b.	5	5
C2	55.2.c.	4	4
C2	55.2.d.	3	3
C2	55.2.e.	2	2
C2	55.2.f.	1	1
C2	55.3.		
C2	55.3.a.	6	6
C2	55.3.b.	5	5

C2	55.3.c.	4	4
C2	55.3.d.	3	3
C2	55.3.e.	2	2
C2	55.3.f.	1	1
C2	55.4.		
C2	55.4.a.	6	6
C2	55.4.b.	5	5
C2	55.4.c.	4	4
C2	55.4.d.	3	3
C2	55.4.e.	2	2
C2	55.4.f.	1	1
C2	55.5.		
C2	55.5.a.	6	6
C2	55.5.b.	5	5
C2	55.5.c.	4	4
C2	55.5.d.	3	3
C2	55.5.e.	2	2
C2	55.5.f.	1	1
C2	55.6.		
C2	55.6.a.	6	6
C2	55.6.b.	5	5
C2	55.6.c.	4	4
C2	55.6.d.	3	3
C2	55.6.e.	2	2
C2	55.6.f.	1	1
C2	55.7.		
C2	55.7.a.	6	6
C2	55.7.b.	5	5
C2	55.7.c.	4	4
C2	55.7.d.	3	3
C2	55.7.e.	2	2
C2	55.7.f.	1	1
C2	56.		
C2	56.1.	6	6
C2	56.2.	5	5
C2	56.3.	4	4
C2	56.4.	3	3
C2	56.5.	2	2
C2	56.6.	1	1
C2	57.		
C2	57.a.	6	6
C2	57.b.	5	5
C2	57.c.	4	4
C2	57.d.	3	3
C2	57.e.	2	2
C2	57.f.	1	1
C2	59.		
C2	59.a.	6	6
C2	59.b.	5	5
C2	59.c.	4	4
C2	59.d.	3	3
C2	59.e.	2	2
C2	59.f.	1	1
C2	60.		
C2	60.1.	6	6
C2	60.2.	5	5
C2	60.3.	4	4
C2	60.4.	3	3
C2	60.5.	2	2
C2	60.6.	1	1

Strategia C3.

Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających realizację strategii C3 przez gospodarstwo domowe, wraz z podaną punktacją w formularzu badawczym oraz przełożenie punktacji z formularza badawczego na punktacją, która została wykorzystana w celu identyfikacji strategii C3.

Bada na strategię	nr pytania - indeks odpowiedzi	punktac ja w formularzu badawczym	ile odpowiedzi oznacz ała punktó w w strategii C3
C3	15.		
C3	15.1.	6	6
C3	15.2.	5	5
C3	15.3.	4	4
C3	15.4.	3	3
C3	15.5.	2	2
C3	15.6.	1	1
C3	16.		
C3	16.1.		
C3	16.1.a.	6	6
C3	16.1.b.	5	5
C3	16.1.c.	4	4
C3	16.1.d.	3	3
C3	16.1.e.	2	2
C3	16.1.f.	1	1
C3	16.2.		
C3	16.2.a.	6	6
C3	16.2.b.	5	5
C3	16.2.c.	4	4
C3	16.2.d.	3	3
C3	16.2.e.	2	2
C3	16.2.f.	1	1
C3	16.3.		
C3	16.3.a.	6	6
C3	16.3.b.	5	5
C3	16.3.c.	4	4
C3	16.3.d.	3	3
C3	16.3.e.	2	2
C3	16.3.f.	1	1
C3	16.4.		
C3	16.4.a.	6	6
C3	16.4.b.	5	5
C3	16.4.c.	4	4
C3	16.4.d.	3	3
C3	16.4.e.	2	2
C3	16.4.f.	1	1
C3	16.5.		
C3	16.5.a.	6	6
C3	16.5.b.	5	5
C3	16.5.c.	4	4

C3	16.5.d.	3	3
C3	16.5.e.	2	2
C3	16.5.f.	1	1
C3	16.6.		
C3	16.6.a.	6	6
C3	16.6.b.	5	5
C3	16.6.c.	4	4
C3	16.6.d.	3	3
C3	16.6.e.	2	2
C3	16.6.f.	1	1
C3	16.7.		
C3	16.7.a.	6	6
C3	16.7.b.	5	5
C3	16.7.c.	4	4
C3	16.7.d.	3	3
C3	16.7.e.	2	2
C3	16.7.f.	1	1
C3	16.8.		
C3	16.8.a.	6	6
C3	16.8.b.	5	5
C3	16.8.c.	4	4
C3	16.8.d.	3	3
C3	16.8.e.	2	2
C3	16.8.f.	1	1
C3	16.9.		
C3	16.9.a.	6	6
C3	16.9.b.	5	5
C3	16.9.c.	4	4
C3	16.9.d.	3	3
C3	16.9.e.	2	2
C3	16.9.f.	1	1
C3	18.		
C3	18.1.		
C3	18.1.a.	6	1
C3	18.1.b.	5	2
C3	18.1.c.	4	3
C3	18.1.d.	3	4
C3	18.1.e.	2	5
C3	18.1.f.	1	6
C3	18.2.		
C3	18.2.a.	6	1
C3	18.2.b.	5	2
C3	18.2.c.	4	3
C3	18.2.d.	3	4
C3	18.2.e.	2	5
C3	18.2.f.	1	6
C3	18.3.		
C3	18.3.a.	6	1
C3	18.3.b.	5	2
C3	18.3.c.	4	3
C3	18.3.d.	3	4
C3	18.3.e.	2	5
C3	18.3.f.	1	6
C3	18.4.		
C3	18.4.a.	6	1
C3	18.4.b.	5	2
C3	18.4.c.	4	3
C3	18.4.d.	3	4
C3	18.4.e.	2	5
C3	18.4.f.	1	6
C3	18.5.		
C3	18.5.a.	6	1
C3	18.5.b.	5	2
C3	18.5.c.	4	3
C3	18.5.d.	3	4

C3	18.5.e.	2	5
C3	18.5.f.	1	6
C3	18.6.		
C3	18.6.a.	6	1
C3	18.6.b.	5	2
C3	18.6.c.	4	3
C3	18.6.d.	3	4
C3	18.6.e.	2	5
C3	18.6.f.	1	6
C3	18.7.		
C3	18.7.a.	6	1
C3	18.7.b.	5	2
C3	18.7.c.	4	3
C3	18.7.d.	3	4
C3	18.7.e.	2	5
C3	18.7.f.	1	6
C3	19.		
C3	19.1.	6	1
C3	19.2.	5	2
C3	19.3.	4	3
C3	19.4.	3	4
C3	19.5.	2	5
C3	19.6.	1	6
C3	20.a.	6	1
C3	20.b.	5	2
C3	20.c.	4	3
C3	20.d.	3	4
C3	20.e.	2	5
C3	20.f.	1	6
C3	22.		
C3	22.a.	6	1
C3	22.b.	5	2
C3	22.c.	4	3
C3	22.d.	3	4
C3	22.e.	2	5
C3	22.f.	1	6
C3	29.		
C3	29.a.	1	6
C3	29.b.	2	5
C3	29.c.	3	4
C3	29.d.	4	3
C3	29.e.	5	2
C3	29.f.	6	1
C3	36.		
C3	36.1.		
C3	36.1.a.	6	1
C3	36.1.b.	5	2
C3	36.1.c.	4	3
C3	36.1.d.	3	4
C3	36.1.e.	2	5
C3	36.1.f.	1	6
C3	36.2.		
C3	36.2.a.	6	1
C3	36.2.b.	5	2
C3	36.2.c.	4	3
C3	36.2.d.	3	4
C3	36.2.e.	2	5
C3	36.2.f.	1	6
C3	36.3.		
C3	36.3.a.	6	6
C3	36.3.b.	5	5
C3	36.3.c.	4	4
C3	36.3.d.	3	3
C3	36.3.e.	2	2
C3	36.3.f.	1	1

C3	36.4.		
C3	36.4.a.	6	6
C3	36.4.b.	5	5
C3	36.4.c.	4	4
C3	36.4.d.	3	3
C3	36.4.e.	2	2
C3	36.4.f.	1	1
C3	36.5.		
C3	36.5.a.	6	6
C3	36.5.b.	5	5
C3	36.5.c.	4	4
C3	36.5.d.	3	3
C3	36.5.e.	2	2
C3	36.5.f.	1	1
C3	36.6.		
C3	36.6.a.	6	6
C3	36.6.b.	5	5
C3	36.6.c.	4	4
C3	36.6.d.	3	3
C3	36.6.e.	2	2
C3	36.6.f.	1	1
C3	36.7.		
C3	36.7.a.	6	6
C3	36.7.b.	5	5
C3	36.7.c.	4	4
C3	36.7.d.	3	3
C3	36.7.e.	2	2
C3	36.7.f.	1	1
C3	40.		
C3	40.a.	6	6
C3	40.b.	5	5
C3	40.c.	4	4
C3	40.d.	3	3
C3	40.e.	2	2
C3	40.f.	1	1
C3	41.		
C3	41.a.	6	6
C3	41.b.	5	5
C3	41.c.	4	4
C3	41.d.	3	3
C3	41.e.	2	2
C3	41.f.	1	1
C3	42.		
C3	42.1.		
C3	42.1.a.	6	6
C3	42.1.b.	5	5
C3	42.1.c.	4	4
C3	42.1.d.	3	3
C3	42.1.e.	2	2
C3	42.1.f.	1	1
C3	42.2.		
C3	42.2.a.	6	6
C3	42.2.b.	5	5
C3	42.2.c.	4	4
C3	42.2.d.	3	3
C3	42.2.e.	2	2
C3	42.2.f.	1	1
C3	42.3.		
C3	42.3.a.	6	6
C3	42.3.b.	5	5
C3	42.3.c.	4	4
C3	42.3.d.	3	3
C3	42.3.e.	2	2
C3	42.3.f.	1	1
C3	42.4.		

C3	42.4.a.	6	1
C3	42.4.b.	5	2
C3	42.4.c.	4	3
C3	42.4.d.	3	4
C3	42.4.e.	2	5
C3	42.4.f.	1	6
C3	43.		
C3	43.1.		
C3	43.1.a.	6	6
C3	43.1.b.	5	5
C3	43.1.c.	4	4
C3	43.1.d.	3	3
C3	43.1.e.	2	2
C3	43.1.f.	1	1
C3	43.2.		
C3	43.2.a.	6	1
C3	43.2.b.	5	2
C3	43.2.c.	4	3
C3	43.2.d.	3	4
C3	43.2.e.	2	5
C3	43.2.f.	1	6
C3	43.3.		
C3	43.3.a.	6	6
C3	43.3.b.	5	5
C3	43.3.c.	4	4
C3	43.3.d.	3	3
C3	43.3.e.	2	2
C3	43.3.f.	1	1
C3	43.4.		
C3	43.4.a.	6	1
C3	43.4.b.	5	2
C3	43.4.c.	4	3
C3	43.4.d.	3	4
C3	43.4.e.	2	5
C3	43.4.f.	1	6
C3	43.5.		
C3	43.5.a.	6	6
C3	43.5.b.	5	5
C3	43.5.c.	4	4
C3	43.5.d.	3	3
C3	43.5.e.	2	2
C3	43.5.f.	1	1
C3	44.		
C3	44.1.	6	6
C3	44.2.	5	5
C3	44.3.	4	4
C3	44.4.	3	3
C3	44.5.	2	2
C3	44.6.	1	1
C3	52.		
C3	52.1.	6	6
C3	52.2.	5	5
C3	52.3.	4	4
C3	52.4.	3	3
C3	52.5.	2	2
C3	52.6.	1	1
C3	53.		
C3	53.1.		
C3	53.1.a.	6	6
C3	53.1.b.	5	5
C3	53.1.c.	4	4
C3	53.1.d.	3	3
C3	53.1.e.	2	2
C3	53.1.f.	1	1
C3	53.2.		

C3	53.2.a.	6	6
C3	53.2.b.	5	5
C3	53.2.c.	4	4
C3	53.2.d.	3	3
C3	53.2.e.	2	2
C3	53.2.f.	1	1
C3	53.3.		
C3	53.3.a.	6	6
C3	53.3.b.	5	5
C3	53.3.c.	4	4
C3	53.3.d.	3	3
C3	53.3.e.	2	2
C3	53.3.f.	1	1
C3	53.4.		
C3	53.4.a.	6	6
C3	53.4.b.	5	5
C3	53.4.c.	4	4
C3	53.4.d.	3	3
C3	53.4.e.	2	2
C3	53.4.f.	1	1
C3	53.5.		
C3	53.5.a.	6	6
C3	53.5.b.	5	5
C3	53.5.c.	4	4
C3	53.5.d.	3	3
C3	53.5.e.	2	2
C3	53.5.f.	1	1
C3	53.6.		
C3	53.6.a.	6	6
C3	53.6.b.	5	5
C3	53.6.c.	4	4
C3	53.6.d.	3	3
C3	53.6.e.	2	2
C3	53.6.f.	1	1
C3	53.7.		
C3	53.7.a.	6	6
C3	53.7.b.	5	5
C3	53.7.c.	4	4
C3	53.7.d.	3	3
C3	53.7.e.	2	2
C3	53.7.f.	1	1
C3	53.8.		
C3	53.8.a.	6	6
C3	53.8.b.	5	5
C3	53.8.c.	4	4
C3	53.8.d.	3	3
C3	53.8.e.	2	2
C3	53.8.f.	1	1
C3	53.9.		
C3	53.9.a.	6	6
C3	53.9.b.	5	5
C3	53.9.c.	4	4
C3	53.9.d.	3	3
C3	53.9.e.	2	2
C3	53.9.f.	1	1
C3	55.		
C3	55.1.		
C3	55.1.a.	6	1
C3	55.1.b.	5	2
C3	55.1.c.	4	3
C3	55.1.d.	3	4
C3	55.1.e.	2	5
C3	55.1.f.	1	6
C3	55.2.		
C3	55.2.a.	6	1

C3	55.2.b.	5	2
C3	55.2.c.	4	3
C3	55.2.d.	3	4
C3	55.2.e.	2	5
C3	55.2.f.	1	6
C3	55.3.		
C3	55.3.a.	6	1
C3	55.3.b.	5	2
C3	55.3.c.	4	3
C3	55.3.d.	3	4
C3	55.3.e.	2	5
C3	55.3.f.	1	6
C3	55.4.		
C3	55.4.a.	6	1
C3	55.4.b.	5	2
C3	55.4.c.	4	3
C3	55.4.d.	3	4
C3	55.4.e.	2	5
C3	55.4.f.	1	6
C3	55.5.		
C3	55.5.a.	6	1
C3	55.5.b.	5	2
C3	55.5.c.	4	3
C3	55.5.d.	3	4
C3	55.5.e.	2	5
C3	55.5.f.	1	6
C3	55.6.		
C3	55.6.a.	6	1
C3	55.6.b.	5	2
C3	55.6.c.	4	3
C3	55.6.d.	3	4
C3	55.6.e.	2	5
C3	55.6.f.	1	6
C3	55.7.		
C3	55.7.a.	6	1
C3	55.7.b.	5	2
C3	55.7.c.	4	3
C3	55.7.d.	3	4
C3	55.7.e.	2	5
C3	55.7.f.	1	6
C3	56.		
C3	56.1.	6	1
C3	56.2.	5	2
C3	56.3.	4	3
C3	56.4.	3	4
C3	56.5.	2	5
C3	56.6.	1	6
C3	57.		
C3	57.a.	6	1
C3	57.b.	5	2
C3	57.c.	4	3
C3	57.d.	3	4
C3	57.e.	2	5
C3	57.f.	1	6
C3	59.		
C3	59.a.	6	1
C3	59.b.	5	2
C3	59.c.	4	3
C3	59.d.	3	4
C3	59.e.	2	5
C3	59.f.	1	6

Strategia C4.

Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających realizację strategii C4 przez gospodarstwo domowe, wraz z podaną punktacją w formularzu badawczym oraz przełożenie punktacji z formularza badawczego na punktację, która została wykorzystana w celu identyfikacji strategii C4.

Bada na strategię	nr pytania - indeks odpowiedzi	punktac ja w formularzu badawczym	ile odpowiedzi oznacz ała punktó w w strategii C4
C4	18.		
C4	18.1.		
C4	18.1.a.	6	1
C4	18.1.b.	5	2
C4	18.1.c.	4	3
C4	18.1.d.	3	4
C4	18.1.e.	2	5
C4	18.1.f.	1	6
C4	18.2.		
C4	18.2.a.	6	1
C4	18.2.b.	5	2
C4	18.2.c.	4	3
C4	18.2.d.	3	4
C4	18.2.e.	2	5
C4	18.2.f.	1	6
C4	18.3.		
C4	18.3.a.	6	1
C4	18.3.b.	5	2
C4	18.3.c.	4	3
C4	18.3.d.	3	4
C4	18.3.e.	2	5
C4	18.3.f.	1	6
C4	18.4.		
C4	18.4.a.	6	1
C4	18.4.b.	5	2
C4	18.4.c.	4	3
C4	18.4.d.	3	4
C4	18.4.e.	2	5
C4	18.4.f.	1	6
C4	18.5.		
C4	18.5.a.	6	1
C4	18.5.b.	5	2
C4	18.5.c.	4	3
C4	18.5.d.	3	4
C4	18.5.e.	2	5
C4	18.5.f.	1	6
C4	18.6.		
C4	18.6.a.	6	1
C4	18.6.b.	5	2

C4	18.6.c.	4	3
C4	18.6.d.	3	4
C4	18.6.e.	2	5
C4	18.6.f.	1	6
C4	18.7.		
C4	18.7.a.	6	1
C4	18.7.b.	5	2
C4	18.7.c.	4	3
C4	18.7.d.	3	4
C4	18.7.e.	2	5
C4	18.7.f.	1	6
C4	19.		
C4	19.1.	6	6
C4	19.2.	5	5
C4	19.3.	4	4
C4	19.4.	3	3
C4	19.5.	2	2
C4	19.6.	1	1
C4	20.		
C4	20.		
C4	20.a.	6	1
C4	20.b.	5	2
C4	20.c.	4	3
C4	20.d.	3	4
C4	20.e.	2	5
C4	20.f.	1	6
C4	22.		
C4	22.a.	6	1
C4	22.b.	5	2
C4	22.c.	4	3
C4	22.d.	3	4
C4	22.e.	2	5
C4	22.f.	1	6
C4	23.		
C4	23.1.	6	1
C4	23.2.	5	2
C4	23.3.	4	3
C4	23.4.	3	4
C4	23.5.	2	5
C4	23.6.	1	6
C4	29.		
C4	29.a.	1	6
C4	29.b.	2	5
C4	29.c.	3	4
C4	29.d.	4	3
C4	29.e.	5	2
C4	29.f.	6	1
C4	33.		
C4	33.1.		
C4	33.1.a.	6	1
C4	33.1.b.	5	2
C4	33.1.c.	4	3
C4	33.1.d.	3	4
C4	33.1.e.	2	5
C4	33.1.f.	1	6
C4	33.10.		
C4	33.10.a.	6	1
C4	33.10.b.	5	2
C4	33.10.c.	4	3
C4	33.10.d.	3	4
C4	33.10.e.	2	5
C4	33.10.f.	1	6
C4	33.2.		
C4	33.2.a.	6	1
C4	33.2.b.	5	2

C4	33.2.c.	4	3
C4	33.2.d.	3	4
C4	33.2.e.	2	5
C4	33.2.f.	1	6
C4	33.3.		
C4	33.3.a.	6	1
C4	33.3.b.	5	2
C4	33.3.c.	4	3
C4	33.3.d.	3	4
C4	33.3.e.	2	5
C4	33.3.f.	1	6
C4	33.4.		
C4	33.4.a.	6	1
C4	33.4.b.	5	2
C4	33.4.c.	4	3
C4	33.4.d.	3	4
C4	33.4.e.	2	5
C4	33.4.f.	1	6
C4	33.5.		
C4	33.5.a.	6	1
C4	33.5.b.	5	2
C4	33.5.c.	4	3
C4	33.5.d.	3	4
C4	33.5.e.	2	5
C4	33.5.f.	1	6
C4	33.6.		
C4	33.6.a.	6	1
C4	33.6.b.	5	2
C4	33.6.c.	4	3
C4	33.6.d.	3	4
C4	33.6.e.	2	5
C4	33.6.f.	1	6
C4	33.7.		
C4	33.7.a.	6	1
C4	33.7.b.	5	2
C4	33.7.c.	4	3
C4	33.7.d.	3	4
C4	33.7.e.	2	5
C4	33.7.f.	1	6
C4	33.8.		
C4	33.8.a.	6	1
C4	33.8.b.	5	2
C4	33.8.c.	4	3
C4	33.8.d.	3	4
C4	33.8.e.	2	5
C4	33.8.f.	1	6
C4	33.9.		
C4	33.9.a.	6	1
C4	33.9.b.	5	2
C4	33.9.c.	4	3
C4	33.9.d.	3	4
C4	33.9.e.	2	5
C4	33.9.f.	1	6
C4	35.		
C4	35.1.		
C4	35.1.a.	6	6
C4	35.1.b.	5	5
C4	35.1.c.	4	4
C4	35.1.d.	3	3
C4	35.1.e.	2	2
C4	35.1.f.	1	1
C4	35.2.		
C4	35.2.a.	6	6
C4	35.2.b.	5	5
C4	35.2.c.	4	4

C4	35.2.d.	3	3
C4	35.2.e.	2	2
C4	35.2.f.	1	1
C4	35.3.		
C4	35.3.a.	6	1
C4	35.3.b.	5	2
C4	35.3.c.	4	3
C4	35.3.d.	3	4
C4	35.3.e.	2	5
C4	35.3.f.	1	6
C4	35.4.		
C4	35.4.a.	6	1
C4	35.4.b.	5	2
C4	35.4.c.	4	3
C4	35.4.d.	3	4
C4	35.4.e.	2	5
C4	35.4.f.	1	6
C4	35.5.		
C4	35.5.a.	6	1
C4	35.5.b.	5	2
C4	35.5.c.	4	3
C4	35.5.d.	3	4
C4	35.5.e.	2	5
C4	35.5.f.	1	6
C4	35.6.		
C4	35.6.a.	6	1
C4	35.6.b.	5	2
C4	35.6.c.	4	3
C4	35.6.d.	3	4
C4	35.6.e.	2	5
C4	35.6.f.	1	6
C4	46.		
C4	46.1.	6	1
C4	46.2.	5	2
C4	46.3.	4	3
C4	46.4.	3	4
C4	46.5.	2	5
C4	46.6.	1	6
C4	47.		
C4	47.1.	6	6
C4	47.2.	5	5
C4	47.3.	4	4
C4	47.4.	3	3
C4	47.5.	2	2
C4	47.6.	1	1
C4	48.		
C4	48.1.		
C4	48.1.a.	6	1
C4	48.1.b.	5	2
C4	48.1.c.	4	3
C4	48.1.d.	3	4
C4	48.1.e.	2	5
C4	48.1.f.	1	6
C4	48.2.		
C4	48.2.a.	6	1
C4	48.2.b.	5	2
C4	48.2.c.	4	3
C4	48.2.d.	3	4
C4	48.2.e.	2	5
C4	48.2.f.	1	6
C4	48.3.		
C4	48.3.a.	6	1
C4	48.3.b.	5	2
C4	48.3.c.	4	3
C4	48.3.d.	3	4

C4	48.3.e.	2	5
C4	48.3.f.	1	6
C4	48.4.		
C4	48.4.a.	6	1
C4	48.4.b.	5	2
C4	48.4.c.	4	3
C4	48.4.d.	3	4
C4	48.4.e.	2	5
C4	48.4.f.	1	6
C4	48.5.		
C4	48.5.a.	6	1
C4	48.5.b.	5	2
C4	48.5.c.	4	3
C4	48.5.d.	3	4
C4	48.5.e.	2	5
C4	48.5.f.	1	6
C4	48.6.		
C4	48.6.a.	6	1
C4	48.6.b.	5	2
C4	48.6.c.	4	3
C4	48.6.d.	3	4
C4	48.6.e.	2	5
C4	48.6.f.	1	6
C4	48.7.		
C4	48.7.a.	6	1
C4	48.7.b.	5	2
C4	48.7.c.	4	3
C4	48.7.d.	3	4
C4	48.7.e.	2	5
C4	48.7.f.	1	6
C4	48.8.		
C4	48.8.a.	6	1
C4	48.8.b.	5	2
C4	48.8.c.	4	3
C4	48.8.d.	3	4
C4	48.8.e.	2	5
C4	48.8.f.	1	6
C4	55.		
C4	55.1.		
C4	55.1.a.	6	1
C4	55.1.b.	5	2
C4	55.1.c.	4	3
C4	55.1.d.	3	4
C4	55.1.e.	2	5
C4	55.1.f.	1	6
C4	55.2.		
C4	55.2.a.	6	1
C4	55.2.b.	5	2
C4	55.2.c.	4	3
C4	55.2.d.	3	4
C4	55.2.e.	2	5
C4	55.2.f.	1	6
C4	55.3.		
C4	55.3.a.	6	1
C4	55.3.b.	5	2
C4	55.3.c.	4	3
C4	55.3.d.	3	4
C4	55.3.e.	2	5
C4	55.3.f.	1	6
C4	55.4.		
C4	55.4.a.	6	1
C4	55.4.b.	5	2
C4	55.4.c.	4	3
C4	55.4.d.	3	4
C4	55.4.e.	2	5

C4	55.4.f.	1	6
C4	55.5.		
C4	55.5.a.	6	1
C4	55.5.b.	5	2
C4	55.5.c.	4	3
C4	55.5.d.	3	4
C4	55.5.e.	2	5
C4	55.5.f.	1	6
C4	55.6.		
C4	55.6.a.	6	1
C4	55.6.b.	5	2
C4	55.6.c.	4	3
C4	55.6.d.	3	4
C4	55.6.e.	2	5
C4	55.6.f.	1	6
C4	55.7.		
C4	55.7.a.	6	1
C4	55.7.b.	5	2
C4	55.7.c.	4	3
C4	55.7.d.	3	4
C4	55.7.e.	2	5
C4	55.7.f.	1	6
C4	56.		
C4	56.1.	6	6
C4	56.2.	5	5
C4	56.3.	4	4
C4	56.4.	3	3
C4	56.5.	2	2
C4	56.6.	1	1
C4	57.		
C4	57.a.	6	1
C4	57.b.	5	2
C4	57.c.	4	3
C4	57.d.	3	4
C4	57.e.	2	5
C4	57.f.	1	6
C4	59.		
C4	59.a.	6	1
C4	59.b.	5	2
C4	59.c.	4	3
C4	59.d.	3	4
C4	59.e.	2	5
C4	59.f.	1	6
C4	60.		
C4	60.1.	6	1
C4	60.2.	5	2
C4	60.3.	4	3
C4	60.4.	3	4
C4	60.5.	2	5
C4	60.6.	1	6

Strategia C5.

Specyfikacja pytań i odpowiedzi badających realizację strategii C5 przez gospodarstwo domowe, wraz z podaną punktacją w formularzu badawczym oraz przełożenie punktacji z formularza badawczego na punktację,

która została wykorzystana w celu identyfikacji strategii C5.

Bada na strategia	nr pytania - indeks odpowiedzi	punktac ja w formu la rzu badawc zym	ile odpowi edź oznacz ała punktó w w strategi i C5
C5	14.		
C5	14.a.	6	1
C5	14.b.	5	2
C5	14.c.	4	3
C5	14.d.	3	4
C5	14.e.	2	5
C5	14.f.	1	6
C5	14.g.	0	0
C5	15.		
C5	15.1.	6	6
C5	15.2.	5	5
C5	15.3.	4	4
C5	15.4.	3	3
C5	15.5.	2	2
C5	15.6.	1	1
C5	16.		
C5	16.1.		
C5	16.1.a.	6	6
C5	16.1.b.	5	5
C5	16.1.c.	4	4
C5	16.1.d.	3	3
C5	16.1.e.	2	2
C5	16.1.f.	1	1
C5	16.2.		
C5	16.2.a.	6	6
C5	16.2.b.	5	5
C5	16.2.c.	4	4
C5	16.2.d.	3	3
C5	16.2.e.	2	2
C5	16.2.f.	1	1
C5	16.3.		
C5	16.3.a.	6	6
C5	16.3.b.	5	5
C5	16.3.c.	4	4
C5	16.3.d.	3	3
C5	16.3.e.	2	2
C5	16.3.f.	1	1
C5	16.4.		
C5	16.4.a.	6	6
C5	16.4.b.	5	5
C5	16.4.c.	4	4
C5	16.4.d.	3	3
C5	16.4.e.	2	2
C5	16.4.f.	1	1
C5	16.5.		
C5	16.5.a.	6	6
C5	16.5.b.	5	5
C5	16.5.c.	4	4
C5	16.5.d.	3	3
C5	16.5.e.	2	2
C5	16.5.f.	1	1
C5	16.6.		

C5	16.6.a.	6	6
C5	16.6.b.	5	5
C5	16.6.c.	4	4
C5	16.6.d.	3	3
C5	16.6.e.	2	2
C5	16.6.f.	1	1
C5	16.7.		
C5	16.7.a.	6	6
C5	16.7.b.	5	5
C5	16.7.c.	4	4
C5	16.7.d.	3	3
C5	16.7.e.	2	2
C5	16.7.f.	1	1
C5	16.8.		
C5	16.8.a.	6	6
C5	16.8.b.	5	5
C5	16.8.c.	4	4
C5	16.8.d.	3	3
C5	16.8.e.	2	2
C5	16.8.f.	1	1
C5	16.9.		
C5	16.9.a.	6	6
C5	16.9.b.	5	5
C5	16.9.c.	4	4
C5	16.9.d.	3	3
C5	16.9.e.	2	2
C5	16.9.f.	1	1
C5	17.		
C5	17.1.		
C5	17.1.a.	6	6
C5	17.1.b.	5	5
C5	17.1.c.	4	4
C5	17.1.d.	3	3
C5	17.1.e.	2	2
C5	17.1.f.	1	1
C5	17.2.		
C5	17.2.a.	6	6
C5	17.2.b.	5	5
C5	17.2.c.	4	4
C5	17.2.d.	3	3
C5	17.2.e.	2	2
C5	17.2.f.	1	1
C5	17.3.		
C5	17.3.a.	6	1
C5	17.3.b.	5	2
C5	17.3.c.	4	3
C5	17.3.d.	3	4
C5	17.3.e.	2	5
C5	17.3.f.	1	6
C5	18.		
C5	18.1.		
C5	18.1.a.	6	1
C5	18.1.b.	5	2
C5	18.1.c.	4	3
C5	18.1.d.	3	4
C5	18.1.e.	2	5
C5	18.1.f.	1	6
C5	18.2.		
C5	18.2.a.	6	1
C5	18.2.b.	5	2
C5	18.2.c.	4	3
C5	18.2.d.	3	4
C5	18.2.e.	2	5
C5	18.2.f.	1	6
C5	18.3.		

C5	18.3.a.	6	1
C5	18.3.b.	5	2
C5	18.3.c.	4	3
C5	18.3.d.	3	4
C5	18.3.e.	2	5
C5	18.3.f.	1	6
C5	18.4.		
C5	18.4.a.	6	1
C5	18.4.b.	5	2
C5	18.4.c.	4	3
C5	18.4.d.	3	4
C5	18.4.e.	2	5
C5	18.4.f.	1	6
C5	18.5.		
C5	18.5.a.	6	1
C5	18.5.b.	5	2
C5	18.5.c.	4	3
C5	18.5.d.	3	4
C5	18.5.e.	2	5
C5	18.5.f.	1	6
C5	18.6.		
C5	18.6.a.	6	1
C5	18.6.b.	5	2
C5	18.6.c.	4	3
C5	18.6.d.	3	4
C5	18.6.e.	2	5
C5	18.6.f.	1	6
C5	18.7.		
C5	18.7.a.	6	1
C5	18.7.b.	5	2
C5	18.7.c.	4	3
C5	18.7.d.	3	4
C5	18.7.e.	2	5
C5	18.7.f.	1	6
C5	29.		
C5	29.a.	1	6
C5	29.b.	2	5
C5	29.c.	3	4
C5	29.d.	4	3
C5	29.e.	5	2
C5	29.f.	6	1
C5	38.		
C5	38.1.		
C5	38.1.a.	6	1
C5	38.1.b.	5	2
C5	38.1.c.	4	3
C5	38.1.d.	3	4
C5	38.1.e.	2	5
C5	38.1.f.	1	6
C5	38.2.		
C5	38.2.a.	6	1
C5	38.2.b.	5	2
C5	38.2.c.	4	3
C5	38.2.d.	3	4
C5	38.2.e.	2	5
C5	38.2.f.	1	6
C5	38.3.		
C5	38.3.a.	6	1
C5	38.3.b.	5	2
C5	38.3.c.	4	3
C5	38.3.d.	3	4
C5	38.3.e.	2	5
C5	38.3.f.	1	6
C5	38.4.		
C5	38.4.a.	6	1

C5	38.4.b.	5	2
C5	38.4.c.	4	3
C5	38.4.d.	3	4
C5	38.4.e.	2	5
C5	38.4.f.	1	6
C5	38.5.		
C5	38.5.a.	6	1
C5	38.5.b.	5	2
C5	38.5.c.	4	3
C5	38.5.d.	3	4
C5	38.5.e.	2	5
C5	38.5.f.	1	6
C5	38.6.		
C5	38.6.a.	6	1
C5	38.6.b.	5	2
C5	38.6.c.	4	3
C5	38.6.d.	3	4
C5	38.6.e.	2	5
C5	38.6.f.	1	6
C5	38.7.		
C5	38.7.a.	6	1
C5	38.7.b.	5	2
C5	38.7.c.	4	3
C5	38.7.d.	3	4
C5	38.7.e.	2	5
C5	38.7.f.	1	6
C5	39.		
C5	39.1.		
C5	39.1.a.	6	6
C5	39.1.b.	5	5
C5	39.1.c.	4	4
C5	39.1.d.	3	3
C5	39.1.e.	2	2
C5	39.1.f.	1	1
C5	39.2.		
C5	39.2.a.	6	6
C5	39.2.b.	5	5
C5	39.2.c.	4	4
C5	39.2.d.	3	3
C5	39.2.e.	2	2
C5	39.2.f.	1	1
C5	39.3.		
C5	39.3.a.	6	1
C5	39.3.b.	5	2
C5	39.3.c.	4	3
C5	39.3.d.	3	4
C5	39.3.e.	2	5
C5	39.3.f.	1	6
C5	39.4.		
C5	39.4.a.	6	1
C5	39.4.b.	5	2
C5	39.4.c.	4	3
C5	39.4.d.	3	4
C5	39.4.e.	2	5
C5	39.4.f.	1	6
C5	44.		
C5	44.1.	6	6
C5	44.2.	5	5
C5	44.3.	4	4
C5	44.4.	3	3
C5	44.5.	2	2
C5	44.6.	1	1
C5	45.		
C5	45.1.		
C5	45.1.a.	6	6

C5	45.1.b.	5	5
C5	45.1.c.	4	4
C5	45.1.d.	3	3
C5	45.1.e.	2	2
C5	45.1.f.	1	1
C5	45.2.		
C5	45.2.a.	6	6
C5	45.2.b.	5	5
C5	45.2.c.	4	4
C5	45.2.d.	3	3
C5	45.2.e.	2	2
C5	45.2.f.	1	1
C5	45.3.		
C5	45.3.a.	6	1
C5	45.3.b.	5	2
C5	45.3.c.	4	3
C5	45.3.d.	3	4
C5	45.3.e.	2	5
C5	45.3.f.	1	6
C5	45.4.		
C5	45.4.a.	6	1
C5	45.4.b.	5	2
C5	45.4.c.	4	3
C5	45.4.d.	3	4
C5	45.4.e.	2	5
C5	45.4.f.	1	6
C5	45.5.		
C5	45.5.a.	6	6
C5	45.5.b.	5	5
C5	45.5.c.	4	4
C5	45.5.d.	3	3
C5	45.5.e.	2	2
C5	45.5.f.	1	1
C5	45.6.		
C5	45.6.a.	6	1
C5	45.6.b.	5	2
C5	45.6.c.	4	3
C5	45.6.d.	3	4
C5	45.6.e.	2	5
C5	45.6.f.	1	6
C5	45.7.		
C5	45.7.a.	6	6
C5	45.7.b.	5	5
C5	45.7.c.	4	4
C5	45.7.d.	3	3
C5	45.7.e.	2	2
C5	45.7.f.	1	1
C5	45.8.		
C5	45.8.a.	6	6
C5	45.8.b.	5	5
C5	45.8.c.	4	4
C5	45.8.d.	3	3
C5	45.8.e.	2	2
C5	45.8.f.	1	1
C5	46.		
C5	46.1.	6	1
C5	46.2.	5	2
C5	46.3.	4	3
C5	46.4.	3	4
C5	46.5.	2	5
C5	46.6.	1	6
C5	47.		
C5	47.1.	6	6
C5	47.2.	5	5
C5	47.3.	4	4

C5	47.4.	3	3
C5	47.5.	2	2
C5	47.6.	1	1
C5	48.		
C5	48.1.		
C5	48.1.a.	6	1
C5	48.1.b.	5	2
C5	48.1.c.	4	3
C5	48.1.d.	3	4
C5	48.1.e.	2	5
C5	48.1.f.	1	6
C5	48.2.		
C5	48.2.a.	6	1
C5	48.2.b.	5	2
C5	48.2.c.	4	3
C5	48.2.d.	3	4
C5	48.2.e.	2	5
C5	48.2.f.	1	6
C5	48.3.		
C5	48.3.a.	6	1
C5	48.3.b.	5	2
C5	48.3.c.	4	3
C5	48.3.d.	3	4
C5	48.3.e.	2	5
C5	48.3.f.	1	6
C5	48.4.		
C5	48.4.a.	6	1
C5	48.4.b.	5	2
C5	48.4.c.	4	3
C5	48.4.d.	3	4
C5	48.4.e.	2	5
C5	48.4.f.	1	6
C5	48.5.		
C5	48.5.a.	6	1
C5	48.5.b.	5	2
C5	48.5.c.	4	3
C5	48.5.d.	3	4
C5	48.5.e.	2	5
C5	48.5.f.	1	6
C5	48.6.		
C5	48.6.a.	6	1
C5	48.6.b.	5	2
C5	48.6.c.	4	3
C5	48.6.d.	3	4
C5	48.6.e.	2	5
C5	48.6.f.	1	6
C5	48.7.		
C5	48.7.a.	6	1
C5	48.7.b.	5	2
C5	48.7.c.	4	3
C5	48.7.d.	3	4
C5	48.7.e.	2	5
C5	48.7.f.	1	6
C5	48.8.		
C5	48.8.a.	6	1
C5	48.8.b.	5	2
C5	48.8.c.	4	3
C5	48.8.d.	3	4
C5	48.8.e.	2	5
C5	48.8.f.	1	6
C5	49.		
C5	49.1.		
C5	49.1.a.	6	6
C5	49.1.b.	5	5
C5	49.1.c.	4	4

C5	49.1.d.	3	3
C5	49.1.e.	2	2
C5	49.1.f.	1	1
C5	49.10.		
C5	49.10.a.	6	1
C5	49.10.b.	5	2
C5	49.10.c.	4	3
C5	49.10.d.	3	4
C5	49.10.e.	2	5
C5	49.10.f.	1	6
C5	49.11.		
C5	49.11.a.	6	1
C5	49.11.b.	5	2
C5	49.11.c.	4	3
C5	49.11.d.	3	4
C5	49.11.e.	2	5
C5	49.11.f.	1	6
C5	49.12.		
C5	49.12.a.	6	1
C5	49.12.b.	5	2
C5	49.12.c.	4	3
C5	49.12.d.	3	4
C5	49.12.e.	2	5
C5	49.12.f.	1	6
C5	49.2.		
C5	49.2.a.	6	1
C5	49.2.b.	5	2
C5	49.2.c.	4	3
C5	49.2.d.	3	4
C5	49.2.e.	2	5
C5	49.2.f.	1	6
C5	49.3.		
C5	49.3.a.	6	6
C5	49.3.b.	5	5
C5	49.3.c.	4	4
C5	49.3.d.	3	3
C5	49.3.e.	2	2
C5	49.3.f.	1	1
C5	49.4.		
C5	49.4.a.	6	6
C5	49.4.b.	5	5
C5	49.4.c.	4	4
C5	49.4.d.	3	3
C5	49.4.e.	2	2
C5	49.4.f.	1	1
C5	49.5.		
C5	49.5.a.	6	1
C5	49.5.b.	5	2
C5	49.5.c.	4	3
C5	49.5.d.	3	4
C5	49.5.e.	2	5
C5	49.5.f.	1	6
C5	49.6.		
C5	49.6.a.	6	1
C5	49.6.b.	5	2
C5	49.6.c.	4	3
C5	49.6.d.	3	4
C5	49.6.e.	2	5
C5	49.6.f.	1	6
C5	49.7.		
C5	49.7.a.	6	6
C5	49.7.b.	5	5
C5	49.7.c.	4	4
C5	49.7.d.	3	3
C5	49.7.e.	2	2

C5	49.7.f.	1	1
C5	49.8.		
C5	49.8.a.	6	6
C5	49.8.b.	5	5
C5	49.8.c.	4	4
C5	49.8.d.	3	3
C5	49.8.e.	2	2
C5	49.8.f.	1	1
C5	49.9.		
C5	49.9.a.	6	1
C5	49.9.b.	5	2
C5	49.9.c.	4	3
C5	49.9.d.	3	4
C5	49.9.e.	2	5
C5	49.9.f.	1	6
C5	51.		
C5	51.a.	6	1
C5	51.b.	5	2
C5	51.c.	4	3
C5	51.d.	3	4
C5	51.e.	2	5
C5	51.f.	1	6
C5	51.g.	0	0
C5	52.		
C5	52.1.	6	6
C5	52.2.	5	5
C5	52.3.	4	4
C5	52.4.	3	3
C5	52.5.	2	2
C5	52.6.	1	1
C5	53.		
C5	53.1.		
C5	53.1.a.	6	6
C5	53.1.b.	5	5
C5	53.1.c.	4	4
C5	53.1.d.	3	3
C5	53.1.e.	2	2
C5	53.1.f.	1	1
C5	53.2.		
C5	53.2.a.	6	6
C5	53.2.b.	5	5
C5	53.2.c.	4	4
C5	53.2.d.	3	3
C5	53.2.e.	2	2
C5	53.2.f.	1	1
C5	53.3.		
C5	53.3.a.	6	6
C5	53.3.b.	5	5
C5	53.3.c.	4	4
C5	53.3.d.	3	3
C5	53.3.e.	2	2
C5	53.3.f.	1	1
C5	53.4.		
C5	53.4.a.	6	6
C5	53.4.b.	5	5
C5	53.4.c.	4	4
C5	53.4.d.	3	3
C5	53.4.e.	2	2
C5	53.4.f.	1	1
C5	53.5.		
C5	53.5.a.	6	6
C5	53.5.b.	5	5
C5	53.5.c.	4	4
C5	53.5.d.	3	3
C5	53.5.e.	2	2

C5	53.5.f.	1	1
C5	53.6.		
C5	53.6.a.	6	6
C5	53.6.b.	5	5
C5	53.6.c.	4	4
C5	53.6.d.	3	3
C5	53.6.e.	2	2
C5	53.6.f.	1	1
C5	53.7.		
C5	53.7.a.	6	6
C5	53.7.b.	5	5
C5	53.7.c.	4	4
C5	53.7.d.	3	3
C5	53.7.e.	2	2
C5	53.7.f.	1	1
C5	53.8.		
C5	53.8.a.	6	6
C5	53.8.b.	5	5
C5	53.8.c.	4	4
C5	53.8.d.	3	3
C5	53.8.e.	2	2
C5	53.8.f.	1	1
C5	53.9.		
C5	53.9.a.	6	6
C5	53.9.b.	5	5
C5	53.9.c.	4	4
C5	53.9.d.	3	3
C5	53.9.e.	2	2
C5	53.9.f.	1	1
C5	54.		
C5	54.1.		
C5	54.1.a.	6	6
C5	54.1.b.	5	5
C5	54.1.c.	4	4
C5	54.1.d.	3	3
C5	54.1.e.	2	2
C5	54.1.f.	1	1
C5	54.2.		
C5	54.2.a.	6	6
C5	54.2.b.	5	5
C5	54.2.c.	4	4
C5	54.2.d.	3	3
C5	54.2.e.	2	2
C5	54.2.f.	1	1
C5	54.3.		
C5	54.3.a.	6	1
C5	54.3.b.	5	2
C5	54.3.c.	4	3
C5	54.3.d.	3	4
C5	54.3.e.	2	5
C5	54.3.f.	1	6
C5	55.		
C5	55.1.		
C5	55.1.a.	6	1
C5	55.1.b.	5	2
C5	55.1.c.	4	3
C5	55.1.d.	3	4
C5	55.1.e.	2	5
C5	55.1.f.	1	6
C5	55.2.		
C5	55.2.a.	6	1
C5	55.2.b.	5	2
C5	55.2.c.	4	3
C5	55.2.d.	3	4
C5	55.2.e.	2	5

C5	55.2.f.	1	6
C5	55.3.		
C5	55.3.a.	6	1
C5	55.3.b.	5	2
C5	55.3.c.	4	3
C5	55.3.d.	3	4
C5	55.3.e.	2	5
C5	55.3.f.	1	6
C5	55.4.		
C5	55.4.a.	6	1
C5	55.4.b.	5	2
C5	55.4.c.	4	3
C5	55.4.d.	3	4
C5	55.4.e.	2	5
C5	55.4.f.	1	6
C5	55.5.		
C5	55.5.a.	6	1
C5	55.5.b.	5	2
C5	55.5.c.	4	3
C5	55.5.d.	3	4
C5	55.5.e.	2	5
C5	55.5.f.	1	6
C5	55.6.		
C5	55.6.a.	6	1
C5	55.6.b.	5	2
C5	55.6.c.	4	3
C5	55.6.d.	3	4
C5	55.6.e.	2	5
C5	55.6.f.	1	6
C5	55.7.		
C5	55.7.a.	6	1
C5	55.7.b.	5	2
C5	55.7.c.	4	3
C5	55.7.d.	3	4
C5	55.7.e.	2	5
C5	55.7.f.	1	6

Załącznik nr 3. Zestawienie strategii wraz z uzyskanymi wartościami w podziale na badane gospodarstwa domowe.

strategia główna	distinction strategies			adaptation strategies			defensive strategies				
	A1 - the deserving poor	A2 - avoidance	A3 - discrediting of others	B1 - passive adaptation	B2 - positive adaptation	B3 - situation instrumentalisation	C1 - "let's do something about it"	C2 - "escape from reality"	C3 - complete submission	C4 - intentional exclusion	C5 - release
gospodarstwo domowe nr 1	★ 3,63	★ 4,28	★ 3,65	☆ 2,93	★ 4,27	☆ 2,94	★ 4,81	★ 4,83	☆ 2,55	☆ 2,47	☆ 2,61
gospodarstwo domowe nr 2	★ 3,53	★ 4,03	☆ 3,14	☆ 2,65	★ 3,88	☆ 2,23	★ 4,73	★ 4,63	☆ 2,42	☆ 2,34	☆ 2,49
gospodarstwo domowe nr 3	★ 3,05	★ 4,52	☆ 2,88	☆ 2,45	★ 3,59	☆ 2,23	★ 4,52	★ 4,30	☆ 2,46	☆ 2,70	☆ 2,63
gospodarstwo domowe nr 4	★ 3,43	★ 4,21	☆ 3,26	☆ 3,08	★ 3,60	☆ 3,13	★ 4,54	★ 4,18	☆ 2,85	☆ 3,13	☆ 3,01
gospodarstwo domowe nr 5	★ 4,05	★ 3,90	★ 3,54	★ 3,31	★ 4,45	★ 3,55	★ 3,63	★ 4,67	☆ 3,10	☆ 2,34	★ 3,12
gospodarstwo domowe nr 6	★ 3,98	★ 4,21	☆ 3,13	☆ 2,93	★ 4,55	☆ 3,19	★ 4,50	★ 4,53	☆ 2,82	☆ 2,64	☆ 2,41
gospodarstwo domowe nr 7	★ 3,45	★ 4,50	★ 3,61	☆ 2,80	★ 4,26	☆ 3,17	★ 4,27	★ 4,43	☆ 2,53	☆ 2,54	☆ 2,88
gospodarstwo domowe nr 8	★ 3,40	★ 4,83	☆ 3,50	☆ 2,45	★ 4,03	☆ 2,45	★ 4,27	★ 4,57	☆ 2,27	☆ 2,40	☆ 2,60
gospodarstwo domowe nr 9	☆ 3,05	★ 4,59	★ 3,73	☆ 3,04	☆ 2,94	☆ 2,38	★ 4,08	☆ 3,10	★ 3,11	★ 3,79	★ 3,74
gospodarstwo domowe nr 10	★ 3,50	★ 4,28	★ 3,40	☆ 3,08	★ 3,94	☆ 3,06	★ 4,10	★ 4,03	☆ 2,91	☆ 3,00	☆ 3,21
gospodarstwo domowe nr 11	★ 3,66	★ 4,14	★ 3,75	☆ 3,03	★ 4,06	☆ 2,77	★ 4,63	★ 4,43	☆ 2,66	☆ 2,53	☆ 2,69
gospodarstwo domowe nr 12	★ 3,28	★ 4,14	★ 3,25	☆ 3,08	★ 4,26	☆ 2,72	★ 4,35	★ 5,07	☆ 3,00	☆ 2,15	☆ 2,70
gospodarstwo domowe nr 13	★ 3,03	★ 4,86	☆ 3,00	☆ 3,28	★ 4,02	☆ 3,02	★ 4,49	★ 3,63	☆ 3,79	☆ 3,34	☆ 3,60
gospodarstwo domowe nr 14	★ 3,50	★ 4,41	★ 3,96	★ 3,51	★ 4,27	★ 3,40	★ 3,63	★ 4,50	☆ 3,07	☆ 2,57	★ 3,24
gospodarstwo domowe nr 15	★ 3,67	★ 4,31	★ 3,18	☆ 2,60	★ 4,21	☆ 2,30	★ 4,54	★ 4,97	☆ 2,48	☆ 2,28	☆ 2,28
gospodarstwo domowe nr 16	★ 3,72	★ 4,03	★ 3,85	☆ 3,15	★ 3,86	☆ 3,24	★ 3,92	★ 3,90	☆ 2,98	☆ 3,11	☆ 3,26
gospodarstwo domowe nr 17	★ 3,52	★ 4,72	★ 3,88	☆ 3,03	★ 4,35	☆ 3,06	★ 3,88	★ 4,70	☆ 3,00	☆ 2,40	★ 3,30
gospodarstwo domowe nr 18	★ 3,73	★ 4,34	★ 3,04	☆ 2,68	★ 3,87	☆ 2,57	★ 4,61	★ 4,38	☆ 2,59	☆ 2,58	☆ 2,56
gospodarstwo domowe nr 19	★ 3,43	★ 3,93	☆ 3,13	☆ 3,12	★ 3,56	☆ 3,15	★ 4,38	★ 3,93	☆ 2,95	☆ 2,94	☆ 3,19
gospodarstwo domowe nr 20	★ 3,21	★ 4,52	☆ 3,23	☆ 2,62	★ 3,74	☆ 2,51	★ 3,75	★ 4,87	☆ 2,71	☆ 2,47	☆ 2,88
gospodarstwo domowe nr 21	★ 4,28	★ 4,45	★ 3,65	☆ 2,55	★ 4,82	☆ 3,30	★ 4,73	★ 5,07	☆ 2,50	☆ 2,32	☆ 2,56
gospodarstwo domowe nr 22	★ 3,29	★ 4,66	★ 3,73	☆ 2,49	★ 4,41	★ 3,47	★ 3,46	★ 4,50	☆ 2,52	☆ 2,77	☆ 3,18
gospodarstwo domowe nr 23	★ 4,12	★ 4,48	★ 4,05	☆ 3,35	★ 4,38	★ 3,45	★ 4,54	★ 4,17	☆ 3,20	☆ 2,60	☆ 3,15
gospodarstwo domowe nr 24	★ 3,72	★ 4,34	★ 3,88	☆ 2,52	★ 4,26	☆ 2,85	★ 4,73	★ 4,83	☆ 2,39	☆ 2,62	☆ 2,79
gospodarstwo domowe nr 25	★ 3,52	★ 4,39	★ 3,06	☆ 2,71	★ 4,15	☆ 2,70	★ 4,14	★ 4,29	☆ 2,76	☆ 2,25	☆ 2,95
gospodarstwo domowe nr 26	★ 3,52	★ 4,38	★ 3,63	☆ 2,79	★ 4,27	☆ 2,72	★ 4,44	★ 4,67	☆ 2,80	☆ 2,55	☆ 2,64
gospodarstwo domowe nr 27	★ 3,72	★ 3,45	☆ 3,30	☆ 3,20	★ 3,91	☆ 2,98	★ 4,42	★ 4,30	☆ 3,23	☆ 2,96	☆ 2,90
gospodarstwo domowe nr 28	★ 3,09	★ 5,07	☆ 2,60	☆ 1,69	★ 3,71	☆ 1,83	★ 4,83	★ 5,50	☆ 1,70	☆ 1,98	☆ 2,15
gospodarstwo domowe nr 29	★ 3,09	★ 4,31	★ 3,25	☆ 2,44	★ 4,06	☆ 2,68	★ 4,23	★ 4,97	☆ 2,04	☆ 2,32	☆ 2,54
gospodarstwo domowe nr 30	★ 3,45	★ 5,48	★ 4,33	☆ 2,63	★ 4,47	☆ 2,81	★ 4,37	★ 5,40	☆ 2,68	☆ 2,21	☆ 3,20
gospodarstwo domowe nr 31	★ 4,36	★ 3,90	★ 3,83	★ 3,40	★ 4,55	★ 3,47	★ 4,17	★ 4,20	☆ 2,63	☆ 2,53	☆ 2,65
gospodarstwo domowe nr 32	★ 3,72	★ 4,21	☆ 2,95	☆ 2,93	★ 4,29	☆ 3,00	★ 4,31	★ 4,87	☆ 2,48	☆ 2,23	☆ 2,46
gospodarstwo domowe nr 33	★ 3,05	★ 4,66	☆ 3,24	☆ 2,86	★ 3,74	☆ 2,74	★ 4,02	★ 3,77	☆ 2,63	☆ 3,06	☆ 3,24
gospodarstwo domowe nr 34	★ 3,48	★ 4,24	☆ 2,96	☆ 2,65	★ 4,12	☆ 2,64	★ 4,50	★ 4,90	☆ 2,20	☆ 2,09	☆ 2,34
gospodarstwo domowe nr 35	★ 3,41	★ 4,76	★ 3,45	☆ 2,92	★ 4,44	★ 3,13	★ 4,10	★ 5,13	☆ 2,52	☆ 2,06	☆ 2,68
gospodarstwo domowe nr 36	★ 4,26	★ 3,28	★ 4,00	☆ 3,13	★ 4,29	☆ 3,60	★ 4,19	★ 4,47	☆ 2,77	☆ 3,02	☆ 2,73
gospodarstwo domowe nr 37	★ 3,56	★ 4,28	★ 3,45	☆ 2,98	★ 4,39	☆ 3,10	★ 4,62	★ 4,23	☆ 2,73	☆ 2,66	☆ 3,04
gospodarstwo domowe nr 38	★ 3,19	★ 4,86	★ 3,40	☆ 2,59	★ 4,05	☆ 2,68	★ 4,50	★ 4,77	☆ 2,14	☆ 2,47	☆ 2,45
gospodarstwo domowe nr 39	★ 3,03	★ 4,28	★ 3,75	☆ 2,72	★ 3,45	☆ 2,36	★ 3,85	★ 4,07	☆ 2,73	★ 3,09	★ 3,23
gospodarstwo domowe nr 40	★ 3,78	★ 4,03	★ 4,00	☆ 3,17	★ 3,82	☆ 3,04	★ 4,48	★ 4,03	☆ 3,25	☆ 2,70	★ 3,30
gospodarstwo domowe nr 41	★ 4,50	★ 4,21	★ 3,40	☆ 2,92	★ 4,38	☆ 3,09	★ 5,00	★ 4,57	☆ 2,80	☆ 2,49	☆ 2,51
gospodarstwo domowe nr 42	☆ 3,07	★ 4,55	★ 3,38	☆ 2,75	★ 3,91	☆ 2,38	★ 4,13	★ 4,70	☆ 2,64	☆ 2,45	☆ 2,78
gospodarstwo domowe nr 43	★ 3,78	★ 3,79	★ 3,86	☆ 3,14	★ 4,09	☆ 3,40	★ 4,12	★ 4,40	☆ 2,62	☆ 2,70	☆ 3,07
gospodarstwo domowe nr 44	★ 3,71	★ 4,45	★ 3,55	☆ 2,79	★ 4,11	☆ 2,70	★ 4,54	★ 4,60	☆ 2,59	☆ 2,49	☆ 2,68
gospodarstwo domowe nr 45	★ 4,14	★ 4,45	★ 3,59	☆ 3,15	★ 4,35	★ 3,23	★ 4,73	★ 4,80	☆ 2,90	☆ 2,21	☆ 2,96
gospodarstwo domowe nr 46	☆ 3,09	★ 4,38	★ 3,80	☆ 2,81	★ 3,64	☆ 2,53	★ 3,88	★ 4,40	☆ 2,84	☆ 2,98	★ 3,39
gospodarstwo domowe nr 47	★ 4,13	★ 4,38	★ 3,69	☆ 3,10	★ 4,55	☆ 3,33	★ 4,27	★ 4,37	☆ 2,73	☆ 2,72	☆ 2,99
gospodarstwo domowe nr 48	★ 3,26	★ 4,69	☆ 3,13	☆ 2,72	★ 3,68	☆ 2,52	★ 4,40	★ 4,30	☆ 2,96	☆ 2,81	☆ 3,12
gospodarstwo domowe nr 49	★ 3,36	★ 4,69	★ 3,68	☆ 3,03	★ 4,08	☆ 2,57	★ 4,63	★ 5,10	☆ 3,34	☆ 2,34	☆ 3,20
gospodarstwo domowe nr 50	★ 3,34	★ 4,52	☆ 2,95	☆ 2,49	★ 3,82	☆ 2,25	★ 4,60	★ 4,53	☆ 2,38	☆ 2,53	☆ 2,73
gospodarstwo domowe nr 51	★ 3,62	★ 4,72	☆ 2,57	☆ 2,55	★ 4,29	☆ 2,72	★ 4,50	★ 4,80	☆ 2,62	☆ 2,36	☆ 2,47
gospodarstwo domowe nr 52	★ 3,71	★ 4,21	★ 3,38	☆ 3,17	★ 4,55	★ 3,34	★ 4,31	★ 4,60	☆ 2,61	☆ 2,36	☆ 2,71
gospodarstwo domowe nr 53	★ 3,23	★ 4,52	★ 3,23	☆ 2,74	★ 4,08	☆ 3,17	★ 4,19	★ 5,05	☆ 2,33	☆ 2,24	☆ 3,04
gospodarstwo domowe nr 54	★ 3,38	★ 4,83	★ 3,95	☆ 2,77	★ 3,95	☆ 2,83	★ 4,38	★ 4,20	☆ 2,93	☆ 2,89	☆ 3,20
gospodarstwo domowe nr 55	★ 3,54	★ 4,48	★ 3,86	☆ 2,95	★ 4,34	★ 3,31	★ 3,95	★ 4,28	☆ 2,73	☆ 2,71	☆ 3,05
gospodarstwo domowe nr 56	★ 3,24	★ 4,45	★ 3,55	☆ 3,05	★ 3,79	☆ 2,83	★ 4,40	★ 4,43	☆ 2,66	☆ 2,57	☆ 3,03
gospodarstwo domowe nr 57	★ 3,47	★ 4,21	☆ 2,91	☆ 2,29	★ 4,24	☆ 2,92	★ 4,15	★ 4,80	☆ 2,41	☆ 2,13	☆ 2,87
gospodarstwo domowe nr 58	★ 3,50	★ 4,59	☆ 2,68	☆ 3,19	★ 3,50	☆ 2,55	★ 4,44	★ 2,93	☆ 3,34	☆ 3,17	☆ 2,96
gospodarstwo domowe nr 59	★ 4,18	★ 4,41	★ 3,18	☆ 2,66	★ 4,50	☆ 3,00	★ 5,10	★ 5,09	☆ 2,54	☆ 2,11	☆ 2,33
gospodarstwo domowe nr 60	☆ 3,07	★ 5,07	★ 3,63	☆ 2,47	★ 3,88	☆ 2,64	★ 3,71	★ 4,60	☆ 2,52	☆ 2,64	☆ 3,13

strategia główna	distinction strategies			adaptation strategies			defensive strategies				
rodzaj strategii	A1 - the deserving poor	A2 - avoidance	A3 - discrediting of others	B1 - passive adaptation	B2 - positive adaptation	B3 - situation instrumentalisation	C1 - "let's do something about it"	C2 - "escape from reality"	C3 - complete submission	C4 - intentional exclusion	C5 - release
gospodarstwo domowe nr 61	★ 3,79	★ 3,72	★ 3,60	☆ 2,67	★ 3,59	☆ 2,60	★ 4,27	★ 4,37	☆ 2,36	☆ 2,79	☆ 2,93
gospodarstwo domowe nr 62	★ 3,66	★ 3,97	★ 3,95	☆ 3,08	★ 3,98	☆ 3,25	★ 4,27	★ 4,20	☆ 2,95	☆ 3,00	☆ 3,16
gospodarstwo domowe nr 63	★ 3,36	★ 4,76	★ 3,41	☆ 2,67	★ 3,93	☆ 2,74	★ 4,28	★ 4,32	☆ 2,72	☆ 2,54	☆ 2,97
gospodarstwo domowe nr 64	★ 4,41	★ 3,55	★ 3,59	☆ 3,73	★ 4,33	★ 3,85	★ 3,94	★ 3,93	☆ 3,22	☆ 2,87	☆ 3,21
gospodarstwo domowe nr 65	★ 3,36	★ 4,07	☆ 2,92	☆ 2,70	★ 3,95	☆ 2,83	★ 4,54	★ 4,57	☆ 2,40	☆ 2,43	☆ 2,72
gospodarstwo domowe nr 66	★ 3,75	☆ 2,93	★ 4,13	★ 4,08	★ 4,00	★ 3,74	★ 4,13	★ 3,80	★ 3,59	☆ 2,98	★ 3,37
gospodarstwo domowe nr 67	★ 3,24	★ 4,31	★ 3,32	☆ 2,99	★ 4,11	☆ 2,83	★ 3,94	★ 4,40	☆ 2,88	☆ 2,62	☆ 2,88
gospodarstwo domowe nr 68	☆ 3,19	★ 4,93	★ 3,18	☆ 2,77	★ 3,86	☆ 2,77	★ 4,06	★ 3,97	☆ 2,41	☆ 2,94	☆ 3,20
gospodarstwo domowe nr 69	★ 3,71	★ 4,00	★ 3,53	☆ 2,55	★ 4,48	★ 3,00	★ 4,58	★ 4,80	☆ 2,55	☆ 2,06	☆ 2,46
gospodarstwo domowe nr 70	☆ 3,24	★ 3,69	★ 3,53	☆ 3,12	☆ 3,44	☆ 3,19	★ 4,23	★ 3,70	☆ 3,13	☆ 3,45	☆ 3,48
gospodarstwo domowe nr 71	★ 3,39	★ 4,24	★ 3,25	☆ 3,04	★ 3,69	☆ 2,81	★ 4,25	★ 4,03	☆ 2,55	☆ 2,68	☆ 3,00
gospodarstwo domowe nr 72	☆ 3,40	★ 4,97	★ 3,05	☆ 2,87	★ 4,08	☆ 2,98	★ 4,10	★ 4,00	☆ 2,79	☆ 2,72	☆ 2,94
gospodarstwo domowe nr 73	★ 3,57	★ 4,79	★ 3,53	☆ 2,23	★ 4,23	☆ 2,55	★ 4,77	★ 4,90	☆ 2,21	☆ 2,38	☆ 2,46
gospodarstwo domowe nr 74	★ 3,67	★ 3,76	★ 3,78	☆ 2,73	★ 4,12	★ 3,62	★ 4,33	★ 4,77	☆ 2,93	☆ 2,91	☆ 3,08
gospodarstwo domowe nr 75	★ 3,07	★ 4,45	★ 3,45	☆ 3,19	★ 3,92	☆ 2,83	★ 3,62	★ 4,53	☆ 3,14	☆ 2,79	☆ 3,24
gospodarstwo domowe nr 76	★ 3,47	★ 4,48	★ 3,13	☆ 3,00	★ 4,06	☆ 2,94	★ 4,35	★ 4,70	☆ 2,66	☆ 2,38	☆ 2,71
gospodarstwo domowe nr 77	★ 3,62	★ 3,97	★ 3,61	☆ 2,91	★ 4,24	★ 3,28	★ 4,13	★ 4,47	☆ 2,52	☆ 2,66	☆ 2,97
gospodarstwo domowe nr 78	★ 3,09	★ 4,52	☆ 2,91	☆ 3,20	★ 3,82	☆ 2,75	★ 4,23	★ 4,00	☆ 2,92	☆ 2,85	☆ 3,06
gospodarstwo domowe nr 79	★ 3,33	★ 5,28	★ 4,05	☆ 2,69	★ 4,36	☆ 2,79	★ 3,90	★ 4,60	☆ 2,70	☆ 2,49	☆ 3,26
gospodarstwo domowe nr 80	★ 3,55	★ 4,14	★ 3,40	☆ 2,43	★ 4,23	☆ 2,53	★ 4,42	★ 4,87	☆ 2,38	☆ 2,21	☆ 2,34
gospodarstwo domowe nr 81	★ 3,74	★ 4,86	★ 3,38	☆ 2,47	★ 4,27	☆ 2,85	★ 4,88	★ 4,90	☆ 2,38	☆ 2,30	☆ 2,44
gospodarstwo domowe nr 82	★ 3,41	★ 4,79	★ 3,28	☆ 2,62	★ 4,03	☆ 2,53	★ 4,58	★ 4,63	☆ 2,62	☆ 2,57	☆ 2,81
gospodarstwo domowe nr 83	★ 3,64	★ 5,24	★ 3,13	☆ 2,12	★ 4,27	☆ 2,51	★ 4,69	★ 4,90	☆ 2,04	☆ 2,34	☆ 2,25
gospodarstwo domowe nr 84	★ 3,60	★ 4,72	★ 3,63	☆ 2,83	★ 3,70	☆ 2,83	★ 4,12	★ 3,73	☆ 3,21	☆ 3,30	★ 3,54
gospodarstwo domowe nr 85	★ 3,56	★ 4,41	★ 3,63	☆ 2,70	★ 3,94	☆ 3,23	★ 4,13	★ 4,40	☆ 2,86	☆ 3,00	☆ 3,15
gospodarstwo domowe nr 86	★ 3,41	★ 5,24	★ 3,13	☆ 1,80	★ 4,08	☆ 2,21	★ 4,53	★ 4,73	☆ 1,68	☆ 2,38	☆ 2,55
gospodarstwo domowe nr 87	★ 3,24	★ 4,62	★ 3,23	☆ 2,23	★ 3,88	☆ 2,00	★ 4,42	★ 4,60	☆ 1,96	☆ 2,53	☆ 2,31
gospodarstwo domowe nr 88	★ 3,62	★ 4,69	★ 3,47	☆ 2,51	★ 4,08	☆ 2,47	★ 4,08	★ 4,50	☆ 2,40	☆ 2,28	☆ 2,84
gospodarstwo domowe nr 89	☆ 2,98	★ 4,86	☆ 2,73	☆ 2,29	★ 3,59	☆ 2,32	★ 4,58	★ 4,43	☆ 2,32	☆ 2,62	☆ 2,79
gospodarstwo domowe nr 90	★ 3,40	★ 4,31	☆ 2,95	☆ 2,72	★ 3,65	☆ 2,58	★ 4,38	★ 4,20	☆ 2,50	☆ 2,91	☆ 2,80
gospodarstwo domowe nr 91	★ 3,17	★ 4,66	★ 3,38	☆ 2,93	★ 4,08	☆ 3,00	★ 4,08	★ 4,20	☆ 2,77	☆ 2,66	☆ 2,99
gospodarstwo domowe nr 92	★ 3,55	★ 4,31	★ 3,48	☆ 2,71	★ 4,14	☆ 2,40	★ 4,12	★ 4,53	☆ 2,45	☆ 2,53	☆ 2,70
gospodarstwo domowe nr 93	★ 3,06	★ 4,66	☆ 2,85	☆ 2,64	★ 3,50	☆ 2,35	★ 4,38	★ 3,87	☆ 2,70	☆ 3,06	☆ 2,82
gospodarstwo domowe nr 94	★ 3,16	★ 4,10	★ 3,16	☆ 3,27	★ 3,92	☆ 2,75	★ 3,83	★ 4,50	☆ 2,97	☆ 2,55	☆ 2,96
gospodarstwo domowe nr 95	★ 3,10	★ 4,24	★ 3,68	☆ 2,97	★ 3,79	☆ 2,78	★ 4,33	★ 4,43	☆ 2,77	☆ 2,62	☆ 3,06
gospodarstwo domowe nr 96	★ 3,45	★ 4,90	★ 3,00	☆ 2,17	★ 4,08	☆ 2,38	★ 5,13	★ 5,07	☆ 1,91	☆ 2,19	☆ 2,14
gospodarstwo domowe nr 97	★ 3,81	★ 4,31	★ 3,53	☆ 2,67	★ 4,42	☆ 2,96	★ 4,08	★ 4,23	☆ 2,23	☆ 2,91	☆ 2,76
gospodarstwo domowe nr 98	★ 3,57	★ 3,31	★ 4,13	☆ 3,27	★ 3,76	☆ 3,47	★ 4,13	★ 4,20	☆ 2,73	★ 3,38	☆ 3,30
gospodarstwo domowe nr 99	★ 3,79	★ 3,52	★ 3,38	☆ 2,99	★ 3,65	☆ 2,64	★ 4,63	★ 3,90	☆ 2,86	☆ 2,83	☆ 2,81
gospodarstwo domowe nr 100	★ 3,97	★ 3,69	★ 3,63	☆ 3,71	★ 4,26	☆ 3,31	★ 4,42	★ 3,90	☆ 3,29	☆ 3,02	☆ 2,93
gospodarstwo domowe nr 101	★ 4,05	★ 4,28	★ 3,39	☆ 3,00	★ 4,42	☆ 3,28	★ 4,37	★ 4,80	☆ 2,67	☆ 2,49	☆ 2,75
gospodarstwo domowe nr 102	★ 2,90	★ 4,07	★ 3,40	☆ 2,85	★ 3,82	☆ 2,57	★ 4,37	★ 4,57	☆ 2,39	☆ 2,38	☆ 2,40
gospodarstwo domowe nr 103	★ 3,41	★ 4,28	★ 3,45	☆ 2,96	★ 4,24	☆ 2,70	★ 4,69	★ 4,70	☆ 2,70	☆ 2,36	☆ 2,78
gospodarstwo domowe nr 104	★ 3,19	★ 4,69	★ 3,13	☆ 2,23	★ 3,82	☆ 2,06	★ 4,65	★ 4,90	☆ 2,30	☆ 2,45	☆ 2,43
gospodarstwo domowe nr 105	★ 3,55	★ 4,59	★ 3,48	☆ 2,59	★ 3,82	☆ 2,36	★ 3,87	★ 4,30	☆ 2,70	☆ 2,43	☆ 3,03
gospodarstwo domowe nr 106	★ 3,71	★ 4,28	★ 3,80	☆ 3,16	★ 4,20	☆ 3,26	★ 4,10	★ 4,40	☆ 3,04	☆ 2,72	★ 3,31
gospodarstwo domowe nr 107	★ 3,07	★ 4,62	★ 3,15	☆ 2,91	★ 3,65	☆ 2,79	★ 3,96	★ 4,47	☆ 2,18	☆ 2,51	★ 3,01
gospodarstwo domowe nr 108	★ 3,17	★ 5,03	★ 3,13	☆ 2,33	★ 4,29	☆ 2,68	★ 4,81	★ 4,97	☆ 2,39	☆ 2,32	☆ 2,54
gospodarstwo domowe nr 109	★ 3,21	★ 4,66	★ 2,69	☆ 2,59	★ 3,53	☆ 2,51	★ 4,23	★ 3,93	☆ 2,90	☆ 2,79	☆ 3,07
gospodarstwo domowe nr 110	★ 4,10	★ 2,97	★ 3,20	☆ 3,61	★ 4,09	★ 3,42	★ 4,48	★ 3,97	☆ 3,40	☆ 2,74	☆ 2,73
gospodarstwo domowe nr 111	★ 3,83	★ 4,66	★ 3,28	☆ 2,49	★ 4,20	☆ 2,77	★ 4,48	★ 4,64	☆ 2,49	☆ 2,35	☆ 2,69
gospodarstwo domowe nr 112	★ 3,16	★ 4,38	★ 2,78	☆ 2,55	★ 3,98	☆ 2,77	★ 4,10	★ 4,77	☆ 2,63	☆ 2,43	☆ 2,89
gospodarstwo domowe nr 113	★ 4,28	★ 3,41	★ 3,15	☆ 3,25	★ 4,35	☆ 3,21	★ 4,58	★ 4,33	☆ 3,00	☆ 2,60	☆ 2,53
gospodarstwo domowe nr 114	★ 3,17	★ 4,72	★ 3,35	☆ 2,24	★ 3,94	☆ 2,36	★ 4,29	★ 4,97	☆ 1,95	☆ 2,09	☆ 2,64
gospodarstwo domowe nr 115	★ 3,10	★ 4,52	★ 2,85	☆ 2,37	★ 4,03	☆ 2,47	★ 4,29	★ 5,00	☆ 2,02	☆ 2,30	☆ 2,31
gospodarstwo domowe nr 116	★ 3,74	★ 3,48	★ 3,73	☆ 3,04	★ 4,18	☆ 3,23	★ 4,35	★ 4,20	☆ 2,91	☆ 2,96	☆ 2,69
gospodarstwo domowe nr 117	★ 3,64	★ 3,97	★ 3,35	☆ 2,80	★ 4,11	☆ 2,79	★ 4,73	★ 4,83	☆ 2,75	☆ 2,23	☆ 2,66
gospodarstwo domowe nr 118	★ 3,31	★ 4,59	★ 3,47	☆ 2,56	★ 3,62	☆ 2,45	★ 4,00	★ 4,63	☆ 2,60	☆ 2,57	☆ 2,96
gospodarstwo domowe nr 119	★ 3,31	★ 4,79	★ 3,78	☆ 2,29	★ 4,11	☆ 2,55	★ 4,62	★ 4,93	☆ 2,68	☆ 2,04	☆ 2,78
gospodarstwo domowe nr 120	★ 3,83	★ 4,69	★ 3,37	☆ 2,68	★ 4,09	☆ 2,74	★ 4,56	★ 4,60	☆ 2,49	☆ 2,45	☆ 2,85

Załącznik 4. Zestawienie strategii od najczęściej stosowanej do najrzadziej stosowanej w podziale na badane gospodarstwa domowe.

ilość punktów i rodzaj strategii od dominującej od najrzadziej stosowanej	wynik nr 1	strategia	wynik nr 2	strategia	wynik nr 3	strategia	wynik nr 4	strategia	wynik nr 5	strategia	wynik nr 6	strategia	wynik nr 7	strategia	wynik nr 8	strategia	wynik nr 9	strategia	wynik nr 10	strategia	wynik nr 11	strategia
gospodarstwo domowe nr 1	4,83	C2	4,81	C1	4,28	A2	4,27	B2	3,65	A3	3,63	A1	2,94	B3	2,93	B1	2,61	C5	2,55	C3	2,47	C4
gospodarstwo domowe nr 2	4,73	C1	4,63	C2	4,03	A2	3,88	B2	3,53	A1	3,14	A3	2,65	B1	2,49	C5	2,42	C3	2,34	C4	2,23	B3
gospodarstwo domowe nr 3	4,52	C1	4,52	A2	4,30	C2	3,59	B2	3,05	A1	2,88	A3	2,70	C4	2,63	C5	2,46	C3	2,45	B1	2,23	B3
gospodarstwo domowe nr 4	4,54	C1	4,21	A2	4,18	C2	3,60	B2	3,43	A1	3,26	A3	3,13	B3	3,13	C4	3,08	B1	3,01	C5	2,85	C3
gospodarstwo domowe nr 5	4,67	C2	4,45	B2	4,05	A1	3,90	A2	3,63	C1	3,55	B3	3,54	A3	3,31	B1	3,12	C5	3,10	C3	2,34	C4
gospodarstwo domowe nr 6	4,55	B2	4,53	C2	4,50	C1	4,21	A2	3,98	A1	3,19	B3	3,13	A3	2,93	B1	2,82	C3	2,64	C4	2,41	C5
gospodarstwo domowe nr 7	4,50	A2	4,43	C2	4,27	C1	4,26	B2	3,61	A3	3,45	A1	3,17	B3	2,88	C5	2,80	B1	2,54	C4	2,53	C3
gospodarstwo domowe nr 8	4,83	A2	4,57	C2	4,27	C1	4,03	B2	3,50	A3	3,40	A1	2,60	C5	2,45	B1	2,45	B3	2,40	C4	2,27	C3
gospodarstwo domowe nr 9	4,59	A2	4,08	C1	3,79	C4	3,74	C5	3,73	A3	3,11	C3	3,10	C2	3,05	A1	3,04	B1	2,94	B2	2,38	B3
gospodarstwo domowe nr 10	4,28	A2	4,10	C1	4,03	C2	3,94	B2	3,50	A1	3,40	A3	3,21	C5	3,08	B1	3,06	B3	3,00	C4	2,91	C3
gospodarstwo domowe nr 11	4,63	C1	4,43	C2	4,14	A2	4,06	B2	3,75	A3	3,66	A1	3,03	B1	2,77	B3	2,69	C5	2,66	C3	2,53	C4
gospodarstwo domowe nr 12	5,07	C2	4,35	C1	4,26	B2	4,14	A2	3,28	A1	3,25	A3	3,08	B1	3,00	C3	2,72	B3	2,70	C5	2,15	C4
gospodarstwo domowe nr 13	4,86	A2	4,49	C1	4,02	B2	3,79	C3	3,63	C2	3,60	C5	3,34	C4	3,28	B1	3,03	A1	3,02	B3	3,00	A3
gospodarstwo domowe nr 14	4,50	C2	4,41	A2	4,27	B2	3,96	A3	3,63	C1	3,51	B1	3,50	A1	3,40	B3	3,24	C5	3,07	C3	2,57	C4
gospodarstwo domowe nr 15	4,97	C2	4,54	C1	4,31	A2	4,21	B2	3,67	A1	3,18	A3	2,60	B1	2,48	C3	2,30	B3	2,28	C4	2,28	C5
gospodarstwo domowe nr 16	4,03	A2	3,92	C1	3,90	C2	3,86	B2	3,85	A3	3,72	A1	3,26	C5	3,24	B3	3,15	B1	3,11	C4	2,98	C3
gospodarstwo domowe nr 17	4,72	A2	4,70	C2	4,35	B2	3,88	C1	3,88	A3	3,52	A1	3,30	C5	3,06	B3	3,03	B1	3,00	C3	2,40	C4
gospodarstwo domowe nr 18	4,61	C1	4,38	C2	4,34	A2	3,87	B2	3,73	A1	3,04	A3	2,68	B1	2,59	C3	2,58	C4	2,57	B3	2,56	C5
gospodarstwo domowe nr 19	4,38	C1	3,93	C2	3,93	A2	3,56	B2	3,43	A1	3,19	C5	3,15	B3	3,13	A3	3,12	B1	2,95	C3	2,94	C4
gospodarstwo domowe nr 20	4,87	C2	4,52	A2	3,75	C1	3,74	B2	3,23	A3	3,21	A1	2,88	C5	2,71	C3	2,62	B1	2,51	B3	2,47	C4
gospodarstwo domowe nr 21	5,07	C2	4,82	B2	4,73	C1	4,45	A2	4,28	A1	3,65	A3	3,30	B3	2,56	C5	2,55	B1	2,50	C3	2,32	C4
gospodarstwo domowe nr 22	4,66	A2	4,50	C2	4,41	B2	3,73	A3	3,47	B3	3,46	C1	3,29	A1	3,18	C5	2,77	C4	2,52	C3	2,49	B1
gospodarstwo domowe nr 23	4,54	C1	4,48	A2	4,38	B2	4,17	C2	4,12	A1	4,05	A3	3,45	B3	3,35	B1	3,20	C3	3,15	C5	2,60	C4
gospodarstwo domowe nr 24	4,83	C2	4,73	C1	4,34	A2	4,26	B2	3,88	A3	3,72	A1	2,85	B3	2,79	C5	2,62	C4	2,52	B1	2,39	C3
gospodarstwo domowe nr 25	4,39	A2	4,29	C2	4,15	B2	4,14	C1	3,52	A1	3,06	A3	2,95	C5	2,76	C3	2,71	B1	2,70	B3	2,25	C4
gospodarstwo domowe nr 26	4,67	C2	4,44	C1	4,38	A2	4,27	B2	3,63	A3	3,52	A1	2,80	C3	2,79	B1	2,72	B3	2,64	C5	2,55	C4
gospodarstwo domowe nr 27	4,42	C1	4,30	C2	3,91	B2	3,72	A1	3,45	A2	3,30	A3	3,23	C3	3,20	B1	2,98	B3	2,96	C4	2,90	C5
gospodarstwo domowe nr 28	5,50	C2	5,07	A2	4,83	C1	3,71	B2	3,09	A1	2,60	A3	2,15	C5	1,98	C4	1,83	B3	1,70	C3	1,69	B1
gospodarstwo domowe nr 29	4,97	C2	4,31	A2	4,23	C1	4,06	B2	3,25	A3	3,09	A1	2,68	B3	2,54	C5	2,44	B1	2,32	C4	2,04	C3
gospodarstwo domowe nr 30	5,48	A2	5,40	C2	4,47	B2	4,37	C1	4,33	A3	3,45	A1	3,20	C5	2,81	B3	2,68	C3	2,63	B1	2,21	C4
gospodarstwo domowe nr 31	4,55	B2	4,36	A1	4,20	C2	4,17	C1	3,90	A2	3,83	A3	3,47	B3	3,40	B1	2,65	C5	2,63	C3	2,53	C4
gospodarstwo domowe nr 32	4,87	C2	4,31	C1	4,29	B2	4,21	A2	3,72	A1	3,00	B3	2,95	A3	2,93	B1	2,48	C3	2,46	C5	2,23	C4
gospodarstwo domowe nr 33	4,66	A2	4,02	C1	3,77	C2	3,74	B2	3,24	C5	3,24	A3	3,06	C4	3,05	A1	2,86	B1	2,74	B3	2,63	C3
gospodarstwo domowe nr 34	4,90	C2	4,50	C1	4,24	A2	4,12	B2	3,48	A1	2,96	A3	2,65	B1	2,64	B3	2,34	C5	2,20	C3	2,09	C4
gospodarstwo domowe nr 35	5,13	C2	4,76	A2	4,44	B2	4,10	C1	3,45	A3	3,41	A1	3,13	B3	2,92	B1	2,68	C5	2,52	C3	2,06	C4
gospodarstwo domowe nr 36	4,47	C2	4,29	B2	4,26	A1	4,19	C1	4,00	A3	3,60	B3	3,28	A2	3,13	B1	3,02	C4	2,77	C3	2,73	C5
gospodarstwo domowe nr 37	4,62	C1	4,28	A2	4,23	C2	3,89	B2	3,56	A1	3,45	A3	3,10	B3	3,04	C5	2,98	B1	2,73	C3	2,66	C4
gospodarstwo domowe nr 38	4,86	A2	4,77	C2	4,50	C1	4,05	B2	3,40	A3	3,19	A1	2,68	B3	2,59	B1	2,47	C4	2,45	C5	2,14	C3
gospodarstwo domowe nr 39	4,28	A2	4,07	C2	3,85	C1	3,75	A3	3,45	B2	3,23	C5	3,09	C4	3,03	A1	2,73	C3	2,72	B1	2,36	B3
gospodarstwo domowe nr 40	4,48	C1	4,03	A2	4,03	C2	4,00	A3	3,82	B2	3,78	A1	3,30	C5	3,25	C3	3,17	B1	3,04	B3	2,70	C4

ilość punktów i rodzaj strategii od dominującej od najrzadziej stosowanej	wynik nr 1	strategia	wynik nr 2	strategia	wynik nr 3	strategia	wynik nr 4	strategia	wynik nr 5	strategia	wynik nr 6	strategia	wynik nr 7	strategia	wynik nr 8	strategia	wynik nr 9	strategia	wynik nr 10	strategia	wynik nr 11	strategia
gospodarstwo domowe nr 41	5,00	C1	4,57	C2	4,50	A1	4,38	B2	4,21	A2	3,40	A3	3,09	B3	2,92	B1	2,80	C3	2,51	C5	2,49	C4
gospodarstwo domowe nr 42	4,70	C2	4,55	A2	4,13	C1	3,91	B2	3,38	A3	3,07	A1	2,78	C5	2,75	B1	2,64	C3	2,45	C4	2,38	B3
gospodarstwo domowe nr 43	4,40	C2	4,12	C1	4,09	B2	3,86	A3	3,79	A2	3,78	A1	3,40	B3	3,14	B1	3,07	C5	2,70	C4	2,62	C3
gospodarstwo domowe nr 44	4,60	C2	4,54	C1	4,45	A2	4,11	B2	3,71	A1	3,55	A3	2,79	B1	2,70	B3	2,68	C5	2,59	C3	2,49	C4
gospodarstwo domowe nr 45	4,80	C2	4,73	C1	4,45	A2	4,35	B2	4,14	A1	3,59	A3	3,23	B3	3,15	B1	2,96	C5	2,90	C3	2,21	C4
gospodarstwo domowe nr 46	4,40	C2	4,38	A2	3,88	C1	3,80	A3	3,64	B2	3,39	C5	3,09	A1	2,98	C4	2,84	C3	2,81	B1	2,53	B3
gospodarstwo domowe nr 47	4,55	B2	4,38	A2	4,37	C2	4,27	C1	4,13	A1	3,69	A3	3,33	B3	3,10	B1	2,99	C5	2,73	C3	2,72	C4
gospodarstwo domowe nr 48	4,69	A2	4,40	C1	4,30	C2	3,68	B2	3,26	A1	3,13	A3	3,12	C5	2,96	C3	2,81	C4	2,72	B1	2,52	B3
gospodarstwo domowe nr 49	5,10	C2	4,69	A2	4,63	C1	4,08	B2	3,68	A3	3,36	A1	3,34	C3	3,20	C5	3,03	B1	2,57	B3	2,34	C4
gospodarstwo domowe nr 50	4,60	C1	4,53	C2	4,52	A2	3,82	B2	3,34	A1	2,95	A3	2,73	C5	2,53	C4	2,49	B1	2,38	C3	2,25	B3
gospodarstwo domowe nr 51	4,80	C2	4,72	A2	4,50	C1	4,29	B2	3,62	A1	2,72	B3	2,62	C3	2,57	A3	2,55	B1	2,47	C5	2,36	C4
gospodarstwo domowe nr 52	4,60	C2	4,55	B2	4,31	C1	4,21	A2	3,71	A1	3,38	A3	3,34	B3	3,17	B1	2,71	C5	2,61	C3	2,36	C4
gospodarstwo domowe nr 53	5,05	C2	4,52	A2	4,19	C1	4,08	B2	3,23	A1	3,23	A3	3,17	B3	3,04	C5	2,74	B1	2,33	C3	2,24	C4
gospodarstwo domowe nr 54	4,83	A2	4,38	C1	4,20	C2	3,95	B2	3,95	A3	3,38	A1	3,20	C5	2,93	C3	2,89	C4	2,83	B3	2,77	B1
gospodarstwo domowe nr 55	4,48	A2	4,34	B2	4,28	C2	3,95	C1	3,86	A3	3,54	A1	3,31	B3	3,05	C5	2,95	B1	2,73	C3	2,71	C4
gospodarstwo domowe nr 56	4,45	A2	4,43	C2	4,40	C1	3,79	B2	3,55	A3	3,24	A1	3,05	B1	3,03	C5	2,83	B3	2,66	C3	2,57	C4
gospodarstwo domowe nr 57	4,80	C2	4,24	B2	4,21	A2	4,15	C1	3,47	A1	2,92	B3	2,91	A3	2,87	C5	2,41	C3	2,29	B1	2,13	C4
gospodarstwo domowe nr 58	4,59	A2	4,44	C1	3,50	A1	3,50	A1	3,34	C3	3,19	B1	3,17	C4	2,96	C5	2,93	C2	2,68	A3	2,55	B3
gospodarstwo domowe nr 59	5,10	C1	5,09	C2	4,50	B2	4,41	A2	4,18	A1	3,18	A3	3,00	B3	2,66	B1	2,54	C3	2,33	C5	2,11	C4
gospodarstwo domowe nr 60	5,07	A2	4,60	C2	3,88	B2	3,71	C1	3,63	A3	3,13	C5	3,07	A1	2,64	B3	2,64	C4	2,52	C3	2,47	B1
gospodarstwo domowe nr 61	4,37	C2	4,27	C1	3,79	A1	3,72	A2	3,60	A3	3,59	B2	2,93	C5	2,79	C4	2,67	B1	2,60	B3	2,36	C3
gospodarstwo domowe nr 62	4,27	C1	4,20	C2	3,98	B2	3,97	A2	3,95	A3	3,66	A1	3,25	B3	3,16	C5	3,08	B1	3,00	C4	2,95	C3
gospodarstwo domowe nr 63	4,76	A2	4,32	C2	4,28	C1	3,93	B2	3,41	A3	3,36	A1	2,97	C5	2,74	B3	2,72	C3	2,67	B1	2,54	C4
gospodarstwo domowe nr 64	4,41	A1	4,33	B2	3,94	C1	3,93	C2	3,85	B3	3,73	B1	3,59	A3	3,55	A2	3,22	C3	3,21	C5	2,87	C4
gospodarstwo domowe nr 65	4,57	C2	4,54	C1	4,07	A2	3,95	B2	3,36	A1	2,92	A3	2,83	B3	2,72	C5	2,70	B1	2,43	C4	2,40	C3
gospodarstwo domowe nr 66	4,13	C1	4,13	A3	4,08	B1	4,00	B2	3,80	C2	3,75	A1	3,74	B3	3,59	C3	3,37	C5	2,98	C4	2,93	A2
gospodarstwo domowe nr 67	4,40	C2	4,31	A2	4,11	B2	3,94	C1	3,32	A3	3,24	A1	2,99	B1	2,88	C3	2,88	C5	2,83	B3	2,62	C4
gospodarstwo domowe nr 68	4,93	A2	4,06	C1	3,97	C2	3,86	B2	3,20	C5	3,19	A1	3,18	A3	2,94	C4	2,77	B3	2,77	B1	2,41	C3
gospodarstwo domowe nr 69	4,80	C2	4,58	C1	4,48	B2	4,00	A2	3,71	A1	3,53	A3	3,00	B3	2,55	C3	2,55	B1	2,46	C5	2,06	C4
gospodarstwo domowe nr 70	4,23	C1	3,70	C2	3,69	A2	3,53	A3	3,48	C5	3,45	C4	3,44	B2	3,24	A1	3,19	B3	3,13	C3	3,12	B1
gospodarstwo domowe nr 71	4,25	C1	4,24	A2	4,03	C2	3,69	B2	3,39	A1	3,25	A3	3,04	B1	3,00	C5	2,81	B3	2,68	C4	2,55	C3
gospodarstwo domowe nr 72	4,97	A2	4,10	C1	4,08	B2	4,00	C2	3,40	A1	3,05	A3	2,98	B3	2,94	C5	2,87	B1	2,79	C3	2,72	C4
gospodarstwo domowe nr 73	4,90	C2	4,79	A2	4,77	C1	4,23	B2	3,57	A1	3,53	A3	2,55	B3	2,46	C5	2,38	C4	2,23	B1	2,21	C3
gospodarstwo domowe nr 74	4,77	C2	4,33	C1	4,12	B2	3,78	A3	3,76	A2	3,67	A1	3,62	B3	3,08	C5	2,93	C3	2,91	C4	2,73	B1
gospodarstwo domowe nr 75	4,53	C2	4,45	A2	3,92	B2	3,62	C1	3,45	A3	3,24	C5	3,19	B1	3,14	C3	3,07	A1	2,83	B3	2,79	C4
gospodarstwo domowe nr 76	4,70	C2	4,48	A2	4,35	C1	4,06	B2	3,47	A1	3,13	A3	3,00	B1	2,94	B3	2,71	C5	2,66	C3	2,38	C4
gospodarstwo domowe nr 77	4,47	C2	4,24	B2	4,13	C1	3,97	A2	3,62	A1	3,61	A3	3,28	B3	2,97	C5	2,91	B1	2,66	C4	2,52	C3
gospodarstwo domowe nr 78	4,52	A2	4,23	C1	4,00	C2	3,82	B2	3,20	B1	3,09	A1	3,06	C5	2,92	C3	2,91	A3	2,85	C4	2,75	B3
gospodarstwo domowe nr 79	5,28	A2	4,60	C2	4,36	B2	4,05	A3	3,90	C1	3,33	A1	3,26	C5	2,79	B3	2,70	C3	2,69	B1	2,49	C4
gospodarstwo domowe nr 80	4,87	C2	4,42	C1	4,23	B2	4,14	A2	3,55	A1	3,40	A3	2,53	B3	2,43	B1	2,38	C3	2,34	C5	2,21	C4

ilość punktów i rodzaj strategii od dominującej od najrzadziej stosowanej	wynik nr 1	strategia	wynik nr 2	strategia	wynik nr 3	strategia	wynik nr 4	strategia	wynik nr 5	strategia	wynik nr 6	strategia	wynik nr 7	strategia	wynik nr 8	strategia	wynik nr 9	strategia	wynik nr 10	strategia	wynik nr 11	strategia
gospodarstwo domowe nr 81	4,90	C2	4,88	C1	4,86	A2	4,27	B2	3,74	A1	3,38	A3	2,85	B3	2,47	B1	2,44	C5	2,38	C3	2,30	C4
gospodarstwo domowe nr 82	4,79	A2	4,63	C2	4,58	C1	4,03	B2	3,41	A1	3,28	A3	2,81	C5	2,62	B1	2,62	C3	2,57	C4	2,53	B3
gospodarstwo domowe nr 83	5,24	A2	4,90	C2	4,69	C1	4,27	B2	3,64	A1	3,13	A3	2,51	B3	2,34	C4	2,25	C5	2,12	B1	2,04	C3
gospodarstwo domowe nr 84	4,72	A2	4,12	C1	3,73	C2	3,70	B2	3,63	A3	3,60	A1	3,54	C5	3,30	C4	3,21	C3	2,83	B3	2,83	B1
gospodarstwo domowe nr 85	4,41	A2	4,40	C2	4,13	C1	3,94	B2	3,63	A3	3,56	A1	3,23	B3	3,15	C5	3,00	C4	2,86	C3	2,70	B1
gospodarstwo domowe nr 86	5,24	A2	4,73	C2	4,53	C1	4,08	B2	3,41	A1	3,13	A3	2,55	C5	2,38	C4	2,21	B3	1,80	B1	1,68	C3
gospodarstwo domowe nr 87	4,62	A2	4,60	C2	4,42	C1	3,88	B2	3,24	A1	3,23	A3	2,53	C4	2,31	C5	2,23	B1	2,00	B3	1,96	C3
gospodarstwo domowe nr 88	4,69	A2	4,50	C2	4,08	C1	4,08	B2	3,62	A1	3,47	A3	2,84	C5	2,51	B1	2,47	B3	2,40	C3	2,28	C4
gospodarstwo domowe nr 89	4,86	A2	4,58	C1	4,43	C2	3,59	B2	2,98	A1	2,79	C5	2,73	A3	2,62	C4	2,32	C3	2,32	B3	2,29	B1
gospodarstwo domowe nr 90	4,38	C1	4,31	A2	4,20	C2	3,65	B2	3,40	A1	2,95	A3	2,91	C4	2,80	C5	2,72	B1	2,58	B3	2,50	C3
gospodarstwo domowe nr 91	4,66	A2	4,20	C2	4,08	C1	4,08	B2	3,38	A3	3,17	A1	3,00	B3	2,99	C5	2,93	B1	2,77	C3	2,66	C4
gospodarstwo domowe nr 92	4,53	C2	4,31	A2	4,14	B2	4,12	C1	3,55	A1	3,48	A3	2,71	B1	2,70	C5	2,53	C4	2,45	C3	2,40	B3
gospodarstwo domowe nr 93	4,66	A2	4,38	C1	3,87	C2	3,50	B2	3,06	C4	3,06	A1	2,85	A3	2,82	C5	2,70	C3	2,64	B1	2,35	B3
gospodarstwo domowe nr 94	4,50	C2	4,10	A2	3,92	B2	3,83	C1	3,27	B1	3,16	A3	3,16	A1	2,97	C3	2,96	C5	2,75	B3	2,55	C4
gospodarstwo domowe nr 95	4,43	C2	4,33	C1	4,24	A2	3,79	B2	3,68	A3	3,10	A1	3,06	C5	2,97	B1	2,78	B3	2,77	C3	2,62	C4
gospodarstwo domowe nr 96	5,13	C1	5,07	C2	4,90	A2	4,08	B2	3,45	A1	3,00	A3	2,38	B3	2,19	C4	2,17	B1	2,14	C5	1,91	C3
gospodarstwo domowe nr 97	4,42	B2	4,31	A2	4,23	C2	4,08	C1	3,81	A1	3,53	A3	2,96	B3	2,91	C4	2,76	C5	2,67	B1	2,23	C3
gospodarstwo domowe nr 98	4,20	C2	4,13	C1	4,13	A3	3,76	B2	3,57	A1	3,47	B3	3,38	C4	3,31	A2	3,30	C5	3,27	B1	2,73	C3
gospodarstwo domowe nr 99	4,63	C1	3,90	C2	3,79	A1	3,65	B2	3,52	A2	3,38	A3	2,99	B1	2,86	C3	2,83	C4	2,81	C5	2,64	B3
gospodarstwo domowe nr 100	4,42	C1	4,26	B2	3,97	A1	3,90	C2	3,71	B1	3,69	A2	3,63	A3	3,31	B3	3,29	C3	3,02	C4	2,93	C5
gospodarstwo domowe nr 101	4,80	C2	4,42	B2	4,37	C1	4,28	A2	4,05	A1	3,39	A3	3,28	B3	3,00	B1	2,75	C5	2,67	C3	2,49	C4
gospodarstwo domowe nr 102	4,57	C2	4,37	C1	4,07	A2	3,82	B2	3,40	A3	2,90	A1	2,85	B1	2,57	B3	2,40	C5	2,39	C3	2,38	C4
gospodarstwo domowe nr 103	4,70	C2	4,69	C1	4,28	A2	4,24	B2	3,45	A3	3,41	A1	2,96	B1	2,78	C5	2,70	B3	2,70	C3	2,36	C4
gospodarstwo domowe nr 104	4,90	C2	4,69	A2	4,65	C1	3,82	B2	3,19	A1	3,13	A3	2,45	C4	2,43	C5	2,30	C3	2,23	B1	2,06	B3
gospodarstwo domowe nr 105	4,59	A2	4,30	C2	3,87	C1	3,82	B2	3,55	A1	3,48	A3	3,03	C5	2,70	C3	2,59	B1	2,43	C4	2,36	B3
gospodarstwo domowe nr 106	4,40	C2	4,28	A2	4,20	B2	4,10	C1	3,80	A3	3,71	A1	3,31	C5	3,26	B3	3,16	B1	3,04	C3	2,72	C4
gospodarstwo domowe nr 107	4,62	A2	4,47	C2	3,96	C1	3,65	B2	3,15	A3	3,07	A1	3,01	C5	2,91	B1	2,79	B3	2,51	C4	2,18	C3
gospodarstwo domowe nr 108	5,03	A2	4,97	C2	4,81	C1	4,29	B2	3,17	A1	3,13	A3	2,68	B3	2,54	C5	2,39	C3	2,33	B1	2,32	C4
gospodarstwo domowe nr 109	4,66	A2	4,23	C1	3,93	C2	3,53	B2	3,21	A1	3,07	C5	2,90	C3	2,79	C4	2,69	A3	2,59	B1	2,51	B3
gospodarstwo domowe nr 110	4,48	C1	4,10	A1	4,09	B2	3,97	C2	3,61	B1	3,42	B3	3,40	C3	3,20	A3	2,97	A2	2,74	C4	2,73	C5
gospodarstwo domowe nr 111	4,66	A2	4,64	C2	4,48	C1	4,20	B2	3,83	A1	3,28	A3	2,77	B3	2,69	C5	2,49	C3	2,49	B1	2,35	C4
gospodarstwo domowe nr 112	4,77	C2	4,38	A2	4,10	C1	3,98	B2	3,16	A1	2,89	C5	2,78	A3	2,77	B3	2,63	C3	2,55	B1	2,43	C4
gospodarstwo domowe nr 113	4,58	C1	4,35	B2	4,33	C2	4,28	A1	3,41	A2	3,25	B1	3,21	B3	3,15	A3	3,00	C3	2,60	C4	2,53	C5
gospodarstwo domowe nr 114	4,97	C2	4,72	A2	4,29	C1	3,94	B2	3,35	A3	3,17	A1	2,64	C5	2,36	B3	2,24	B1	2,09	C4	1,95	C3
gospodarstwo domowe nr 115	5,00	C2	4,52	A2	4,29	C1	4,03	B2	3,10	A1	2,85	A3	2,47	B3	2,37	B1	2,31	C5	2,30	C4	2,02	C3
gospodarstwo domowe nr 116	4,35	C1	4,20	C2	4,18	B2	3,74	A1	3,73	A3	3,48	A2	3,23	B3	3,04	B1	2,96	C4	2,91	C3	2,69	C5
gospodarstwo domowe nr 117	4,83	C2	4,73	C1	4,11	B2	3,97	A2	3,64	A1	3,35	A3	2,80	B1	2,79	B3	2,75	C3	2,66	C5	2,23	C4
gospodarstwo domowe nr 118	4,63	C2	4,59	A2	4,00	C1	3,62	B2	3,47	A3	3,31	A1	2,96	C5	2,60	C3	2,57	C4	2,56	B1	2,45	B3
gospodarstwo domowe nr 119	4,93	C2	4,79	A2	4,62	C1	4,11	B2	3,78	A3	3,31	A1	2,78	C5	2,68	C3	2,55	B3	2,29	B1	2,04	C4
gospodarstwo domowe nr 120	4,69	A2	4,60	C2	4,56	C1	4,09	B2	3,83	A1	3,37	A3	2,85	C5	2,74	B3	2,68	B1	2,49	C3	2,45	C4

Załącznik nr 5. Wykaz Szkół, do których została wystosowana prośba o dystrybucję kwestionariusza do badań ankietowych wśród rodziców uczniów danej szkoły.

1. Katedralna Ogólnokształcąca Szkoła Muzyczna I St. w Poznaniu; Ul. Filipińska 4 61-123 Poznań;
2. Katolicka Niepubliczna Szkoła Podstawowa Im. Św. Teresy Od Dzieciątka Jezus w Turku; Pl. Henryka Sienkiewicza 3 62-700 Turek;
3. Katolicka Szkoła Podstawowa Im. Św. Siostry Faustyny w Trzciance; Ul. Spokojna 2 64-980 Trzcianka;
4. Katolicka Szkoła Podstawowa Im. Św. Stanisława Kostki w Poznaniu; Ul. Głogowska 92 60-262 Poznań;
5. Katolicka Szkoła Podstawowa Im. Św. Wojciecha w Złotowie; Ul. Moniuszki 18 77-400 Złotów
6. Katolicka Szkoła Podstawowa Stowarzyszenia Przyjaciół Szkół Katolickich im Św. Faustyny; Pniewo 12 62-652 Pniewo
7. Katolickie Publiczne Akademickie Liceum Ogólnokształcące Im. Św. Jana Pawła II w Śremie; Ul. Stanisława Staszica 1 63-100 Śrem;
8. Liceum Ogólnokształcące im. Matki J. Borzęckiej Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego; Ul. Głogowska 147 60-206 Poznań;
9. Liceum Ogólnokształcące Sióstr Urszulanek Sjk w Pniewach; Ul. Św. Urszuli Ledóchowskiej 2 62-045 Pniewy;
10. Liceum Ogólnokształcące Sióstr Urszulanek Unii Rzymskiej; Al. Niepodległości 41 61-714 Poznań;
11. Liceum Ogólnokształcące Towarzystwa Salezjańskiego im. Św. Jana Bosko; Ul. Edwarda Dembowskiego 4 64-920 Piła;
12. Niepubliczna Szkoła Podstawowa Specjalna im. Św. Józefa; Ul. Poznańska 26 62-800 Kalisz;
13. Publiczna Salezjańska Szkoła Podstawowa W Poznaniu im. Bł. Piątki Poznańskiej; Os. Bohaterów II Wojny Światowej 29 61-387 Poznań;
14. Publiczna Szkoła Podstawowa Nr 1 Katolickiego Stowarzyszenia Wychowawców im. Bł. Natalii Tułasiewicz w Poznaniu; Ul. Mińska 32 61-049 Poznań;
15. Publiczna Szkoła Podstawowa Sióstr Salezjanek; Al. Juliusza Słowackiego 33 63-400 Ostrów Wielkopolski;
16. Publiczna Szkoła Podstawowa Stowarzyszenia Przyjaciół Szkół Katolickich Czempisz 38 62-874 Czempisz;
17. Publiczna Szkoła Podstawowa Stowarzyszenia Przyjaciół Szkół Katolickich Głuszyna 34 63-522 Głuszyna
18. Publiczna Szkoła Podstawowa Stowarzyszenia Przyjaciół Szkół Katolickich; Przytocznica 34 63-505 Przytocznica;
19. Publiczna Szkoła Podstawowa Stowarzyszenia Przyjaciół Szkół Katolickich; Torzeniec 54 43-505 Torzeniec;
20. Publiczne Liceum Ogólnokształcące Sióstr Salezjanek Im. Piątki Poznańskiej w Ostrowie Wielkopolskim; Al. Juliusza Słowackiego 33a 63-400 Ostrów Wielkopolski
21. Salezjańska Szkoła Podstawowa Im. Jana Pawła II Ul. Gen. Władysława Andersa 34 64-920 Piła;
22. Szkoła Podstawowa im. Bł. Marii Karłowskiej; Ul. Piątkowska 148 60-650 Poznań
23. Szkoła Podstawowa im. Małgorzaty Naseau; Ul. Mariacka 24/28 61-012 Poznań
24. Szkoła Podstawowa Rodzice-Dzieciom Im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego - Prymasa Tysiąclecia; Ul. Elizy Orzeszkowej 20 62-200 Gniezno
25. Szkoła Podstawowa Sióstr Nazaretanek w Kaliszu; Ul. Harcerska 1 62-800 Kalisz
26. Szkoła Podstawowa Stowarzyszenia Przyjaciół Szkół Katolickich im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Wólce Czepowej; Wólka Czepowa 33 62-630 Wólka Czepowa;
27. Szkoła Podstawowa Towarzystwa Salezjańskiego Im. Św. Dominika Savio w Koninie; Ul. Spółdzielców 30 62-510 Konin;
28. Zespół Szkół Technicznych; Ul. Złota 144a 62-800 Kalisz
29. Zespół Szkół Zakonu Pijarów Im. Św. Józefa Kalasancjusza w Poznaniu; Osiedle Jana III Sobieskiego 114, 60-688 Poznań

Załącznik nr 6. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla badanych zmiennych

Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla badanych zmiennych przy wykorzystaniu programu SPSS Statistics, zaprezentowane są poniżej. Są to wyniki które dały poniższe wyniki charakteryzujące badane zmienne.

Miejsce zamieszkania, wiek respondenta, dominująca coping strategy

Tabela 76. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych: miejsce zamieszkania, wiek respondenta, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.

miejsce zamieszkania i wiek respondenta	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	strategie A	strategie B	strategie C	
miasto; <35 lat	4	1	8	13
miasto; 36-45 lat	16	0	28	44
miasto; >45 lat	8	1	16	25
wieś; <35 lat	5	0	3	8
wieś; 36-45 lat	2	2	14	18
wieś; >45 lat	3	0	4	7
Suma brzegowa aktywnych	38	4	73	115

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 77. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miejsce zamieszkania, wiek respondenta, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność - wartość osobliwa	
					Wyjaśniona	Skumulowana	Odchylenie standardowe	Korelacja 2
1	.308	.095			.883	.883	.080	.030
2	.112	.013			.117	1.000	.077	
Ogółem		.107	12.334	.263 ^a	1.000	1.000		

a. 10 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Liczba dzieci w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy

Tabela 78. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych: liczba dzieci w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.

miejsce zamieszkania i liczba dzieci	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	strategie A	strategie B	strategie C	
miasto; 3 dzieci	15	0	28	43
miasto; >=4 dzieci	12	2	20	34
wieś; 3 dzieci	5	0	16	21
wieś; >=4 dzieci	6	2	6	14

Suma brzegowa aktywnych	38	4	70	112
-------------------------	----	---	----	-----

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 79. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: liczba dzieci w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność - wartość osobliwa	
					Wyjaśniona	Skumulowana	Odchylenie standardowe	Korelacja 2
1	.287	.083			.935	.935	.096	.008
2	.076	.006			.065	1.000	.081	
Ogółem		.088	9.902	.129 ^a	1.000	1.000		

a. 6 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Występująca niepełnosprawność w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy

Tabela 80. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych: występująca niepełnosprawność w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.

miejsce zamieszkania i niepełnosprawność w GD	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	strategie A	strategie B	strategie C	
miasto, niepełn=nie	26	1	50	77
miasto; niepełn=tak	4	1	2	7
wieś; niepełn=nie	11	2	22	35
wieś; niepełn=tak	0	0	1	1
Suma brzegowa aktywnych	41	4	75	120

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 81. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: występująca niepełnosprawność w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność – wartość osobliwa	
					Wyjaśniona	Skumulowana	Odchylenie standardowe	Korelacja 2
1	.229	.052			.872	.872	.118	-.296
2	.087	.008			.128	1.000	.085	
Ogółem		.060	7.196	.303 ^a	1.000	1.000		

a. 6 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Miejsce zamieszkania, subiektywna ocena sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy

Tabela 82. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych: miejsce zamieszkania, subiektywna ocena sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.

miejsce zamieszkania i sprawiedliwość traktowania GD	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	Strategia A	Strategia B	Strategia C	
miasto;nie jesteśmy	3	0	1	4
miasto; i tak i nie	14	2	22	38
miasto;jesteśmy	13	0	29	42
wieś;nie jesteśmy	1	0	1	2
wieś;i tak i nie	7	2	11	20
wieś;jesteśmy	3	0	11	14
Suma brzegowa aktywnych	41	4	75	120

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 83. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miejsce zamieszkania, subiektywna ocena sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność osobliwa Odchylenie standardowe	wartość Korelacja 2
					Wyjaśniona	Skumulowana		
1	.236	.056			.653	.653	.072	.248
2	.172	.030			.347	1.000	.079	
Ogółem		.085	10.258	.418 ^a	1.000	1.000		

a. 10 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Miejsce zamieszkania, subiektywna ocena dyskryminowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy

Tabela 84. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych: miejsce zamieszkania, subiektywna ocena dyskryminowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.

miejsce zamieszkania i dyskryminowanie wielodzietności	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	Strategia A	Strategia B	Strategia C	
miasto;jesteśmy	4	0	5	9
miasto;i tak i nie	10	2	18	30
miasto;nie jesteśmy	16	0	29	45
wieś;jesteśmy	2	0	2	4
wieś;i tak i nie	3	2	9	14
wieś;nie jesteśmy	6	0	12	18
Suma brzegowa aktywnych	41	4	75	120

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 85. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miejsce zamieszkania, subiektywna ocena dyskryminowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność - wartość osobliwa	
					Wyjaśniona	Skumulowana	Odchylenie standardowe	Korelacja 2
1	.279	.078			.925	.925	.095	-.089
2	.079	.006			.075	1.000	.093	
Ogółem		.084	10.127	.429 ^a	1.000	1.000		

a. 10 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Miesięczny dochód gospodarstwa domowego, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy

Tabela 86. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych

miejsce zamieszkania i m-czny dochód GD	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	strategie A	strategie B	strategie C	
miasto; dochód<7,7k	15	0	24	39
miasto; dochód>7,7k	13	2	23	38
wieś; dochód<7,7k	2	0	6	8
wieś; dochód>7,7k	9	1	15	25
Suma brzegowa aktywnych	39	3	68	110

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 87. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność - wartość osobliwa	
					Wyjaśniona	Skumulowana	Odchylenie standardowe	Korelacja 2
1	.147	.022			.814	.814	.049	.011
2	.071	.005			.186	1.000	.089	
Ogółem		.027	2.940	.816 ^a	1.000	1.000		

a. 6 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Miesięczny dochód gospodarstwa domowego, liczba dzieci w gospodarstwie domowym, dominująca coping strategy

Tabela 88. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, liczba dzieci w gospodarstwie domowym, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.

m-czny dochód GD i liczba dzieci	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	strategie A	strategie B	strategie C	
doch<7,7k; dzieci=3	9	0	17	26

doch<7,7k; dzieci>=4	6	0	11	17
doch>7,7k; dzieci=3	11	0	22	33
doch>7,7k; dzieci>=4	10	3	13	26
Suma brzegowa aktywnych	36	3	63	102

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 89. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, liczba dzieci w gospodarstwie domowym, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność osobliwa Odchylenie standardowe	wartość - Korelacja 2
					Wyjaśniona	Skumulowana		
1	.308	.095			.998	.998	.084	.003
2	.014	.000			.002	1.000	.096	
Ogółem		.095	9.672	.139 ^a	1.000	1.000		

a. 6 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Miesięczny dochód gospodarstwa domowego, udział raty kredytu mieszkaniowego w dochodzie ogółem gospodarstwa domowego, dominująca coping strategy

Tabela 90. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, udział raty kredytu mieszkaniowego w dochodzie ogółem gospodarstwa domowego, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.

m-czny dochód w GD i udział % kredytu mieszkaniowego	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	strategie A	strategie B	strategie C	
Dochód <7,7k, kredyt 0%	10	0	11	21
Dochód <7,7k; kredyt<15%	2	0	11	13
Dochód <7,7k; kredyt>15%	5	0	8	13
Dochód >7,7k; kredyt 0%	6	2	15	23
Dochód >7,7k; kredyt<15%	3	0	11	14
Dochód >7,7k; kredyt>15%	13	1	12	26
Suma brzegowa aktywnych	39	3	68	110

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 91. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, udział raty kredytu mieszkaniowego w dochodzie ogółem gospodarstwa domowego, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność osobliwa Odchylenie standardowe	wartość - Korelacja 2
					Wyjaśniona	Skumulowana		
1	.274	.075			.627	.627	.087	-.002
2	.211	.045			.373	1.000	.088	
Ogółem		.120	13.177	.356 ^a	1.000	1.000		

a. 12 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Miesięczny dochód gospodarstwa domowego, posiadanie oszczędności, dominująca coping strategy

Tabela 92. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, posiadanie oszczędności, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.

m-czny dochód w GD i posiadane oszczędności	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	strategie A	strategie B	strategie C	
oszcz_tak; dochód<7,7k	8	0	14	22
oszcz_tak; dochód>7,7k	15	1	33	49
oszcz_nie; dochód<7,7k	9	0	16	25
oszcz_nie; dochód>7,7k	7	2	5	14
Suma brzegowa aktywnych	39	3	68	110

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 93. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, posiadanie oszczędności, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność osobliwa Odchylenie standardowe	wartość Korelacja 2
					Wyjaśniona	Skumulowana		
1	.312	.097			.952	.952	.131	-.243
2	.070	.005			.048	1.000	.088	
Ogółem		.102	11.208	.082 ^a	1.000	1.000		

a. 6 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Miesięczny dochód gospodarstwa domowego, posiadanie pożyczek obrotowych, dominująca coping strategy

Tabela 94. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, posiadanie pożyczek obrotowych, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.

m-czny dochód i pożyczki (poza kredytem mieszkaniowym)	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	strategie A	strategie B	strategie C	
pożycz_tak; doch<7,7k	8	0	14	22
pożycz_tak; doch>7,7k	11	3	16	30
pożycz_nie; doch<7,7k	9	0	16	25
pożycz_nie; doch>7,7k	11	0	22	33
Suma brzegowa aktywnych	39	3	68	110

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 95. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, posiadanie pożyczek obrotowych, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność osobliwa Odchylenie standardowe	wartość Korelacja 2
					Wyjaśniona	Skumulowana		
1	.278	.077			.992	.992	.078	.003
2	.025	.001			.008	1.000	.094	
Ogółem		.078	8.567	.199 ^a	1.000	1.000		

a. 6 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Miesięczny dochód gospodarstwa domowego, subiektywna ocena sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy

Tabela 96. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, subiektywna ocena sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych

poziom dochodu i sprawiedliwość traktowania GD	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	Strategia A	Strategia B	Strategia C	
Dochód <7,7;nie jesteśmy	1	0	2	3
Dochód <7,7;i tak i nie	9	0	15	24
Dochód <7,7;jesteśmy	7	0	13	20
Dochód >7,7;nie jesteśmy	3	0	0	3
Dochód >7,7;i tak i nie	10	3	13	26
Dochód 7,7;jesteśmy	9	0	25	34
Suma brzegowa aktywnych	39	3	68	110

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 97. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, subiektywna ocena sprawiedliwego traktowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność osobliwa Odchylenie standardowe	wartość Korelacja 2
					Wyjaśniona	Skumulowana		
1	.322	.104			.658	.658	.080	.120
2	.232	.054			.342	1.000	.067	
Ogółem		.158	17.333	.067 ^a	1.000	1.000		

a. 10 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Miesięczny dochód gospodarstwa domowego, subiektywna ocena dyskryminowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy

Tabela 98. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu miesięczny dochód gospodarstwa domowego, subiektywna ocena dyskryminowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych

poziom dochodu i dyskryminowanie wielodzietności	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	Strategia A	Strategia B	Strategia C	
Dochód <7,7;jesteśmy	1	0	3	4
Dochód <7,7;i tak i nie	9	0	15	24
Dochód <7,7;nie jesteśmy	7	0	12	19
Dochód >7,7;jesteśmy	4	0	4	8
Dochód >7,7;i tak i nie	3	3	9	15
Dochód >7,7;nie jesteśmy	15	0	25	40
Suma brzegowa aktywnych	39	3	68	110

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 99. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, subiektywna ocena dyskryminowania przez społeczeństwo, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność osobliwa Odchylenie standardowe	wartość Korelacja 2
					Wyjaśniona	Skumulowana		
1	.429	.184			.962	.962	.109	.022
2	.085	.007			.038	1.000	.095	
Ogółem		.191	21.009	.021 ^a	1.000	1.000		

a. 10 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Miejsce zamieszkania, udział dochodów z pracy w dochodzie ogółem gospodarstwa domowego, dominująca coping strategy

Tabela 100. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miejsce zamieszkania, udział dochodów z pracy w dochodzie ogółem gospodarstwa domowego, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych

miejsce zamieszkania i dochód z pracy	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	strategia A	strategia B	strategia C	
miasto; dochód z pracy<70%	9	1	10	20
miasto; dochód z pracy 70-95%	11	1	31	43
miasto; dochód z pracy >95%	10	0	11	21
wieś; dochód z pracy <70%	2	0	4	6
wieś; dochód z pracy 70-95%	7	1	13	21
wieś; dochód z pracy >95%	2	1	6	9
Suma brzegowa aktywnych	41	4	75	120

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 101. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miejsce zamieszkania, udział dochodów z pracy w dochodzie ogółem gospodarstwa domowego, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność - wartość osobliwa	
					Wyjaśniona	Skumulowana	Odchylenie standardowe	Korelacja 2
1	.202	.041			.646	.646	.089	.077
2	.150	.022			.354	1.000	.101	
Ogółem		.063	7.588	.669 ^a	1.000	1.000		

a. 10 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Płeć respondenta, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy

Tabela 102. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: płeć respondenta, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych.

płeć respondenta i miejsce zamieszkania	dominująca strategia			Suma brzegowa aktywnych
	strategie A	strategie B	strategie C	
kobieta z miasta	22	1	44	67
kobieta ze wsi	7	2	20	29
mężczyzna z miasta	8	1	8	17
mężczyzna ze wsi	4	0	3	7
Suma brzegowa aktywnych	41	4	75	120

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 103. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: płeć respondenta, miejsce zamieszkania, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi-kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność - wartość osobliwa	
					Wyjaśniona	Skumulowana	Odchylenie standardowe	Korelacja 2
1	.190	.036			.665	.665	.092	-.033
2	.135	.018			.335	1.000	.090	
Ogółem		.054	6.530	.367 ^a	1.000	1.000		

a. 6 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Miesięczny dochód gospodarstwa domowego, płeć respondenta, dominująca coping strategy

Tabela 104. Tabela korespondencji zmiennych niezależnych poddanych badaniu: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, płeć respondenta, dominująca coping strategy wraz z liczebnością zmiennych

dominująca strategia

pleć respondenta i m-czny dochód GD	strategie A	strategie B	strategie C	Suma brzegowa aktywnych
kobieta; dochód gosp_dom.<7,7k	16	0	28	44
kobieta; dochód gosp_dom.>7,7k	12	2	29	43
mężcz.; dochód gosp_dom.<7,7k	1	0	2	3
mężcz.; dochód gosp_dom.>7,7k	10	1	9	20
Suma brzegowa aktywnych	39	3	68	110

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 105. Podsumowanie wyników analizy korespondencji dla zmiennych: miesięczny dochód gospodarstwa domowego, pleć respondenta, dominująca coping strategy

Wymiar	Wartość osobliwa	Bezwładność	Chi- kwadrat	Istotność	Proporcja bezwładności		Ufność - wartość osobliwa	
					Wyjaśniona	Skumulowana	Odchylenie standardowe	Korelacja 2
1	.167	.028			.577	.577	.098	-.198
2	.143	.020			.423	1.000	.056	
Ogółem		.048	5.313	.504 ^a	1.000	1.000		

a. 6 stopni swobody

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 7. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie oraz procent punktów w relacji do strategii dominującej w podziale na cechy społeczne i ekonomiczne gospodarstw domowych

Analiza dominujących coping strategy wśród gospodarstw domowych podzielonych ze względu na cechy społeczne.

1) Miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego

Wielodzietne gospodarstwa domowe mieszkające na wsi:

Tabela 106. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie w gospodarstwach domowych na wsi oraz % punktów w relacji do strategii dominującej

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	75,6%	96,4%	73,6%	59,7%	89,0%	61,2%	93,4%	100,0%	56,5%	54,8%	61,0%
Wynik liczbowy strategii	3,48	4,44	3,39	2,75	4,10	2,82	4,30	4,60	2,60	2,52	2,81

Źródło: opracowanie własne.

Wielodzietne gospodarstwa domowe mieszkające w mieście:

Tabela 107. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie w gospodarstwach domowych w mieście oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	79,8%	98,2%	77,1%	64,4%	90,7%	64,6%	98,1%	100,0%	61,1%	59,6%	65,2%
Wynik liczbowy strategii	3,53	4,34	3,41	2,85	4,01	2,86	4,34	4,42	2,70	2,63	2,88

Źródło: opracowanie własne.

2) Wiek głównego respondenta badanego gospodarstwa domowego.

Wielodzietne gospodarstwa domowe młodych ludzi (wiek respondenta do 35 lat):

Tabela 108. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których wiek respondenta był do 35 lat oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	79,6%	98,1%	77,9%	64,0%	90,5%	64,8%	98,4%	100,0%	60,5%	60,0%	65,8%
Wynik liczbowy strategii	3,53	4,36	3,46	2,84	4,02	2,88	4,37	4,44	2,69	2,66	2,92

Źródło: opracowanie własne.

Wielodzietne gospodarstwa domowe ludzi w średnim wieku (wiek respondenta 36- 45 lat):

Tabela 109. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których wiek respondenta był od 36 do 45 lat oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	78,6%	97,0%	75,6%	63,6%	90,0%	63,3%	97,5%	100,0%	60,2%	58,0%	63,4%
Wynik liczbowy strategii	3,51	4,33	3,37	2,84	4,01	2,83	4,35	4,46	2,69	2,59	2,83

Źródło: opracowanie własne.

Wielodzietne gospodarstwa domowe osób starszych (wiek respondenta powyżej 46 lat):

Tabela 110. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których wiek respondenta był od 46 lat oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	77,8%	97,7%	75,5%	60,9%	90,5%	63,3%	94,7%	100,0%	57,8%	56,6%	62,8%
Wynik liczbowy strategii	3,53	4,44	3,43	2,77	4,11	2,87	4,30	4,54	2,62	2,57	2,85

Źródło: opracowanie własne.

3) Liczba dzieci w analizowanych gospodarstwach domowych.

Wielodzietne gospodarstwa domowe z trójką dzieci:

Tabela 111. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych z trójką dzieci oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	75,2%	97,3%	73,4%	60,4%	87,9%	60,3%	96,9%	100,0%	57,2%	56,6%	61,9%
Wynik liczbowy strategii	3,40	4,41	3,32	2,74	3,98	2,73	4,39	4,53	2,59	2,56	2,80

Źródło: opracowanie własne.

Wielodzietne gospodarstwa domowe z czwórką dzieci:

Tabela 112. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych z czwórką dzieci oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	80,2%	95,4%	74,6%	62,0%	90,3%	64,0%	95,5%	100,0%	58,7%	56,5%	61,7%
Wynik liczbowy strategii	3,64	4,33	3,39	2,82	4,10	2,91	4,34	4,54	2,66	2,57	2,80

Źródło: opracowanie własne.

Wielodzietne gospodarstwa domowe z piątką, szóstką lub siódmką dzieci:

Tabela 113. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych z piątką i więcej dzieci oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	85,2%	100,0%	86,2%	69,3%	96,0%	71,4%	96,1%	99,6%	65,6%	63,4%	70,7%
Wynik liczbowy strategii	3,69	4,32	3,73	3,00	4,15	3,09	4,15	4,31	2,84	2,74	3,06

Źródło: opracowanie własne.

4) Osoby z niepełnosprawnością jako członkowie badanych gospodarstw domowych.

Gospodarstwa domowe z niepełnosprawnością:

Tabela 114. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych z osobą z niepełnosprawnością oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	88,7%	95,2%	86,5%	76,7%	95,9%	78,1%	100,0%	97,8%	71,2%	68,3%	74,9%
Wynik liczbowy strategii	3,73	4,00	3,63	3,22	4,03	3,28	4,20	4,11	2,99	2,87	3,15

Źródło: opracowanie własne.

Gospodarstwa domowe bez osób z niepełnosprawnością:

Tabela 115. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych bez osób z niepełnosprawnością oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
Odległość od strategii dominującej	77,7%	97,7%	75,2%	61,9%	89,7%	62,5%	96,3%	100,0%	58,8%	57,3%	63,1%
Wynik liczbowy strategii	3,50	4,40	3,39	2,79	4,04	2,81	4,33	4,50	2,65	2,58	2,84

Źródło: opracowanie własne.

5) Płeć respondenta (głównego) badanych gospodarstwach domowych.

Gospodarstwa domowe, w których głównym respondentem był mężczyzna:

Tabela 116. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których respondentem był mężczyzna oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	79,1%	100,0%	75,7%	65,6%	90,7%	64,0%	97,7%	98,4%	62,0%	60,8%	66,6%
Wynik liczbowy strategii	3,45	4,36	3,30	2,86	3,96	2,79	4,26	4,29	2,70	2,65	2,90

Źródło: opracowanie własne.

Gospodarstwa domowe, w których głównym respondentem była kobieta:

Tabela 117. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których respondentem była kobieta oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	78,1%	96,7%	75,8%	62,0%	89,7%	63,2%	96,0%	100,0%	58,9%	57,2%	63,0%
Wynik liczbowy strategii	3,53	4,37	3,43	2,81	4,06	2,86	4,34	4,52	2,66	2,59	2,85

Źródło: opracowanie własne.

Analiza dominujących coping strategii wśród gospodarstw domowych podzielonych ze względu na cechy ekonomiczne.

1) Poziom dochodów miesięcznych netto gospodarstwa domowego w okresie przed pandemią.

Gospodarstwa domowe, w których miesięczny dochód netto przed pandemią był niższy od kwoty 7,700,- zł netto:

Tabela 118. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych o miesięcznych dochodach przed pandemią poniżej 7.700,- zł oraz procent punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	81,3%	95,9%	78,4%	64,0%	91,0%	65,5%	97,6%	100,0%	61,7%	60,2%	65,5%
Wynik liczbowy strategii	3,60	4,24	3,47	2,83	4,03	2,90	4,32	4,43	2,73	2,67	2,90

Źródło: opracowanie własne.

Gospodarstwa domowe, w których miesięczny dochód netto przed pandemią był wyższy od kwoty 7,700,- zł netto:

Tabela 119. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych o miesięcznych dochodach przed pandemią powyżej 7.700,- zł oraz procent punktów w relacji do strategii dominującej..

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	77,0%	99,1%	74,7%	61,9%	89,7%	62,3%	97,0%	100,0%	58,1%	56,9%	62,9%
Wynik liczbowy strategii	3,46	4,46	3,36	2,78	4,03	2,80	4,36	4,50	2,61	2,56	2,83

Źródło: opracowanie własne.

2) Poziom dochodów netto gospodarstw domowych domowego po pierwszej fali covid.

Gospodarstwa domowe osiągające miesięczne dochody poniżej kwoty 7.700,- zł netto w okresie po pierwszej fali pandemii

Tabela 120. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których dochód netto po 1 fali covid był poniżej 7.700zł netto oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	79,8%	94,7%	77,9%	63,3%	90,3%	65,2%	95,3%	100,0%	60,6%	59,1%	65,0%
Wynik liczbowy strategii	3,58	4,25	3,50	2,84	4,05	2,92	4,27	4,48	2,72	2,65	2,91

Źródło: opracowanie własne.

Gospodarstwa domowe osiągające miesięczne dochody powyżej kwoty 7.700,- zł netto w okresie po pierwszej fali pandemii

Tabela 121. Wartości jakie osiągnęły poszczególne strategie dla gospodarstw domowych, w których dochód netto po pierwszej fali covid był powyżej 7.700zł netto oraz % punktów w relacji do strategii dominującej.

Nazwa strategii	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	C5
% pkt w relacji do strategii dominującej	77,5%	100,0%	74,4%	62,1%	89,9%	62,1%	98,5%	99,8%	58,4%	57,5%	62,8%
Wynik liczbowy strategii	3,46	4,47	3,32	2,77	4,02	2,77	4,40	4,46	2,61	2,57	2,81

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 8. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do indentyfikacji strategii radzenia sobie z trudnościami

W celu indentyfikacji realizowania przez gospodarstwo domowe strategii A1: zasługujący biedni ("the deserving Poor") zostały wykorzystane odpowiedzi na zaprezentowane poniżej pytania kwestionariusza ankiety. Szczegółowe przypisanie wartości liczbowych do poszczególnych odpowiedzi zostało wskazane w Załączniku 2.

Tabela 122. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do indentyfikacji strategii A1: zasługujący biedni

Badana strategia	nr pytania	Treść pytania postawionego w ankiecie badawczej
A1	14.	Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/ Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?
A1	17.	Gdyby podjęcie lub utrzymanie pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony Państwa, czy zrezygnowałby/ aby Pan/ Pani z pracy zawodowej?
A1	18.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia?
A1	20.	Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/ Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu?
A1	22.	Gdyby chciał/a Pan/ Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania?
A1	23.	Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to jak długo zajęłoby aby osiągnąć zamierzony cel?
A1	29.	Jak oceniliby Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej?
A1	31.	Czy posiadają Państwo oszczędności:
A1	32.	Czy posiadają Państwo pożyczki:
A1	36.	Do kogo w obliczu trudnej sytuacji życiowej mogą się Państwo zwrócić o realną pomoc:
A1	37.	Czy zdarzyło się Państwu korzystać ze wsparcia?
A1	39.	Z perspektywy doświadczeń Państwa najbliższej rodziny (domowników) jak odnieśliby się Państwo do możliwości zarobkowania bez formalnej umowy?
A1	40.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w grupie domowników proszę dokonać oceny w jakim stopniu pomoc socjalna jest społecznie potrzebna?
A1	41.	Czy korzystają Państwo z pomocy socjalnej (wyłączając uniwersalne wsparcie programów 500+ i dobry start)?
A1	42.	Na bazie swojej najlepszej wiedzy, jak oceniają Państwo wymagania związane z otrzymaniem pomocy socjalnej?
A1	43.	Na bazie Państwa doświadczeń, rozmów i obserwacji, co Państwo sądzą o osobach, korzystających z pomocy socjalnej?
A1	51.	Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/ Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?
A1	54.	Gdyby podjęcie lub utrzymanie pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony Państwa, czy zrezygnowałby/ aby Pan/ Pani z pracy zawodowej? (odpowiedź partnera/ki)
A1	55.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia? (odpowiedź partnera/ki)
A1	57.	Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/ Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu? (odpowiedź partnera/ki)
A1	59.	Gdyby chciał/a Pan/ Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania? (odpowiedź partnera/ki)
A1	60.	Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to jak długo zajęłoby aby osiągnąć zamierzony cel? (odpowiedź partnera/ki)

Źródło – opracowanie własne.

W celu rozpoznania czy gospodarstwo domowe realizuje strategię A2: unikanie (“avoidance”) posłużono się odpowiedziami na poniższe pytania kwestionariusza ankiety. Szczegółowe przypisanie wartości liczbowych do poszczególnych odpowiedzi zostało wskazane w Załączniku nr 2.

Tabela 123. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii A2: unikanie

Badana strategia	nr pytania	Treść pytania postawionego w ankiecie badawczej
A2	19.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?
A2	29.	Jak oceniliby Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej?
A2	33.	W jakim stopniu dochód Państwa wszystkich domowników pozwala zaspokoić poszczególne rodzaje wydatków?
A2	34.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników, czy obawiają się Państwo, że Państwa rodzina może popaść w ubóstwo w ciągu najbliższego roku?
A2	35.	W sytuacjach kiedy borykają się Państwo z trudną sytuacją finansową:
A2	38.	Na bazie codziennych doświadczeń i przekonań, czy ufają Państwo niżej wymienionym instytucjom?
A2	40.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w grupie domowników proszę dokonać oceny w jakim stopniu pomoc socjalna jest społecznie potrzebna?
A2	41.	Czy korzystają Państwo z pomocy socjalnej (wyłączając uniwersalne wsparcie programów 500+ i dobry start)?
A2	56.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą (odpowiedź partnera/ki)?

Źródło – opracowanie własne.

W celu rozpoznania wykorzystania przez gospodarstwa domowe strategii A3: dyskredytowanie innych (“discrediting of others”) zostały wzięte pod uwagę odpowiedzi na następujące pytania kwestionariusza ankiety. Szczegółowe przypisanie wartości liczbowych do poszczególnych odpowiedzi zostało wskazane w Załączniku nr 2.

Tabela 124. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii A3: dyskredytowanie innych

Badana strategia	nr pytania	Treść pytania postawionego w ankiecie badawczej
A3	15.	Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/ Pani znalezienie nowej pracy byłoby:
A3	16.	Na bazie Pana/ Pani codziennych doświadczeń potencjalne trudności w znalezieniu pracy wynikałyby z:
A3	35.	W sytuacjach kiedy borykają się Państwo z trudną sytuacją finansową:
A3	36.	Do kogo w obliczu trudnej sytuacji życiowej mogą się Państwo zwrócić o realną pomoc:
A3	37.	Czy zdarzyło się Państwu korzystać ze wsparcia?
A3	46.	Na bazie codziennych doświadczeń i obserwacji, czy Państwo jako rodzina jesteście traktowani uczciwie i sprawiedliwie przez społeczeństwo?
A3	47.	Czy w kontekście sytuacji Państwa rodziny w społeczeństwie czują się Państwo dyskryminowani?
A3	52.	Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/ Pani znalezienie nowej pracy byłoby: (odpowiedź partnera/ki)
A3	53.	Na bazie Pana/ Pani codziennych doświadczeń potencjalne trudności w znalezieniu pracy wynikałyby z: (odpowiedź partnera/ki)

Źródło – opracowanie własne.

W celu identyfikacji realizowania przez gospodarstwo domowe strategii B1: pasywna adaptacja ("passive adaptation") zostały wykorzystane odpowiedzi na zaprezentowane poniżej pytania kwestionariusza ankiety. Szczegółowe przypisanie wartości liczbowych do poszczególnych odpowiedzi zostało wskazane w Załączniku 2.

Tabela 125. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii B1: pasywna adaptacja

Badana strategia	nr pytania	Treść pytania postawionego w ankiecie badawczej
B1	14.	Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/ Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?
B1	15.	Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/ Pani znalezienie nowej pracy byłoby:
B1	16.	Na bazie Pana/ Pani codziennych doświadczeń potencjalne trudności w znalezieniu pracy wynikałyby z:
B1	17.	Gdyby podjęcie lub utrzymanie pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony Państwa, czy zrezygnowałby/ aby Pan/ Pani z pracy zawodowej?
B1	18.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia?
B1	19.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?
B1	20.	Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/ Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu?
B1	22.	Gdyby chciał/a Pan/ Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania?
B1	23.	Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to jak długo zajęłoby aby osiągnąć zamierzony cel?
B1	29.	Jak oceniliby Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej?
B1	34.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników, czy obawiają się Państwo, że Państwa rodzina może popaść w ubóstwo w ciągu najbliższego roku?
B1	36.	Do kogo w obliczu trudnej sytuacji życiowej mogą się Państwo zwrócić o realną pomoc:
B1	37.	Czy zdarzyło się Państwu korzystać ze wsparcia?
B1	38.	Na bazie codziennych doświadczeń i przekonań, czy ufają Państwo niżej wymienionym instytucjom?
B1	40.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w grupie domowników proszę dokonać oceny w jakim stopniu pomoc socjalna jest społecznie potrzebna?
B1	41.	Czy korzystają Państwo z pomocy socjalnej (wyłączając uniwersalne wsparcie programów 500+ i dobry start)?
B1	42.	Na bazie swojej najlepszej wiedzy, jak oceniają Państwo wymagania związane z otrzymaniem pomocy socjalnej?
B1	51.	Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/ Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?
B1	52.	Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/ Pani znalezienie nowej pracy byłoby: (odpowiedź partnera/ki)
B1	53.	Na bazie Pana/ Pani codziennych doświadczeń potencjalne trudności w znalezieniu pracy wynikałyby z: (odpowiedź partnera/ki)
B1	54.	Gdyby podjęcie lub utrzymanie pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony Państwa, czy zrezygnowałby/ aby Pan/ Pani z pracy zawodowej? (odpowiedź partnera/ki)
B1	55.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia? (odpowiedź partnera/ki)
B1	56.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą (odpowiedź partnera/ki)?
B1	57.	Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/ Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu? (odpowiedź partnera/ki)
B1	59.	Gdyby chciał/a Pan/ Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania? (odpowiedź partnera/ki)
B1	60.	Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to jak długo zajęłoby aby osiągnąć zamierzony cel? (odpowiedź partnera/ki)

Źródło – opracowanie własne.

W celu poznania realizowania przez gospodarstwo domowe strategii B2: pozytywna adaptacja ("positive adaptation") zostały zastosowane odpowiedzi do poniżej wskazanych pytań badawczych. Szczegółowe przypisanie wartości liczbowych do poszczególnych odpowiedzi zostało wskazane w Załączniku nr 2.

Tabela 126. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii B2: pozytywna adaptacja

Badana strategia	nr pytania	Treść pytania postawionego w ankiecie badawczej
B2	15.	Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/ Pani znalezienie nowej pracy byłoby:
B2	18.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia?
B2	19.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?
B2	29.	Jak oceniliby Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej?
B2	31.	Czy posiadają Państwo oszczędności:
B2	33.	W jakim stopniu dochód Państwa wszystkich domowników pozwala zaspokoić poszczególne rodzaje wydatków?
B2	34.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników, czy obawiają się Państwo, że Państwa rodzina może popaść w ubóstwo w ciągu najbliższego roku?
B2	36.	Do kogo w obliczu trudnej sytuacji życiowej mogą się Państwo zwrócić o realną pomoc:
B2	37.	Czy zdarzyło się Państwu korzystać ze wsparcia?
B2	40.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w grupie domowników proszę dokonać oceny w jakim stopniu pomoc socjalna jest społecznie potrzebna?
B2	41.	Czy korzystają Państwo z pomocy socjalnej (wyłączając uniwersalne wsparcie programów 500+ i dobry start)?
B2	42.	Na bazie swojej najlepszej wiedzy, jak oceniają Państwo wymagania związane z otrzymaniem pomocy socjalnej?
B2	43.	Na bazie Państwa doświadczeń, rozmów i obserwacji, co Państwo sądzą o osobach, korzystających z pomocy socjalnej?
B2	49.	W kontekście codziennych doświadczeń, rozmów z domownikami i obserwacji, jak ważne są dla Państwa następujące wartości:
B2	52.	Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/ Pani znalezienie nowej pracy byłoby: (odpowiedź partnera/ki)
B2	55.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia? (odpowiedź partnera/ki)
B2	56.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą (odpowiedź partnera/ki)?

Źródło – opracowanie własne.

W celu zdiagnozowania czy gospodarstwo domowe realizuje strategię B3: instrumentalizacja sytuacji ("situation instrumentalisation") zostały wykorzystane odpowiedzi na przedstawione poniżej pytania kwestionariusza ankiety. Szczegółowe przypisanie wartości liczbowych do poszczególnych odpowiedzi zostało wskazane w Załączniku nr 2.

Tabela 127. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii B3: instrumentalizacja sytuacji

Badana strategia	nr pytania	Treść pytania postawionego w ankiecie badawczej
B3	14.	Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/ Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?
B3	15.	Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/ Pani znalezienie nowej pracy byłoby:

B3	17.	Gdyby podjęcie lub utrzymanie pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony Państwa, czy zrezygnowałby/ aby Pan/ Pani z pracy zawodowej?
B3	19.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?
B3	29.	Jak oceniliby Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej?
B3	33.	W jakim stopniu dochód Państwa wszystkich domowników pozwala zaspokoić poszczególne rodzaje wydatków?
B3	34.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników, czy obawiają się Państwo, że Państwa rodzina może popaść w ubóstwo w ciągu najbliższego roku?
B3	36.	Do kogo w obliczu trudnej sytuacji życiowej mogą się Państwo zwrócić o realną pomoc:
B3	37.	Czy zdarzyło się Państwu korzystać ze wsparcia?
B3	39.	Z perspektywy doświadczeń Państwa najbliższej rodziny (domowników) jak odnieśliby się Państwo do możliwości zarobkowania bez formalnej umowy?
B3	40.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w grupie domowników proszę dokonać oceny w jakim stopniu pomoc socjalna jest społecznie potrzebna?
B3	41.	Czy korzystają Państwo z pomocy socjalnej (wyłączając uniwersalne wsparcie programów 500+ i dobry start)?
B3	42.	Na bazie swojej najlepszej wiedzy, jak oceniają Państwo wymagania związane z otrzymaniem pomocy socjalnej?
B3	43.	Na bazie Państwa doświadczeń, rozmów i obserwacji, co Państwo sądzą o osobach, korzystających z pomocy socjalnej?
B3	51.	Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/ Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?
B3	52.	Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/ Pani znalezienie nowej pracy byłoby: (odpowiedź partnera/ki)
B3	54.	Gdyby podjęcie lub utrzymanie pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony Państwa, czy zrezygnowałby/ aby Pan/ Pani z pracy zawodowej? (odpowiedź partnera/ki)
B3	56.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą (odpowiedź partnera/ki)?

Źródło – opracowanie własne.

W celu zdiagnozowania czy gospodarstwo domowe realizuje strategię C1: zróbmy coś z tym ("let's do something about it") posłużono się odpowiedziami na zaprezentowane poniżej pytania kwestionariusza ankiety. Szczegółowe przypisanie wartości liczbowych do poszczególnych odpowiedzi zostało wskazane w Załączniku 2.

Tabela 128. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii C1: zróbmy coś z tym

Badana strategia	nr pytania	Treść pytania postawionego w ankiecie badawczej
C1	17.	Gdyby podjęcie lub utrzymanie pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony Państwa, czy zrezygnowałby/ aby Pan/ Pani z pracy zawodowej?
C1	19.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?
C1	20.	Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/ Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu?
C1	22.	Gdyby chciał/a Pan/ Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania?
C1	23.	Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to jak długo zajęłoby aby osiągnąć zamierzony cel?
C1	24.	Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to kto najbardziej przyczyniłby się do sukcesu tej zmiany?
C1	42.	Na bazie swojej najlepszej wiedzy, jak oceniają Państwo wymagania związane z otrzymaniem pomocy socjalnej?
C1	43.	Na bazie Państwa doświadczeń, rozmów i obserwacji, co Państwo sądzą o osobach, korzystających z pomocy socjalnej?

C1	44.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników jakie zdanie mają Państwo na temat osób ubogich, które będąc rozgoryczone swoją sytuacją publicznie wyrażają złość i gniew na ten temat?
C1	45.	Z perspektywy doświadczeń Pańskiej najbliższej rodziny (domowników) jak ważne są poniższe kwestie dla osiągnięcia życiowego sukcesu?
C1	46.	Na bazie codziennych doświadczeń i obserwacji, czy Państwo jako rodzina jesteście traktowani uczciwie i sprawiedliwie przez społeczeństwo?
C1	47.	Czy w kontekście sytuacji Państwa rodziny w społeczeństwie czują się Państwo dyskryminowani?
C1	54.	Gdyby podjęcie lub utrzymanie pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony Państwa, czy zrezygnowałby/ aby Pan/ Pani z pracy zawodowej? (odpowiedź partnera/ki)
C1	56.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą (odpowiedź partnera/ki)?
C1	57.	Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/ Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu? (odpowiedź partnera/ki)
C1	59.	Gdyby chciał/a Pan/ Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania? (odpowiedź partnera/ki)
C1	60.	Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to jak długo zajęłoby aby osiągnąć zamierzony cel? (odpowiedź partnera/ki)
C1	61.	PYTANIE: Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to kto najbardziej przyczyniłby się do sukcesu tej zmiany?

Źródło – opracowanie własne.

W celu identyfikacji realizowania przez gospodarstwo domowe strategii C2: ucieczka od rzeczywistości (“escape from reality”) posłużono się odpowiedziami na poniższe pytania kwestionariusza ankiety. Szczegółowe przypisanie wartości liczbowych do poszczególnych odpowiedzi zostało wskazane w Załączniku nr 2.

Tabela 129. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii C2: ucieczka od rzeczywistości

Badana strategia	nr pytania	Treść pytania postawionego w ankiecie badawczej
C2	18.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia?
C2	19.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?
C2	20.	Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/ Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu?
C2	22.	Gdyby chciał/a Pan/ Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania?
C2	23.	Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to jak długo zajęłoby aby osiągnąć zamierzony cel?
C2	29.	Jak oceniliby Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej?
C2	34.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników, czy obawiają się Państwo, że Państwa rodzina może popaść w ubóstwo w ciągu najbliższego roku?
C2	48.	Myśląc o warunkach życia w Polsce, we współczesnym społeczeństwie jak oceniliby Państwo możliwości zaspokojenia potrzeb Państwa rodziny?
C2	55.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia? (odpowiedź partnera/ki)
C2	56.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą (odpowiedź partnera/ki)?
C2	57.	Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/ Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu? (odpowiedź partnera/ki)
C2	59.	Gdyby chciał/a Pan/ Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania? (odpowiedź partnera/ki)

C2	60.	Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to jak długo zajęłoby aby osiągnąć zamierzony cel? (odpowiedź partnera/ki)
----	-----	---

Źródło – opracowanie własne.

W celu zbadania realizowania przez gospodarstwo domowe strategii C3: całkowita uległość/ rezygnacja ("complete submission/ total resignation") zostały wykorzystane odpowiedzi na zaprezentowane poniżej pytania kwestionariusza ankiety. Szczegółowe przypisanie wartości liczbowych do poszczególnych odpowiedzi zostało wskazane w Załączniku nr 2.

Tabela 130. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii C3: całkowita uległość/ rezygnacja

Badana strategia	nr pytania	Treść pytania postawionego w ankiecie badawczej
C3	15.	Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/ Pani znalezienie nowej pracy byłoby:
C3	16.	Na bazie Pana/ Pani codziennych doświadczeń potencjalne trudności w znalezieniu pracy wynikałyby z:
C3	18.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia?
C3	19.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?
C3	22.	Gdyby chciał/a Pan/ Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania?
C3	29.	Jak oceniliby Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej?
C3	36.	Do kogo w obliczu trudnej sytuacji życiowej mogą się Państwo zwrócić o realną pomoc:
C3	40.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w grupie domowników proszę dokonać oceny w jakim stopniu pomoc socjalna jest społecznie potrzebna?
C3	41.	Czy korzystają Państwo z pomocy socjalnej (wyłączając uniwersalne wsparcie programów 500+ i dobry start)?
C3	42.	Na bazie swojej najlepszej wiedzy, jak oceniają Państwo wymagania związane z otrzymaniem pomocy socjalnej?
C3	43.	Na bazie Państwa doświadczeń, rozmów i obserwacji, co Państwo sądzą o osobach, korzystających z pomocy socjalnej?
C3	44.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników jakie zdanie mają Państwo na temat osób ubogich, które będąc rozgoryczone swoją sytuacją publicznie wyrażają złość i gniew na ten temat?
C3	52.	Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/ Pani znalezienie nowej pracy byłoby: (odpowiedź partnera/ki)
C3	53.	Na bazie Pana/ Pani codziennych doświadczeń potencjalne trudności w znalezieniu pracy wynikałyby z: (odpowiedź partnera/ki)
C3	55.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia? (odpowiedź partnera/ki)
C3	56.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą (odpowiedź partnera/ki)?
C3	57.	Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/ Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu? (odpowiedź partnera/ki)
C3	59.	Gdyby chciał/a Pan/ Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania? (odpowiedź partnera/ki)

Źródło – opracowanie własne.

W celu identyfikacji realizowania przez gospodarstwo domowe strategii C4: intencjonalne wykluczenie ("intentional exclusion") zostały wykorzystane odpowiedzi na zaprezentowane poniżej pytania kwestionariusza ankiety. Szczegółowe przypisanie wartości liczbowych do poszczególnych odpowiedzi zostało wskazane w Załączniku nr 2.

Tabela 131. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii C4: intencjonalne wykluczenie

Badana strategia	nr pytania	Treść pytania postawionego w ankiecie badawczej
C4	18.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia?
C4	19.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą?
C4	20.	Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/ Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu?
C4	20.	Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/ Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu?
C4	22.	Gdyby chciał/a Pan/ Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania?
C4	23.	Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to jak długo zajęłoby aby osiągnąć zamierzony cel?
C4	29.	Jak oceniliby Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej?
C4	33.	W jakim stopniu dochód Państwa wszystkich domowników pozwala zaspokoić poszczególne rodzaje wydatków?
C4	35.	W sytuacjach kiedy borykają się Państwo z trudną sytuacją finansową:
C4	46.	Na bazie codziennych doświadczeń i obserwacji, czy Państwo jako rodzina jesteście traktowani uczciwie i sprawiedliwie przez społeczeństwo?
C4	47.	Czy w kontekście sytuacji Państwa rodziny w społeczeństwie czują się Państwo dyskryminowani?
C4	48.	Myśląc o warunkach życia w Polsce, we współczesnym społeczeństwie jak oceniliby Państwo możliwości zaspokojenia potrzeb Państwa rodziny?
C4	55.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia? (odpowiedź partnera/ki)
C4	56.	Czy czuje Pan/ Pani, że panuje nad swoim życiem i na co dzień ma sytuację pod kontrolą (odpowiedź partnera/ki)?
C4	57.	Na bazie codziennych doświadczeń, czy chciałby/aby Pan/ Pani zmienić coś w swoim obecnym życiu? (odpowiedź partnera/ki)
C4	59.	Gdyby chciał/a Pan/ Pani zmienić coś w swoim życiu to czy byłoby to możliwe do dokonania? (odpowiedź partnera/ki)
C4	60.	Gdyby chciał/a Pan/i zmienić coś w swoim życiu to jak długo zajęłoby aby osiągnąć zamierzony cel? (odpowiedź partnera/ki)

Źródło – opracowanie własne.

W celu rozpoznania czy gospodarstwo domowe realizuje strategię C5: uwolnienie ("release") posłużono się odpowiedziami na poniższe pytania kwestionariusza ankietowego. Szczegółowe przypisanie wartości liczbowych do poszczególnych odpowiedzi zostało wskazane w Załączniku nr 2.

Tabela 132. Pytania kwestionariusza ankietowego użyte do identyfikacji strategii C5: uwolnienie

Badana strategia	nr pytania	Treść pytania postawionego w ankiecie badawczej
C5	14.	Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/ Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?
C5	15.	Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/ Pani znalezienie nowej pracy byłoby:
C5	16.	Na bazie Pana/ Pani codziennych doświadczeń potencjalne trudności w znalezieniu pracy wynikałyby z:
C5	17.	Gdyby podjęcie lub utrzymanie pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony Państwa, czy zrezygnowałby/aby Pan/ Pani z pracy zawodowej?

C5	18.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia?
C5	29.	Jak oceniliby Państwo swoje gospodarstwo domowe z perspektywy sytuacji materialnej?
C5	38.	Na bazie codziennych doświadczeń i przekonań, czy ufają Państwo niżej wymienionym instytucjom?
C5	39.	Z perspektywy doświadczeń Państwa najbliższej rodziny (domowników) jak odniełoby się Państwo do możliwości zarobkowania bez formalnej umowy?
C5	44.	Na bazie Państwa doświadczeń i rozmów w gronie domowników jakie zdanie mają Państwo na temat osób ubogich, które będąc rozgoryczone swoją sytuacją publicznie wyrażają złość i gniew na ten temat?
C5	45.	Z perspektywy doświadczeń Pańskiej najbliższej rodziny (domowników) jak ważne są poniższe kwestie dla osiągnięcia życiowego sukcesu?
C5	46.	Na bazie codziennych doświadczeń i obserwacji, czy Państwo jako rodzina jesteście traktowani uczciwie i sprawiedliwie przez społeczeństwo?
C5	47.	Czy w kontekście sytuacji Państwa rodziny w społeczeństwie czują się Państwo dyskryminowani?
C5	48.	Myśląc o warunkach życia w Polsce , we współczesnym społeczeństwie jak oceniliby Państwo możliwości zaspokojenia potrzeb Państwa rodziny?
C5	49.	W kontekście codziennych doświadczeń, rozmów z domownikami i obserwacji, jak ważne są dla Państwa następujące wartości:
C5	51.	Na bazie codziennych doświadczeń czy odczuwa Pan/ Pani spełnienie zawodowe i odnosi sukcesy w pracy?
C5	52.	Na bazie codziennych doświadczeń czy według Pana/ Pani znalezienie nowej pracy byłoby: (odpowiedź partnera/ki)
C5	53.	Na bazie Pana/ Pani codziennych doświadczeń potencjalne trudności w znalezieniu pracy wynikałyby z: (odpowiedź partnera/ki)
C5	54.	Gdyby podjęcie lub utrzymanie pracy groziło utratą wsparcia finansowego ze strony Państwa, czy zrezygnowałby/ aby Pan/ Pani z pracy zawodowej? (odpowiedź partnera/ki)
C5	55.	Na bazie codziennych doświadczeń jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z wymienionych niżej obszarów Pana/i życia? (odpowiedź partnera/ki)

Źródło – opracowanie własne.